

ISSN 2822 - 0617 (Online) ISSN 2822 - 1141 (Print)

วารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล

Arts and Culture Journal of the Lower Moon River

กำหนดออก ปีละ 3 ฉบับ (วารสารออกราย 4 เดือน)

ฉบับที่ 1 (มกราคม ถึง เมษายน) | ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม ถึง สิงหาคม) | ฉบับที่ 3 (กันยายน ถึง ธันวาคม)

ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.ฉลอง สุขทอง อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์
รองศาสตราจารย์ ดร.จิรายุ ทรัพย์สิน รองอธิการบดีฝ่ายยุทธศาสตร์การยกระดับคุณภาพการศึกษา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พีรวัส อินทวิ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

ที่ปรึกษากองบรรณาธิการ

นายสุุดใจ สะอาดยิ่ง ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์
รองศาสตราจารย์ ดร.สารภี วรรณตรง ผู้ทรงคุณวุฒิประจำสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
นายฉัตรเอก หล้าล้ำ ผู้ทรงคุณวุฒิประจำสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
นางลาวลย์ งามชื่น ผู้ทรงคุณวุฒิประจำสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

บรรณาธิการ อาจารย์ ดร.วิจิตรา โพธิสาร รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

กองบรรณาธิการ

กองบรรณาธิการ ภายนอกมหาวิทยาลัย

ระดับชาติ

รองศาสตราจารย์ ดร.นิยม วงศ์พงษ์คำ	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
รองศาสตราจารย์ ดร.พุทธรักษ์ ปราบนอก	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
รองศาสตราจารย์ ดร.สิทธิศักดิ์ จำปาแดง	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
รองศาสตราจารย์ ดร.ฉลอง พันธจันทร์	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
รองศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
รองศาสตราจารย์ ดร.ประดิษฐ์ นารักษ์	มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร
รองศาสตราจารย์ ดร.อัศนีย์ เปลี่ยนศรี	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุเทน วัชรวิโนรส	มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คำภีร์ภาพ อินทะนุ	มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติพงษ์ ประชาชาติ	มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติธันต์ ญาณพิสิษฐ์	มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิชานันต์ ตูจินดา	มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
อาจารย์ ดร.นราวิทย์ ดาวเรือง	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
อาจารย์ ดร.วศิน โกมุท	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

กองบรรณาธิการ ภายนอกมหาวิทยาลัย

ระดับนานาชาติ

Professor Dr.Irom Gambhir Singh	Manipur University, India
Assoc. Prof. Dr.Zijun Shen	Sichuan University of Media and Communications, China
Assoc. Prof. Dr.Tikaram Poudel	Kathmandu University, Nepal

Asst. Prof. Dr. Inam Ullah Khan

Multimedia University, Malaysia

Asst. Prof. Dr.Chingtham Diana Devi

Manipur University, India

Dr.Maleeny Phinith

National University of Laos,

Lao People's Democratic Republic

กองบรรณาธิการ ภายในมหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัคราพร สุขทอง

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สยาม ระโส

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วันชัย สุขตาม

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประดิษฐ์ ชื่นบาน

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชัชวาล สนิทสันเทียะ

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กานต์ กาญจนพิมาย

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

อาจารย์ ดร.ธงไชย สุขแสง

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

อาจารย์ ดร.วิโรจน์ ทองปลิว

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

อาจารย์ ดร.ศิวาพร พยัคฆนันท์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ทีมสนับสนุนงานวารสาร สังกัดสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

นายสมชาย มิถุนดี

นายพัทธ์ สุทธิประภา

นางสาวณฤดี แผลงดี

นายอนุชา ถือสมบัติ

นางนิมิตรา บุตรกันหา

นายพิพัฒน์ วิถี

นางสาวพวงฤดี สุกใส

นายทวีวัฒน์ มูลจัด

นางสาวนุชสรา พันแก้ว

นางสาวอัญชิสา สมบัติพิทักษ์สุข

นางสาวทองพันธ์ แพ้ใหญ่

นางสาวอศุภา คงสุข

สำนักงาน วารสารสำนักศิลปะและวัฒนธรรม อาคาร 38 ชั้น 1 สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

186 หมู่ 1 ถ.สุรินทร์-ปราสาท ต.นอกเมือง อ.เมือง จ.สุรินทร์ 32000 โทรศัพท์ 0 4451 5227

อีเมล acj.lmr@srru.ac.th เว็บไซต์ <https://so07-mi.tci-thaijo.org/index.php/acj>

บทสรุปผู้บริหาร

วารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล ได้เริ่มต้นตีพิมพ์ผลงานวิชาการ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 ปีการศึกษา 2549 จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2568 ซึ่งเป็นปีที่ 14 โดยวารสารได้มีการปรับปรุงรูปแบบ ปรับกองบรรณาธิการ ปรับขอบเขต รูปแบบวารสาร และการบริหารจัดการวารสารให้เป็นไปตามเกณฑ์ TCI กองบรรณาธิการได้เปิดรับบทความ 2 ประเภท คือ บทความวิจัย และบทความวิชาการทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ วารสารมีกำหนดการออกปีละ 3 ฉบับ (วารสารออกราย 4 เดือน) ได้แก่ ฉบับที่ 1 ประจำเดือน มกราคม ถึง เมษายน ฉบับที่ 2 ประจำเดือน พฤษภาคม ถึง สิงหาคม และฉบับที่ 3 ประจำเดือน กันยายน ถึง ธันวาคม ขอบเขตของวารสาร ได้แก่ 1) ศิลปวัฒนธรรม แหล่งเรียนรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) สหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิต 3) การศึกษา และบูรณาการศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์และสืบสาน และ 4) เศรษฐกิจสร้างสรรค์โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม บทความที่ส่งเข้ามาจะได้รับการประเมินคุณภาพของผลงานทางวิชาการ โดยผู้ประเมินซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้อง จำนวน 3 ท่าน ซึ่งพิจารณาแบบปกปิดรายชื่อทั้งผู้เขียนบทความ ผู้ประเมิน และผู้ที่เกี่ยวข้อง (Double Blind Review)

ในปี พ.ศ. 2568 นี้ วารสารได้ถูกจัดให้เป็น วารสารกลุ่มที่ 1 (TCI Tier 1) โดย ศูนย์ TCI ให้คำรับรองคุณภาพวารสาร ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2568 - 31 ธันวาคม 2572 ซึ่งเป็นมาตรฐานการรับรองการดำเนินงานวารสารของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ที่มีคุณภาพ เป็นที่ยอมรับในระดับชาติ และนานาชาติ

ทั้งนี้วารสารจะดำเนินงานตามกรอบจริยธรรมการตีพิมพ์ผลงานในวารสารวิชาการ (Publication Ethics) อย่างเคร่งครัด ทั้งนี้วารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูลหวังเป็นอย่างยิ่งว่านักวิจัย นักวิชาการ จะส่งผลงานเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานทางวิชาการในวารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล วารสารขอเชิญชวนส่งผลงานวิชาการมายังวารสารเพื่อที่เราจะได้ประเมินคุณภาพและตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานทางวิชาการของท่านต่อไป อนึ่งที่สำคัญวารสารขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่สละเวลาในการกลั่นกรองคุณภาพผลงานวิชาการให้มีคุณภาพ โดยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าวารสารนี้จะแหล่งเรียนรู้และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม แหล่งเรียนรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบต่อไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พีรวัส อินทวิ
ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
ที่ปรึกษา

บทบรรณาธิการ

วารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล มีขอบเขตการตีพิมพ์ของวารสาร ได้แก่ 1) ศิลปวัฒนธรรม แหล่งเรียนรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) สหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เพื่อการยกระดับคุณภาพวิถีชีวิต 3) การศึกษาและบูรณาการศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์และสืบสาน และ 4) เศรษฐกิจสร้างสรรค์โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม โดยในปีที่ 14 ฉบับที่ 3 ประจำเดือน กันยายน – ธันวาคม พ.ศ. 2568 มีบทความ จำนวน 20 บทความ เป็นออกเป็นบทความวิจัย จำนวน 20 เรื่อง ได้แก่

1) การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธูปอีสานสำหรับชุมชนในอำเภอมลาลาย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน

2) ทุนทางธรรมสืเผ่าไทไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ

3) Knowledge Management with English Language Skills in Religious Tourism Destinations, Chiang Rai Province

4) นโยบายสุขภาพที่ตอบโจทย์คนใต้ : ถอดบทเรียนระบบสนับสนุนบนฐานความมั่นคงมนุษย์

5) กระบวนการจริยศิลป์ขับเคลื่อนชุมชน : นวัตกรรมสังคมเพื่อยกระดับคุณค่าผู้สูงวัย

6) แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบรรพตบารมี อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

7) การธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญผะเหวด : พื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรม

8) การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนที่ได้รับผลกระทบปัญหาที่ดินพังทลายริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี

9) ต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ

10) การปรับสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกายเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้พิการ

11) วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้

12) ฤๅษีอีสาน : ปรากฏการณ์ใหม่บทบาทที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน

13) The Development of a Vocal Performance Teaching Model Based on Chinese Revolutionary Songs for Undergraduate Students at Sichuan Conservatory of Music, China

14) ต้นดอกไม้แห่งศรัทธา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย

15) การประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน อำเภอบัวชุม จังหวัดมหาสารคาม

16) นวัตกรรมการบริหารจัดการแปลงรวมเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนด้วยโมเดลธุรกิจผักปลอดภัย

17) Form, Atmosphere, Rhythm : A Qualitative Semiotic Study into Spiritual and Affective Experiences of Non-Figurative Light-and-Shadow Installations

18) สะโน : อัตลักษณ์ดนตรีชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่การสร้างสรค์นวัตกรรมการแสดงพื้นบ้าน

19) กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมการนาฏศิลป์บำบัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุในเขตจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร”

20) The Integration of Gardening Techniques of Suzhou Gardens in Art Museum Space Design in the Jiangnan Region, China

อาจารย์ ดร.วิจิตรา โพธิสาร
รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
บรรณาธิการ

สารบัญ

	หน้า
บทความวิจัย	
● การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำฐานสำหรับชุมชนในอำเภอภุมลาลัย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน ▪ เนติรัฐ วีระนาคินทร์, เทพพร มูลเหลา	519-532
● ทนทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ▪ อุมพร ประชาชิต, กิจติพงษ์ ประชาชิต, เชิดศักดิ์ ฉายถวิล	533-548
● Knowledge Management with English Language Skills in Religious Tourism Destinations, Chiang Rai Province ▪ Anurak Sakaew	549-563
● นโยบายสุขภาพที่ตอบโจทยคนได้ : ถอดบทเรียนระบบสนับสนุนบนฐานความมั่นคงมนุษย์ ▪ จิรัชยา เจียวกิก, ฐานิดาภักดิ์ แสงทอง, ชนิษฐา ชุสุข, ชูวารี มอชู, เพ็ญ สุขมาก	564-579
● กระบวนการจริยศิลป์ขับเคลื่อนชุมชน : นวัตกรรมสังคมเพื่อยกระดับคุณค่าผู้สูงวัย ▪ อาภาไพ รัตนภาณ, เอื้อพร ลอยประดิษฐ์, เข้มเพชร ระหว่างงาน, ณัฐพงษ์ มณีกร, สลิลพัชร โรจนานันท์	580-595
● แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ▪ พระครูปริยัติกิตติธรรม (วีระ กิตติวณโณ/ได้ทุกทาง), ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, พระครูศรีปัญญาวิกรม, ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม	596-610
● การธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญผะเหวด : พื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรม ▪ เสกสรรค์ สนวา, พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์	611-625
● การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนที่ได้รับผลกระทบปัญหาที่ดินพังทลายริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี ▪ อำนวย ปิ่นพิลา, สนิท สิทธิ, กอบลาภ อารีศรีสม, ภาวิณี อารีศรีสม	626-640
● ต้นแบบการพัฒนาสาสนทายาอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ ▪ พระอธิการอำพน จารุโณ, ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม, ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, ภาณุวัชร สุขเสน	641-652
● การปรับสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกายเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้พิการ ▪ บุญเสริม วัฒนกิจ, พูลพงศ์ สุขสว่าง, อุทัย หวังพัชรพล, การุณย์ อินทวาส, นฤทธิ์ วัฒนภู, ไกรสิทธิ์ วิไลเลิศ	653-667

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทความวิจัย	
● วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้	668-682
▪ พระปลัดสมหมาย สุรพลโย (ใจงาม), ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, พระครูศรีปัญญาวิกรม, ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม	
● ฤๅษีอีสาน : ปรากฏการณ์ใหม่บทบาทที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน	683-694
▪ พระครูสังฆรักษ์พรชัย ชัยยศ, อภิวัฒน์ โพธิ์สาน, ธีระพงษ์ มีไธสง	
● The Development of a Vocal Performance Teaching Model Based on Chinese Revolutionary Songs for Undergraduate Students at Sichuan Conservatory of Music, China	695-709
▪ Bai Juye, Thiti Panya-in, Thanapol Teerachat	
● ต้นดอกไม้แห่งศรัทธา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน บ้านแสงภา อำเภอนาแก จังหวัดเลย	710-725
▪ อิสเรศ สุขเสนี, พิมพ์ไพ สุภารี, พงษ์ศักดิ์ สังขมณี	
● การประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชน ตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม	726-738
▪ ศุภโชค ดงสมบัติ, ธีระพงษ์ มีไธสง, อภิวัฒน์ โพธิ์สาน	
● นวัตกรรมการบริหารจัดการแปลงรวมเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนด้วยโมเดลธุรกิจผักปลอดภัย	739-753
▪ นิตยา เคหะบาล, ธวัชชัย เคหะบาล, นฤชิต แสนปากดี, ธีรนนท์ ชันดี, อารยา ลานน้ำเที่ยง, สุชานาถ สิงหาปัด, อภิรติ ดอนอ่อนบัว, สายัญ พันธสมบุรณ์, จิระนนท์ อินทรีย์, จิรัฐติ ธรรมศิริ, กรรณิกา ฤณาพรณ์	
● Form, Atmosphere, Rhythm : A Qualitative Semiotic Study into Spiritual and Affective Experiences of Non-Figurative Light-and-Shadow Installations	754-767
▪ Lu Zhong, Rueanglada Punyalikhit, Veerawat Sirivesmas	
● สะโน : อัตลักษณ์ดนตรีชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่การสร้างสรรค์นวัตกรรมการแสดงพื้นบ้าน	768-779
▪ เชิดศักดิ์ ฉายถวิล	
● กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมการนาฏศิลป์บำบัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุขของผู้สูงอายุในเขตจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร”	780-794
▪ อัครพร สุขทอง, ภาณุพงษ์ จำปา	
● The Integration of Gardening Techniques of Suzhou Gardens in Art Museum Space Design in the Jiangnan Region, China	795-806
▪ Yunkai Xu, Prathabjai Suwanthada	

**การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธงอีสาน
สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน**
**Developing an Online Learning Center to Promote Traditional
Flag-Making Careers in Kamalasai District, Thailand, through Participatory Design**

เนติรัฐ วีระนาคินทร์¹ และ เทพพร มุลเหลา^{2*}

Natirath Weeranakin¹ and Thepporn Moollao^{2*}

รองศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาสื่อภูมิทัศน์ คณะวิทยาการสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม¹

ผู้อำนวยการ ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์²

Associate Professor, Dr., Department of New Media, Faculty of Informatics, Mahasarakham University¹

Director, Kamalasai District Learning Encouragement Center, Kalasin Province²

*Corresponding author, e-mail: thepporn@nfe.go.th

วันที่รับบทความ: 31 มีนาคม 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 6 สิงหาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 8 สิงหาคม 2568

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา (R&D) มีความมุ่งหมายของการวิจัยเพื่อพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธงอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน แบ่งระยะการวิจัยออกเป็น 4 ระยะ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย จำนวน 117 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย (1) แบบสัมภาษณ์ความต้องการของผู้เรียน (2) แบบสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับองค์ประกอบและการออกแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ (3) แผนการจัดการเรียนรู้ (4) ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ (5) แบบประเมินประสิทธิภาพของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ (6) แบบประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน (7) แบบประเมินทักษะปฏิบัติ และ (8) แบบประเมินความพึงพอใจต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ ผลการวิจัย พบว่า 1) ผลความต้องการศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ พบว่า ผู้เรียนมีความต้องการในการนำเนื้อหาการทำธงอีสาน และสามารถให้ความรู้ผ่านแอปพลิเคชันไลน์ 2) ผลการออกแบบของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ พบว่า ระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธงอีสาน ประกอบด้วย (1) ระบบการลงทะเบียนและยืนยันตัวตน (2) ระบบคู่มือการใช้งานสำหรับผู้เรียนและผู้สอน (3) ระบบการจัดการเนื้อหาเอกสาร (4) ระบบการจัดการวิดิทัศน์เพื่อการศึกษา (5) ระบบแหล่งข้อมูลสนับสนุน (6) ระบบสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (7) ระบบคลังข้อสอบ (8) ระบบการติดตามและประเมินผล 3) ผลการใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ พบว่า กลุ่มทดลองมีความก้าวหน้าทางการเรียนรู้ คิดเป็นร้อยละ 76.39 ผ่านเกณฑ์คะแนนพุทธิพิสัยในระดับดี กลุ่มทดลองมีคะแนนทักษะปฏิบัติ ค่าเฉลี่ยร้อยละ 85.38 ผ่านเกณฑ์คะแนนทักษะปฏิบัติในระดับดีมาก และกลุ่มทดลองมีความพึงพอใจต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด

คำสำคัญ: ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์, ส่งเสริมอาชีพการทำธงอีสาน, การออกแบบแบบมีส่วนร่วม

Abstract

This research is research and development (R&D) with the aim of researching to develop an online learning center to promote the career of making Isan traditional flags for the community in Kamalasai District, Kalasin Province by using a participatory design as a base. The research period is divided into 4 phases. The sample group used in the research is 117 people. The research instruments consisted of (1) an interview form to find out the learners' needs regarding the online learning center, (2) an interview form to find out the stakeholders regarding the components and design of the online

learning center, and (3) a learning management plan for the short-term business course. (4) Online learning center, (5) performance assessment form of online learning center, (6) academic achievement assessment form, (7) practical skills assessment form, and (8) online learning center satisfaction assessment form. The research results found that 1) The results of the online learning center found that learners have a need to bring the content of making Isan bags and can provide knowledge through the LINE application on mobile phones. 2) The design results of the online learning center found that the online learning center system to promote the career of making Isan bags consisted of: (1) Registration and identity verification system (2) Student and teacher user manual system (3) Document content management system (4) Educational video management system (5) Supporting information source system (6) Social media communication system (7) Question bank system (8) Monitoring and evaluation system 3) The results of using the online learning center found that the experimental group had progress in cognitive learning at 76.39 percent, passing the cognitive learning score criteria at a good level. The experimental group had a practical skills score of 85.38 percent, passing the practical skills score criteria at a very good level. The experimental group had the highest overall satisfaction with the online learning center.

Keywords: Online Learning Center, Promote Traditional Flag-Making Careers, Participation Design

บทนำ

คนอีสานรู้จักนำวัสดุธรรมชาติที่ได้ตามท้องถิ่น มาประดิษฐ์เป็นรูปร่างสำหรับใช้ในประเพณี พิธีกรรม ควรได้รับการอนุรักษ์ ดูแล ส่งเสริมและถ่ายทอดให้คงอยู่กับสังคมตลอดไป โดยจะต้องประสานความร่วมมือกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในระดับชุมชน ได้แก่ บ้าน วัด ต้องช่วยกันอนุรักษ์ ถ่ายทอด โดยอาจจะจัดให้ มีการสาธิตทำธงประเภทต่าง ๆ ในรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้คนในสังคมได้ เข้ามาศึกษาเรียนรู้ (สิทธิชัย ระหาญนอก และคณะ, 2565) โดยการวิจัยส่วนผสมทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า ชุมชนมีความต้องการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ เพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยว ควรได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐ โดยมีการจัดให้มีวิทยากรฝึกพัฒนารูปแบบของสินค้าในชุมชน (อมรรัตน์ ไชยวงษ์ และ ลินจง โพซารี, 2567) แต่ชุมชนประสบปัญหา ปรากฏชาวบ้านที่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้นั้นมีจำนวนน้อย ไม่มีเวลาที่จะถ่ายทอดให้กับกลุ่มผู้ที่สนใจอย่างทั่วถึง โดยศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเป็นแหล่งการเรียนรู้ตามอัธยาศัยที่ตรงกับความต้องการกับคนในชุมชน การเผยแพร่ข้อมูลตามความต้องการ การระดมทรัพยากร การปรับปรุงหลักสูตรการสอนเพื่อสร้างอาชีพ (Piseth & Charunkaikkul, 2021) ศูนย์การเรียนรู้แบบออนไลน์ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยขยายการเข้าถึงแหล่งข้อมูลและโอกาสทางการศึกษาสำหรับบุคคลต่าง ๆ (Fernández-Batanero et al., 2022) ศูนย์การเรียนรู้แบบออนไลน์ที่สำคัญสำหรับความก้าวหน้าในอาชีพการงาน โดยนำเสนอทรัพยากรและเครื่องมือที่หลากหลายซึ่งออกแบบมาเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ทักษะ และสร้างเครือข่ายในอาชีพ (Camacho & Legare, 2016) การศึกษาออนไลน์มีศักยภาพที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการเรียนรู้และการสอนอย่างพื้นฐาน นำไปสู่การปรับปรุงคุณภาพการศึกษา แนวทางการประเมินผลที่ได้รับการปรับปรุง และการปรับให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนได้ (Slimi & Carballido, 2023) กระบวนการออกแบบแบบมีส่วนร่วม โดยผ่านกิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การอภิปราย การทดลองการออกแบบ และการนำเสนอ พบว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการออกแบบมีความสำคัญมาก โดยเน้นที่การส่งเสริมกิจกรรมทางสังคมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต (Lisund, 2024) ด้วยเหตุผลดังกล่าว งานวิจัยนี้จึงมีความสนใจในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธงอีสาน ในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความต้องการรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ของผู้เรียน
2. เพื่อออกแบบและสร้างศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน
3. เพื่อศึกษาผลการใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน มีดังนี้

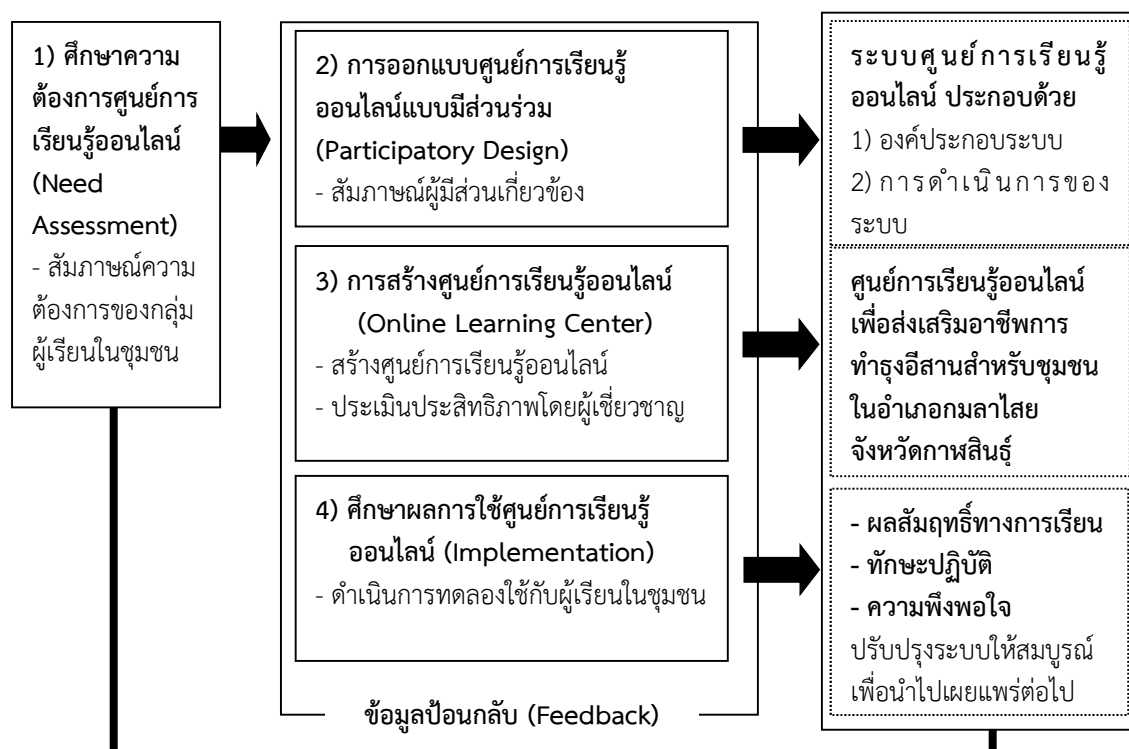
1. รุ่ง ภาษาอีสานและภาษาลาวมีความคล้ายคลึงกัน ใช้คำว่า รุ่ง หรือ ทุง (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์, 2564) สิทธิชัย ระหาญนอก และคณะ (2565) ได้กล่าวว่า รุ่งอีสานไม่ใช่แค่เครื่องประดับที่ใช้ในงานประเพณีที่ตกแต่งให้ดูสวยงามเพียงเท่านั้นแต่ยังมีแนวคิด และกุศโลบายที่แยบยล ที่ทำให้ผู้คนที่มาร่วมทำรุ่ง และมาร่วมงานพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ ได้รับรู้ในคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแฝงหลักธรรมคำสอนไว้ในรูปทรงและสีสันที่อยู่ในรุ่ง การร้อยเรียงของเส้นไหม เส้นด้าย ล้วนมีกุศโลบายคำสอนที่แฝงอยู่เป็นจำนวนมาก ตามลักษณะของรูปทรงเปรียบได้กับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ “มรรค” คือ แนวทางในการปฏิบัติ หรือแนวทางการดำเนินชีวิต อันจะนำไปสู่ทางแห่งความพ้นทุกข์ความดับทุกข์ลักษณะองค์อริยมรรค 8 เป็นหลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง คือ เป็นจริยธรรมอันประเสริฐ ย่อได้ 3 ส่วน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล เป็นการพัฒนาความประพฤติให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดีซึ่งจะทำให้ตนเองและสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สมาธิ เป็นการฝึกอบรมจิตใจให้สงบ มีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ ปัญญา เป็นการฝึกอบรมให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง อมรรัตน์ ไชยวงษ์ และ ลินจง โพขาริ (2567) ได้ศึกษาส่วนผสมทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้เสนอแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนจำเป็นต้องมี 1) การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลประจำปี ควรใช้รูปแบบออนไลน์ เช่น Facebook, Website, TikTok, Instagram, Twitter เนื่องจากเป็นช่องทางที่เป็นที่นิยมและเข้าถึงง่าย 2) การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ เพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยว ควรได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐ โดยมีการจัดให้มีวิทยากรฝึกพัฒนารูปแบบของสินค้าในชุมชน ผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ และ 3) การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ควรส่งเสริมและสนับสนุนให้มีกิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยวให้ได้ทดลองทำรุ่งที่ระลึก ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของการเดินทางมาท่องเที่ยวที่หมู่บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อสร้างประสบการณ์ใหม่ ๆ ให้กับนักท่องเที่ยว และทำให้เกิดการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของท้องถิ่นอย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้ว่าในชุมชนมีความต้องการให้มีการส่งเสริมอาชีพการทำรุ่งและการแปรรูปสินค้าในรูปแบบต่าง ๆ จึงนำไปเป็นประเด็นปัญหางานวิจัย

2. ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เป็นศูนย์กลางสำหรับการเข้าถึงหลักสูตรออนไลน์ บริการให้คำปรึกษาอาชีพ กระดานงาน และโอกาสในการสร้างเครือข่าย ช่วยลดขั้นตอนการสำรวจอาชีพ การพัฒนาทักษะ และการหางาน ด้วยการใช้ประโยชน์จากความยืดหยุ่นและการเข้าถึงของการเรียนรู้แบบออนไลน์ เทคโนโลยีมีบทบาทสำคัญในการเป็นสื่อกลางในการอำนวยความสะดวกในการโต้ตอบระหว่างผู้สอนและผู้เรียนในสภาพแวดล้อมการเรียนรู้แบบออนไลน์ ช่วยให้สามารถส่งมอบเนื้อหาทางการศึกษา ส่งเสริมการสื่อสารและการทำงานร่วมกัน และให้การเข้าถึงแหล่งข้อมูลการเรียนรู้ที่หลากหลาย (Salsabila et al., 2020) ศูนย์การเรียนรู้แบบออนไลน์เป็นเครื่องมือสำหรับผู้สอนในการสร้างเนื้อหาที่มีประสิทธิภาพที่น่าสนใจอำนวยความสะดวกในการอภิปรายออนไลน์ และให้ข้อเสนอแนะแบบส่วนตัวแก่ผู้เรียน ผู้เรียนสามารถใช้เทคโนโลยีเพื่อเข้าถึงเนื้อหาหลักสูตร ส่งงาน เข้าร่วมการอภิปรายออนไลน์ และร่วมมือกับเพื่อนร่วมชั้นในโครงการกลุ่ม ด้วยการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ให้การศึกษาสามารถสร้าง

สภาพแวดล้อมการเรียนรู้แบบออนไลน์ที่โต้ตอบได้ ซึ่งส่งเสริมการมีส่วนร่วมและความสำเร็จของผู้เรียน การให้การสนับสนุนผู้เรียนอย่างเพียงพอถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของศูนย์การเรียนรู้ทางออนไลน์ที่มีประสิทธิภาพ ส่งเสริมสภาพแวดล้อมการเรียนรู้เชิงบวกและครอบคลุม ส่งเสริมความสำเร็จของนักเรียน และเพิ่มความพึงพอใจโดยรวมกับประสบการณ์การเรียนรู้ทางออนไลน์ (Gillett-Swan, 2017) จากการศึกษาเห็นได้ว่าการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ทางออนไลน์จะสามารถแก้ปัญหาประสพปัญหาประชาชนชาวบ้านที่สามารถถ่ายทอดความรู้มีจำนวนน้อย และไม่มีเวลาที่จะถ่ายทอดให้กับกลุ่มผู้ที่สนใจอย่างทั่วถึงได้

3. การออกแบบแบบมีส่วนร่วม เป็นแนวปฏิบัติ และการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับผู้ใช้ในฐานะผู้เข้าร่วมในกิจกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาซอฟต์แวร์และฮาร์ดแวร์ การออกแบบที่เน้นผู้ใช้เป็นศูนย์กลาง โดย Frauenberger et al. (2015) ได้ศึกษากระบวนการการออกแบบแบบมีส่วนร่วม โดยองค์ประกอบของการออกแบบแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย 1) ญาณวิทยา 2) ค่านิยม 3) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และ 4) ผลลัพธ์ โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง คือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะได้รับประโยชน์อย่างไรเมื่อโครงการสิ้นสุดลง และ Kang et al. (2015) ได้ศึกษาแนวทางการออกแบบแบบมีส่วนร่วมพร้อมมุมมองแบบสหวิทยาการ โดยการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้นักศึกษาปริญญาตรีด้านการออกแบบกราฟิก ร่วมมือกับผู้ประกอบการเพื่อเสนอและออกแบบพื้นที่ค้าปลีกในระบบออนไลน์โดยร่วมกันออกแบบแอปพลิเคชัน และสภาพแวดล้อมการค้าปลีกภายในระบบออนไลน์ และ Gennari et al. (2017) ได้ศึกษาอารมณ์ของเด็กและคุณภาพของผลิตภัณฑ์สำหรับออกแบบเกมแบบมีส่วนร่วม โดยได้ศึกษากิจกรรมการออกแบบเกมที่มีส่วนร่วมกับเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 8 - 10 ปี โดยผลการวิจัยพบว่า คุณภาพของผลิตภัณฑ์มีแนวโน้มดีขึ้นในช่วงที่เด็กได้แนะนำการออกแบบเกมของพวกเขา และเด็กมีอารมณ์ความรู้สึกที่ดีขึ้นและความผ่อนคลายในการเล่นเกมที่พวกเขาได้ออกแบบ จากแนวคิดในการออกแบบแบบมีส่วนร่วมจะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ผู้เรียน ประชาชน ชาวบ้าน นักเทคโนโลยีการศึกษา ได้ร่วมกันออกแบบศูนย์การเรียนรู้ทางออนไลน์ที่ตรงกับความต้องการของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. แผนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research & Development) ได้แบ่งขั้นตอนการดำเนินการวิจัยออกเป็น 4 ระยะ ดังนี้

การวิจัยระยะที่ 1 ศึกษาความต้องการรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ของผู้เรียนในชุมชน โดยลงพื้นที่ตำบลหนองแปน และตำบลกมลาไสย ดำเนินการสัมภาษณ์ความต้องการของกลุ่มผู้เรียนในชุมชนที่มีความสนใจเข้าร่วมโครงการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 15 คน

การวิจัยระยะที่ 2 การออกแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยได้สัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 12 คน ได้แก่ ตัวแทนผู้เรียน จำนวน 3 คน ราษฎรชาวบ้าน จำนวน 3 คน ครูศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 3 คน และนักเทคโนโลยีทางการศึกษา จำนวน 3 คน เพื่อสัมภาษณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับองค์ประกอบและการออกแบบของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์

การวิจัยระยะที่ 3 การสร้างศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยนำข้อมูลจากการศึกษาระยะที่ 2 มาวิเคราะห์องค์ประกอบและออกแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ จากนั้นทำการสร้างศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ และประเมินประสิทธิภาพของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ โดยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 คน

การวิจัยระยะที่ 4 ศึกษาผลการใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้นำศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ที่ผ่านการประเมินประสิทธิภาพแล้ว ไปดำเนินการทดลองใช้กับกลุ่มทดลองจำนวน 80 คน ที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้ระยะเวลาในการทดลอง 2 เดือน ตามแผนการจัดการเรียนรู้ในหลักสูตรการส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานของศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มีขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้

1) ขั้นเตรียมการก่อนการทดลอง ดำเนินการประสานขอความร่วมมือกับศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ในการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลการวิจัย และดำเนินการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่มีประสิทธิภาพ

2) ขั้นการทดลอง ดำเนินการทดลองศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยนำศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ที่พัฒนาขึ้น ไปทดลองใช้กับผู้สมัครใจเข้าร่วมโครงการทดลองในพื้นที่ตำบลหนองแปน และตำบลกมลาไสย จำนวน 5 หมู่บ้าน จำนวน 80 คน ด้วยการให้กลุ่มทดลอง ศึกษาด้วยตนเอง ตามรูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัย โดยใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ ใช้เวลาในการศึกษาไม่น้อยกว่า 30 ชั่วโมง

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยระยะนี้ จำแนกตามขั้นตอนการดำเนินการวิจัย โดยแบ่งผู้เรียนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1) กลุ่มผู้เรียนในชุมชนในพื้นที่ตำบลหนองแปน และตำบลกมลาไสย จำนวน 5 หมู่บ้าน จำนวน 15 คน ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกจากตัวแทนชาวบ้านในหมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 3 คน ที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการทดลอง โดยมีเกณฑ์ดังนี้ เป็นผู้ที่มีประกอบอาชีพผลิตอู้อีสาน และสมัครใจเข้าร่วมโครงการส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

2) กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 12 คน ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์จากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำอู้อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้แก่ ตัวแทนผู้เรียนในชุมชน จำนวน 3 คน

ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 3 คน ครูศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 3 คน และ นักเทคโนโลยีทางการศึกษา จำนวน 3 คน

3) กลุ่มทดลอง ได้แก่ ผู้เรียนในชุมชนที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการส่งเสริมอาชีพการทำธัญอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 80 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

1) แบบสัมภาษณ์ความต้องการของผู้เรียนเกี่ยวกับรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ วิธีการสร้างและการหาคุณภาพของเครื่องมือ ดังนี้ ศึกษาเอกสารเพื่อกำหนดกรอบความต้องการศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ กำหนดวัตถุประสงค์ และประเด็นหลักของเนื้อหา และข้อคำถาม จัดพิมพ์แบบสัมภาษณ์ เพื่อนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

2) แบบสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับองค์ประกอบและการออกแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ มีวิธีการสร้างและการหาคุณภาพของเครื่องมือ ดังนี้ นำข้อมูลจากศึกษาเอกสาร ตำรา และวิจัยที่เกี่ยวข้อง และผลจากความต้องการของผู้เรียนในการวิจัยระยะที่ 1 มาสรุปและแยกเป็นข้อคำถามอย่างครอบคลุม จากนั้นร่างข้อคำถามและจัดพิมพ์แบบสัมภาษณ์เพื่อนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

3) แผนการจัดการเรียนรู้ โดยนำแผนการจัดการเรียนรู้หลักสูตรการทำธัญอีสานของศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มาใช้ในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์

4) ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธัญอีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน โดยขั้นตอนการพัฒนา งานวิจัยนี้ได้เขียนไว้ในขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

5) แบบประเมินประสิทธิภาพของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์

6) แบบประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ได้นำแบบประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของหลักสูตรส่งเสริมอาชีพการทำธัญอีสานของศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มาประยุกต์ใช้

7) แบบประเมินทักษะปฏิบัติ ได้นำแบบประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของหลักสูตรส่งเสริมอาชีพการทำธัญอีสานของศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มาประยุกต์ใช้

8) แบบประเมินความพึงพอใจต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ วิธีการสร้างและการหาคุณภาพของเครื่องมือ ดังนี้ นำข้อมูลจากศึกษาเอกสาร หนังสือ ตำรา และรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เกี่ยวกับการออกแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ และผลความคิดเห็นต่อความต้องการของผู้เรียนเกี่ยวกับรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ จากการวิจัยระยะที่ 1 มาสรุปและแยกเป็นข้อคำถามอย่างครอบคลุม ร่างข้อคำถามเกี่ยวกับการออกแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ และจัดพิมพ์แบบสัมภาษณ์เพื่อนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยระยะที่ 1 ศึกษาความต้องการรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธัญอีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์ความต้องการรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ของผู้เรียน มาวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อเป็นข้อมูลในการดำเนินการวิจัยในระยะที่ 2 ต่อไป

การวิจัยระยะที่ 2 การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ ได้นำข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และผลความคิดเห็นต่อความต้องการรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ จากการวิจัยระยะที่ 1 มาวิเคราะห์เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์

การวิจัยระยะที่ 3 การสร้างศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธัญอีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และเก็บผลการประเมินประสิทธิภาพของผู้เชี่ยวชาญ

การวิจัยระยะที่ 4 รวบรวมข้อมูลจากการทดลองใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ โดยการเก็บข้อมูลจากแบบประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน แบบประเมินทักษะปฏิบัติ และแบบวัดความพึงพอใจ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้ได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นระยะดังนี้

ระยะที่ 1 ได้นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับความต้องการรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ มาทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์จากข้อมูลการสัมภาษณ์ (Content Analysis)

ระยะที่ 2 นำผลการออกแบบของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ผลการสัมภาษณ์เกี่ยวกับความต้องการของผู้เรียนจากระยะที่ 1 มาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบและออกแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์

ระยะที่ 3 ได้นำผลการประเมินประสิทธิภาพของผู้เชี่ยวชาญต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ มาวิเคราะห์เพื่อหาค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ระยะที่ 4 นำผลการทดลอง ได้แก่ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ทักษะปฏิบัติ และความพึงพอใจของผู้เรียนมาวิเคราะห์หาค่าดัชนีประสิทธิผล ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัย

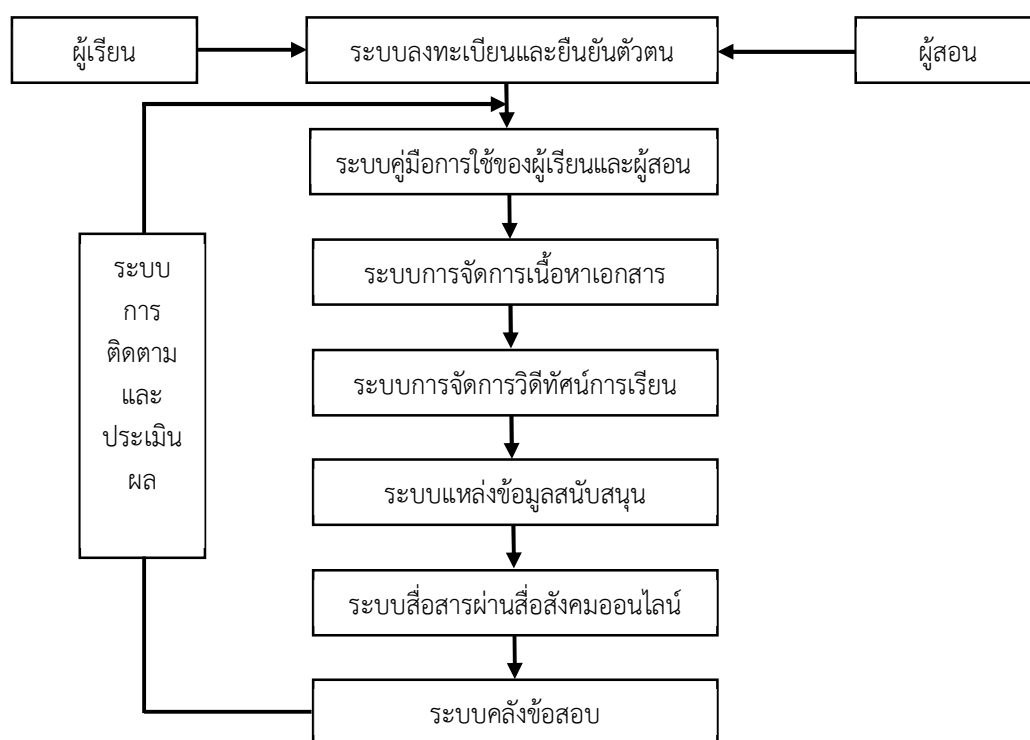
ผลการศึกษาความต้องการรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำรุ่งอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ของผู้เรียน

ผลการวิจัย พบว่า ผู้เรียนมีความต้องการในการนำเนื้อหาการทำรุ่งอีสาน เรื่อง การทำรุ่งสามมิติและรุ่งสี่มิติ การนำรุ่งมาประดิษฐ์เป็นโคมไฟ ทำปิ่นปักผม ทำเข็มกลัดและต่างหู การสร้างภาพลักษณ์ของสินค้าและการออกแบบบรรจุภัณฑ์ และการส่งเสริมการขายออนไลน์ และสามารถให้ความรู้ส่งผ่านช่องทางแอปพลิเคชันไลน์ผ่านมือถือได้

ผลการออกแบบและสร้างศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำรุ่งอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน

ผลการวิจัย พบว่า

1. เนื้อหาของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ ได้แก่ (1) การทำรุ่งอีสานสามมิติและสี่มิติ (2) การประดิษฐ์โคมไฟจากรุ่งอีสาน (3) การประดิษฐ์ปิ่นปักผม เข็มกลัดและต่างหูจากรุ่งอีสาน (4) การสร้างภาพลักษณ์ของสินค้าและการออกแบบบรรจุภัณฑ์ (5) การส่งเสริมการขายออนไลน์
2. ระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำรุ่งอีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วม

จากภาพที่ 2 ระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธุรกิจสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย (1) ระบบการลงทะเบียนและยืนยันตัวตน (2) ระบบคู่มือการใช้ของผู้เรียนและผู้สอน (3) ระบบการจัดการเนื้อหาเอกสาร (4) ระบบการจัดการวิดิทัศน์เพื่อการศึกษา (5) ระบบแหล่งข้อมูลสนับสนุน (6) ระบบสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (7) ระบบคลังข้อสอบ (8) ระบบการติดตามและประเมินผล

3. ผลการประเมินประสิทธิภาพระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธุรกิจสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ของผู้เชี่ยวชาญ

ตารางที่ 1 ผลการประเมินประสิทธิภาพของระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ของผู้เชี่ยวชาญ

รายการประเมิน	คะแนนเฉลี่ย	S.D.	ระดับประสิทธิภาพ
ประสบการณ์ผู้ใช้ (UX/UI) และการโต้ตอบ	4.70	0.45	ดีมาก
ประโยชน์จากการใช้งาน	4.74	0.44	ดีมาก
ลักษณะของเนื้อหา	4.68	0.47	ดีมาก
การออกแบบบทเรียน	4.67	0.47	ดีมาก
ความสอดคล้องกับผู้ใช้งาน	4.40	0.53	ดี
ระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์โดยรวม	4.64	0.47	ดีมาก

จากตารางที่ 1 พบว่า ระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์โดยรวมมีประสิทธิภาพดี ค่าเฉลี่ย 4.64 หากพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านประโยชน์จากการใช้งาน มีผลการประเมินประสิทธิภาพสูงที่สุด มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับดีมาก ค่าเฉลี่ย 4.74 รองลงมาคือด้านประสบการณ์ผู้ใช้ (UX/UI) และการโต้ตอบ มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับดีมาก ค่าเฉลี่ย 4.70 รองลงมาคือด้านลักษณะของเนื้อหา มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับดีมาก ค่าเฉลี่ย 4.68 รองลงมาคือด้านการออกแบบบทเรียน มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับดีมาก ค่าเฉลี่ย 4.67 และอันดับสุดท้ายคือด้านความสอดคล้องกับ ผู้ใช้งาน มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับดี ค่าเฉลี่ย 4.40

ผลการศึกษาผลการใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธุรกิจสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ผลการวิจัย พบว่า

1. ผลความก้าวหน้าทางการเรียนของกลุ่มทดลองด้านพุทธิพิสัยหลังเรียนด้วยศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ โดยใช้สูตรการหาค่าดัชนีประสิทธิผล (Effectiveness Index : E.I.) (เผชญิ กิจระการ และ สมนึก ภัททิยธนี, 2545) พบว่า ดัชนีประสิทธิผลของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธุรกิจสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน มีค่าเท่ากับ 0.7639 แสดงว่า กลุ่มทดลองมีความก้าวหน้าทางการเรียนคิดเป็นร้อยละ 76.39 ผ่านเกณฑ์คะแนนพุทธิพิสัยในระดับดี ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ดัชนีประสิทธิผลของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธุรกิจสำหรับชุมชนใน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน

จำนวนผู้เรียน	คะแนนเต็ม	ผลรวมของคะแนน		ค่าดัชนีประสิทธิผล (E.I.)
		ทดสอบก่อนเรียน	ทดสอบหลังเรียน	
80	30	889	2043	0.7639

จากตารางที่ 2 พบว่า ดัชนีประสิทธิผลของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ มีค่าเท่ากับ 0.7639 แสดงว่า กลุ่มทดลองมีความก้าวหน้าทางการเรียนรู้พุทธิพิสัย คิดเป็นร้อยละ 76.39

2. ผลการประเมินทักษะปฏิบัติของกลุ่มทดลองที่ใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ผลการวิจัย ดังภาพที่ 3 - 4

(ก)

(ข)

ภาพที่ 3 การทำธงสามมิติและธงสี่มิติ (ก) และการนำธงมาประดิษฐ์เป็นโคมไฟ (ข)

ภาพที่ 4 การนำธงมาประดิษฐ์เป็นปิ่นปักผม เข็มกลัดและต่างหู

นอกจากนี้ได้วัดผลคะแนนทักษะปฏิบัติของผู้เรียน ผลงานวิจัย ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ผลการประเมินทักษะปฏิบัติของกลุ่มทดลองที่ใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธูปอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน

ผลคะแนน ทักษะปฏิบัติ (N=80)	คะแนนเต็ม	รวมคะแนน ที่ได้	$\bar{x}$	S.D.	ร้อยละของ คะแนนเฉลี่ย
หลังเรียน	30	2048	25.61	.45	85.38

จากตารางที่ 3 พบว่า ผลทักษะปฏิบัติการทำธูปอีสานของกลุ่มทดลองที่ใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ มีค่าเฉลี่ยร้อยละ 85.38 ผ่านเกณฑ์คะแนนทักษะปฏิบัติในระดับดีมาก

3. ผลความพึงพอใจของกลุ่มทดลองที่มีต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธูป อีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ผลการศึกษาความพึงพอใจของกลุ่มทดลองที่มีต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์

ข้อ	รายการประเมิน	ระดับความคิดเห็น		
		$\bar{x}$	S.D.	แปลผล
ด้านการออกแบบบทเรียน				
1	การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมีความเหมาะสม	4.66	0.48	มากที่สุด
2	ศูนย์การเรียนรู้แบบออนไลน์มีความเหมาะสม	4.68	0.47	มากที่สุด
3	สื่อที่ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เหมาะสมกับเนื้อหา กิจกรรม	4.63	0.49	มากที่สุด
4	ความสอดคล้องของภาพกับเนื้อหา กับ หน้าจอมีส่วนเหมาะสม สวยงาม	4.70	0.46	มากที่สุด
5	ขั้นตอนของกระบวนการประเมินผลงานมีความชัดเจน เหมาะสม	4.66	0.48	มากที่สุด
	ด้านการออกแบบบทเรียนโดยรวม	4.67	0.47	มากที่สุด
ด้านลักษณะของเนื้อหา				
1	เนื้อหาสอดคล้องกับวัตถุประสงค์	4.69	0.47	มากที่สุด
2	การลำดับเนื้อหามีความเหมาะสมต่อเนื้อง่ายต่อการเรียน	4.68	0.47	มากที่สุด
3	เนื้อหาในการเรียนศูนย์การเรียนรู้ตรงตามความต้องการ	4.70	0.46	มากที่สุด
4	เนื้อหาในการเรียนศูนย์การเรียนรู้มีความเหมาะสม	4.66	0.48	มากที่สุด
	ด้านลักษณะของเนื้อหาโดยรวม	4.68	0.47	มากที่สุด
ด้านประโยชน์จากการเรียนรู้ด้วยศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์				
1	ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์มีประโยชน์กับผู้ใ้	4.78	0.42	มากที่สุด
2	ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์มีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับผู้ใ้	4.71	0.46	มากที่สุด
	ด้านประโยชน์จากการเรียนรู้ด้วยศูนย์การเรียนรู้แบบออนไลน์โดยรวม	4.74	0.44	มากที่สุด
	โดยรวม	4.69	0.47	มากที่สุด

จากตารางที่ 4 พบว่า ผลความพึงพอใจของกลุ่มทดลองที่มีต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.69$, S.D. = 0.47) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านที่มีความพึงพอใจมากที่สุด คือ ด้านประโยชน์จากการเรียนรู้ด้วยศูนย์การเรียนรู้แบบออนไลน์ ($\bar{x} = 4.74$, S.D. = 0.44) ด้านลักษณะของเนื้อหา ($\bar{x} = 4.68$, S.D. = 0.47) และด้านการออกแบบบทเรียน ($\bar{x} = 4.67$, S.D. = 0.47) ตามลำดับ

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

1.1 ผลความต้องการศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ พบว่า ผู้เรียนมีความต้องการในการนำเนื้อหาการทำธูปอีสาน เรื่อง การทำธูปสามมิติและธูปสี่มิติ การนำธูปมาประดิษฐ์เป็นโคมไฟ ทำปิ่นปักผม ทำเข็มกลัดและต่างหู การสร้างภาพลักษณ์ของสินค้าและการออกแบบบรรจุภัณฑ์ และการส่งเสริมการขายออนไลน์ และสามารถให้ความรู้ส่งผ่านช่องทางแอปพลิเคชันไลน์ผ่านมือถือได้

1.2 ผลการออกแบบของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ พบว่า เนื้อหาของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ ได้แก่ (1) การทำธูปอีสานสามมิติและสี่มิติ (2) การประดิษฐ์โคมไฟจากธูปอีสาน (3) การประดิษฐ์ปิ่นปักผม เข็มกลัดและต่างหูจากธูปอีสาน (4) การสร้างภาพลักษณ์ของสินค้าและการออกแบบบรรจุภัณฑ์ (5) การส่งเสริมการขายออนไลน์ และระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ ประกอบด้วย (1) ระบบการลงทะเบียนและยืนยันตัวตน (2) ระบบคู่มือการใช้ของผู้เรียนและผู้สอน (3) ระบบการจัดการเนื้อหาเอกสาร (4) ระบบการจัดการวิดีโอเพื่อการศึกษา (5) ระบบแหล่งข้อมูลสนับสนุน (6) ระบบสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (7) ระบบคลังข้อสอบ (8) ระบบการติดตามและประเมินผล

1.3 ผลการใช้ศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธูปอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน พบดังนี้

1. กลุ่มทดลองมีความก้าวหน้าทางการเรียนรู้พุทธิพิสัย คิดเป็นร้อยละ 76.39 ผ่านเกณฑ์คะแนนพุทธิพิสัยในระดับดี

2. กลุ่มทดลองมีคะแนนทักษะปฏิบัติ ค่าเฉลี่ยร้อยละ 85.38 ผ่านเกณฑ์คะแนนทักษะปฏิบัติในระดับดีมาก

3. กลุ่มทดลองมีความพึงพอใจต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านที่มีความพึงพอใจมากที่สุด คือ ด้านประโยชน์จากการเรียนรู้ด้วยศูนย์การเรียนรู้แบบออนไลน์ รองลงมาคือ ด้านลักษณะของเนื้อหา และด้านการออกแบบบทเรียน ตามลำดับ

2. อภิปรายผล

2.1 ผลการออกแบบของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธูป อีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมกันออกแบบ พบว่า มีเนื้อหาได้แก่ (1) การทำธูปอีสานสามมิติและสี่มิติ (2) การประดิษฐ์โคมไฟจากธูปอีสาน (3) การประดิษฐ์ปิ่นปักผม เข็มกลัดและต่างหูจากธูปอีสาน (4) การสร้างภาพลักษณ์ของสินค้าและการออกแบบบรรจุภัณฑ์ (5) การส่งเสริมการขายออนไลน์ และระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธูปอีสาน ประกอบด้วย (1) ระบบการลงทะเบียนและยืนยันตัวตน (2) ระบบคู่มือการใช้ของผู้เรียนและผู้สอน (3) ระบบการจัดการเนื้อหาเอกสาร (4) ระบบการจัดการวิดีโอเพื่อการศึกษา (5) ระบบแหล่งข้อมูลสนับสนุน (6) ระบบสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (7) ระบบคลังข้อสอบ (8) ระบบการติดตามและประเมินผล สอดคล้องกับ ไพรวลัย ชันทะศิริ และคณะ (2566) ได้พัฒนารูปแบบชุมชนแห่งการเรียนรู้ออนไลน์ตามแนวคิดการเรียนรู้แบบร่วมมือ เพื่อส่งเสริมทักษะการใช้เทคโนโลยีการสอน ตามสมรรถนะของนักศึกษาวิชาชีพครู พบว่ามีความสำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาทักษะการใช้เทคโนโลยีการสอน ประกอบด้วย 7 องค์ประกอบ คือ ผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหา กระบวนการเรียนการสอน กิจกรรมการเรียนการสอน สื่อและแหล่งการเรียนรู้ และการวัดและประเมินผล (ไพรวลัย ชันทะศิริ และคณะ, 2566) และงานวิจัยของ สรล สุวรรณ และ ชนสิทธิ์ สิทธิสูงเนิน (2567) ที่ศึกษารูปแบบการจัดการเรียนรู้โดยใช้การคิดเชิงออกแบบร่วมกับการเรียนรู้ตามชุมชนเพื่อเสริมสร้างการออกแบบศิลปะทัศนศิลป์ท้องถิ่นตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย มีองค์ประกอบดังนี้ การสำรวจการวางแผนชุมชน การเรียนรู้ชุมชน และการสะท้อนความคิดของชุมชน ดังนั้นศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำธูปอีสานที่ชุมชนได้ร่วมกันออกแบบ โดยเฉพาะระบบการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ที่ผู้เรียนในชุมชนสามารถเข้าถึงได้ง่ายผ่านแอปพลิเคชันไลน์ด้วยอุปกรณ์มือถือ ส่งผลให้เกิดการร่วมมือในการสร้างชุมชนเครือข่ายออนไลน์ ระหว่างผู้เรียนที่มีความสนใจและทัศนคติที่คล้ายคลึงกัน และเป็นการแก้ปัญหาปราชญ์ชาวบ้านที่มีจำนวนน้อย และไม่มีเวลาที่จะสามารถถ่ายทอดให้กับกลุ่มผู้ที่สนใจอย่างทั่วถึง ดังนั้นระบบการสื่อสารออนไลน์ ผู้เรียน

และผู้สอนสามารถติดต่อสื่อสารกันได้ทุกที่ ทุกเวลา ผ่านเครือข่ายออนไลน์ ส่งผลให้การส่งเสริมอาชีพสูงอีสาน มีความเข้มแข็งของเครือข่าย และเกิดพลวัตร และมีความยั่งยืนของระบบต่อไป

2.2 ผลการทดลองใช้ของศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำสูงอีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ หลังผู้เรียนที่เรียนการทำสูงอีสานผ่านศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ที่พัฒนาขึ้น ผู้เรียนมีความก้าวหน้าทางการเรียนรู้พุทธิพิสัย คิดเป็นร้อยละ 76.39 ผ่านเกณฑ์คะแนนพุทธิพิสัยในระดับดี มีคะแนนทักษะปฏิบัติ ค่าเฉลี่ยร้อยละ 85.38 ผ่านเกณฑ์คะแนนทักษะปฏิบัติในระดับดีมาก และความพึงพอใจต่อศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านที่มีความพึงพอใจมากที่สุด คือ ด้านประโยชน์จากการเรียนรู้ด้วยศูนย์การเรียนรู้แบบออนไลน์ รองลงมาคือ ด้านลักษณะของเนื้อหา และด้านการออกแบบบทเรียน ตามลำดับสอดคล้องกับงานวิจัยของ กุลกาน์ สุวรรณรักษ์ และ ศิริวรรณ วณิชพัฒนวรชัย (2564) ได้ทำการการพัฒนาและศึกษาประสิทธิภาพของชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพออนไลน์เพื่อส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ด้วยกระบวนการคิดเชิงออกแบบสำหรับนักศึกษาวิชาชีพครูที่ส่งเสริมความสามารถการสร้างสรรค์นวัตกรรมของนักเรียนประถมศึกษา พบว่า ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจในการจัดการเรียนรู้ด้วยกระบวนการคิดเชิงออกแบบของนักศึกษาวิชาชีพครู หลังได้รับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สูงกว่าก่อนได้รับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพ อย่างมีนัยสำคัญ และผู้เรียนมีความสามารถในการออกแบบการจัดการเรียนรู้ด้วยกระบวนการคิดเชิงออกแบบของนักศึกษาวิชาชีพครูอยู่ในระดับมาก (กุลกาน์ สุวรรณรักษ์ และ ศิริวรรณ วณิชพัฒนวรชัย, 2564) แสดงให้เห็นว่าศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำสูงอีสานสำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่ผู้เรียนในชุมชนสามารถศึกษาด้วยตนเอง ด้วยเนื้อหาและวิทัศน์เพื่อการศึกษาที่พัฒนาขึ้น ส่งผลให้ผู้เรียนมีความก้าวหน้าทางการเรียนทางด้านพุทธิพิสัย และทักษะปฏิบัติ ผ่านตามเกณฑ์ที่กำหนดของแผนการจัดการเรียนรู้ในหลักสูตรการส่งเสริมอาชีพการทำสูงอีสานของศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ระดับอำเภอกมลาไสย ดังนั้นควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการออกแบบเนื้อหาการส่งเสริมอาชีพ เพื่อให้เหมาะสมกับคุณลักษณะและความสนใจในการประกอบอาชีพของผู้เรียนในชุมชนอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์

1.1 ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ที่จะนำศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำสูงอีสานไปใช้ในการส่งเสริมอาชีพระยะสั้น ควรมีความพร้อมทางด้านเทคโนโลยีที่เอื้อต่อการเรียนรู้ผ่านระบบเครือข่าย ได้แก่ ฮาร์ดแวร์และซอฟต์แวร์ที่ใช้ในการสนับสนุนในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์ และสนับสนุนให้ชุมชนมีระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่มีประสิทธิภาพ และมีสื่อสำหรับใช้งานผ่านศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์

1.2 ควรสร้างเครือข่ายการศึกษาตามอัยาศัยของศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ให้ร่วมกันใช้ระบบศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำสูงอีสาน ที่พัฒนาขึ้น ในการนำไปใช้ถ่ายทอดความรู้หลักสูตรระยะสั้น ในส่งเสริมอาชีพการทำสูง อีสานเพื่อส่งเสริมอาชีพการทำสูงอีสานในพื้นที่ภาคอีสานต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 งานวิจัยเรื่องการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำสูงอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐาน เป็นงานวิจัยรูปแบบการวิจัยและพัฒนา ควรจะนำขั้นตอนการทดลองเข้ามาดำเนินการวิจัยซ้ำอีกครั้ง เพื่อเป็นการตรวจสอบความเที่ยงตรงของผลการใช้

2.2 ควรมีการนำหลักสูตรการศึกษาตามอัยาศัยของศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ ในการส่งเสริมอาชีพอื่น ๆ เพื่อนำมาใช้ในการเรียนรู้ออนไลน์ที่พัฒนาขึ้น สำหรับถ่ายทอดความรู้และส่งเสริมอาชีพให้แก่ ผู้เรียนในชุมชนที่ต้องการสร้างอาชีพอื่น ๆ ต่อไป

2.3 ควรมีการนำข้อมูลจากการวิจัย เรื่อง การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพการทำสูงอีสาน สำหรับชุมชนในอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมเป็นฐานมาใช้เป็นข้อมูลในการวางแผนการใช้พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์โดยใช้การออกแบบแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ออนไลน์เพื่อส่งเสริมอาชีพ และการถ่ายทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้กับชุมชนอื่นของประเทศไทยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กุลกานัน สุวรรณรักษ์ และ ศิริวรรณ วณิชพัฒน์วรชัย. (2564). การพัฒนารูปแบบชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพออนไลน์ เพื่อส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ด้วยกระบวนการคิดเชิงออกแบบ สำหรับนักศึกษาวิชาชีพครูที่ส่งเสริมความสามารถการสร้างสรรค์นวัตกรรมของนักเรียนประถมศึกษา. *วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย*, 13(2), 184 - 201.
- เผชญิ กิจระการ และ สมนึก ภัททิยธนี. (2545). ดัชนีประสิทธิผล. *วารสารการวัดผลการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 8, 30 - 36.
- ไพรวลัย ชันทะศิริ, เอกนถุน บางท่าไม้, ศิวินิต อรรถวุฒิกุล, และ วรวิทย์ มั่นสุขผล. (2566). การพัฒนารูปแบบชุมชนแห่งการเรียนรู้ออนไลน์ตามแนวคิดการเรียนรู้แบบร่วมมือ เพื่อส่งเสริมทักษะการใช้เทคโนโลยีการสอนตามสมรรถนะของนักศึกษาวิชาชีพครู. *Journal of Roi Kaensam Academi*, 8(8), 203 - 228.
- สร้อย สุวรรณ และ ชนสิทธิ์ สิทธิสูงเนิน. (2567). การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้โดยใช้การคิดเชิงออกแบบร่วมกับชุมชนเป็นฐาน เพื่อส่งเสริมการออกแบบงานทัศนศิลป์ท้องถิ่นตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย. *Journal of Education and Innovation*, 26(4), 370 - 385.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์. (2564). แหล่งท่องเที่ยวยุคก่อนประวัติศาสตร์. ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรมกระทรวงวัฒนธรรม. <http://m-culture.in.th/album/view/195164>.
- สิทธิชัย ระหาญนอก, ฉลอง พันธจันทร์, และ ชีระพงษ์ มีไธสง. (2565). พลวัตวัฒนธรรมการใช้ช่อกับประเพณีฮีตสิบสองในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสาน. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 7(4), 180 - 198.
- อมรรัตน์ ไชยวงษ์ และ ลินจง โพชาวี. (2567). ส่วนผสมทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบ้านเสมาตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์. *วารสารวิจัยและนวัตกรรมการอาชีวศึกษา*, 8(2), 67 - 75.
- Camacho, D. J., & Legare, J. M. (2016). Shifting Gears in the Classroom - Movement toward Personalized Learning and Competency-Based Education. *The Journal of Competency-Based Education*, 1(4), 151–156. <https://doi.org/10.1002/cbe2.1032>.
- Fernández-Batanero, J. M., Montenegro-Rueda, M., Fernández-Cerero, J., & Tadeu, P. (2022). Online Education in Higher Education: Emerging Solutions in Crisis Times. *Heliyon*, 8(8), e10139. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10139>.
- Frauenberger, C., Good, J., Fitzpatrick, G., & Iversen, O. S. (2015). In Pursuit of Rigour and Accountability in Participatory Design. *International Journal of Human-Computer Studies*, 74, 93 - 106. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2014.09.004>.
- Gennari, R., Melonio, A., Raccanello, D., Brondino, M., Dodero, G., Pasini, M., & Torello, S. (2017). Children's Emotions and Quality of Products in Participatory Game Design. *International Journal of Human-Computer Studies*, 101, 45 - 61. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2017.01.006>.
- Gillett-Swan, J. (2017). The Challenges of Online Learning: Supporting and Engaging the Isolated Learner. *Journal of Learning Design*, 10(1), 20 - 30. <https://doi.org/10.5204/jld.v9i3.293>.
- Kang, M., Choo, P., & Watters, C. E. (2015). Design for Experiencing: Participatory Design Approach with Multidisciplinary Perspectives. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 830 - 833. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.676>.
- Lisnund, N. (2024). The Participatory Design Process for Revitalization of Vacant Land within the Municipal Area of Nakhon Ratchasima City. *Asian Creative Architecture, Art and Design*, 37(2), 1–21. <https://doi.org/10.55003/acaad.2024.270537>.
- Piseth, N., & Charungkaittikul, S. (2021). Proposed Strategies to Strengthen Community Participation in Community Learning Centers in the Kingdom of Cambodia. *Humanities, Arts and Social Sciences Studies*, 21(3), 436 - 446. <https://doi.org/10.14456/hasss.2021.40>.

- Salsabila, U. H., Sari, L. I., Lathif, K. H., Lestari, A. P., & Ayuning, A. (2020). Peran Teknologi Dalam Pembelajaran Di Masa Pandemi Covid-19. *Al-Mutharahah: Jurnal Penelitian Dan Kajian Sosial Keagamaan*, 17(2), 188 - 198. <https://doi.org/10.46781/al-mutharahah.v17i2.138>.
- Slimi, Z., & Carballido, B. V. (2023). Systematic Review: AI's Impact on Higher Education - Learning, Teaching, and Career Opportunities. *TEM Journal*, 1627 - 1637. <https://doi.org/10.18421/tem123-44>.

ทุนทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ The Cultural Capital of the Four Ethnic Groups in Phrai Bueng District, Sisaket Province

อุมาพร ประชาชิต^{1*} กิจติพงษ์ ประชาชิต² และ เชิดศักดิ์ ฉายถวิล³

Umaporn Prachachit^{1*}, Kittipong Prachachit², and Cherdsak Chaitavil³

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ¹

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาศิลปะและการออกแบบ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ²

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ³

Assistant Professor, Program in Communication Arts, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Sisaket Rajabhat University¹

Assistant Professor, Dr., Program in Art and Design, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Sisaket Rajabhat University²

Assistant Professor, Dr., Program in Community Development, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Sisaket Rajabhat University³

*Corresponding author, e-mail: umaporn.p@sskru.ac.th

วันที่รับบทความ: 29 พฤษภาคม 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 29 กรกฎาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 13 สิงหาคม 2568

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาบริบทชุมชนและข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อค้นหาทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า และเป็นเอกลักษณ์ของอำเภอไพรบึง โดยการศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีกลุ่มเป้าหมาย คือ ประชากรในอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ คัดเลือกโดยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง โดยการคัดเลือกผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ศิลปิน ช่างฝีมือท้องถิ่น และปราชญ์ชุมชน รวมทั้งสิ้น 85 คน ใช้วิธีการศึกษาโดยการประชุมกลุ่มย่อย การสัมภาษณ์ และการสำรวจพื้นที่ ผลการวิจัย พบว่า ทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอไพรบึง หรือเรียกอีกชื่อว่าสี่เผ่าไทไพรบึง ยังมีความแนบแน่นกับสายสัมพันธ์ที่เป็นจิตวิญญาณตามความเชื่อดั้งเดิมจากบรรพชน ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ และผีถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชน จากทุนทางวัฒนธรรมดังกล่าวก่อให้เกิดประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ของสี่เผ่าไทไพรบึง แบ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรม 8 ด้าน ได้แก่ 1) โบราณสถาน 2) ภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง 3) เสาชิงช้า 4) เครื่องแต่งกายกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทไพรบึง 5) หมอช้างและพิธีปะกำ 6) ประเพณีปิ้งอ้อกบรี๊ยะแค 7) พิธีกรรมรำบั้งบั้งโรค และ 8) ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ซึ่งข้อมูลทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้ได้ไปปรากฏในนิทรรศการสี่เผ่าไท ในพิพิธภัณฑ์ “พิพิธภัณฑ์ศรีสะเกษ” อีกทั้งเป็นทุนในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนและเทศกาล “สี่เผ่าไทไพรบึง” เทศกาลประจำปีของอำเภอไพรบึงในปัจจุบัน

คำสำคัญ: ทุนทางวัฒนธรรม, สี่เผ่าไทไพรบึง, ศรีสะเกษ

Abstract

This research is a study of the community context and preliminary data on the cultural capital of the four ethnic Tai groups of Sisaket in the Phrai Bueng District, Sisaket Province. The aim is to identify the valuable and unique cultural capital of Phrai Bueng District. This study employs qualitative research methods, targeting the population of Phrai Bueng District, Sisaket Province. The sampling method is purposive sampling, selecting local leaders, community leaders, artists, local

artisans, and community scholars, totaling 85 individuals. The research methods include focus group discussions, interviews, and field surveys. The research findings reveal that the cultural capital of the four ethnic groups of Sisaket in Phrai Bueng District, also known as the Four Tai Groups of Phrai Bueng, remains deeply connected to the spiritual relationships stemming from ancestral beliefs. These beliefs are centered around ancestor spirits and local guardian spirits, which are considered sacred and integral to the community. This cultural capital has given rise to distinctive traditions and rituals of the Four Tai Groups of Phrai Bueng. The cultural capital can be categorized into eight areas: 1) ancient monuments, 2) indigenous textile weaving wisdom, 3) silk (local craftsmanship), 4) traditional costumes of the Four Tai Groups of Phrai Bueng, 5) elephant healers and the Phakam ritual, 6) the Pang Ok Pria Khae tradition, 7) healing dance rituals, and 8) traditional performing arts. These elements of cultural capital have been featured in the “Four Tai Ethnic Groups” exhibition at the “Phiphit Sisaket” Museum. Moreover, they serve as valuable resources for the development of community products and the annual “Four Tai Ethnic Groups of Phrai Bueng” festival, which is now a regular event in Phrai Bueng District.

Keywords: Cultural Capital, Four Tai Groups of Phrai Bueng, Sisaket

บทนำ

จังหวัดศรีสะเกษในอดีตเคยเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ ตั้งแต่ยุคสมัยอารยธรรมขอมโบราณ เจริญรุ่งเรืองในอดีตมากกว่า 1,000 ปี จนได้รับการกล่าวขานว่าเป็น “ดินแดนปราสาทขอมโบราณ” และยังเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมือง ที่ถือว่าเป็น “อัตลักษณ์” สำคัญของจังหวัดศรีสะเกษ คือ เขมร ส่วย (กูย) ลาว และเยอ ทำให้ศรีสะเกษได้ชื่อว่าเป็น “เมืองชนสี่เผ่า” อีกทั้งยังได้มีการใช้รูปปราสาทขอมเป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัด และวัฒนธรรมชนสี่เผ่าไทศรีสะเกษ เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมประจำจังหวัดด้วย จึงแสดงให้เห็นถึงรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และความงดงามทางวัฒนธรรมที่ยังคงรักษามรดกหลายร้อยหลายพันปีของกลุ่มชนสี่เผ่าไทศรีสะเกษ อำเภอยะรัง เป็นพื้นที่เดียวของจังหวัดศรีสะเกษ ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์หลักของจังหวัดศรีสะเกษอยู่ครบทั้ง 4 ชาติพันธุ์ ซึ่งมีโบราณสถาน ชุมชนดั้งเดิม วัดเก่า วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี และหลักฐานหลายอย่างปรากฏให้เห็นถึงความเชื่อมโยงสถานการณ์สำคัญของตำนานการสร้างเมืองศรีสะเกษของบรรพบุรุษ ซึ่งมีคนจำนวนน้อยมากที่รู้จักเรื่องราวที่สำคัญของอำเภอยะรังว่าเป็นพื้นที่ที่มีการเลี้ยงช้าง มีการอาศัยอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสี่กลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงมีวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ยังคงอยู่และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (ธัญพงศ์ สารรัตน์, 2563)

ปัจจุบันมีหลักฐานรากเหง้าทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอยะรัง เช่น โบราณสถาน วัดบ้านปราสาทเยอ พระพุทธรูปเจดีย์ไพรบึง โบสถ์เก่าวัดบ้านหนองอารี บ้านโบราณ ความเชื่อเรื่องผีปะกำ และสะโน ซึ่งเป็นของโบราณที่มีความสำคัญของจังหวัดศรีสะเกษ ตลอดจนเป็นการเชื่อมโยงหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบรรพชนที่เคยจับช้างเผือกส่งให้กับพระยาจักรี รัชกาลที่ 1 อีกด้วย (ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, 2565) การทอผ้าพื้นเมือง ผ้าที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ผ้าพื้น ผ้าเหียบ ผ้าขัด ผ้ายก ผ้ามัดหมี่ ผ้าตีนซิ่น เสือก ถือว่ามีความสำคัญต่อวิถีการผลิตผ้าพื้นเมืองที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (อรุณี เจริญทรัพย์ และ ชีวพร ศุภฤทธิ, 2566) การแต่งกายของชุมชนมักตกแต่งเสื้อด้วยเม็ดเงินแท้ ที่เรียกว่า “เม็ดเงินหมากค้อ” ซึ่งได้โดยช่างฝีมือในชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอยะรัง ชาวอีสานมีความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษ เทวดา และวิญญาณ โดยมีความเชื่อว่าพลังเหนือธรรมชาติเหล่านี้สามารถทำให้เกิดความสุขและความทุกข์กับชีวิตได้ ถ้าหากมีสมาชิกในครอบครัวหรือเครือญาติไม่ปฏิบัติตนให้อยู่ในความถูกต้องตามครรลองคลองธรรม จะส่งผลถึงคนที่อยู่ในครอบครัวและเครือญาติเกิดการเจ็บป่วยที่ไม่สามารถรักษาด้วยการแพทย์สมัยใหม่ ต้องรักษาด้วยการทำพิธีขอขมาดวงวิญญาณบรรพบุรุษ มีการจัดพิธีกรรมบำบัดโรค ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ รำแม่ผัด รำผีฟ้า รำแถน รำกล่อม รำมออะเจียง รำผีปะกำ (บุญยืน งามเปรี๊ยม และคณะ, 2559) นอกจากนี้ยังมี

ศิลปะการแสดงและการละเล่นพื้นบ้านที่มีความโดดเด่นของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น รำตริต หรือ เลงตริต เป็นการละเล่นในเทศกาลสงกรานต์ของชาวศรีสะเกษเชื้อสายเขมรที่นิยม และประเพณี ปังอ็อกเปรี๊ยะแค หรือประเพณี ป้อนข้าวพระจันทร์ ซึ่งจัดในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ตรงกับเทศกาลลอยกระทง ซึ่งถือเป็นประเพณีการเสี่ยงทายทำนายเกี่ยวกับปริมาณฝน จากเปลวเทียนและน้ำตาเทียนที่เชื่อมโยงกับฤดูกาลการกินข้าวเม่าของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ (เจ้าอาวาส, การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 พฤษภาคม 2566)

จากข้อมูลดังกล่าวมา ทูทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในเขตอำเภอไพรบึง มีความหลากหลายและน่าสนใจเป็นอย่างมาก เหมาะสมที่จะนำมาเป็นทุนในการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน สามารถนำมาเป็นทุนในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การท่องเที่ยว และงานเทศกาลประจำปีของอำเภอได้ งานวิจัยนี้จึงใช้กระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัยและชุมชน จากความร่วมมือของเครือข่ายในชุมชน ทั้งกลุ่มศิลปินท้องถิ่น ช่างฝีมือ เพื่อให้ชุมชนและภาคีเครือข่ายในการค้นหารากเหง้าทางวัฒนธรรมของวัฒนธรรมของสี่เผ่าไทไพรบึงว่ามีทุนทางวัฒนธรรมในด้านใดบ้าง โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนในการวิจัย จากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ในชื่อโครงการวิจัย โครงการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากด้วยฐานทุนทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทศรีสะเกษ โดยงานวิจัยนี้เป็นส่วนของการค้นหาและสำรวจต้นทุนทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอไพรบึง เพื่อจะสามารถนำองค์ความรู้ไปใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ พัฒนาการบริการในชุมชน การแสดง และนำเสนอข้อมูลในรูปแบบของระบบแผนที่วัฒนธรรมในการวิจัยต่อไป รวมทั้งสร้างความตระหนักรู้ในชุมชน ร่วมกันขับเคลื่อนตามแนวทางในการสร้างมูลค่าให้กับวัฒนธรรมให้เกิดความรักความหวงแหนในวัฒนธรรมของตัวเอง เกิดการอนุรักษ์ และเกิดการพัฒนาชุมชนดั้งเดิมที่มีมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าให้คงอยู่ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ พื้นที่อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ

การทบทวนวรรณกรรม

งานวิจัยนี้ใช้แนวคิดทุนทางวัฒนธรรมเป็นแนวคิดหลัก โดย กัญญารัตน์ แก้วกมล และคณะ (2564) ให้ความหมาย “ทุนทางวัฒนธรรม” ว่าหมายถึง ทรัพย์สินมรดกทางวัฒนธรรมอันมีมูลค่าและคุณค่าต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ ที่ได้มีการสั่งสมสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีทั้งสิ่งที่ จับต้องได้และสิ่งที่จับต้องไม่ได้ สิ่งที่จับต้องได้ เช่น วัตถุสิ่งของต่าง ๆ โบราณสถาน และโบราณวัตถุ เป็นต้น ส่วนสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น ภูมิปัญญา ความรู้ ความเชื่อ และค่านิยม เป็นต้น ทรัพย์สินมรดก ทางวัฒนธรรมเหล่านี้จะถูกนำมาแปลงให้กลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมูลค่าในตัวเอง ไม่ว่าจะอยู่ในรูปสินค้าและบริการ หรือแนวความคิด แบบแผนความประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อใช้สิ่งเหล่านี้ในการพัฒนาขับเคลื่อนสังคมและประเทศชาติต่อไป

ส่วน เรณู เหมือนจันทร์เชย (2558 : 236 - 240) ได้แบ่งองค์ประกอบ ของทุนทางวัฒนธรรมไว้ดังนี้ องค์ประกอบด้านภูมิปัญญา องค์ประกอบด้านแบบแผนพฤติกรรม องค์ประกอบด้านผลงานที่เป็นรูปธรรมทางวัตถุ รวมทั้งที่เป็นสัญลักษณ์ องค์ประกอบด้านสถาบันหรือองค์กรของสังคมหรือชุมชน และองค์ประกอบด้านองค์การ

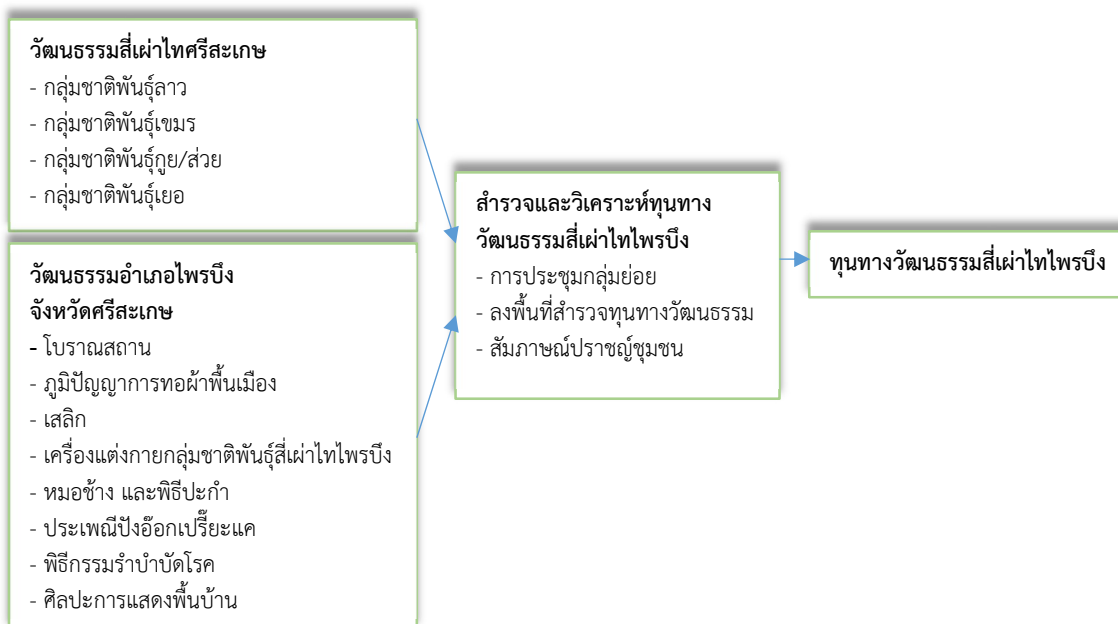
นอกจากนี้ กัญญารัตน์ แก้วกมล และคณะ (2564) ยังได้ศึกษาแนวคิด องค์ประกอบ กระบวนการพัฒนาชุมชน และแนวทางการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาพบว่า การใช้ทุนทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือยุทธวิธีที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีแนวทางการจัดการหลากหลาย ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ ซึ่งนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาทุนทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทไพรบึง อำเภอไพรบึง เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนต่อไป

สำหรับทุนทางวัฒนธรรมที่ต้องการศึกษา คือ “สี่เผ่าไท” ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ ไทยเขมร ไทยลาว ไทยกูย (หรือส่วย) และไทยเยอ แต่ละกลุ่มมีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภาษา และวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน การอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้ศรีสะเกษมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจและเป็นเอกลักษณ์ชนทั้ง 4 เผ่า มีภาษาพูดในท้องถิ่น ของตนเองรวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี

แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ซึ่งจังหวัดศรีสะเกษได้ให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันของ 4 กลุ่มชาติพันธุ์ นำมาสู่การจัดงานเทศกาลงานเทศกาลดอกกล่ำสวนบานสืบสานประเพณีสี่เผ่าไทศรีสะเกษ เป็นงานประเพณีประจำปีของจังหวัดที่ยิ่งใหญ่ ทุกปีแสดงออกถึงประเพณีวัฒนธรรมที่ชาว 4 เผ่า ได้อาศัยอยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนานด้วยความสามัคคี (บุญยืน นามเปี่ยม และคณะ, 2559) ซึ่งตัวแทนกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 4 กลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอไพรบึงก็ได้มีส่วนร่วมในงานเทศกาลดังกล่าวเช่นกัน

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้มีกรอบแนวคิดการวิจัย ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเป็นการวิจัยเชิงพื้นที่แบบมีส่วนร่วม โดยเชื่อว่าข้อมูลเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอไพรบึงที่ยังมิได้มีการสำรวจ บันทึก และนำมาสร้างคุณค่าอย่างเหมาะสมซึ่งจะทำให้เห็นทางวัฒนธรรมเหล่านี้สูญหายไปตามกาลเวลา และเชื่อว่าผู้ที่จะให้ข้อมูลเหล่านี้ได้ดีที่สุด คือ ปราชญ์ชุมชนในพื้นที่ จึงได้ออกแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงพื้นที่แบบมีส่วนร่วม ที่จะต้องลงพื้นที่ทำงานร่วมกับชุมชนสร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจก่อนจะร่วมมือกับชุมชนและภาคีเครือข่ายเก็บรวบรวมข้อมูลและนำเสนออย่างเป็นรูปธรรม โดยมีกลุ่มเป้าหมาย คือ ประชากรในอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ คัดเลือกโดยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยการคัดเลือกผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ศิลปิน ช่างฝีมือท้องถิ่น และปราชญ์ชุมชนมาเข้าร่วมการประชุมกลุ่ม จากนั้นใช้การสุ่มตัวอย่างแบบก้อนหิมะ (Snowball Sampling) ให้กลุ่มตัวอย่างแนะนำช่างปราชญ์ชุมชนด้านอื่น ๆ ต่อ เพื่อค้นหาทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า และเป็นเอกลักษณ์ของอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ แล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยครั้งนี้มีกลุ่มประชากรที่เป็นปราชญ์ชุมชนที่มีความรู้ทางวัฒนธรรม ผู้บริหารท้องถิ่น ศิลปินท้องถิ่น และปราชญ์ชุมชน ประกอบด้วย สภาวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ สภาวัฒนธรรมอำเภอไพรบึง ชมรมคนรักในหลวงจังหวัดศรีสะเกษ องค์การบริหารส่วนตำบลปราสาทเยอ องค์การบริหารส่วนตำบลโนนปูน เทศบาลตำบลไพรบึง

เทศบาลตำบลสำโรงพลัน เทศบาลดินแดง องค์การบริหารส่วนตำบลสุขสวัสดิ์ ชุมชนบ้านปราสาทเยอ และทีมนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ รวมทั้งสิ้น 85 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือ แบบสนทนากลุ่ม ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) ประกอบด้วย 1) การประชุมกลุ่มย่อย เรื่อง สำรวจทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ 2) ลงพื้นที่สำรวจทุนทางวัฒนธรรม ในพื้นที่อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ใช้แบบบันทึกการสำรวจทุนทางวัฒนธรรม และ 3) สัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชน ในพื้นที่อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ด้วยแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลมีการดำเนินงานในแต่ละด้าน ได้แก่ การจัดประชุมผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ศิลปิน ช่างฝีมือท้องถิ่น และปราชญ์ชุมชน ใช้กระบวนการประชุมกลุ่ม 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มช่างฝีมือท้องถิ่นและปราชญ์ชุมชน และกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ เพื่อค้นหาทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า และเป็นเอกลักษณ์ของอำเภอไพรบึง เรื่องภูมิปัญญาและทุนทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทไพรบึง มีรายละเอียดดังนี้

1. การประชุมกับผู้แทนชุมชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วย ประชุมผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ศิลปิน ช่างฝีมือท้องถิ่น และปราชญ์ชุมชน เพื่อค้นหาทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า และเป็นเอกลักษณ์ของอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ณ องค์การบริหารส่วนตำบลปราสาทเยอ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ

2. การประชุมและจัดตั้งเครือข่ายวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทไพรบึง เมื่อวันที่ 6 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2566 ณ วัดสำโรงพลัน องค์การบริหารส่วนตำบลสำโรงพลัน อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อวางแผนงานในการจัดตั้งเครือข่ายวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทไพรบึง เป็นความร่วมมือในระดับพื้นที่สร้างความเข้มแข็งอัตลักษณ์ของชุมชน และการขับเคลื่อนชุมชน

3. การลงพื้นที่สำรวจชุมชนเป้าหมาย พูดคุยกับชาวบ้านในพื้นที่ ปราชญ์ชุมชน รวมทั้งเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนตลอดปี 2566 เพื่อรวบรวมและบันทึกข้อมูล บันทึกภาพ บันทึกปากคำที่เกี่ยวข้องกับทุนทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ตามกรอบแนวคิดการวิจัย ได้แก่

1) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกในชุมชน เรื่อง ภูมิปัญญาการทอผ้า และเครื่องแต่งกาย ของชาติพันธุ์ลาว เขมร ส่วย และเยอ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ณ บ้านระหาร ตำบลสุขสวัสดิ์ บ้านหนองอารี ตำบลดินแดง บ้านสำโรงพลัน ตำบลสำโรงพลัน และบ้านประอาจ และบ้านปราสาทเยอ ตำบลปราสาทเยอ บ้านโนนปลัด และบ้านเขวา ตำบลสุขสวัสดิ์ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ การแลกเปลี่ยนความรู้ด้านวัฒนธรรมการแต่งกาย การผลิตเครื่องแต่งกาย ของชาติพันธุ์ลาว เขมร ส่วย และเยอ อำเภอไพรบึง

2) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกในชุมชน เรื่องหมอซ้าง หรือสะดำ ปะกำ และสะโน ของชาติพันธุ์ส่วย หรือกูย และวิเคราะห์ข้อมูล ณ บ้านประอาจ และบ้านคูสีแจ ตำบลปราสาทเยอ บ้านหนองอิไทย ตำบลสุขสวัสดิ์ และบ้านไพรบึง ตำบลไพรบึง เพื่อศึกษาข้อมูลเรื่องของการเลี้ยงช้างในพื้นที่อำเภอไพรบึง รวมถึงประเพณี ความเชื่อ เรื่องหมอซ้าง หรือสะดำ ปะกำ และสะโน ของชาติพันธุ์ส่วย หรือกูย จากบรรพบุรุษของชาวส่วยที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่

3) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกในชุมชน เรื่องพิธีกรรมบั้งไฟอ้อเปรี๊ยะแค รำแม่มด รำตรัด ณ บ้านสำโรงพลัน ตำบลสำโรงพลัน เพื่อศึกษาประเพณีโบราณของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรบ้านสำโรงพลัน

4) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกในชุมชน เรื่องพิธีกรรมรำกลมอ ร่ายจะจู้ย และรำผีปะกำ ณ บ้านหนองอารี ตำบลดินแดง และโรงเรียนโนนปูนวิทยาคม ตำบลโนนปูน

5) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกในชุมชน เรื่องพิธีกรรมรำถน ณ บ้านประอาจ ตำบลปราสาทเยอ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ

6) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกในชุมชน เรื่องบ้านโบราณ วัดโบราณ ปราสาท และสถานที่สำคัญทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ณ วัดไพรบึง วัดปราสาทเยอ วัดโนนปูน วัดบ้านหนองอารี บ้านหนองอิไทย วัดไพรบึง (วัดจำปาสุรภัย) ซึ่งเป็นวัดประจำอำเภอและที่ตั้งของที่ทำการเจ้าคณะอำเภอ วัดบ้านจังกะดาน วัด

ลำโรงพลัน วัดลิเรียนพุทธาราม วัดโพนปลัด และวัดปราสาทเยอเหนือ บ้านปราสาทเยอ ที่มีปราสาทโบราณศิลปะขอมสร้างในพุทธศตวรรษที่ 16 - 17

7) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกในชุมชน เรื่องดนตรีพื้นบ้านในพิธีกรรม ณ บ้านปราสาทเยอ บ้านลำโรงพลัน บ้านประอาจ และบ้านโพง อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยรวบรวมและจัดระเบียบข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม เช่น การถอดเสียงจากการสัมภาษณ์ การจัดเรียงเอกสารหรือบันทึกต่าง ๆ จัดหมวดหมู่และกำหนดรหัส (Coding) แบ่งข้อมูลออกเป็นส่วน ๆ แล้วกำหนดรหัสหรือป้ายกำกับเพื่อจัดกลุ่มข้อมูลที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน ตรวจสอบเนื้อหาของข้อมูลเพื่อหาความหมาย รูปแบบ หรือแนวคิดที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ สรุปผลการวิเคราะห์โดยอธิบายความหมาย รูปแบบ หรือสิ่งที่ค้นพบ บรรยายสรุปเชิงพรรณนาและนำเสนอที่ประชุมเห็นชอบข้อสรุปร่วมกัน

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษพื้นที่อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ

การวิเคราะห์ข้อมูลทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่า เขมร ส่วย (กูย) ลาว และเยอ ของอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ โดยเรียกรวมกันว่า “วัฒนธรรมสี่เผ่าไทไพรบึง” โดยมีผลการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. โบราณสถาน

อำเภอไพรบึง มีสถานที่สำคัญซึ่งเป็นศูนย์รวมประชาชนและเป็นส่วนหนึ่งของทุนทางวัฒนธรรมของชาวไพรบึง ดังภาพที่ 2

ปราสาทเยอ

พระธาตุไพรบึง

พระธาตุจึ่งเภา

หลวงปู่มม อินทปัญญา (วัดปราสาทเยอ)

ภาพที่ 2 โบราณสถานในเขตอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ

ที่มา: อุมพร ประชาจิต และคณะ (2566ก)

จากภาพที่ 2 สามารถอธิบายดังนี้

1) ปราสาทเยอ ตั้งอยู่ที่วัดปราสาทเยอเหนือ อำเภอไพรบึง ปราสาทเยอ (อโรคยาศาลโบราณ) เป็นปราสาทเดี่ยว ปัจจุบันมีสภาพชำรุดหักพังเป็นกองอิฐและทับหลังศิลาทราย ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละประมาณ 3 เมตร สูงประมาณ 4.50 เมตร เหลือเพียงกรอบประตูศิลาทราย ทางเข้าด้านทิศตะวันออก 2 ประตู เหนือกรอบประตูด้านในมีทับหลังศิลาทรายสลักเป็นรูปบุคคลนั่งเหนือเกียรติมุขซึ่งกำลังคายท่อนพวงมาลัยออกมาทั้งสองข้างมีพวงอุบะและใบไม้ม้วนทับหลังอีกชั้นหนึ่ง ตั้งอยู่หน้าวงกบประตูสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ สันนิษฐานว่าเป็นประติมากรรมที่ย่นออกมาจากองค์ปราสาท สร้างในราว พ.ศ. 1550 - 1650 ปัจจุบันมีสภาพเป็นมูลดินมีเศษอิฐศิลาทรายและศิลาแลงมีทับหลังสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณและเทวดานั่งในเรือนข่มเหนือเศียรเกียรติมุข อยู่ 2 ชั้น (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542)

2) พระธาตุไพรบึง หรือ พระพุทธเจดีย์ไพรบึง ตั้งอยู่ที่วัดจำปาสุรภัย หรือวัดไพรบึง ประดิษฐานอยู่ในวัดไพรบึง (วัดจำปาสุรภัย) อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลไพรบึง ทางตอนเหนือ ใกล้กับสวนสาธารณะบึงนกเป็ดน้ำไพรบึง เป็นพระธาตุเจดีย์สำคัญของจังหวัดศรีสะเกษ มีขนาดสูงใหญ่ ความสูงจากฐานถึงยอดฉัตร ประมาณ 60 เมตร สร้างขึ้นตามรูปแบบศิลปะอินเดีย แบบเจดีย์ พุทธคยา ส่วนยอดฉัตรด้านบนสุดของพระเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งอัญเชิญมาจากประเทศอินเดีย พระพุทธเจดีย์องค์นี้จึงถือเป็นมรดกทางพุทธศาสนา อันเป็นปูชนียสถานที่เคารพสักการะมากที่สุดแห่งหนึ่งของชาวจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดใกล้เคียง อนึ่ง วัดไพรบึง เป็นวัดเก่าแก่ที่มีอายุตั้งแต่ พ.ศ. 2100 (วัดไพรบึง, 2554)

3) พระธาตุจังเกา หรือ เจดีย์บ้านหนองจังเกา เดิมเป็นเจดีย์อิฐสูง 20 วา บริเวณตั้งพระธาตุจังเกา จะเป็นเนินสูงและป่าไม้ต้นน้ำของห้วยดวน ซึ่งเป็นลำน้ำ สาขาของห้วยแฮด ชาวบ้านละแวกนั้นส่วนใหญ่จะเป็นชาวกวย เรียกหมู่บ้านนี้ว่า โทะปะเก๊ะเป็กปอง (บ้านป่าขุดมัน) ซึ่งเป็นพื้นที่ศูนย์กลางชนแดนสี่อำเภอ วังหิน พยุห์ ไพรบึง และขุขันธ์ ใกล้ตัวปราสาทจะเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ มีโบราณสถาน 2 หลังพระธาตุจะสร้างอยู่ด้านหลัง (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542) ด้านหน้าของเจดีย์ธาตุคนรุ่นหลังจะนำเอาอิฐที่พังทลายลงมาจากพระธาตุมาสร้างต่อเติมเป็นปราสาทหรือวิหาร สร้างด้วยอิฐดินเผาชนิดก้อนใหญ่ทั้งหลังแบบไม่สอปูน ผู้สูงอายุในละแวกนั้นให้ข้อมูลว่าก่อนจะปรักหักพังลง เรือนธาตุจะมีลักษณะเป็นพระปรางค์เดี่ยวมีรูปร่างลักษณะสี่เหลี่ยม สูงประมาณ 20 เมตร มีส่วนยอดทรงกลมแหลม ต่อมามีการขโมยชุดของเก่า จึงหักพังทลายลงมา 2 ครั้ง กลายเป็นกองอิฐคล้ายกับปราสาทเยอ สันนิษฐานว่าอาจสร้างขึ้นเป็นที่บรรจุอัฐิของผู้ปกครองในสมัยโบราณ หรือบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ปัจจุบันทรุดโทรมลงเหลือเป็นมูลอันและมีเศษอิฐอยู่ ประชาชนถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เชื่อว่าเป็นที่บรรจุรวบรวมสารีริกธาตุ

4) หลวงปู่มม อินทปัญโญ (วัดปราสาทเยอ) พระครูประสาธน์ขันธคุณ หรือที่พุทธศาสนิกชนชาวศรีสะเกษ และชาวไทยรู้จักโดยทั่วไปในนาม หลวงปู่มม หรือ หลวงพ่อมม เป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดปราสาทเยอเหนือ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ บรรพชาเป็นสามเณรตั้งแต่วัยเด็กและอุปสมบทเป็นพระภิกษุเมื่ออายุ 20 ปี แล้วดำรงอยู่ในสมณเพศตลอดชีวิตจนมรณภาพ เป็นพระภิกษุผู้ถือเคร่งทางธรรมปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐาน ได้ฝึกเดินธุดงค์ไปตามป่าเขาในบริเวณเทือกเขาพนมดงเร็ก เขตจังหวัดทางภาคอีสานตอนล่าง ของประเทศไทย และเดินธุดงค์เข้าไปในประเทศกัมพูชาจำพรรษาอยู่ในประเทศกัมพูชามากมายปี หลังจากนั้นจึงได้กลับมาจำพรรษาอยู่ที่วัดปราสาทเยอเหนือบ้านเกิด ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ตั้งถิ่นฐานอยู่ จากความสมถะ มกน้อย สันโดษและเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติของสงฆ์ ทำให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป

2. ภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง

ผ้าพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมืองในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงออกถึงภูมิปัญญา เทคโนโลยี และองค์ความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์สิ่งแวดลอมผ้าทอพื้นเมือง สามารถแบ่งได้ 2 ประเภท คือ แบ่งตามวัตถุดิบที่ใช้ในการทอ แบ่งตามกรรมวิธีในการทอ การจำแนกประเภทของผ้าที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ (เขมร ส่วย ลาว เยอ) อาจจำแนกได้หลายประเภทขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่ใช้จำแนก กล่าวคือ หากจำแนกตามประเภทวัตถุดิบ ได้แก่ ผ้าไหมกับผ้าฝ้าย จำแนกตามเทคนิคและวิธีการผลิต ได้แก่ ผ้าเหียบ ผ้าขิด ผ้ายก ผ้ามัดหมี่ จำแนกตามความสำคัญของพิธีกรรมทางความเชื่อของท้องถิ่นและศาสนา ได้แก่ ผ้าซิ่นขวัญ ผ้าโนผี

สะเดาะเคราะห์ ได้แก่ ผ้าเชียงซ้อง ผ้ายันต์ ผ้าใส่กายและผ้าในพิธีทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ธุง (ธง) ผ้าพะเหวด ผ้านุ่งนาค เป็นต้น

ลายผ้าที่นิยมใช้กันมากในกลุ่มชาติพันธุ์สืเผ่าไทไพรบึง คือ ผ้าลายลูกแก้ว ซึ่งมีการเรียกชื่อผ้าไหมแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น เช่น ชาวเขมร เรียกผ้าลายนี้ว่า “ผ้าเก็บ” โดยเรียกตามลักษณะ การเก็บลายดอก ชาวส่วยจะเรียกว่า “ผ้าเหยียบ” เพราะผู้ทอจะเลือกเหยียบไม้สลัตะกอก ซึ่งมี 4 - 5 ตะกอก เพื่อให้ได้ลายผ้าที่เป็นลายเฉพาะของผ้าแพรวเหยียบ ซึ่งก็คือลายลูกแก้ว หรือเรียกตามขั้นตอนการเหยียบไม้ให้ขึ้นลาย การย้อมมะเกลือและหมักผ้าด้วยการเหยียบผสมโคลน ลื่อย้อมมะเกลือมีคุณสมบัติซึบแล้วไม่ต้องรีดสวมใส่ได้เลย ปี พ.ศ. 2555 สภาวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ ประกาศให้ผ้าลายลูกแก้วเป็นผ้าเอกลักษณ์ของจังหวัดศรีสะเกษ นอกจากนี้ชาวสืเผ่าไทไพรบึงยังมีภูมิปัญญาการปักแล้ว ถือเป็นลักษณะเฉพาะที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผ้าลายลูกแก้ว เป็นเอกลักษณ์ของผ้าพื้นเมืองที่สำคัญของชาวจังหวัดศรีสะเกษ โดยนิยมปักแล้วด้วยลายโบราณ เช่น ลายขีด ตาแหวน ลายหางตะกวด ลายตีนกา ลายดอกมะเจือ การปักแล้วเป็นการนำเส้นไหมที่ย้อมสีแล้วมาพันเกลียว (พัน) เข้าด้วยกันแล้วนำมาร้อยเข้ากับเข็ม ตัดเป็นลวดลายตามใจชอบเพื่อตกแต่งบริเวณปกเสื้อ สิบแปด และบริเวณอื่น ๆ ให้มีความสวยงาม และใช้สำหรับยีนส่วนต่าง ๆ ของเสื้อเข้าด้วยกัน สมัยก่อนนิยมใช้สีแดงกับสีขาว ปัจจุบันมีสีอื่น ๆ ตามลวดลายที่ประยุกต์ขึ้นมา

3. เสลิก

การทอเสลิก เป็นวิถีการผลิตผ้าพื้นเมืองที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสืเผ่าไทไพรบึง การทอเสลิกให้เกิดลวดลายที่สวยงามไม่เพียงแค่สอดเส้นไหมที่เรียกว่าเส้นนอนกับเส้นยืนเพื่อสร้างลวดลายเท่านั้น แต่การทอเสลิก ต้องใช้ทักษะในการคำนวณจำนวนของลูกตุ้มดินเผาที่ผูกโยงเป็นตัวถ่วงน้ำหนักของเส้นไหม เพื่อให้เกิดลวดลายที่สวยงามบนผืนผ้า ซึ่งถือว่าเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของการทอเสลิก จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชนด้านการทอผ้า พบว่า ในวิถีวัฒนธรรมชาวเยอ ผู้หญิงชาวเยอนิยมนุ่งผ้าถุงหรือซิ่นที่ใช้เสลิกต่อเป็นหัวซิ่นเพื่อความสวยงาม และแสดงถึงอัตลักษณ์ของผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ผ้าถุง หรือซิ่นทุกผืนของผู้หญิงชาวเยอจึงมักจะมี เสลิกต่อออกมาเป็นหัวซิ่นทุกผืน เสลิก จึงถือว่าเป็นวัฒนธรรมการแต่งกายที่สำคัญของผู้หญิงชาวเยอ แต่ยังมีผู้ที่มีความสามารถในการทอเสลิกจำนวนน้อย เนื่องจากเป็นทักษะการทอที่ต้องใช้เทคนิคที่มีความพิเศษ คือ การใช้ลูกตุ้มดินเผาเป็นตัวถ่วง และหลักคำนวณเส้นไหมให้เกิดลวดลาย (ปราชญ์ชุมชนด้านการทอผ้า, การสื่อสารส่วนบุคคล, 15 กรกฎาคม 2566)

4. เครื่องแต่งกายกลุ่มชาติพันธุ์สืเผ่าไทไพรบึง

กลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอไพรบึงมีอัตลักษณ์การแต่งกายที่โดดเด่น แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่างมีวัฒนธรรมการแต่งกายที่งดงามมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ไม่ว่าจะเป็นการนุ่งเสื้อไหมลายลูกแก้วย้อมมะเกลือ การส้าวเสื้อ การทอผ้าซิด ผ้ามัดหมี่ สร้อย และผ้าชนิดต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นเฉพาะตัวของแต่ละชุมชน แม้แต่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันยังมีอัตลักษณ์การแต่งกายที่แตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่และชุมชน ทำให้เกิดเป็นความหลากหลายของอัตลักษณ์การแต่งกายขึ้น ความหลากหลายนี้เองเป็นเสน่ห์ให้วัฒนธรรมของสืเผ่าไทไพรบึง ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ควรค่าแก่การอนุรักษ์เป็นอย่างยิ่ง มีรายละเอียด ดังนี้

1) กลุ่มชาติพันธุ์ลาว สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในอำเภอไพรบึงมีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นด้านการทอแพรวซิด มีรูปแบบแพรวซิดที่ต่างกันไปตามแต่ละชุมชน จนเกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัวขึ้น ผู้หญิงนุ่งซิ่นหมี่คันหรือซิ่นเข็นคันต่อตีน มีทั้งตีนโยง ตีนแหวน และตีนซ้อหรือตีนซิด สวมเสื้อไหมเหยียบย้อมมะเกลือคอกลม และเบี่ยงแพรวชนิดต่าง ๆ อันได้แก่ แพรวซิด แพรวปลาไหล แพรวดำ เป็นต้น ผู้ชายนิยมสวมเสื้อไหมเหยียบลายลูกแก้วย้อมมะเกลือ นุ่งผ้าส้าว ผ้าขาวม้าคาดเอว การแต่งกายแบบนี้มักเป็นชุดที่แต่งในงานพิธีต่าง ๆ

2) กลุ่มชาติพันธุ์เขมร (ขแมร์) ผู้หญิงและผู้ชายนิยมสวมเสื้อไหมเหยียบลายลูกแก้วย้อมมะเกลือ ผู้หญิงนุ่งซิ่นที่เรียกว่า “สั่มปี๊ตโฮลปีปะเดิม” เป็นผ้าซิ่นมัดหมี่รูปแบบเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร แถบตำบลไพรบึง มีลักษณะลวดลายมัดหมี่สีแดงเกล็ดหมี่สีขาว พื้นสีดำสนิท ปล่อยตีน และหัวสีแดง คำว่า “โฮล” แปลว่ามัดหมี่ ส่วนคำว่า ปีปะเดิม แปลว่า แต่ดั้งเดิม ในความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรแถบไพรบึง โฮลปีปะเดิม คือมัดหมี่แบบดั้งเดิมของพวกเขานั่นเอง นิยมเบี่ยงสไบที่เรียกว่า “กำแขงเก็บ” คือ ผ้าไหมลายลูกแก้ว สีขาวหรือสีดำที่นำมาย้อมมะเกลือ หรือสไบสีแดง ผู้ชายนุ่งผ้าส้าว ผ้าขาวม้าคาดเอวที่เรียกว่า “กำแขงจะดอ” หรือ “สไบเปราะฮ์”

(ประธานสภาชุมชน, การสื่อสาร ส่วนบุคคล, 12 พฤษภาคม 2566) ปัจจุบันมีการปักแสตมป์แต่งเสื้อผ้าบริเวณปกเสื้อ สิบแปด และบริเวณอื่น ๆ ให้มีความสวยงาม และใช้สำหรับยึดส่วนต่าง ๆ ของเสื้อเข้าด้วยกันให้เกิดความงดงาม

3) กลุ่มชาติพันธุ์ส่วย (กวย) ลักษณะการแต่งกายของกลุ่มชาติพันธุ์ส่วยหรือกวย - กวย ได้รับอิทธิพลจากทั้งชาติพันธุ์เขมรและลาว ผู้หญิงนิยมนุ่งซิ่นที่เรียกว่า “อะโหลนระหรี” ระวี กะหรี หรี วี ซึ่งต่างกันไปออกไปตามแต่ละท้องถิ่น คำว่า “ระหรี” มีความหมายว่าการนำไหมสองสีมาปั่นควบกัน ซึ่งตรงกับคำว่า “เขิน” ของลาว “อะโหลนระหรี” นี้นิยมต่อด้ายตีนซิ่นที่เรียกว่า “หยิงโยง” หรือ “หยิงปะบูร์” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ชาวกวยรับมาจาก เขมร ส่วนเสื้อนั้นนิยมสวมเสื้อที่เรียกว่า “ฮับแกบ” หรือ “ฮับตะแวง” ซึ่งหมายถึงเสื้อไหมเหยียบย้อมมะเกลือ การแต่งกาย กลุ่มชาติพันธุ์ส่วย/กวย ในอำเภอไพรบึง มีอัตลักษณ์การแต่งกายโดดเด่น ผู้หญิงและผู้ชายนิยมใส่เสื้อไหมลายลูกแก้วย้อมมะเกลือ ประดับเงินก้อนหรือเงินปักคอ ผู้หญิงนิยมนุ่งซิ่นหางกระรอกคัน ที่เรียกว่า “ฉิกะหรี” ต่อดิ้นซิ่นที่เรียกว่า “หยิงปะบูร์” เช่นเดียวกับผู้หญิงชาวกวยกลุ่มอื่น ๆ เอกลักษณ์ที่โดดเด่นของชาวกวยบ้านปะอาง คือ “ฉิกะแจ” หรือ ผ้าซิด ที่ทอด้วยเทคนิคการขัดสลับสี ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวกวยบ้านปะอาง (ปราชญ์ชุมชนด้านการทอผ้า, การสื่อสารส่วนบุคคล, 15 กรกฎาคม 2566)

4) กลุ่มชาติพันธุ์เยอ (กวยเยอ) ลักษณะการแต่งกายของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ (กวยเยอ) ได้รับอิทธิพลการแต่งกายจากวัฒนธรรมเขมร และลาว เช่นเดียวกับ ส่วย/กวย กลุ่มชาติพันธุ์เยอไพรบึง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เยออีกกลุ่มที่มีอัตลักษณ์การแต่งกายที่โดดเด่น ซิ่นของกลุ่มชาวเยอที่ไพรบึงนิยมนุ่งซิ่นเขินคันต่อด้าย “ปะโบลและเสลิก” อย่างขาว เขมร และ ส่วย/กวย กลุ่มชาติพันธุ์เยอไพรบึง มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่น คือ การสวมเสื้อไหมเหยียบย้อมมะเกลือ ประดับเงินก้อนหรือเงินปักคอจากคอเสื้อจนสุดฉาบน้าเสื้อ ผู้หญิงนิยมเบี่ยงด้วยผ้าสไบเก็บย้อมมะเกลือสีดำ มีการพันชายครูด้วยเส้นไหมสีต่าง ๆ ผู้ชายนุ่งโสร่งและสวมเสื้อไหมย้อมมะเกลือเช่นเดียวกับผู้หญิง

5. หมอช้าง และพิธีปะกำ

บ้านหนองอิไทย และบ้านปะอาง มีร่องรอยทางประวัติศาสตร์การจับช้างของบรรพชนชาวส่วยศรีสะเกษ การจับช้าง หรือการคล้องช้าง ในอดีตถือเป็นศิลปะศาสตร์ชั้นสูงอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญต่อสถานภาพของสังคมระดับชาติ เนื่องจากวัฒนธรรมเกี่ยวกับช้างถือเป็นวัฒนธรรมสำคัญของภูมิภาคอุษาคเนย์ ในสังคมไทยองค์พระมหากษัตริย์ไทยต้องศึกษาศิลปวิทยาแขนงนี้เพื่อทรงสามารถสรรหาช้างดีมาไว้ประดับพระบารมี ทั้งในยามปกติจะใช้ทรงเป็นพาหนะ และในยามสงครามที่จะทรงใช้เป็นคชาธาร ดังนั้น จะพบว่า ในประวัติศาสตร์องค์พระมหากษัตริย์ทรงมักจะเสด็จออกเพื่อไปวังช้างด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้เพื่อฝึกพระองค์และขุนนางข้าราชการได้ฝึกซ้อมการคล้องช้างป่าให้มีความชำนาญเชี่ยวชาญในการจับช้าง และรอบรู้ถึงป่าในราชอาณาจักรได้ดีขึ้น โดยบุคคลที่มาร่วมจับช้างเหล่านี้เรียกว่า ความญ ถ้าเป็นผู้ที่เพิ่งจะเริ่มมาทำงาน เรียกว่า “ความญซ้าย” และ ถ้ามีความชำนาญมากขึ้นจะได้รับเลื่อนตำแหน่งเป็น “ความญขวา” และถ้ามีความเชี่ยวชาญในการจับช้างมากขึ้น และมีอายุสมควรจะได้รับเลื่อนเป็น “หมอช้าง”

ผีปะกำ เป็นผีที่ประจำอยู่ในหนังปะกำ (บ่วงบาศสำหรับคล้องช้างป่า) ชาวส่วย (ส่วย) เชื่อว่าประกอบด้วยวิญญาณ 2 ประเภทด้วยกัน คือ “พระครู” ซึ่งเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่มีสถานภาพเทียบเท่าเทพ และวิญญาณของบรรพบุรุษในสายตระกูลที่เคยเป็นหมอช้างพวกเขาเชื่อว่าผีปะกำสามารถให้คุณและโทษแก่มนุษย์ได้ จึงต้องมีการเซ่นสรวงบูชาอยู่เสมอ (ปราชญ์ชุมชนด้านพิธีปะกำ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 มกราคม 2566) ความเชื่อนี้มีได้มีอยู่เฉพาะในกลุ่มชาวส่วยเฉียงช้างเท่านั้น หากยังมีแพร่หลายในกลุ่มชนพื้นเมืองที่มีอาชีพคล้องช้างตามภูมิภาคต่าง ๆ ด้วย ขณะเดียวกันหมอช้างในราชสำนักที่นับถือพระพิฆเนศวรซึ่งหมอช้างชาวส่วยและหมอช้างพื้นเมืองบางกลุ่มไม่รู้จักนั้นก็รับรู้และนับถือผีปะกำด้วยเช่นกัน ระบบความเชื่อเรื่องผีปะกำสะท้อนให้เห็นถึงระบบอำนาจของผู้อาวุโสในสายตระกูลได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ความเชื่อเรื่องผีปะกำเป็นคติความเชื่อในลักษณะการถ่ายทอดอำนาจจากผีบรรพบุรุษไปสู่ผู้อาวุโสในสายตระกูล ทำให้ผู้อาวุโสได้รับความเคารพเชื่อฟังจากสมาชิกในตระกูล เป็นผู้นำในการประกอบพิธีเซ่นสรวงผีปะกำ รวมทั้งเป็นผู้ที่มีอำนาจสั่งการทุกอย่างในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีปะกำ

นอกจากนี้ พบว่า คติความเชื่อเรื่องผีปะกำมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างสังคมส่วนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดระเบียบทางโครงสร้างเศรษฐกิจ และการควบคุมการใช้ทรัพยากรของชุมชน บทบาทของเพศชายและเพศหญิงการจัดระเบียบครอบครัว เครือญาติและสายตระกูลตลอดจนคติความเชื่อของพุทธศาสนา นิยายเกรวาท

ลัทธิพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผีอื่น ๆ ในชุมชน อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีปะกำที่ดำรงอยู่ในชุมชน ทุกวันนี้ยังคงทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนใน 2 ระดับ คือ ระดับครอบครัว และระดับปัจเจกบุคคล ในระดับครอบครัว ผีปะกำตอบสนองต่อการสืบความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เห็นได้จากพิธีกรรมเกี่ยวกับบวงสรวงชีวิตซึ่ง ยังคงมีการเซ่นผีปะกำอยู่ (ดังภาพที่ 3) และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการพาช้างไปเที่ยวเพิ่มขึ้นมา ส่วนระดับปัจเจกบุคคล ก็ จะพบว่าจะมีการเซ่นผีปะกำกันบ่อยเมื่อลูกหลานเจ็บไข้ได้ป่วย และแก้บนในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับปัญหาความคับข้อง ใจส่วนบุคคล ซึ่งนับว่าจะทวีมากขึ้นเรื่อย ๆ

ภาพที่ 3 การบูชาศาลปะกำในบ้านพ่อสุย ประอาจ (หมอช้างคนสุดท้ายของไพร่บึง)
ที่มา: อุมพร ประชาจิต และคณะ (2566ข)

จากภาพที่ 3 การเซ่นบวงสรวงผีปะกำ จะกระทำก็ต่อเมื่อ มีการออกไปคล้องช้างป่า คนในตระกูล จัดให้มีพิธีแต่งงาน พิธีเคลื่อนย้ายศาลปะกำ หรือการเซ่นไหว้เพื่อบูชาบรรพบุรุษประจำปี เครื่องเซ่นที่ใช้ในพิธีเซ่น บวงสรวงผีปะกำ ประกอบด้วย หัวหมู 1 หัว พร้อมเครื่องในหมู (อาจใช้เปิดแทนก็ได้) ไก่ต้ม 1 ตัว เหล้าขาว 1 ขวด กรวยขันห้า 1 ชุด เทียน 1 คู่ รูป 3 ดอก หมาก 2 คำ บุหรี่ 2 มวน ข้าวสุก 1 จาน แกง 1 ชุด น้ำเปล่า 1 แก้ว ขมิ้นผง และ ด้ายผูกแขน (สีขาว สีแดง ก็ได้) ผู้ที่ทำหน้าที่ ในพิธีเซ่นผีปะกำ ได้แก่ ผู้ที่ดำรงตำแหน่ง ครูบาใหญ่ (ปะกำหลวง) หรือครู บา หรือหมอสะดำ (ปราชญ์ชุมชนด้านพิธีปะกำ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 มกราคม 2566)

6. ประเพณีปิ้งอ็อกเปรี๊ยะแค

ประเพณีปิ้งอ็อกเปรี๊ยะแค หรือ ประเพณีป้อนข้าวพระจันทร์ ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สำคัญ อย่างหนึ่ง ที่ทำขึ้นเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีต่อธรรมชาติที่ได้มอบความอุดมสมบูรณ์มาสู่โลกมนุษย์ โดยเอา พระจันทร์เป็นตัวแทนหรือเป็นสัญลักษณ์ รวมทั้งเป็นการเสี่ยงทายฤดูกาลว่าปีนี้ฤดูกาลจะเป็นอย่างไรบ้าง ฝนจะตก มากน้อยเพียงใด ข้าวปลาอาหารจะมีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดบ้านสำโรงพลัน พบว่า พิธีกรรมความเชื่อในการบูชาพระจันทร์ของชาวเขมร หรือ พิธี “ปิ้งอ็อกเปรี๊ยะแค” นับได้ว่าเป็นปรัชญาที่สอน ให้คนรู้จักความรักความสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักการแบ่งปัน การดำเนินการของแต่ละชุมชนมีความต้องการ สืบทอดประเพณีและพิธีกรรมแห่งความงดงามเอาไว้ และด้วยเหตุที่วัฒนธรรมท้องถิ่นถูกละเลยทำให้การสืบสานทั้ง รูปแบบความเชื่อ และพิธีกรรมผดืเพี้ยนไปจากเดิมอยู่มาก บางชุมชนอาจจะทิ้งสาระสำคัญหรือเจตนารมณ์ดั้งเดิมแต่ กลับไปให้ความสำคัญกับการล่อยกระทง (ผสมผสานกับปัจจุบันจนลืมหากเหง้าดั้งเดิม) ซึ่งจัดขึ้นในวันเดียวกันมากกว่า ทำให้ “พิธีปิ้งอ็อกเปรี๊ยะแค” นั้นเป็นเพียงส่วนประกอบอย่างหนึ่งของงานล่อยกระทงเท่านั้น ด้วยความเป็นห่วงว่าใน อนาคตลูกหลานชาวเขมรว่าจะไม่มีใครรู้จักพิธีกรรมดี ๆ อย่างนี้ สภาวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ ร่วมกับสำนักงาน วัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ และองค์กรปกครองส่วนตำบลพราณ จึงได้มีการมีการดำเนินการสืบค้นข้อมูลภูมิปัญญา

ท้องถิ่นประเพณีปิ้งอ้อกเปรี๊ยะแค เพื่อเสนอขึ้นเป็นมรดกทางภูมิปัญญา และร่วมกันสืบค้นถึงตำนานความเป็นมาและความเชื่อเกี่ยวกับ”พิธีปิ้งอ้อกเปรี๊ยะแค”เพื่ออนุรักษ์ สืบทอด และเผยแพร่ต่อไป (ประธานสภาชุมชน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 พฤษภาคม 2566)

7. พิธีกรรมรำบับัดโรค

พิธีกรรมการรักษาโรคโดยการนับถือผีในภาคอีสานโดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ที่มีความแตกต่างกันตามวัฒนธรรมของ 4 ชาติพันธุ์หลัก คือ เขมร ส่วย ลาว และเยอ วัฒนธรรมการนับถือผีมีความเข้มแข็งและมีการสืบทอดติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง ยังมีผลต่อระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชุมชน ตลอดจนระบบการรักษาดูแลสุขภาพตามความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ โดยพิธีกรรมการนับถือผีของทั้งสี่กลุ่มชาติพันธุ์จะมีโครงสร้างความสัมพันธ์กันแบบกลุ่มเครือข่ายหรือเรียกว่า “สาย” ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันอาจจะมีหลายกลุ่มเครือข่าย หรือหลายสายก็ได้ วิธีการรักษาโรคโดยพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับผี เป็นวิธีการรักษาโรคที่ไม่ได้ใช้ยา หรือสมุนไพร หรือวัตถุใดเป็นเครื่องมือในการรักษาแต่เป็นวิธีการรักษาโดยใช้รูปแบบการรวมกลุ่มเครือญาติซึ่งถือได้ว่าเป็นระบบการดูแลสุขภาพแบบเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันของชุมชน ระบบนี้เรียกว่าการแพทย์แบบวัฒนธรรม คือการใช้กระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมมาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางสุขภาพ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2548) ส่วนเครื่องมือหรือกิจกรรมที่ใช้เป็นสื่อในการทำการรักษา ก็คือ ดนตรีและพ่อนรำ หรือเรียกว่า สังคีตบำบัด (ดนตรีบำบัด) พิธีกรรมการรักษาโรคโดยการนับถือผีของทั้งสี่กลุ่มชาติพันธุ์ คือ เขมร กวย ลาว และเยอ มักจะเพิ่มขึ้นในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันคือ ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึง เดือน พฤษภาคม ของทุกปี เพราะเป็นช่วงที่ว่างจากการทำนาญาติพี่น้องสามารถมาทำกิจกรรมร่วมกันได้ (ปราชญ์ชุมชนด้านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 มกราคม 2566) ซึ่งพิธีกรรมรำบับัดโรค ดังนี้

1) เรือมมะมั่วดของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร กลุ่มชาติพันธุ์เขมรมีความเชื่อว่าปัญหาสุขภาพมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับปัญหาที่จะส่งผลกระทบต่อความเป็นเครือญาติทางสังคม โดยแยกประเด็นเกี่ยวกับอาการป่วยเป็นสามประเด็นหลักคือ เป็นที่หนึ่ง อาการป่วยที่เกิดจากอุบัติเหตุ ประเด็นที่สอง อาการป่วยด้วยโรคปัจจุบัน (ป่วยตามฤดูกาลและสภาพความบกพร่องของร่างกาย) เช่น ไข้หวัด มะเร็ง โรคหัวใจ เบาหวาน ความดัน เป็นต้น และประเด็นที่สาม อาการป่วยที่เกิดจากอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็น “ผี” เรียกว่า “ครูกำเนิด” หรือ “ของรักษา” เป็นผู้ลบล้างให้แก่ออาการป่วยที่ไม่สามารถหาเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์การแพทย์ได้และเป็นสมมติฐานการเกิดโรคที่ร้อยรัดเรื่องราวสัมพันธ์กับพฤติกรรมสืบทอดระบบความเชื่อและการประเพณีการพิจารณาตัดสินเป็นบรรทัดฐานของสังคม “ผี” ในพิธีเรือมมะมั่วดจึงมีบทบาทหน้าที่คอยรักษาความสมดุลของคนในสังคมให้รู้ว่สิ่งใดควรสิ่งใดไม่ควร ที่เรียกว่า “บรรทัดฐานทางสังคม” (Norm of Social) หากทำให้ในสิ่งที่ถูกที่ควรก็จะมีผลต่อชีวิตในระดับบุคคล ระดับครอบครัว และระดับชุมชน แต่ถ้าหากประพฤติผิดกฎเกณฑ์ของสังคมก็ย่อมส่งผลเสียต่อวิถีชีวิตทั้งในระดับบุคคล ระดับครอบครัว และระดับชุมชนได้ พิธีเรือมมะมั่วดจึงเป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเพื่อสื่อสารกับผี ที่เชื่อว่าเป็นของรักษาหรือครูกำเนิด เพื่อ “ส่อง” หรือ “เข้าทรง” เพื่อตรวจสอบหาสาเหตุของอาการป่วย โดยมีเชื่อมโยงระบบความเชื่อเกี่ยวกับผีที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคมในมิติความเชื่อเชิงจิตวิญญาณและกระบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสามัญสำนึกของชุมชนมาเป็นองค์ประกอบร่วมที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมโดยเฉพาะสมาชิกที่อยู่วงศ์ตระกูลเดียวกันจะต้องให้ความสำคัญต่อการเข้าร่วมพิธี นอกเหนือจากเหตุผลที่เกี่ยวกับการประเพณีการพิจารณาตัดสินประเพณีของชุมชนหรือศีลธรรมของสังคมและการต้องการผู้สืบทอดของผีเชื่ออันเป็นมูลเหตุสำคัญของความเชื่อเกี่ยวกับผีในพิธีเรือมมะมั่วดแล้ว ยังมีมูลเหตุที่เป็นเอกลักษณ์ทางความเชื่อและมีความสำคัญต่อพื้นฐานทางความเชื่อเกี่ยวกับผีในพิธีเรือมมะมั่วดอีกอย่างหนึ่งคือ การที่ครูกำเนิดหรือของรักษาต้องการที่จะมาอยู่ด้วย (มาสิงสถิตอยู่ในตัวคน) เพื่อสืบทอดการเป็นแม่ครู ในกรณีนี้ถือว่าเป็นกรณีพิเศษถ้าหากผู้ที่ถูกเลือกปฏิเสธไม่ยอมรับการถูกเลือกจะมีอาการป่วยเรื้อรังที่ไม่สามารถรักษาให้หายได้ด้วยวิธีการแบบแพทย์แผนปัจจุบัน การบำบัดรักษาจะต้องใช้วิธีการตามความเชื่อเกี่ยวกับผีในพิธีเรือมมะมั่วดเท่านั้น หรือบางครั้งอาจถึงกับตายแล้วฟื้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงปาฏิหาริย์ของอำนาจสิ่งศักดิ์ที่เรียกว่าครูกำเนิดหรือของรักษา และความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีเรือมมะมั่วด ความเชื่อเกี่ยวกับผีในพิธีเรือมมะมั่วดจึงเป็นระบบความเชื่อที่คอยควบคุมสายใยความสัมพันธ์ทางสังคมและเป็นส่วนสำคัญที่รักษาความสมดุลให้สังคมมีเสถียรภาพก่อให้เกิดพลังทางสังคมที่สามารถพึ่งตนเอง แก้ไขปัญหาสุขภาพและปัญหาสังคมได้ด้วยวิถีทางวัฒนธรรมและความเชื่อได้อย่างสอดคล้องและสมดุลกับพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม

2) รำผีฟ้าของชาติพันธุ์ลาว และเยอ พญาแถน หรือ ผีฟ้าหรือผีแถนนั่น ชาวอีสานมีความเชื่อว่าเป็นเทวดามากกว่าเป็นผี ผีฟ้าจึงเป็นผีที่อยู่ระดับสูงกว่าผีนชนิดอื่น ๆ ส่วนแถนนั่น มีความเชื่อว่าเป็นคำเรียกรวมถึงเทวดา และแถนที่ใหญ่ที่สุดคือ “แถนหลวง” ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอินทร์ ชาวลาวและเยอมีความเชื่อว่าผีฟ้าเหล่านั้นสามารถที่จะดักขุมเข็ญหรือทำลายล้างอุปสรรคทั้งปวงได้ และสามารถที่จะช่วยเหลือมนุษย์ที่เดือดร้อนได้ การที่มนุษย์เกิดการเจ็บป่วยนั้นเนื่องจากไปละเมิดต่อผี การละเมิดต่อบรรพบุรุษ การรักษาต้องมีการเชิญผีฟ้ามาสิงสถิตอยู่ในร่างของคนทรง เรียกว่า “ผีฟ้า นางเทียน” ในการลำผีฟ้าของชาวอีสานนั้นมืองค์ประกอบ ทั้งหมด 4 ส่วนคือ หมอลำ ผีฟ้า หมอแคน ผู้ป่วย และเครื่องคาย ส่วนการประกอบพิธีกรรมรำแถน เชื่อว่าเป็นการขอขมาพญาแถน ช่วยปกป้องให้กลุ่มคนในชุมชน จงมีแต่ความสุขความเจริญ อย่าได้มีโรคภัยไข้เจ็บใด ๆ เข้ามาเบียดเบียน หากคนในชุมชนเกิดเจ็บป่วยไม่สบายขึ้นมา โดยไม่ทราบสาเหตุ ก็จะประกอบพิธีรำแถนขับไล่สิ่งชั่วร้ายนั้นออกไป ความเชื่อในประเพณีเก่า ๆ อีกอย่างหนึ่งคือ “ของรักษา” ของรักษาต่างกับปฎาคือไม่เกี่ยวกับผีสง แต่หากเกี่ยวกับคนที่ยังมีชีวิตอยู่ คนโบราณสอนกันว่าชีวิตคน ๆ หนึ่งต้องมีผู้คุ้มครอง ผู้คุ้มครองนั้นเรียกว่า ธรรม สามารถคุ้มครองป้องกันความวิบัติได้ เหมือนกับเทวดาประจำถิ่นอย่างที่เราบ้านรู้จักกันทั่วไป ผีแถนเป็นพิธีกรรมเพื่อให้ผู้มีความเชื่อถือดำรงชีวิตด้วยความเชื่อมั่น และเพื่อการรักษาโรคตามความเชื่อที่ว่ามนุษย์ทุกคนต้องมีผีฟ้า (เทวดา) ปกป้องรักษา โดยมีผู้ที่สามารถติดต่อกับผีฟ้าได้คือ หมอธรรม จึงมีการประกอบพิธีเข้าธรรมหรือขึ้นธรรมเพื่อให้หมอธรรมครอบหรือฝากตัวผู้ขึ้นเป็นสานุศิษย์ของหมอธรรมตลอดชีวิต

3) พิธีกล่อมหรือรำสะเองของชาวส่วย ในทุก ๆ ปีชาวส่วยจะจัดให้มีพิธีกรรมการแสดง “กล่อม” เพื่อบูชาดวงวิญญาณบรรพบุรุษและสิ่งสิทธิ์ เพื่อเป็นการเสริมสร้างกำลังใจ ตลอดถึงการรักษาผู้ป่วยไข้ ซึ่งพิธีกล่อมจะมีอยู่ 3 ประเภท คือ การบูชาดวงวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจ การประกอบพิธีกรรมเพื่อรักษาผู้ป่วย และการประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นการแก้บน การแสดง “กล่อม” นี้ เป็นพิธีกรรมที่ส่งผลให้เกิดความร่มเย็น การอยู่เย็นเป็นสุขของคนในชุมชน โดยผีฟ้าชาวส่วยนับถือ เรียกว่า “แม่สะเอง” คำว่าสะเองหรือคำว่าสะเองมีผู้สันนิษฐานว่า เป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า อะเจง หรือ อะเจียง หรือ อะจิง ซึ่งแปลว่า ช้าง เนื่องจากชาวส่วยมีการนับถือช้างเป็นบรรพบุรุษ หรือเป็นสัตว์ที่คอยปกป้องรักษาให้ชาวส่วยมีความสุข ปลอดภัย ชาวส่วยในอดีตเป็นกลุ่มชนที่มีความชำนาญในการจับช้าง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นเกี่ยวกับประวัติของชาวส่วย ปัจจุบันการรำแม่สะเอง หรือสะเอง จะทำในช่วงเดือนสามถึงเดือนสี่ คือ เดือน กุมภาพันธ์ ถึง เดือน มีนาคม ซึ่งชาวบ้านจะให้ความเชื่อและความศรัทธาในพิธีกรรมดังกล่าวในฐานะเครื่องมือรักษาโรค การทำพิธีแม่สะเองจะต้องมีการทำการบนบานกับแม่ครูหรือครูบาใหญ่ก่อน เมื่อชาวบ้านเกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วย แล้วไปรักษายังไม่หาย จึงต้องมาให้แม่ครูหรือครูบาใหญ่ส่องดูให้ว่าเกิดจากอะไร อาจเป็นเพราะว่าผีแม่สะเองอาจจะมาอยู่ในตัวของผู้ป่วย ก็ต้องทำพิธีรับโดยการบนบานไว้ก่อนว่า ถ้าหายจากอาการเจ็บป่วยก็จะรับแม่สะเองและทำพิธีรำแม่สะเองให้ในช่วงเดือนสามหรือเดือนสี่ของทุกปี เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุขหายจากอาการป่วย เมื่อถึงฤดูกาลเล่นหรือรำแม่สะเอง ผู้ที่รับหรือผู้ที่ถือแม่สะเองจะต้องเตรียมพิธีให้เรียบร้อย หากไม่ทำให้ตามที่สัญญาอาจจะเป็นผลร้ายต่อตัวเองและคนอื่นในครอบครัวก็ได้ คือ แม่สะเองจะลงโทษให้เจ็บป่วยหรืออาจถึงชีวิตได้ ผีแม่สะเอง จึงถือว่าเป็นผีเชื่อที่ต้องมีการสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง ต้องมีการปฏิบัติต่อผีแม่สะเองให้ถูกต้อง การเลือกรับการรักษาด้วยวิธีการทางความเชื่อเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์และกลุ่มเครือญาติ ซึ่งจะมีเรื่องของผีเชื่อหรือเชื่อสายทางผีเข้ามาเกี่ยวข้องอันเป็นระบบโครงสร้างเกี่ยวกับมิติทางความสัมพันธ์ของคนในชุมชน พิธีกรรมการดูแลรักษาสุขภาพด้วยความเชื่อเกี่ยวผีของทั้งสี่กลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังสามารถดำรงอยู่และมีบทบาทความสำคัญต่อระบบสุขภาพและความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันในยุคความแห่งความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จึงถือว่าเป็นพลังทางวัฒนธรรมที่ยังคงมีความเข้มแข็งและเป็นการแพทย์ทางเลือกอย่างหนึ่งที่ไม่ได้สะท้อนถึงความสำคัญของระบบสุขภาพด้านร่างกายด้านเดียว แต่สามารถสะท้อนให้เห็นมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพลังเหนือธรรมชาติหรือผี พลังความสัมพันธ์ของคนกับคน พลังทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ พลังทางศิลปธรรมจารีตประเพณีอีกด้วย

8. ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน

1) รำตรืด เลงตรืด หรือรำตรืด เป็นการเล่นหรือแสดงในเทศกาลวันตรุษต่าง ๆ คำว่า เลง หมายความว่า เล่น การละเล่น คำว่าตรืด หมายความว่า ตรุษ ได้แก่ วันตรุษต่าง ๆ เช่น วันตรุษสงกรานต์ ซึ่งเป็นวันขึ้น

ปีใหม่ของไทย เขมร ลาว การเลงตริต คือ การเล่นตริตในวันตรุษสงกรานต์ การเลมตริต คำว่า เลม แปลว่า รำ ตริต แปลว่า ตรุษ เรือตริต หมายถึงการรำในวันตรุษสงกรานต์นั่นเอง เป็นประเพณีเก่าแก่ของชนเผ่าเขมร โดยเฉพาะที่บ้านลำโรงพลัน อำเภอยะปริง จังหวัดศรีสะเกษ มีการเล่นเป็นประจำตั้งแต่บรรพบุรุษ ปี พ.ศ. 2493 นายพวง สุภาพ อดีตกำนันตำบลลำโรงพลัน ได้มารื้อฟื้นนำมาเล่นกันอีกครั้ง และได้จัดมีการละเล่นเรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ พร้อมได้ปรับปรุงการเล่นทั้งด้านดนตรี การรำรำ ให้ดีขึ้น เอกลักษณะอย่างหนึ่งของรำตริตคือเครื่องดนตรี กรรชันร์ (อ่านว่า กัน - ชัล) เป็นเครื่องกำกับจังหวะชนิดหนึ่ง ที่ชาวบ้านจัดทำขึ้นใช้ตามสภาพที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพราะเมื่อก่อนยังไม่มีเครื่องกำกับจังหวะที่สวยงามที่มีขายในท้องตลาดเหมือนทุกวันนี้ จึงนำสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาดัดแปลงใช้เคาะจังหวะที่พอได้ดี โดยเริ่มแรกได้นำเอาเปลือกหอยโข่ง ที่นำมาทำอาหารรับประทาน เหลือเปลือกเอาไปทิ้ง จึงเกิดความคิดนำเอาเปลือกหอยโข่งมาร้อยเป็นสายจำนวน 2 สาย ยาวประมาณ 20 ลูก ผูกไขว่กากบาทระหว่างปลายไม้ที่เหลาให้อ่อนพอที่จะตัดให้โค้งเข้าหากันพอประมาณได้ ต่อมามีการนำกระดิ่งหรือตะขอยาวหรือควาย หรือเรียกอีกอย่างว่ากระพวนว้าวควายมาใช้ เมื่อก่อนนำ ว้าวควายไปเลี้ยงได้ยินเสียงกระพวนที่ไพเราะ จึงเกิดความคิดนำกระพวนว้าวควายมาทำ กรรชันร์ (ดังภาพที่ 4) แทนเปลือกหอยโข่งจนทุกวันนี้ (ประธานสภาชุมชน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 พฤษภาคม 2566)

ภาพที่ 4 กรรชันร์ในขบวนรำตริต
ที่มา: อุมพร ประชาชิต และคณะ (2566ค)

จากภาพที่ 4 ก่อนถึงเทศกาลสงกรานต์ 2 - 3 วัน คณะผู้เล่นตริตจะออกเดินเล่นไปในหมู่บ้านทุกหลังคาเรือน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง เพื่อขอรับบริจาคเงินจากผู้มีจิตศรัทธาร่วมทำบุญ โดยขลุ่ยจะเป่านำตามด้วยกลองโทน ช้อง กรรชันร์ คนร้องเจริญก็จะร้องเจริญตามบทกลอนที่มีความสัมพันธ์กันอย่างไพเราะ อ่อนหวาน ช้า ๆ เนิบ ๆ ส่วนลูกคู่ก็จะร้องรับวรรคสุดท้ายของบทร้องนั้นพร้อมกันอย่างไพเราะจับใจ จุดมุ่งหมายในการแสดง เล่นเพื่อขอรับบริจาคปัจจัยและสิ่งของจากผู้มีจิตศรัทธาร่วมทำบุญในเทศกาลวันสำคัญต่าง ๆ ชาวบ้านลำโรงพลัน ถ้าได้ยินเสียงดนตรีของคณะรำตริต ชาวบ้านจึงร่วมกันบริจาค ประกอบกับชาวบ้านมีความเชื่อว่าการได้ร่วมทำบุญกับคณะรำตริต ซึ่งได้ทำการไหว้ครูบวงสรวงเทพยดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้รับทราบแล้ว การร่วมทำบุญจึงได้บุญได้กุศล ช่วยให้ชีวิตของตนและครอบครัวอยู่กันอย่างมีความสุข ชาวบ้านมีความเชื่อว่าถ้าจะรำตริตไม่ได้ทำพิธีไหว้ครู การแสดงในครั้งนั้นจะติดขัดรำไม่สวย ดนตรีไม่ครบ หรือชำรุดเสียหายได้ คือถ้าหากออกแสดงโดยไม่มีการไหว้ครูก่อนจะมีเหตุให้การแสดงขัดข้องไม่ราบรื่น ฉะนั้นเวลาจะออกแสดงจึงต้องทำพิธีไหว้ครูทุกครั้ง (ประธานสภาชุมชน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 พฤษภาคม 2566) การรำตริตเป็นการร้องเพลงบอกกล่าวให้รู้วักบ้นี้ถึงวันปีใหม่แล้ว คือ วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 สงกรานต์ ขอให้พวกเรายุติการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นการทำไร่ ทำนา ตีมีด ทอผ้า หรืองานอื่น ๆ ขอให้หยุดเพื่อมาร่วม

ฉลองปีใหม่ซึ่งตรงกับวันสงกรานต์ จึงขอขอบคุณมายังพี่น้องทุกคน เมื่อคณะรำตริตไปถึงบ้านใคร ก็จะหาน้ำให้ดื่ม ให้สุราและถวายจตุปัจจัยเพื่อร่วมทำบุญ หลังจากนั้นคณะรำตริต ก็จะร้องเพลงอวยพรให้มีความสุขความเจริญ

2) รำโชน เป็นการละเล่นพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรและกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ในพื้นที่ตำบลไพรบึง ที่มีวัฒนธรรมเขมรและวัฒนธรรมลาว ผสมผสานกันอย่างลงตัว รำโชน เป็น การละเล่นเพื่อความสนุกสนานในช่วงงานบุญสำคัญเช่น งานบุญเดือนสี่ งานบุญเดือนหก งานบุญ เข้าพรรษา งานบุญออกพรรษา หรือบางที่ใช้ในงานแห่ผ้าขบวนผ้าป่า งานกฐิน เป็นต้น การแสดงได้รับการพัฒนาให้ใช้ผู้แสดงจำนวน 10 - 12 คน ใช้เวลาในการแสดงประมาณ 6 นาที มีการแสดงแบ่งออกสองวัฒนธรรมคือ ทำนองดนตรีแบบวัฒนธรรมเขมรและท่วงทำนองดนตรีแบบ วัฒนธรรมลาว มีอุปกรณ์ที่ใช้ในการแสดงที่สำคัญคือโชนและกลองยาว สามารถเพิ่มจำนวนคนแสดง ได้ในกรณีที่ต้องการแสดงในเทศกาลต่าง ๆ ได้ มีลักษณะการแสดงกายแบบพื้นบ้านที่แสดงอัตลักษณ์ ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรและวัฒนธรรมธรรม คือผ้าถุงโฮล ผ้าถุงขิด เสื้อผ้าไหม ในการแสดงมี โชน เป็นเครื่องตีประกอบจังหวะ ร่วมกับ ฉิ่ง กรับ ร่วมกับเนื้อร้อง ทำนองเพลงสนุกสนาน และทำร่างกาย ๆ ซึ่งจะร้องและรำกันไปเป็นวงกลมจากซ้ายไปขวา เนื้อร้องจะเป็นทำนองเขมร ขวน สักยอกหยอกเย้า ชมโฉม เกี้ยวพาราสี หนุ่มสาวคร่ำครวญรำพันรัก และบทเปรียบเทียบกับปลุกใจทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความรักชาติ ผู้แต่งเนื้อเพลงและทำนองส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในท้องถิ่น บทประพันธ์จึงไม่ประณีต พิถีพิถันในเรื่องของการใช้ถ้อยคำและสัมผัส เพลงรำโชนจำนวนมากจึงสูญหายไป แต่ถ้าบทเพลงใดที่มีเนื้อร้องกินใจ ไพเราะ ก็จะอยู่ในความทรงจำของชาวบ้านสืบต่อมาถึงปัจจุบัน (ประชุมชุมชนด้านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 มกราคม 2566)

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

การศึกษาทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทไพรบึง พบว่า ภูมิวัฒนธรรมที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอไพรบึง ยังมีความแนบแน่นกับสายสัมพันธ์ที่เป็นจิตวิญญาณตามความเชื่อดั้งเดิมที่เป็นรอยบรรพชนที่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ และผีที่ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชน กิจกรรมทางสังคม จารีตประเพณีหรือมรดกภูมิปัญญาอันเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ จึงมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับวัฒนธรรมผี วัฒนธรรมพุทธ และมีการบอกกล่าวบรรพชนหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเสมอ รอยบรรพชน หรือผี ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงถือว่าเป็นอัตลักษณ์สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอไพรบึง การทำกิจกรรมใดจึงต้องมีการเชื่อมโยง และให้ความเคารพต่อความเชื่อเกี่ยวกับบรรพชน และผีที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสมอ เรียกว่าประเพณีแรก คือ “การขึ้นผี” เพื่อเป็นการบอกกล่าวบรรพชนหรือผีจำพื้นที่ หรือสิ่งของที่เชื่อว่ามีผีสิงสถิตอยู่ บรรพชนหรือผีประจำตระกูล ผีประจำพื้นที่ ผีประจำสิ่งของ และผีประจำตัวบุคคล ยังมีบทบาทต่อวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ตลอดจนพฤติกรรมตั้งแต่ระดับบุคคล และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มคนที่เชื่อมโยงถึงระบบเครือญาติ และโครงสร้างทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอไพรบึงได้อย่างแนบแน่น และยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตจารีตประเพณีท้องถิ่นตลอดรอบของปีที่เรียกว่าฮีตสิบสองคองสิบสี่ การสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน การแต่งกาย ดนตรีพื้นบ้าน อาหาร การละเล่น สิ่งประดิษฐ์และงานหัตถศิลป์พื้นบ้านที่ต้องเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องบรรพชนและผีในวิถีวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ และถือว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอไพรบึง

2. อภิปรายผล

อำเภอไพรบึงเป็นอำเภอเดียวของจังหวัดศรีสะเกษที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ครบทั้งสี่กลุ่มชาติ เป็นพื้นที่ที่สามารถสื่อสารความเป็นสี่เผ่าไทศรีสะเกษได้ครบถ้วน เนื่องจากอำเภอไพรบึงเป็นอำเภอที่แยกตัวมาจากอำเภอขุนซัน ซึ่งเป็นเมืองเก่าตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและเป็นพื้นที่ที่มีเขตแดนใกล้กับประเทศลาวและประเทศกัมพูชามีการอพยพของคนจาก 2 ประเทศ ทำให้มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายเข้ามาอยู่ในพื้นที่ มีทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษอย่างมากมาย มีความเชื่อความศรัทธาในจิตวิญญาณของบรรพชนที่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ถือว่า

เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชน ก่อให้เกิดจารีตประเพณี และมรดกทางภูมิปัญญาที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวัฒนธรรม ศิลปะและวัฒนธรรมพุทธ สอดคล้องกับ พิธีวัส อินทวิ และคณะ (2566) ที่กล่าวว่า ชาวอีสานสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของ พระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย โดยชาวอีสานให้ความสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยศิลปกรรมที่งดงาม เพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ได้แก่ จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับ เรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ สำหรับสี่เผ่าไทไพรบึงได้แสดงออกและถือปฏิบัติผ่านประเพณี “ฮีดลีสองคองลีสี่” เช่นเดียวกับวัฒนธรรมของชาวอีสานทั่วไป และการให้ความสำคัญกับประเพณีโบราณอย่าง “ปิ้งอ็อกเป็รียะแค” และ “แซนโฌนตา” ซึ่งล้วนเป็นประเพณีที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมพุทธทั้งสิ้น ขณะเดียวกันกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ มีความเคารพต่อบรรพชน ยกย่องให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถือว่าเป็นอัตลักษณ์สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่อำเภอไพรบึง ที่มีบทบาทต่อวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ตลอดจนพฤติกรรมตั้งแต่ระดับบุคคล และปฏิสัมพันธ์ทาง สังคมของกลุ่มคนที่เชื่อมโยงถึงระบบเครือญาติ และโครงสร้างทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าไทศรีสะเกษ ในพื้นที่ อำเภอไพรบึง หรือสี่เผ่าไทไพรบึง ได้อย่างแนบแน่น

สี่เผ่าไทไพรบึงเป็นการยกระดับมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่นให้มีจุดยืนทางสังคมที่ สะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของสี่เผ่าในพื้นที่ของอำเภอไพรบึง เป็นจุดแข็งของอำเภอไพรบึง ซึ่งข้อมูล ทุนทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทไพรบึงที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้ จังหวัดศรีสะเกษได้นำองค์ความรู้ไปร่วมจัดนิทรรศการถาวร ในพิพิธภัณฑ์ “พิพิธภัณฑ์ศรีสะเกษ” เป็นองค์ความรู้และข้อมูลใหม่ที่เกิดจากการวิจัยในครั้งนี้ได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลจาก ประชาชนชุมชนและชาวบ้านทั้ง 6 ตำบลในอำเภอไพรบึง และสามารถสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จากทุนทางวัฒนธรรมให้ มรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นไม่สูญหาย เกิดคุณค่าสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจ สร้างการรับรู้ สร้างคุณค่าทางสังคม ให้เกิดพลังจิตสำนึกรักบ้านเกิด การรู้ตัวตน และเห็นคุณค่าทางวัฒนธรรม สอดคล้องกับ กัญญารัตน์ แก้วกมล และ คณะ (2564) ได้ศึกษาการใช้กรณีศึกษาชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชุมชน ทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันมีมูลค่าและมีคุณค่าต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติได้ส่งเสริม สืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่า การใช้ทุนทางวัฒนธรรม เป็นเครื่องมือยุทธวิธีที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน อย่างยั่งยืน โดยมีแนวทางการจัดการหลากหลาย ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ ส่วนใหญ่มักเน้นที่การพัฒนา เศรษฐกิจของชุมชนโดยการสร้างผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรม และธุรกิจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นหลัก ตรงกับ กระแสการพัฒนาประเทศในปัจจุบัน และการนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้พัฒนาชุมชนนอกจากตัวชุมชนที่ต้องมีความ เข้มแข็ง ร่วมมือกันก็ต้องมีการประสานความร่วมมือภาคีเครือข่าย หน่วยงานภาครัฐภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ทั้งในและนอกพื้นที่เพื่อร่วมสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน ซึ่งอำเภอไพรบึงมีความร่วมมือของภาคีเครือข่ายที่ เข้มแข็ง มีพลังบรร (บ้าน วัด โรงเรียน) ที่สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมสามารถนำความหลากหลายของชาติพันธุ์ประเพณี วัฒนธรรม และงานหัตถศิลป์ที่ความโดดเด่นมาสร้างเป็น “เทศกาล 4 เผ่าไทไพรบึง” ขึ้นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวและสร้าง เศรษฐกิจให้กับอำเภอไพรบึงได้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2566 จนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์

1.1 การศึกษาวิจัยทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่ หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมีการ สืบค้นถึงทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนอย่างจริงจัง โดยการลงพื้นที่ทั้งแบบทางการและไม่เป็น ทางการเพื่อจะได้ข้อมูลเชิงพื้นที่ ที่เป็นข้อเท็จจริง เพื่อจะได้ทราบจุดแข็งของทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน และนำไป บรรจุในแผนยุทธศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งในแต่ละชุมชนมีบริบททางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน หาก มีการดำเนินนโยบายตามสภาพความเป็นอยู่และตรงกับความต้องการของชุมชน จะทำให้นโยบายนั้นเกิดผลดีกับ ประชาชนได้อย่างมีคุณภาพ

1.2 การวิจัยในครั้งนี้พบทุนทางวัฒนธรรมสี่เผ่าไทไพรบึงที่หลากหลาย เป็นการเปิดประตูห้องเรียน เต็มเปี่ยมด้วยองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ดีและทรงคุณค่าให้กับโรงเรียนควรมีการพัฒนาหลักสูตรที่สอดคล้องกับ องค์ความรู้เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ในทุนทางวัฒนธรรมของตน

1.3 ทูทางวัฒนธรรมของอำเภอไพรบึงมีความเก่าแก่และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น สามารถนำไปต่อยอดสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์และบริการให้สอดคล้องกับแนวทางการสร้าง Soft Power ของประเทศไทยได้

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 โบราณสถานในอำเภอไพรบึง ยังขาดการศึกษาวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์ ทำให้ชุมชนในพื้นที่เกิดการสื่อสารด้านข้อมูลสถานที่สำคัญชุมชนมีความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

2.2 อำเภอไพรบึงมีจุดแข็งทางด้านทุนวัฒนธรรมควรมีการวิจัยในการพัฒนาต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมสู่แหล่งเรียนรู้ทางด้านวัฒนธรรมสี่เผ่าไทไพรบึง

2.3 ควรวิจัยเพื่อต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมในอำเภอไพรบึง สู่การเปิดตลาดวัฒนธรรมสี่เผ่าเพื่อสร้างเศรษฐกิจและการรับรู้ทางด้านวัฒนธรรมสี่เผ่าไทศรีสะเกษ

เอกสารอ้างอิง

- กัญญารัตน์ แก้วกมล, นิติคุณ ท้าวทอง, สุปวีณ์ รสรีน, อนุศิษฐ์ เพชรเชนทร์, อมรรัตน์ รัตนสุภา, และ จันทรีศรีมฤตติริยวัฒน์. (2564). การใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม*, 11(1), 75 - 91.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2548). *พหุลักษณ์ ทางทางแพทย์ : มุมมองมานุษยวิทยากับความหลากหลายของวัฒนธรรมสุขภาพ*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดศรีสะเกษ*. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ฉันทพงศ์ สารรัตน์. (2563). ฐานะและความสำคัญของชุมชนหมู่บ้านปราสาทเยอ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ (พ.ศ. 2265 - 2561). *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ*, 14(1), 164 - 178.
- บุญยืน งามเปี่ยม, พระราชธรรมสารสุธี, พระมหาขุนทอง เขมสิริ, พระมหาธีรรัตน์ อุทัยปุตโต. (2559). พุทธจริยศาสตร์การดำรงอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์สี่เผ่าในจังหวัดศรีสะเกษ. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พีรวัส อินทวิ, สุทัศน์ ประทุมแก้ว, พระครูโกศลวิหิตคุณ, และ จักรกฤษ ทองมี. (2566). บทบาทของพระพุทธศาสนาต่อวิถีชีวิต พิธีกรรม และความเชื่อของคนอีสาน. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 11(2), 813 - 823.
- เรณู เหมือนจันทร์เชย. (2558). ทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนชาติพันธุ์ไทยทรงดำในจังหวัดนครปฐม. *Veridian E-Journal Silpakorn University*, 8(2), 231 - 247.
- วัดไพรบึง. (2554). *หนังสือที่ระลึกงานทำบุญอายุวัฒนมงคล ครบ 6 รอบ พระครูวาปีคณาภิรักษ์ เจ้าคณะอำเภอไพรบึง และเจ้าอาวาสวัดไพรบึง*. ศรีสะเกษการพิมพ์.
- ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. (2565). *ปะกัว*. กระทรวงวัฒนธรรม. <http://m-culture.in.th/album/195266/ปะกัว>.
- อรุณี เจริญทรัพย์ และ ชีวาพร คชฤทธิ์. (2566). ความเชื่อและวิถีชีวิต ผ้าทอพื้นเมืองชาติพันธุ์ไทพวน จังหวัดลพบุรี. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 8(9), 263 - 282.
- อุมาพร ประชาชิต, กิจติพงษ์ ประชาชิต, และ เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2566ก). *โบราณสถานในเขตอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- อุมาพร ประชาชิต, กิจติพงษ์ ประชาชิต, และ เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2566ข). *การบูชาศาลปะกำในบ้านพ่อสุย ประอาจ (หมอช้างคนสุดท้ายของไพรบึง)* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- อุมาพร ประชาชิต, กิจติพงษ์ ประชาชิต, และ เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2566ค). *กระชั้นร์ ในขบวนรำตริด* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.

Knowledge Management with English Language Skills in Religious Tourism Destinations, Chiang Rai Province

Anurak Sakaew^{1*}

Faculty of Humanities, Program in English, Chiang Rai Buddhist College,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹

*Corresponding author, e-mail: bombsakaew@gmail.com

Received: June 3rd, 2025; **Revised:** August 5th, 2025; **Accepted:** August 13th, 2025

Abstract

This research aimed to study the community's English language knowledge management in Buddhist archaeological sites in Chiang Rai. It sought to establish knowledge management approaches regarding English skills for communities in these Buddhist archaeological sites, using knowledge management processes. Additionally, it aimed to propose strategies for managing English language knowledge in Chiang Rai's Buddhist archaeological sites. This research was qualitative. The population consisted of 80 monks/individuals from three temples in Chiang Rai province including Wat Phra Kaew, Wat Rong Suea Ten, and Wat Phra That Pha Ngao. The research tools included in-depth interviews and focus group discussions. The study found that the overall knowledge management of English language skills within the communities surrounding Buddhist archaeological sites in Chiang Rai was limited. Monks, novices, and community members possessed minimal English language knowledge and skills, and there was no formalized knowledge management structure within the community. Additionally, it showed the lack on systematic approach in developing English language skills among personnel and in these Buddhist archaeological sites. The recommendations for improving English knowledge management showed general consensus : all parties agreed on the need for serious implementation of English language skill management in Chiang Rai's Buddhist archaeological sites. This need arose because each temple received a large number of English-speaking international tourists daily. However, communication across the four language skills; listening, speaking, reading, and writing remained insufficiently effective. The study emphasized the necessity for strong support and serious promotion to improve these skills in the community.

Keywords: Knowledge Management, Religious Tourist Attractions, English Language

Introduction

In the era of globalization, English is regarded as a fundamental medium of international communication. For this reason, English has become a global language used by people around the

world for international communication, both in the public and private sectors, as well as for interpersonal communication among individuals from all corners of the globe. Moreover, English serves as a tool for researching and acquiring knowledge and information in various fields, whether in politics, economics, society, culture, education, health, or many other areas. To achieve English proficiency, learners must engage in consistent practice based on sound language learning principles. Moreover, learners must understand how to learn the language, know strategies for comprehending English, and engage in systematic and continuous practice.

In Thailand, the tourism sector is a vital part of the service industry and plays a significant role in the country's economic system. It generates hundreds of billions of baht in revenue annually. Thailand's tourism potential lies not only in its beautiful landscapes and diverse attractions but also in its high service standards. Kirkpatrick (2008) stated that in 2015, the ASEAN Community was established, and English was designated as the working language of ASEAN. Citizens in the 11 ASEAN countries would need to use English more frequently in addition to their respective national or local languages. When considering the English proficiency levels across ASEAN nations, Thailand is found to be in a concerning situation. To achieve effective English learning, one crucial aspect students must focus on is understanding sentence structures or grammar to a certain degree. Thailand is also capable of providing comprehensive services across the entire tourism industry chain. Chiang Rai Province, being a border economic zone adjacent to neighboring countries, must therefore accelerate the development and enhancement of foreign language communication skills and information services for tourists. This is especially important for monks and novice monks residing in temples that serve as tourist destinations, who need to improve their English communication skills. To address this, knowledge management initiatives and training courses in language and Buddhist-cultural tourism management should be organized for SMEs and other stakeholders. Additionally, efforts must be made to raise awareness and emphasize the importance of preserving Lanna Thai culture and identity, which is known for its hospitality, attentiveness, humility, sincerity, patience, and a service-minded spirit. Furthermore, there is a need to promote distinctive features through ecotourism and to develop safety measures that build confidence among tourists. The researcher observed English language instruction at Chiang Rai Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, which provides education to monks and novices who ordain to study Buddhism. It was found that most of the monk students lacked a basic understanding of English grammatical structures. According to the 2008 National Education Act, Section 22 stipulates that education must be based on the principle that all learners are capable of learning and self-development, and that learners are the most important element (Office of the National Education Commission, 2008).

Although Thailand's tourism sector significantly contributes to the national economy through its diverse attractions and high service standards, limited English proficiency remains a pressing concern. With English designated as the official working language of ASEAN (Kirkpatrick, 2008),

the ability to communicate effectively in English is important, especially in border provinces (Chiang Rai) that serve as cross-cultural gateways. The low English proficiency levels observed among key tourism stakeholders, such as monks and novices in temple-based tourism sites, highlight the urgent need for targeted language interventions. These strategies not only promote language acquisition but also enhance the capacity of local actors to deliver culturally rich, informative, and engaging experiences to international tourists. Furthermore, integrating English-language training with Buddhist cultural content enables monks and SMEs to present Lanna Thai heritage more effectively, fostering cultural preservation while meeting global tourism demands. By equipping tourism service providers with both linguistic tools and contextual knowledge, knowledge management in English ultimately strengthens Thailand's competitive advantage in cultural and ecotourism, while supporting sustainable community development and international connectivity.

For this reason, the researcher has taken this opportunity to conduct a study titled *“Knowledge Management with English Language Skills in Religious Tourism Destinations, Chiang Rai Province”* as to aim to contribute to the preservation and transmission of Buddhist archaeological heritage for future generations.

Research Objectives

1. To investigate the current practices of English language knowledge management in communities surrounding Buddhist temples that function as tourist attractions in Chiang Rai Province.
2. To analyze strategies and processes used for managing English language skills within these communities.
3. To develop practical guidelines for improving English language knowledge management in Buddhist religious tourist sites in Chiang Rai Province.

Literature Review

1. Knowledge Management in Tourism

Knowledge Management (KM) has become an essential strategic tool in the tourism industry, enabling stakeholders to acquire, organize, share, and apply knowledge effectively (Buhalis, 2000; Cooper, 2006). In tourism destinations, KM facilitates better coordination among stakeholders, enhances service quality, and fosters innovation in response to changing visitor needs (Cooper, 2006). Particularly in cultural and religious tourism, knowledge assets including cultural narratives, heritage interpretation, and community wisdom are critical to enriching tourist experiences. In addition, Dwyer et al. (2009) emphasize that KM in tourism must encompass both tacit and explicit knowledge to support sustainable destination development.

2. Religious and Cultural Tourism in Chiang Rai Province

Chiang Rai, located in northern Thailand, is renowned for its rich cultural heritage and religious landmarks, including temples such as Wat Phra Kaew, Wat Rong Suea Ten, and Wat Phra That Pha Ngao. These sites not only attract domestic pilgrims but also serve as important destinations for international tourists interested in Buddhist art, rituals, and philosophy (Cohen, 1984). Religious tourism in this context demands communicators who possess both cultural knowledge and language skills to convey complex traditions accurately and respectfully. Monks and novices, who often serve as informal cultural ambassadors at these sites, frequently face challenges in English communication, limiting their ability to engage meaningfully with foreign visitors (Boonmatun and Huttayavilaiphan, 2025).

3. English Language Skills in Tourism Communication

English functions as the lingua franca of global tourism (Richards & Wilson, 2007). Proficiency in English among tourism personnel is therefore essential for effective cross-cultural communication, particularly in interactions with international tourists. A study by Natsewee & Kaewnopparat. (2021) have highlighted how language barriers negatively impact service quality and visitor satisfaction. In ASEAN, English is considered as the official working language (Kirkpatrick, 2008), member states face increasing pressure to improve their populations' communicative competence in English. In addition, Thailand has consistently ranked low in regional English proficiency indices (EF English Proficiency Index, 2022), pointing to an urgent need for targeted interventions, especially in sectors directly linked to international exchange.

4. Cultural Preservation and Learner-Centered Education

The application of KM and English training in religious tourism must align with the preservation of local cultural identity. Lanna culture, deeply rooted in values such as humility, hospitality, and spirituality, remains central to the tourism appeal of Chiang Rai (Tekhanmag et al, 2021). Educational initiatives should therefore be designed to maintain cultural authenticity while promoting global communication competencies. According to the Ministry of Education Thailand, learning must be based on the principle that all individuals are capable of self-development. This perspective supports the development of learner-centered, context-specific language and knowledge management programs that empower local communities to participate meaningfully in the tourism economy (Office of the National Education Commission, 2008).

Research Framework

This research focused on studying the knowledge management with English language skills in religious tourism destinations, Chiang Rai province. Based on the literature review above, the research framework is shown in Figure 1.

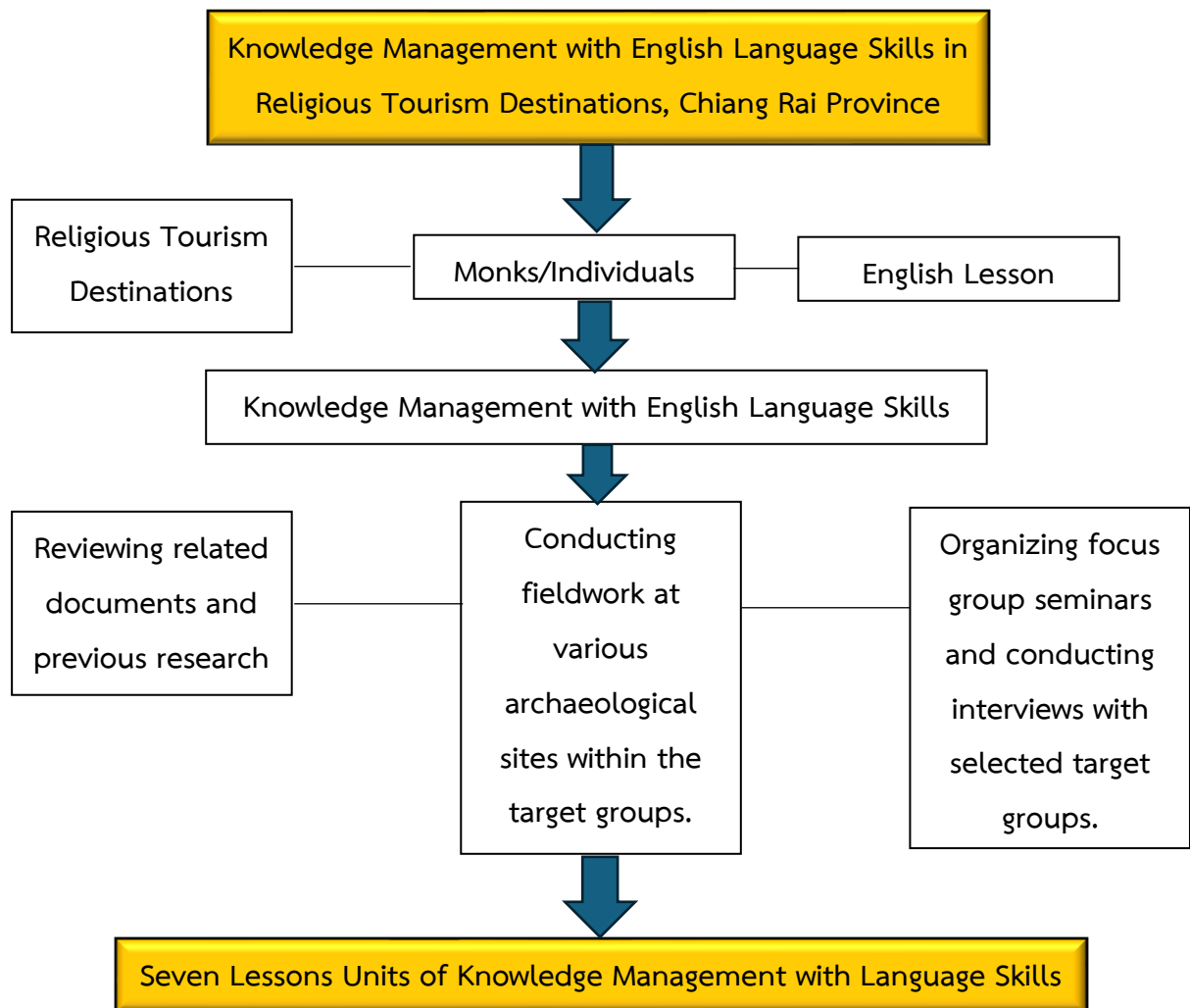

Figure 1 Research Framework

Research Methodology

1. Research Design

This research project employs a survey and qualitative research approach. The researcher utilized the following methods : 1) Reviewing related documents and previous research, 2) Conducting fieldwork at various archaeological sites within the target groups, and 3) Organizing focus group seminars and conducting interviews with selected target groups.

2. Population and Target Groups

The population in this study consisted of sample groups from three temples located in Mueang District, Chiang Rai Province. These temples were selected for their cultural and historical value. From each temple, 10 monks or individuals were chosen, totaling 30 participants. In addition,

50 individuals comprising youths, staff, and volunteers were included to facilitate knowledge sharing and exchange. The total number of participants was 80.

3. Research Instruments

In this study, the researcher employed open-ended interview questionnaires. The process of developing the research instruments involved the following steps

1) Studying information related to knowledge management through English language skills in Buddhist temples that serve as tourist attractions in Chiang Rai Province, including relevant literature and interviews with individuals involved in English language knowledge management. This information was used to inform the development of the research tools.

2) Creating open-ended interview questionnaires on the topic of knowledge management through English language skills in Buddhist temples that serve as tourist attractions in Chiang Rai Province. The researcher adapted the instrument from Phra Khru Wimon Silpakit's original tool to suit the context of this research, and it was validated by experts in the field.

3) The research instrument was validated by conducting a trial with 10 third-year monk students from the Faculty of Humanities, majoring in English, enrolled in the course "Comparative Studies of English and Thai." The trial was conducted in the form of a focus group seminar. After the trial, the completed questionnaires were reviewed for completeness, and the data was recorded in a computer system for analysis and processing.

4. Data Collection

The researcher and research assistants personally collected the data through focus group seminars held at Chiang Rai Buddhist College. Target participants for the interviews were invited from three temples in Mueang District, Chiang Rai Province, selected for their cultural and historical significance. From each temple, 10 monks or individuals were selected, totaling 30 participants. In addition, 50 participants, including youths, staff, and volunteers, were invited to contribute to the exchange and dissemination of knowledge. The total number of participants was 80.

5. Data Analysis

The researcher analyzed the data gathered from the focus group discussions. The analysis focused on identifying the needs and perspectives of the participants regarding knowledge management through English language skills in Buddhist temples that serve as tourist attractions in Chiang Rai Province. The findings were compiled to support the development and sharing of English language knowledge related to Buddhist archaeological sites in the province.

Results

1. The results of the investigation of the current practices of English language knowledge management in communities surrounding Buddhist temples that function as tourist attractions in Chiang Rai Province.

The results showed that each of the studied temples contains at least one archaeological site, such as the principal Buddha image in the ordination hall (*ubosot*) or a pagoda (*chedi*). However, regarding knowledge management within the communities, specifically the basic English communication skills of personnel in Buddhist temples that serve as tourist attractions in Chiang Rai Province, there is currently no concrete or structured community-based knowledge management in place.

When compared with theories or concepts of community knowledge management, it was found that the abbots, temple committees, and administrative boards lack sufficient knowledge about the archaeological elements present within their temples or communities. For instance, they are generally unable to explain the historical origins of these sites or provide evidence or documentation about them.

Additionally, when foreign tourists visit the archaeological sites in the communities, local residents are often unable to provide explanations or historical context in English. During focus group discussions aimed at gathering community input, it was revealed that there is no clear or systematic approach to community knowledge management in the target Buddhist temples. There are no formal plans or organized programs in place; actions are generally taken on an ad-hoc basis without strategic planning.

2. The results of analyzing the strategies and processes used for managing English language skills within these communities.

The results found that the monks, novice monks, and local communities situated around archaeological sites possess a low to very low level of English language proficiency. Specifically, personnel within temples that house archaeological sites, as well as surrounding community members, demonstrate limited skills in speaking, listening, reading, and writing in English. Regarding the development processes for English language skills among monks, novice monks, and communities near these archaeological sites, the study revealed that in most cases, no structured language development initiatives are in place. There are no formal plans or programs designed to train monks, novices, or lay community members to provide English-language information services to tourists. However, nearly all temples have personnel prepared to offer services in the Thai language.

As for the community's English language knowledge management in Buddhist temples that serve as tourist attractions in Chiang Rai Province, the findings show that, in general, none of the temples have clear or systematic English knowledge management strategies. However, there was only Wat Phra Kaew, which demonstrates some level of organization in this area.

3. The results of development of practical guidelines for improving English language knowledge management in Buddhist religious tourist sites in Chiang Rai Province.

The results revealed that each temple shared relatively similar strengths, weaknesses, opportunities, and threats, depending on their environmental context. Regarding the channels for disseminating and exchanging English-language knowledge about archaeological sites, the results were

largely consistent across the target group. All stakeholders agreed that there should be a serious and systematic effort to manage English language knowledge in temples that serve as Buddhist tourist destinations in Chiang Rai Province.

This consensus is grounded in the reality that many temples receive a high number of foreign visitors who communicate in English on a daily basis. However, in practice, several challenges remain. These include a lack of genuine participation from all relevant parties, and inefficiencies in all four core English language skills : listening, speaking, reading, and writing. Overall, the current level of implementation is still at a critical and underdeveloped stage.

Moreover, the focus group discussion proposed three approaches for developing skills and facilitating the transfer and exchange of English language knowledge within temples that serve as Buddhist tourist attractions. These three approaches are as follows:

- 1) Providing basic English training for personnel in temples located at historical and archaeological sites.
- 2) Creating a training manual that includes information specific to each historical or archaeological site.
- 3) Conducting on-site visits combined with lectures to allow participants to observe the real context.

Regarding the basic English training for personnel in temples located at historical and archaeological sites, the group agreed that training should be provided to monks, novices, and interested members of the local community. This training should focus on fundamental English skills; speaking, listening, reading, and writing in a practical manner. The training duration should be about 2 to 4 days and may take place at Chiang Rai Buddhist College or at the target temples themselves. The aim is to enhance the English-speaking and listening skills of temple personnel, with trainers providing instruction in both Thai and English.

To test this approach, the researcher conducted a basic English training session with a target group of nine monks and novices (one from each selected temple), chosen for their existing English skills. It was found that five participants were able to communicate and convey information, though they lacked confidence, while the remaining four were still hesitant to express themselves.

As for the training manual that includes information about historical and archaeological sites, the group concluded that such a manual should accompany the training sessions. The manual should contain basic information about each temple, including its history, ancient monuments and archaeological features, architectural styles, sculptures, and murals. This will enable trainees to practice speaking, listening, and reading in both Thai and English.

In addition, the manual should include background on the temple's art and culture — such as wall paintings, the doors and windows of the ordination hall (Ubosot), decorative patterns on the base of principal Buddha images in the Vihara or Ubosot, and other ancient artworks worthy

of study. This content should be provided in both Thai and English, categorized into three groups : sculpture, architecture, and painting.

Furthermore, the approach to managing English language knowledge at Buddhist archaeological sites in Chiang Rai province includes the development of an English curriculum focused on practical, daily use, particularly in the context of religious tourism. This enables communities to apply their knowledge in real-life situations. It also includes creating opportunities for locals to engage and practice English with foreign tourists or volunteers through activities such as cultural exchanges, guided tours, or collaborative projects. Additionally, technology should be integrated into these activities to promote English learning via online platforms or related applications. This will help communities access resources more easily and support ongoing learning.

The researcher has developed seven lesson units, the content of which was derived from the research findings. The details of these lessons are as follows in Table 1.

Table 1 The lesson of knowledge management with english language skills in religious tourism destinations, Chiang Rai province.

Lesson 1 : Introduction to Knowledge Management	
Objective	Understand the basics of Knowledge Management (KM) and its importance in the organization.
Vocabulary	Knowledge, Management, Organizational Learning, Intellectual Capital
Activities	1. Group discussion on what knowledge management is and why it matters. 2. Watch a short video on KM basics and discuss key points.
Content	Knowledge of the 7-Step Knowledge Management Process and Its Application
Lesson 2 : Knowledge Identification	
Objective	Learn how to identify and categorize different types of knowledge within an organization.
Vocabulary	Tacit Knowledge, Explicit Knowledge, Knowledge Assets, Intellectual Property
Activities	1. Case study : Identify types of knowledge in a given scenario. 2. Role-play : Team members discuss and categorize their own knowledge.
Content	Basic Communication Skills, Tourist Site Introduction, and Reading and Writing Archaeology-Related Documents

Table 1 (Cont.)

Lesson 3 : Knowledge Creation	
Objective	Explore methods for creating new knowledge in an organization.
Vocabulary	Innovation, Collaboration, Knowledge Sharing, Brainstorming
Activities	1. Group brainstorming session on how to create new knowledge. 2. Reading and discussing an article on innovation in the workplace.
Content	Practical English for Tourist Hospitality and Local Historical Interpretation
Lesson 4 : Knowledge Storage	
Objective	Understand how to effectively store and organize knowledge for future use.
Vocabulary	Knowledge Repository, Database, Documentation, Archiving
Activities	1. Interactive quizzes on different knowledge storage methods. 2. Practice session on organizing information in a knowledge management system.
Content	Storing information in an online database, manuals, or systematically organizing learning materials from libraries or local learning centers helps preserve knowledge for future use.
Lesson 5 : Knowledge Sharing	
Objective	Develop strategies for sharing knowledge within an organization.
Vocabulary	Best Practices, Mentoring, Communities of Practice, Communication Channels
Activities	1. Group activity : Develop a plan for sharing knowledge in a given scenario. 2. Practicing Oral Presentations on the History of Archaeological Sites in Chiang Rai
Content	An Overview of the Historical Background of Archaeological Sites in Chiang Rai
Lesson 6 : Knowledge Application	
Objective	Learn how to apply knowledge effectively to solve organizational problems.
Vocabulary	Problem-Solving, Decision-Making, Knowledge Transfer, Best Practices
Activities	1. Case study : Apply knowledge to a real-world problem. 2. Role play : Simulate a meeting where team members share and apply their knowledge.
Content	The application of English language skills in welcoming tourists and conducting local activities involving English, combined with integrated learning approaches, promotes ongoing skill development and facilitates their use across diverse real-world contexts.

Table 1 (Cont.)

Lesson 7 : Knowledge Evaluation	
Objective	Assess the effectiveness of knowledge management initiatives and identify areas for improvement.
Vocabulary	Metrics, Evaluation, Feedback, Continuous Improvement
Activities	Create a knowledge management evaluation plan. Peer review : Evaluate the effectiveness of a KM strategy using provided criteria.
Content	Evaluating the effectiveness of English language learning and identifying areas for enhancement, such as assessing community communication skills, measuring tourist satisfaction, and improving teaching methods or materials to align with changing needs, is vital for continuous improvement.

Discussion

The researcher identified three key points for discussion as follows:

The first point concerns the art and architecture of the temples. It was observed that, in the process of knowledge management within the temples, through surveys and the study of existing local knowledge from nearby communities as well as from the archaeological sites themselves, common characteristics were found across various temples. These characteristics can be categorized into three main areas : (1) mural painting, (2) sculpture, and (3) architecture. The researcher organized the information into these three categories to align with the context of each site, making it easier to use for educational and interpretative purposes for visitors and learners at those archaeological sites. This approach is consistent with the study by Jaima et al. (2013), which focused on developing a model for cultural tourism in Chiang Rai suited to senior and foreign tourists.

For mural painting, the researcher examined wall paintings such as depictions of the Buddha’s life, the Vessantara Jataka, and zodiac-related stupa murals inside the ordination halls, along with intricate designs on ancient artifacts like antique scripture chests and old pulpits in the Hong Luang Saeng Kaew Museum at Wat Phra Kaew.

Regarding sculpture, the study explored the characteristics of Buddha statues in the ordination halls across various temples, which generally share similar stylistic features, except for Wat Rong Suea Ten, where contemporary Lanna-style sculpture by Chiang Rai artist Phuttha Kabkaew offers a unique interpretation.

As for architecture, most temples in Chiang Rai Province reflect distinct Lanna characteristics. Monastic buildings, including vihara and ubosot (ordination halls), typically feature low-rise structures. When viewed from the side, they resemble a hen sitting on her eggs which is a symbolic design unique to the region. Furthermore, traditional Lanna construction techniques notably avoid the use of nails, showcasing the craftsmanship and indigenous knowledge of local artisans. However, a major concern is the lack of awareness about the value of these ancient sites among some abbots and temple committees. During renovations, original structures are often dismantled and replaced with modern constructions, resulting in the unintentional destruction of valuable heritage and historical artifacts that should have been preserved.

The second point concerns the process of developing community knowledge to provide clear and accurate tourism information. The researcher believes that from this point forward, all sectors and stakeholders should actively and genuinely participate in efforts to preserve and raise awareness of the value of local cultural heritage. Community members should recognize the importance of safeguarding archaeological artifacts that are significant to their own heritage.

This process requires planned and structured management, including monthly meetings to strategize and develop action plans, setting a shared vision and common goals, and assigning clear roles and responsibilities based on individual competencies and appropriateness. It is important that these plans are implemented with clarity, commitment, and continuity. For instance, organizing training programs to develop English language skills for the purpose of sustainably enhancing Buddhist archaeological sites in Chiang Rai is a key step. This approach aligns with the ideas presented by Saising (2011) during the National Workshop on Participatory Research and Development in the Humanities, Liberal Arts, and Cultural Heritage Management, hosted by the National Research Council of Thailand's Philosophy Division. In a breakout group on archaeological and historical heritage at the Chiang Rung Conference Room, Wiang Inn Hotel, Chiang Rai, it was emphasized that archaeological sites and ancient monuments are valuable historical assets that all Thai people should preserve and cherish. They are vital historical evidence that helps affirm national identity and origin.

Therefore, in addition to conservation efforts, an equally important process is the development of knowledge among communities and relevant personnel so that they can effectively communicate and disseminate the value of archaeological and historical heritage to younger generations and tourists alike.

The final issue pertains to the strengths, weaknesses, opportunities, and threats (SWOT) of each temple, with particular emphasis on the observed weaknesses and threats. From the research findings, two major weaknesses were identified as follows:

- 1) Limited community engagement in English language use : Laypeople in the community generally have little or no opportunity to participate in activities requiring English skills. In most cases, the management of archaeological and cultural heritage within temple areas is entirely

delegated to the abbot, while temple committees are typically involved only in financial matters. Responsibilities such as communication, information dissemination, and tourism are often solely handled by the abbot. This management structure is a key weakness, as it lacks mechanisms to inspire monks, novices, or local personnel to engage in learning, promoting, or preserving cultural heritage.

2) Lack of shared access to information : Information regarding archaeological sites is usually known only to the abbot and possibly the temple's lay administrator (waiyawachak) and is not effectively disseminated within the broader community. This sometimes leads to misunderstandings or misinformation. Most community members only receive updates during merit-making events at the temple, rather than through public announcements such as temple loudspeakers or village broadcast systems. This contrasts with rural communities where multiple communication channels promote shared awareness, a point supported by Kunphai and Varaporn (2015), who found that public awareness and participation directly influence local development. Their research in sub-district administrative organizations in Thailand's lower western region showed that 54.9% of local development outcomes could be predicted by levels of public communication and involvement, with local loudspeaker systems playing a key role in political awareness.

As for threats, the research highlighted that while systems and mechanisms may be in place to encourage participation, there is often a lack of continuity and commitment in oversight, follow-up, and evaluation. Many community members are occupied with their livelihoods and lack the time to contribute to preservation or educational efforts, thus placing the entire burden on the abbot. Even when administrative systems are implemented, they may lack sufficient integration across sectors to ensure sustainability.

Recommendations

1. Policy Recommendations

Temples and communities should adopt a "One Temple, One Tour Guide" policy as part of a community-based heritage preservation network. This approach would focus on the development of local personnel in both language proficiency and cultural conservation, ensuring long-term sustainability of the community's cultural heritage. Moreover, government agencies, private sectors, and academic institutions should place greater emphasis on this issue, both at the policy and implementation levels, with commitment and continuity. For example, short-term English training courses tailored for each temple should be organized at least once a month for community network members.

2. Recommendations for Application of Research Findings

1) Archaeological sites and temples that are of historical value should prioritize knowledge management, preserving local wisdom through diverse forms of transmission. This

includes managing language-related knowledge, building youth networks, and cultivating cultural awareness within the community.

2) Communities should be encouraged to take an active role in heritage preservation, by strengthening collaboration among homes, temples, and schools. Emphasis should be placed on developing a sense of local ownership and national identity, using English as a global language to promote and protect cultural heritage.

3. Recommendations for Future Research

Future studies should explore in greater depth the characteristics of sculptures and architectural styles of archaeological sites found throughout Chiang Rai Province, to enhance understanding and documentation of regional artistic identity.

References

- Boonmatun, S., & Huttayavilaiphan, R. (2025). Intercultural Communication in the Temple : Challenges and Strategies for Thai Monks Using English to Share Buddhist Teachings. *World Journal of English Language*, 15(5), 141 - 154.
<https://doi.org/10.5430/wjel.v15n5p141>.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*, 21(1), 97 - 116. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(99\)00095-3](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00095-3).
- Cohen, E. (1984). The Sociology of Tourism : Approaches, Issues, and Findings. *Annual Review of Sociology*, 10, 373 - 392.
- Cooper, C. (2006). Knowledge Management and Tourism. *Annals of Tourism Research*, 33(1), 47 - 64.
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2005.04.005>.
- Dwyer, L., Edwards, D., Mistilis, N., Roman, C., & Scott, N. (2009). Destination and Enterprise Management for a Tourism Future. *Tourism Management*, 30(1), 63 - 74.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.04.002>.
- EF English Proficiency Index. (2022). *EF English Proficiency Index : A Ranking of 111 Countries and Regions by English Skills*. <https://www.ef.com/assetscdn/WIBlwq6RdJvcD9bc8RMd/cefcom-epi-site/reports/2022/ef-epi-2022-english.pdf>.
- Jaima, W., Chumintachak, S., & Phansuep, S. (2013). *Ancient Temples in Chiang Rai Municipality*. Chiang Rai Municipality. (In Thai)
- Kirkpatrick, A. (2008). English as the Official Working Language of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN): Features and Strategies. *English Today*, 24(2), 27 - 34.
<https://doi.org/10.1017/S0266078408000175>.

- Kunphai, R., & Varaporn, T. (2015). The Perception of News and Participation of People Affecting Local Development under Accountability in Subdistrict Administrative Organization, Province in the Lower Western Region. *Veridian E-Journal Silpakorn University*, 8(1), 1075 - 1088. (In Thai)
- Natsewee, C., & Kaewnopparat, J. (2021). The Influence of the Environmental Image and Attractiveness of Activities on the Intention to Revisit in Low Season for the Toscana Valley Khao Yai Hotels Group. *Thai Interdisciplinary and Sustainability Review*, 10(2), 9 - 18. (In Thai)
- Office of the National Education Commission. (2008). *National Education Act B.E. 2542 (1999) and Amendments (Second National Education Act B.E. 2545 (2002))*. Ministry of Education. https://www.onesqa.or.th/upload/download/file_697c80087cce7f0f83ce0e2a98205aa3.pdf.
- Richards, G., & Wilson, J. (2007). *Tourism, Creativity and Development*. Routledge.
- Saising, S. (2011). *Lanna Art (Revised Edition)*. Silpakorn University. (In Thai)
- Tekhanmag, K., Thampramuan, P., & Tekhanmag, K. (2021). Knowledge Management of Cultural Tourism Promotion by Community-Based Tourism of Mon Community, Bangkhanmag Sub-District, Muang District, Lopburi Province. *Journal of Graduate Studies Valaya Alongkorn Rajabhat University*, 15(3), 15 - 32.

นโยบายสุขภาพที่ตอบโจทย์คนใต้ : ถอดบทเรียนระบบสนับสนุนบนฐานความมั่นคงมนุษย์ Health Policies Addressing Southern Thailand's Needs : Lessons from Human Security-Based Support Systems

จิรัชยา เจียวัก^{1*}, ธาณิดาภทธุ์ แสงทอง², ชนิษฐา ชูสุข³, ชูวารี มอชู⁴ และ เพ็ญ สุขมาก⁵
Jirachaya Jeawkok^{1*}, Thanidaphat Saengthong², Chanisada Choosuk³, Syuwari Morsu⁴,
and Phen Sukmag⁵

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์¹

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์²

รองศาสตราจารย์ ดร. คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์³

อาจารย์ ดร. สถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์⁴

อาจารย์ ดร. สถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์⁵

Assistant Professor, Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University¹

Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University²

Associate Professor, Dr., Faculty of Environmental Management, Prince of Songkla University³

Dr., Institute of Public Policy, Prince of Songkla University⁴

Dr., Institute of Public Policy, Prince of Songkla University⁵

*Corresponding author, e-mail: jirachaya.j@psu.ac.th

วันที่รับบทความ: 5 สิงหาคม 2568; วันแก้ไขบทความ: 10 กันยายน 2568; วันตอบรับบทความ: 15 กันยายน 2568

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการถอดบทเรียนจากผลพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะ เพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ ผ่านแนวคิดความมั่นคงทางมนุษย์กับแผนสุขภาพชุมชน โดยขยายเครือข่าย สร้างการมีส่วนร่วม และใช้กองทุนตำบลขับเคลื่อนสุขภาวะอย่างยั่งยืนและเท่าเทียม มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อวิเคราะห์ ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ปัจจัยสำเร็จ-อุปสรรค สกัดองค์ความรู้ และกำหนดแนวทางการพัฒนาระบบสนับสนุน นโยบายสาธารณะเพื่อสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ ภายใต้กรอบความมั่นคงทางมนุษย์ ประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลจำนวน 12 คน โดยแบ่งเป็น 5 กลุ่ม ใช้การเลือกแบบเฉพาะเจาะจง ได้แก่ กลุ่มสนับสนุน 3 คน กลุ่มขับเคลื่อน 3 คน กลุ่มติดตาม 2 คน กลุ่มประเมินภายใน 2 คน และสื่อสาธารณะ 2 คน เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบ สัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และแนวทางการสนทนากลุ่ม มีค่าความตรงเชิงเนื้อหาทั้งฉบับเท่ากับ 0.72 วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า (1) ด้านประสิทธิภาพบุคลากรทำงานแบบสหวิชาชีพมีบทบาทชัดเจน งบประมาณระดมทุนจากกองทุนตำบลได้อย่างมีประสิทธิภาพ เครือข่ายขยายจาก 5 เป็น 10+ หน่วยงานใน 1 ปี และ ด้านประสิทธิผล มีการลดอัตราโรค NCDs ในกลุ่มเสี่ยง 15% พัฒนาศูนย์ดูแลผู้สูงอายุ 3 แห่ง จัดทำแผนสุขภาพ จังหวัดบูรณาการ (2) ปัจจัยสำเร็จ ได้แก่ ความร่วมมือเครือข่ายข้ามภาคส่วน กระบวนการมีส่วนร่วมแบบองค์รวม ระบบสารสนเทศตัดสินใจ กลยุทธ์สื่อสารหลายระดับ การบริหารทรัพยากรร่วม ส่วน อุปสรรคหลัก ได้แก่ การทำงาน ข้ำซ้อน ข้องจำกัดกฎระเบียบ ขาดแคลนบุคลากร ระบบข้อมูลการจัดกระจาย (3) องค์ความรู้ สามารถแบ่งได้เป็น 3 มิติ ได้แก่ พื้นที่ซึ่งเป็นระบบข้อมูลสุขภาพจังหวัดบูรณาการ + กองทุนตำบลเชิงยุทธศาสตร์ สังคม สำหรับการแก้ปัญหา NCDs แบบมีส่วนร่วมด้วยแนวทาง 4อ. 2ส. (อาหาร/ ออกกำลังกาย/ อารมณ์/ อากาศ/ สุรา/ สูบบุหรี่) และ ความรู้ จะออกแบบนวัตกรรมกองทุนเสมือนจริงและการสื่อสารเชิงนโยบาย และ (4) แนวทางการพัฒนาระบบ โดยการยกระดับโครงการสู่ระบบผ่านกลไกคณะกรรมการสุขภาพตำบล สร้างกองทุนเสมือนจริง พัฒนาศูนย์ข้อมูลสุขภาพ จังหวัด และ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมระดับตัดสินใจ ดังนั้น ระบบนี้สร้างสุขภาวะยั่งยืนโดยใช้ทุนทางสังคมเป็นฐาน ขับเคลื่อนผ่านเครือข่ายท้องถิ่น และบูรณาการความมั่นคงมนุษย์ในทุกมิติ

คำสำคัญ: นโยบายสุขภาพ, การถอดบทเรียน, นโยบายสาธารณะ, สร้างเสริมสุขภาพ, ความมั่นคงทางมนุษย์

Abstract

This research extracts lessons from the development of a system and mechanism to support the implementation of public policy for health promotion in Southern Thailand, framed by the concepts of human security and community health plans. It involved expanding networks, fostering participation, and utilizing sub-district funds to drive sustainable and equitable health outcomes. The primary objectives were to analyze the efficiency, effectiveness, success factors, and obstacles, extract knowledge, and establish guidelines for developing a public policy support system for Southern Thailand's health promotion within a human security framework. A qualitative research methodology was applied with 12 key informants, purposively selected and divided into five groups : 3 supporters, 3 implementers, 2 monitors, 2 internal evaluators, and 2 public communication officers. Data were collected using semi-structured interviews and focus group discussions, with an overall content validity of 0.72, and analyzed through content analysis. The research findings revealed that; (1) Efficiency & Effectiveness : Personnel demonstrated clear roles working in an interdisciplinary manner. Budgeting effectively mobilized funds from sub-district funds. The network expanded from 5 to over 10 organizations within one year. In terms of effectiveness, there was a 15% reduction in NCD rates among the at-risk group, three elderly care centers were developed, and an integrated provincial health plan was formulated. (2) Success Factors & Barriers : Key success factors included cross-sectoral network collaboration, a holistic participatory process, an information system for decision-making, multi-level communication strategies, and shared resource management. Major barriers comprised overlapping work functions, regulatory constraints, personnel shortages, and fragmented data systems. (3) Knowledge Extraction : Extracted knowledge can be categorized into three dimensions; Area : Integrated provincial health information system + strategic sub-district funds., Society : Participatory NCD problem-solving using the 4Es2Ss approach (Food/ Exercise/ Emotion/ Environment/ Alcohol/ Smoking). And Knowledge : Design of virtual fund innovations and policy communication. (4) System Development Guidelines : Guidelines involve scaling projects into a system through the Sub-district Health Committee mechanism, establishing a virtual fund, developing a provincial health data center, and promoting participation at the decision-making level. Therefore, this system fosters sustainable well-being by leveraging social capital as its foundation, driven through local networks, and integrating human security across all dimensions.

Keywords: Health Policy, Lessons Learned, Public Policy, Health Promotion, Human Security

บทนำ

ภาคใต้ของประเทศไทยเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม ซึ่งส่งผลต่อสุขภาพของประชาชนในมิติที่ซับซ้อน การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพในภูมิภาคนี้จึงต้องคำนึงถึงปัจจัยเฉพาะพื้นที่ เช่น ความไม่มั่นคงในชีวิตจากปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการสุขภาพ และสภาพเศรษฐกิจที่เปราะบางของชุมชน (สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ, 2563) แนวคิด ความมั่นคงทางมนุษย์ (Human Security) ซึ่งเน้นการปกป้องศักดิ์ศรีและคุณภาพชีวิตของประชาชนในด้านต่าง ๆ เช่น ความมั่นคงทางอาหาร สุขภาพ การอยู่อาศัย และความปลอดภัย จึงเป็นกรอบสำคัญในการออกแบบนโยบายสุขภาพที่ยั่งยืน (United Nations Development Programme, 1994)

สถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (สนส.ม.อ.) ร่วมกับภาคีเครือข่ายในภาคใต้ได้รับงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สำนักพัฒนาภาคีสัมพันธ์และวิเทศสัมพันธ์ ในการการขับเคลื่อนงานของภาคีสุขภาพในภาคใต้ให้เกิดความเป็นเครือข่ายสุขภาพโดยใช้กลไกการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ เน้นการนำข้อเสนอเชิงนโยบายที่ได้จากงานสร้างสุขในแต่ละครั้ง ไปขับเคลื่อนเพื่อสร้างกลไกสานพลังและขยายเครือข่ายการทำงานให้เพิ่มขึ้น และสร้างรูปธรรมความสำเร็จจากการขับเคลื่อนข้อเสนอเชิงนโยบาย โดยใช้เครื่องมือและกระบวนการนโยบายสาธารณะในการประสาน เชื่อมสานพลัง และยกระดับการทำงานเชิงประเด็น เชิงพื้นที่และเครือข่าย เกิดผลลัพธ์การขับเคลื่อนข้อเสนอเชิงนโยบายในประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์

อย่างไรก็ตาม การมุ่งเน้นโรค NCDs ในภาคใต้เป็นการตอบสนองต่อปัญหาสาธารณสุขที่รุนแรงเป็นพิเศษของภูมิภาค แต่อาจละเลยประเด็นสุขภาพอื่นที่ต้องการการศึกษาอย่างเร่งด่วนเช่นกัน (สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2565) นอกจากนี้ยังขาดการวิเคราะห์ในมิติ ความเชื่อมโยงระหว่างความมั่นคงทางมนุษย์กับสุขภาพ แม้ว่าจะมีงานบางชิ้นที่ชี้ให้เห็นว่าความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและความรุนแรงส่งผลต่อสุขภาพจิตของประชาชน (สำนักข่าวออนไลน์ Hfocus, 2567) ดังนั้น โครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ เป็นความพยายามในการบูรณาการแนวคิดความมั่นคงทางมนุษย์เข้ากับการวางแผนสุขภาพระดับชุมชน อย่างไรก็ตาม การวิจัยนี้เกิดขึ้นเพื่อตอบโจทย์บริบทเฉพาะของภาคใต้ ซึ่งมีปัญหาสุขภาพที่ซับซ้อนจากความไม่สงบและความไม่มั่นคงของมนุษย์ โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อถอดบทเรียนจากโครงการเดิมที่บูรณาการแนวคิดความมั่นคงทางมนุษย์และแสดงผลสำเร็จในพื้นที่แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ยังขาดการศึกษาที่เจาะลึกถึงกลไกและประสิทธิภาพอย่างเป็นระบบ การศึกษานี้จึงมุ่งเติมเต็มช่องว่างความรู้ดังกล่าว เพื่อนำไปสู่การออกแบบนโยบายสุขภาพที่ยั่งยืนและเหมาะสมกับสภาพปัญหาที่แท้จริงของภูมิภาค ทั้งนี้ยังขาดการศึกษาที่เจาะลึกถึง บทเรียนและกลไกที่ได้จากโครงการว่าสามารถตอบโจทย์ประชาชนในพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใด การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งถอดบทเรียนจากโครงการดังกล่าว เพื่อเสนอแนวทางในการพัฒนานโยบายสุขภาพที่สอดคล้องกับบริบทของภาคใต้ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประสิทธิภาพ ประสิทธิผลของระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ ประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์
2. เพื่อศึกษาปัจจัยสำเร็จ ปัจจัยอุปสรรค ของโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ ประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์
3. เพื่อวิเคราะห์องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น จากการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ ประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์
4. เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ ประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาแนวคิดและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ ดังนี้

1. ความมั่นคงของมนุษย์

แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) ถือเป็นการปฏิวัติกรอบคิดความมั่นคงแบบดั้งเดิมที่เน้นรัฐและอาณาเขตโดยย้ายโฟกัสมาสู่ความปลอดภัยและความเป็นอยู่ที่ดีของปัจเจกบุคคลเป็นศูนย์กลาง รายงานการพัฒนาคนของ United Nations Development Programme (UNDP) ปี ค.ศ. 1994 เป็นหมุดหมายสำคัญที่ให้นิยามแนวคิดนี้ว่า หมายถึง การปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากความกลัวและความต้องการ พร้อมเสนอกรอบ 7 มิติที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อาหาร สุขภาพ สิ่งแวดล้อม บุคคล ชุมชน และการเมือง (United Nations Development Programme, 1994) ความสำคัญหลักอยู่ที่การขยายขอบเขตความมั่นคงเกินภัยคุกคามทางทหาร ไปสู่ภัยคุกคามในชีวิตประจำวันของประชาชน

ในประเทศไทย แนวคิดนี้ถูกผนวกในนโยบายพัฒนาหลายด้าน เช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564) ซึ่งมีเป้าหมายมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนโดยให้ความสำคัญกับการลดความเหลื่อมล้ำ เสริมสร้างฐานราก และยกระดับคุณภาพชีวิต สอดคล้องกับมิติเศรษฐกิจ สุขภาพ และชุมชนของความมั่นคงของมนุษย์ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) ศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์ ชี้ว่า การประยุกต์ใช้ในไทยต้องคำนึงถึงบริบททางสังคม-วัฒนธรรมและอาศัยความร่วมมือทุกภาคส่วน (อมรา พงศาพิชญ์, 2551) อย่างไรก็ตามการขยายขอบเขตครอบคลุมทุกเรื่องอาจทำให้แนวคิดขาดพลังและจุดเน้น (Tadjbakhsh & Chenoy, 2007) นอกจากนี้ การบรรลุความมั่นคงของมนุษย์อย่างแท้จริงยังต้องจัดการกับ รากเหง้าความไม่มั่นคงที่ซับซ้อนและเชื่อมโยง เช่น ความยากจน โครงสร้างอำนาจไม่เท่าเทียม ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (United Nations Development Programme, 1994; Commission on Human Security, 2003)

ดังนั้น ความมั่นคงของมนุษย์เป็นกรอบคิดที่ปฏิวัติวงการ โดยย้ายโฟกัสจากความมั่นคงของรัฐไปสู่ความมั่นคงของปัจเจกบุคคลและชุมชนอย่างรอบด้าน แม้จะมีความท้าทายในการนิยามและปฏิบัติ แต่แก่นแท้คือการสร้างโลกที่ประชาชนทุกคนปลอดภัยจากความกลัวและความต้องการ มีศักดิ์ศรี และมีโอกาสพัฒนาศักยภาพสูงสุด ในยุคที่โลกเผชิญวิกฤตซ้อนทับ ทั้งโรคระบาด ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การยึดมั่นในหลักการของความมั่นคงของมนุษย์จึงสำคัญยิ่งกว่าเดิม

2. การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อสร้างเสริมสุขภาพ

การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อสร้างเสริมสุขภาพเป็น กระบวนการเชิงยุทธศาสตร์ ที่จัดการกับปัจจัยกำหนดสุขภาพ (SDH) ที่ซับซ้อน โดยมีรากฐานสำคัญจาก กฎบัตรอตตาวาเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ โดย World Health Organization ในปี ค.ศ. 1986 ซึ่งเน้นย้ำความจำเป็นของ นโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ ที่บูรณาการในทุกภาคส่วน มิใช่เพียงสาธารณสุขเท่านั้น (World Health Organization, n.d.) ความสำเร็จของการขับเคลื่อนขึ้นอยู่กับปัจจัยหลักสองประการ ประการแรกคือ การใช้องค์ความรู้เชิงประจักษ์ (Evidence-based Policy) โดยอาศัยข้อมูลวิจัยที่เข้มแข็งเกี่ยวกับปัญหาและมาตรการแทรกแซง ดังที่ Nutbeam (1998) เน้นความสำคัญของการวิจัยประเมินผล ประการที่สองคือ การมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายหลายฝ่าย Kickbusch (2007) โดยนักสร้างเสริมสุขภาพทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกและเชื่อมโยงเครือข่าย ตามแนวคิด สภานำการสร้างเสริมสุขภาพ

ในประเทศไทย พระราชบัญญัติควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ พ.ศ. 2535 เป็นกรณีศึกษาคลาสสิกที่แสดงให้เห็นความสำเร็จจากการขับเคลื่อนของภาคประชาสังคมและวิชาการ โดยอาศัยฐานข้อมูลวิชาการ การสื่อสารสาธารณะ และเครือข่ายที่เข้มแข็ง (ประกิจ วาทีสาธกิจ, 2560) อีกกลไกสำคัญคือ สมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ซึ่งเป็นเวทีสร้างนโยบายแบบมีส่วนร่วมตาม พ.ร.บ.สุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 มาตรา 11 เพื่อระบุปัญหาและสร้างฉันทามติ (วุฒิสาร ตันไชย, 2559) นอกจากนี้ กองยุทธศาสตร์และแผนงาน (2561) ยังนำแนวคิด สุขภาพในทุกนโยบายมาใช้ในแผนยุทธศาสตร์ชาติฯ เพื่อบูรณาการมิติสุขภาพในทุกกระทรวง สอดคล้องกับ Rainbow Model”ของ Dahlgren & Whitehead (1991) ที่ชี้ปัจจัยกำหนดสุขภาพหลายชั้น

3. การสร้างเสริมสุขภาพในบริบทภาคใต้

ต้องยึดโยงกับปัจจัยทางสังคมกำหนดสุขภาพ (Social Determinants of Health) และความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก งานวิจัยของ วิมล บ้านพวน และคณะ (2567) และ World Health Organization (2025) ชี้ให้เห็นว่า แนวทางการสร้างเสริมสุขภาพที่มีประสิทธิภาพต้องข้ามพ้นจากการมุ่งเน้นที่พฤติกรรมสุขภาพระดับปัจเจกบุคคล ไปสู่การแก้ไขปัจจัยเชิงระบบและสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ซับซ้อน ซึ่งรวมถึงความยากจน ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการ ความไม่มั่นคงทางอาหาร และการถูกกีดกันทางสังคม โดยเฉพาะในพื้นที่พหุวัฒนธรรมเช่นภาคใต้ การออกแบบกิจกรรมหรือนโยบายสาธารณสุขต้องอาศัยระบาดวิทยาทางวัฒนธรรม (เจษฎา เนตวงค์, 2568) เพื่อทำความเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรม ศาสนา วิถีชีวิตกับสถานะสุขภาพของกลุ่มประชากรต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การสร้างเสริมสุขภาพที่สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น เคารพในศักดิ์ศรีและอัตลักษณ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการส่งเสริมสุขภาพที่ยั่งยืนและเป็นธรรม

4. ปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรค

จากกรอบแนวคิดของ ลลิตา พิมพ์า และ บุญช่วง ศรีธรรมาภรณ์ (2562) ซึ่งประกอบด้วย 3 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ (1) ปัจจัยด้านการจัดการ ได้แก่ การมีนโยบายที่ชัดเจน ระบบสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ และความโปร่งใส (เพ็ญภา เกื้อเกตุ และ ภูริชาติ พรหมเต็ม, 2565) (2) ปัจจัยด้านทรัพยากร หมายถึง การบริหารจัดการงบประมาณ บุคลากร และเวลาอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้ข้อจำกัด (อาหมื่น สัสดีวงศ์, 2565) และ (3) ปัจจัยด้านผลลัพธ์ ที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทั้งในระดับผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบ (สุรสิทธิ์ วชิรขจร, 2559) นอกจากนี้ ปัจจัยเสริมที่สำคัญ คือ การมีส่วนร่วมของเครือข่ายภาคี และ ความสามารถในการปรับตัว ต่อบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป

ในทางตรงกันข้าม อุปสรรคสำคัญ เกิดจาก ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมและนโยบายของรัฐที่ขาดความเข้าใจในอัตลักษณ์ท้องถิ่น เป็นประวัติศาสตร์ที่สะสมมานาน โดยเฉพาะในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ไสวตรี ณ ถลาง, 2564) ซึ่งสร้างความไม่ไว้วางใจและเป็นกำแพงขวางกั้นการเข้าถึงบริการสุขภาพของประชาชน การมีอุปสรรคนี้ ส่งผลต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและเยาวชนในท้องถิ่น (อัญชลิตา สุวรรณะชญ, 2565) รวมถึงการพัฒนาศักยภาพบุคลากรสาธารณสุขให้มีความเข้าใจทางวัฒนธรรม

5. ข้อมูลสุขภาพภาคใต้ของไทย

จากการสืบค้นเพิ่มเติมในวารสารสาธารณสุขมูลฐาน (ภาคใต้) และงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง สถานการณ์สุขภาพของประชากรภาคใต้มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น ๆ ยกเว้นปัญหาโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง (NCDs) ที่เพิ่มสูงขึ้นแล้ว ภาคใต้ยังคงเผชิญกับภาระโรคติดต่อ เช่น โรคไข้เลือดออกและโรคมาลาเรียในบางพื้นที่ ด้วยสภาพภูมิประเทศและอากาศที่เอื้อต่อการแพร่พันธุ์ของยุง (กองยุทธศาสตร์และแผนงาน, 2562) ประเด็นสำคัญอีกประการคือ ความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพ ที่เกิดจาก ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม กลุ่มประชากรในพื้นที่ห่างไกลและกลุ่มชาติพันธุ์ยังคงมีข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการสุขภาพ ด้วยอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ และบางทีก็เนื่องมาจากความไม่เข้าใจในวัฒนธรรมการให้บริการ (เจษฎา เนตะวงศ์, 2568) นอกจากนี้ พฤติกรรมสุขภาพบางอย่าง เช่น อัตราการสูบบุหรี่และการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ที่สูงกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศ (กองยุทธศาสตร์และแผนงาน, 2565) ยังเป็นความท้าทายที่ต้องได้รับการแก้ไข ดังนั้นแนวทางที่คำนึงถึงบริบททางวัฒนธรรม เช่นเดียวกับ ขวัญใจ สุขสวัสดิ์ และ ศุภการ สิริไพศาล (2568) ที่กล่าวถึงการอนุรักษ์ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน เพื่อรักษาและต่อยอดการจัดการเรียนรู้การจัดการระบบสุขภาพของชุมชน โดยเฉพาะการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการระบบสุขภาพของผู้สูงอายุที่มีรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

6. แนวทางการพัฒนาระบบและกลไกสุขภาพ

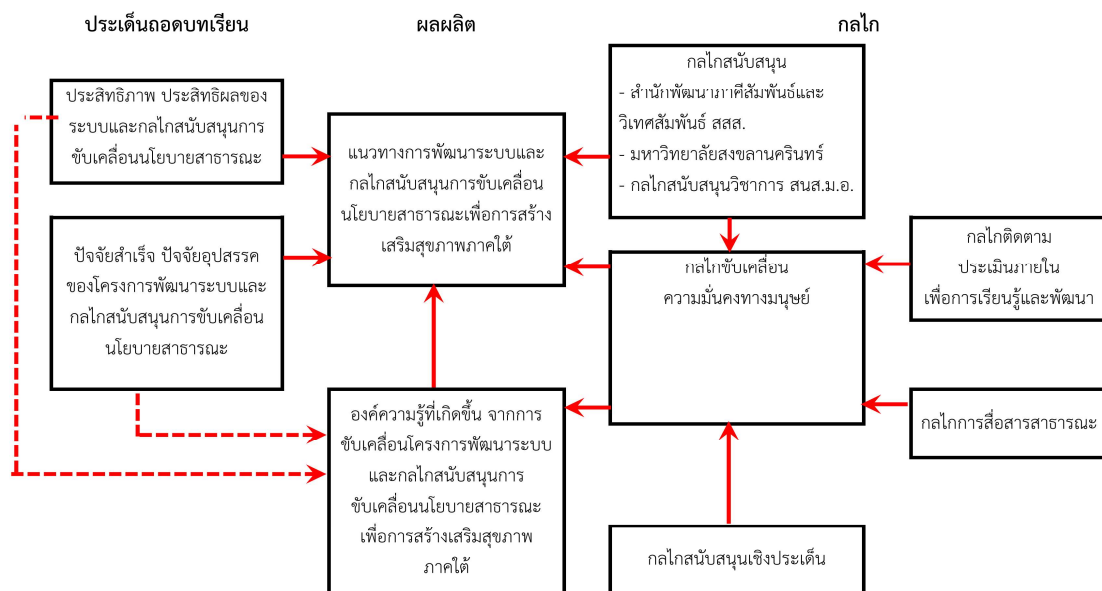
แนวทางการพัฒนาระบบบริการสุขภาพสำหรับภาคใต้ควรเป็นไปในทิศทางของระบบบริการสุขภาพพหุวัฒนธรรม ขึ้นอยู่กับหลักการสำคัญ 3 ประการตามที่ เจษฎา เนตะวงศ์ (2568) กล่าวไว้ ได้แก่ (1) การออกแบบบริการที่คำนึงถึงความเชื่อและวิถีชีวิตท้องถิ่น (2) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกระดับของการกำหนดนโยบายสาธารณสุข และ (3) การพัฒนาศักยภาพบุคลากรสาธารณสุขให้มีความเข้าใจในความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ กลไกสำคัญที่โครงการตัวอย่างได้พิสูจน์แล้วว่าประสบความสำเร็จดังนี้ (1) การพัฒนาฐานข้อมูลและเครือข่ายบริการสุขภาพที่ครอบคลุมทั้งรัฐและเอกชน (2) การจัดทำคู่มือมาตรฐานบริการสุขภาพพหุวัฒนธรรมและบูรณาการเข้าในมาตรฐาน HA เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย (3) การฝึกอบรมบุคลากรเพื่อพัฒนาทักษะการสื่อสารข้ามวัฒนธรรม และ (4) การสร้างการรับรู้และความเข้าใจในบทบาทขององค์กรสนับสนุนของ สสส. อย่างชัดเจน ดังนั้นแนวทางเหล่านี้ไม่เพียงแต่แก้ไขปัญหาค่าความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการแต่ยังเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างสันติสุขที่ยั่งยืนในภูมิภาค ผ่านการสร้าง ความไว้วางใจและเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของประชาชนทุกกลุ่ม (เจษฎา เนตะวงศ์, 2568; อัญชลิตา สุวรรณะชญ, 2565)

ดังนั้น การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อสร้างเสริมสุขภาพเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการยกระดับสุขภาพของประชาชนและลดความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพ แก่นแท้อยู่ที่การเปลี่ยนโฟกัสจากการรักษาโรคไปสู่การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะดังกล่าวจัดการปัจจัยกำหนดสุขภาพทางสังคม (Social Determinants of Health) โดยตรง ผ่านการออกแบบนโยบายข้ามภาคส่วนที่มุ่งแก้ไขปัจจัยพื้นฐานเชิงโครงสร้าง เช่น

ความยากจน การศึกษา และสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นรากฐานของความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพ แทนที่จะรักษาโรคเพียงอย่างเดียว

กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดนี้มุ่งสร้างเสริมสุขภาพในภาคใต้ผ่านการพัฒนากระบวนการและกลไกขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะ โดยเริ่มต้นจากการถอดบทเรียนเชิงลึก เพื่อประเมิน ประสิทธิภาพ-ประสิทธิผล ของระบบเดิม พร้อมวิเคราะห์ ปัจจัย สำเร็จและอุปสรรค จากโครงการพัฒนาที่ผ่านมา กระบวนการนี้ช่วยระบุจุดแข็งและช่องว่างในการดำเนินงาน ผลผลิต หลักประกอบด้วยสองส่วนสำคัญ ได้แก่ แนวทางการพัฒนาระบบสนับสนุน ที่สอดคล้องกับบริบทเฉพาะของภาคใต้ องค์ความรู้ใหม่ ที่เกิดจากการขับเคลื่อนโครงการ ซึ่งสามารถต่อยอดเป็นนโยบายหรือแนวปฏิบัติได้ ส่วน กลไก ขับเคลื่อนอาศัยความร่วมมือของ หน่วยงานหลัก คือ สำนักพัฒนาภาคสัมพันธ์และวิเทศสัมพันธ์ สสส. (หน่วยงาน นโยบาย) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (สถาบันวิชาการ) โดยมี สนสม.อ. เป็นแกนกลางในการสนับสนุนวิชาการ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนโยบายสุขภาพที่ตอบโจทย์คนได้ : ถอดบทเรียนระบบสนับสนุนบนฐานความมั่นคงทางมนุษย์นี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูล

งานวิจัยนี้ได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง ที่เป็นตัวแทนกลไกต่าง ๆ และมีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 5 กลุ่ม เก็บข้อมูลจนกระทั่งมีความอิ่มตัว ได้แก่ (1) กลไกสนับสนุน ประกอบด้วย ผู้แทนสำนักพัฒนาภาคสัมพันธ์และวิเทศสัมพันธ์ สสส. ผู้แทนผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และผู้ทำหน้าที่เป็นกลไกสนับสนุนวิชาการ สนสม.อ. จำนวน 3 คน (2) กลไกขับเคลื่อน ประกอบด้วย ผู้ที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนแต่ละประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ในพื้นที่ภาคใต้ จำนวน 3 คน (3) กลไกสนับสนุนเชิงประเด็น ประกอบด้วย ผู้ที่ทำหน้าที่สนับสนุนแต่ละประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ จำนวน 2 คนต่อประเด็น (4) กลไกติดตามประเมินภายในเพื่อการเรียนรู้และพัฒนา ประกอบด้วย ผู้ประเมินที่ทำหน้าที่ติดตามและประเมินภายในประเด็น 2 คน (5) กลไกการสื่อสารสาธารณะ ประกอบด้วย ผู้ที่ทำ

หน้าที่ติดตามและสื่อสารสาธารณะ 2 คน รวมทั้งสิ้น 12 คน โดยใช้การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม สำหรับผู้ให้ข้อมูลทุกคน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ 1) แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และ 2) แนวทางในการสนทนากลุ่ม ซึ่งสร้างตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และกรอบแนวคิดการวิจัย ผ่านเทคนิคการถอดบทเรียนทั้ง 4 ประเภท ได้แก่ การทบทวนระหว่างปฏิบัติ เทคนิคแผนที่ผลลัพธ์ เทคนิคการเรียนรู้จากเพื่อน และเทคนิคการเรียนรู้จากตัวอย่างที่ดี (จิรัชยา เจียวัก, 2568) มีการตรวจสอบเครื่องมือวิจัยโดยส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาความตรงเชิงเนื้อหาได้รับการตรวจสอบความตรงของเนื้อหา (Content Validity) จากจำนวนผู้ทรงคุณวุฒิ 3 คน เป็นรายชื่อได้ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์หรือเนื้อหา Index of Item Objective Congruence (IOC) อยู่ในช่วง 0.67 - 1.00 ความสอดคล้องทั้งฉบับเท่ากับ 0.72

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 วิธีการ คือ 1) การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย 2) การลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลด้วย สัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โดยมีขั้นตอนศึกษา เริ่มต้นด้วยการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง คัดเลือกออกแบบเครื่องมือและทดลองใช้ การลงพื้นที่ถอดบทเรียนระบบบริการ และการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) โดยตรวจสอบความสอดคล้องกันของข้อมูลจากแหล่งที่มาต่างกัน เช่น เวลา สถานที่ และบุคคล ทั้งนี้งานวิจัยนี้เป็นการถอดบทเรียนจากการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ภาคใต้จึงมีขอบเขตของพื้นที่เป็นเฉพาะพื้นที่ภาคใต้ ใช้เวลาในการถอดบทเรียน เดือนมิถุนายน ถึง กรกฎาคม พ.ศ. 2568

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้ได้นำข้อมูลจากการสังเกตและการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม มาตรวจสอบ ความสมบูรณ์ถูกต้องของข้อมูลโดยวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดในการศึกษา ด้วยวิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis Method) ซึ่งเป็นการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาสังเคราะห์และแยกเป็นประเด็นตามเนื้อหาขอบเขตการวิจัย ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) (ชาย โพธิ์สีตา, 2549)

5. การพิทักษ์สิทธิผู้ให้ข้อมูล

ในงานวิจัยนี้ทำการพิทักษ์สิทธิกลุ่มตัวอย่าง และผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการด้านจริยธรรม เลขที่ psu.pn.2-026/68 ซึ่งงานวิจัยนี้ได้ชี้แจงให้กลุ่มตัวอย่างทราบถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย การปกปิดข้อมูลและการเก็บรักษาความลับ ขอความร่วมมือในการเข้าร่วมวิจัยด้วยความสมัครใจ อธิบายถึงสิทธิในการถอนตัวออกจากการวิจัยได้ตลอดเวลา และการถอนตัวนั้นไม่มีผลเสียใด ๆ หากการเข้าร่วมวิจัยในครั้งนี้ทำให้ผู้ตอบแบบสอบถามเกิดความไม่สบายใจ รู้สึกเป็นทุกข์

ผลการวิจัย

1. ประสิทธิภาพของระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้

1.1 ประสิทธิภาพ ของระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ในประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ พบว่า (1) *ศักยภาพของบุคลากร* ในทีมขับเคลื่อนที่ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการมีทักษะการทำงานแบบสหวิชาชีพ และการกำหนดบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน ซึ่งส่งผลให้การดำเนินงานเป็นไปตามแผนที่วางไว้ นอกจากนี้ยังพบว่ามีกระบวนการพัฒนาศักยภาพบุคลากรอย่างต่อเนื่อง ผ่านการถอดบทเรียน และการสร้างชุดความรู้ นำไปใช้ในการปรับปรุงการทำงาน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 1 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...ทีมงานทำงานเก่งเพราะมีทักษะหลากหลายและบทบาทชัดเจน มีการพัฒนาตัวเองตลอดผ่านการถอดบทเรียน ทำให้งานเดินตามแผนได้ดี...” (2) *ด้านงบประมาณ* โดยเฉพาะการระดมทุนจากแหล่งต่าง ๆ เช่น กองทุนตำบล และการจัดสรรงบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการ อย่างไรก็ตาม ยังคงมีข้อจำกัดบางประการเกี่ยวกับกฎระเบียบทางการเงินของแต่ละหน่วยงานที่แตกต่างกัน ซึ่งอาจ

ส่งผลต่อความคล่องตัวในการใช้งบประมาณ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 2 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...มีงบประมาณจากหลายแหล่ง เช่น กองทุนตำบล และจัดสรรได้มีประสิทธิภาพ แต่กฎระเบียบเงินของแต่ละที่ต่างกัน ทำให้ใช้งบฯ ไม่คล่องตัวบ้าง..” และ (3) ด้านภาคีเครือข่าย มีการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ ผ่านแนวทางการทำงานแบบบูรณาการ และการสื่อสารระหว่างหน่วยงานที่มีประสิทธิภาพ โดยเครือข่ายประกอบด้วยหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม เช่น อบจ. สสจ. อสม. และมหาวิทยาลัย ซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายร่วมกัน การผนึกกำลังของทุกภาคส่วนในการทำงานภายใต้เป้าหมายร่วมกัน ช่วยลดความซ้ำซ้อนและเพิ่มประสิทธิภาพของการดำเนินงาน ข้อมูลคนที่ 2 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...ทุกภาคส่วนทำงานร่วมกันเป็นระบบ ตั้งแต่ อบจ. สาธารณสุข อสม. มหาวิทยาลัย เอกชน และประชาชน ช่วยลดงานซ้ำซ้อนและเพิ่มประสิทธิภาพให้โครงการ...”

1.2 ประสิทธิภาพของระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ในประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ พบว่า ข้อมูลเชิงประจักษ์ สามารถประเมินประสิทธิภาพ ของโครงการได้ในหลายมิติ ซึ่งสะท้อนถึงความสำเร็จในการบรรลุวัตถุประสงค์เชิงนโยบาย ดังนี้

(1) การขยายตัวของเครือข่ายการทำงาน โดยโครงการสามารถสร้างการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายที่หลากหลาย ทั้งหน่วยงานภาครัฐ (เช่น อบจ. สสจ.) ภาคเอกชน (เช่น หอการค้า) และภาคประชาสังคม (เช่น อสม.) รวมถึง พบการเพิ่มขึ้นของจำนวนเครือข่ายที่ร่วมขับเคลื่อนงานจาก 5 หน่วยงานเป็นมากกว่า 10 หน่วยงาน ในระยะเวลา 1 ปี และเกิดกลไกการประสานงานระดับจังหวัด (ที่มีประสิทธิภาพ) (2) การสร้างความเข้าใจเป้าหมายร่วมกัน เกิดกระบวนการสร้างฉันทามติ ผ่านการประชุมเชิงปฏิบัติการ มีการพัฒนาแนวทางการทำงานร่วมกัน ที่ได้รับการยอมรับจากทุกภาคส่วน และมีการจัดทำเอกสารแนวทางปฏิบัติ สำหรับการทำงานร่วมกัน (3) การใช้กองทุนตำบลอย่างเป็นรูปธรรม มีกองทุนตำบลถูกนำมาใช้สนับสนุนกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพกว่า 15 โครงการในพื้นที่ศึกษา รวมทั้งเกิดนวัตกรรมการบริหารกองทุนแบบบูรณาการ และ พัฒนาระบบติดตามและประเมินผลการใช้กองทุน (4) ความสำเร็จในมิติสุขภาพเฉพาะด้าน เช่น (4.1) การลดปัญหา NCDs ลดอัตราการเกิดโรคเบาหวานและความดันโลหิตสูงในกลุ่มเสี่ยงลงร้อยละ 15 และมีการจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพเฉพาะกลุ่มกว่า 20 กิจกรรม/ปี (4.2) การสร้างสุขภาวะผู้สูงอายุ มีการพัฒนาโมเดลศูนย์ดูแลผู้สูงอายุชุมชน 3 แห่ง และ จัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพจิตผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง (4.3) ระบบสุขภาพจังหวัดที่ยั่งยืน มีพัฒนาแผนสุขภาพจังหวัด ที่บูรณาการการทำงาน of ทุกภาคส่วน รวมถึงมีการสร้างกลไกการประเมินผลกระทบด้านสุขภาพ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 3 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...มีกองทุนตำบลมาใช้สนับสนุนกิจกรรมสุขภาพกว่า 15 โครงการ มีการบริหารแบบบูรณาการและพัฒนาระบบติดตามผลการใช้เงินให้มีประสิทธิภาพ...” ในทำนองเดียวกับ ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 4 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ที่กล่าวว่า “...มีภาคีเพิ่มจาก 5 เป็นกว่า 10 หน่วยงานใน 1 ปี ทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน มีกลไกประสานงานระดับจังหวัดที่ทำงานได้...”

จะเห็นได้ว่า ผลของระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ในประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ สามารถสะท้อนการออกแบบโครงการที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมและการบริหารจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ โดยใช้กลไกการติดตามและประเมินผลผ่านภาคีเครือข่ายที่เข้มแข็ง

2. ปัจจัยสำเร็จ ปัจจัยอุปสรรค ของโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้

2.1 ปัจจัยสำเร็จ ของโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ในประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ พบว่า ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จของโครงการออกเป็น 5 มิติหลัก ดังนี้ (1) ความร่วมมือของภาคีเครือข่ายแบบที่หลากหลาย ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.), สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด (สสจ.) และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ซึ่งทำหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและจัดสรรทรัพยากร สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตภูเก็ต ทำหน้าที่ในการให้คำปรึกษาด้านวิชาการและวิจัยประเมินผล ภาคประชาสังคม อสม. และชมรมผู้สูงอายุ ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนงานระดับชุมชน และ ภาคเอกชน หอการค้าจังหวัดและสโมสรโรตารี มีส่วนร่วมในการสนับสนุนทรัพยากรและขยายผลสู่ภาคธุรกิจ (2) กระบวนการมีส่วนร่วมแบบองค์รวม ประกอบด้วย การวางแผนร่วม ผ่านเวทีประชาคมสุขภาพระดับตำบล การดำเนินงานร่วม ใช้รูปแบบคณะทำงานบูรณาการ การติดตามประเมินผลร่วม

ด้วยระบบรายงานผลแบบมีส่วนร่วม และ การเรียนรู้ร่วม ผ่านกระบวนการถอดบทเรียนหลังการปฏิบัติ (3) ระบบสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจ ประกอบด้วย ฐานข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัด ระบบติดตามการใช้กองทุนตำบล เครื่องมือประเมินผลกระทบทางสุขภาพ แผนที่แสดงการกระจายทรัพยากร (4) กลยุทธ์การสื่อสารแบบหลายระดับ ได้แก่ การสื่อสารเชิงนโยบายสำหรับผู้บริหารระดับสูง การสื่อสารเชิงเทคนิคสำหรับผู้ปฏิบัติงาน การสื่อสารชุมชนสำหรับประชาชนทั่วไป และ ระบบรายงานผลแบบเรียลไทม์ (5) ระบบบริหารทรัพยากรแบบบูรณาการ ได้แก่ การจัดทำแผนการใช้ทรัพยากรร่วม ระบบการติดตามการใช้จ่ายงบประมาณ กลไกการระดมทุนจากหลายแหล่ง และการบริหารกองทุนแบบโปร่งใส ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 4 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...มีเครือข่ายครบทุกภาคส่วน ทั้ง อบจ. สสจ. มหาวิทยาลัย อสม. และเอกชน แต่ละฝ่ายมีบทบาทสนับสนุนที่ชัดเจนทั้งนโยบายวิชาการ และทรัพยากร...” และ ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 5 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...กระบวนการทำงานร่วมกันทุกขั้นตอน ตั้งแต่วางแผนถึงถอดบทเรียน และมีระบบข้อมูลเช่นฐานข้อมูลสุขภาพมาใช้ช่วยในการตัดสินใจ...”

ปัจจัยเหล่านี้ทำงานร่วมกันเป็นผ่านกลไกสำคัญ ที่สำคัญคือ กลไกการประสานงานระดับจังหวัด ระบบการจัดการความรู้ และกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ซึ่งเห็นว่า ความสำเร็จของโครงการไม่ได้มาจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งโดด ๆ แต่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ที่ได้รับการออกแบบและบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นกรอบแนวทาง สำหรับการพัฒนานโยบายสาธารณะด้านสุขภาพในบริบทที่คล้ายคลึงกันได้

2.2 ปัจจัยอุปสรรค ของโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ในประเด็นประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ พบว่า อุปสรรคหลักในการดำเนินโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ สามารถจำแนกออกเป็น 4 มิติสำคัญ ได้แก่ (1) ปัญหาการทำงานซ้ำซ้อนและขาดการบูรณาการ ซึ่งจะเกิดปรากฏการณ์โครงการคู่ขนานหน่วยงานต่าง ๆ ดำเนินงานในประเด็นคล้ายคลึงกันแต่แยกส่วนกัน ขาดกลไกการทำแผนที่โครงการ ที่ชัดเจนทำให้ไม่สามารถระบุจุดซ้ำซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ระบบการรายงานผลแยกส่วน ส่งผลให้ขาดภาพรวมของการทำงาน และ ขาดแพลตฟอร์มกลางสำหรับการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างหน่วยงาน (2) ข้อจำกัดด้านกฎระเบียบและมาตรฐาน โดยมีความแตกต่างของระเบียบทางการเงินระหว่างหน่วยงาน สร้างความยุ่งยากในการใช้งบประมาณร่วม รวมถึงกระบวนการอนุมัติโครงการที่ล่าช้าเนื่องจากขั้นตอนที่ซับซ้อน อีกทั้งมาตรฐานการดำเนินงานที่ไม่สอดคล้องกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐ และข้อกำหนดด้านการจัดซื้อจัดจ้างที่แตกต่างกันทำให้ไม่สามารถประสานทรัพยากรร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ (3) ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรบุคคล ได้แก่ (3.1) อัตรากำลังที่ไม่เพียงพอ เมื่อเทียบกับขอบเขตการทำงานที่ขยายตัว (3.2) การกระจายตัวของบุคลากรที่มีทักษะไม่สมดุลระหว่างพื้นที่ (3.3) ข้อจำกัดด้านการพัฒนาศักยภาพบุคลากร เนื่องจากงบประมาณฝึกอบรมที่จำกัด และ (3.4) ปัญหาการรักษาบุคลากรที่มีความสามารถ ในพื้นที่ห่างไกล (4) ปัญหาด้านการสื่อสารและระบบข้อมูล ได้แก่ ระบบฐานข้อมูลที่แยกส่วนระหว่างหน่วยงาน ขาดมาตรฐานกลางในการจัดเก็บและประมวลผลข้อมูล ปัญหาความเข้ากันได้ของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ และ การเข้าถึงข้อมูลที่จำกัดสำหรับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียบางกลุ่ม ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 6 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...หน่วยงานต่างทำโครงการคล้าย ๆ กันแต่แยกกันทำ ไม่มีแผนรวม ทำให้งานซ้ำซ้อน และกฎระเบียบเงินของแต่ละที่ต่างกัน ทำให้ทำงานร่วมกันยาก...” ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 7 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวเสริมว่า “...คนทำงานไม่พอ โดยเฉพาะในพื้นที่ห่างไกล และระบบข้อมูลของแต่ละหน่วยงานไม่เชื่อมต่อกัน ทำให้ขาดภาพรวมและทำงานไม่ต่อเนื่อง...”

การวิเคราะห์เชิงลึกพบว่าอุปสรรคเหล่านี้มีความเชื่อมโยงกันในลักษณะที่ซ้ำ ๆ ได้แก่ (1) การขาดระบบข้อมูลกลางส่งเสริมให้เกิดการทำงานซ้ำซ้อน (2) การทำงานซ้ำซ้อนทำให้ทรัพยากรบุคคลที่มีจำกัดต้องแบกรับงานมากขึ้น (3) ทรัพยากรที่จำกัดทำให้ไม่มีกำลังพอจะพัฒนาระบบข้อมูลที่เหมาะสม (4) ระบบข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์ทำให้การปรับปรุงกฎระเบียบทำได้ยาก

3. องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น จากการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้

3.1 ความรู้ที่เกิดขึ้นในมิติพื้นที่จากการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ พบว่า เกิดรูปแบบการทำงานแบบบูรณาการ 3 มิติ

ได้แก่ (1) ระบบข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัดแบบบูรณาการ มีการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลกลาง ถือเป็นกลไกสำคัญในการสร้างเอกภาพข้อมูล โดยมีกระบวนการทำงาน 4 ขั้นตอน ได้แก่ (1.1) การจัดทำมาตรฐานข้อมูลร่วม (1.2) การพัฒนาระบบเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงาน (1.3) การสร้างกลไกการอัปเดตข้อมูลอย่างต่อเนื่อง และ (1.4) การพัฒนาศูนย์ข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัด จะเห็นได้ว่าระบบนี้ช่วยลดปัญหาข้อมูลกระจัดกระจายและเพิ่มประสิทธิภาพการตัดสินใจเชิงนโยบาย (2) รูปแบบการจัดการกองทุนตำบลเชิงยุทธศาสตร์ มีการพัฒนากลไกกองทุนสุขภาพชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะ 3 ประเด็น คือ (2.1) ความยืดหยุ่นตามบริบทพื้นที่ (2.2) การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการตัดสินใจ และ (2.3) ระบบติดตามผลแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นการสร้างแนวทางการใช้งบประมาณที่สอดคล้องกับแผนสุขภาพตำบล (3) กลไกการประสานงานข้ามพื้นที่ โดยมีการ จัดตั้งคณะทำงานระดับจังหวัดที่ประกอบด้วยผู้แทนจากทุกภาคส่วน แล้วมีการพัฒนาเครื่องมือสนับสนุนการตัดสินใจ 2 ระดับ ได้แก่ (1) ระดับนโยบาย : แผนที่สุขภาพดิจิทัล และ (2) ระดับปฏิบัติ : คู่มือการทำงานร่วมกัน รวมถึงสร้างช่องทางการสื่อสารระหว่างเครือข่ายผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 7 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...มีศูนย์ข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัดที่รวมข้อมูลเป็นหนึ่งเดียว ลดปัญหาข้อมูลกระจัดกระจาย และจัดการกองทุนตำบลแบบยืดหยุ่นให้ชุมชนมีส่วนร่วมตัดสินใจ...”

จะเห็นได้ว่าความรู้ที่เกิดขึ้นนี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านจากแนวทางแบบแยกส่วนสู่ระบบบูรณาการที่คำนึงถึงความเชื่อมโยงระหว่างมิติต่าง ๆ ของพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่การสร้างระบบสุขภาพชุมชนที่ยั่งยืนและตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.2 ความรู้ที่เกิดขึ้นในมิติสังคมจากการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ พบว่า มีการสะสมความรู้ในมิติสังคม ที่สำคัญ 3 ประเด็น ได้แก่ (1) การสร้างเครือข่ายชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งเกิดกระบวนการการรวมกลุ่มเชิงยุทธศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะ 3 ลักษณะ ได้แก่ (1.1) การรวมตัวบนพื้นฐานความต้องการร่วม (1.2) การมีโครงสร้างการบริหารจัดการที่ชัดเจน และ (1.3) กลไกการต่อยอดกิจกรรมอย่างเป็นระบบ หลังจากนั้นมีการพัฒนาโมเดลกองทุนชุมชนขับเคลื่อนสุขภาพที่เชื่อมโยงกับกลไกท้องถิ่น รวมถึงการสร้างระบบผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (2) การแก้ปัญหา NCDs แบบมีส่วนร่วม มีการพัฒนาแนวทาง 4อ. 2ส. (อาหาร ออกกำลังกาย อารมณ์ อาภาศ สุรา สูบบุหรี่) ที่ปรับให้เหมาะกับบริบทชุมชน รวมถึง จัดระบบอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนเพื่อการเฝ้าระวัง และ สร้างนวัตกรรมชุมชนตระหนักรู้สุขภาพผ่านกิจกรรมสร้างสรรค์ (3) การเสริมพลังกลุ่มเปราะบาง มีการออกแบบกิจกรรมผู้สูงอายุเชิงบวก 3 รูปแบบ ได้แก่ (3.1) กิจกรรมส่งเสริมสุขภาพกาย (3.2) กิจกรรมพัฒนาสุขภาพจิต และ (3.3) กิจกรรมสร้างรายได้ หลังจากนั้นได้พัฒนาโมเดลศูนย์เรียนรู้สุขภาพชุมชน และใช้ภาคีเครือข่ายสร้างกลไกการดูแลกันเองในชุมชน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 8 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...เกิดเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง มีการแก้ปัญหา NCDs แบบมีส่วนร่วมด้วยแนวทาง “4อ. 2ส.” และมีกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุอย่างครบวงจร...”

จะเห็นได้ว่า ความรู้เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่สำคัญ 3 ระดับ ตั้งแต่ระดับบุคคล มีการเพิ่มพูนศักยภาพส่วนบุคคล ระดับกลุ่ม มีการสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย และ ระดับชุมชน มีการพัฒนากลไกชุมชนที่ยั่งยืน

3.3 ความรู้ที่เกิดขึ้นในมิติความรู้/ภูมิปัญญาจากการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ พบว่า ที่เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อนโครงการประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประเด็น ได้แก่ (1) ภูมิปัญญาการบริหารกองทุนเสมือนจริง มีการพัฒนาแนวทางการใช้งบประมาณแบบบูรณาการโดยใช้กลไกที่การประสานงบประมาณข้ามหน่วยงาน การออกแบบระบบการติดตามการใช้จ่ายแบบดิจิทัล และการสร้างมาตรฐานกลางสำหรับการบริหารกองทุน รวมถึง ลดปัญหาข้อจำกัดด้านระเบียบผ่านการจัดทำข้อตกลงร่วมระหว่างหน่วยงาน และการพัฒนาคู่มือการใช้งบประมาณที่ยืดหยุ่น (2) การสื่อสารเชิงนโยบายแบบมีส่วนร่วม ผ่านการสร้างกลไกการสื่อสาร 3 ระดับ ได้แก่ ระดับนโยบาย : ผ่านเวทีสมัชชาสุขภาพจังหวัด ระดับปฏิบัติ : ระบบรายงานผลแบบสองทาง และ ระดับชุมชน : ช่องทางสื่อสารแบบมีส่วนร่วม พร้อมทั้งพัฒนาทักษะการสื่อสารสำหรับผู้เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรมการสื่อสารเชิงนโยบาย การสร้างนักสื่อสารสุขภาพชุมชน (3) การเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่าย มีการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน ได้แก่ (3.1) การแลกเปลี่ยนความรู้ก่อนปฏิบัติ (3.2) การสะท้อนคิดระหว่างปฏิบัติ (3.3) การถอดบทเรียนหลังปฏิบัติ และ (3.4) การสังเคราะห์องค์ความรู้ โดยพัฒนาเครื่องมือสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งแพลตฟอร์มการเรียนรู้ร่วมกัน และฐานข้อมูล

บทเรียนที่เรียนรู้ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 7 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...การบริหารกองทุนควรเป็นแบบบูรณาการข้ามหน่วยงาน พัฒนาระบบติดตามดิจิทัล และมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน 4 ขั้นตอน ตั้งแต่แลกเปลี่ยนถึงถอดบทเรียน...”

4. แนวทางการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้

แนวทางการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ โดย ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 7 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวว่า “...พัฒนากองทุนเสมือนจริงที่ดึงทรัพยากรจากทุกหน่วยงานมาใช้ร่วมกันได้โดยไม่ติดระเบียบ พร้อมสร้างศูนย์ข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัดเป็นฐานเดียว...” ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 3 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวเสริมว่า “...ต้องฝังกลไกการทำงานเข้าไปในหน่วยงานจังหวัดและตำบลอย่างถาวร เช่น สร้างคณะกรรมการสุขภาพที่มีอำนาจตัดสินใจและเสนอนโยบายได้จริง...” ในการขับเคลื่อนมีส่วนร่วมสู่การตัดสินใจ ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 6 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวเสริมว่า “...ให้ชุมชนมีส่วนร่วมไม่ใช่แค่ทำกิจกรรม แต่ต้องมีตัวแทนในคณะกรรมการนโยบายเพื่อร่วมตัดสินใจและกำหนดทิศทางงานสุขภาพของพื้นที่...” สำหรับผู้ให้ข้อมูลคนที่ 9 (การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 กรกฎาคม 2568) ได้กล่าวเสริมศักยภาพเครือข่ายและเชื่อมโยงนโยบายว่า “...พัฒนาทักษะการใช้ข้อมูลของเครือข่าย และสร้างกลไกนโยบายจากพื้นที่ขึ้นสู่ระดับชาติผ่านหน่วยงานกลางเช่น สสส. หรือ กระทรวงสาธารณสุข...” จึงสรุปรายละเอียดได้ 6 ประการ ดังนี้

1) การยกระดับจากโครงการสู่ระบบ”แนวทางการพัฒนาระบบจึงต้องเน้นการฝังกลไกไว้ในหน่วยงานระดับจังหวัดและตำบล เช่น การพัฒนากลไกทั้งทางารเช่น คณะกรรมการสุขภาพตำบลหรือคณะทำงานประสานสุขภาพในระดับจังหวัด ที่มีอำนาจตัดสินใจหรือขงนโยบายเชิงยุทธศาสตร์เข้าสู่ระดับผู้บริหารจังหวัด

2) การสร้างกองทุนเสมือนจริงและระบบจัดการทรัพยากรร่วม ใช้การสร้างกลไกเชื่อมโยงทรัพยากรจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว เช่น อบจ., สสจ., ท้องถิ่น และหน่วยบริการสุขภาพ ให้สามารถใช้ทรัพยากรร่วมกันในเป้าหมายเดียว โดยไม่ติดขัดข้อจำกัดของระเบียบการเงินภาครัฐ การสร้างกองทุนเสมือนจริงจะต้องมีข้อตกลงร่วมและกรอบการดำเนินงานร่วม (MOU/MOA) ที่ทุกหน่วยงานยินยอมและให้ความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน

3) การพัฒนาศูนย์ข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัดและกลไกข้อมูลร่วม การใช้ฐานข้อมูลที่เชื่อถือได้และสามารถใช้ร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ อย่างไรก็ดี ข้อมูลที่มีในปัจจุบันกระจุกกระจายและไม่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์ในเชิงยุทธศาสตร์ได้ โครงการเสนอแนวทางการจัดตั้ง Data Health Centre หรือศูนย์ข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัดที่บูรณาการข้อมูลจากหน่วยงานต่าง ๆ ให้เป็นฐานเดียว

4) การส่งเสริมกลไกการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ใช้การมีส่วนร่วมส่วนใหญ่อยู่ในระดับทำกิจกรรมร่วมหรือรับรู้ข้อมูลเท่านั้น การพัฒนากลไกควรขยับสู่ ระดับการตัดสินใจ และการกำหนดทิศทางร่วม โดยมีตัวแทนภาคประชาชนในคณะกรรมการนโยบายสาธารณะระดับจังหวัด หรือกลไกที่ให้ชุมชนร่วมพิจารณาแผนงานสุขภาพของพื้นที่

5) เสริมสร้างขีดความสามารถของภาคีเครือข่าย การใช้ข้อมูลเพื่อสื่อสารนโยบาย การวิเคราะห์ต้นทุนสุขภาพ หรือการออกแบบแผนงานที่อิงหลักฐาน

6) การเชื่อมโยงนโยบายระดับพื้นที่สู่ระดับชาติ หน่วยงานเช่น สช., สสส. หรือกระทรวงสาธารณสุข ควรมีบทบาทในการประสานนโยบายโดยนำข้อเสนอจากพื้นที่เข้าสู่กระบวนการจัดทำ/ ทบทวนนโยบายในระดับประเทศ

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. ประสิทธิภาพ และประสิทธิผล ของระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ โดยประสิทธิภาพของโครงการฯ ได้แก่ ด้านบุคลากร : ทีมขับเคลื่อนมีทักษะการทำงานแบบสหวิชาชีพและบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน ส่งผลให้การดำเนินงานเป็นไปตามแผนที่วางไว้ มีการพัฒนาศักยภาพบุคลากรอย่างต่อเนื่องผ่านการถอดบทเรียนและการสร้างชุดความรู้ ด้านงบประมาณ : มีการระดมทุนจากแหล่งต่าง ๆ เช่น กองทุนตำบล และจัดสรรงบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพ แม้จะมีข้อจำกัดด้านกฎระเบียบทางการเงินของแต่ละ

หน่วยงาน ด้านเครือข่าย : การทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบผ่านแนวทางบูรณาการและการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ โดยมีภาคีเครือข่ายจากภาครัฐ เอกชน และประชาสังคม เช่น อบจ. สสจ. อสม. และมหาวิทยาลัย นอกจากนี้ ประสิทธิภาพของโครงการฯ ได้แก่ การขยายเครือข่าย : เพิ่มจำนวนเครือข่ายจาก 5 เป็นมากกว่า 10 หน่วยงานภายใน 1 ปี และเกิดกลไกประสานงานระดับจังหวัด การใช้กองทุนตำบล : สนับสนุนกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพกว่า 15 โครงการ พัฒนาระบบติดตามการใช้กองทุน และสร้างนวัตกรรมการบริหารกองทุนแบบบูรณาการ ผลสำเร็จด้านสุขภาพ : ลดอัตราการเกิดโรค NCDs ในกลุ่มเสี่ยงลงร้อยละ 15 พัฒนาโมเดลศูนย์ดูแลผู้สูงอายุ 3 แห่ง และจัดทำแผนสุขภาพจังหวัดที่บูรณาการการทำงานของแต่ละภาคส่วน

1.2 ปัจจัยสำเร็จ ปัจจัยอุปสรรค ของโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ โดยมี ปัจจัยสำเร็จ ได้แก่ (1) ความร่วมมือของภาคีเครือข่าย : ประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา ภาคประชาสังคม และภาคเอกชน (2) กระบวนการมีส่วนร่วมแบบองค์รวม : ครอบคลุมการวางแผนร่วม การดำเนินงานร่วม การติดตามประเมินผลร่วม และการเรียนรู้ร่วม (3) ระบบสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจ : รวมถึงฐานข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัดและเครื่องมือประเมินผลกระทบทางสุขภาพ (4) กลยุทธ์การสื่อสารแบบหลายระดับ : เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในทุกกระดับ และ (5) ระบบบริหารทรัพยากรแบบบูรณาการ : เช่น การจัดทำแผนการใช้ทรัพยากรร่วมและกลไกการระดมทุนจากหลายแหล่ง นอกจากนี้ ปัจจัยอุปสรรค ได้แก่ (1) การทำงานซ้ำซ้อนและขาดการบูรณาการ : เกิดจากโครงการคู่ขนานและขาดแพลตฟอร์มกลางสำหรับแลกเปลี่ยนข้อมูล (2) ข้อจำกัดด้านกฎระเบียบและมาตรฐาน : ความแตกต่างของระเบียบทางการเงินและกระบวนการอนุมัติโครงการที่ล่าช้า (3) การขาดแคลนทรัพยากรบุคคล : อัตราค่าจ้างไม่เพียงพอและการกระจายตัวของบุคลากรที่มีทักษะไม่สมดุล และ (4) ปัญหาด้านระบบข้อมูล : ข้อมูลจะจัดกระจายและขาดมาตรฐานกลาง

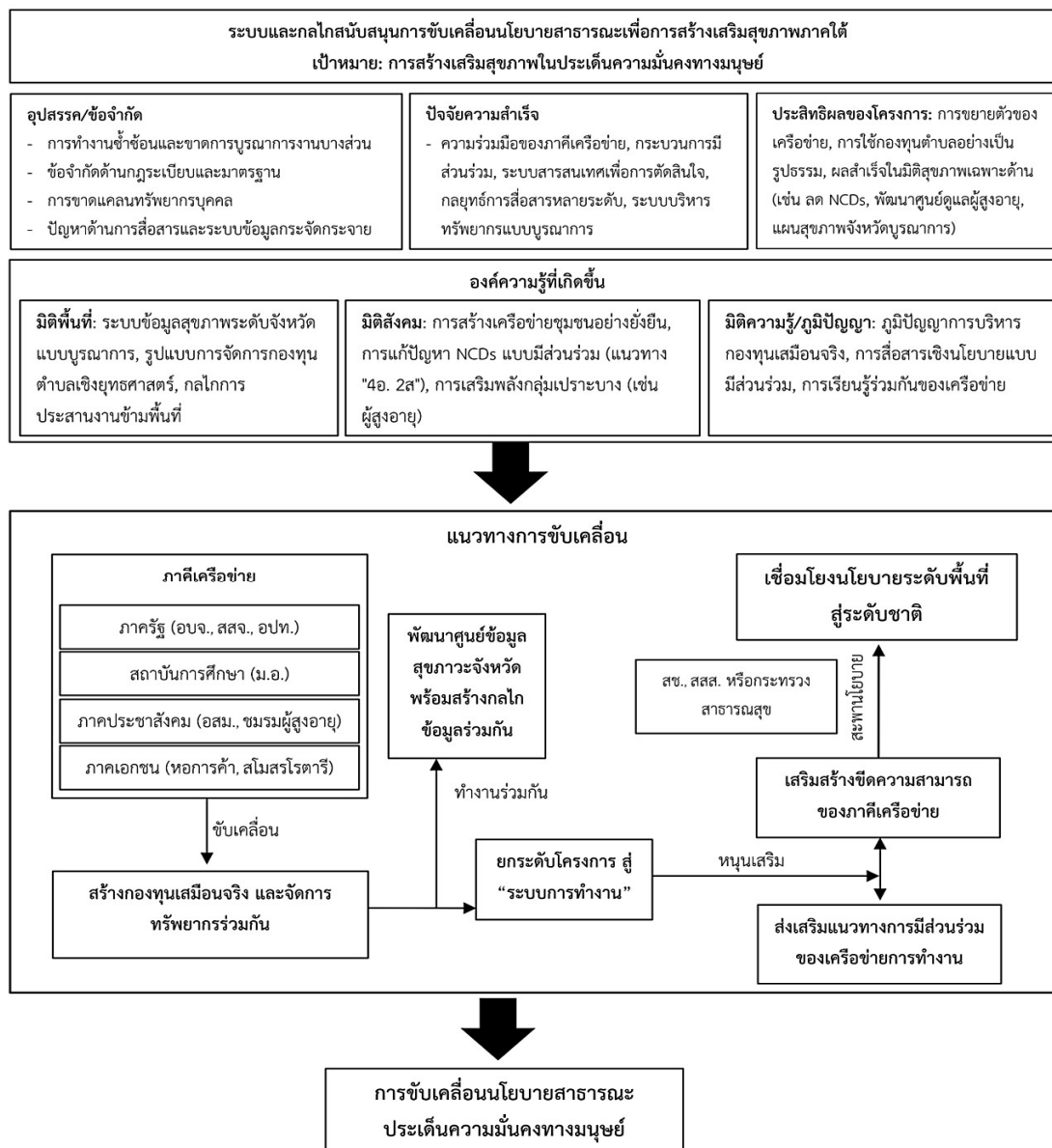
1.3 องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น มี 3 มิติ ได้แก่ มิติพื้นที่ ระบบข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัด ลดปัญหาข้อมูลกระจายและเพิ่มประสิทธิภาพการตัดสินใจ การจัดการกองทุนตำบลเชิงยุทธศาสตร์ มีการสร้างความยืดหยุ่นตามบริบทพื้นที่และระบบติดตามผลแบบมีส่วนร่วม กลไกประสานงานข้ามพื้นที่ มีพัฒนาเครื่องมือสนับสนุนการตัดสินใจและช่องทางการสื่อสารระหว่างเครือข่าย มิติสังคม มีการสร้างเครือข่ายชุมชน : ผ่านกระบวนการรวมกลุ่มเชิงยุทธศาสตร์และพัฒนาเครือข่ายท้องถิ่น รวมถึงการแก้ปัญหา NCDs แบบมีส่วนร่วม โดยใช้แนวทาง 4อ. 2ส. และระบบอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน และ การเสริมพลังกลุ่มเปราะบาง เช่น กิจกรรมผู้สูงอายุเชิงบวกและศูนย์เรียนรู้สุขภาพชุมชน มิติความรู้/ภูมิปัญญา โดยใช้ภูมิปัญญาการบริหารกองทุนเสมือนจริง มีการลดข้อจำกัดด้านระเบียบงบประมาณ รวมถึงการสื่อสารเชิงนโยบายแบบมีส่วนร่วม เน้นสร้างความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างภาคส่วน และใช้การเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่าย ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้และถอดบทเรียน

1.4 แนวทางการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ มี 6 ประเด็น ได้แก่ (1) การยกระดับจากโครงการสู่ระบบ ใช้กลไกในหน่วยงานระดับจังหวัดและตำบล เช่น คณะกรรมการสุขภาพตำบล (2) การสร้างกองทุนเสมือนจริงมีการเชื่อมโยงทรัพยากรจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยมีข้อตกลงร่วม (3) การพัฒนาศูนย์ข้อมูลสุขภาพจังหวัด โดยบูรณาการข้อมูลจากหน่วยงานต่าง ๆ ให้เป็นฐานเดียว (4) การส่งเสริมกลไกการมีส่วนร่วม ใช้การขยายสู่ระดับการตัดสินใจและกำหนดทิศทางร่วม (5) การเสริมสร้างขีดความสามารถของภาคีเครือข่าย ใช้ข้อมูลเพื่อสื่อสารนโยบายและวิเคราะห์ต้นทุนสุขภาพ (6) การเชื่อมโยงนโยบายระดับพื้นที่สู่ระดับชาติ นำข้อเสนอจากพื้นที่เข้าสู่กระบวนการจัดทำนโยบายระดับประเทศ

อย่างไรก็ตาม จากผลการวิจัยข้างต้น สามารถเขียนเป็นแผนภาพระบบและกลไกขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะ ประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ ได้ ดังภาพที่ 2

2. อภิปรายผล

1) ประสิทธิภาพของระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ในประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์ พบว่า การดำเนินงานของโครงการแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการออกแบบและจัดการกลไกการทำงานร่วมระหว่างภาคส่วนอย่างมีประสิทธิภาพ ทีมงานในแต่ละพื้นที่ที่มีความชัดเจนในบทบาทหน้าที่ มีเป้าหมายร่วมกัน และมีการสื่อสารภายในทีมอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ยังสามารถปรับตัวต่อสถานการณ์ของพื้นที่ได้ดี ซึ่งสะท้อนลักษณะขององค์กรที่มีความสามารถในการเรียนรู้และยืดหยุ่น (Wenger, 1998)

ภาพที่ 2 ระบบและกลไกขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ ประเด็นความมั่นคงทางมนุษย์

การมีทีมงานที่ทำงานแบบสหวิชาชีพ และระบบสนับสนุนจากหน่วยงานท้องถิ่น เช่น อบจ. หรือ อปท. ช่วยให้สามารถใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิด ประสิทธิภาพ ในการจัดการภาครัฐตามกรอบของ New Public Management ที่เน้นการบริหารจัดการแบบเครือข่าย มากกว่ารูปแบบราชการแบบเดิม (Rhodes, 1997) สำหรับประสิทธิผล พบว่า โครงการสามารถบรรลุผลลัพธ์ที่วางไว้ในหลายด้าน ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ เช่น การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายทุกช่วงวัย การพัฒนานวัตกรรมชุมชน และการประสานภาคีเพื่อขับเคลื่อนประเด็นสุขภาวะร่วมกันได้จริง ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดประสิทธิผล ที่เน้นความสามารถในการบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ไม่เพียงแต่การใช้ทรัพยากรได้ดี แต่ต้องมีผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมตามเป้าหมายของนโยบาย โดยความสำเร็จของโครงการส่วนหนึ่งมาจากความเข้มแข็งของภาคีเครือข่าย การมีเป้าหมายร่วม และการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การสร้างเครือข่ายภาคีในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น อบจ., อสม., มหาวิทยาลัย หรือองค์กรเอกชน สะท้อนให้เห็นว่าความไว้วางใจ ความสัมพันธ์ และการทำงานร่วมกันคือทุนที่ไม่ใช่ตัวเงินแต่เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา การถอดบทเรียนนี้ชี้ชัดว่า ความร่วมมือข้ามหน่วยงานสามารถ

ทดแทนทรัพยากรที่จำกัดได้ (เช่น งบประมาณ) และยังช่วยให้เกิดนวัตกรรมจากการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งตรงกับแนวคิดของ Putnam et al. (1994) ที่เสนอว่าทุนทางสังคมเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนในระบบประชาธิปไตย ซึ่งจะสัมพันธ์กับ World Health Organization (n.d.) ในการบริหารจัดการโครงการอย่างเป็นระบบ สอดคล้องเป้าหมายลดความไม่เป็นธรรมทางสุขภาพ และหลักการดำเนินงานเพื่อความคุ้มค่าสูงสุด (อาหมิน สัสดีวงศ์, 2565) ซึ่งผลของโครงการยังเชื่อมโยงกับแนวคิดของ Human Security ที่มองว่าความมั่นคงทางสุขภาพต้องเกิดจากการมีระบบที่ชุมชนสามารถควบคุมและป้องกันความเสี่ยงด้วยตนเองได้ (United Nations Development Programme, 1994) การจัดกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพในทุกช่วงวัย จึงไม่ใช่เพียงการให้บริการ แต่เป็นการเสริมอำนาจ ให้แก่ชุมชนในการสร้างความมั่นคงในชีวิต

2) ปัจจัยสำเร็จ ปัจจัยอุปสรรค ของโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ พบว่า ปัจจัยแห่งความสำเร็จที่สำคัญคือ ทุนทางสังคม โดยเฉพาะความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในพื้นที่ ทั้งในรูปของความไว้วางใจ ความสัมพันธ์เชิงบวก และการมีเป้าหมายร่วม ซึ่งสะท้อนแนวคิดของ Putnam et al. (1994) ที่กล่าวว่าทุนทางสังคมคือเงื่อนไขสำคัญของการบริหารภาครัฐอย่างมีประสิทธิภาพ ในทางกลับกัน ปัจจัยอุปสรรคที่สำคัญ ได้แก่ ความซ้ำซ้อนของหน่วยงาน การขาดฐานข้อมูลร่วม การตีความระเบียบงบประมาณที่เข้มงวด และภาระงานของบุคลากรภาครัฐที่มีข้อจำกัด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วีระศักดิ์ พุทธาศรี และคณะ (2567) ได้กล่าวถึงการขับเคลื่อนสุขภาพระดับพื้นที่ของประเทศไทย ที่มีสะดุดจากระบบราชการที่ไม่มีความยืดหยุ่น รวมถึงการขาดกลไกสนับสนุนจากระดับบนลงล่าง อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของโครงการยังมีผลมาจากทุนทางสังคมในพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วีระศักดิ์ พุทธาศรี และคณะ (2567) ที่ศึกษาเรื่องการพัฒนาแบบการดำเนินงานในการประเมินผลกระทบด้านสุขภาพเพื่อพัฒนานโยบาย สาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยใช้หลักฐานเชิงประจักษ์ ได้อธิบายถึง ทุนทางสังคมเป็นกลไกหลักที่ช่วยให้การดำเนินโครงการเกิดผลลัพธ์จริง อีกทั้งยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางสุขภาพได้ในระยะยาว ที่ช่วยให้การดำเนินโครงการเกิดผลลัพธ์จริง

3) ความรู้ที่เกิดขึ้น จากการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ พบว่า โครงการได้นำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ที่สำคัญในหลายมิติ ได้แก่ (1) ความรู้ด้านการบริหารจัดการกองทุนตำบลในลักษณะกองทุนเสมือนจริง (2) การจัดการความร่วมมือแบบข้ามสาขา (3) การสื่อสารเชิงนโยบายและการเรียนรู้ร่วม โดยความรู้นี้เกิดจากการเรียนรู้ผ่านการลงมือทำซึ่งสะท้อนแนวคิดของ Wenger (1998) เรื่อง Communities of Practice : Learning, Meaning, and Identity ที่เน้นการเรียนรู้ของกลุ่มที่มีเป้าหมายร่วมกันโดยอิงบริบทจริงเป็นฐาน ความรู้ไม่ได้จำกัดอยู่ที่คู่มือหรือทฤษฎี แต่เกิดจากการทดลอง ปรับตัว และสะท้อนบทเรียนอย่างต่อเนื่อง

4) แนวทางการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ มีข้อเสนอเชิงระบบที่ได้จากบทเรียนนี้ ได้แก่ การพัฒนาศูนย์ข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัด, การส่งเสริมกองทุนเสมือนจริงที่ยืดหยุ่นด้านงบประมาณ, และการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในระดับนโยบายมากขึ้น โดยแนวทางเหล่านี้สะท้อนถึง ทฤษฎีระบบ ที่มองการพัฒนาเป็นระบบที่ต้องปรับตัว, มีการไหลของข้อมูล และทำงานข้ามระดับอย่างเชื่อมโยง (Sotarauta & Beer, 2017) การที่ชุมชนสามารถออกแบบระบบของตนเองได้ หมายถึงการเปลี่ยนบทบาทจากผู้รับนโยบายเป็นผู้ร่วมออกแบบนโยบายซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของ การปฏิรูประบบสุขภาพในศตวรรษที่ 21

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์

จัดตั้งศูนย์ข้อมูลสุขภาพระดับจังหวัดแบบบูรณาการ เพื่อแก้ไขปัญหาข้อมูลกระจัดกระจาย ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญที่วิจัยพบ ส่งเสริมการทำ MOU ระหว่างหน่วยงานเพื่อสร้างกองทุนเสมือนจริง เพิ่มความยืดหยุ่นในการบริหารงบประมาณ และขยายผลความสำเร็จการลด NCDs ด้วยการฝึกอบรมนักสื่อสารสุขภาพชุมชนเพื่อสื่อสารแนวทาง 4อ. 2ส. อย่างต่อเนื่อง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ศึกษาเปรียบเทียบการบริหารกองทุนในพื้นที่ เมืองและชนบท เพื่อออกแบบกลไกที่สอดคล้องกับความต้องการของแต่ละบริบท และดำเนินการ วิจัยติดตามผลใน 3-5 ปี เพื่อวัดความยั่งยืนของโมเดลศูนย์ผู้สูงอายุและผลการลดโรค NCDs หลังโครงการสิ้นสุด

กิตติกรรมประกาศ

การถอดบทเรียนนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมจากสำนักพัฒนาภาคีสัมพันธ์และวิเทศสัมพันธ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ในการการขับเคลื่อนงานของภาคีสุขภาพในภาคใต้ ซึ่งดำเนินโครงการพัฒนาระบบและกลไกสนับสนุนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพภาคใต้ ตามข้อตกลงเลขที่ 67-E1-0105 โดยสถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ร่วมกับภาคีเครือข่ายในภาคใต้ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ขอขอบคุณในความอนุเคราะห์และอำนวยความสะดวกด้านสถานที่ บุคลากร และพื้นที่ศึกษาเป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

- กองยุทธศาสตร์และแผนงาน. (2565). *แผนปฏิบัติการกระทรวงสาธารณสุข ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 - 2570)*.
สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข.
- กองยุทธศาสตร์และแผนงาน. (2561). *แผนยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี ด้านสาธารณสุข (พ.ศ. 2560 - 2579) ฉบับปรับปรุง ครั้งที่ 2*. สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข.
- กองยุทธศาสตร์และแผนงาน. (2562). *แนวทางการปฏิบัติงานด้านสาธารณสุขในระดับพื้นที่ระหว่างองค์กรส่วนท้องถิ่น (อบต. เทศบาล) และกระทรวงสาธารณสุข (รพ.สต.)*. สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข.
- ขวัญใจ สุขสวัสดิ์ และ ศุภการ สิริไพศาล. (2568). องค์ความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านในการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุ กรณีศึกษา เทศบาลเมือง คอหงส์ อำเภหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. *วารสารพัฒนาสังคม*, 2(2), 1 - 15.
- จิรัชยา เจียวกิก. (2568). *เทคนิคการพัฒนาชุมชน*. สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- เจษฎา เนตะวงศ์. (2568). เมื่อ “พื้นที่คุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์” ...ได้ปรากฏ. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
<https://www.sac.or.th/portal/th/article/detail/704>.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2549). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง.
- ประกิต วาทีสาธกิจ. (2560). *การควบคุมยาสูบของไทย : บทเรียนจากความสำเร็จ*. มูลนิธิธรรมาภิบาลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.
- สำนักข่าวออนไลน์ Hfocus. (2567). *ชุมชน “สุขเป็น” นำร่อง 6 จ. ดันชุมชนเกาะติดปัญหาสุขภาพจิต-ภาวะซึมเศร้า*. <https://www.hfocus.org/content/2024/06/30889>.
- เพ็ญภา เกื้อเกิด และ ภูริชาติ พรหมเต็ม. (2565). ผลกระทบของสมรรถนะที่จำเป็นต่อความสำเร็จในการปฏิบัติงานของพนักงานบัญชีในยุคความปกติใหม่. *วารสารวิทยาการจัดการและการบัญชี*, 1(1), 47 - 63.
- ลลิตา พิมพ์ และ บุญช่วง ศรีธรรมราช. (2562). ผลกระทบของจริยธรรมทางการบัญชีที่มีต่อความสำเร็จในการทำงาน ของนักบัญชีบริษัทในจังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารการจัดการธุรกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 8(2), 119 - 141.
- วิมล บ้านพวน, ปิยวดี พิศาลรัตน์คุณ, และ จันจิรา ทรัพย์อาภรณ์. (2567). ปัจจัยกำหนดสุขภาพและพฤติกรรมสุขภาพที่ส่งผลกระทบต่อครอบครัวชุมชน. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 9(4), 632 - 648.
- วีระศักดิ์ พุทธาศรี, นาดยา พรหมทอง, เพ็ญ สุขมาก, วราภรณ์ นาคเสน, เสน่ห์ แสงเงิน, สิริมา มงคลสัมฤทธิ์, พัทธนา เอ็งบริบูรณ์พงศ์ ใจดี, ฤทธิรงค์ จังโกฏี, วลัยชัชยา เขตบำรุง และ สุวิชา ทวีสุข. (2567). การพัฒนารูปแบบการดำเนินงานในการประเมินผลกระทบด้านสุขภาพ เพื่อพัฒนานโยบาย สาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยใช้หลักฐานเชิงประจักษ์. *รายงานการวิจัย*. สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.
- วุฒิสาร ตันไชย. (2559). *สมัชชาสุขภาพแห่งชาติ : พลวัตนโยบายสาธารณะแบบมีส่วนร่วม*. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

- สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข. (2565). *การทบทวนช่องว่างงานวิจัยสุขภาพภาคใต้*. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564)*. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ. (2563). ชู ‘งานวิจัยท้องถิ่นเพื่อชุมชน’ ช่วยฟื้นเศรษฐกิจหลังโควิด. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและ นวัตกรรม.
- สุรสิทธิ์ วชิรขจร. (2559). การประเมินการดำเนินงานของสภาองค์กรชุมชน. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*. 11(2), 31 - 58.
- โสวัตร ธิ กลาง. (2564). *แนวความคิดและทฤษฎีมีมนุษย์วิทยา*. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2551). *ความมั่นคงของมนุษย์: แนวคิดและประสบการณ์จากนานาชาติ*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัญชลิตา สุวรรณะขุ. (2565). ทฤษฎีพัฒนาธรรมนิยม ของ ชาร์ลส เทย์เลอร์. *วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์*, 5(2), 65 - 77.
- อาหมิน สัสติวงศ์. (2565). *ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการดำเนินโครงการส่งเสริมและพัฒนาผู้ประกอบการ ธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs)* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collections. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:311514.
- Commission on Human Security. (2003). *Human Security Now : Protecting and Empowering People*. United Nations Digital Library. <https://digitallibrary.un.org/record/503749?v=pdf>.
- Dahlgren, G., & Whitehead, M. (1991). *Policies and Strategies to Promote Social Equity in Health*. Institute for Futures Studies. https://ideas.repec.org/p/hhs/ifswps/2007_014.html.
- Kickbusch, I. (2007). Health Governance : The Health Society. In McQueen, D. V., Kickbusch, I., Potvin, L., Pelikan, J. M., Balbo, L., & Abel, T. (Eds.), *Health and Modernity : The Role of Theory in Health Promotion* (144 – 161). Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-37759-9_9.
- Nutbeam, D. (1998). Health Promotion Glossary. *Health Promotion International*, 13(4), 349 - 364. <https://doi.org/10.1093/heapro/13.4.349>.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nonetti, R. Y. (1994). *Making Democracy Work : Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Rhodes, R. A. W. (1997). *Understanding Governance : Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*. Open University.
- Sotarauta, M., & Beer, A. (2017). Governance, Agency and Place Leadership : Lessons from a Cross-National Analysis. *Regional Studies*, 51(2), 210 - 223. <https://doi.org/10.1080/00343404.2015.1119265>.
- Tadjbakhsh, S., & Chenoy, A. (2007). *Human Security : Concepts and Implications*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203965955>.
- United Nations Development Programme. (1994). *Human Development Report 1994*. Oxford University Press.
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice : Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803932>.
- World Health Organization. (n.d.). *The 1st International Conference on Health Promotion, Ottawa, 1986*. <https://www.who.int/teams/health-promotion/enhanced-wellbeing/first-global-conference>.
- World Health Organization. (2025). *Social Determinants of Health*. https://www.who.int/health-topics/social-determinants-of-health#tab=tab_1.

กระบวนการจริยศิลป์ขับเคลื่อนชุมชน : นวัตกรรมสังคมเพื่อยกระดับคุณค่าผู้สูงอายุ
Ethical Arts Process for Community Mobilization (EAP-CM) : A Social Innovation for
Enhancing the Value of Older Persons and Strengthening Intergenerational
Relationships in an Aging Society

อาบอำไพ รัตนภาณุ¹ เอื้อมพร ลอยประดิษฐ์^{1*} เข้มเพชร ระหว่างงาน¹ ณัฐพงษ์ มณีกร¹

และ สลิลพัชร โรจนานันท์¹

Abampai Ratnabhanu ¹, Aeumporn Loypradit^{1*}, Khempetch Rawangngarn¹, Nattapong Maneeorn¹,
and Slinphat Rodjanaphinun¹

สำนักการประกอบการทางสังคม สถาบันอาศรมศิลป์¹

Holistic Education of Social Entrepreneur, Arsom Silp Institute of the Arts¹

*Corresponding author, e-mail: aeumporn@arsomsilp.ac.th

วันที่รับบทความ: 14 กรกฎาคม 2568; วันแก้ไขบทความ: 28 สิงหาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 2 กันยายน 2568

บทคัดย่อ

ในบริบทของสังคมไทยที่กำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ การเชื่อมโยงความรู้และคุณค่าระหว่างคนต่างวัยจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ (1) ศึกษาและประเมินผลกระบวนการจริยศิลป์ขับเคลื่อนชุมชนในชุมชนปากน้ำประแส (2) วิเคราะห์การเสริมสร้างบทบาทและคุณค่าของผู้สูงอายุ (3) สำรวจผลกระทบต่อการเรียนรู้ข้ามวัยและปัจจัยที่ส่งผลต่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และ (4) เสนอแนวทางขยายผลสู่ชุมชนอื่นที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม มีระยะเวลาดำเนินการ 10 เดือน การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสนทนากลุ่ม และ แบบประเมินสะท้อนคิด จากกลุ่มตัวอย่างที่คัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 60 คน ได้แก่ ผู้สูงอายุ 30 คน เยาวชน 20 คน และผู้มีบทบาทในชุมชน 10 คน เครื่องมือวิจัยในการศึกษาครั้งนี้ผ่านการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ โดยผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน และวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า (1) กระบวนการ EAP-CM สามารถดำเนินครบทั้ง 3 ระยะ ได้แก่ การสร้างความไว้วางใจ การเชื่อมโยงความรู้ และการสังเคราะห์บทเรียน โดยผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่รายงานว่าการกิจกรรมช่วยเปิดใจและเข้าใจระหว่าง (2) ผู้สูงอายุได้รับการยกย่องบทบาทจากผู้รับสู่ “ครูภูมิปัญญา” เกิดความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าตนเอง (3) เยาวชนมีความเข้าใจและเคารพผู้สูงอายุมากขึ้น พร้อมทั้งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ความรู้เกี่ยวกับป่าชายเลนและการแปรรูปอาหารทะเล และนำมาต่อยอดในรูปแบบสื่อร่วมสมัย ผลลัพธ์สำคัญในเชิงนวัตกรรมสังคมคือการเกิด “ห้องเรียนสี่ช่วงวัย” และเครือข่ายจริยศิลป์ในชุมชนที่เชื่อมโยงโรงเรียน วัด และพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (4) แนวทางขยายผลควรรวมถึงการอบรมแกนนำชุมชนและการบูรณาการ EAP-CM ในแผนพัฒนาผู้สูงอายุระดับจังหวัด

คำสำคัญ: กระบวนการจริยศาสตร์, จริยศิลป์, นวัตกรรมสังคม, การเรียนรู้สี่ช่วงวัย, ระบบนิเวศการเรียนรู้ชุมชน

Abstract

In the context of Thai society that is moving toward a fully aged society, the intergenerational transmission of knowledge and values has become crucial for sustainable community development. This study has four objectives: (1) to study and evaluate the Ethical Arts Process for Community Mobilization (EAP-CM) in the Pak Nam Prasae community; (2) to analyze the enhancement of roles and values of older adults; (3) to explore the impacts on intergenerational learning and the factors influencing the transmission of local wisdom; and (4) to propose approaches for expanding the outcomes to other communities with similar contexts. This research is a qualitative participatory study conducted over 10 months. Data collection methods included in-depth interviews, focus group discussions, and reflective assessments with 60 purposively selected participants, consisting of 30 older adults, 20 youths, and 10 community stakeholders. The research instruments were validated by three experts, and the data were analyzed using qualitative. The findings reveal that: (1) the EAP-CM process was implemented through three stages building trust, connecting knowledge, and synthesizing lessons—with most participants reporting that the activities facilitated openness and mutual understanding; (2) older adults were elevated from recipients to “knowledge teachers,” gaining pride and self-worth; (3) youths developed greater respect and understanding toward older adults while also learning local wisdom such as mangrove forest knowledge and seafood processing, which they further applied through contemporary media; and (4) key social innovation outcomes included the emergence of a “four-generational classroom” and an ethical arts network linking schools, temples, and local museums. The study suggests that scaling up should include training community leaders and integrating the EAP-CM process into provincial-level elderly development plans.

Keywords: Ethical Process, Ethical Arts, Social Innovation, Four-Generation Learning, Community Learning Ecosystem

บทนำ

ประเทศไทยได้เข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ โดยในปี พ.ศ. 2564 ประเทศไทยกลายเป็น “สังคมผู้สูงอายุระดับครบวงจร” (Aged Society) ที่มีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปเกินร้อยละ 14 และคาดว่าจะเข้าสู่ “สังคมผู้สูงอายุระดับสุดยอด” (Super-aged Society) ภายในปี พ.ศ. 2579 เมื่อสัดส่วนผู้สูงอายุคาดว่าจะเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 30 ของประชากรทั้งหมด (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2565 : 45) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรดังกล่าวสอดคล้องกับกรอบการพัฒนา “Healthy Aging” และ “Active Aging” ขององค์การอนามัยโลก ซึ่งได้ปรับปรุงในทศวรรษ 2021 - 2030 (UN Decade of Healthy Ageing) โดยกำหนดให้ Healthy Aging เป็น “กระบวนการรักษาขีดความสามารถในการทำงานเพื่อให้เกิดสุขภาวะในผู้สูงอายุ” และ งานวิจัยต่างประเทศ (Cheng, 2024; Liu et al., 2024) ชี้ให้เห็นว่าการเรียนรู้ข้ามรุ่นช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิต แต่อย่างไรก็ตาม ในบริบทของประเทศไทย ยังขาดการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับการประยุกต์แนวคิด Active Aging ผ่านกิจกรรมศิลปะกาวนาในชุมชนระดับฐานราก โดยเฉพาะในเขตชนบทและกิ่งเมืองที่มีมรดกทางวัฒนธรรมอันเข้มแข็ง

ชุมชนปากน้ำประแส เป็นชุมชนชายฝั่งเก่าแก่ มีผู้สูงอายุร้อยละ 21.86 ของประชากรทั้งหมด (เทศบาลตำบลปากน้ำประแส, 2566) และมีทุนวัฒนธรรมเข้มแข็ง เช่น ประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำและภูมิปัญญาด้านประมง (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2565) แต่เยาวชนรุ่นใหม่เริ่มห่างเหินจากวิถีดั้งเดิม ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเสี่ยงต่อการสูญหาย การศึกษาของ Martinez et al. (2024) พบว่าศิลปะและโปรแกรมข้ามรุ่นช่วยเสริมสร้างสายสัมพันธ์และสุขภาวะชุมชน แต่แนวคิด “จริยศิลป์” (Contemplative Arts) ที่ผสมศิลปะกับการภาวนายังไม่ถูกนำมาใช้ในชุมชนไทยอย่างเป็นระบบ

ด้วยเหตุนี้ จึงเลือกชุมชนปากน้ำประแสเป็นพื้นที่ศึกษา เพื่อเชื่อมช่องว่างระหว่างวัยและสืบทอดคุณค่าท้องถิ่น ผ่านการมีส่วนร่วมของผู้สูงวัยและเยาวชน โดยใช้กระบวนการ “จริยศิลป์เคลื่อนชุมชน” (Ethical Arts Process for Community Mobilization : EAP-CM) ซึ่งผสมศิลปะกับสติภาวนาเพื่อสร้างพื้นที่เรียนรู้และ ความเชื่อมโยงใหม่ระหว่างผู้คนร่วมกับแนวคิดการขับเคลื่อนชุมชนแบบมีส่วนร่วม ในการประยุกต์ใช้กระบวนการดังกล่าวถูกออกแบบเป็น “เครื่องมือขับเคลื่อนชุมชน” โดยมีผู้สูงวัยเป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดความรู้ และเปิดโอกาสให้เยาวชน ครอบครัว และสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วม ผ่านการใช้ศิลปะภาวนาเป็นสื่อกลางในการสร้างห้องเรียนสี่ ช่วงวัย (Four-generational Learning) ในพื้นที่จริงของชุมชน ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาและประเมินผลกระทบกระบวนการจริยศิลป์เคลื่อนชุมชนในการเสริมสร้างบทบาทและคุณค่าของผู้สูงวัย (2) วิเคราะห์ผลกระทบต่อการเรียนรู้ข้ามรุ่นและการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น (3) สืบค้นผลกระทบต่อการเรียนรู้ข้ามวัย และปัจจัยที่ส่งผลต่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และ (4) เสนอแนวทางการขยายผลสู่ชุมชนที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน การวิจัยใช้ระเบียบวิธีเชิงมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในระยะเวลา 10 เดือน (เมษายน 2566 - มกราคม 2567) ผลการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ ได้แก่ รูปแบบนวัตกรรมสังคมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่น การเพิ่มขึ้นของบทบาทและคุณค่าของผู้สูงวัยในชุมชน การลดลงของช่องว่างระหว่างรุ่น และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการพัฒนานโยบายและแนวทางปฏิบัติสำหรับสังคมผู้สูงวัยของไทยในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและประเมินผลกระทบกระบวนการจริยศิลป์เคลื่อนชุมชนในชุมชนปากน้ำประแส
2. เพื่อวิเคราะห์การเสริมสร้างบทบาทและคุณค่าของผู้สูงวัยผ่านกระบวนการจริยศิลป์เคลื่อนชุมชน
3. เพื่อสืบค้นผลกระทบต่อการเรียนรู้ข้ามวัย และปัจจัยที่ส่งผลต่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. เพื่อเสนอแนวทางในการขยายผลสู่ชุมชนอื่นที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน

การทบทวนวรรณกรรม

1. สังคมผู้สูงวัยและการเรียนรู้สี่ช่วงวัย

การเข้าสู่สังคมผู้สูงวัยของไทยทำให้เกิดความตื่นตัวในการสรรหาแนวทางส่งเสริมบทบาทผู้สูงอายุในชุมชนให้อยู่ดีมีสุขและมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ แนวคิดการเรียนรู้สี่ช่วงวัย (Four-generational Learning) เพื่อช่วยเชื่อมโยงคนในชุมชนที่มีหลายช่วงวัย ได้แก่ เด็ก เยาวชน วัยทำงาน และผู้สูงวัย ให้มีโอกาสดูแลเปลี่ยนแปลงเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างมีความหมาย งานวิจัยจำนวนมากพบว่าการปฏิสัมพันธ์ที่มีความหมายระหว่างคนต่าง ช่วงวัยช่วยลดอคติและการเหมารวมลดความรู้สึกโดดเดี่ยวของผู้สูงอายุ รวมถึงส่งเสริมทักษะทางสังคมและความเห็นอกเห็นใจของเยาวชน (Martins et al., 2019) ตัวอย่างเช่น โครงการ “Experience Corps” ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเปิดโอกาสให้ ผู้สูงวัยไปเป็นอาสาสมัครสอนหนังสือเด็ก พบว่าผู้สูงวัยมีสุขภาพกาย-ใจดีขึ้น และเด็กมีผลการเรียนรวมถึงพฤติกรรมสังคมดีขึ้นตามไปด้วย (Morrow-Howell et al., 2018, อ้างถึงใน Generations United, 2021)

สำหรับประเทศไทย มีความพยายามริเริ่มแนวคิด “โรงเรียนผู้สูงอายุ” หรือการจัดกิจกรรมข้ามรุ่นในหลายพื้นที่ เช่น การที่เทศบาลและโรงเรียนชุมชนในปากน้ำประแสร์ร่วมกันจัดตั้ง “โรงเรียนผู้สูงอายุ” เพื่อให้ความรู้และจัดกิจกรรมสนทนากันสำหรับผู้สูงวัย ซึ่งได้สร้างพื้นที่ให้คนต่างวัยได้พบปะกัน อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้สัปดาห์วัยเชิงลึกที่เด็ก เยาวชน วัยทำงาน และผู้สูงวัยได้ร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งใหม่ในลักษณะที่ต่อเนื่องและมีความหมาย ยังพบไม่มากนักในประเทศไทย การศึกษาค้นคว้าจึงได้นำเสนอแนวทางใหม่ผ่านกระบวนการการเรียนรู้สัปดาห์วัยด้วยศิลปะภาวนา ซึ่งคาดว่าจะช่วยก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นและยั่งยืนระหว่าง คนต่างรุ่นต่างวัยยิ่งขึ้นกว่ากิจกรรมรูปแบบเดิม

2. ศิลปะภาวนาและจริยศิลป์

ศิลปะภาวนาหมายถึงกระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปะควบคู่กับการเจริญสติ สมาธิ หรือการภาวนา เพื่อฝึกฝนจิตใจของผู้ปฏิบัติให้จดจ่ออยู่กับปัจจุบันและเกิดการตระหนักรู้ภายใน แนวคิดนี้มีรากฐานจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนาและศาสตร์การบำบัดด้วยศิลปะ (Art Therapy) โดยเชื่อว่าศิลปะสามารถเป็นสื่อกลางให้ผู้ปฏิบัติ “เห็นจิตใจตนเอง” ได้ (โชคชัย ตักโพธิ์, 2553 : 42) ศิลปะภาวนาช่วยให้ผู้เรียนเกิดสมาธิ สามารถสังเกตความคิดและอารมณ์ของตนเองระหว่างการทำงานศิลปะ นำไปสู่ความผ่อนคลายและทัศนคติเชิงบวกต่อทั้งการทำงานและการดำเนินชีวิต (Arsom Silp Institute of the Arts, 2024 : 12) บนฐานของแนวคิดนี้ จึงเกิดการพัฒนาศาสตร์ “จริยศิลป์” ซึ่งหมายถึงกระบวนการสร้างเสริมนิสัยที่ดีงามผ่านการฝึกฝนศิลปะอย่างมีสติ โดยมีการผสมองค์ประกอบ ด้าน “จริยธรรม” เพื่อยกระดับคุณธรรมและจิตวิญญาณของผู้ปฏิบัติ ตัวอย่างคุณลักษณะที่มุ่งปลูกฝัง ได้แก่ ความมีวินัย ความใจเย็น ความประณีต และความซื่อสัตย์ต่อตนเอง (ผ่อง เช่งกิ่ง, 2551 : 45) ในทางปฏิบัติ กระบวนการ จริยศิลป์มักใช้งานวาดเส้นแบบ Contour Drawing (การวาดโดยไม่ยกมือและไม่มองกระดาษ) ซึ่งเน้นการจดจ่อกับวัตถุที่วาดควบคู่กับการสังเกตสภาวะจิตใจ และปิดท้ายด้วยการสะท้อนคิดต่อประสบการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและสุขภาพกาย (Newland & Bettencourt, 2020) นอกจากนี้ ผ่อง เช่งกิ่ง (2551 : 45) ได้ถอดองค์ความรู้ จริยศิลป์ออกมาเป็น “กฎแห่งภาวนา 4 ดอก” ได้แก่ (1) รู้เฉพาะหน้า มีสติอยู่กับสิ่งที่อยู่ตรงหน้า (2) เห็นตามจริง รับรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงโดยไม่แต่งเติมหรือด่วนตัดสิน (3) ทำไปตามนั้น ยอมรับและปฏิบัติตามสิ่งที่เห็นด้วยใจที่เปิดกว้าง (4) ทำอย่างสม่ำเสมอ ฝึกฝนอย่างต่อเนื่องจนเกิดความมั่นคง ซึ่งกฎแห่งภาวนาทั้งสี่นี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญที่ถูกนำมาใช้ในการออกแบบกิจกรรมศิลปะภาวนาในงานวิจัยนี้

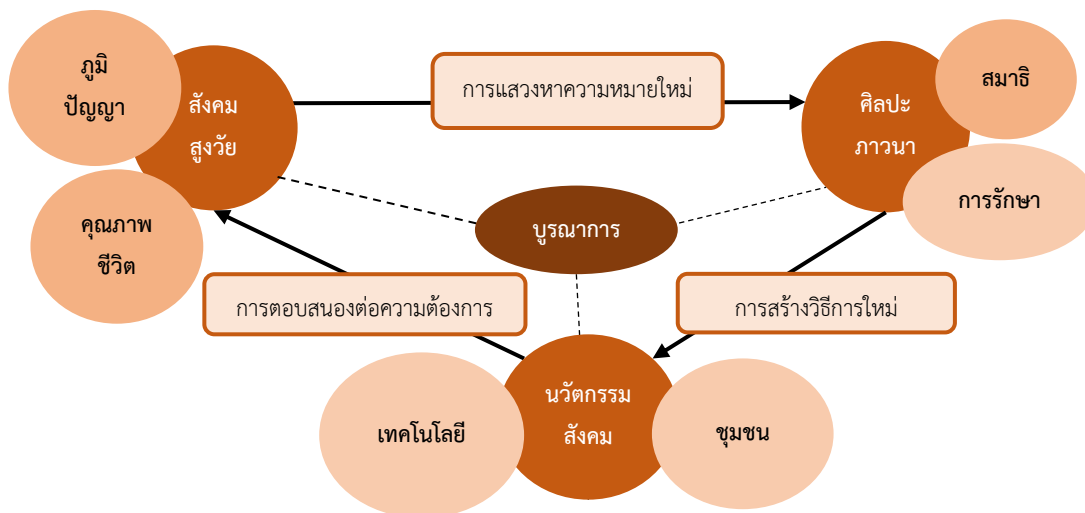
3. นวัตกรรมสังคมและการพัฒนาชุมชน

นวัตกรรมสังคมคือการพัฒนาแนวคิดหรือรูปแบบใหม่เพื่อตอบโจทย์สังคมโดยไม่เน้นกำไร โดยเฉพาะในสังคมผู้สูงวัยซึ่งต้องการพื้นที่ให้ผู้สูงวัยมีบทบาทและถ่ายทอดองค์ความรู้ (Reddy et al., 2023) ในไทยประชากรสูงวัยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้นวัตกรรมสังคมมีความสำคัญในการยกระดับคุณภาพชีวิตและลดความเหลื่อมล้ำ (พิมพ์ประภา อมรกิจบุญ และคณะ, 2565; พระวุฒิพันธุ์ จันทวิโส, 2567) ระดับชุมชน นวัตกรรมสังคมเน้นการใช้พื้นที่จริง การมีส่วนร่วม และผลลัพธ์ที่ยั่งยืน (Phills et al., 2008) การประยุกต์ศิลปะภาวนาและจริยศิลป์จึงช่วยเชื่อมคนต่างวัยและฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. กระบวนการจริยศาสตร์

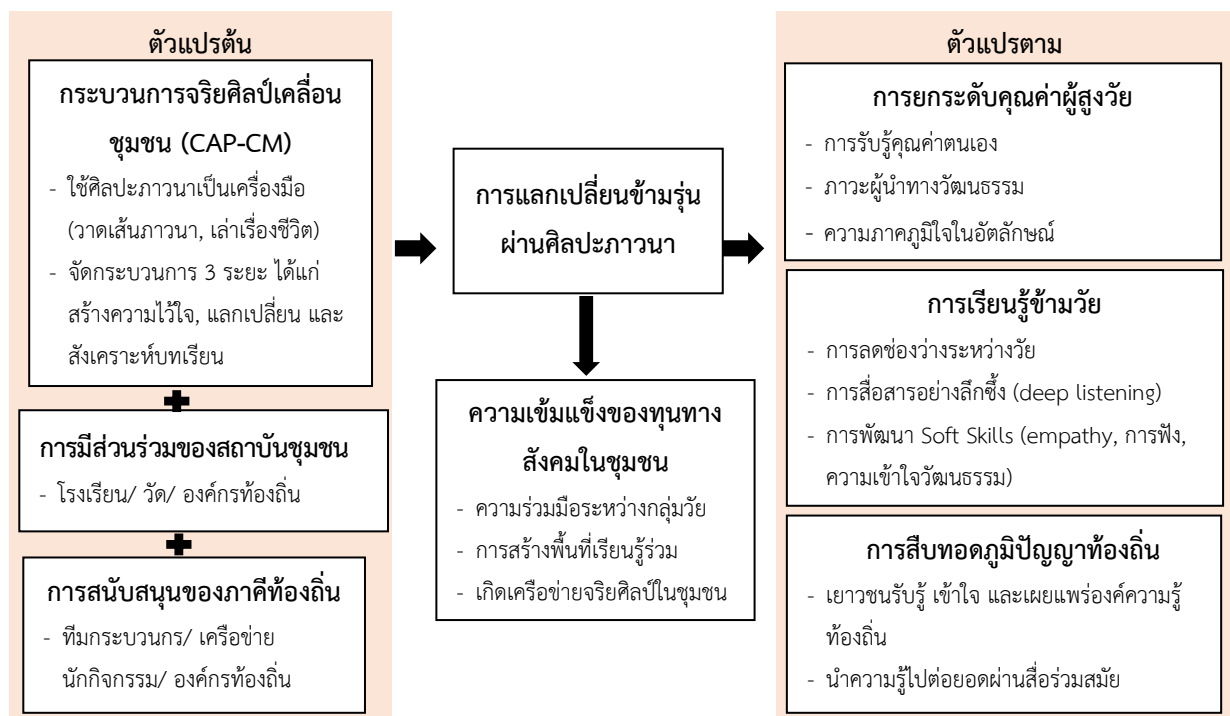
กระบวนการจริยศาสตร์เป็นกรอบการตัดสินใจที่สอดคล้องคุณธรรมและค่านิยม โดยพิจารณาทางเลือก ผลกระทบ และความรับผิดชอบ (Rest, 1986 : 89; Kidder, 2005) แนวคิดสำคัญ ได้แก่ จริยธรรมหน้าที่ (Kant, 1998) จริยธรรมประโยชน์นิยม (Mill, 1998) และจริยธรรมคุณธรรม (Aristotle, 2009 : 104) ปัจจุบันยังเน้นการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่โปร่งใสและมีส่วนร่วม (Trevino & Nelson, 2017 : 45 - 46)

สำหรับกระบวนการจริยศิลป์ขับเคลื่อนชุมชน (EAP-CM) ได้ออกแบบกิจกรรมในพื้นที่ชีวิตจริง โดยมีผู้สูงวัยเป็นครูภูมิปัญญาและใช้ศิลปะภาวนาเป็นภาษากลางข้ามวัย กิจกรรมประกอบด้วยการเปิดใจ การทำศิลปะภาวนา/ เล่าเรื่องชีวิต และการสะท้อนคิดร่วมกัน ซึ่งช่วยลดอคติ ยกระดับคุณค่าผู้สูงวัย และสร้างทุนทางสังคม (Webster et al., 2023) กระบวนการนี้แตกต่างจากโรงเรียนผู้สูงอายุแบบเดิม เพราะย้ายจากการเรียนการสอนเชิงบริการ ไปสู่การสร้างบรรทัดฐานชุมชนที่ยั่งยืน (วีระพงศ์ เกียรติไพรยศ และคณะ, 2567; Whear et al., 2023)

ภาพที่ 1 การเชื่อมโยงแนวคิดสังคมสูงวัย ศิลปะภาวนา และนวัตกรรมสังคม
ที่มา: อาภาไพรัตน์ และคณะ (2568)

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดการวิจัย

จากกรอบแนวคิดการวิจัยข้างต้น ได้เลือกตัวแปรต้น และตัวแปรตาม เพื่อให้สอดคล้องกับการศึกษาโดยมีเหตุผลในการเลือกดังนี้

1. ตัวแปรต้น

- 1.1 กระบวนการจัดตั้งเคลื่อนชุมชน เนื่องจากเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนกระบวนการ
- 1.2 การมีส่วนร่วมของสถาบันชุมชน ซึ่งสถาบันชุมชนเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่มีความเข้าใจบริบทท้องถิ่น
- 1.3 การสนับสนุนของภาคีท้องถิ่น การพัฒนาชุมชนต้องอาศัยการประสานงานจากหลายภาคส่วน

เพื่อให้เกิดการบูรณาการและความยั่งยืน

2. ตัวแปรตาม

- 2.1 การยกระดับคุณค่าผู้สูงวัย ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนา
- 2.2 การเรียนรู้ข้ามวัย เป็นกลไกสำคัญในการสืบทอดภูมิปัญญาดั้งเดิม ประเพณี วัฒนธรรม และวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนจากรุ่นสู่รุ่น
- 2.3 การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สะท้อนถึงความสำเร็จของการรักษาและพัฒนาทรัพยากรทางปัญญา

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยประยุกต์แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ซึ่งมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนทุกภาคส่วนในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่ขั้นการออกแบบ การดำเนินกิจกรรม และการประเมินผล โดยพื้นที่ศึกษาคือชุมชนปากน้ำประแส อำเภอกะลา จังหวัดระยอง ซึ่งมีทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้มแข็ง

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ได้แก่ สมาชิกชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ข้ามรุ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ ผู้สูงวัย เยาวชน และ ผู้มีบทบาทในชุมชน (ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา ครูโรงเรียน ผู้แทนวัด/ พิพิธภัณฑ์ และองค์กรท้องถิ่น) กลุ่มตัวอย่างรวม 60 คน ประกอบด้วย ผู้สูงวัย 30 คน เยาวชน 20 คน และผู้มีบทบาทในชุมชน 10 คน

1.1 เกณฑ์การคัดเลือก

1.1.1 ผู้สูงวัย ต้องมีอายุ 60 ปีขึ้นไป อาศัยอยู่ในชุมชนอย่างน้อย 5 ปี สุขภาพเอื้อต่อการเข้าร่วมและสมัครใจให้ข้อมูล

1.1.2 เยาวชน ต้องมีอายุ 13 - 24 ปี ศึกษาหรืออาศัยในพื้นที่ และสามารถเข้าร่วมกิจกรรมคล้อยได้

1.1.3 ผู้มีบทบาทในชุมชน ต้องมีบทบาทเชิงนำหรือเชิงสนับสนุนด้านวัฒนธรรม การศึกษา ศาสนา พิพิธภัณฑ์ หรือการพัฒนาท้องถิ่น

1.2 วิธีการคัดเลือก

ใช้การคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และ Snowball Sampling ในการคัดเลือก โดยพิจารณาจากผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ข้ามวัย หรือเคยมีประสบการณ์ในกิจกรรมส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ระยะดำเนินการกิจกรรม

การศึกษาครั้งนี้มีระยะเวลาดำเนินการรวมทั้งสิ้น 10 เดือน ตั้งแต่ เดือนเมษายน 2566 ถึง มกราคม 2567 โดยแยกออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

2.1 ระยะเตรียมการ

ได้เข้าสู่พื้นที่เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน มีการจัดเวทีเสวนา “ค้นหาต้นทุนชุมชน” ณ พิพิธภัณฑ์เรือรบหลวงประแส ในเดือนเมษายน 2566 เพื่อรวบรวมเรื่องเล่าท้องถิ่นและกระตุ้นความสนใจของเยาวชน พร้อมทั้งเตรียมทีมวิทยากรกระบวนการ และจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “กุญแจภavana 4 ดอก” เพื่อฝึกแนวคิดจริยศิลป์

2.2 ระยะดำเนินกิจกรรม ประกอบด้วยกิจกรรม “จริยศิลป์เคลื่อนชุมชน” ทั้งหมด 3 ครั้ง ได้แก่

1) เวิร์กช็อปครั้งที่ 1 ณ พิพิธภัณฑ์เรือรบหลวงประแส (กันยายน 2566) เน้นกิจกรรมวาดเส้นสะท้อนตัวตนและกิจกรรมเสริม “เล่าเป็นเรื่อง” โดยเยาวชนสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่บ้านเพื่อเก็บเรื่องเล่า

2) เวิร์กช็อปครั้งที่ 2 “ท้าวบ้านครูภูมิปัญญา” (พฤศจิกายน 2566) เยี่ยมบ้านครูภูมิปัญญาในชุมชน

3) เวิร์กช็อปครั้งที่ 3 ณ โรงเรียนชุมชนวัดตะเคียนงาม (ธันวาคม 2566) ออกแบบ Art Toy ที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.3 ระยะประเมินผลและสะท้อนบทเรียน

มีการจัดประชุมสะท้อนผลร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในเดือนมกราคม 2567 โดยใช้คำถามกระตุ้นสะท้อนคิด และสัมภาษณ์เชิงลึกจากตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ เยาวชน และผู้บริหารท้องถิ่น

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาในครั้งนี้เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้มีบทบาทในชุมชน (ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา ครูโรงเรียน ผู้แทนวัด และองค์กรท้องถิ่น) และผู้สูงอายุ การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กับเยาวชน และ การประเมินสะท้อนคิด (Reflective Self-assessment) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลกลุ่มตัวอย่างทุกคน

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลถูกวิเคราะห์โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ (Content Analysis) โดยจำแนกประเด็น (Themes) ที่ปรากฏบ่อยหรือมีความหมายร่วมกัน เพื่อสะท้อนบทบาทและคุณค่าของผู้สูงอายุที่ได้รับการยกระดับ ผ่านกระบวนการจริยศิลป์ การวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการแบบตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากผู้สูงอายุ เยาวชน และผู้สังเกตการณ์ เพื่อประเมินความสอดคล้องของข้อมูล และเพิ่มความน่าเชื่อถือของ ผลการวิเคราะห์ผ่านการตรวจสอบรหัส (Coding) โดยนักวิจัยร่วมหลายคน

5. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

งานวิจัยนี้ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือด้วย ความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) โดยพิจารณาความสอดคล้องของวัตถุประสงค์กับประเด็นคำถามในแบบสัมภาษณ์เชิงลึก คำถามในการสนทนากลุ่ม และแบบประเมินสะท้อนคิด โดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่านจากหลากหลายสถาบัน โดยผลการตรวจสอบ พบว่า ค่า IOC ของเครื่องมือทั้งหมดอยู่ในช่วง 0.80 - 0.93 ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด ส่วนความเชื่อมั่นของแบบประเมินสะท้อนคิดมีค่า Cronbach's $\alpha = 0.90$ จากการทดสอบนำร่อง และการทดสอบความคงที่ตามเวลา (Test-Retest Reliability) มีค่าสหสัมพันธ์ $r = 0.82$ นอกจากนี้ การตรวจสอบความสอดคล้องของผู้สังเกตการณ์ผ่านแบบสังเกตพบค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ภายในกลุ่ม $ICC(2,2) = 0.81$ และมีระดับความเห็นพ้องร้อยละ 89 ดังนั้น เครื่องมือวิจัยที่ใช้ในการศึกษานี้มีคุณภาพและความน่าเชื่อถือเพียงพอสำหรับการนำไปใช้จริง

ผลการวิจัย

1. การประเมินกระบวนการจริยศิลป์เคลื่อนชุมชน

กระบวนการจริยศิลป์เคลื่อนชุมชนประกอบด้วย 3 ระยะ ได้แก่ (1) ระยะเปิดใจและสร้างความไว้วางใจ (2) ระยะเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์ผ่านศิลปะภาวนา และ (3) ระยะสะท้อนและสังเคราะห์บทเรียนร่วมกัน พบว่ากระบวนการทั้งสามช่วงสามารถดำเนินการได้อย่างครบถ้วนและต่อเนื่อง โดยได้รับความร่วมมือจากผู้เข้าร่วม ทุกช่วงวัย ส่วนผลการประเมินโดยใช้แบบประเมินสะท้อนคิด (Reflective Assessment) และการสังเกต แบบมีส่วนร่วม พบว่า ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่ระบุว่ากิจกรรมจริยศิลป์ช่วยสร้างความเข้าใจระหว่างวัยได้ดี ศิลปะภาวนา ทำให้รู้สึกผ่อนคลายและเปิดใจในการแลกเปลี่ยนความคิด อีกทั้งกระบวนการนี้ส่งเสริมการรับฟังอย่างลึกซึ้ง ดังที่ผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้

“พอเริ่มด้วยศิลป์ ใจมันนิ่งก่อน แล้วค่อยเล่า - ค่อยฟังกัน กล้าคุยมากขึ้น” (ผู้สูงวัย)

“จัดในพื้นที่ชุมชนจริง ทำให้รู้สึกว่าเป็นเรื่องของพวกเราทุกวัย และที่สำคัญคือมันกลายเป็นห้องเรียนของชุมชนเราเองได้” (ผู้แทนชุมชน)

“กิจกรรมสั้นแต่ต่อเนื่อง เลยไม่หนักเกินไปและอยากมารอบต่อ” (เยาวชน)

นอกจากนี้ การสนทนากลุ่มพบว่า โครงสร้างของกระบวนการช่วยเปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมเชิงลึก ผู้เข้าร่วมรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมมากกว่าการเข้าร่วมเชิงรูปแบบ และสามารถสะท้อนคิดภายในตนเองได้อย่างมีความหมาย สำหรับการประยุกต์ใช้ศิลปะภาวนาในชุมชนยังช่วยลดแรงต้านระหว่างวัยและสร้างภาวะผู้นำ เชิงจิตวิญญาณให้เกิดขึ้นในบริบทชุมชน โดยในกิจกรรมการสนทนากลุ่ม ผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็นว่า “กิจกรรมนี้ช่วยสร้างสะพานเชื่อมระหว่างวัย เปิดโอกาสให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน”

2. การเสริมสร้างบทบาทและคุณค่าของผู้สูงวัย

กระบวนการจริยศิลป์ได้เปลี่ยนบทบาทของผู้สูงวัยจากผู้รับเป็นครูภูมิปัญญา ผ่านกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงวัยเล่าเรื่อง ประวัติศาสตร์ชุมชน ถ่ายทอดทักษะพื้นบ้าน และแสดงออกทางศิลปะ ส่งผลให้ผู้สูงวัยส่วนใหญ่รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าเพิ่มขึ้น และหลายท่านรู้สึกภาคภูมิใจในบทบาทของตนสำหรับการเป็นแหล่งเรียนรู้ให้คนรุ่นหลัง ดังคำกล่าวของผู้สูงวัยในต่อไปนี้

“ได้กลับมาสอนอีกครั้ง รู้สึกว่าความรู้ของเรายังมีค่า” (ผู้สูงวัย 1)

“พอหลานตั้งใจฟัง เรื่องเก่าของเราก็มีชีวิตขึ้นมาอีก” (ผู้สูงวัย 2)

“ไม่เคยมีใครพาเด็กมาให้เล่าเรื่องให้ฟังแบบนี้เลย ทำให้รู้ว่าคุณค่าและประสบการณ์ที่มีนั้นยังมีค่า ยังสามารถส่งต่อให้คนรุ่นหลังได้” (ผู้สูงวัย 3)

จากการสนทนากลุ่มพบว่า การสร้างความเข้าใจและแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับการเสริมสร้างบทบาทและคุณค่าของผู้สูงวัยในชุมชน โดยเน้นการหารือเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผู้สูงวัยในแต่ละพื้นที่ และวิถี การอนุรักษ์ ถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ การหาแนวทางสร้างโอกาสให้ผู้สูงวัยได้แสดงออกและแบ่งปันประสบการณ์ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้สูงวัยกับกลุ่มอื่นในชุมชน อีกทั้งการเข้าร่วมในกิจกรรม จริยศิลป์ส่งผลต่อสุขภาวะทางจิตใจของผู้สูงวัย โดยช่วยลดความรู้สึกโดดเดี่ยวทางสังคม (Social Isolation) เพิ่มพลังชีวิต (Vitality) ดังที่ผู้สูงวัยกล่าวว่า “การได้นั่งคุยกับคนหลายวัย ทำให้รู้สึกไม่โดดเดี่ยว และได้เรียนรู้มุมมองใหม่ ๆ ด้วย” และสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน (Sense of Belonging) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในวัยสูงอายุ

3. ผลกระทบต่อการเรียนรู้ข้ามวัยและการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

กระบวนการจริยศิลป์เคลื่อนชุมชนสามารถส่งเสริมการเรียนรู้ข้ามวัยอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเยาวชนส่วนใหญ่มีความเข้าใจและเคารพผู้สูงอายุมากขึ้น รวมทั้งรู้สึกเชื่อมโยงกับรากเหง้าทางวัฒนธรรมของชุมชน ขณะเดียวกันภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ ความรู้เรื่องป่าชายเลน การแปรรูปอาหารทะเล และความเชื่อท้องถิ่น ได้รับการสืบทอดผ่านกิจกรรมเชิงศิลป์ ทำให้สามารถคงอยู่ในรูปแบบที่ร่วมสมัยและเข้าถึงง่ายสำหรับคนรุ่นใหม่ จากการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กับผู้เข้าร่วม 3 ช่วงวัย พบว่าผู้สูงวัยมองว่ากระบวนการนี้ช่วยให้ เกิดความต่อเนื่องของการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เคยมีความเสี่ยงจะเลือนหาย ขณะที่เยาวชนมองว่ากิจกรรมทำให้ เกิดความเข้าใจในรากเหง้าวัฒนธรรมมากขึ้นและเห็นคุณค่าที่จะสืบสาน ส่วนผู้แทนชุมชนเห็นว่ากิจกรรมนี้ลดช่องว่างระหว่างวัยและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของผู้เข้าร่วมที่ว่า

“รู้สึกดีใจมากที่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการถ่ายทอดเรื่องราว เพราะเมื่อก่อนเด็ก ๆ ที่เคยไม่ค่อยสนใจเรื่องเก่า ๆ ตอนนี้มีกลับมาสนใจ พอได้วาดรูปเล่าเรื่องให้ฟัง เขาก็เข้าใจมากขึ้น” (ผู้สูงวัย)

“การทำงานศิลปะกับคุณลุง คุณป้าทำให้เข้าใจรากเหง้าวัฒนธรรม และเห็นคุณค่าของสิ่งที่มีในชุมชน อีกทั้งได้พูดคุยกับคุณลุง คุณป้ามากขึ้น” (เยาวชน)

“การมีกิจกรรมที่เชื่อมโยงคนทุกวัยทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น ช่องว่างระหว่างวัยก็ลดลง เด็กกล้าที่จะพูด คุณกับผู้สูงวัยในชุมชนเพิ่มขึ้น” (ผู้แทนชุมชน)

จากการสังเกตและสัมภาษณ์ พบว่า การที่เยาวชนได้ทำงานศิลปะร่วมกับผู้สูงวัย ช่วยสร้างความสัมพันธ์ ที่ลึกซึ้ง เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด อารมณ์ และคุณค่าเชิงวัฒนธรรม อีกทั้งยังส่งเสริมทักษะทางสังคม การสื่อสารอย่างมีจริยธรรม การสะท้อนคิดเชิงวัฒนธรรม และความเข้าใจอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นรากฐานของการเป็น “พลเมืองวัฒนธรรม” สำหรับในเชิงพัฒนาการ เยาวชนมีการเปลี่ยนแปลงทั้งความคิดและพฤติกรรม โดยตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด Cultural Dynamic Learning ที่เน้นการเชื่อมโยงรากวัฒนธรรมกับตัวตนผู้เรียน นอกจากนี้ยังพัฒนาทักษะการฟังลึกซึ้ง (Deep Listening) การทำงานร่วมกับผู้อื่น และความสามารถในการอยู่ร่วมในสังคมพหุวัฒนธรรม และที่สำคัญ เยาวชนบางคนเริ่มมีบทบาทเป็น “สะพานเชื่อม” ระหว่างคนรุ่นใหมกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ผ่านการจัดแสดงศิลปะร่วมสมัยและการสร้างสื่อดิจิทัล เพื่อเผยแพร่เรื่องราวชุมชนในรูปแบบ เข้าถึงง่าย ขณะที่ระดับชุมชนเอง กระบวนการจริยศิลป์ได้เปิดพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสี่ช่วงวัย และได้รับ การสนับสนุนจากวัด โรงเรียน และพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ส่งเสริมให้กิจกรรมดำเนินต่อเนื่องและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชน

4. แนวทางในการขยายผลสู่ชุมชนอื่น

จากการสังเคราะห์บทเรียนจากพื้นที่ต้นแบบ พบว่าองค์ประกอบสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จของกระบวนการจริยศิลป์เคลื่อนชุมชน ได้แก่ (1) การมีผู้นำชุมชนหรือครูภูมิปัญญาที่มีบทบาทนำทางและสามารถสร้างแรงบันดาลใจ (Inspirational Leadership) ให้กับสมาชิกในชุมชน (2) การสนับสนุนจากสถาบันในพื้นที่ (โรงเรียน วัด หรือองค์กรปกครองท้องถิ่น) ที่ไม่เพียงให้พื้นที่ทางกายภาพ แต่ยังทำหน้าที่เป็น “ฐานทุนวัฒนธรรม” (Cultural Capital Base) ที่เสริมความยั่งยืนให้กับกระบวนการ (3) การออกแบบกิจกรรมที่ยืดหยุ่นและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยเน้นการเรียนรู้ที่เคารพอัตลักษณ์และความหลากหลายของผู้เข้าร่วม และ (4) การใช้ศิลปะภาวนาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารข้ามวัย ซึ่งสามารถตระยะทางทางอายุ วัฒนธรรม และความคิดได้อย่างเป็นธรรมชาติ นอกจากนี้ การมีพื้นที่ปลอดภัยทางอารมณ์ (Emotional Safe Space) เป็นอีกหนึ่งเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จในกระบวนการ ซึ่งเอื้อให้ผู้เข้าร่วมกล้าแสดงออก แบ่งปันประสบการณ์ และร่วมสร้างองค์ความรู้ใหม่ อย่างสร้างสรรค์

ทั้งนี้ การฝึกอบรมแกนนำท้องถิ่นให้เข้าใจหลักคิดจริยศิลป์ และสามารถนำกระบวนการไปปรับใช้ในบริบทของตนได้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการขยายผลในระยะยาว จากการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กับผู้สูงวัย เยาวชน และผู้นำชุมชน พบว่าผู้เข้าร่วมมองว่ากระบวนการนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับบุคคลและชุมชนอย่างชัดเจน ผู้สูงวัยกล่าวถึงบทบาทของตนในฐานะผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ได้รับการยอมรับจากคนรุ่นใหม่ ขณะที่เยาวชนเห็นว่า กิจกรรมช่วยเปิดมุมมองใหม่ต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น และผู้นำชุมชนเน้นว่ากระบวนการนี้ช่วยสร้างความสามัคคีและลดช่องว่างระหว่างวัย ดังคำกล่าวจากผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม

“การที่เราได้เล่าเรื่องเก่า ๆ ผ่านงานศิลปะ ทำให้เด็กสนใจมากขึ้น รู้สึกว่าความรู้ของเรายังมีค่า” (ผู้สูงวัย)
“พอได้คุยและทำงานกับผู้ใหญ่ ทำให้เราเข้าใจว่าของบางอย่างในชุมชนมีความหมายมากกว่าที่คิด”

(เยาวชน)

“กิจกรรมนี้ทำให้คนทุกวัยมานั่งคุยกันได้อย่างเปิดใจ และรู้สึกว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน”

(ผู้แทนชุมชน)

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงธีม (Thematic Analysis) ตามแนวคิดของ Braun & Clarke (2006 : 79) พบความเปลี่ยนแปลงของผู้เข้าร่วมในประเด็นสำคัญ ได้แก่ ภาวะผู้นำ ทักษะการรับรู้คุณค่าตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างวัย และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เห็นภาพรวมของผลลัพธ์ การเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบ จึงสรุปได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ความเปลี่ยนแปลงของผู้เข้าร่วมก่อนและหลังเข้าร่วมกระบวนการจริยศิลป์เคลื่อนชุมชน

ตัวชี้วัด	ก่อนเข้าร่วมกระบวนการ	หลังเข้าร่วมกระบวนการจริยศิลป์
1. ภาวะผู้นำของผู้สูงวัย	ผู้สูงวัยขาดบทบาทในกิจกรรมชุมชน บางรายรู้สึกwatanอง “หมดคุณค่า”	ผู้สูงวัยกลายเป็น “ครูภูมิปัญญา” และผู้นำกิจกรรม สื่อสาร ถ่ายทอดความรู้ด้วยความมั่นใจ
2. การรับรู้คุณค่าตนเอง	รู้สึกไร้บทบาท ขาดความมั่นใจในการถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิต	รู้สึกภูมิใจ เห็นคุณค่าตนเองเพิ่มขึ้น
3. ทักษะของเยาวชนต่อผู้สูงวัย	เยาวชนรู้สึกห่างเหินกับวัฒนธรรม เห็นว่าผู้สูงวัยเป็นกลุ่มพึ่งพิง	มีความเข้าใจ เคารพ และชื่นชมบทบาทผู้สูงวัย มีทัศนคติเชิงบวกมากขึ้น
4. ความสามารถในการสื่อสารระหว่างวัย	ขาดเวทีปฏิสัมพันธ์ระหว่างช่วงวัย	เกิดทักษะ “การฟังอย่างลึกซึ้ง” (Deep Listening) การสื่อสารอย่างเคารพและเปิดใจ
5. พื้นที่เรียนรู้ในชุมชน	ชุมชนขาดพื้นที่ให้คนต่างรุ่นได้แลกเปลี่ยนร่วมกัน	เกิด “ห้องเรียนสี่ช่วงวัย” และกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับวัด โรงเรียน พิพิธภัณฑ์ในชุมชน
6. การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น	ความรู้ท้องถิ่นเสี่ยงสูญหายขาดผู้สนใจ	เยาวชนร่วมบันทึก ถ่ายทอด สร้างงานศิลปะจากภูมิปัญญาท้องถิ่น (Art Toy, เรื่องเล่าท้องถิ่น)
7. สุขภาวะทางจิตใจของผู้สูงวัย	บางรายรู้สึกโดดเดี่ยว ขาดพลังชีวิต	รู้สึกผ่อนคลาย มีพลังชีวิต

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

1.1 การประเมินกระบวนการจรรยาบรรณศิลปะเคลื่อนชุมชน

กระบวนการจรรยาบรรณศิลปะเคลื่อนชุมชนก่อให้เกิดพื้นที่ปลอดภัยทางอารมณ์ ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจระหว่างวัย ลดช่องว่างการสื่อสาร และส่งเสริมการรับฟังเชิงลึก ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่เห็นว่าศิลปะภาวนามีส่วนช่วยให้เกิดความผ่อนคลาย เปิดใจในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ร่วมกัน นอกจากนี้ยังทำให้ชุมชนเกิดพื้นที่การเรียนรู้ที่เชื่อมโยงทุกช่วงวัย หรือที่ผู้เข้าร่วมเรียกว่า สะพานเชื่อมระหว่างวัย

1.2 การเสริมสร้างบทบาทและคุณค่าของผู้สูงวัย

กระบวนการจรรยาบรรณศิลปะเคลื่อนชุมชนมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงมุมมองและสถานะของผู้สูงวัย จากการเป็น “ผู้รับ” สู่การเป็น “ครูภูมิปัญญา หรือผู้ให้” ผ่านกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงวัยเล่าเรื่องราว ความทรงจำ ถ่ายทอดทักษะพื้นบ้าน และสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะร่วมกับเยาวชน ส่งผลให้ผู้สูงวัยเกิด ความภาคภูมิใจในบทบาทของตนเอง และตระหนักถึงคุณค่าของความรู้และประสบการณ์ที่สามารถส่งต่อให้ คนรุ่นหลัง อีกทั้ง การเข้าร่วมกิจกรรมยังช่วยเสริมพลัง (Empowerment) ให้ผู้สูงวัยเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง รู้สึกว่ามีคุณค่า และได้รับการยอมรับจากชุมชนในฐานะ “ผู้นำการเรียนรู้” และ “ครูภูมิปัญญา”

1.3 ผลกระทบต่อการเรียนรู้ข้ามวัยและการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

กระบวนการจรรยาบรรณศิลปะเคลื่อนชุมชนส่งผลให้เกิด การเรียนรู้ข้ามวัยโดยช่วยลดช่องว่าง ระหว่างวัย สร้างความเข้าใจและความเคารพซึ่งกันและกัน เยาวชนได้รับโอกาสเรียนรู้รากเหง้าวัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบที่ร่วมสมัยและเข้าถึงง่าย ขณะเดียวกันผู้สูงวัยสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์ที่มีคุณค่าได้อย่างภาคภูมิใจ นอกจากนี้เกิดพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ที่ทำให้ทุกช่วงวัยมี ส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เกิดการแลกเปลี่ยนทางอารมณ์ ความคิด คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม นำไปสู่การพัฒนาทักษะทางสังคมของเยาวชน เช่น การสื่อสารอย่างมีจริยธรรม การฟังเชิงลึก และการทำงานร่วมกับผู้อื่น สำหรับในระดับชุมชน กิจกรรมนี้ช่วยเสริมความเข้มแข็ง สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ และผลักดันให้สถาบันท้องถิ่นเข้ามามี ส่วนร่วม ทำให้การสืบทอดภูมิปัญญาและการเรียนรู้ข้ามวัยดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

1.4 แนวทางในการขยายผลสู่ชุมชนอื่น

การขยายผลกระบวนการจรรยาบรรณศิลปะเคลื่อนชุมชนไปยังพื้นที่อื่น จำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบ ที่หลากหลายในการขับเคลื่อนอย่างเป็นระบบ โดยพบว่าภาวะผู้นำเชิงสร้างแรงบันดาลใจจากผู้นำชุมชนหรือ ครูภูมิปัญญา มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังและสร้างแรงศรัทธาแก่สมาชิก ขณะเดียวกัน การสนับสนุนจากสถาบันในพื้นที่ (โรงเรียน วัด และองค์กรปกครองท้องถิ่น) ทำหน้าที่เป็นฐานทุนวัฒนธรรมที่ช่วยเสริมความมั่นคงและ ความต่อเนื่องของกิจกรรม การออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน รวมทั้งการใช้ศิลปะภาวนา เป็นเครื่องมือสื่อสารข้ามวัย ที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางและลดช่องว่างระหว่างวัย นอกจากนี้ การพัฒนาแกนนำท้องถิ่นให้มีความเข้าใจในหลักคิดและทักษะการจัดกระบวนการ ถือเป็นกลไกหลักในการขยายผลไปยังพื้นที่อื่นได้อย่างยั่งยืน

2. อภิปรายผล

กระบวนการจรรยาบรรณศิลปะเคลื่อนชุมชนประกอบด้วยสามระยะหลัก คือ ระยะเตรียมการ ระยะดำเนินการ กิจกรรมภาคสนาม และระยะประเมินผลและสะท้อนบทเรียน ทั้งสามระยะมีบทบาทสำคัญในการสร้าง “พื้นที่ปลอดภัยทางอารมณ์” ซึ่งช่วยให้ผู้เข้าร่วมสามารถฟังกันอย่างลึกซึ้งและมีส่วนร่วม การฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) ในกระบวนการนี้ทำหน้าที่เป็น “วินัยภายใน” ที่ช่วยให้ผู้เข้าร่วมตั้งสติอยู่กับปัจจุบันและเปิดใจรับฟังโดยไม่

ม็อคติ การปฏิบัติดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้เชิงภาวนา (Contemplative Education) โดยอาศัยการกำกับความสนใจอย่างมีเจตนา (Attention) และการตระหนักรู้ตน (Self-awareness) เป็นเครื่องมือในการเปิด “พื้นที่ภายใน” สำหรับการเรียนรู้ร่วมกัน (Chies et al., 2025)

การเสริมสร้างบทบาทและคุณค่าของผู้สูงวัย กระบวนการนี้ยกระดับบทบาทผู้สูงวัยจากผู้รับเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา ผ่านการเล่าเรื่อง ถ่ายทอดทักษะ และจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ ทำให้ผู้สูงวัยเกิดความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าตนเองและทำให้เกิดอารมณ์ในเชิงบวก โดยอารมณ์เชิงบวกทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงพฤติกรรม การสร้างคุณค่าร่วมกับสุขภาวะจนเป็นพลังในการขับเคลื่อนสังคม (World Health Organization, 2023 : 57)

ผลกระทบต่อการเรียนรู้ข้ามวัยและการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า เยาวชนเข้าใจและเคารพผู้สูงวัยมากขึ้น รู้สึกเชื่อมโยงกับรากวัฒนธรรมมากขึ้น ส่วนผู้สูงวัยเห็นคุณค่าในตนเอง และมองว่ากระบวนการนี้ช่วยให้เกิดความต่อเนื่องของการถ่ายทอดภูมิปัญญา สอดคล้องกับงานของ Wongkongdech et al. (2025) ที่พบว่ากิจกรรมศิลปะร่วมกันระหว่างวัยช่วยเสริมการรับรู้คุณค่าซึ่งกันและกัน และยกระดับคุณภาพชีวิตของทั้งสองรุ่น อีกทั้งช่วยลดอคติใน ความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น (Sánchez-Cazalla & Gutiérrez-Domingo, 2025) การสืบทอดภูมิปัญญาในรูปแบบร่วมสมัยมีการเล่าเรื่องข้ามรุ่นช่วยเพิ่มการยืนยันอัตลักษณ์ของผู้สูงวัย และทำให้เยาวชนเข้าใจบริบทวัฒนธรรมท้องถิ่นมากขึ้น (Lee et al., 2025; Weststrate et al., 2024) นอกจากนี้ Kagaba Amina (2024) ยังชี้ให้เห็นว่า “ศิลปะข้ามวัย” ช่วยสร้างความเห็นอกเห็นใจ และเสริมการมีส่วนร่วมทางสังคมของผู้เข้าร่วมทุกวัย ซึ่งหนุนกรอบคิด “ห้องเรียนชุมชนสี่ช่วงวัย” ที่งานนี้พัฒนาในพื้นที่จริง

แนวทางในการขยายผลสู่ชุมชนอื่น ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบสำคัญได้แก่ ผู้นำชุมชน/ ครูภูมิปัญญา สถาบันท้องถิ่น กิจกรรมที่ยืดหยุ่น และพื้นที่ปลอดภัยทางอารมณ์ โดยให้ผู้นำพื้นที่/ ครูภูมิปัญญาทำหน้าที่ขับเคลื่อนแรงบันดาลใจ ร่วมกับสถาบันท้องถิ่น (โรงเรียน วัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ในฐานะ ทุนวัฒนธรรม และทรัพยากรของกระบวนการ (United Nations Economic Commission for Europe, 2021) การออกแบบกิจกรรม ควรยืดหยุ่นแต่มีจังหวะต่อเนื่อง ผนวกเวทีสะท้อนคิดรายรอบและ พื้นที่ปลอดภัยทางอารมณ์ เพื่อประกอบการสื่อสารข้ามวัย อย่างเคารพ พร้อมจัดทำ Toolkit/ ToT และระบบติดตามประเมินผลเพื่อคงคุณภาพเมื่อย้ายบริบท (Jarrott, 2019; United Nations Economic Commission for Europe, 2023) ขณะเดียวกัน หลักฐานเชิงประจักษ์ ด้านศิลปะข้ามวัย ชี้ว่าแบบแผนกิจกรรมร่วมสร้าง (Co-creation) ช่วยลดอคติด้วยเพิ่มความเห็นอกเห็นใจ และเสริมความผูกพันกับ (Steward et al., 2021; Whear et al., 2023)

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์

1.1 ควรจัดทำคู่มือปฏิบัติกระบวนการจริยศิลป์ (Ethical Art Facilitation Handbook) ที่ประกอบด้วยหลักการ ขั้นตอน ตัวอย่างกิจกรรม และแนวทางการประเมินผล เพื่อใช้เป็นเครื่องมือให้กับชุมชน

1.2 ควรส่งเสริมให้เกิด “เครือข่ายชุมชนจริยศิลป์” ระหว่างชุมชนต้นแบบกับชุมชนเป้าหมาย เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

1.3 ควรมีการจัดทำคู่มือใช้งาน LINE และ Facebook แบบรูปภาพ สำหรับผู้สูงวัย รวมทั้งจัดผู้ดูแลในการให้คำปรึกษา เพื่อลดปัญหาช่องว่างทางเทคโนโลยีของผู้สูงวัย

1.4 สำหรับการสร้างเครือข่ายในชุมชน ควรมีการจัดตั้งกลุ่มของชุมชนในช่องทางออนไลน์ เช่น LINE Official Account Facebook Group เป็นต้น หรือจัดเวทีชุมชนประจำเดือนเพื่อพบปะ แลกเปลี่ยน และสะท้อนบทเรียน

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรบูรณาการกระบวนการวิจัยศิลปะเคลื่อนชุมชนเข้าสู่ แผนพัฒนาผู้สูงวัยระดับจังหวัด กำหนดงบประมาณ บูรณาการ (วัฒนธรรม สาธารณสุข การศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ตั้งคณะทำงานจังหวัด และกำหนด ตัวชี้วัด ขั้นต่ำ อาทิ จำนวนการมีส่วนร่วมกิจกรรม ผลงานสื่อวัฒนธรรม จำนวนกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นจากกิจกรรม เป็นต้น

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรมีการศึกษาการเปรียบเทียบผลกระทบของกระบวนการวิจัยศิลปะเคลื่อนชุมชนในชุมชนที่มี บริบทแตกต่างกัน เช่น ชุมชนเมือง ชุมชนชาติพันธุ์ หรือชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสูง เพื่อสังเคราะห์ องค์ความรู้ที่สามารถประยุกต์ใช้ในวงกว้าง

3.2 ควรมีการวัดผลเชิงปริมาณควบคู่กับเชิงคุณภาพ เช่น การใช้แบบสอบถามวัดระดับความเข้าใจ ความผูกพันในชุมชน หรือสุขภาวะทางจิตใจของผู้เข้าร่วมกระบวนการ เพื่อเสริมความแม่นยำทางวิชาการ

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสถาบันอาศรมศิลป์ที่ให้การสนับสนุนด้านองค์ความรู้ กระบวนการวิจัย และทรัพยากรในการ ดำเนินโครงการ ขอขอบคุณชุมชนปากน้ำประแส และผู้เข้าร่วมกระบวนการทุกท่าน ที่ให้ความร่วมมือและสนับสนุน ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2565). *ประเพณีเดือน 12 : ประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำของชุมชนลุ่มน้ำประแส*. <https://ich-thailand.org/article/detail/637f1631ceb64ebe6764d56a>.
- โชคชัย ตักโพธิ์. (2553). ศิลปะภาวนา. ใน ประภาภัทร นิยม (บ.ก.), *หลอมรวมการเรียนรู้เพื่อความเป็นไท เล่ม 4 : ศิลปะเพื่อการพัฒนาชีวิต* (140 - 157). แพลนพรีนซ์ตี.
- เทศบาลตำบลปากน้ำประแส. (2566). *ข้อมูลและรายละเอียดชุมชน*. เทศบาลตำบลปากน้ำประแส. <https://paknumprasae.go.th/public/list/data/index/menu/1168>.
- ผ่อง ช่างกิ่ง. (2551). จริยศิลป์ : เมื่อศิลปะกับการภาวนาเป็นเรื่องเดียวกัน. ใน คงกฤษ ไตรรงค์ (บ.ก.), *ชาวนาอาศรม* (40 - 45). สถาบันอาศรมศิลป์มูลนิธิโรงเรียนรุ่งอรุณ
- พระพุฒิพันธุ์ จันทวิโส. (2567). นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ. *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, 7(2), 219 - 230.
- พิมพ์ประภา อมรกิจวิทยุ, ธัญธรรณ อมรกิจวิทยุ, นเรศ สติยพงศ์, สมสมร วงศ์จิต, และ ชวกิจ ทองนัยพรหมณ. (2565). นวัตกรรมทางสังคมเพื่อคุณภาพชีวิต. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 4(2), 279 - 286.
- วีระพงศ์ เกียรติไพโรย, เกียรติศักดิ์ สุขเหลือง, และ สุรพล สุขะพรหม. (2567). ประสิทธิภาพการบริหารจัดการ โรงเรียนผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดเชียงราย. *วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมการบริหาร*, 7(5), 359 - 368.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2565). *รายงานสถิติประชากรแห่งชาติ*. สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

- สุปราณี หมื่นยา, ไพฑูรย์ มาผิว, วาสนา ครุฑเมือง และ เสาวลักษณ์ เนตรซึ้ง. (2567). ผลของกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุด้วยสุข 5 มิติ ต่อคุณภาพชีวิตและสภาพความสุขของผู้สูงอายุชุมชนไผ่ล้อม อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์. *วารสารวิจัยการพยาบาลและวิทยาศาสตร์สุขภาพ*, 16(2), e272665.
- อาบอำไพ รัตนภาณุ, เอื้อมพร ลอยประดิษฐ์, เข้มเพชร ระหว่างงาน, ณัฐพงษ์ มณีกร, และ สลิลพัชร โรจนานันท์. (2568). *การเชื่อมโยงแนวคิดสังคมสูงวัย ศิลปะภาวนา และนวัตกรรมสังคม* [ไดอะแกรม]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- Aristotle. (2009). *The Nicomachean Ethics*. (Trans., Ross, D. 'ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ [Ethika Nikomacheia]). Oxford University Press.
- Arsom Silp Institute of the Arts. (2024). *The Ethical-Artistic Process Manual : Creating Intergenerational Learning through Contemplative Arts*. Arsom Silp Institute of the Arts.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77 - 101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Cheng, H. (2024). Taking Grandparents to School : How School-Community-Family Collaboration Empowers Intergenerational Learning in China. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03750-7>.
- Chies, M., Penazzi, G., Pavesi, M. C., Gadotti, E., & Pisapia, N. De. (2025). Contemplative Practices in a Teamwork Setting : A Preliminary Study on Mindfulness Meditations and Interpersonal Skills. *Mindfulness*, 16, 944 - 965. <https://doi.org/10.1007/s12671-025-02535-6>.
- Jarrott, S. E. (2019). *Intergenerational Evaluation Toolkit*. Generations United. <https://www.gu.org/resources/intergenerational-evaluation-toolkit/>
- Kagaba, A. G. (2024). Encouraging Intergenerational Learning through Arts Initiatives. *Eurasian Experiment Journal of Arts and Management*, 6(3), 30 - 33.
- Kant, I. (1998). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. (Trans., Wood, A. W. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten). Yale University Press.
- Kidder, R. M. (2005). Moral Courage, Digital Distrust : Ethics in a Troubled World. *Business and Society Review*, 110(4), 485 - 505. <https://doi.org/10.1111/j.0045-3609.2005.00026.x>.
- Lee, L. Z. Y., Dulk, T. D., Silver, M., & Bhar, S. (2025). Feasibility, Acceptability and Preliminary Effectiveness of an Intergenerational Digital Storytelling Program for Improving Identity Validation and Generativity in Older Adults. *Australasian Journal on Ageing*, 44(2), e70021. <https://doi.org/10.1111/ajag.70021>.
- Liu, H., Topping, A., & Guo, P. (2024). Intergenerational Engagement with Asian Residents in Long-Term Care Facilities : A Mixed-Methods Systematic Review. *Frontiers in Public Health*, 12, 1422134. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1422134>.
- Martinez, S. T., Smyth, A., & Carrick, A. C. (2024). Building Neuro-Inclusive Community, Strengthening Mental Health : The Autism After 21 Utah Project. *Developmental Disabilities Network Journal*, 4(1), 33 - 56. <https://doi.org/10.59620/2694-1104.1098>.

- Martins, T., Midão, L., Martínez Veiga, S., Dequech, L., Busse, G., Bertram, M., McDonald, A., Gilliland, G., Orte, C., Vives, M., & Costa, E. (2019). Intergenerational Programs Review : Study Design and Characteristics of Intervention, Outcomes, and Effectiveness. *Journal of Intergenerational Relationships*, 17(1), 93 - 109. <https://doi.org/10.1080/15350770.2018.1500333>.
- Mill, J. S. (1998). *Utilitarianism*. Oxford University Press.
- Morrow-Howell, N., Backes, K., O'Neill, G., & Greenfield, J. C. (2018). Volunteering in Later Life : Policies and Programs to Support a Resilient Aging Society. In Resnick, B., Gwyther, L. P., & Roberto, K. A. (Eds.), *Resilience in Aging : Concepts, Research, and Outcomes* (171 - 189). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-04555-5_9.
- Newland, P., & Bettencourt, B. A. (2020). Effectiveness of Mindfulness-Based Art Therapy for Symptoms of Anxiety, Depression, and Fatigue : A Systematic Review and Meta-Analysis. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 41, 101246. <https://doi.org/10.1016/j.ctcp.2020.101246>.
- Phills Jr., J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34 - 43. <https://doi.org/10.48558/GBJY-GJ47>.
- Reddy, P. B., Reddy, R. P., & Reddy, K. (2023). Social Innovation (SI) - Objectives, Challenges - Problems and Benefits, Methodology, Key Dimensions and Mechanism for Social Change in India. *International Journal For Multidisciplinary Research*, 5(6), 8519. <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2023.v05i06.8519>.
- Rest, J. R. (1986). *Moral Development : Advances in Research and Theory*. Praeger
- Sánchez-Cazalla, V., & Gutiérrez-Domingo, T. (2025). Impact of Intergenerational Programmes on Older Adults for Active Ageing. A Systematic Review. *Archives of Gerontology and Geriatrics Plus*, 2(3), 100176. <https://doi.org/10.1016/j.aggp.2025.100176>.
- Steward, A., Hasche, L., Greenfield, J. C., Ingle, M. P., De Fries, C., Fix, R., King McLaughlin, J., Schilz, M., Hennig, M., & Bonatus, D. (2021). A Review of Participant, Agency, and Community Outcomes of Non-Familial Intergenerational Programs. *Journal of Social Work*, 23(1), 122 - 142. <https://doi.org/10.1177/14680173211057436>.
- Trevino, L. K., & Nelson, K. A. (2017). *Managing Business Ethics : Straight Talk About How To Do It Right* (7th ed.). Wiley.
- United Nations Economic Commission for Europe. (2021). *Guidelines for Mainstreaming Ageing*. United Nations. <https://unece.org/population/ageing/mainstreaming-ageing>
- United Nations Economic Commission for Europe. (2023). *Ageing Policies Database*. <https://ageing-policies.unece.org/>
- Webster, M., Norwood, K., Waterworth, J., & Leavey, G. (2023). Effectiveness of Intergenerational Exchange Programs Between Adolescents and Older Adults : A Systematic Review. *Journal*

of Intergenerational Relationships, 22(4), 603 - 644. <https://doi.org/10.1080/15350770.2023.2267532>.

Weststrate, N. M., McLean, K. C., & Fivush, R. (2024). Intergenerational Storytelling and Positive Psychosocial Development : Stories as Developmental Resources for Marginalized Groups. *Personality and social psychology review : an official journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 28(4), 351 - 371. <https://doi.org/10.1177/10888683241259902>.

Whear, R., Campbell, F., Rogers, M., Sutton, A., Robinson-Carter, E., Sharpe, R., Cohen, S., Fergy, R., Garside, R., Kneale, D., Melendez-Torres, G. J., & Thompson-Coon, J. (2023). What is the Effect of Intergenerational Activities on the Wellbeing and Mental Health of Older People? : A Systematic Review. *Campbell Systematic Reviews*, 19(4), e1355. <https://doi.org/10.1002/cl2.1355>.

Wongkongdech, R., Puangpronpitag, D., Srisaknok, T., Tudpor, K., Turnbull, N., Chanthamath, S., & Wongkongdech, A. (2025). “Young Care” : A Community-Based Intervention to Transform Youth Mindsets on Elder Care in Thailand-Program Development and Outcome Evaluation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 22(8), 1206. <https://doi.org/10.3390/ijerph22081206>.

World Health Organization. (2023). *World Report on Ageing and Health*. WHO Press. <https://iris.who.int/handle/10665/186463>.

**แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน
อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์**
**Guidelines for Buddhadhamma to Create a Peaceful Community Through the
'Bor-Wor' Way in Thung Mon Subdistrict, Prasat District, Surin Province**

พระครูปริยัติกิตติวรรณ (วีระ กิตติวณฺโณ/ ได้ทุกทาง)^{1*} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์² พระครูศรีปัญญาวิกรม³ และ
ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม⁴

Phrakhrupariyadkittiwan (Weera Kittiwanno/ Daithukthang)^{1*}, Thaweesak Thongthip²,
Phrakhrusripanyawikrom³, and Thanarat Sa-ard-iam⁴

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์¹

รองศาสตราจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์²

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์³

อาจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์⁴

Student, Ph.D. Program in Buddhist Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus¹

Associate Professor Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus²

Assistant Professor Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buriram Campus³

Lecturer Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus⁴

*Corresponding author, e-mail: pramahaweera@gmail.com

วันที่รับบทความ: 8 สิงหาคม 2568; วันแก้ไขบทความ: 13 กันยายน 2568; วันตอบรับบทความ: 19 กันยายน 2568

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันของชุมชนวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ 2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขวิถีบวร และ 3. เพื่อศึกษาแนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มเป้าหมายและการสนทนากลุ่มเฉพาะ จำนวน 30 รูป/คน มาจากกลุ่ม พระสงฆ์ นักการเมืองท้องถิ่น กำนันผู้ใหญ่บ้าน ข้าราชการ และประชาชนชาวบ้านทางศาสนาและวัฒนธรรม และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1.ปัญหาของชุมชนตำบลทุ่งมน มี 2 ปัญหาใหญ่ คือ 1. เผชิญปัญหาจากภัยธรรมชาติ และ 2.ปัญหาด้านพฤติกรรม ซึ่งอันเป็นสภาพทั่วไป ทั้ง 2 ปัญหานี้ก่อให้เกิดความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ปัจจุบันความเป็นชุมชนบวร กำลังนำปัญหามาดำเนินการการแก้ไขอย่างมีพลัง 2. หลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งตรงกับหลักอริยสัจ 4 และ มรรคมีองค์ 8 เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างบรรยากาศที่สนับสนุนให้พื้นที่ชุมชนเดินไปสู่สันติสุข และ 3. แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวรในตำบลทุ่งมน ได้เน้นการเสริมสร้างกลไกความร่วมมือที่แข็งแกร่งระหว่าง บ้าน วัด และราชการ (บวร) โดยมีวัดเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อลดปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การลดภาระหนี้สินในงานศพโดยใช้แนวคิด “งานศพไม่ให้เขาเป็นหนี้ ไม่เป็นทุกข์” การส่งเสริมความปลอดภัยบนท้องถนนผ่านโครงการ “เส้นทางบุญชุมชนปลอดภัย ถนนทุกสายปลอดภัยด้วยสติ” และการบูรณาการความร่วมมือจากทุกภาคส่วนเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: หลักพุทธธรรม, ชุมชน, สันติสุข, วิถีบวร, ตำบลทุ่งมน

Abstract

This research aims to: 1. study the current state of the 'Bor-Wor' Way community in Thung Mon Subdistrict, Prasat District, Surin Province; 2. investigate Buddhist principles for peaceful the 'Bor-Wor' Way communities; and 3. explore ways to apply Buddhist principles to create peaceful communities through the 'Bor-Wor' Way in Thung Mon Subdistrict, Prasat District, Surin Province. This study uses a qualitative research design, collecting data through in-depth interviews and focus group discussions with 30 participants, including monks, local politicians, village headmen, government officials, and local religious and cultural scholars. and the presentation of descriptive-analytical data. The research found that 1. The community of Thung Mon Subdistrict faces two major challenges: natural disasters and behavioral issues. These two pervasive problems have created socioeconomic vulnerabilities. However, the emerging strength of the 'Bor-Wor' Way model is now driving a powerful and cohesive effort to address these issues. 2. The Threefold Training, consisting of Morality (Sīla), Concentration (Samādhi), and Wisdom (Paññā), is a pivotal principle. This framework directly corresponds to the Four Noble Truths and the Noble Eightfold Path, serving as the essential core for creating an environment conducive to a community's journey toward peace. 3. The application of Buddhist principles for a peaceful community following the 'Bor-Wor' Way in Thung Mon has focused on strengthening the collaborative mechanisms among the village, temple, and state. The temple serves as the central hub for driving various activities to tangibly reduce community problems. Examples include reducing funeral-related debt through the “No Debt, No Suffering at Funerals” concept, promoting road safety via the “Merit-filled Route, Safe Community” project, and integrating multi-sectoral cooperation to prevent and solve drug problems sustainably.

Keywords: Buddhaddhamma, Community, Peaceful, 'Bor-Wor' Way, Thongmon Subdistrict

บทนำ

บวร (บ้าน วัด โรงเรียนราชการ) เป็นพลังหลักและสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนสู่สังคมคุณธรรมที่มั่นคงและยั่งยืน ตามวิสัยทัศน์ “วัฒนธรรมไทยเข้มแข็งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาคน โดยเน้นสร้างคนดี สังคมดี มีคุณธรรมจริยธรรม ไปเสริมสร้างชุมชนคุณธรรม องค์กรคุณธรรม” เป็นเนื้อหาที่ พระอริการโสมณ ปิยธมโม (กิ่งแก้ว) และคณะ (2564 : 71) ได้ให้ความเห็นไว้ สำหรับพลังบวรคงจะต้องถูกนำไปแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชนบวรนั่นเอง แต่ปัญหาหลักของบวร หลีกไม่พ้นที่ต้องกล่าวถึงความรุนแรงทางครอบครัว ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นได้ในทุกครัวเรือน เช่น ปัญหาการทำร้ายร่างกาย การล่วงละเมิดทางเพศ การทำร้ายทางจิตใจโดยมีการดูต่ำ กระทบความรู้สึกหรือทอดทิ้ง และปัญหาการเงิน (รัฐวิชัย อริยพัชร์พล และ พงษ์สรณ์ วรภัทร์ธรรมา, 2563 : 326 - 328)

สำหรับปัญหาการเงินดังที่กล่าวไว้นี้ จัดเป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจครัวเรือน ที่เกิดจาก 1.ปัจจัยภายในตัวบุคคล ได้แก่ ปัญหาด้านการขาดความรู้ความสามารถในการดำเนินงาน มีปัญหาด้านต้นทุนการผลิตและขาดที่ดินทำกิน ดำเนินวิถีชีวิตที่ฟุ่มเฟือยและขาดคุณธรรม รวมถึงการว่างงาน และ 2.ปัจจัยภายนอกตัวบุคคล ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำทางการเมืองและเศรษฐกิจซ้ำเติมชาวชนบท (ธนพล สราญจิตร, 2558 : 15 - 16) ความยากจนหรือปัญหาหนี้สินมาจากพฤติกรรมเสี่ยง เช่น การดื่มสุรา ยาเสพติด การพนัน ความรุนแรงในครอบครัว และการละเลยศีลธรรม จึงกลายเป็นเรื่องปกติที่ฝังรากลึกในหลายพื้นที่ แม้หน่วยงานรัฐและเอกชนต่างพยายามเข้าไปส่งเสริมการพัฒนา แต่หลายกรณีกลับขาดความยั่งยืน เพราะความซับซ้อนของโครงสร้างทางความเชื่อ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน

สังคมไทยมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนามานาน ได้อาศัยหลักคำสอนในพุทธธรรมเป็นแนวทางดำเนินชีวิตประจำวัน ทำให้สังคมสามารถจะระงับปัญหาเกิดความสงบร่มเย็นมีความสุขได้ (พระมหาเกรียงศักดิ์ โสภากุล,

2562 : 27) แต่ว่า ชุมชนจะเดินไปสู่เป้าหมายได้ จำต้องอาศัยผู้นำที่เข้มแข็ง ยิ่งถ้ามีการทำงานด้วยกันเป็นทีมหรือเครือข่าย เช่น ทำงานด้วยวัฒนธรรมบรรพบุรุษแล้ว จะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาที่ตั้งกล่าวไว้แต่ต้นนั้นได้

ชุมชนตำบลทุ่งมน มีปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต คือ ขาดที่ดินในการประกอบอาชีพ ทำให้มีรายได้ไม่เพียงพอ เกิดความเสี่ยงด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อครอบครัวเกิดความอ่อนแอ กระทั่งไม่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี โดยภาพรวมชุมชนตกอยู่ในสภาพเหลื่อมล้ำสูง ตรงกับคำว่า “พื้นที่ทางกายภาพทำให้กระทบถึงสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน” (ณัฐธิดา รุ่งเพ็ชรเมธี, 2564 : 898 - 899) ดังนั้น ผู้นำชุมชนจำเป็นสำหรับการเพิ่มความสามารถในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะการบูรณาการหลักไตรสิกขา ซึ่งจะช่วยเหลือเยียวยาหรือเสริมสร้างกำลังใจให้จิตใจในการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้น เพราะพลังบรรพบุรุษจะยกระดับการจัดการตนเองของชุมชนเกิดความเข้มแข็ง สู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน (วสมน ทิพนีย์, 2559 : 51 - 52)

ดังนั้นแนวคิด “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน/ราชการ) ที่วัดในตำบลทุ่งมนร่วมดำเนินการทั้งกิจกรรมทางศาสนาและสังคม เช่น การศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งนิกายธรรมและบาลี การจัดบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนตลอดถึงโครงการอุปสมบทหมู่ การสาธารณสงเคราะห์ในโครงการงานศพไม่อย่าให้เขาเป็นหนี้ไม่เป็นทุกข์ โครงการติดตั้งกล้องวงจรปิดในชุมชน รวมถึงกิจกรรมแนวทางอื่น ๆ ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านตำบลโรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และสถานีดารวจภูธร ตลอดถึงงานพัฒนาสังคม พัฒนาชุมชน ที่ร่วมกับเครือข่ายทางสังคมในระดับจังหวัด ระดับภาค เพื่อขับเคลื่อนกระบวนการกระตุ้นสติปัญญา การตื่นรู้ หรือปัจจัยเสริมอื่น ๆ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีตามลำดับในชุมชน คราวเรือน ให้สะท้อนว่า ชุมชนตำบลทุ่งมนมีการนำหลักพุทธธรรม โดยเฉพาะ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) มาทำกระบวนการให้การศึกษาตลอดชีวิต หรือนำน้อมสู่การปฏิบัติธรรมตลอดเวลา ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาตนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นการพัฒนาแบบองค์รวม (ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, 2561 : 103 - 104) ฉะนั้น การนำหลักไตรสิกขาสู่ภาคปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น ย่อมสามารถเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างค่อยเป็นค่อยไปและยั่งยืน

จากประเด็นที่ได้กล่าวมานี้ จึงเกิดความสนใจในการศึกษาหัวข้อ “แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์” เพื่อค้นหาว่าชุมชนตำบลทุ่งมนจะมีแนวทางในการพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ พัฒนาศีล คือ กายสุจริต วาจาสุจริต พัฒนาจิต คือ มีสมาธิ มีสมรรถภาพทางจิต มีคุณภาพทางจิต มีสุขภาพทางจิตที่ดี (คิดเก่ง คิดคล่อง คิดเก่ง) และมีปัญญา คือ มีความเห็นถูก ความคิดถูก ผ่านการศึกษาแบบวิชาการปฏิบัติภาคสนาม กระบวนการเรียนรู้จากพื้นที่จริง ทำการฟังเสียงของคนในพื้นที่ และการวิเคราะห์เชิงพุทธธรรม มองชุมชนผ่านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความชัดเจนทางหลักคิด หาแนวทางต่าง ๆ นำไปสู่ข้อเสนอเชิงระบบบวร สำหรับชุมชนตำบลทุ่งมนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันของชุมชนวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขวิถีบวร
3. เพื่อศึกษาแนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

การทบทวนวรรณกรรม

หลักพุทธธรรมสำคัญที่เหมาะสมต่อการพัฒนาหลักการคิดอย่างเป็นระบบ กระตุ้นให้คิดแบบมีขั้นตอนเรียงลำดับกัน และกระตุ้นความคิดอยู่ในเหตุและผล คือ หลักอริยสัจ 4 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2541 : 893 - 924) ซึ่งเป็นกรอบในการปฏิบัติได้ทั้ง 3 ด้าน คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ให้ความชัดเจนสำหรับการออกจากปัญหา เรียกว่า มรรคมิถุณ 8 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2541 : 733 - 891) มรรคมิถุณ 8 เป็นแนวทางเพื่อการขัดเกลากิเลส 3 ระดับ คือ หยาบ กลาง ละเอียด ที่รู้ทั่วกันว่า ไตรสิกขา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2541 : 600 - 613) การขัดเกลากิเลสถือเป็นหัวใจของการพัฒนามนุษย์ และเป็นหลักการสำคัญของการพระพุทธศาสนาที่มุ่งเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความคิดและพฤติกรรมของสังคมจากรูปแบบเดิมที่เต็มไปด้วยปัญหา ไปสู่

สภาวะใหม่ที่ลดและขจัดปัญหาได้จริง จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงนี้ คือ การพัฒนาความคิดที่ถูกต้องในระดับบุคคล เมื่อแต่ละคนเริ่มตระหนักและพัฒนาตนเองได้ตามหลักพุทธธรรม การเปลี่ยนแปลงก็จะค่อย ๆ ขยายผลสู่ครอบครัว ชุมชน และสังคม ผ่านกระบวนการถ่ายทอด ปลุกฝัง ซึมซับ เลียนแบบ และการดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ตีตาม หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ และปัญญา) เป็นแกนกลางของการพัฒนานี้ และยิ่งครอบคลุมถึงธรรมะย่อยต่าง ๆ จำนวนมากที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ดังนั้น การศึกษาหรือการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อพัฒนาชุมชน จึงต้องเชื่อมโยงกับข้อธรรมในคัมภีร์อย่างรอบด้าน ทั้งในการตีความ ประยุกต์ใช้ และเปรียบเทียบ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน และนำไปสู่การพัฒนาอย่างมีคุณธรรมและยั่งยืนตามแนวพุทธธรรม

ครอบครัวเป็นสถาบันหลักที่มีความสำคัญต่อการยกระดับคุณภาพสังคม จัดว่าเป็นหน่วยเริ่มต้นของชุมชน บวร ด้านกระบวนการพัฒนาชีวิตบุคคล ซึ่งมีความจำเป็นสำหรับชีวิตที่มีคุณภาพ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทยังกำหนดให้มารดาและบิดามีหน้าที่สำคัญทางพุทธจริยศาสตร์ ด้วยการสงเคราะห์บุตรและคนในครอบครัว (กรณพรัตน์ สุทธิพรณวัฒน์, 2559 : 1 - 5) ด้าน พระครูบูรพาจารย์ธรรมประทีป (ไทยสวัสดิ์ อดตทีโป) (2565 : 6 - 8) ได้เสนอแนวคิด ว่า สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานแรกที่สุดและมีความสำคัญยิ่งของสังคม ซึ่งมีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการขัดเกลา พัฒนาคณ และปลุกฝังคุณธรรมจริยธรรม โดยมีวัด โรงเรียน และรัฐ ช่วยกันเสริมแรงให้กับครอบครัว คำสอนของพระพุทธองค์ได้ให้คำตอบไว้อย่างเป็นระบบสำหรับการพัฒนาชีวิตในทุกมิติ โดยเน้นการบูรณาการกันระหว่างสถาบันต่าง ๆ แบบทศ 6 เพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตที่มีคุณธรรม มีปัญญา และดำรงอยู่อย่างสันติสุข ในสังคม ทั้งวิจัยทั้งหลายต่างเห็นความสำคัญของหลักพุทธธรรมกับกระบวนการบวร อาทิเช่น ชูชาติ สุทธะ และคณะ (2562 : 159) ให้ความเห็นว่า หลักมงคลชีวิต 38 ประการ เป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาพัฒนาชีวิตแก่ คน ชุมชน และสังคม ให้เจริญรุ่งเรือง ประสบผลสำเร็จได้ใน 3 ระดับ คือ สำเร็จระดับต้น สำเร็จระดับกลาง และสำเร็จระดับสูง คนสามารถนำหลักธรรมนี้พัฒนาตนเองได้แล้ว การทำหน้าที่ของความเป็นกัลยาณมิตรของพระภิกษุสงฆ์ บัณฑิต มีความสำคัญมากสำหรับการชี้นำ แนะนำ พร่ำสอนแก่ผู้ยังอ่อนในความเข้าใจต่อหลักพุทธธรรม พระครูสังฆรักษ์ประจวบ วุฒิจารี และคณะ (2562 : 102 - 104) ได้กล่าวถึง การจัดการสังคมตามหลักการ “บวร” ซึ่งประกอบด้วย บ้าน (ชุมชน) วัด ราชการ (โรงเรียนและระบบราชการ) คือกลไกของการพัฒนาและสร้างสังคม ชุมชนให้เข้มแข็ง โดยวัดเป็นแกนหลักในการพัฒนา ร่วมกันแก้ไขปัญหามุมชน มีบทบาทสำคัญพัฒนาชุมชนให้เป็นสังคมคุณธรรม เพราะวัดคือพื้นที่ ศูนย์กลางของชุมชนตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชนแต่ละแห่งนั่นเอง ในปัจจุบันการที่วัดจะเป็นผู้ประสานความร่วมมือโดยวิถีบวร คงต้องจำเป็นเข้าใจถึงวิธีการสร้างสังคมให้เกิดความสงบสุข ที่มี 2 แนวคิด คือ 1) การสร้างสันติประชาคมตามทัศนะต่าง ๆ ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักสิทธิมนุษยชน การไม่ใช้ความรุนแรงในการเรียกร้องสิทธิ การเจรจาไกล่เกลี่ย 2) การสร้างสันติประชาคมตามแนวพระพุทธศาสนา ได้แก่ การระงับความขัดแย้งด้วยหลักอหิงสา การพัฒนา กาย จิต ปัญญาด้วยหลักไตรสิกขา, การสร้างความเมตตา ความสามัคคีในสังคมด้วยหลักสาราณียธรรมและหลักปรีชาญาณธรรม หลักกัลยาณมิตร หลักโยนิโสมนสิการ หลักอภัยทาน สันติ 4 ชั้น คือ กายสันติ จิตสันติ ปัญญาสันติ สังคมสันติ สันติทางสังคมเริ่มจากครอบครัว ชุมชน สังคมโลก นำหลักสาราณียธรรมและหลักอภัยทานสร้างสถานภาพสังคมดีต่อกัน นำหลักกัลยาณมิตร โยนิโสมนสิการและอภัยทาน ช่วยเสริมบทบาทคนกลางสำหรับการไกล่เกลี่ย (ไตรรัตน์ ธนะประกอบกรณ์ และ พระศรีวินยาภรณ์, 2562 : 22) และยังแนวทางที่น่าสนใจสำหรับการไกล่เกลี่ยเชิงพุทธที่น่าสู่สันติสุขด้วยศาสนา งานวิจัยยังกล่าวถึงการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี โดยที่พระพุทธศาสนามองว่า ความขัดแย้งในระดับโลกียวิสัยนั้นจัดว่าเป็นความทุกข์ หรือธรรมชาติที่จำเป็นต้องเกิดขึ้นต่อบุคคลและสังคม แต่ในระดับโลกุตระนั้น กลับมองว่าความขัดแย้งเป็นสภาวะที่ไร้ความขัดแย้งได้ แล้วแสดงภาพของความขัดแย้งว่าเกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างปัจจัยภายใน คือ กุศลมูลและอกุศลมูล ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ และปัจจัยภายนอก คือ ข้อเท็จจริง ความสัมพันธ์ ผลประโยชน์ ค่านิยม และโครงสร้างที่บิดเบี้ยว เมื่อ “ความหวาดกลัว” “เกรงกลัว” และ “ความสูญเสีย” เกิดขึ้น “ความขัดแย้ง” นำไปสู่ “ความรุนแรง” ได้ทำให้เกิดกลุ่ม “สันตินิยม” ซึ่งมีแนวคิดและการกระทำที่ปฏิเสธต่อต้าน และประณามการใช้ความรุนแรงเพื่อแก้ไขความขัดแย้งต่อมวลมนุษยชาติในทุกรูปแบบ นำเสนอสันติวิธีในความหมาย “การไม่ใช้ความรุนแรง” มุ่งเน้น “การใช้ความพยายามอย่างมหาศาลที่จะเอาชนะความชั่วร้ายด้วยความดี สันติวิธีมีได้อาศัยกลไกเนื้อที่แข็งแกร่ง และอาวุธอันชั่วช้า แต่อาศัยความกล้าหาญทางศีลธรรม การควบคุมตนเอง ความกรุณา ความรักในความยุติธรรม เคารพความดี และมีสัจจะที่เข้าถึงกันได้ด้วยวิธีการ

1. การสร้างเครื่องมือ ได้ศึกษาทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นกรอบในการสร้างแบบบันทึกเอกสารและแบบสังเกตการณ์ แบบสัมภาษณ์ (กึ่งโครงสร้าง) และ แนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

2. การตรวจสอบความตรงของเนื้อหา (Content Validity) นำเครื่องมือที่สร้างขึ้นทั้งหมดไปให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน พิจารณาตรวจสอบความตรงของเนื้อหา ความครอบคลุม และความเหมาะสมของภาษา จากนั้นได้นำข้อเสนอแนะและคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญมาปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) มาจากแบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ (Interview) และแบบสนทนากลุ่ม 2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ (Document Research) อาทิ หนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ งานวิจัย และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการสังเกตและจำแนกเนื้อหาตามวัตถุประสงค์การวิจัย ส่วนข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม ใช้วิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้ 1. การแยกข้อมูล โดยตั้งคำถามและดึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย 2. การลดทอนข้อมูล ด้วยการคัดเลือกสาระสำคัญ แล้วสังเคราะห์ให้เห็นประเด็นหลัก 3. การจัดระเบียบข้อมูล โดยเรียบเรียงข้อมูลผ่านการลดทอน ให้มีลำดับที่ชัดเจนตามเนื้อหา 4. การสรุปผลการวิเคราะห์ โดยสังเคราะห์ข้อมูลที่จัดระเบียบแล้วให้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาสภาพปัจจุบันของชุมชนวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

จากการศึกษาสภาพปัจจุบันของชุมชนวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พบว่า ชุมชนตำบลทุ่งมนมีลักษณะทางกายภาพที่ซับซ้อน ลักษณะพื้นที่ต่าง ๆ กัน ได้แก่ พื้นที่เนินสูงที่มีลักษณะเป็นดินภูเขาจะเป็นป่าเต็งรังโดยมีที่นาเป็นแห่ง ๆ สลับกันกับป่า หมู่บ้านทั้ง 11 หมู่ ตั้งอยู่บนที่เนินโคก ไหลโคกเป็นร่องน้ำทางน้ำไหลหรือฝืนนาอยู่ระหว่างแต่ละเนิน ทุ่งนาเป็นพื้นที่ราบบ้าง เป็นแอ่งบ้าง เอียงตามไหล่เนินและร่องน้ำบ้าง อาชีพการเกษตรมักประสบปัญหาภัยแล้ง ส่วนพื้นที่ราบลุ่มริมลำน้ำชีน้อยเป็นแหล่งรวมน้ำ มักเกิดน้ำท่วมเป็นประจำในช่วงน้ำหลากปลายฤดูฝน ความเปราะบางทางภูมิประเทศนี้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและจิตใจของครัวเรือนในระยะยาว ด้านโครงสร้างประชากร พบว่า เป็นชุมชนเก่าแก่ที่เป็นต้นกำเนิดให้กับชุมชนใหม่ ๆ ในบริเวณภูมิโนนแถบนี้ การทำมาหากินและความเป็นอยู่ยังอาศัยธรรมชาติ เป็นชุมชนที่มีผู้สูงอายุมากเช่นกับชุมชนทั่วไป คนวัยแรงงานจะไปทำงานที่กรุงเทพฯหรือพื้นที่เศรษฐกิจ พื้นฐานชาวบ้านมีอาชีพเกษตรกรรม รายได้ไม่แน่นอน ประสบปัญหาหนี้สินเรื้อรัง และขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ บางครอบครัวมีปัญหาพฤติกรรมเสี่ยง เช่น การดื่มสุรา การละเลยบทบาทหน้าที่ในครอบครัว และภาวะซึมเศร้า ด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิต พบว่า มีวัด 1 แห่งที่ตั้งขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และวัดอีก 3 แห่งตั้งขึ้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวบ้านอาศัยวัดที่เป็นองค์กรแรกของชุมชนในการทำงานร่วมกันทั้งกิจกรรมศาสนาและวัฒนธรรม แต่ยังพบพฤติกรรมบางประการที่ขัดต่อหลักพุทธธรรม เช่น การดื่มสุราในงานบุญ การจัดงานศพแบบฟุ่มเฟือย และขาดทักษะและทุนทรัพย์สำหรับการร่วมกันแก้ปัญหาของส่วนรวม บทบาทของ “บ้าน” ยังเป็นโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน โดยมีระบบเครือญาติและการพึ่งพาอาศัยกันอยู่ในระดับหนึ่ง ส่วน “วัด” ยังคงเป็นศูนย์กลางทางจิตใจ ซึ่งเป็นผลมาจากการนำชุมชนจัดโครงการ ดำเนินกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน ที่เริ่มตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2537 มีการดำเนินต่อเนื่องกันอยู่ใน 2 วัด จนกระทั่งมีการดำเนินการที่ต่อเนื่องกันอีกครั้ง ณ วัดอุมพร กระทั่งก่อให้เกิดผลผลิตด้านการศึกษาแผนกบาลีตามตารางที่ 1 ในปัจจุบัน

จากผลผลิตทางการพัฒนาบุคลากร วัดจึงมีชื่อเสียงและบทบาทเชิงสังคมกว้างขึ้น ทั้งนำไปให้คณะสงฆ์ได้ขยายไปด้วยกัน ขณะที่โรงเรียนและภาคราชการต่างมีความมุ่งมั่นในการประสานความร่วมมือกับวัด กับชุมชนให้มีการขับเคลื่อนบวรอย่างเต็มศักยภาพ นับว่าชุมชนตำบลทุ่งมนมีความสามารถบูรณาการได้ระดับหนึ่ง เพราะชุมชน

ตำบลทุ่งมนมีทุนทางวัฒนธรรม ศรัทธา และโครงสร้างบวรที่พร้อมต่อการพัฒนา แต่ยังเผชิญกับความเปราะบางในเชิงเศรษฐกิจ พหุติกรรม และระบบการจัดการชุมชน การเสริมสร้างความเข้มแข็งด้วยหลักพุทธธรรมให้เป็นกลไกร่วมของ บ้าน วัด และราชการ วิถีบวรจึงเป็นทางเลือกสำคัญในการพัฒนาชุมชนตำบลทุ่งมนสู่ความสันติสุข ทั้งนี้หลักไตรสิกขาควรได้รับการศึกษา และทำความเข้าใจด้วยเหตุผลให้กว้างขวางต่อไป

ตารางที่ 1 วัดอุทุมพร ส่งเสริมให้มีผู้สอบบาลีผ่าน ตั้งแต่ พ.ศ. 2554 - 2567

พ.ศ.	ป.1 - 2	ป.ธ.3	ป.ธ.4	ป.ธ.5	ป.ธ.6	ป.ธ.7	ป.ธ.8	ป.ธ.9	รวม
2554	2		1						3
2555	10	2							12
2556	5	3	2			1			11
2557	5	4	3	2					14
2558	4	4	3	2	2				15
2559	3	3	5	3	1	2			17
2560	1	2	3	2	3				11
2561	1	-	1	3	1	1			7
2562	2	2	-	1	1	1			7
2563	2	2	2	1	3	2	3		15
2564	3	2	3	2	-	1	1		12
2565	-	1	1	1	-	1	1	1	6
2566	-	1	-	1	3	-	1	1	7
2567	5	2	-	1	1	2	-	3	14
รวม	43	28	24	19	15	11	6	5	151

ที่มา: พระมหาชาญ อชิโต (2568)

ผลการศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขวิถีบวร

ด้านหลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขวิถีบวร พบว่า หลักพุทธธรรมสำหรับเหมาะกับวิถีบวรตำบลทุ่งมน (บ้าน วัด โรงเรียน/ราชการ) คือ หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เพราะมีความชัดเจนถึงการพัฒนามนุษย์ทั้งภายนอก คือ ศีล ที่เน้นการควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา ให้ถูกต้องตามกรอบความดี ส่งเสริมผู้นำและคนต้นแบบเป็นฐาน เพื่อให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบเรียบร้อย พัฒนาภายใน คือ สมาธิ ความมั่นคงทางจิตใจเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตประจำวัน การฝึกสมาธิจะก่อให้เกิดสติตามมา การฝึกให้จิตกล้าเผชิญปัญหาด้วยใจสงบ ไม่ใช้อารมณ์ และทำงานร่วมกันอย่างมีพลังใจ เป็นความสำคัญต่อการดำเนินงานบนเส้นทางสันติสุข ส่วนปัญญา เป็นหัวใจของการพัฒนาคน เพราะปัญญาประกอบส่วนทั้งศีลและสมาธิไปพร้อมๆกันนั้น ปัญญาแบบพุทธจะนำหลักอริยสัจ 4 มาเป็นกรอบคิดหลักสำหรับในยุคปัจจุบันปัญหายังมีความสำคัญต่อการนำศาสตร์ความรู้ต่าง ๆ อย่างที่แสดงไว้ในกรอบทวนวรรณกรรมที่ดีทั้งศาสตร์สมัยใหม่อื่น ๆ และการศึกษาข้ามศาสตร์ เพื่อให้เข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ให้มีทางออกอยู่เสมอ จะได้ครอบคลุมประเด็นปัญหาและการแก้ไขพัฒนาชุมชนตำบลทุ่งมน

ผลการศึกษาแนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

การศึกษาแนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พบว่า ชุมชนตำบลทุ่งมนมีร่องรอยในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิด “วิถีบวร” เพื่อ

สร้างชุมชนให้เกิดสันติสุขอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง และมีแนวทางในการประยุกต์หลักไตรสิกขา บูรณาการกับกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมในอนาคตไว้ 3 ระยะ ได้แก่ ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ดังนี้

1. ระยะต้นน้ำ ดังตัวอย่างในตารางที่ 2 ดังนี้

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบงานศพไม่ยากให้เป็นหนึ่งกับหลักไตรสิกขา เพื่อชุมชนสันติสุขวิถีบวร

ไตรสิกขา	ความหมาย	งานศพในมุมมองเปรียบเทียบ	ผลที่เกิดกับครอบครัว - ชุมชน
ศีล	การควบคุมกาย วาจา ไม่เบียดเบียนกันในชุมชน	ตั้งกติกาชุมชนจัดงานเรียบง่าย ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่สร้างหนี้สิน	ลดภาระทางการเงิน ไม่เบียดเบียนตนเองและลูกหลาน
สมาธิ	ความตั้งมั่นของจิต ทำใจสงบ พัฒนาบุคลิกใหม่	ญาติพี่น้องไม่ไขว่ไขวไปตามค่านิยมสังคม มุ่งความหมายแท้คือทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ	ครอบครัวตั้งหลักใจได้เร็ว ไม่ถูกกดดันด้วยการแข่งขันหรูหรา
ปัญญา	ความรู้แจ้ง เห็นความจริงตามธรรม	เข้าใจอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จัดงานด้วยสติ มีระบบกองทุนหรือช่วยเหลือกันเพื่อลดหนี้	ชุมชนจัดการได้ยั่งยืน เห็นค่าความจริงมากกว่ารูปแบบภายนอก

จากตารางที่ 2 เป็นกิจกรรมในระยะต้นน้ำ ระยะต้นน้ำจะรวมถึงแนวปฏิบัติทั้งเชิงวัฒนธรรมพุทธศาสนา การศึกษา งานพัฒนาชุมชน งานสาธารณสุข ผ่านภารกิจการคณะสงฆ์ 6 ด้าน เช่น วัด ประชา รัฐ สร้างสุข กองทุนพระคิลานุปัฏฐาก งานอาหารปลอดภัย งานป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด งานศพไม่ยากให้เขาเป็นหนึ่ง และเป็นทุกข์ เป็นต้น

2. ระยะกลางน้ำ มีแผนการเสริมสร้างกลไกเฝ้าระวังและฟื้นฟูชุมชน จัดตั้งเครือข่าย “เจ้าหน้าที่และอาสาสมัครจิตอาสาตำบลทุ่งมน - ตำบลสมุด” เพื่อดำเนินภารกิจด้านความมั่นคงและสุขภาวะของชุมชน เช่น ป้องกันยาเสพติดและดูแลผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง การรณรงค์เรื่องอาหารปลอดภัยและจัดการขยะชุมชน

ภาพที่ 2 เครือข่ายเจ้าหน้าที่อาสาสมัครจิตอาสา

3. ระยะปลายน้ำ จะร่วมกันสร้างชุมชนปลอดภัยด้วยสติและพลังศีลธรรม ดำเนินโครงการ “เส้นทางบุญ ชุมชนปลอดภัย ถนนทุกสายปลอดภัยด้วยสติ” โดยเน้นการบูรณาการ 4 มิติ มีการติดตั้งกล้องวงจรปิด CCTV โดยยึดหลักไตรสิกขา ตามตารางที่ 2 (ได้ดำเนินการไป 3 จุดแล้ว โดยการตั้งสัญญาณภาพมาบันทึกที่วัดสะเดารัตนาราม)

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบกล้องวงจรปิด CCTV กับไตรสิกขา เพื่อชุมชนสันติสุขวิถีบวร

ไตรสิกขา	ความหมาย	กล้องวงจรปิดในเชิงเปรียบเทียบ	ผลที่เกิดกับชุมชน
ศีล	การควบคุมกาย วาจา ใจไม่ให้ล่วงละเมิดกันในชุมชน	กล้องทำหน้าที่เป็นกตिका เตือนให้คนระวัง ไม่ทำผิดกฎหมายหรือผิดศีลธรรม	ชุมชนอยู่ในกรอบ มีระเบียบ ลดการกระทำผิด เพิ่มสติ เพิ่มการระวังตน
สมาธิ	การตั้งมั่นของจิต ทำให้เกิดความสงบ เสริมบรรยากาศการไม่กระทบกระทั่งกัน	กล้องสร้างความมั่นใจ ลดความวิตกกังวล รู้ว่ามีสิ่งคอยดูแลความปลอดภัย	ชุมชนเกิดความสงบ เอกภาพ และไว้วางใจกันมากขึ้น
ปัญญา	ความรู้แจ้ง เข้าใจตามความเป็นจริง	ภาพและข้อมูลจากกล้องช่วยให้รู้ข้อเท็จจริง เห็นปัญหาอย่างตรงไปตรงมา	ชุมชนใช้ข้อมูลจริงวางแผนแก้ปัญหา และพัฒนาได้ตรง

สาระสำคัญของการติดตั้งกล้องวงจรปิด คือแนวปฏิบัติ “วิถีบวร” ที่ตำบลทุ่งมนเริ่มนำมาใช้ เป็นการป้องกัน ปราบ และแก้ไขปัญหา หรือการใช้ประโยชน์จากนิติวิทยาศาสตร์ เกิดความชัดเจนในการลดหรือแก้ปัญหา มีการบริหารแบบมีส่วนร่วม แบบเครือข่ายบ้าน วัด โรงเรียน ราชการ และประชาชน มุ่งดำเนินชีวิตอย่างมีสติ สร้างสุขภาวะทั้ง 4 มิติ และพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

ภาพที่ 3 วิถีทุ่งมน ตำบลคุณธรรม
ที่มา: พระครูปริยัติกิตติวรณ (2567)

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

แนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

ชุมชนตำบลทุ่งมนมีภูมิประเทศหลากหลาย ประกอบด้วยพื้นที่เนินสูงดินภูเขา (ลูกรัง โขดหิน) พื้นที่ราบทุ่งนา แอ่งทำนา และพื้นที่ลาดเอียงรอบโคกเนิน รวมถึงพื้นที่ราบลุ่มแหล่งรวมน้ำซึ่งมีป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ สลับกับพื้นที่เกษตรกรรม เกษตรกรส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินจำกัด หลายครอบครัวไร้ที่ทำกิน ดินมีคุณสมบัติอุ้มน้ำน้อย และขาดระบบชลประทาน ทำให้ผลผลิตต้องพึ่งพาสภาพน้ำ ฟ้า อากาศ ขณะที่พื้นที่ริมลำน้ำขึ้นน้อยและห้วยก้อลประสบปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากในฤดูน้ำหลาก ส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรไม่อุดมสมบูรณ์ ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและ

ภัยธรรมชาติทำให้ชุมชนต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนทางอาชีพและรายได้ เกิดภาวะหนี้สินสะสม และกระทบต่อสุขภาพจิตของชาวบ้าน โครงสร้างประชากรยังเผชิญปัญหาสัดส่วนผู้สูงอายุสูง เด็กมีแนวโน้มลดลง และครอบครัวเปลี่ยนเป็นแบบข้ามรุ่น รายได้หลักยังคงมาจากเกษตรกรรมซึ่งเสี่ยงต่อปัจจัยภายนอกหลายประการ ทำให้เกิดความเปราะบางทั้งในระดับบุคคลและครอบครัววิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน แม้ชาวบ้านยังคงยึดมั่นในประเพณีท้องถิ่น ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความสัมพันธ์แนบแน่นระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน แต่การดำเนินวิถี “บวร” ในปัจจุบันเผชิญข้อจำกัดจากปัญหาสังคม เศรษฐกิจ และภาวะผู้นำภายในชุมชน นอกจากนี้ แม้ระบบเครือข่ายยังคงเข้มแข็ง แต่ยังขาดกลไกและทักษะในการส่งเสริมคุณธรรมภายในครอบครัว ในอดีตชุมชนตำบลทุ่งมนมีลักษณะ “สมองไหล” และเป็นเสมือนสังคมปิด คนดั้งเดิมมักมีวิถีชีวิตเชิงชาและเฉื่อยมากกว่าครอบครัวที่มีความสัมพันธ์ข้ามถิ่น ส่งผลให้เกิดความเหินห่างกันทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน แม้ชุมชนจะมีศักยภาพมากกว่าหลายพื้นที่ในอำเภอเดียวกัน แต่ในอีกมุมหนึ่งกลับเผชิญผลกระทบต่อการพัฒนาทางสังคมบางด้าน เช่น การพัฒนาการเมืองอย่างมีคุณภาพ ชุมชนจึงจำเป็นต้องประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม (ไตรสิกขา) ร่วมกับการเสริมบทบาทของบ้าน วัด และราชการ เพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน

หลักพุทธธรรมเพื่อสันติสุขวิถีบวร ตำบลทุ่งมน จะต้องประยุกต์หลักพุทธธรรมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในตำบลทุ่งมน โดยไม่ได้จำกัดอยู่เพียงพิธีกรรมทางศาสนา แต่ต้องใช้เป็น “กลไกเปลี่ยนพฤติกรรมชุมชน” อย่างเป็นระบบ เพื่อพัฒนาคนและชุมชนสู่ “ชุมชนสันติสุข” โดยมีรากฐานจาก ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ครอบคลุมทั้งบุคคล ครอบครัว และสังคม 1. ให้วิถีบวร คือโครงสร้างการทำงานร่วมกัน “วิถีบวร” คือกระบวนการบูรณาการ บ้าน วัด และ โรงเรียน/องค์กรภาครัฐ ให้ทำงานเป็นเครือข่ายร่วมกัน ประยุกต์หลักธรรมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น งานศพไม่เปื้อนหนี้ หรือศีลธรรมหมู่บ้าน แสดงให้เห็นว่าธรรมะฝังอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของชุมชน 2. การพัฒนาชุมชนตามแนวไตรสิกขา คือ ใช้ศีลวางรากฐานทางพฤติกรรม ผูกผู้นำให้มีวาจา ใจเรียบร้อย เป็นแบบอย่างด้านจริยธรรม และสร้างศรัทธาจากชุมชน ใช้สมาธิฝึกความตั้งใจมั่นและควบคุมอารมณ์ ช่วยให้ผู้นำทำงานมั่นคงไม่หวั่นไหวต่อแรงกดดัน ใช้ปัญญาสอดแทรกปฏิสัมพันธ์ 4 และอริยสัจ 4 เป็นแกนนำ เพื่อเข้าใจปัญหาชุมชนอย่างลึกซึ้ง คิดเป็นระบบ และใช้ธรรมะเป็นฐานในการตัดสินใจ 3. หลักธรรมในการจัดการปัญหาชุมชน การแก้ปัญหา เช่น การดื่มสุรา ความขัดแย้ง หรือความยากจน ใช้หลักธรรมควบคู่กับไตรสิกขา ได้แก่ ศีล คือ ควบคุมพฤติกรรมให้ปราศจากโกรธและอคติ เช่น การละอกุศลกรรม และมีหิริโอตตปละ สมาธิ คือ เพียรละสิ่งไม่ดี รักษาสิ่งดี ด้วยใจมั่นคง ปัญญา คือ วิเคราะห์เหตุแห่งทุกข์ด้วยอริยสัจ 4 ใช้สังคหวัตถุ 4 หรือพรหมวิหาร 4 สร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ 4. การสร้างคนต้นแบบ เน้นพัฒนาผู้นำและชาวบ้านให้เป็นคนต้นแบบที่มีศีล สมาธิ ปัญญา ฝึกฝนอย่างเป็นระบบ เพื่อความน่าเชื่อถือและศรัทธาในชุมชน ศีลรากฐานความดีงามและความไว้วางใจ สมาธิความมั่นคงทางใจ ทนต่อแรงกดดัน ปัญญาความรู้และวิสัยทัศน์ เข้าใจธรรมะลึกซึ้ง ใช้เหตุผลแก้ปัญหา 5. บทสรุป แนวทางวิถีบวรที่ใช้ไตรสิกขาอย่างลึกซึ้ง ทำให้การพัฒนาชุมชนไม่ใช่แค่การรณรงค์ แต่เป็นการ “สร้างคน” ทั้งผู้นำและประชาชนทั่วไป จนเกิดการสื่อสารที่รับฟังด้วยใจ เจรจาอย่างเข้าใจกัน ขอโทษและให้อภัยกันได้ รวมทั้งนำศาสตร์สมัยใหม่มาผสมผสานเพื่อก้าวไปสู่ความสันติสุขที่มั่นคงทั้งพฤติกรรม จิตใจ และความคิด

การเก็บข้อมูลภาคสนาม สัมภาษณ์เชิงลึก และวิเคราะห์เอกสาร เพื่อหาหลักการพัฒนาชุมชนตำบลทุ่งมนด้วยหลักพุทธธรรม (ไตรสิกขา) โดยมีสาระสำคัญดังนี้ 1. การประยุกต์หลักพุทธธรรมผ่านวิถีบวร วัดนั้นเป็นศูนย์กลางจิตวิญญาณและการเรียนรู้ เป็นแหล่งนำหลักธรรมมาสู่การปฏิบัติจริง เช่น เวทีประชุมประจำเดือน การรณรงค์ลดงานศพไม่เปียกให้เขาเป็นหนี้ บ้านเป็นฐานบ่มเพาะพฤติกรรมเชิงพุทธ ถ่ายทอดไตรสิกขา ความพอเพียง สติ สมาธิ และขันติ ลดพฤติกรรมเสี่ยง เช่น สุรา การพนัน ยาเสพติด โรงเรียน/ราชการ เป็นกลไกสนับสนุนเชิงระบบ บูรณาการหลักพุทธธรรมในกิจกรรมของ อบต., รพ.สต., สถานีตำรวจ และผู้นำชุมชน สร้างเครือข่ายพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง 2. การประยุกต์หลักพุทธธรรมในเชิงปฏิบัติ คือนำหลักอริยสัจ 4 เป็นแนววิเคราะห์และแก้ปัญหา เช่น การดื่มสุรา โดยระบุทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เพื่อวางแนวทางแก้ไขอย่างเป็นเหตุผล พรหมวิหาร 4 ฟื้นฟูความสัมพันธ์ในชุมชนเสริมเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ให้เกิดความสามัคคีและการร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ 3. ประเด็นท้าทาย ยังมีปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงและทำความเข้าใจหลักธรรมระหว่างช่วงวัย ขาดกลไกติดตามผลจากภาครัฐ และขาดผู้นำทางจิตวิญญาณในบางครอบครัว ซึ่งอาจทำให้การส่งเสริมพฤติกรรมเชิงพุทธไม่ยั่งยืน บทสรุป การสร้างชุมชนสันติสุข

ด้วยวิธีบรรเทาอาศัยการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการทำงานของทุกภาคส่วนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อเอาชนะข้อท้าทายและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

2. อภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนตำบลทุ่งมนเผชิญกับความเปราะบางทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมอย่างซับซ้อน ชุมชนเกิดความเหลื่อมล้ำ ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและจิตใจของครัวเรือนในระยะยาว อย่างไรก็ตาม แม้จะเผชิญกับความท้าทายเหล่านี้ ชุมชนยังมีทุนทางสังคมที่สำคัญคือ ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และโครงสร้าง “บวร” (บ้าน - วัด - ราชการ) ที่ยังคงเป็นรากฐานของวิถีชีวิต แม้จะยังขาดการบูรณาการอย่างเป็นระบบ แต่ความศรัทธาทางศาสนายังเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน สอดคล้องกับแนวคิด พระครูสังฆรักษ์ประจวบ วุฑฒิจาริ และคณะ (2562 : 102 - 104) ซึ่งหากได้รับการส่งเสริมอย่างถูกวิธี จะสามารถเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ได้ สำคัญคือการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงการทำกิจกรรมทางศาสนา แต่คือการนำ หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) มาเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนพฤติกรรมและโครงสร้างความคิดของคนในชุมชน โดยอาศัยธรรมะเป็นรากฐานในการคิด พุท และปฏิบัติ เพื่อสร้างชุมชนสันติสุขที่แท้จริง

การนำหลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขวิธีบรรเทาในพื้นที่ตำบลทุ่งมน สอดคล้องกับ พระครูสังฆรักษ์ประจวบ วุฑฒิจาริ และคณะ (2562 : 102 - 104) ที่ได้เสนอแนวทางการพัฒนาชุมชนสันติสุขโดยอิงหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ซึ่งหลักพุทธธรรมนี้ มีความสำคัญในการนำไปพัฒนาสังคมให้เกิดสันติสุข และยังสอดคล้องกับ กรัณธรัตน์ สุทธิพรณวัฒน์ (2559 : 1 - 5) ชูชาติ สุทธะ และคณะ (2562 : 162 - 163) และ ไตรรัตน์ ธนะประกอบภรณ์ และ พระศรีวินยาภรณ์ (2562 : 20 - 21) ซึ่งนักวิจัยทั้งหมดนี้ต่างเน้นเรื่อง หลักไตรสิกขา คือ ศีลเน้นการควบคุมพฤติกรรมให้ถูกต้องตามกรอบความดี เช่น ฝึกการควบคุมกาย วาจา ส่งเสริมผู้นำและคนต้นแบบที่มีศีลธรรมเป็นฐาน เพื่อให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบเรียบร้อย ด้านสมาธิจะพัฒนาความมั่นคงในจิตใจของผู้นำและชุมชน ผ่านการฝึกสมาธิเพื่อให้กล้าเผชิญปัญหาด้วยใจสงบ ไม่ใช้อารมณ์ และทำงานร่วมกันอย่างมีพลังใจ ด้านปัญญาใช้หลักอริยสัจ 4 เป็นกรอบคิดหลักในการเข้าใจปัญหา ช่วยจัดการชุมชนโดยใช้เหตุผลและธรรมะในการวางแผน พัฒนาชุมชนโดยมีปัญญาเป็นเครื่องมือแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างมีรากฐานธรรม นอกจากนี้ ยังเน้นการพัฒนาผู้นำชุมชนตลอดถึงชาวบ้านให้เป็น “คนต้นแบบ” ที่มีคุณธรรมครบถ้วนในด้าน ศีล สมาธิ และปัญญา ผ่านการฝึกฝนอย่างเป็นระบบแนวทางไตรสิกขา อันได้แก่ ศีลเป็นรากฐานของความดีงามในการประพฤติ เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและศรัทธาในชุมชน สมาธิช่วยให้ผู้นำมีจิตใจมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อแรงกดดันหรือความขัดแย้ง ปัญญาคือความรู้และวิสัยทัศน์ที่ถูกต้อง เข้าใจธรรมะอย่างลึกซึ้ง และใช้เหตุผลแก้ปัญหาชุมชน ใช้หลักมงคลชีวิต 38 ประการ พัฒนาดังแต่บุคคล ชุมชน และสังคม ซึ่งมีความสอดคล้องกับ ชูชาติ สุทธะ และคณะ (2559 : 159) บทสรุปที่สำคัญ คือ การพัฒนาชุมชนสันติสุขตามวิธีบรรเทาด้วยการประยุกต์ไตรสิกขาแบบลึกซึ้งนี้ ผู้นำชุมชนจะเป็นคนต้นแบบที่สามารถนำชุมชน ด้วยหลักศีล หลักสมาธิ และหลักปัญญา จะพัฒนาความคิด กระบวนทัศน์ ทำการสื่อสารกันในชุมชน ที่มีการฟังกันด้วยใจ การเจรจาอย่างเข้าใจกัน ขึ้นให้ภัยแก่กันได้ มีการขอโทษอย่างจริงจัง ยอมรับการสร้างปัญญาด้วยศาสตร์สมัยใหม่แล้วใช้ดำเนินการตามรูปแบบต่าง ๆ จนบรรลุสามสันติสุข เมื่อทำอย่างนี้จะสอดคล้องกับงานวิจัยของ ไตรรัตน์ ธนะประกอบภรณ์ และ พระศรีวินยาภรณ์ (2562 : 1 - 3) และ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธิบุญยากร) (2547 : 426 - 432) ที่เน้นย้ำความสำคัญของการพัฒนาผู้นำและคนในชุมชนให้เป็นผู้มีปัญญาในการแก้ปัญหา

การวิจัยเรื่อง “แนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิธีบรรเทา ตำบลทุ่งมน” ครั้งนี้สามารถเขียนเป็นองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย ว่า “ชุมชนทุ่งมนสันติสุขโดยวิธีบรรเทา” ที่หลักไตรสิกขาสำหรับการพัฒนาคน ชุมชน สังคม อย่างเป็นระบบ คือ เกิดกรอบความคิดพัฒนาคน 4 ขั้นตอน คือ 1) หลักพุทธธรรมหนุนเสริมแกนนำชุมชนด้านศีลธรรมสู่ชุมชนสันติสุขวิธีบรรเทา 2) หลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาชุมชนสู่ชุมชนสันติสุขวิธีบรรเทา 3) หลักพุทธธรรมพัฒนาชีวิตคนต้นแบบในชุมชนสู่ชุมชนสันติสุขวิธีบรรเทา 4) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการปฏิบัติงานเพื่อชุมชนสันติสุขวิธีบรรเทา รูปแบบนี้ต้องประสานพลังระหว่าง บ้าน (ครอบครัว/หมู่บ้าน) วัด (ศาสนา) และ ราชการ/โรงเรียน (การจัดการทางสังคม) โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและการเรียนรู้ ทำการฟื้นฟูคุณภาพชีวิต ลดพฤติกรรมเสี่ยง และสร้างวัฒนธรรมแห่งสติและเมตตาในชุมชน หลักอริยสัจ 4 เป็นฐานความคิดสำคัญ คือเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน สอดคล้องกับหลักไตรสิกขาที่เป็นยุทธศาสตร์พัฒนาคน นำหลักไตรสิกขาประยุกต์ไปกับการ

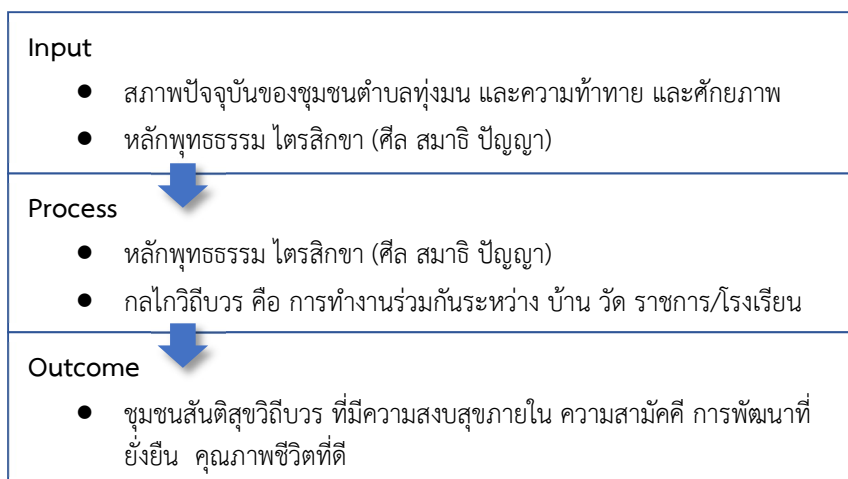
ขับเคลื่อนกิจกรรมชุมชนทุกครั้ง เช่นการจัดเวทีสนทนาธรรม การลงพื้นที่เยี่ยมบ้านผู้เปราะบาง การแนะแนวให้ผู้แสวงหาสรากลับใจ สร้างระบบผู้นำใหม่ที่ขับเคลื่อนด้วยความศรัทธาและคุณธรรม เป็นการหลอมรวม “หลักธรรมกับวิถีชีวิตคนทุ่งมน” ที่ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การจัดกิจกรรมทำบุญร่วมกัน การประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อสร้างสายสัมพันธ์และลดความขัดแย้ง สะท้อนแนวคิด “ธรรมะในวิถีบวรทุ่งมน” อย่างแท้จริง การฟื้นฟูพลังชุมชนผ่าน “กระบวนการบวรแบบมีส่วนร่วม” การแก้ปัญหาชุมชนมิใช่เพียงบทบาทของวัดหรือรัฐ แต่ได้อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน โดยมีหลักไตรสิกขาเป็นฐาน สามารถสรุปเป็นภาพ ดังนี้

ภาพที่ 4 ชุมชนทุ่งมนสันติสุขโดยวิถีบวร

การวิจัยครั้งนี้ ยังได้กรอบองค์ความรู้ “โมเดลชุมชนสันติสุขวิถีบวรด้วยหลักพุทธธรรม” อีก ซึ่งแสดงและอธิบายให้เห็นถึงการทำงานแบบองค์รวม โดยมีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน ที่สัมพันธ์กัน คือ 1. ปัจจัยนำเข้า (Input) 2. กระบวนการ (Process) และ 3. ผลลัพธ์ (Outcome) ในกรอบองค์ความรู้นี้ 1. ด้านปัจจัยนำเข้า (Input) กล่าวถึงสภาพปัจจุบันของชุมชน (The Context) อย่างครอบคลุมบริบทของตำบลทุ่งมน ซึ่งประกอบด้วย สภาพทางภูมิประเทศ ปัญหาทางเศรษฐกิจ (ความยากจน หนี้สิน) ปัญหาสังคม (การดื่มสุรา สารเสพติด ความรุนแรงในครอบครัว) และศักยภาพของชุมชน (ภูมิปัญญา วัฒนธรรม โครงสร้างทางสังคม) รวมถึงการมีอยู่ของสถาบันบวรในพื้นที่ อันมีเรื่องราวปัญหาที่ท้าทายต่อความสามารถและความต้องการที่ชุมชนเผชิญ ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขและพัฒนาเพื่อนำไปสู่สันติสุข มีการนำหลักพุทธธรรม (Buddhist Principles) เข้าเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อนงาน หลักธรรมที่ถูกนำมาปฏิบัติการเป็นแนวทางในการแก้ไขและพัฒนาปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน คือไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) อันเป็นหัวใจสำคัญที่หล่อหลอมคุณธรรมภายในบุคคลและกลุ่ม มีความหมายที่เป็นกรอบความคิดดังนี้ ศีล : สร้างระเบียบวินัย ความถูกต้อง และลดความขัดแย้ง สมาธิ : พัฒนาจิตใจให้เข้มแข็ง มีสติ และแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล และปัญญา : นำไปสู่การรู้เท่าทันปัญหา การตัดสินใจที่ถูกต้อง และการพัฒนานวัตกรรมชุมชน ภายใต้หลักไตรสิกขาซึ่งเป็นหลักใหญ่ มีการคำนึงถึงหลักธรรมย่อยสำหรับการแตกประเด็นให้ชัดเจนในวิถีปฏิบัติงาน หรือนำสู่การลงมือปฏิบัติการได้ คือ การส่งเสริมความสัมพันธ์ต่อกันในชุมชนอันดีงาม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และสร้างความสามัคคีในชุมชน 2. ปัจจัยนำเข้าทั้งหมดนี้ ถูกนำไปสู่กระบวนการ (Process) หรือตรงกับคำว่ากระบวนการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมนั่นเอง การยึดหลักไตรสิกขาในขั้นกระบวนการ คือการกำหนดกลไกวิถีบวร (Bowon Mechanism) เป็นการบูรณาการบทบาท ให้มีการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องของ 3 ภาคส่วนหลัก คือ ให้บ้านเป็นหน่วยฐานรากที่ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม และเป็นพื้นที่ปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของสมาชิกในครอบครัว วัดเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ

การศึกษา การเผยแพร่ธรรมะ และเป็นพื้นที่รวมกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นแหล่งรวมพลังศรัทธา และภูมิปัญญา ส่วนราชการรวมทั้งโรงเรียน เป็นผู้สนับสนุนด้านนโยบาย งบประมาณ องค์ความรู้ และเป็นกลไกในการ ส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน และการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองที่ดี สำหรับกลไก 3 ภาคส่วนหลักนี้ ยึดไปตามหลัก ทิศ 6 ในคัมภีร์สังคาลสูตร เป็นแนวทางที่สำคัญ เมื่อกำหนดความเข้าใจถึงกลไกแล้ว จึงขับเคลื่อนให้กลไกทำงาน ตามกระบวนการ (Process) เรียกว่าการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมผ่านวิถีบวร ทำกระบวนการที่ต่อเนื่องและมีการ ปรับเปลี่ยนตามบริบทของชุมชน โดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจให้ชัดเจนต่อสภาพปัญหาและศักยภาพของชุมชน เลือกสรรหลักพุทธธรรมที่เหมาะสม และนำไปกำหนดเป็นแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจนผ่านการทำงานร่วมกันของ บ้าน วัด และราชการ ซึ่งรวมถึงการจัดกิจกรรม โครงการ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การทำงานบนความเข้าใจ กระบวนการ (Process) ในชุมชนตำบลทุ่งมนเป็นได้นำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ตามแนวคิด “วิถีบวร” (บ้าน - วัด - ราชการ) เพื่อสร้างชุมชนให้เกิดสันติสุขอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง โดยประยุกต์หลักพุทธธรรมบูรณาการกับ กิจกรรมที่เป็นรูปธรรมไว้ 3 ระยะ ได้แก่ ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ สารสำคัญแนวปฏิบัติ “วิถีบวร” ที่ตำบลทุ่งมน นำมาใช้ เป็นการผสมผสานระหว่างหลักพุทธธรรม วิถีชีวิตชุมชน และการบริหารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะทำให้เกิด เครือข่ายความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน อบต. และประชาชน นำไปสู่การลดความเครียด ลดปัญหาสุรา ป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ลดอุบัติเหตุ สร้างสุขภาวะ 4 มิติ และสร้างชุมชนที่มีสติ มีเมตตา และพึ่งพาตนเอง ได้อย่างยั่งยืน 3. ผลลัพธ์ (Outcome) เมื่อกลไกวิถีบวรทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นแกนกลาง จะนำไปสู่ “ชุมชนสันติสุข” ซึ่งจะมีลักษณะดังนี้ ความสงบสุขภายใน ประชาชนมีจิตใจที่สงบ ลดความเครียดและ ปัญหาทางสุขภาพจิต ความสามัคคีปรองดอง ลดความขัดแย้งในชุมชน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพัฒนาที่ยั่งยืน ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรและแก้ไขปัญหาด้วยตนเองอย่างมีเหตุผลและยั่งยืน คุณภาพชีวิตที่ดี ประชาชนมีความ มั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และมีภูมิคุ้มกันที่ดี การธำรงรักษาวัฒนธรรม ชุมชนยังคงรักษาและส่งเสริมประเพณี วัฒนธรรมอันดีงาม สามารถสรุปเป็นภาพ ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 ชุมชนสันติสุขวิถีบวรด้วยหลักพุทธธรรม

แนวทางประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อชุมชนสันติสุขโดยวิถีบวร ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัด สุรินทร์ นั้น ได้ยกหลักไตรสิกขาขึ้นมาใช้ควบคู่กับการบูรณาการบทบาทของ บ้าน - วัด - ราชการ (วิถีบวร) เป็นกลไก สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งและสันติสุขในชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่เผชิญกับปัญหาทางสังคมและพฤติกรรมเสี่ยง เช่น การดื่มสุราและความขัดแย้งในครอบครัว องค์ความรู้จากการวิจัยชี้ให้เห็นว่าการประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขา จะเป็น แนวทางสำหรับการพัฒนาคน โดยต้องให้ผู้นำชุมชนและพระสงฆ์เป็นผู้ขับเคลื่อนหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่อง ชุมชนจะเกิดความตื่นตัว มีสติรู้ตัว และร่วมมือกันพัฒนาวิถีชีวิตที่มีความสุขอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ การผสมผสานหลัก

ไตรสิกขาเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันและวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งการจัดกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอในพื้นที่บ้าน วัด และหน่วยงานราชการ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นและการแก้ไขปัญหาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม โดยสรุป การประยุกต์หลักไตรสิกขาผ่านวิถีบวรไม่เพียงแต่ช่วยลดปัญหาทางสังคม แต่ยังสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในชุมชนตำบลทุ่งมนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

ภาพที่ 6 สันติสุขวิถีบวร 9 ท

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์

- 1.1 ใช้ประโยชน์จากสถานีวิทยุกระจายเสียง ที่ตั้งอยู่ ณ วัดสระเดารัตนาราม ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
- 1.2 ควรดำเนินการจัดงานศพไม่ให้เขาเป็นหนี้ ไม่เป็นทุกข์ ให้ต่อเนื่อง และขยายผลให้กว้าง
- 1.3 ดำเนินโครงการ “เส้นทางบุญ ชุมชนปลอดภัย ถนนทุกสายปลอดภัยด้วยสติ” ต่อไปให้บรรลุ

เป้าหมาย

1.4 พัฒนาพื้นที่ตำบลทุ่งมน ให้เป็นพื้นที่ตำบลธรรมาภิบาล ตำบลจัดการขยะ ตำบลเน้นความยั่งยืนทางอาหารและการจัดการน้ำ ตำบลจัดการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ วัฒนธรรม และศาสนา พัฒนาศักยภาพมัคคุเทศก์ชุมชน พัฒนาศักยภาพวิทยากรชุมชน หรือ ภูมิปัญญาชุมชน

1.5 ดำเนินกระบวนการวิถีบวรในพื้นที่ตำบลทุ่งมนในปัจจุบันต่อเนื่อง โดยให้วัดเป็นศูนย์กลางในการส่งเสริมและเสริมสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจให้กับชุมชน วัดทำหน้าที่เข้าไปมีบทบาทในการสนับสนุนและประสานความร่วมมือกับองค์กรภาครัฐ และโครงสร้างทางสังคมที่มีอยู่แล้ว เพื่อให้การทำงานมีความคล่องตัว มีพลัง และเกิดบูรณาการอย่างมีประสิทธิภาพ นำไปสู่ความสามัคคีและความเข้มแข็งของชุมชนโดยรวม

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาบทบาทคณะสงฆ์ตำบลทุ่งมนกับแนวทางการดำเนินงานสาธารณสงเคราะห์ในตำบลทุ่งมนและตำบลสมุด อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

2.2 ควรศึกษาการพัฒนาธรรมานุญวิถีบวรตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกท่านสำหรับงานวิจัยนี้ เช่น นางสาวอานงค์ สายสุ พระศักดิ์สิทธิ์ สิทธิคุณ พระมหาเอกลักษณ์ สุจินโน นายเฮีย หวังทางมี กำนันตำบลทุ่งมน ด.ต.บัญชา สุขประเสริฐ สก.ทุ่งมน นายบัณฑิต ปานะโปย นายกองค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งมน เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กรัณฐรัตน์ สุทธิพรณีนวัฒน์. (2559). *การขัดเกลาทางสังคมในพระพุทธศาสนา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิตไม่
ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ชูชาติ สุทธิ, พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, และ พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์. (2562). กระบวนการพัฒนาชีวิตเชิงพุทธบูรณาการ.
วารสารสังคมศาสตร์วิชาการ, 12(1), 158 - 168.
- ณัฐสินี รุ่งเพ็ชรณิ. (2564). การศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม กรณีศึกษา : ชุมชนวัดเกตุการาม อำเภอ
เมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่. *สารศาสตร์*, 4(4), 895 - 907.
- ไตรรัตน์ ธนะประกอบภรณ์ และ พระศรีวินยาภรณ์. (2562). การสร้างสันติประชาคมตามแนวพุทธ. *วารสาร
บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 15(3), 16 - 26.
- ทวีศักดิ์ ทองทิพย์. (2561). แนวคิดการบริหารการศึกษาตามหลักไตรสิกขากับแนวคิดตามทฤษฎีเชิงระบบเป็นความ
สอดคล้องกันที่ลงตัว. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏ*, 9(2), 95 - 104.
- ธนพล สราญจิตร. (2558). ปัญหาความยากจนในสังคมไทย. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย ฉบับ
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 5(2), 12 - 21.
- พระครูบูรพาธรรมประทีป (ไทยสวัสดิ์ อดตทีโป). (2565). การประยุกต์ใช้มรรชาธรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่
สถาบันครอบครัว. *วารสารศึกษิตาลัย*, 3(1), 1 - 14.
- พระครูปริยัติกิตติธรรม. (2567). *วิถีทุ่งมน ตำบลคุณธรรม* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนตัว.
- พระครูสังฆรักษ์ประจวบ วุฑฒิจาริ, วีรธรรม ปัญจันต์, พระวุฒิชัย มหาสทโท, เดชา ตาละนิก, และ สกุนดา คงจันทร์.
(2562). บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 10(1), 101 - 119.
- พระมหาเกรียงศักดิ์ โสภาค. (2562). พุทธวิธีแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในครอบครัวสังคมไทยปัจจุบัน. *วารสารสังคม
ศาสตร์ปัญญาพัฒนา*, 1(2), 25 - 32.
- พระมหาชาญ อชิโต. (2568). *ผลสอบบาลีวัดอุทุมพร พ.ศ. 2554 - 2567*. สำนักศาสนศึกษาวัดอุทุมพร.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินัยการ). (2547). *รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์
กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่* [วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย]. e-Thesis Central Library Mahachulalongkornrajavidyalaya University. [https://
e-thesis.mcu.ac.th/thesis/2871](https://e-thesis.mcu.ac.th/thesis/2871).
- พระอธิการโสภณ ปิยธมโม (กิ่งแก้ว), ละเอียด จงกลณี, และ พระอนันดา วาทยโท (เข้มมา). (2564). พลังบวร : พลัง
หลักของชุมชนคุณธรรม. *วารสารปัญญาภิธาน*, 6(1), 69 - 80.
- รัฐวิทย์ อริยพัชร์พล และ พัสสธณ วรภัทร์ธระกุล. (2563). การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวของไทย. *วารสาร
สังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(4), 321 - 335.
- วสมน ทิพนีย์. (2559). การแก้ไขปัญหาคความรุนแรงในครอบครัวตามแนวพุทธธรรม. *วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย*, 7(1), 51 - 60.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2541). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* (พิมพ์ครั้งที่ 7). โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

การธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญผะเหวด : พื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรม
The Identity of Isan Thae Preaching Retention in the Bun Phawet Tradition :
A Cultural Prototype Area

เสกสรรค์ สนวา^{1*} และ พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์²

Seksan Sonwa^{1*} and Pongsawut Rachjun²

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะนิติรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด¹

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะนิติรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด²

Assistant Professor Dr., Faculty of Law and Politics, Roi Et Rajabhat University¹

Assistant Professor, Faculty of Law and Politics, Roi Et Rajabhat University²

*Corresponding author, e-mail: seksan@reru.ac.th

วันที่รับบทความ: 29 สิงหาคม 2568; วันแก้ไขบทความ: 5 ตุลาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 7 ตุลาคม 2568

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. วิเคราะห์รูปแบบ เทคนิค และวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด 2. สังเคราะห์กระบวนการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด และ 3. สร้างรูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ด โดยเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลการวิจัยโดยการสัมภาษณ์กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 30 คน ได้แก่ กลุ่มพระนักเทศน์แหล่อีสาน จำนวน 5 รูป กลุ่มประชาชนหรือเยาวชน จำนวน 10 คน กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และผู้นำศาสนา จำนวน 10 คน และกลุ่มนักวิชาการหรือเจ้าหน้าที่สำนักงานพุทธศาสนา จำนวน 5 คน ซึ่งได้มาจากการคัดเลือกแบบเจาะจง และดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ผลการวิจัย พบว่า 1. รูปแบบ เทคนิค และวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด สามารถแบ่งออกได้ 2 รูปแบบ ได้แก่ การเทศน์แบบลำผะเหวดและการเทศน์แหล่ประยุกต์ ส่วนเทคนิคและวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ดมี 5 ลักษณะ ได้แก่ (1) รูปแบบการแสดงธรรมะ (2) เทคนิคการสื่อสาร (3) ปฏิสัมพันธ์กับผู้ฟัง (4) แก่นสาระแห่งธรรมะ และ (5) สื่อการเทศน์หรือศิลป์แสดง 2. กระบวนการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ดพบว่า มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรมให้แก่เยาวชน ประชาชน (2) การบันทึกองค์ความรู้การเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญผะเหวด (3) การสืบทอดและการสืบสานการเทศน์แหล่ (4) การปฏิบัติจริงในงานบุญผะเหวด และ (5) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และ 3. รูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ดพบว่า มีรูปแบบสำคัญ 6 มิติ ได้แก่ (1) มิติการธำรงรักษา (2) มิติของการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญา (3) มิติการสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าประเพณีและวัฒนธรรม (4) มิติด้านการบริหารและการจัดการ (5) มิติด้านพื้นที่ต้นแบบ และ (6) มิติด้านการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

คำสำคัญ: การธำรงรักษา, อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม, ประเพณีบุญผะเหวด

Abstract

The purposes of this research were to: 1. analysis of the model, techniques, and methods of Isan Thae preaching in Bun Phawet tradition, Roi Et province, 2. synthesize of the process for the identity of Isan Thae preaching retention, Roi Et province, and 3. create the Cultural Prototype of Phawet tradition, Roi Et province. This qualitative research study, with data collected through interviewing of 30 key informants, including: 1. a group of 5 of Isan-style Buddhist sermon chanters, Arts and Culture Journal of the Lower Moon River Vol. 14 No. 3 (September – December 2025)

2. a group of 10 local residents and youth, 3. a group of 10 local scholars, community leaders, and religious leaders, and 4. a group of 5 scholars or officials from the Office of Buddhism, selected through purposive selection, with the data analyzed by content analysis and validated through triangulation. The research results were concluded as follows: 1. the model, techniques, and methods of Isan Thae Preaching in Bun Phawet tradition, Roi Et province can be categorized into two major forms: Lam Phawet preaching and adapted Isan Thae preaching. The techniques and methods of Isan Thae preaching in the Bun Phawet festival in Roi Et Province can be further classified into five characteristics: (1) model of delivering Dhamma, (2) communication techniques, (3) interaction with the audience, (4) the essence of the Dhamma, and (5) preaching style or performance artistry, 2. the process for the identity of Isan Thae preaching retention, Roi Et province was found to consist of five steps: (1) raising awareness of the values of tradition and culture among youth and the community, (2) documenting the body of knowledge on Isan Thae preaching in the Bun Phawet tradition, (3) transmission and continuation of Thae preaching, (4) actual practice in the Bun Phawet festival, and (5) building networks of cooperation, and 3. the model for developing Roi Et Province as a cultural prototype area for the Bun Phawet tradition was identified in six dimensions: (1) the dimension of preservation, (2) the dimension of knowledge and wisdom transmission, (3) the dimension of value creation for traditional and cultural products, (4) the dimension of administration and management, (5) the dimension of prototype area development, and (6) the dimension of stakeholder participation.

Keywords: Retention, Cultural Prototype, Bun Phawet Tradition

บทนำ

“การเทศน์แหล่อีสาน” ถือเป็นศิลปะการเทศน์ที่ผสมผสานระหว่างการแสดงธรรมและท่วงทำนองลำพื้นบ้านของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยมีลักษณะเด่นคือ การใช้จังหวะและทำนองที่เป็นเอกลักษณ์ทำให้เกิดความไพเราะและเข้าถึงจิตใจผู้ฟัง การเทศน์แหล่ไม่เพียงแต่เป็นสื่อในการเผยแพร่วัฒนธรรมทางพุทธศาสนา แต่ยังสะท้อนวิถีชีวิตวัฒนธรรมและค่านิยมของชาวอีสาน เช่นเดียวกับการเทศน์แหล่อีสานเรื่อง “พระเวสสันดรชาดก” ซึ่งถือว่ามีอิทธิพลต่อชาวพุทธและเป็นวรรณคดีอีสานที่ได้รับการยกย่องและนิยมฟังกันมากที่สุด เพราะการเทศน์เรื่องนี้ช่วยให้คติธรรมสอนใจ ให้แนวความคิดและปรัชญาชีวิตแก่ชนทุกระดับ ทุกศาสนาและสะท้อนให้เห็นสภาพทางสังคม ศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อประเพณี (พระครูสุตสารพิมล (พิมพ์ ป.), 2549 อ้างถึงใน พระบรรจบ ชีรวีโส (ศรีแพงมน), 2549 : 20) การเทศน์แหล่พระเวสสันดรชาดกจึงถือเป็นหนึ่งในกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญของชาวอีสาน ซึ่งเกี่ยวข้องกับฮีตสิบสอง คองสิบสี่ โดยเฉพาะในช่วงงาน “บุญมหาชาติ” หรือ “บุญผะเหวด” ซึ่งเป็นประเพณีที่จัดขึ้น โดยเชื่อกันว่า ผู้ที่ได้ฟังเทศน์มหาชาติครบ 13 กัณฑ์ภายในวันเดียวจะได้รับอานิสงส์สูงสุดและอาจได้บรรลุนิพพานในอนาคต นอกจากนี้คำว่า “ผะเหวด” มาจากภาษาอีสาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระเวสสันดร” ซึ่งเป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ประเพณีการเทศน์แหล่บุญผะเหวดหรือการเทศน์มหาชาตินั้น ถือเป็นประเพณีท้องถิ่นที่นิยมจัดขึ้นตามหมู่บ้านอันไปตามวิถีของฮีต 12 คอง 14 ประเพณีอีสานที่สืบทอดกันมาโบราณจนถึงปัจจุบันนอกจากนี้ จังหวัดร้อยเอ็ดได้ถือเอาประเพณีบุญผะเหวดเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัด ดังปรากฏในคำขวัญจังหวัดร้อยเอ็ดที่ว่า “สิบเอ็ดประตูเมืองงาม เรืองนามพระสูงใหญ่ ผ้าไหมสาเกต บุญผะเหวดประเพณี มหาเจดีย์ชัยมงคล งามน่ายลบึงพลาญชัย เขตกว้างไกลทุ่งกุลา โลกลือชาข้าวหอมมะลิ” จะเห็นได้ว่า ประเพณีบุญผะเหวดเป็นบุญประเพณีอันยิ่งใหญ่และเป็นงานบุญอันเก่าแก่ที่อยู่คู่กับชาวร้อยเอ็ดมานานกว่า 100 ปีแล้ว และได้รับการฟื้นฟูให้เป็นประเพณีประจำจังหวัดขึ้นในปี พ.ศ. 2534 ในสมัยผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยเอ็ดคือ นายสุพร สุภสร จึงได้พร้อมใจกันกับชาวร้อยเอ็ดร่วมกันจัดงานบุญผะเหวดของชาวร้อยเอ็ดขึ้นเป็นประจำทุกปีเรื่อยมา (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดร้อยเอ็ด, 2564) ในการจัดบุญผะเหวดขึ้นนั้นเกิดจากความเชื่อที่ว่าหาก

บุคคลใดได้ฟังเทศน์บุญผะเหวดครบทั้ง 13 กัณฑ์ ซึ่งมีคาถากำกับ 1,000 พระคาถา และต้องฟังให้จบภายในวันเดียว และจัดพิธีตั้งเครื่องคาย (บูชา) ได้ถูกต้อง บุคคลนั้นจะได้รับอานิสงส์ลดบันดาลให้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตร ซึ่งเป็นดินแดนแห่งความสุขสงบ และการตั้งใจฟังเทศน์มหาชาติให้จบเพียงวันเดียวครบบริบูรณ์ทั้ง 13 กัณฑ์จะเป็นเหตุให้บรรลุความสำเร็จตามปรารถนา กล่าวคือ (1) เมื่อตายจากโลกนี้แล้วจะมีโอกาสได้พบพระพุทธเจ้า พระนามว่า “พระศรีอริยเมตไตรย” (2) เมื่อดับขันธไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์จะเสวยทิพยสมบัติมโหฬาร (3) เมื่อตายไปแล้วจะไม่ตกนรก (4) เมื่อถึงยุคพระพุทธเจ้าพระนามว่า “พระศรีอริยเมตไตรย” จะได้จุติไปเกิดเป็นมนุษย์ และ (5) ถ้าได้ฟังธรรมต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธองค์ จะได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระอริยบุคคลในบวรพระพุทธศาสนา (พระมณีพร ขนติสารโร (ซึ่งรัมย์), 2561) แต่ในทางกลับกันหากตั้งเครื่องคายไม่ถูกต้องก็จะลดบันดาลให้เกิดอาเพศต่าง ๆ นานา ทั้งนี้การจัดงานบุญผะเหวดแต่ละครั้งเป็นงานบุญสำคัญที่ทุกคนในหมู่บ้านได้แรงร่วมใจกันจัดขึ้น ประเพณีนี้ยังแฝงไว้ด้วยความเชื่อหลายประการเข้าไว้ด้วยกัน (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดร้อยเอ็ด, 2564) และเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งในการเผยแผ่ธรรมะมุ่งให้คนศรัทธาและเตือนผู้ฟังให้ตระหนักถึงการดำรงชีวิตตามหลักธรรมในพุทธศาสนา (อนุชา พิมพ์ศักดิ์, 2557) อย่างไรก็ตาม ด้วยสภาพการณ์ของสังคมไทยจากอดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน จะเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองหรือสังคมชนบท ล้วนส่งผลต่อการดำรงชีวิตในสังคม เช่น การบริโภค การแต่งกาย การสื่อสาร ที่อยู่อาศัย ความเชื่ออาถรรพ์ซึ่งกันและกันสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมลงโดยอิทธิพลของสื่อที่ครอบงำ ที่เรียกว่า “ยุคดิจิทัล” ทำให้เกิดปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ มากมาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนจุดวิกฤติวัฒนธรรมของสังคมไทยนับวันจะเริ่มหมดคุณค่า หมดความเป็นไทยแท้ที่บรรพบุรุษได้สร้างขึ้นและสืบทอดกันมา นับได้ว่าเป็นเรื่องที่น่าวิตกและสำคัญยิ่ง หากปล่อยไว้วิถีทางวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาครอบงำ โดยไม่มีการปรับเปลี่ยนหรือขาดการควบคุมดูแลของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ท้ายสุดสังคมไทยจะไม่แม้แต่ความเป็นไทยเหลืออยู่เลย “อัตลักษณ์ของสังคมไทย” จะไม่มีอีกต่อไป (สนิท สมัตการ และ สุพรรณิ ไชยอำพร, 2538 อ้างถึงใน ประทวน วันนิจ และ มนูญ สอนโพนงาม, 2565) เช่นเดียวกันปัจจุบันการเทศน์แหล่อีสานกำลังจะถูกกลืนเลือนไป เพราะกระแสวัฒนธรรมใหม่ ความท้าทายด้านการเปลี่ยนแปลงของสังคม เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เข้ามามีบทบาทและแทนที่รูปแบบวัฒนธรรมแบบเดิม ตลอดจนรสนิยมของผู้ฟังเทศน์ที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ความนิยมด้านการเทศน์แหล่เริ่มลดลงและมีความเสี่ยงต่อการเลือนจากสังคม เช่นเดียวกับประเพณีการเทศน์แหล่อีสานซึ่งนับวันแทบจะไม่มีปรากฏให้เห็นในชุมชนและหมู่บ้าน การที่ประเพณีบางอย่างเลือนหายไปอาจเกิดจากการขาดจิตสำนึกหวงแหนศิลปกรรมท้องถิ่นและขาดความรู้ในการอนุรักษ์ ขาดความร่วมมือกันอย่างเป็นรูปธรรม เช่นเดียวกันชุมชนบางแห่งในภาคอีสานที่ไม่ได้จัดประเพณีการเทศน์แหล่บุญผะเหวดขึ้นในชุมชน เนื่องจากชาวบ้านคิดว่าการจัดประเพณีการเทศน์แหล่บุญผะเหวดต้องมีการเตรียมอุปกรณ์และเครื่องประดับตกแต่งสำหรับการจัดงานจำนวนมาก ประกอบกับเชื่อว่าหากจัดเครื่องประดับตกแต่งไม่ครบจะทำให้เกิดอาเพศกับชุมชนได้ (ชาวบ้าน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 4 กันยายน 2567) ดังนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้วัฒนธรรมประเพณีที่งดงามสูญหายไปจากสังคม หน่วยงานภาครัฐ เอกชน ชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมองเห็นคุณค่า และให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นโดยเฉพาะ “การเทศน์แหล่บุญผะเหวด” โดยการส่งเสริม สนับสนุนในด้านความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวและสาระสำคัญของบุญประเพณีอย่างถูกต้องเหมาะสม (กำไลทอง ปันน้ำ, 2543) รวมถึงการสนับสนุนด้านงบประมาณและอื่น ๆ เพื่อให้วัฒนธรรมและประเพณีคงอยู่ได้อย่างถาวรและต้องพัฒนาจิตสำนึกในการที่จะพัฒนาประเพณีและวัฒนธรรมให้มีสภาพที่ดียิ่งขึ้น อันจะนำไปสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจย้อนกลับสู่ชุมชนอย่างมหาศาล ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วการสูญเสียศิลปกรรมจะเกิดขึ้นได้ยาก (ประเวศ วะสี, 2539 : 41)

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จึงได้ทำวิจัยเรื่อง “การธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ด: การพัฒนาต้นแบบทางวัฒนธรรม” ทั้งนี้ เพื่อช่วยในการอนุรักษ์ สืบสาน และธำรงรักษาอัตลักษณ์ของการเทศน์แหล่บุญผะเหวดให้คงอยู่คู่กับสังคม ชุมชนท้องถิ่น ผ่านกระบวนการถ่ายทอดจากฐานสู่ฐานเพื่อความยั่งยืนทางประเพณีและวัฒนธรรมสืบไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบ เทคนิค และวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ด
2. เพื่อสังเคราะห์กระบวนการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ด
3. เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ด

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดการเทศน์แหล่อีสาน

พระปลัดอภิสิทธิ์ ธมมวฑฺฒโน (สีผาแลว) (2564) กล่าวว่า การเทศน์แหล่อีสานถือเป็นการแสดงธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่หลักสำคัญของพระสงฆ์ที่จะต้องมีการถ่ายทอดอุดมการณ์แนวคิดในทางพระพุทธศาสนาสู่ประชาชน ซึ่งพระนักเทศน์ต้องมีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องที่จะต้องแสดง ตลอดจนมีความสามารถในการสื่อสารเพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจในเนื้อหาที่พระนักเทศน์ได้ดำเนินการแสดงตามนิทานธรรมะ การเทศน์แหล่อีสานจึงกลายเป็นสื่อกลางที่สำคัญผ่านการใช้เสียงผสมทำนองเทศน์แหล่อีสานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพระนักเทศน์แต่ละคน

วิเชียร แสนมี (2560) กล่าวว่า ความเป็นมาของการเทศน์แหล่อีสานสามารถสรุปได้ 1) ด้านอายุของการเทศน์แหล่ ไม่ต่ำกว่า 100 ปี คำนวณจากอายุของอาจารย์ที่เคยสอนเทศน์แหล่ 2) ด้านผู้สืบทอด มีลักษณะถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง ด้วยปากต่อปากโดยไม่มีการจดบันทึกและครูบาอาจารย์ก็ไม่ได้เล่าให้ฟัง และ 3) ด้านประเพณีที่สืบทอดกันมาจากรุ่นอดีตถึงปัจจุบัน ประเพณีจึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย

จึงสรุปได้ว่า การเทศน์แหล่อีสาน หมายถึง การนำเอานิทานชาดก นิทานธรรมะ มาแสดงในรูปแบบร้อยกรองเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวคติธรรม เน้นเรื่องบาปบุญ การดำเนินชีวิต การให้ทาน รักษาศีล โดยพระนักเทศน์จะเป็นผู้ทำหน้าที่หรือองค์แสดงธรรมในการเทศน์ ด้วยวิธีการใช้น้ำเสียง สีส่า ทำนองของการเทศน์ ก็มักจะแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับทำนองของการเทศน์และประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญของพระนักเทศน์ในแต่ละรูป ปัจจุบันนี้การเทศน์แหล่อีสานมักจะอยู่ในรูปแบบการเทศน์แหล่ประยุกต์ 3 ธรรมาสัน มีการสมมติตัวละครเพื่อสวดบทแก่ผู้ฟังและพระผู้เทศน์ เพื่อให้เกิดความสนุกสนานและเข้าใจถึงหลักธรรมได้ลึกซึ้งมากขึ้น

2. แนวคิดเกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติ

จำเนียร ทรงฤกษ์ (2554) กล่าวว่า การเทศน์มหาชาติเป็นการแสดงถึงการบำเพ็ญบารมีให้เต็มบริบูรณ์ครบทั้ง 3 ชั้น คือ 1) บารมี คือ การให้ทานระดับสามัญ (ทานบารมี) ได้แก่ ให้ทรัพย์สินเงินทองสมบัตินอกกาย 2) อุปบารมี คือ การให้ทานระดับรอง (ทานอุปบารมี) ได้แก่ การเสียสละอวัยวะเป็นทาน และ 3) ปรมัตถบารมี คือ การให้ทานระดับสูงสุด (ทานปรมัตถบารมี) ได้แก่ การสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น บารมีทั้ง 10 บารมี ครบ 3 ชั้นนี้ เรียกว่า “สมดังสบารมี” แปลว่า บารมี 30 ถ้วน

พระราชวิจิตรปฏิภาณ (2555) กล่าวว่า การเทศน์มหาชาติเป็นการแสดงอมตชาดกประวัติของสมเด็จพระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนที่จะเสด็จอุบัติในพระชาติสุดท้าย แล้วตรัสรู้ธรรมอันวิเศษโดยพระองค์เอง ดังนั้น ในพระชาติเป็นมหาเวสสันดรจึงเป็นทั้งการใช้บารมี 10 ประการ และเป็นการสร้างบารมีทั้งสิ้น

จึงสรุปได้ว่า การเทศน์มหาชาติหรือการเทศน์ผะเหวด เป็นการนำเอานิทานชาดกที่บอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้าย ซึ่งการเทศน์มหาชาติหรือการเทศน์ผะเหวดมุ่งเน้นความเชื่อเรื่องการให้ทานเพื่อสร้างบารมี และแฝงด้วยข้อคิดหลักธรรมและมีวิริยะอุตสาหะในการประกอบกรเพียรเพื่อการบรรลุเป้าประสงค์

3. แนวคิดเกี่ยวกับการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

อนันท์ กาญจนพันธุ์ (2555) กล่าวว่า อัตลักษณ์ของบุคคลหรือกลุ่มคนไม่ได้มีลักษณะคงที่ แต่มีความยืดหยุ่นและสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบทของการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น บุคคลสามารถเลือกที่จะแสดงออกหรือปกปิดอัตลักษณ์ของตนตามสถานการณ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงธรรมชาติของพหุวัฒนธรรมที่ไม่ตายตัว นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ยังเป็นกลไกสำคัญในการปกป้องสิทธิและตัวตนของบุคคลในสังคมที่มีพลวัตและมีความ

หลากหลายทางพหุวัฒนธรรมก็อาจจะส่งผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบต่อชุมชน และสังคมท้องถิ่นยังคงแสดงออกถึงอัตลักษณ์ร่วมผ่านสถาปัตยกรรมทางศาสนา เช่น ศาลเจ้า วัด หรือศาลผี ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมและแสดงถึงประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ร่วมกันของผู้คนในชุมชน

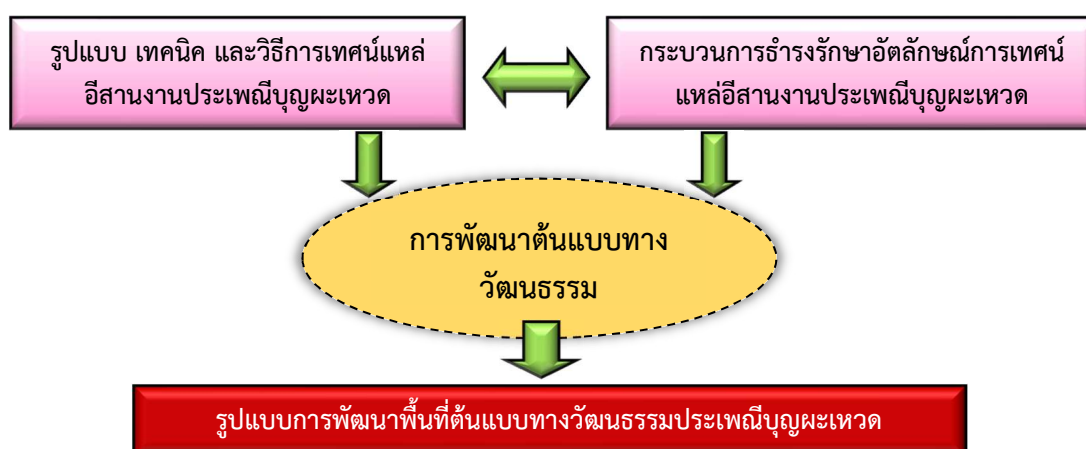
Hall (2003) กล่าวว่า อัตลักษณ์ (Identity) ว่าเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ (Non-fixed) และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ (Fluid & Dynamic) ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ และอัตลักษณ์ไม่ได้เป็นสิ่งที่ตายตัว (Essentialist) แต่ถูกประกอบสร้างขึ้นผ่านกระบวนการทางวาทกรรม (Discursive Process) และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งอัตลักษณ์สามารถถูกเปลี่ยนแปลงและต่อรองได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ แนวคิด “Cultural Identity” หรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ยังเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการสร้างความหมาย (Meaning-making Process) โดยผู้คนที่ใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างและต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง

เสริมศักดิ์ ขุนพล (2558) กล่าวว่า อัตลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ถูกสร้างขึ้นผ่านสัญลักษณ์ คำขวัญ ประเพณี การแต่งกาย ภาษาและสถานที่สำคัญ สิ่งเหล่านี้กลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในปัจจุบัน ขบวนการสังคมแนวใหม่ (New Social Movement) มุ่งเน้นการสร้างและแสดงอัตลักษณ์เพื่อเปลี่ยนแปลงค่านิยมและพัฒนาแนวทางใหม่ของวิถีชีวิตผ่านนวัตกรรมทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์จึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ชุมชนใช้เพื่อสร้างความเข้าใจในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับชีวิตประจำวันของผู้คน

Hawkes (2001) กล่าวว่า ความยั่งยืนทางวัฒนธรรม (Cultural Sustainability) ถือเป็นเสาหลักที่จะช่วยในการพัฒนาวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืน โดยมีองค์ประกอบ ดังนี้ 1. วัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะ เป็นศูนย์กลางที่เชื่อมโยงและกำหนดวิถีที่สังคมดำเนินไป วัฒนธรรมสะท้อนถึงค่านิยม อัตลักษณ์ และแนวปฏิบัติที่มีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม 2. การบูรณาการวัฒนธรรมกับเสาหลักอื่น ๆ เพราะวัฒนธรรมมีบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ อุตสาหกรรมวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว วัฒนธรรมช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นของชุมชน ส่งเสริมความหลากหลาย และสร้างความเข้าใจร่วมกัน และวัฒนธรรมมีผลต่อการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และ 3. นโยบายวัฒนธรรมต้องเป็นหัวใจของการบริหารจัดการ เพราะ การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องมียุทธศาสตร์ที่คำนึงถึงมิติทางวัฒนธรรมไม่ใช่เพียงแค่เศรษฐกิจหรือสิ่งแวดล้อมเท่านั้น

จึงสรุปได้ว่า การธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม หมายถึง การอนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรม การสืบสานอัตลักษณ์ที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ โดยผ่านกระบวนการทางสังคมที่ต้องอาศัยพลังจากประชาชน ชุมชนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน รวมถึงหน่วยงานทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ได้เข้ามาช่วยกันขับเคลื่อนกิจกรรมและประเพณีให้คงอยู่คู่กับชุมชนและสังคมท้องถิ่นตลอดไป

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเป็นเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้ระยะเวลาดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2567 ถึง สิงหาคม พ.ศ. 2568 รายละเอียดและขั้นตอนการวิจัยดังนี้

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

สำหรับการกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ในครั้งนี้ ได้กำหนดขึ้นโดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 30 รูป/คน เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและเป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ได้แก่

1. กลุ่มพระนักเทศน์แหล่อีสาน จำนวน 5 รูป
2. กลุ่มประชาชนหรือเยาวชน จำนวน 10 คน
3. กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และผู้นำศาสนา จำนวน 10 คน
4. กลุ่มนักวิชาการหรือเจ้าหน้าที่สำนักงานพุทธศาสนา จำนวน 5 คน

สำหรับเกณฑ์ที่ใช้สำหรับการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่

1. กลุ่มเป้าหมายเป็นประชาชน/ พระ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดร้อยเอ็ด
2. อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดไม่น้อยกว่า 1 ปีขึ้นไป
3. มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการเทศน์แหล่อีสานและ/หรือมีความรู้เกี่ยวกับการเทศน์ผะเหวด

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

งานวิจัยนี้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1. แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interviews) เพื่อใช้สัมภาษณ์กับกลุ่มตัวแทนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง 2. แนวคำถามใช้สำหรับการจัดทำสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) 3. การจดบันทึกภาคสนามและ 4. เครื่องมือบันทึกเสียงและภาพเหตุการณ์

การสร้างเครื่องมือการวิจัยและการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือการวิจัย มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ 1. สร้างแบบสัมภาษณ์จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเทศน์แหล่อีสาน 2. สร้างแบบสัมภาษณ์ให้มีข้อคำถามครอบคลุมวัตถุประสงค์การวิจัย และ 3. นำแบบสัมภาษณ์ให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน เพื่อวิเคราะห์ค่าความเที่ยงตรงหรือค่าสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์หรือเนื้อหา (IOC : Index of Item Objective Congruence) ซึ่งมีค่า IOC ตั้งแต่ 0.50 - 1.00 ขึ้นไปทุกข้อ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ใช้วัตถุประสงค์การวิจัยเป็นหลัก โดยการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเริ่มจากข้อมูลปฐมภูมิที่ได้จากการสำรวจภาคสนามในพื้นที่วิจัยเกี่ยวกับรูปแบบประเพณีบุญผะเหวด การดำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสาน การพัฒนาต้นแบบทางวัฒนธรรม จากนั้นจึงนำผลสำรวจที่ได้กลับมาพัฒนาแบบสัมภาษณ์ ดำเนินการนัดหมายและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการเทศน์แหล่บุญผะเหวด ได้แก่ 1. กลุ่มพระนักเทศน์แหล่อีสาน 2. กลุ่มประชาชนหรือเยาวชน 3. กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และผู้นำศาสนา และ 4. กลุ่มนักวิชาการหรือเจ้าหน้าที่สำนักงานพุทธศาสนา ส่วนข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสาร รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูลหลังจากนั้นนำข้อมูลมาจัดกลุ่มและวิเคราะห์ข้อมูลแล้วดำเนินการยืนยันความถูกต้องของข้อมูลการวิจัยโดยใช้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 คน และใช้เวทีคืนข้อมูลการวิจัยเพื่อเป็นการยืนยันผลการวิจัยที่ถูกต้องในพื้นที่วิจัย

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยครั้งนี้ใช้แนวทางการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และตรวจสอบความถูกต้องโดยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ตามแนวคิดของ (ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล และ สุภาพ ฉัตรธารณ์, 2555) โดย 1. การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) 2. การตรวจสอบสามเส้าด้านรวบรวมข้อมูล (Methods Triangulation) การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กัน เช่น ใช้วิธีการสังเกตการณ์ การสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์พร้อมกัน และ 3. การสร้างบทสรุปและยืนยันบทสรุปผ่านผู้ทรงคุณวุฒิและเวทีคืนข้อมูล

ผลการวิจัย

1. วิเคราะห์รูปแบบ เทคนิคและวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการศึกษาเอกสาร พบว่า คำว่า “บุญผะเหวด” เป็นสำเนียงของชาวอีสานที่มาจากคำว่า “บุญระเวส” หรือ พระเวสสันดร เป็นประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติสืบมา ตามคติความเชื่อของชาวอีสานที่ว่า หากผู้ใดได้ฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรจบทั้ง 13 กัณฑ์ ภายในการเทศน์ครั้งเดียว ภายในวันเดียว จะได้เกิดร่วมชาติภพกับพระศรีอริยเมตไตรย โดยบุญผะเหวดนี้จะทำติดต่อกันสามวันวันแรก เป็นวันเตรียม ในวันแรกนี้ ชาวบ้านจะช่วยกันจัดเตรียมสถานที่ ตกแต่งศาลาการเปรียญ ให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในป่าเขา โดยนิมโนภาพจากศาลาพระเวสสันดรในป่าวกถ และจากภาพวาดเรื่องราวของพระเวสสันดร วันแรกของงานเรียกว่า “มื่อโฮม” ซึ่งหมายถึง การร่วมแรงร่วมใจกันทำงาน พอถึงช่วงบ่ายของวันแรก ชาวบ้านจะร่วมกันประกอบพิธีอัญเชิญพระอุปคุต จากแหล่งน้ำนอกหมู่บ้าน โดยการแห่อัญเชิญให้มาอยู่ในหอพระอุปคุตภายในวัดเพราะชาวบ้านเชื่อว่าพระอุปคุตจะช่วยคุ้มครองผู้ที่มาในงานให้ปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ วันที่สอง หรือ “มื่อจัน” ชาวบ้านจะทำพิธีแห่พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหา ชาลีและชูชก จากชายป่าหรือบริเวณนอกหมู่บ้าน เป็นวันเฉลิมฉลองพระเวสสันดร ชาวบ้านรวมทั้งพระภิกษุสงฆ์จากหมู่บ้านใกล้เคียงจะมาร่วมพิธี มีทั้งการจัดขบวนแห่เครื่องไทยทาน ฟังเทศน์และแห่พระเวส โดยการแห่ผ้าผะเหวด (ผ้าผืนยาวเขียนภาพเล่าเรื่องพระเวสสันดร) ซึ่งสมมติเป็นการแห่พระเวสสันดรเข้าสู่เมือง เมื่อถึงเวลาค่ำจะมีเทศน์เรื่องพระมาลัย ในเรื่องพระมาลัยนี้จะแสดงให้เห็นถึงที่มาของประเพณีบุญผะเหวด ส่วนวันที่สาม เป็นงานบุญพิธี เป็นวันที่มีเทศน์เวสสันดรชาดก ชาวบ้านจะร่วมกันตักบาตรข้าวพันก้อน พิธีจะมีไปจนค่ำชาวบ้านจะแห่แห่น ฟ้อนรำตั้งขบวนเรียงราย นำกัณฑ์เทศน์ กัณฑ์จบ กัณฑ์ตอน มาถวายพระ พระสงฆ์จะเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกจนจบ และเทศน์อาณิสสสังข์อีกกัณฑ์หนึ่งจึงเสร็จพิธี ดังนั้น บุญผะเหวดหรือบุญเทศน์มหาชาติถือเป็นนิทานชาดกเกี่ยวกับพระชาติสุดท้ายขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งชาวอีสานนิยมจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีตามฮีตสิบสองครองสิบสี่ การเทศน์บุญผะเหวดชาวบ้านมีความเชื่อว่าจะได้บุญมาก เพราะ เป็นบุญเกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมี 10 ประการ ได้แก่ ทานบารมี ชาวพุทธจึงถือเป็นอาณิสสสังข์แรงกล้า ถ้าได้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดกโดยตลอดยิ่งถ้าได้ฟังคาถาบาลีครบ พันคาถาติดต่อกันไปให้จบในวันเดียวก็จะได้อาณิสสสังข์สูงขึ้นไป (พรชัย ศรีสารคาม, 2538 อ้างถึงใน สมนึก บ่อชน, 2562)

1. รูปแบบการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า แบ่งออกได้ 2 แบบ ได้แก่ การเทศน์แบบลำผะเหวดและการเทศน์แหล่ประยุกต์ โดยนิยมเทศน์แบบ 3 ธรรมาสัน มักจะปรากฏเห็นบ่อยครั้งในชุมชนหรือหมู่บ้านทั่วไปที่มีการจัดงานบุญผะเหวดขึ้น พระนักเทศน์ที่ได้รับการนิมนต์มาเทศน์ก็จะแสดงบทบาทสมมติของแต่ละรูปตามความถนัด เช่น พระเวสสันดร มัทรี ชูชก เป็นต้น แก่นสาระหรือเค้าโครงการเทศน์ประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ 1) การเกริ่นนำ เพื่อบอกเล่าเรื่องราวและสาระสำคัญเพื่อดึงดูดผู้ฟัง 2) เนื้อหา เป็นเรื่องราวที่สอนเกี่ยวกับบาปและบุญ ความกตัญญูทวดเวทีย ซึ่งเป็นแก่นสาระสำคัญของเรื่องราวการเทศน์ และ 3) สรุป เป็นข้อคิดหลักธรรมะที่ได้จากเนื้อเรื่องเพื่อหยิบยกให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ด้านล่างนี้

“...รูปแบบการเทศน์ย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของพระนักเทศน์แต่ละรูป ว่าท่านจะถนัดแสดงเป็นตัวละครใดในเรื่อง บางรูปอาจจะมึนน้ำเสียงที่อ่อนหวาน บางรูปเสียงอาจจะฟังแล้วแข็ง ๆ พระผู้เทศน์ก็จะทำการแบ่งหน้าที่ให้กันและกันตามความถนัดและเหมาะสม เช่น พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี พระกัณหา และพราหมณ์ชูชก เป็นต้น...” (พระครู, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 เมษายน 2568)

2. เทคนิคและวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการวิจัย พบว่า เทคนิคและวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด มี 5 ลักษณะ ได้แก่ 1) รูปแบบการแสดงธรรมะ 2) เทคนิคการสื่อสาร 3) ปฏิสัมพันธ์กับผู้ฟัง 4) แก่นสาระแห่งธรรมะ และ 5) สื่การเทศน์หรือศิลปะแสดง ดังปรากฏในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 เทคนิคและวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด

สาระสำคัญ	เทคนิคและวิธีการเทศน์	ลักษณะที่ปรากฏ
รูปแบบการแสดง ธรรมะ	การเกริ่นนำ การบอกเล่าเนื้อหา และการสรุป	1) การวางโครงเรื่องการเทศน์ 2) การแบ่งบทบาทหน้าที่ในการแสดงของ พระนักเทศน์ 3) การเทศน์ประยุกต์ 3 ธรรมาสน์
เทคนิคการสื่อสาร	เทคนิคหรือรูปแบบการโน้มน้าวจิตใจของผู้ฟังให้เข้าใจในตัวละครและเนื้อเรื่อง ผู้เทศน์จึงเป็นผู้ส่งสาร (Sender) เนื้อหาสาระจึงเป็นสารที่ส่งออกไป (Message) และผู้ฟังเป็นผู้รับสาร (Receiver)	1) อารมณ์ขัน 2) อารมณ์เศร้าโศก 3) อื่น ๆ
ปฏิสัมพันธ์กับผู้ฟัง	การพูดคุยล้อซึ่งกันและกัน ระหว่างพระนักเทศน์กับพระนักเทศน์ ระหว่างพระนักเทศน์กับผู้ฟัง	1) กระแทกเสียงดัง ๆ ใส่ไม้ค้ 2) การหัวเราะขำสรวลใส่พระนักเทศน์และหัวเราะใส่ผู้ฟัง 3) การผูกแขนพระนักเทศน์
แก่นสาระแห่งธรรมะ	เนื้อหาธรรมะตามเค้าโครงเรื่องการเทศน์แหล่ผะเหวดหรือการเทศน์แหล่พระเวสสันดรชาดก ครบทั้ง 13 กัณฑ์ 1000 พระคาถา	1) การให้การบริจาทานเพื่อสร้างบุญบารมี 2) ความรักและความผูกพัน 3) ความซื่อตรงและความซื่อสัตย์ 4) การรู้จักให้อภัยทาน
ลีลาการเทศน์หรือศิลปะ แสดง	เป็นการเทศน์โดยใช้เสียงสั่นยาวสลับกันไป “เทศน์โหมสัปมาณิกา”	พระนักเทศน์สามารถแสดงออกได้ตามความเหมาะสมและพอเหมาะแก่สถานะตามที่ท่านมอบหมายภาระหน้าที่การแสดง 1) บางตอนอาจจะมีการใช้น้ำเสียงดุ้นน้ำเสียงอออ่อน 2) บางตอนอาจจะมีการใช้น้ำเสียงการร้องให้ ผสมผสานกันไปเพื่อให้เกิดความสนุก

2. การสังเคราะห์กระบวนการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการวิจัย พบว่า กระบวนการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ดมี 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรมให้แก่เยาวชน ประชาชน
2. การบันทึกองค์ความรู้การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด
3. การสืบทอดและการสืบสานการเทศน์แหล่
4. การปฏิบัติจริงในงานบุญผะเหวด
5. การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

รายละเอียด ดังปรากฏในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 กระบวนการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด

กระบวนการ	ลักษณะ	รูปแบบกิจกรรม
การสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนประชาชน	การประสานความร่วมมือในการสร้างความเข้าใจและความตระหนักในคุณค่าของประเพณี	การทำกิจกรรมร่วมกัน การสร้างสื่อการเรียนการสอนทั้งในรูปแบบออนไลน์ และรูปแบบคู่มือ การจัดเวทีสาธารณะหรือเสวนาทางวิชาการ
การบันทึกองค์ความรู้การเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญผะเหวด	การจัดบันทึกเพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญผะเหวดไว้ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับพระนักเทศน์ ข้อมูลเกี่ยวกับกัณฑ์เทศน์ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการเทศน์แหล่ผะเหวด ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและความศรัทธา เป็นต้น หรือเรียกว่า “การจัดการความรู้ของบุญผะเหวด” “Knowledge Management of BunPhaWet” หรือ “KM of BPW”	“การจัดการความรู้ของบุญผะเหวด” ในรูปแบบของข้อความ, รูปภาพ, วิดีโอ หรือทางโซเชียลมีเดีย อาทิเช่น การไลฟ์ผ่าน Facebook Live , TikTok Live, YouTube Live เป็นต้น
การสืบทอดและการสืบสานการเทศน์แหล่	การฝึกฝน การเรียนรู้ จากสำนักเทศน์แหล่อีสานต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนการคงไว้ซึ่งการสืบสานการเทศน์แหล่เอาไว้ไม่ให้สูญหายไปจากชุมชน หมู่บ้าน	การสืบทอดหรือการสืบสานอาจจะเกิดจาก “ครูพักลักจำ” การเรียนรู้ด้วยตนเองผ่านการฟังจากคลิปวิดีโอ การดูผ่าน YouTube และจดจำจากพระนักเทศน์ที่ตนเองสนใจ เป็นต้น
การปฏิบัติจริงในงานบุญผะเหวด	การจัดเทศน์ประเพณีบุญผะเหวดตามฮีตสิบสองครองสิบสี่ให้เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ชุมชน หมู่บ้านเพื่อให้เยาวชนและประชาชนได้มีส่วนร่วมในการจัดประเพณีการเทศน์ผะเหวด	เริ่มตั้งแต่การเตรียมสถานที่ การจัดเตรียมเครื่องไทยธรรม การจัดเตรียมครุภัณฑ์ การเตรียมศาสนพิธีกร เป็นต้น
การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ	การมีเครือข่ายความร่วมมือยังช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน	ความร่วมมือของเครือข่ายเกิดจากการร่วมกลุ่มขึ้นเฉพาะกิจ เช่น กลุ่มโรงเรียนต่าง ๆ กลุ่มองค์กรสาธารณะ กลุ่มชาวบ้าน กลุ่มพ่อค้าแม่ค้า กลุ่มหน่วยงานภาครัฐ กลุ่มหน่วยงานภาคเอกชน และกลุ่มของพระนักเทศน์ เป็นต้น

3. สร้างรูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด

รูปแบบการพัฒนาพื้นที่เป็น “แหล่งเรียนรู้ประเพณีและวัฒนธรรมบุญผะเหวด” มีรูปแบบสำคัญ 6 มิติ ได้แก่ 1) มิติการธำรงรักษา 2) มิติของการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญา 3) มิติการสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าประเพณี และวัฒนธรรม 4) มิติด้านการบริหารและการจัดการ 5) มิติด้านพื้นที่ต้นแบบ และ 6) มิติด้านการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ดังปรากฏในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 รูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด

มิติ	ลักษณะ	แนวทางการพัฒนา
มิติการธำรงรักษา	การรักษาตามฮีตสิบสอง ครองสิบสี่	1) การสร้าง “ความรู้ ความเข้าใจ ความสนใจ ความ สามัคคี และความรัก” 2) การรักษาตามฮีตสิบสองครองสิบสี่หรือบุญเดือนสี่ให้ เกิดความต่อเนื่องและสม่ำเสมอ 3) การสืบทอดทำนองการเทศน์แหล่ให้กับพระนักเทศน์ หรือผู้สนใจ 4) การจัดตกแต่งเครื่องไทยธรรมให้ครบ (ครุฑ) เช่น การประดับธง ผ้าผะเหวด ตันกล้วย ตันอ้อย พรวัว เทียน และอื่น ๆ
มิติของการถ่ายทอด ความรู้และภูมิ ปัญญา	ถ่ายทอดความรู้ให้คนรุ่นใหม่ และนักท่องเที่ยว	1) การบรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับอานิสต์การทำบุญผะ เหวด การจัดเตรียมเครื่องไทยธรรม (ครุฑ) การอบรม การทำธง การอบรมการทำผะเหวด และการอบรม เกี่ยวกับทำนองการเทศน์ เป็นต้น 2) การจัดเทศน์ผะเหวดไปศึกษาดูงานตามแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ
มิติการสร้าง มูลค่าเพิ่มของสินค้า ประเพณีและ วัฒนธรรม	ใช้ประเพณีและวัฒนธรรม เป็นทุนการขับเคลื่อน เศรษฐกิจชุมชน	1) พื้นที่ของการทำบุญและเป็นตลาดแห่งการ แลกเปลี่ยนสินค้าและผลิตภัณฑ์ 2) ผลิตภัณฑ์และของที่ระลึก
มิติด้านการบริหาร และการจัดการ	พัฒนาพื้นที่เป็นแหล่ง ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	1) ต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านคน เงิน อุปกรณ์ และการจัดการ 2) ต้องดำเนินการเชิงรุกและทำให้แหล่งเรียนรู้มีชีวิตชีวา น่าสนใจ เช่น การมีจุด Check In
มิติด้านพื้นที่ต้นแบบ	กระบวนการเอื้อต่อการ เรียนรู้สามารถสืบค้นข้อมูลได้ อย่างสะดวกและรวดเร็วโดย ผ่านการใช้โซเชียลมีเดีย	1) การถ่ายทอดสด 2) การบันทึกข้อมูลในรูปแบบสื่อออนไลน์ 3) การจัดสร้างเว็บไซต์ของแหล่งเรียนรู้
มิติด้านการมีส่วนร่วม ของกลุ่มผู้มีส่วน ได้ส่วนเสีย	1) หน่วยงานราชการ 2) วัดและผู้นำทางศาสนา 3) ผู้นำชุมชนและปราชญ์ ชาวบ้าน 4) ชาวบ้านและเยาวชน 5) ภาคการศึกษา 6) ภาคีเครือข่าย 7) นักท่องเที่ยว	1) สนับสนุนงบประมาณ กำหนดนโยบาย 2) หลักสูตรของการเรียนรู้ในการเรียนรู้ชุมชนท้องถิ่น 3) จัดเตรียมสถานที่และสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม กับการเป็นแหล่ง 4) การถ่ายทอดหลักการ วิธีการ เกี่ยวกับรูปแบบการจัด งานบุญผะเหวด 5) การเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบุญผะเหวด 6) เรียนรู้และลงมือทำกิจกรรมจริง 7) การบูรณาการบุญผะเหวดเข้ากับการเรียนการสอน และการวิจัย 8) สนับสนุนด้านการแนะนำหรือโปรโมทแหล่งท่องเที่ยว การออกร้านค้า และการขายของที่ระลึก เป็นต้น 9) การเป็น “ผู้เรียนรู้” และ “ผู้เผยแพร่”

3. รูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ด

การพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ดมีขั้นตอน 6 ข้อ ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลเชิงพื้นที่ เริ่มจากการสำรวจข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับพื้นที่พร้อมกับค้นหาทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนผ่านกระบวนการเก็บข้อมูลจากเอกสาร ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน พระสงฆ์นักเทศน์ ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสำคัญกับการจัดงานเทศน์ผะเหวด เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อความศรัทธาข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องบูชาภัณฑ์เทศน์ เป็นต้น

ภาพที่ 2 สถานที่จัดประเพณีการเทศน์ผะเหวดของชุมชน “วัดนันทิยาราม”

ที่มา: เสกสรรค์ สนวา และ พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์ (2568)

2. สร้างกระบวนการมีส่วนร่วม จัดเวทีระดมความคิดเห็นเพื่อเปิดโอกาสให้ 1. หน่วยงานราชการ 2. วัดและผู้นำทางศาสนา 3. ผู้นำชุมชนและปราชญ์ชาวบ้าน 4. ชาวบ้านและเยาวชน 5. ภาคการศึกษา 6. ภาคีเครือข่าย และ 7. นักท่องเที่ยว ได้ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันเพื่อวางแนวทางการพัฒนาพื้นที่ให้เป็น “แหล่งเรียนรู้ประเพณีและวัฒนธรรมบุญผะเหวด”

3. การออกแบบพื้นที่ต้นแบบ ผลจากจัดเวทีระดมความคิดเห็นนำมาสู่การกำหนดแผนแม่บทพื้นที่ต้นแบบบุญผะเหวด ประกอบด้วย การกำหนดพื้นที่สำหรับการจัดเทศน์ผะเหวด และพิธีกรการจัดโซนจำหน่ายสินค้าทางประเพณีและวัฒนธรรม เช่น ครุภัณฑ์ วัดมุงคล ธุงที่ระลึกและอื่น ๆ เป็นต้น พร้อมทั้งขั้นตอนการออกแบบควรต้องมีการสร้างผังของการเรียนรู้บุญผะเหวด และจัดพื้นที่สำหรับการแสดงนิทรรศการประเพณีบุญผะเหวดเพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการเรียนรู้ของกลุ่มเยาวชน นักเรียน นักศึกษา นักท่องเที่ยว และประชาชนที่มีความสนใจทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

4. การดำเนินงาน เป็นการจัดเทศน์ผะเหวดขึ้นจริง โดยการประยุกต์วิธีการ รูปแบบ และเครื่องไทยธรรมให้มีความทันสมัยและเหมาะสมกับการเป็นพื้นที่เรียนรู้ การสาธิตการทำครุภัณฑ์ การสาธิตการทำธูปเทียนมม และการจัดนิทรรศการบุญผะเหวดเพื่อทดสอบการใช้พื้นที่จริงและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค จุดอ่อนและจุดแข็งของการจัดงานบุญผะเหวด

5. การประเมินผลและการปรับปรุง การประเมินผลและสรุปข้อมูลจากผู้เข้าร่วมงานเกี่ยวกับความพึงพอใจ การรับฟังข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญเพื่อนำข้อมูลที่ได้รับไปพัฒนาและปรับปรุงกระบวนการ ปรับปรุงรูปแบบ ปรับปรุงสถานที่ให้ดีขึ้น ทั้งนี้ การปรับปรุงต้องยึดโยงการสร้างความรู้ ความเข้าใจต่อประเพณีบุญผะเหวด

6. การขยายผลการดำเนิน การวางแผนในระยะยาวเพื่อเชื่อมโยงพื้นที่ให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม รวมถึงการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ ตลอดจนในอนาคตเกิดการพัฒนาลูกสูตร

ท้องถิ่นศึกษาให้เยาวชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับบุญผะเหวด และปลูกฝังความเชื่อที่ว่า “บุญผะเหวดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า” ดังนั้น จึงควรธำรงรักษาไว้ให้คงอยู่กับชุมชนและสังคมสืบไป

“...การพัฒนาพื้นที่แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ควรมี 3 ขั้นตอน ได้แก่ หนึ่งการวิเคราะห์บริบทเพื่อค้นหาว่าภายในบริบทแห่งนั้นมีเหมาะสมหรือไม่ สองการลงมือพัฒนาพื้นที่แหล่งเรียนรู้โดยการจัดแบ่งโซนให้ชัดเจนว่า โซนใดเหมาะสมที่จะใช้สำหรับทำอะไร และสามารถประเมินแผนงาน เมื่อมีการพัฒนาพื้นที่แหล่งเรียนรู้แล้วต้องสะท้อนให้ได้ว่าแหล่งเรียนรู้ที่ตั้งขึ้นมีจุดเด่น จุดด้อยอย่างไร และหากมีจุดด้อยจะแก้ไขด้วยวิธีการใด...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 มีนาคม 2568)

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

วิเคราะห์รูปแบบ เทคนิคและวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด
รากฐานความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีบุญผะเหวดที่มีการสืบทอดต่อกันมาจากการติดจนถึงปัจจุบัน เกิดจากความเชื่อที่ปรากฏในหนังสือมาลัยหมื่นมาลัยแสน ที่แฝงไปด้วยกุศโลบายเกี่ยวกับสร้างบุญบารมี ส่วนรูปแบบการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด แบ่งออกได้ 2 แบบ ได้แก่ การเทศน์แบบลำผะเหวดและการเทศน์แหล่ประยุกต์ โดยนิยมเทศน์แบบ 3 ธรรมาสน์ มักจะปรากฏเห็นบ่อยครั้งในชุมชนหรือหมู่บ้านทั่วไปที่มีการจัดงานบุญผะเหวดขึ้น พระนักเทศน์ที่ได้รับการนิมนต์มาเทศน์ก็จะแสดงบทบาทสมมติของแต่ละรูปตามความถนัด เช่น พระเวสสันดร มัทรี ชูก เป็นต้น และแก่นสาระหรือเค้าโครงการเทศน์ประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ 1. การเกริ่นนำเพื่อบอกเล่าเรื่องราวและสาระสำคัญเพื่อดึงดูดผู้ฟัง 2. เนื้อหา เป็นเรื่องราวที่สอนเกี่ยวกับบาปและบุญ ความกตัญญูต่เวทีย ซึ่งเป็นแก่นสาระสำคัญของเรื่องราวการเทศน์ และ 3. สรุป เป็นข้อคิดหลักธรรมะที่ได้จากเนื้อเรื่องเพื่อยกยอให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ และเทคนิคและวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ดมี 5 ลักษณะ ได้แก่ 1. รูปแบบการแสดงธรรมะ 2. เทคนิคการสื่อสาร 3. ปฏิสัมพันธ์กับผู้ฟัง 4. แก่นสาระแห่งธรรมะ และ 5. ลีลาการเทศน์หรือศิลปะแสดง

การสังเคราะห์กระบวนการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1. การสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนประชาชน 2. การบันทึกองค์ความรู้การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด 3. การสืบทอดและการสืบสานการเทศน์แหล่ 4. การปฏิบัติจริงในงานบุญผะเหวด และ 5. การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

รูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด มีองค์ประกอบสำคัญ 6 มิติ ได้แก่ 1. มิติการธำรงรักษา 2. มิติของการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญา 3. มิติการสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าประเพณีและวัฒนธรรม 4. มิติด้านการบริหารและการจัดการ 5. มิติด้านพื้นที่ต้นแบบ และ 6. มิติด้านการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และขั้นตอนการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด มีขั้นตอน 6 ข้อ ได้แก่ 1. การศึกษาข้อมูลเชิงพื้นที่ 2. สร้างกระบวนการมีส่วนร่วม 3. การออกแบบพื้นที่ต้นแบบ 4. การดำเนินงาน 5. การประเมินผลและการปรับปรุง และ 6. การขยายผลการดำเนิน

2. อภิปรายผล

วิเคราะห์รูปแบบ เทคนิคและวิธีการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด
รูปแบบการเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด แบ่งออกได้ 2 แบบ ได้แก่ การเทศน์แบบลำผะเหวดและการเทศน์แหล่ประยุกต์ ส่วนแก่นสาระหรือเค้าโครงการเทศน์ประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ 1. การเกริ่นนำ เพื่อบอกเล่าเรื่องราวและสาระสำคัญเพื่อดึงดูดผู้ฟัง 2. เนื้อหา เป็นเรื่องราวที่สอนเกี่ยวกับบาปและบุญ ความกตัญญูต่เวทีย ซึ่งเป็นแก่นสาระสำคัญของเรื่องราวการเทศน์ และ 3. สรุป เป็นข้อคิดหลักธรรมะที่ได้จากเนื้อเรื่องเพื่อยกยอให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ การเทศน์แหล่อีสานเป็นการเทศน์โดยใช้น้ำเสียงเปล่งออกมาลักษณะสั้น ยาว เพื่อทำให้เกิดความไพเราะ ผู้ฟังเทศน์เกิดความเข้าใจง่ายและลึกซึ้งในเนื้อหาสาระ พร้อมทั้งผู้ฟังเทศน์ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุก็จะเกิดความรู้สึกร่วมไปตามตัวละครที่พระนักเทศน์ได้พรรณนาขึ้น การเทศน์ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “โหมสัปมาณิกา” ซึ่งสอดคล้องกับ สมนึก บ่อชน (2562) ที่กล่าวว่า การเทศน์เสียงหรือการ

เทศน์แหล่ประยุกต์ล้วนได้รับความนิยมอย่างมาก เนื่องจากผู้ฟังได้รับอรรถรสในการฟัง ผู้เทศน์จะต้องมีน้ำเสียงที่ดี สามารถโน้มน้าวผู้ฟังให้อยากทำตามพระโพธิสัตว์ การเทศน์ทำนองแหล่นี้นี้ยังสามารถแบ่งเป็นการเทศน์แหล่ใน (เนื้อหาเกี่ยวกับพระเวสสันดรชาดก) และการเทศน์แหล่นอก (การเทศน์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระเวสสันดร) แต่จะเป็นการใช้ปฏิภาณโวหารว่าเป็นกลอนสด เช่น การเทศน์แหล่อวยพร การเทศน์เรียกวิญญาณ เป็นต้น และสอดคล้องกับ วัชรวุธ ศรีภูมิกุล (2564) พบว่า การเทศน์แหล่อีสานเป็นการแสดงธรรมโดยใช้ลีลาทำนองเสียงแบบขับลำนำและสนทนาโต้ตอบผ่านเรื่องเล่าแบบสมมติภาวะ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสื่อสารสารัตถะธรรมให้แก่ผู้ฟังผ่านบทเทศน์แหล่อีสาน นิยมเทศน์ในประเพณีบุญมหาชาติหรือบุญชะเวต องค์ประกอบของการเทศน์แหล่อีสานของคณะอริยฐานเสียงธรรมมี 3 ส่วน คือ 1. ผู้ส่งสารหรือพระนักเทศน์ 2. ผู้รับสาร และ 3. สารหรือตัวบทเทศน์แหล่อีสาน เป็นต้น

กระบวนการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่อีสานงานประเพณีบุญชะเวตจังหวัดร้อยเอ็ด

มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1. การสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรมให้แก่เยาวชน ประชาชน 2. การบันทึกองค์ความรู้การเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญชะเวต 3. การสืบทอดและการสืบสานการเทศน์แหล่ 4. การปฏิบัติจริงในงานบุญชะเวต และ 5. การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ การรักษาประเพณีและวัฒนธรรมต้องเกิดจากความตระหนักในคุณค่าและสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อป้องกันไม่ให้ประเพณีบุญชะเวตเลือนหายไป ตามยุคสมัยใหม่ จึงควรต้องมีการมีการสืบทอดการเทศน์ผ่านการเทศน์แหล่ทำนองอีสาน และต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนอย่างจริงจัง ซึ่งสอดคล้องกับ อนุชา พิมพ์ศักดิ์ (2557) ที่กล่าวว่า การอนุรักษ์การเทศน์แหล่อีสานควรสืบทอดผ่านทำนอง โดยเรียนรู้และจดจำในลักษณะเรียนโดยตรงกับพระนักเทศน์ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญและการเรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจโดยผ่านการศึกษาจากศิลปินที่มีการบันทึกไว้ และยังสอดคล้องกับ พระเมธีพร ชนติสาโร (ซึ่งรัมย์) (2561) ที่กล่าวว่า การรักษาเอกลักษณ์ควรทำผ่านการใช้ภาษาถิ่น เพราะ ภาษามีความเชื่อมโยงระหว่างพระสงฆ์และชุมชน ดังนั้น การรักษาจึงต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างจริงจัง เพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนบุญประเพณีบุญชะเวตให้เกิดขึ้นในชุมชนและให้ประเพณีบุญชะเวตคงอยู่สืบไป และสอดคล้องกับ พระกิตติเอก ปาณญา (2560) พบว่า สภาพลักษณะของการเทศน์แหล่มหาชาติมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย สภาพทำนองการเทศน์ แหล่มหาชาติต้องเรียนรู้ทำนองหลวง ทำนองราชวารี และทำนองประจำถิ่น สภาพการเรียนรู้การเทศน์แหล่มหาชาติ พระภิกษุสามเณรต้องมีความสนใจแบบจริงจัง และด้านสภาพการสืบสานการเทศน์แหล่ มหาชาติ ควรฟื้นฟูการเทศน์มหาชาติแบบโบราณที่กำลังสูญหาย ปัจจุบันจัดเทศน์กันตามประเพณี พระเทศน์จึงต้องประยุกต์พอให้เข้าใจเรื่องทั้ง 13 กัณฑ์

รูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมประเพณีบุญชะเวต จังหวัดร้อยเอ็ด มีองค์ประกอบสำคัญ 6 มิติ ได้แก่ 1. มิติการธำรงรักษา 2. มิติของการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญา 3. มิติการสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าประเพณีและวัฒนธรรม 4. มิติด้านการบริหารและการจัดการ 5. มิติด้านพื้นที่ต้นแบบ และ 6. มิติด้านการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ รูปแบบการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบทางวัฒนธรรมต้องอาศัยพลังภาคีเครือข่ายต่าง ๆ และต้องผสมวิธีที่หลากหลายในทุกมิติ เพื่อช่วยในการธำรงรักษาอัตลักษณ์การเทศน์แหล่บุญชะเวตคงอยู่กับชุมชนที่เด่นชัดขึ้นท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสมัยใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Hall (2003) กล่าวว่า อัตลักษณ์ (Identity) ว่าเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ (Non-fixed) และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ (Fluid & Dynamic) ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ไม่ได้เป็นสิ่งที่ตายตัว (Essentialist) แต่ถูกประกอบสร้างขึ้นผ่านกระบวนการทางวาทกรรม (Discursive Process) และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งอัตลักษณ์สามารถถูกเปลี่ยนแปลงและต่อรองได้ตลอดเวลา และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ รัชพล แยมกลีบ (2564) พบว่า การดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนยังมีโอกาสสามารถพัฒนาต่อได้โดยผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่ายที่สามารถเข้ามาช่วยด้วยสร้างเอกลักษณ์และเพิ่มการประชาสัมพันธ์ ตลอดจนขับเคลื่อนทรัพยากรศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่สู่การเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีระบบเศรษฐกิจที่ทั้งสร้างสรรค์และมีความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์เงินนโยบาย

1.1 หน่วยงานภาครัฐที่สังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นหน่วยงานในพื้นที่ของการจัดงานบุญประเพณีบุญผะเหวด ควรมีการสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดการสืบทอดประเพณีบุญผะเหวดให้คงอยู่ โดยสนับสนุนบุคลากร สนับสนุนงบประมาณ สนับสนุนสิ่งของต่าง ๆ ที่ใช้สำหรับการจัดงานประเพณีบุญผะเหวดประจำปี

1.2 ควรมีการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน เช่น วิชาท้องถิ่นศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นหลักสูตรเฉพาะของแต่ละโรงเรียนหรือแต่ละแห่งเพื่อให้นักเรียนและผู้สนใจมีความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณีบุญผะเหวด

1.3 ควรส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการสืบทอดและอนุรักษ์ประเพณีบุญผะเหวดให้คงอยู่คู่กับชุมชนและสังคมไทย โดยให้เยาวชน ประชาชน และผู้สนใจได้เข้ามามีบทบาทร่วมกันในการจัดกิจกรรมประเพณีบุญผะเหวดขึ้น เช่น การลงมือปฏิบัติ เป็นต้น

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาเปรียบเทียบการเทศน์แหล่อีสานกับการเทศน์แหล่ภาคกลางในประเด็นเกี่ยวกับทำนองรูปแบบการเทศน์ และเทคนิคการเทศน์

2.2 ควรศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์หอนาคตภาพของการเทศน์แหล่อีสานประเพณีบุญผะเหวดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด จากแหล่งทุนสนับสนุนงานมูลฐาน (Fundamental Fund) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2568 จากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

เอกสารอ้างอิง

- กำไลทอง ปันนำ. (2543). *ผลกระทบจากการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีต่อชุมชนในกำแพงเมืองเก่าเชียงใหม่* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทระดับบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จำเนียร ทรงฤกษ์. (2554). *พระศรีอารียะมาเมื่อไรและพระพุทธเจ้า 9 พระองค์*. มูลนิธิพ่อหลวง แม่พัว ทรงฤกษ์. ประทวน วันนิจ และ มนูญ สอนโพนงาม. (2565). *วิกฤตวัฒนธรรมเปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตสังคมไทยในยุคดิจิทัล*. *วารสารวามัญองแหรพุทธศาสนปริทรรศน์*, 9(2), 117 - 126.
- ประเวศ วะสี. (2539). *เอกสารประกอบการประชุมคณะกรรมการดำเนินงานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตร*. ม.ป.ท.
- ผ่องพรรณ ตริยมงคลกุล และ สุภาพ ฉัตรภรณ์. (2555). *การออกแบบการวิจัย* (พิมพ์ครั้งที่ 7). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พรชัย ศรีสารคาม. (2538). *บุญเดือน 4 บุญเดือน 5 ของอีสาน*. สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.
- พระกิตติเอก ปาณิญา. (2560). *การพัฒนากระบวนการฝึกเทศน์แหล่มหาชาติสำหรับพระภิกษุในพระพุทธศาสนา กระบวนการเทศน์แหล่มหาชาติของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทระดับบัณฑิต, มหาวิทยาลัยบูรพา]. DSpace Repository. <https://buiir.buu.ac.th/xmlui/handle/1234567890/7234>.
- พระครูสุตสารพิมล (พิมพ์ ป.). (2549). *พิมพ์แหล่มหาชาติ 13 กัณฑ์ สำนวนอีสาน (แหล่พระเวสสันดร)* [168]. คลังนาธรรม สังฆภัณฑ์.
- พระบรรจบ อีรวโส (ศรีแพงมน). (2549). *ศึกษาบทบาทและผลงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระครูสุตสารพิมล (พระมหาพิมพ์ อดมทินโน)* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทระดับบัณฑิต, มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. e-Thesis Central Library Mahachulalongkornrajavidyalaya University. <https://e-thesis.mcu.ac.th/thesis/3640>.

- พระปลัดอภิสิทธิ์ ธมฺมวฑฺฒโน (สีฟ้าแล้ว). (2564). *พลวัตและการปรับตัวของการเทศน์แหล่อีสานในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม* [วิทยานิพนธ์ปริญญาคุฏฐบัณฑิต, มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย]. e-Thesis Central Library Mahachulalongkornrajavidyalaya University. <https://e-thesis.mcu.ac.th/thesis/3390>.
- พระมณีพร ขนดีสารโร (ซึ่งรัมย์). (2561). *ศึกษาอิทธิพลประเพณีบุญเทศน์มหาชาติที่มีต่อพุทธศาสนิกชน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวิจิตรปฏิภาณ. (2555). *มหาชาติมหาเวสสันดรชาดก (ฉบับทรงเครื่อง)*. สถาบันบันลือธรรม.
- รัชพล แยมกลีบ. (2564). การพัฒนาเชิงพื้นที่จากทุนทางศิลปวัฒนธรรม กรณีวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม วิถีคนปลายบาง จังหวัดนนทบุรี. *วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต*, 9(2), 300 - 308.
- วัชรวุธ ศรีภูมิกุล. (2564). *การเทศน์แหล่อีสานคณะอริยฐานเสียงธรรม วัดสว่าง ตำบลหนองดก อำเภอกะนวน จังหวัดขอนแก่น* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม]. DSpace at Mahasarakham University. <http://202.28.34.124/dspace/handle/123456789/2298>.
- วิเชียร แสนมี. (2560). รูปแบบการเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาด้วยการเทศน์แหล่อีสาน. *วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม*, 6(2), 119 - 140.
- สนิท สมัตการ และ สุพรรณิ ไชยอำพร. (2538). *สังคมไทยภาวะปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต (พ.ศ. 2535 - 2550)*. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สมนึก บ่อชน. (2562). *การสร้างสรรคืบทเทศน์และประเพณีบุญผะเหวดในจังหวัดร้อยเอ็ด* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม]. DSpace at Mahasarakham University. <http://202.28.34.124/dspace/handle/123456789/386>.
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดร้อยเอ็ด. (2564). *บุญผะเหวดร้อยเอ็ด*. <https://roiet.prd.go.th/th/content/category/detail/id/233/iid/62543>.
- เสกสรรค์ สนวา และ พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์. (2568). *สถานที่จัดประเพณีการเทศน์ผะเหวดของชุมชน “วัดนันทิยาราม”* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- เสริมศักดิ์ ขุนพล. (2558). การศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนเกาะยอ. *วารสารปาริชาติ*, 28(3), 82 - 103.
- อนุชา พิมพ์ศักดิ์. (2557). *สำนักเทศน์เสียง อัตลักษณ์และการสืบทอดการเทศน์แหล่ทำนองอีสาน*. กระทรวงวัฒนธรรม.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). *อัตลักษณ์ ความหลากหลาย และพลวัตทางสังคมวัฒนธรรม*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Hall, S. (2003). Cultural Identity and Diaspora. In Braziel, J., & Mannur, A. (Eds.), *Theorizing Diaspora : A Reader* (155 - 172). Blackwell.
- Hawkes, J. (2001). *The Fourth Pillar of Sustainability : Culture's Essential Role in Public Planning*. Common Ground Publishing.

**การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนที่ได้รับผลกระทบปัญหาที่ดินพังทลาย
ริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี**
**Participatory Management of Communities Affected by Riverbank Erosion along
the Pa Sak River in Saraburi Province**

อำนวยการ ปิ่นพิลา^{1*} สนิท สิทธิ² กอบลาภ อารีศรีสม³ และ ภาวิณี อารีศรีสม⁴

Amnuay Pinphila^{1*}, Sanit Sitti², Koblap Areesrisom³, and Pawinee Areesrisom⁴

รองศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาการจัดการและพัฒนาทรัพยากร คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้¹

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาวิทยาการคอมพิวเตอร์ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้²

อาจารย์ ดร. สาขาวิชาการจัดการและพัฒนาทรัพยากร คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้³

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาการจัดการและพัฒนาทรัพยากร คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้⁴

Associate Professor Dr., Department of Resource Management and Development,

Faculty of Agricultural Production, Maejo University¹

Assistant Professor Dr., Department of Computer Science, Faculty of Science, Maejo University²

Lecturer Dr., Department of Resource Management and Development,

Faculty of Agricultural Production, Maejo University³

Assistant Professor Dr., Department of Resource Management and Development,

Faculty of Agricultural Production, Maejo University⁴

*Corresponding author, e-mail: dr.amnuay_@hotmail.com

วันที่รับบทความ: 2 กันยายน 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 30 กันยายน 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 9 ตุลาคม 2568

บทคัดย่อ

การสร้างกระบวนการจัดการเพื่อแก้ไขและป้องกันปัญหาการพังทลายของที่ดินที่เหมาะสมกับบริบทท้องถิ่น นำมาสู่การวิจัยครั้งนี้ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1. เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจวิถีธรรมชาติด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมป้องกันและฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี และ 2. เพื่อเสริมสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมบริหารจัดการปัญหาการพังทลายและภัยน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบชาติพันธุ์วรรณา กำหนดกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 30 คน จำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชุมชน 20 คน กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ 5 คน และกลุ่มเจ้าหน้าที่ 5 คน โดยใช้วิธีเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบลูกโซ่โดยอาศัยความน่าเชื่อถือจากผู้ที่มีคุณสมบัติเดียวกันเพื่อเข้าถึงผู้มีความรู้และประสบการณ์โดยตรง เครื่องมือที่ใช้ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์และแบบสนทนากลุ่มกึ่งโครงสร้างปลายเปิด การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการภาคสนามโดยเริ่มจากผู้ให้ข้อมูลคนแรกแล้วขยายเครือข่ายแบบการกลิ้งก้อนหิมะ จนข้อมูลเพียงพอ สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและการวิเคราะห์เชิงประเด็น เพื่อพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมเชิงแนวคิดที่สื่อความหมายด้วยภาพ ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนมีความเข้าใจถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการกระทำโดยเจตนาที่มุ่งผลประโยชน์ส่วนตัว สำหรับความต้องการและการมีส่วนร่วมภาคประชาชน พบว่า ประชาชนต้องการความรู้ด้านการจัดการน้ำ การอบรมศึกษาดูงาน การสร้างจิตสำนึกรักและหวงแหนพื้นที่ริมตลิ่ง การดำเนินการก่อสร้างต้องเป็นไปตามกฎหมาย โปรงใส่ และเท่าเทียม ซึ่งนำมาสู่รูปแบบเสริมสร้างการมีส่วนร่วมบริหารจัดการการพังทลายและภัยน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำ ประกอบด้วย 1. การเกิดภัย ต้องดำเนินการมาตรการเร่งด่วน 2. ก่อนเกิดภัย ต้องเตรียมความพร้อม 3. หลังเกิดภัย ต้องฟื้นฟูพื้นที่โดยเริ่มจากการให้ความช่วยเหลือตนเอง 4. แสวงหาความร่วมมือ โดยประสานงานและสร้างเครือข่ายเพื่อแก้ไขความเสียหายอย่างตรงจุด และ 5. การจัดการและพัฒนาอย่างยั่งยืนระยะยาว พร้อมยึดหลักทางจิตใจเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ซึ่งทำให้ชุมชนสามารถดูแลความปลอดภัยและการฟื้นฟูของตนเองได้ ส่งเสริมความสามัคคีและความ

รับผิดชอบร่วมกัน บูรณาการมิติทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ เกิดการฝังรากลึกคุณค่าและประเพณีของผู้ประสพภัย ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม ควรคำนึงถึงการตระหนักรู้และให้ความสำคัญต่อผลกระทบการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างการใช้พื้นที่และการบริหารจัดการ ซึ่งอาจสร้างแรงต้านจากประชาชนหากไม่ได้ออกแบบการมีส่วนร่วมอย่าง รอบคอบและเหมาะสม

คำสำคัญ: รูปแบบการมีส่วนร่วม, การบริหารจัดการที่ดินริมฝั่งแม่น้ำ, ปัญหาการพังทลายของดิน, ปัญหาน้ำท่วม, การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน

Abstract

The development of a management process to address and prevent land erosion that is appropriate for the local context led to this research, which has two main objectives: 1. to enhance the understanding of natural disasters through participatory processes for the prevention and rehabilitation of riverbank areas along the Pa Sak River in Saraburi Province, and 2. to develop a participatory management model for addressing riverbank erosion and flood disasters along the Pa Sak River in Saraburi Province. The research employed a qualitative ethnographic approach, targeting 30 participants categorized into three groups: 20 community members, 5 experts, and 5 government officials. A Peer Esteem Snowballing was used to access individuals with direct knowledge and experience based on the credibility of those with similar qualifications. Data collection tools included semi-structured interviews and focus group discussions. Data were gathered through a Peer Esteem Snowballing process, starting with initial informants and expanding the network until data saturation was reached. The data were analyzed using content analysis and thematic analysis to develop a conceptual participatory model, which was then represented visually. Based on these findings, a Participatory Management Model for Riverbank Erosion and Flood Disasters was developed, comprising five interrelated components: 1. emergency response, the implementation of urgent measures to address immediate disaster impacts, 2. preparedness, proactive planning, and capacity-building to ensure readiness before disasters occur, 3. recovery and self-reliance, the rehabilitation of affected areas through initial self-help initiatives and community-led efforts following disasters, 4. collaboration and networking: the coordination and establishment of multi-stakeholder networks to facilitate targeted and efficient damage mitigation, and 5. long-term sustainable management, the integration of spiritual and cultural dimensions to foster community resilience, collective responsibility, and effective recovery processes rooted in local values and traditions. This model serves as an integrated framework for empowering communities to manage disaster risks, enhance adaptive capacity, and advance sustainable coexistence with the natural environment. However, awareness and attention should be given to the impacts of changes in land use and management structures, which may create public resistance if participation is not carefully and appropriately designed.

Keywords: Participation Model, Riverbank Land Management, Soil Erosion Issues, Flood Disaster Issues, Community Lifeways Changes

บทนำ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยมาตรา 65 กำหนดยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 - 2580) ด้านการเติบโตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม มุ่งเน้นการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ครอบคลุมการจัดหา การใช้ และการอนุรักษ์น้ำ รวมถึงการป้องกันภัยพิบัติทางน้ำ โดยเน้นการพัฒนาการจัดการน้ำเชิงลุ่มน้ำ เพิ่มประสิทธิภาพการใช้น้ำ การเก็บกัก การบำบัด และการใช้น้ำซ้ำ ตลอดจนฟื้นฟูแหล่งน้ำและรักษาสมดุลระบบนิเวศ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562 : 64) ขณะเดียวกัน ประเทศไทยยังเผชิญปัญหาน้ำขาดแคลน น้ำท่วม น้ำเสีย น้ำเค็ม น้ำป่าไหลหลาก และการชะล้างพังทลายของดิน ซึ่งรุนแรงขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและการขาดเอกภาพในการบริหารจัดการน้ำ ทั้งด้านนโยบาย ข้อมูล แผนแม่บท และกฎหมาย ส่งผลให้การจัดการน้ำทั้งก่อน ระหว่าง และหลังภัยพิบัติยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2565 : 88) ทั้งนี้ เนื่องจากอุทกภัยเป็นภัยธรรมชาติจากแม่น้ำที่ก่อให้เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจรุนแรงทั่วโลก ทั้งความเสียหายโดยตรง เช่น การทำลายทรัพย์สิน และโดยอ้อม เช่น การหยุดชะงักของธุรกิจและต้นทุนจากมาตรการฉุกเฉิน (Tanoue et al. 2020) ซึ่งในพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี เผชิญความเสี่ยงน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากเนื่องจากเป็นพื้นที่ราบ แหล่งเก็บกักน้ำไม่เพียงพอ ดินไม่ตึกน้ำเกิดการชะล้างพังทลาย และระบบชลประทานขาดการบำรุงรักษา ส่งผลให้น้ำเพื่อการเกษตรขาดแคลน อีกทั้งน้ำบาดาลที่ใช้เป็นน้ำอุปโภคบริโภคยังมีปัญหาคุณภาพจากการละลายคาร์บอนेटสูง (เลอบุญ อุดมทรัพย์, 2566 : 25 - 26) จึงส่งผลกระทบต่อที่อยู่อาศัย การเกษตร และความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อมของชุมชน การแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องมีการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้การวางแผนและการดำเนินมาตรการป้องกันและฟื้นฟูเหมาะสมกับบริบทท้องถิ่น จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศทำให้ฝนตกหนักบ่อยขึ้น อุณหภูมิเปลี่ยนแปลงรุนแรง และเกิดภัยแล้ง ไฟป่า รวมถึงการกำจัดพืชปกคลุมดิน ส่งผลให้ดินเสื่อมสภาพ ซึมน้ำได้น้อย เกิดน้ำท่าเพิ่มขึ้น และทำให้พื้นที่ลาดเอียงเสี่ยงดินถล่มมากขึ้น ดินถล่มส่งผลต่อชีวิต ทรัพย์สิน สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และความเป็นอยู่ของประชาชน (ดังภาพที่ 1) ดังนั้น การจัดการความเสี่ยงต้องใช้ความร่วมมือจากทุกฝ่ายและแนวทางบูรณาการเพื่อคาดการณ์ ลด และควบคุมความเสี่ยงให้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Alcántara-Ayala & Sassa, 2023 : 2034)

ภาพที่ 1 ปัญหาดินถล่มและการกัดเซาะที่ริมฝั่งแม่น้ำในพื้นที่ของชุมชนที่อยู่ติดแม่น้ำป่าสัก

ที่มา: อำนวย ปิ่นพิลา (2566)

ถึงแม้ว่าจะมีกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าหลังจากประสบภัยธรรมชาติ อย่างไรก็ตามชุมชนยังคงประสบปัญหาจนไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จและขาดการยอมรับ ดังงานวิจัยการศึกษาแนวทางพัฒนาเพื่อยกระดับประสิทธิภาพของกระบวนการมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อสังคมไทย ซึ่งชี้ให้เห็นความจำเป็นและปัจจัยที่สามารถเข้ามามีส่วนสำคัญในการจัดการปัญหา ดังงานวิจัยของ จุฑารัตน์ ชมพันธุ์ (2555 : 126) กล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม เศรษฐศาสตร์ และปรัชญา ที่แสดงถึงความสำคัญของการจัดสรรและจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ โดยเน้นการสร้างระบบบูรณาการที่

ยังยืนสำหรับการใช้น้ำ การสาธารณสุข และการปกป้องสิ่งแวดล้อม (Spielberg, 2025) ขณะทำงานวิจัยที่ผ่านมาในประเทศไทยส่วนใหญ่เน้นการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมและการป้องกันตลิ่งแบบเทคนิคเฉพาะหน้า ตัวอย่างเช่นงานวิจัยของ Wajiwalku (2019 : 123) ที่ได้กล่าวถึงข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมขององค์กรพัฒนาเอกชนท้องถิ่นและการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานภาครัฐในรูปแบบการบริหารจัดการน้ำแบบมีปฏิสัมพันธ์และร่วมมือกัน ซึ่งมีส่วนน้อยที่ทำการศึกษาในประเด็นการบริหารจัดการเชิงชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการฟื้นฟู เยียวยา และป้องกันปัญหาดินพังทลาย โดยเฉพาะในบริบทของแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งตอบคำถามปัญหาสำคัญเกี่ยวกับพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำป่าสักที่ประสบปัญหาน้ำท่วมและการกัดเซาะที่ตลิ่งริมฝั่งแม่น้ำอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทำให้ชุมชนและหน่วยงานต้องร่วมหาวิธีและดำเนินการแก้ไขร่วมกัน โดยเพิ่มเติมการสร้างความรู้ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาแผนปฏิบัติการเชิงสาธารณะที่สามารถนำไปใช้ปฏิบัติการการป้องกันและฟื้นฟูที่ตลิ่งริมฝั่งแม่น้ำป่าสักได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจภัยธรรมชาติด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมป้องกันและฟื้นฟูที่ตลิ่งริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี
2. เพื่อเสริมสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมบริหารจัดการปัญหาการพังทลายและภัยน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี

การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย มีดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การจัดการทรัพยากรน้ำและการฟื้นฟูที่ตลิ่ง ประกอบด้วย ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation Theory) อธิบายแนวคิดทางกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) (จุฑารัตน์ ชมพันธุ์, 2555 : 127 - 128) ประกอบด้วย ขั้นตอนวิเคราะห์การตัดสินใจ โดยเน้นการเลือกผู้เข้าร่วมที่วางแผนให้ครบถ้วน เพราะผู้มีส่วนได้เสียอาจเพิ่มเข้ามาในแต่ละระยะของกระบวนการ จากนั้นทำการวิเคราะห์องค์ประกอบสำคัญของการมีส่วนร่วม เช่น ขั้นตอน กิจกรรม ตารางเวลา ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อมั่นและความโปร่งใส ซึ่งจะพิจารณาความจำเป็นในการตัดสินใจมีส่วนร่วม ได้แก่ ผลกระทบต่อสาธารณชน ระดับความรุนแรง ผลกระทบต่อผลประโยชน์ของบางคนหรือกลุ่ม ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นที่มีความขัดแย้งที่ต้องการสนับสนุนต่อผลการตัดสินใจ ขั้ววางแผนกระบวนการ โดยกำหนดกิจกรรมและเทคนิคการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมกับแต่ละขั้นตอน เชื่อมโยงกิจกรรมกับขั้นตอนการตัดสินใจ ระบุผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและสถานที่จัดกิจกรรม และขั้นการปฏิบัติตามแผน โดยนำแผนและกิจกรรมที่วางไว้ไปปฏิบัติจริง มีการประเมินผลกิจกรรมมีส่วนร่วม และนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ประโยชน์อย่างแท้จริง

2. แนวคิดการจัดการชุมชน (Community-Based Management)

เมื่อพิจารณารากฐานทางทฤษฎี หลักฐานเชิงประจักษ์ และผลกระทบเชิงปฏิบัติของแนวทางชุมชนต่อความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมผ่านมุมมองทางสังคมศาสตร์ นำไปสู่กรอบการทำงานแบบบูรณาการที่เน้นการจัดการพลวัตทางอำนาจ ระบบความรู้ และการพิจารณาความเท่าเทียมมากขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพที่แตกต่างกันในบริบทที่แตกต่างกัน ซึ่งมีแนวทางความสำเร็จที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญหลายประการ ได้แก่ สิทธิทรัพยากรที่มั่นคง สถาบันท้องถิ่นที่เข้มแข็ง การมีส่วนร่วมที่มีความหมาย และนโยบายสนับสนุนสภาพแวดล้อม การจัดระบบการกำกับดูแลแบบซ้อนที่สมดุลระหว่างการปกครองตนเองในท้องถิ่นกับการสนับสนุนจากระดับสูง ถือเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการจัดการความท้าทายด้านสิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อนในหลายระดับอย่างยิ่ง ดังนั้น แนวทางที่เน้นชุมชนเป็นแนวทางที่มีคุณค่าสำหรับความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม แต่จำเป็นต้องอาศัยการออกแบบที่คำนึงถึงบริบท การใส่ใจต่อพลวัตของอำนาจ และการสนับสนุนจากสถาบันหลายระดับ ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจแนวทางที่เน้นชุมชนสามารถจัดการกับความท้าทายด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพในบริบททางสังคมและนิเวศวิทยาที่หลากหลายอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น (Rahman, 2025 : 12)

แนวคิดการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ (Disaster Risk Reduction : DRR) ที่เน้นการวางแผน การป้องกัน และการฟื้นฟูตามลำดับความสำคัญในการดำเนินการ (The United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2015 : 36) ดังนี้

ลำดับที่ 1 การทำความเข้าใจความเสี่ยงจากภัยพิบัติ การจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติจำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจเกี่ยวกับความเสี่ยงจากภัยพิบัติในทุกมิติ ได้แก่ ความเปราะบาง ศักยภาพ ความเสี่ยงของบุคคลและทรัพย์สิน ลักษณะอันตราย และสิ่งแวดล้อม

ลำดับที่ 2 การเสริมสร้างการกำกับดูแลความเสี่ยงจากภัยพิบัติเพื่อจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ การกำกับดูแลความเสี่ยงจากภัยพิบัติในระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับโลกมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติในทุกภาคส่วน และสร้างความมั่นใจว่ากรอบกฎหมาย ข้อบังคับ และนโยบายสาธารณะทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นมีความสอดคล้องกัน ซึ่งการกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบจะช่วยชี้แนะ ส่งเสริม และจูงใจให้ภาครัฐและเอกชนดำเนินการและจัดการกับความเสี่ยงจากภัยพิบัติ

ลำดับที่ 3 การลงทุนในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติเพื่อความยืดหยุ่น การลงทุนของภาครัฐและเอกชนในการป้องกันและลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติผ่านมาตรการเชิงโครงสร้างเป็นสิ่งจำเป็นต่อการเสริมสร้างความยืดหยุ่นทางเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ และวัฒนธรรมของบุคคล ชุมชน ประเทศ และทรัพย์สิน รวมถึงสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้สามารถเป็นแรงผลักดันให้เกิดนวัตกรรม การเติบโต และการสร้างงาน มาตรการดังกล่าวมีความคุ้มค่าและเป็นเครื่องมือสำคัญในการช่วยชีวิต ป้องกันและลดความสูญเสีย และรับประกันการฟื้นฟูและฟื้นฟูอย่างมีประสิทธิภาพ

ลำดับที่ 4 การเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติเป็นกุญแจสำคัญต่อการตอบสนองและการฟื้นฟูอย่างมีประสิทธิภาพ หากวางแผนล่วงหน้าก่อนเกิดภัยพิบัติ จะช่วยลดความสูญเสีย ฟื้นฟูได้รวดเร็ว และสร้างโอกาสให้เกิดการสร้างใหม่ให้ดีกว่าเดิม โดยบูรณาการมาตรการลดความเสี่ยงและแนวทางพัฒนาอย่างยั่งยืน อีกทั้งควรเปิดโอกาสให้สตรีและผู้พิการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม เพื่อให้การฟื้นฟูครอบคลุมและเป็นธรรมต่อทุกกลุ่มประชากร

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมชุมชนในการพัฒนา ป้องกัน และฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำของ Christophe et al. (2025) ได้พัฒนาแผนปฏิบัติการการลงทุนแบบหลายภาคส่วน ซึ่งถือเป็นก้าวสำคัญต่อการเสริมสร้างความยืดหยุ่นของเขตชายฝั่งอย่างยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการพัฒนาแผนปฏิบัติการการลงทุนแบบหลายภาคส่วนเพื่อเสริมสร้างความยืดหยุ่นของเขตชายฝั่งอย่างยั่งยืน โดยบูรณาการด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมเข้าด้วยกัน ผ่านการประเมินความเสี่ยงจากภัยพิบัติ การกัดเซาะ และน้ำท่วม พร้อมจัดลำดับพื้นที่เสี่ยงสูงโดยใช้ข้อมูลด้านประชากร การใช้ที่ดิน ระบบนิเวศ และโครงสร้างพื้นฐาน จากนั้นจึงกำหนดมาตรการจัดการและปรับตัว เช่น การอนุรักษ์น้ำจืด เกษตรและประมงยั่งยืน การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ และการปกป้องประชาชนและทรัพย์สินสำคัญ อีกทั้งยังเสนอแนวทางเชิงระบบนิเวศ เช่น การฟื้นฟูระบบนิเวศ การจัดการเนินทราย และการดูแลชายหาด เพื่อให้การจัดการชายฝั่งเป็นไปอย่างยั่งยืนในระยะยาว

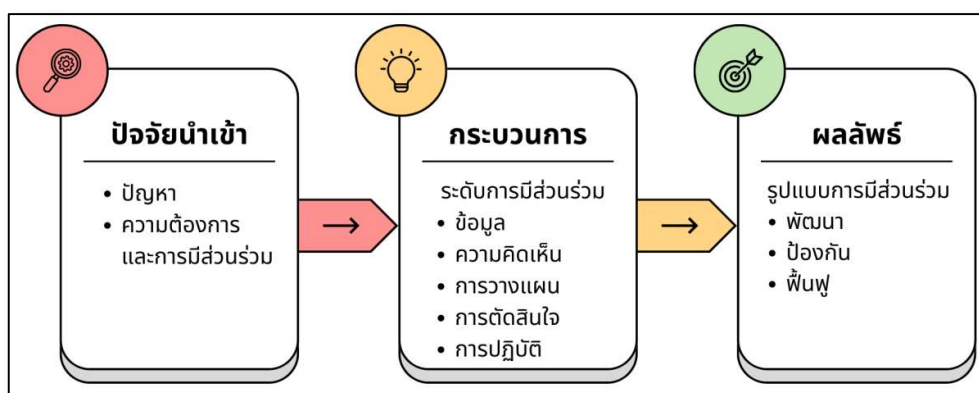
ปัจจัยส่วนบุคคลเข้ามามีบทบาทแทนปัจจัยสถานการณ์ในการเลือกพฤติกรรมอย่างมีสติ ดังที่ Gaspar (2013 : 2961) ได้เสนอแนวทางเชิงกระบวนการที่มุ่งเน้นกิจกรรมทางจิตที่เกี่ยวกับมิติทางปัญญา สังคม และอารมณ์ของการทำงานของมนุษย์ โดยอธิบายเงื่อนไขที่ทำให้กิจกรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นและมีปฏิสัมพันธ์กันทั้งแบบมีสติและไร้สติ ส่วนบทบาทของกิจกรรมการใกล้เคียงหรือควบคุมอิทธิพล ได้แก่ ลักษณะของสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคม (ตามสถานการณ์) และลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล (ตามนิสัย) ที่มีต่อเป้าหมายหรือเจตนาและพฤติกรรมของบุคคล อย่างไรก็ตาม ปัจจัยเหล่านี้ทั้งหมดจะรวมกันเป็นผลลัพธ์ของการเอื้ออำนวยหรือการยับยั้ง และการแสดงออกขั้นสุดท้ายนั้น ขึ้นอยู่กับขนาดของข้อจำกัดทางพฤติกรรมที่ลดทอนความแข็งแกร่งของพฤติกรรมที่เอื้อต่อสิ่งแวดล้อมและอุปสรรคทางพฤติกรรมที่ขัดขวางการบรรลุเป้าหมายทางพฤติกรรม ตัวอย่างเช่น การมองโลกในแง่ดีเกินจริงเกี่ยวกับความเสี่ยงของสิ่งแวดล้อม หรือความไม่แน่นอนเกี่ยวกับระดับความพร้อมของทรัพยากร และจำนวนคนที่ร่วมมือกันอย่างเอื้อต่อระบบนิเวศ ถือเป็นข้อจำกัดทางพฤติกรรม เป็นต้น (Gaspar, 2013 : 2962)

ทั้งนี้ การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับผลกระทบของการพัฒนาเมืองต่อการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ ของ Li et al. (2022) ได้เสนอมาตรการรับมือและข้อเสนอแนะสำหรับการปกป้องพื้นที่ชุ่มน้ำในเมืองของจีน ซึ่งเอื้อต่อการส่งเสริม

การพัฒนาระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำในเมืองอย่างยั่งยืน ได้แก่ ส่งเสริมการดำเนินงานของตลาด การจัดสรรทรัพยากรทางนิเวศวิทยาอย่างเหมาะสม ยกระดับประโยชน์ของการปกป้องสิ่งแวดล้อมทางนิเวศวิทยา และส่งเสริมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางนิเวศวิทยาอย่างสอดคล้องกัน และการบริหารจัดการกลุ่มน้ำและตลิ่งพังทลาย สำหรับด้านการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการดำรงชีพของชุมชนในการศึกษาของ Nyumah & Brambilla (2025) พบว่าในช่วงปี 2533 - 2564 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินส่งผลกระทบต่อพื้นที่ชุ่มน้ำส่วนใหญ่เกิดจากการบุกรุกของมนุษย์ แต่เมื่อชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สูง พื้นที่ชุ่มน้ำสามารถฟื้นฟูและใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนได้ ในทางกลับกัน หากการมีส่วนร่วมต่ำ แม้จะมีประชากรพึ่งพาทรัพยากรอยู่มาก ก็ไม่สามารถรักษาพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การส่งเสริมการมีส่วนร่วมภาคประชาชน การสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐ และการพัฒนากลยุทธ์ลดผลกระทบจากการขยายตัวของเมืองและเศรษฐกิจ จึงเป็นกุญแจสำคัญในการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการดำรงชีพของชุมชน

กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดการวิจัย พัฒนาขึ้นจากการทบทวนวรรณกรรมตามทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งมุ่งเน้นให้ผู้มีส่วนได้เสียทั้งหมดเข้ามามีบทบาทตามกระบวนการตามระดับการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดการตัดสินใจร่วมกันอย่างรอบด้าน โปร่งใส และทำความเข้าใจผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อสาธารณชนอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่จริง โดยบูรณาการแนวคิดการจัดการชุมชน แนวคิดการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ และปัจจัยส่วนบุคคล เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม พร้อมคำนึงถึงปัจจัยทางพฤติกรรมและอุปสรรคเชิงโครงสร้างที่อาจส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งนำไปสู่ความเชื่อมโยงทุกองค์ประกอบให้เป็นไปตามเป้าหมายและบรรลุตามวัตถุประสงค์การวิจัย กรอบแนวคิดการวิจัย ดังภาพที่ 2

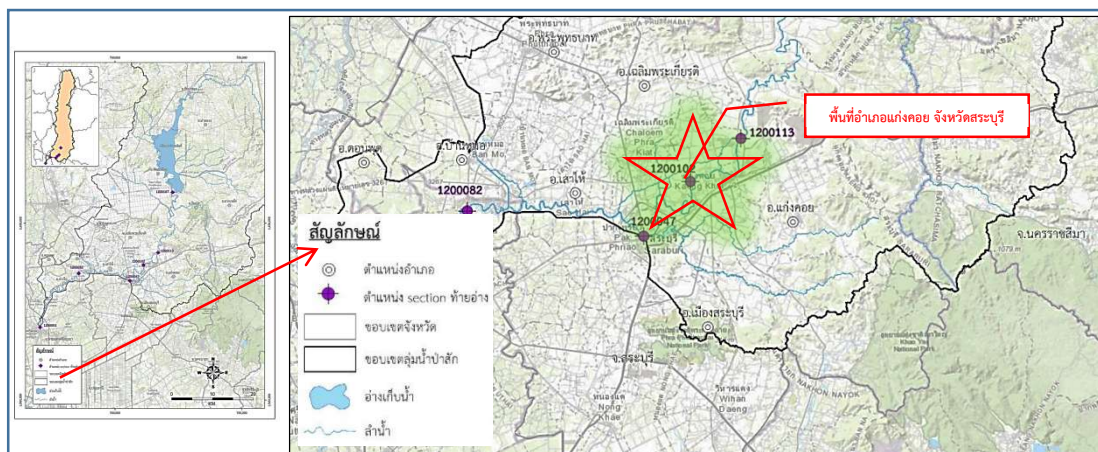
ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ตามแนวคิดการค้นพบและการจำกัดขอบเขตของ Pratt et al. (2022) ซึ่งเน้นการอธิบายแหล่งข้อมูลเริ่มต้นที่จำเป็นต้องได้รับข้อมูลเชิงลึกทางวัฒนธรรมวงกว้าง เพื่อทำความเข้าใจการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องภายในพื้นที่ดำเนินการวิจัย โดยเน้นการเลือกใช้วิธีการจากชุดวิธีการที่หลากหลายเพื่อให้การวิจัยมีความยืดหยุ่นและนำไปใช้ในเชิงปฏิบัติจริงได้ ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรการศึกษา คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในตำแหน่งเสี่ยงอุทกภัยและพื้นที่เฝ้าระวังท้ายเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 3 ตำแหน่งเสี่ยงอุทกภัยและพื้นที่เฝ้าระวังท้ายเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์
ที่มา: เลอ บุญ อุดมทรัพย์ (2566 : 129)

การใช้หน่วยการศึกษาเพื่อกำหนดกลุ่มตัวอย่างโดยไม่อาศัยความน่าจะเป็น ด้วยวิธีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพในพื้นที่ตำบลตาลเดี่ยว อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี ณ เดือนกรกฎาคม 2564 ซึ่งมีจำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 779 คน (ศูนย์วิจัยและพัฒนาการสื่อสารการเมืองและสังคม มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2565 : 21) โดยพิจารณาขอบเขตเครือข่าย การติดต่อคิดในการเลือก การประมาณการขนาดประชากร และการจัดกลุ่มความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญตามเครือข่ายการเสนอชื่อ (Christopoulos, 2009) รวมทั้งสิ้น 30 คนตามเกณฑ์คุณสมบัติ จำนวน 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชุมชน จำนวน 20 คน มีคุณสมบัติเป็นประชาชนและผู้นำชุมชนหรือตัวแทนซึ่งอาศัยและปฏิบัติงานอยู่ในบริเวณพื้นที่ไม่น้อยกว่า 5 ปี กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 คน มีคุณสมบัติเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมและวิศวกรรมแม่น้ำหรือตัวแทน ไม่น้อยกว่า 2 ปี และกลุ่มเจ้าหน้าที่ จำนวน 5 คน มีคุณสมบัติเป็นผู้ปฏิบัติงานด้านสิ่งแวดล้อมขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นหรือตัวแทนไม่น้อยกว่า 2 ปี

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

แบบสัมภาษณ์ และแบบสนทนากลุ่ม ซึ่งมีลักษณะกึ่งโครงสร้างแบบปลายเปิด โดยกำหนดประเด็นคำถามครอบคลุมมิติการรับรู้ปัญหา ความต้องการและการมีส่วนร่วมภาคประชาชน ทำการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) จากผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นอาจารย์ทางด้านการจัดการและพัฒนาทรัพยากร ด้านการวิจัยและวัดผลการวิจัย และระเบียบวิธีวิจัย จำนวน 3 คน พิจารณาให้คะแนนความสอดคล้องระหว่างประเด็นคำถามกับวัตถุประสงค์การวิจัย และนำมาคำนวณหาค่าดัชนีความสอดคล้องด้วยสูตรของ บุญชม ศรีสะอาด (2560 : 70) โดยยอมรับประเด็นคำถามที่มีค่า 0.50 ขึ้นไป พบว่าได้ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่าง 0.67 - 1.00 ทั้ง 2 ฉบับ

ทั้งนี้ งานวิจัยนี้ ได้รับการรับรองการวิจัยตามแนวทางหลักจริยธรรมการวิจัยเกี่ยวกับคนที่เป็นมาตรฐานสากล เลขที่หนังสือรับรอง EC002/2567 เมื่อวันที่ 9 มกราคม 2567

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยใช้วิธีการด้วยวิธีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบลูกโซ่โดยอาศัยความน่าเชื่อถือจากผู้ที่มีคุณสมบัติเดียวกัน (Peer Esteem Snowballing) ตั้งแต่ เดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนเมษายน 2567 เริ่มต้นจากผู้ให้ข้อมูล จากนั้นให้บุคคลนั้นแนะนำผู้ให้ข้อมูลคนอื่น ๆ ที่ผู้ให้ข้อมูลนั้นยอมรับว่ามีความรู้จริงหรือเป็นที่เชื่อถือได้ จากนั้นขยายเครือข่ายผู้ให้ข้อมูลไปเรื่อย ๆ คล้ายการกลิ้งก้อนหิมะ (Snowball) และจะหยุดเมื่อข้อมูลเริ่มซ้ำหรือได้มุมมองที่ครอบคลุมเพียงพอแล้ว (Data Saturation) (Christopoulos, 2009) เพื่อเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ ได้แก่ กลุ่มชุมชน กลุ่มเจ้าหน้าที่ และกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งทำการคัดเลือกตามเกณฑ์คุณสมบัติ จากนั้นให้แต่ละกลุ่มแนะนำผู้รู้จักซึ่งมีสมบัติใกล้เคียงกันเพื่อทำการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลจนครบทุกคน นำข้อมูลที่ได้มาสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมบริหารจัดการพัฒนา ปรับปรุง และฟื้นฟูให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน

ริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี และจัดการสนทนากลุ่มเป็นรายกลุ่มเพื่อร่วมกันพิจารณาและร่วมกันปรับปรุงรูปแบบที่พัฒนาขึ้นร่วมกันจนครบทุกกลุ่ม โดยใช้ระยะเวลาเก็บรวบรวมข้อมูล

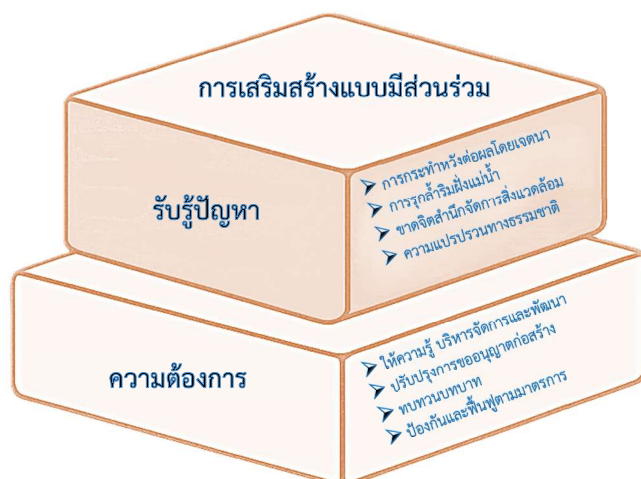
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) เกี่ยวกับปรากฏการณ์เฉพาะพิจารณาทั้งผู้มีส่วนร่วมและบริบทเมื่อจัดเรียงข้อความลงในกลุ่มหมวดหมู่ที่เกี่ยวข้องเพื่อระบุความคล้ายคลึง ความแตกต่าง รูปแบบ และความสัมพันธ์ ทั้งที่ผิวเผินและโดยนัยภายใน ซึ่งเป็นเนื้อหาข้อความหรือเนื้อหาที่ถอดความจากคำตอบในการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มที่บันทึกไว้ (Kleinheksel et al., 2020 : 128) และการวิเคราะห์เชิงประเด็น (Thematic Analysis) ตามแนวทางการเล่าเรื่องเพื่อสรุปประเด็นหลัก (Naeem et al., 2023) ที่นำไปสู่การพัฒนาารูปแบบเชิงแนวความคิดมีส่วนร่วมด้วยวิธีการสื่อความหมายด้วยภาพ (Visual Communication)

ผลการวิจัย

1. ผลการเสริมสร้างความเข้าใจภัยธรรมชาติด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมป้องกันและฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี

ผลการวิเคราะห์เชิงตีความของข้อมูลการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม สรุปดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 รูปแบบการการมีส่วนร่วมเสริมสร้างความเข้าใจภัยธรรมชาติเพื่อการป้องกันและฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำ

จากภาพที่ 4 พบว่า การมีส่วนร่วมเสริมสร้างความเข้าใจภัยธรรมชาติด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมป้องกันและฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำในพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ 1 การรับรู้ปัญหาแบบมีส่วนร่วม

การรับรู้ปัญหาแบบมีส่วนร่วมเพื่อการปรับปรุง ป้องกัน และฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี มีดังนี้

1. การรับรู้ปัญหาการกระทำหวังต่อผลโดยเจตนา ถือเป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัวแบบหวังผลต่อตนเองเป็นที่ตั้งเป็นอย่างมาก เช่น การก่อสร้างขวางทางน้ำ ทำเทียบเรือ ร้านอาหาร รวมตลอดทั้งการดูแลรักษาริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก เป็นต้น

2. การรับรู้ปัญหารุกล้ำริมฝั่งแม่น้ำ ซึ่งในการรุกรล้ำริมฝั่งแม่น้ำอย่างต่อเนื่อง อันเกิดจากการขยายตัวของเมืองและชุมชน ทำให้ประชาชนประชาชนไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง และไม่ได้รุกรล้ำชาวบ้านด้วยกัน แต่ไปรุกรล้ำที่ดินของหลวง ปัจจัยที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การใช้น้ำใต้ดิน (การขุดเจาะบ่อบาดาล) ทำให้ได้พื้นดินเกิดการพังทลาย แล้วดินด้านบนก็เกิดการพังทลายทับลงไป

3. การรับรู้ปัญหาขาดจิตสำนึกจัดการสิ่งแวดล้อมริมฝั่งแม่น้ำ อันเกิดจากความไม่ใส่ใจ ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว รวมไปถึงข้อจำกัดทางสถานภาพทางครอบครัวและสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของประชาชนในพื้นที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก

4. การรับรู้ปัญหาความแปรปรวนทางธรรมชาติ อันเกิดจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แปรปรวน ความคดเคี้ยวของลำน้ำ การไหลของกระแสน้ำ คลื่นแม่น้ำที่เกิดจากลมพัดแรง การเพิ่มขึ้นและลดลงของปริมาณน้ำอย่างรวดเร็ว สภาพดินริมฝั่งแม่น้ำไม่มีคุณภาพ การใช้เส้นทางสัญจรของรถบรรทุกหนักริมฝั่งแม่น้ำเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดแรงพังทลายของตลิ่งในพื้นที่ริมแม่น้ำป่าสักอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง

ประเด็นที่ 2 ความต้องการแบบมีส่วนร่วม

ความต้องการแบบมีส่วนร่วมปรับปรุง ป้องกัน และฟื้นฟูปัญหาที่ดินริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี มีดังนี้

1. ความต้องการให้ความรู้ด้านการบริหารจัดการและพัฒนาทรัพยากรน้ำสำหรับประชาชนทั่วไป เช่น การจัดอบรม การศึกษาดูงานนอกสถานที่ การสร้างจิตสำนึกให้เกิดความรักและหวงแหนที่ดินริมตลิ่ง
2. ความต้องการปรับปรุงการขออนุญาตก่อสร้างบริเวณริมฝั่งหรือริมตลิ่งแม่น้ำป่าสักเป็นไปตามกฎหมายอย่างถูกต้อง โปร่งใส เป็นธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ และเท่าเทียมกัน
3. ความต้องการทบทวนบทบาทหน้าที่ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้การช่วยเหลือ บรรเทาภัย และเป็นพี่เลี้ยงในการบริหารจัดการพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำป่าสักอย่างต่อเนื่องจนเกิดผลสัมฤทธิ์ระยะยาว
4. ความต้องการป้องกันและฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก เพื่อให้เป็นไปตามมาตรการที่ชัดเจน และเข้มแข็งจากความเชี่ยวชาญของผู้ปฏิบัติงานภาครัฐเกี่ยวกับการบริหารจัดการและพัฒนาทรัพยากรน้ำทุกระดับ

2. ผลการเสริมสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมบริหารจัดการปัญหาการพังทลายและภัยน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี

การเสริมสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี ซึ่งได้จากการวิเคราะห์เชิงประเด็นจากข้อมูลการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มตามประเด็นความต้องการและการมีส่วนร่วม สามารถสังเคราะห์ได้ด้วยวิธีการสื่อความหมายด้วยภาพเสริมสร้างการมีส่วนร่วมบริหารจัดการการพังทลายและภัยน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 รูปแบบเสริมสร้างการมีส่วนร่วมบริหารจัดการการพังทลายและภัยน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี
ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย

จากภาพที่ 5 พบว่า รูปแบบเสริมสร้างการมีส่วนร่วมบริหารจัดการการพังทลายและภัยน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี สามารถแสดงองค์ประกอบ 5 ประเด็นหลัก ดังนี้

ประเด็นที่ 1 การเกิดภัย เมื่อเกิดสถานการณ์น้ำท่วม ดินพังทลาย หรือการกัดเซาะริมตลิ่ง ชุมชนจะต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วน เช่น การจัดเวรยามเพื่อเฝ้าระวัง ดูแลสถานการณ์ และแจ้งเหตุ การประชาสัมพันธ์ข่าวสารให้ทุกคนรับรู้ทันเวลา รวมถึงการขอความร่วมมือจากชาวบ้านในกรณีฉุกเฉิน การอพยพและเคลื่อนย้ายสิ่งของจำเป็นจึงเป็นเรื่องสำคัญ นอกจากนี้ยังต้องใช้มาตรการทางกายภาพ เช่น การหากระสอบทราย การลงหินกรวดกั้นตลิ่ง และการปรับพื้นที่เพื่อสร้างความปลอดภัยควบคู่ไปกับการติดตามข้อมูลข่าวสารจากหน่วยงานรัฐและสื่อสารมวลชน เพื่อให้ชุมชนสามารถรับมือได้ทันท่วงที

ประเด็นที่ 2 ก่อนเกิดภัย การเตรียมความพร้อมเป็นสิ่งสำคัญในการลดความเสียหาย เช่น การติดตั้งมาตรวัดระดับน้ำเพื่อเฝ้าระวัง การสร้างระบบเตือนภัยชุมชนผ่านระฆังหรือสัญญาณ การเตรียมเสบียงและอุปกรณ์ที่จำเป็น รวมถึงการจัดหายานพาหนะสำหรับอพยพ การสร้างทางเบี่ยงหรือทำเขตกั้นน้ำก็เป็นส่วนหนึ่งของการวางระบบป้องกันล่วงหน้า นอกจากนี้ ชุมชนยังต้องประสานงานกับหน่วยงานเกี่ยวกับการปล่อยน้ำจากเขื่อนและใช้มาตรการทางธรรมชาติ เช่น การใช้ฟางคลุมหน้าดินหรือการสร้างแนวกันไม้ เพื่อชะลอความรุนแรงของกระแสน้ำ

ประเด็นที่ 3 หลังเกิดภัย เมื่อสถานการณ์คลี่คลาย การฟื้นฟูที่ดินเป็นหัวใจสำคัญ โดยเริ่มจากการช่วยเหลือตนเองเบื้องต้นและรวมกลุ่มผู้ประสบภัยเพื่อบรรเทาความเดือดร้อน จากนั้นชุมชนจะรายงานความเสียหายต่อองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานระดับจังหวัด เพื่อเสนอของบประมาณมาสนับสนุนการฟื้นฟู ทั้งนี้ยังรวมถึงการทำความสะอาดพื้นที่ ตรวจสอบความปลอดภัยจากสัตว์มีพิษ และจัดหาอุปกรณ์ที่จำเป็น เช่น เรือหรือลู่วิ่งชีพ อีกทั้งยังต้องหาข้อมูลเชิงวิชาการเพื่อใช้เป็นแนวทางการฟื้นฟูในระยะยาว

ประเด็นที่ 4 การแสวงหาความร่วมมือภาครัฐ การประสานงานกับภาครัฐและเอกชนเป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมพลังของชุมชน โดยต้องหาช่องทางการติดต่อ ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เทศบาล กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) การไฟฟ้า รวมถึงภาคเอกชน การจัดทำแผนของงบประมาณ และการประชาสัมพันธ์เพื่อให้ทุกฝ่ายรับรู้ถึงสถานการณ์ก็เป็นส่วนหนึ่งของการมีส่วนร่วม การรวมพลังของสมาชิกในชุมชนและการสร้างเครือข่ายจะช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ รวมถึงการประเมินความเสียหายที่ดินและทรัพย์สินเพื่อหาทางแก้ไขอย่างตรงจุด

ประเด็นที่ 5 การบริหารจัดการและพัฒนาอย่างยั่งยืนระยะยาว ชุมชนต้องวางแผนการจัดการที่ยั่งยืน เช่น การปลูกต้นไม้ริมตลิ่ง (ต้นไผ่ กล้วยาแฝก กล้วยาคา) เพื่อยึดดิน การสร้างเขื่อนกันน้ำหรือฝายชะลอน้ำ การอบรมและประชุมเพื่อถอดบทเรียนและสร้างการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง การย้ายที่อยู่อาศัยถาวรในกรณีที่พื้นที่ไม่ปลอดภัย รวมทั้งการพัฒนาผังเมืองและปรับปรุงทางน้ำให้เหมาะสม ชุมชนยังสามารถหาทุนและพัฒนาระบบเตือนภัยที่มีประสิทธิภาพ พร้อมกับยึดถือหลักทางจิตใจ เช่น หลักไตรลักษณ์ เพื่อสร้างความเข้มแข็งทั้งกายและใจในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

กระบวนการมีส่วนร่วมเสริมสร้างความเข้าใจภัยธรรมชาติเพื่อการป้องกันและฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี มีประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการรับรู้ปัญหา สามารถสรุปได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1. การกระทำโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตน เช่น การก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างกีดขวางทางน้ำ การทำท่าเทียบเรือ ร้านอาหาร และการใช้ประโยชน์พื้นที่ริมฝั่งโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและส่วนรวม
2. การรุกรานริมฝั่งแม่น้ำอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของเมืองและชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่รุกรานที่ดินของรัฐ รวมถึงการใช้น้ำใต้ดินที่ส่งผลให้ดินใต้ผิวดินพังทลาย นำไปสู่การพังทลายของตลิ่ง
3. การขาดจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนในพื้นที่ ที่มีสาเหตุมาจากการไม่ใส่ใจการมุ่งหวังผลประโยชน์เฉพาะหน้า รวมถึงข้อจำกัดทางเศรษฐกิจและสภาพความเป็นอยู่

4. ปัจจัยทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แปรปรวน เช่น ความเค็มของลำน้ำ ความแรงของกระแสน้ำ การเปลี่ยนแปลงระดับน้ำอย่างรวดเร็ว สภาพดินที่ไม่เหมาะสม รวมถึงการใช้ทรัพยากรทุกหนกบริเวณริมตลิ่งที่เร่งให้เกิดการพังทลายอย่างรุนแรงและต่อเนื่อง

นอกจากนี้ พบว่า ประชาชนคาดหวังความต้องการและการมีส่วนร่วมต่อการปรับปรุง ป้องกัน และฟื้นฟูปัญหาที่ดินริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี 4 ประการ ได้แก่

1. การได้รับความรู้ด้านการบริหารจัดการและการพัฒนาทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบ ไม่ว่าจะเป็นผ่าน การอบรม การศึกษาดูงาน หรือการจัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึก เพื่อให้ประชาชนเกิดความรักและความหวงแหนที่ดินริมตลิ่ง
2. การกำหนดให้กระบวนการขออนุญาตก่อสร้างบริเวณริมฝั่งหรือริมตลิ่งแม่น้ำเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎหมาย โดยยึดหลักความโปร่งใส ความเป็นธรรม ความเท่าเทียม และไม่เลือกปฏิบัติ เพื่อให้การใช้พื้นที่เกิดความสมดุลระหว่างประโยชน์ส่วนรวมและส่วนบุคคล
3. บทบาทของหน่วยงานภาครัฐในการทำหน้าที่ช่วยเหลือ บรรเทาภัย และให้คำปรึกษาอย่างต่อเนื่องต่อประชาชนในพื้นที่ ซึ่งจะทำให้เกิดการบริหารจัดการที่ยั่งยืนและมีผลสัมฤทธิ์ในระยะยาว
4. ความต้องการให้มีมาตรการป้องกันและฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำที่มีความชัดเจนและเข้มแข็ง โดยอาศัยความเชี่ยวชาญของหน่วยงานภาครัฐในทุกระดับ เพื่อให้การจัดการทรัพยากรน้ำและพื้นที่ริมตลิ่งเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

รูปแบบเสริมสร้างการมีส่วนร่วมบริหารจัดการการพังทลายและภัยน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี ประกอบด้วยมิติสำคัญ 5 ด้าน ดังนี้

1. ด้านการมีส่วนร่วมเมื่อเกิดภัย โดยชุมชนต้องเร่งดำเนินการทั้งการจัดเวรยามเฝ้าระวัง การประชาสัมพันธ์ การอพยพ การเคลื่อนย้ายสิ่งของจำเป็น และการใช้มาตรการทางกายภาพ เช่น การวางกระสอบทรายหรือหินกรวด เพื่อป้องกันการพังทลายของตลิ่ง
2. ด้านการมีส่วนร่วมก่อนเกิดภัย โดยเน้นการเตรียมความพร้อม เช่น การสร้างระบบเตือนภัย การติดตั้งมาตรวัดระดับน้ำ การจัดหาอุปกรณ์และเส้นทางอพยพ ตลอดจนการใช้มาตรการทางธรรมชาติและ การประสานงานกับหน่วยงานด้านการบริหารจัดการน้ำ
3. ด้านการมีส่วนร่วมหลังเกิดภัย โดยชุมชนจะรวมกลุ่มผู้ประสบภัยเพื่อบรรเทาความเดือดร้อน ทำความสะอาดพื้นที่ ตรวจสอบความปลอดภัย รายงานความเสียหาย และขอรับการสนับสนุนจากภาครัฐ
4. ด้านการแสวงหาความร่วมมือภาครัฐและเอกชน ผ่านการประสานงานกับองค์กรต่าง ๆ การจัดทำแผนงบประมาณ และการสร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้
5. ด้านการบริหารจัดการและพัฒนาอย่างยั่งยืนระยะยาว โดยเน้นการฟื้นฟูเชิงนิเวศ เช่น การปลูก ต้นไม้ริมตลิ่ง การสร้างฝาย การอบรมถอดบทเรียน การพัฒนาผังเมืองและระบบเตือนภัย รวมถึงการเสริมสร้างพลังทางจิตใจเพื่อการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล

2. อภิปรายผล

การวิจัยครั้งนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาการพังทลายและความเสื่อมโทรมของพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก ซึ่งไม่ได้เกิดจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเพียงลำพัง แต่เกิดจากพฤติกรรมมนุษย์และเสริมด้วยปัจจัยทางธรรมชาติ ดังนี้

1. ด้านพฤติกรรมของประชาชน แสดงให้เห็นถึงความมุ่งเน้นผลประโยชน์เฉพาะตัวและการขาดจิตสำนึกสิ่งแวดล้อม ถือเป็นตัวเร่งที่ทำให้ปัญหาการรุกรานพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำรุนแรงขึ้น ถึงแม้จะมีความรู้ความเข้าใจเรื่องผลกระทบ แต่ข้อจำกัดด้านเศรษฐกิจและสภาพครัวเรือนก็ทำให้ประชาชนเลือกใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างไม่ยั่งยืน ซึ่ง Nyumah & Brambilla (2025) พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่ดินเกิดขึ้นอย่างมีนัยสำคัญในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นผลจากการบุกรุกของมนุษย์ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ชุ่มน้ำและแหล่งน้ำ ทั้งนี้ Gaspar (2013 : 2961) ได้เสนอแนวทางเชิงกระบวนการที่มุ่งเน้นกิจกรรมทางจิตที่เกี่ยวข้องกับมิติทางปัญญา สังคม และอารมณ์ของการทำงานของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขที่ทำให้กิจกรรมเกิดขึ้นและมีปฏิสัมพันธ์แบบมีสติและไร้สติร่วมกันให้เป็นไปตามบทบาทของกิจกรรมการใกล้เคียงหรือควบคุมอิทธิพลลักษณะของสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคม (ตามสถานการณ์) และลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล (ตามนิสัย) ที่มีต่อเป้าหมายหรือเจตนาและพฤติกรรมของบุคคล

2. ด้านการขยายตัวของเมืองและการจัดการทรัพยากรน้ำ พบว่า เป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดการใช้ที่ดินและน้ำใต้ดินอย่างไม่สมดุล ดังนั้น การมีส่วนร่วมชุมชนในการพัฒนา วางแผน และป้องกันของ Christophe et al. (2025) ถือเป็นก้าวสำคัญต่อการเสริมสร้างความยืดหยุ่นของเขตชายฝั่งอย่างยั่งยืน โดยมีเป้าหมายหลักในการสร้างระบบการจัดการชายฝั่งแบบบูรณาการที่ให้ผลประโยชน์ทั้งด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม และสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติด้านการเสริมสร้างการกำกับดูแลความเสี่ยงจากภัยพิบัติเพื่อจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติโดยการกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบจะช่วยให้ส่งเสริม และจูงใจให้ภาครัฐและเอกชนดำเนินการและจัดการกับความเสี่ยงจากภัยพิบัติ (The United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2015 : 36) นอกจากนี้ Li et al. (2022) ได้เสนอมาตรการรับมือและข้อเสนอแนะสำหรับการปกป้องพื้นที่ชุ่มน้ำในเมืองของจีน ได้แก่ ส่งเสริมการตลาด จัดสรรทรัพยากร ยกระดับประโยชน์และปกป้องสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างสอดคล้องกัน บริหารจัดการลุ่มน้ำและตลิ่งพังทลาย

3. ด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศและโครงสร้างทางกายภาพของแม่น้ำ ทำให้พื้นที่ริมฝั่งมีความเปราะบางเกิดการพังทลาย ซึ่งเมื่อผนวกกับการใช้พื้นที่โดยมนุษย์ที่ไม่ถูกต้องยิ่งส่งผลกระทบต่อพื้นที่ฟูอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น แนวทางที่เน้นชุมชนเป็นแนวทางที่มีคุณค่าสำหรับความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม แต่จำเป็นต้องอาศัยการออกแบบที่คำนึงถึงบริบท การใส่ใจต่อพลวัตของอำนาจ และการสนับสนุนจากสถาบันหลายระดับ ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจแนวทางที่เน้นชุมชน สามารถจัดการกับความท้าทายด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพในบริบททางสังคมและนิเวศวิทยาที่หลากหลายอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น (Rahman, 2025 : 12) ทั้งนี้ การสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการดำรงชีพของชุมชน Nyumah & Brambilla (2025) ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำประสบความสำเร็จ ถึงแม้ว่าพื้นที่จะถูกใช้งานอย่างเข้มข้น แต่ยังมีโอกาสพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น หากชุมชนท้องถิ่นพร้อมร่วมมือกับหน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่นและส่วนกลาง

ผลการวิจัยได้แสดงให้เห็นว่าประชาชนไม่ได้มองเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่ต้องการวางรากฐานที่ยั่งยืนในการป้องกันและฟื้นฟูพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก ความต้องการอบรมและสร้างจิตสำนึกสะท้อนถึงความตระหนักถึงบทบาทผู้ใช้และผู้ดูแลทรัพยากร การเรียกร้องให้กระบวนการอนุญาตก่อสร้างเป็นไปอย่างเท่าเทียมและโปร่งใส สะท้อนความปรารถนาความเป็นธรรมและสร้างความเชื่อมั่นในนโยบายของรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่ให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความพร้อมรับมือภัยพิบัติเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดการตอบสนองเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และยังเป็นรากฐานสำคัญของการฟื้นฟูและบูรณะพื้นที่หลังภัยพิบัติ (The United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2015 : 36)

นอกจากนี้ ประชาชนยังคาดหวังให้หน่วยงานภาครัฐแก้ปัญหาภาวะวิกฤติ ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและสนับสนุนด้านวิชาการและการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เนื่องจาก การมีมาตรการป้องกันและฟื้นฟูที่ชัดเจนและเข้มแข็งสามารถสะท้อนความเชื่อมั่นต่อบทบาทของรัฐในการบริหารจัดการน้ำและสร้างเสถียรภาพให้พื้นที่ริมตลิ่งในระยะยาว สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ซึ่งให้ความสำคัญในการทำความเข้าใจจำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจเกี่ยวกับความเสี่ยงจากภัยพิบัติในทุกมิติ ได้แก่ ความเปราะบาง ศักยภาพ ความเสี่ยงของบุคคลและทรัพย์สิน ลักษณะอันตราย และสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการเสริมสร้างการกำกับดูแลความเสี่ยงจากภัยพิบัติเพื่อจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติในระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับโลก (The United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2015 : 36)

ผลการวิจัยสะท้อนว่าการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนครอบคลุมทั้งก่อน ระหว่าง และหลังการเกิดภัยธรรมชาติ ไม่เพียงแต่การรับความช่วยเหลือ แต่ยังรวมถึงการพึ่งพาตนเองและการร่วมมือกันทั้งในมิติทางกายภาพและสังคม แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการและฟื้นฟูด้วยตนเอง ขณะเดียวกัน การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชนยังเป็นสิ่งจำเป็นในด้านทรัพยากร งบประมาณ และความเชี่ยวชาญ เพื่อให้การบริหารจัดการภัยพิบัติเป็นไปอย่างบูรณาการ ลดความซ้ำซ้อน และแก้ปัญหาได้ตรงจุด นอกจากนี้ ความพยายามเชิงยั่งยืน เช่น การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ การวางผังเมือง และการเสริมสร้างพลังทางจิตใจตามวัฒนธรรมและศาสนา ช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและปรับตัวอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสมดุล ซึ่งสอดคล้องกับสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่เน้น

การวางแผน การป้องกัน และการฟื้นฟูตามลำดับความสำคัญในการดำเนินงานเพื่อเตรียมพร้อมรับมือที่ติดตั้งแต่ก่อนเกิดภัยพิบัติ ไม่เพียงแต่จะช่วยลดความสูญเสีย แต่ยังสามารถทำให้การฟื้นฟูเป็นไปอย่างรวดเร็วและมีคุณภาพยิ่งขึ้น ซึ่งขั้นตอนการฟื้นฟูและบูรณะจึงไม่ควรเริ่มต้นหลังจากภัยพิบัติสิ้นสุดลงเท่านั้น แต่ควรมีการวางแผนและเตรียมการไว้ล่วงหน้า เพื่อให้เป็นโอกาสในการสร้างใหม่ให้ดียิ่งกว่าเดิม โดยบูรณาการมาตรการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติและแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนเข้าไปในกระบวนการ (The United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2015 : 36)

ทั้งนี้ ผลกระทบสำคัญที่ควรให้ความสำคัญและตระหนักรู้ มีดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน อาจทำให้ชุมชนต้องปรับรูปแบบการใช้ที่ดิน การทำการเกษตร หรือการอยู่อาศัยให้สอดคล้องกับมาตรการบริหารจัดการใหม่
2. การดำเนินงานและงบประมาณ อาจต้องใช้ทรัพยากรและงบประมาณในการฟื้นฟูและป้องกัน ซึ่งส่งผลกระทบต่อการจัดสรรงบประมาณในระดับท้องถิ่น
3. การปรับปรุงนโยบายและโครงสร้างการบริหารจัดการ อาจอาจต้องปรับปรุงกฎหมายหรือข้อบังคับท้องถิ่น เพื่รองรับการจัดการพื้นที่ริมน้ำแบบมีส่วนร่วม ซึ่งทำให้เกิดความท้าทายในการบูรณาการหลายหน่วยงาน เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรมชลประทาน และกรมทรัพยากรน้ำ เป็นต้น

โดยงานวิจัยนี้ช่วยเติมเต็มช่องว่างความรู้เกี่ยวกับการจัดการภัยพิบัติและการฟื้นฟูพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำ โดยเน้นมิติการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงวิธีการแก้ปัญหาเชิงวิศวกรรมหรือเทคนิคเฉพาะหน้า และเสนอแนวทางการจัดการน้ำและพื้นที่ลุ่มน้ำที่ผสมผสานทั้ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้วิชาการซึ่งสามารถประยุกต์ใช้เป็นโมเดลต้นแบบในพื้นที่อื่นที่ประสบปัญหาล้ำคล้ายคลึงกัน ทั้งยังช่วยสนับสนุนการกำหนดยุทธศาสตร์และนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม น้ำ และการป้องกันภัยพิบัติ ที่ให้ความสำคัญกับความโปร่งใส ความเป็นธรรม และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยชุมชนมีความตระหนักและจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น ส่งเสริมการพึ่งพาตนเองและความร่วมมือในระดับท้องถิ่น ครั้วเรือนลดความสูญเสียจากการพังทลายของที่ดินและภัยน้ำท่วม ช่วยรักษาพื้นที่เกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย เพิ่มเสถียรภาพต่อการดำรงชีวิตของประชาชน และฟื้นฟูสมดุลระบบนิเวศริมแม่น้ำ เพิ่มศักยภาพการกักเก็บน้ำ และลดการเสื่อมโทรมของพื้นที่ชุ่มน้ำ สร้างกลไกการบริหารจัดการที่บูรณาการระหว่างรัฐ เอกชน และประชาชน เพื่อให้เกิดการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแนวทางการปรับปรุงเชิงปฏิบัติการ

ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแนวทางการปรับปรุงเชิงปฏิบัติการที่สำคัญ 2 ประการ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จของแผนปฏิบัติการที่ครอบคลุมมิติด้านประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชน ดังนี้

1.1 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างความตระหนักของประชาชน โดยการจัดอบรมและกิจกรรมสร้างความรู้ด้านการจัดการน้ำและอนุรักษ์ที่ดิน การสร้างระบบเฝ้าระวังและเตือนภัยชุมชน รวมถึงประชาสัมพันธ์ผลกระทบจากการบุกรุกพื้นที่และภัยพิบัติ

1.2 การเสริมบทบาทและมาตรการของหน่วยงานรัฐและภาคเอกชนอย่างชัดเจน โดยมีการให้คำปรึกษาและสนับสนุนชุมชนด้านวิชาการและปฏิบัติการอย่างต่อเนื่อง มีการวางมาตรการป้องกันและฟื้นฟูที่ดินเชิงโครงสร้าง เช่น การปรับปรุงทางน้ำ ปลูกพืชยึดดิน และจัดทำผังเมืองให้เหมาะสม เป็นต้น

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป โดยให้ความสำคัญต่อการปรับปรุง ป้องกัน และฟื้นฟูที่ดินริมฝั่งแม่น้ำ ป่าสัก เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงกับความยั่งยืนของพื้นที่ การจัดการภัยพิบัติ และการสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนกับภาครัฐ มีดังนี้

2.1 การติดตามผลการใช้มาตรการป้องกันและการฟื้นฟูในระยะยาว เนื่องจาก การวิจัยปัจจุบันเน้นการมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงปฏิบัติ แต่ยังไม่ชัดเจนว่ามาตรการเหล่านี้มีประสิทธิภาพและยั่งยืนในระยะยาว

การศึกษาผลลัพธ์จริง เช่น การลดการพังทลายของตลิ่งและการฟื้นฟูระบบนิเวศ จะช่วยให้แผนปฏิบัติการปรับปรุงได้ตรงจุดและตอบสนองความเสี่ยงในอนาคต

2.2 การศึกษาปัจจัยเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เนื่องจาก พฤติกรรมการมีส่วนร่วมและการดูแลพื้นที่ของประชาชนได้รับอิทธิพลจากเศรษฐกิจ ครอบครัว และค่านิยมวัฒนธรรม การเข้าใจปัจจัยเหล่านี้จะช่วยออกแบบมาตรการและกิจกรรมสร้างความร่วมมือให้เหมาะสมและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ใช้ Generated AI โดยใช้ ChatGPT ในการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และใช้ Napkin AI ในการสร้างภาพประกอบ

เอกสารอ้างอิง

- จุฑารัตน์ ชมพันธุ์. (2555). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนาชนบท*. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- บุญชม ศรีสะอาด. (2560). *การวิจัยเบื้องต้น* (พิมพ์ครั้งที่ 10). สุวีริยาสาส์น.
- เลอบุญ อุดมทรัพย์. (2566). *งานศึกษาสภาพการไหลและพื้นที่เสี่ยงน้ำท่วมลุ่มน้ำป่าสัก*. กรมชลประทาน.
- ศูนย์วิจัยและพัฒนาการสื่อสารการเมืองและสังคม มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2565). *รายงานผลการสำรวจความพึงพอใจของประชาชนผู้รับบริการที่มีต่อการให้บริการขององค์การบริหารส่วนตำบลตาลเดี่ยว อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี ประจำปีงบประมาณ 2565*. องค์การบริหารส่วนตำบลตาลเดี่ยว.
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2562). *แผนแม่บททรัพยากรน้ำแห่งชาติ (พ.ศ. 2561 - 2580)*. https://wr.pwa.co.th/data/_uploaded/file/Law/MasterPlan20years_2561to2580.pdf.
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2565). *ยุทธศาสตร์สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (พ.ศ. 2566 - 2570)*. สำนักนายกรัฐมนตรี. https://www.onwr.go.th/?page_id=5286.
- อำนวย ปิ่นพิลา. (2566). *ปัญหาดินถล่มและการกัดเซาะที่ดินริมฝั่งแม่น้ำในพื้นที่ของชุมชนที่อยู่ติดแม่น้ำป่าสัก [ภาพถ่าย]*. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- Alcántara-Ayala, I., & Sassa, K. (2023). Landslide Risk Management : From Hazard to Disaster Risk Reduction. *Landslides*, 20(10), 2031 - 2037. <https://doi.org/10.1007/s10346-023-02140-5>.
- Christophe, B., Donatus, A. B., Sajid, A., Precious, M., Tanguy, P.-G., Irene, S., & Kofi, V. G. (2025). Action Plan for Implementation of an Ecosystem-based Coastal Management Approach in Ghana. *Journal of Coastal Conservation*, 29(1), 18. <https://doi.org/10.1007/s11852-025-01103-3>.
- Christopoulos, D. C. (2009, February 18 - 20). Peer Esteem Snowballing : A Methodology for Expert Surveys. *New Techniques and Technologies for Statistics 2009*, 171 - 179. Brussels.
- Gaspar, R. (2013). Understanding the Reasons for Behavioral Failure : A Process View of Psychosocial Barriers and Constraints to Pro-Ecological Behavior. *Sustainability*, 5(7), 2960 - 2975. <https://doi.org/10.3390/su5072960>.
- Kleinheksel, A. J., Rockich-Winston, N., Tawfik, H., & Wyatt, T. R. (2020). Demystifying Content Analysis. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 84(1), 7113. <https://doi.org/10.5688/ajpe7113>.
- Li, Z., Ma, L., Gou, D., Hong, Q., Fai, L., & Xiong, B. (2022). The Impact of Urban Development on Wetland Conservation. *Sustainability*, 14(21), 13747. <https://doi.org/10.3390/su142113747>.
- Naeem, M., Ozuem, W., Howell, K., & Ranfagni, S. (2023). A Step-by-Step Process of Thematic Analysis to Develop a Conceptual Model in Qualitative Research. *International Journal of Qualitative Methods*, 22, 18. <https://doi.org/10.1177/16094069231205789>.

- Nyumah, D. S., & Brambilla, M. (2025). Balancing Habitat Conservation and Community Livelihoods : An Evaluation of Community-based Wetlands Management in the Lake Piso Multiple-Use Nature Reserve. *Journal of Environmental Management*, 386, 125740. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2025.125740>.
- Pratt, M. G., Sonenshein, S., & Feldman, M. S. (2022). Moving Beyond Templates : A Bricolage Approach to Conducting Trustworthy Qualitative Research. *Organizational Research Methods*, 25(2), 211 - 238. <https://doi.org/10.1177/1094428120927466>.
- Rahman, A. F. (2025). Community-Based Approaches to Environmental Sustainability : A Social Science Review. *International Journal of Social Science and Applied Technology*, 1(1), 12 - 20. <https://doi.org/10.64391/ijssat.v1i1.002>.
- Spielberg, B. J. B. (2025). *The Hidden Roots of Neoliberal Success in Agrarian Transformation : State Engagement, Farmer Professionalization, and Technological Interdependence in the Senegal River Valley* [Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology]. MIT Libraries. <https://hdl.handle.net/1721.1/158867>.
- Tanoue, M., Taguchi, R., Nakata, S., Watanabe, S., Fujimori, S., & Hirabayashi, Y. (2020). Estimation of Direct and Indirect Economic Losses Caused by a Flood with Long-Lasting Inundation : Application to the 2011 Thailand Flood. *Water Resources Research*, 56(5), e2019WR026092. <https://doi.org/10.1029/2019WR026092>.
- The United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015 - 2030*. United Nations. <https://www.undrr.org/media/16176>.
- Wajjwalku, S. (2019). Civil Society and Water Governance in Northern Thailand : Local NGOs and Management of Mekong's Tributaries in Chiang Rai. In Otsuka, K. (Eds.), *Interactive Approaches to Water Governance in Asia* (123 - 154). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-13-2399-7_6.

ต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ The Sustainable Development Model for Religious Successors of The Sangha in Sisaket Province

พระอธิการอำพน จารุโณ^{1*} ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม² ทวีศักดิ์ ทองทิพย์³ และ ภัฏช์วัชร สุขเสน⁴
Phraathikan Amphon Cārubho^{1*}, Thanarat Sa-ard-iam², Thaweesak Thongthip³, and Phatchawat Suksen⁴
นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์¹
อาจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์²
รองศาสตราจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์³
อาจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์⁴
Student, Ph.D. Program in Buddhist Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus¹
Lecturer Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus²
Associate Professor Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus³
Lecturer Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus⁴
*Corresponding author, e-mail: darasas11355@gmail.com

วันที่รับบทความ: 5 สิงหาคม 2568; วันแก้ไขบทความ: 17 กันยายน 2568; วันตอบรับบทความ: 20 กันยายน 2568

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ 2. เพื่อศึกษาการพัฒนาศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ และ 3. เพื่อนำเสนอต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 29 รูป/คน ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง แล้วนำเสนอเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ปรากฏการณ์การเปลี่ยนของสังคมปัจจุบันส่งผลให้เกิดปัจจัยหลายด้านเกี่ยวกับศาสนทายาทในจังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ การบวชเรียนของเยาวชนรุ่นใหม่ลดลง ได้รับบสนับสนุนจำกัด ขาดการบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่ และเครือข่ายอินเทอร์เน็ตไม่เพียงพอต่อการใช้งานในบริบทสังคมยุคใหม่ คณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษมีแนวทางการพัฒนาศาสนทายาทโดยยึดหลักภาวะ 4 ได้แก่ 1. ภาวะภาวนา เน้นการดำรงชีวิตเรียบง่ายตามหลักพระวินัย บริโภคอาหารอย่างพอเพียง ออกกำลังกายและพักผ่อนที่เพียงพอ 2. ด้านศีล ภาวนา มุ่งสร้างสังคมคุณธรรมผ่านการสื่อสารกับชุมชนอย่างมีเหตุผล 3. ด้านจิตตภาวนา ส่งเสริมการฝึกวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อพัฒนาความสงบและความเข้มแข็งทางจิต 4. ด้านปัญญาภาวนา เน้นบูรณาการหลักพุทธธรรมกับศาสตร์สมัยใหม่ ด้วยการพัฒนาทักษะ การคิดวิเคราะห์ เพื่อความเข้าใจที่ลึกซึ้ง การพัฒนาทั้ง 4 ด้าน ช่วยให้ศาสนทายาทรู้จักอดออม ค้นคว้าอย่างหลากหลาย อดทนต่อสภาพสังคม ใช้เทคโนโลยีที่จำเป็น และรู้โยนิโสมนสิการ นอกจากนี้การประยุกต์ใช้ผลการวิจัยนี้สามารถนำไปเป็นต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาท ให้มีคุณภาพทั้งทางกาย ศีล จิต และปัญญา ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบองค์รวมที่เน้นให้มนุษย์เกิดความสมบูรณ์ อย่างยั่งยืนได้ กล่าวโดยสรุป งานวิจัยนี้ทำให้เห็นต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทตามแนวทางพระพุทธศาสนาที่เน้นการพัฒนาทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา ส่งผลให้ศาสนทายาทมีศักยภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างสง่างาม ทั้งจะเป็นประโยชน์ต่อเยาวชนรุ่นใหม่สนใจบวชเรียนมากขึ้น และก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมอย่างยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: ต้นแบบ, การพัฒนาศาสนทายาท, อย่างยั่งยืน, จังหวัดศรีสะเกษ

Abstract

This research has objectives: 1. to study the general conditions about the religious successors of the Sangha in Sisaket province, 2. to study the development of the religious successors in Sisaket province, and 3. to present the model of the development of the religious successors in Sisaket province This research is a qualitative study that employs document analysis, participant observation, in-depth interviews, and focus group discussions. The key informants, totalling 29 people, were selected through purposive sampling. Finally, the presentation uses an analytical-descriptive method. The research findings revealed that the social transformations of the present era have led to various factors affecting the succession of Buddhism in Sisaket Province, such as the decline in ordination among the younger generation, limited financial support, lack of integration with modern disciplines, and insufficient internet networks to meet the demands of contemporary society. In response, the monastic community of Sisaket Province has established guidelines for developing future heirs of Buddhism based on the Four Bhavanas (modes of development), namely: 1. The physical development (Kaya-bhavana): Emphasis is placed on living a simple life in accordance with the Vinaya, consuming food in moderation, engaging in regular exercise, and ensuring adequate rest. 2. The moral development (Sila-bhavana): Focuses on building a virtuous society through the rational communication of Dhamma with the community. 3. In terms of mental development (Citta-bhavana), the practice of insight meditation (Vipassana) encourages people to cultivate inner calmness and mental strength. 4. In terms of wisdom development (Pañña-bhavana), emphasis is placed on integrating Buddhist principles with modern disciplines by cultivating analytical thinking skills for deeper understanding. Development in all four dimensions enables religious heirs to practice frugality, engage in diverse research, endure social conditions, utilize essential technologies, and apply critical reflection (Yoniso-manasikara). Moreover, the application of this study could serve as a model for developing religious successors with quality in physical well-being, morality, mental health, and wisdom. This represents a holistic approach to development. In conclusion, the research demonstrates a model for developing religious heirs in accordance with Buddhist principles, emphasizing the cultivation of body, morality, mind, and wisdom. As a result, the heirs gain the capacity to propagate Buddhism gracefully in the age of globalization. Moreover, it will encourage more young people to pursue ordination and study, ultimately fostering lasting peace in society.

Keywords: Model, Religious Successors of the Sangha, Sustainability, Sisaket Province

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในศตวรรษที่ 21 ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างประชากรและสถาบันทางศาสนาทั่วโลก โดยเฉพาะในสังคมไทยที่พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตและค่านิยมของประชาชน (พสุธิตา ตันตราจิณ และคณะ, 2559 : 117) ปรากฏการณ์การลดลงของอัตราการเจริญพันธุ์ในภูมิภาคเอเชียและอาเซียนมีสาเหตุหลักจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ทำให้ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูบุตรสูงขึ้น การศึกษาที่ดีขึ้น และการเข้าถึงการคุมกำเนิดที่แพร่หลายในสังคมไทยร่วมสมัย การขยายตัวของสังคมเมือง ค่านิยมครอบครัวเล็ก และภาระทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้คนรุ่นใหม่ชะลอหรือเลือกที่จะไม่มีบุตร คนหนุ่มสาวให้ความสำคัญกับความพร้อมทางการทำงานและการเงินก่อนแต่งงาน ทำให้อายุแรกสมรสสูงขึ้นและส่งผลต่อโอกาสในการมีบุตร

จากมุมมองทางพระพุทธศาสนา การพัฒนาที่เน้นวัตถุนิยมและการแข่งขันในระดับสังคมโลก เมื่อนำมาซึ่งความเจริญทางเทคโนโลยี แต่อาจส่งผลให้เกิดการเสื่อมถอยของปัญญาอันแท้จริงและคุณธรรมจริยธรรม (สมเด็จพระ

พุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2567 : 40) การที่มนุษย์ตกอยู่ภายใต้กระแสความทันสมัยอาจนำไปสู่การลดทอนคุณค่าทางจิตวิญญาณและการท่างเห็นจากหลักธรรมคำสอน สถานการณ์ปัจจุบันแสดงให้เห็นปัญหาสำคัญของการขาดแคลนศาสนทายาท โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่มีจำนวนลดลงในแต่ละปี ปรากฏการณ์การบวชแตกต่างจากอดีตทั้งจำนวนผู้บวชที่ลดลงและระยะเวลาการบวชที่สั้นลง อันเป็นผลมาจากปัญหาด้านความเชื่อภายใต้กระแสความคิดสมัยใหม่อิทธิพลทางการเมือง และการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสังคม นอกจากนี้ ยังปรากฏปัญหาการเสื่อมถอยของศีลธรรมในหมู่พระภิกษุสามเณรบางรูป ซึ่งส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์และความเชื่อถือของสังคมต่อองค์กรสงฆ์

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้านศาสนทายาทจึงเป็นประเด็นเร่งด่วนที่ต้องแก้ไขอย่างเป็นระบบ ศาสนทายาทหรือธรรมทายาทหมายถึงผู้ที่รับเอาธรรมของพระพุทธเจ้ามาเป็นสมบัติด้วยการประพฤติปฏิบัติ ให้เข้าถึงทั้งโลกุตตรธรรมและกุศลธรรม เพื่อการบรรลุซึ่งโลกุตตรธรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561 : 159) คุณลักษณะของศาสนทายาทที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยกระบวนการศึกษาเป็นเครื่องมือฝึกอบรมให้มนุษย์พัฒนาตนเอง ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และอารมณ์ จนสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นอริยบุคคล การบวชจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาชีวิต การฝึกใช้สมาธิ และการรักษาศีล เพื่อเพิ่มความแข็งแกร่งด้านจิตใจและคุณธรรม (บรรจบ บรรณรุจิ, 2559 : 60) พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่มีหลักคำสอนที่เน้นเรื่องการพัฒนาปัญญา ซึ่งเราสามารถเรียกพระพุทธศาสนาได้ว่า เป็นศาสนาแห่งปัญญา และเป็นศาสนาที่เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่า สามารถพัฒนานตนเองจากมนุษย์ปุถุชนกลายเป็นมนุษย์อริยชนได้ (ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ, 2564 : 844)

จังหวัดศรีสะเกษมีประชากร 1,454,730 คน และมีโครงสร้างทางศาสนาที่แข็งแกร่ง โดยมีวัดในพระพุทธศาสนา 1,311 วัด พระภิกษุ 7,854 รูป และสามเณร 754 รูป (สำนักงานสถิติจังหวัดศรีสะเกษ, 2566) การพัฒนาศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ มีการศึกษาภาษาบาลีเป็นหลัก นักธรรมเป็นรอง ตามด้วยวิชาสายสามัญ เพื่อเสริมทักษะวิชาการสมัยใหม่ จึงมีพระภิกษุ สามเณรประสบผลสำเร็จจบมหาเปรียญขั้นต้นจนถึงขั้นประโยคสูง และได้ศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัย ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมปัจจุบันส่งผลให้ปัญหาการขาดแคลนศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ โดยเฉพาะพระภิกษุมีจำนวนลดลงในแต่ละปี ซึ่งนับว่าสำคัญนี้ การพัฒนาศาสนทายาทเพื่อให้มีศักยภาพรอบด้านและมั่นคงนั้น ต้องอาศัยการพัฒนาแบบองค์รวม คือการพัฒนากาย พัฒนาสังคม (ศีล) พัฒนาคิด และพัฒนาปัญญา เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งแก่นพุทธธรรม และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกได้

จึงมีความสนใจที่จะศึกษาการพัฒนาศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ ใน 4 อำเภอ โดยคัดเลือกวิจัยอยู่ 4 อำเภอ ดังนี้ 1) โรงเรียนศรีสะเกษวิทยาลัย อำเภอเมืองศรีสะเกษ 2) โรงเรียนกันทรลักษณ์ธรรมวิทย อำเภอกันทรลักษณ์ 3) โรงเรียนพระปริยัติธรรมเจริญวิทย อำเภอศรีรัตนะ และ 4) โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย เพื่อเป็นต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ และนำองค์ความรู้จากการศึกษานี้ นำเสนอให้กับองค์กรภาครัฐโดยมีสำนักงานพระพุทธศาสนา และองค์กรอื่น ๆ ที่สนใจ นำไปศึกษาและพัฒนาต่อยอดให้กับสังคมหรือองค์กรภาคีเครือข่ายของตนให้สัมฤทธิ์ผล มีคุณภาพทั้งทางด้านกาย ด้านสังคม (ศีล) ด้านจิต และด้านปัญญา ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

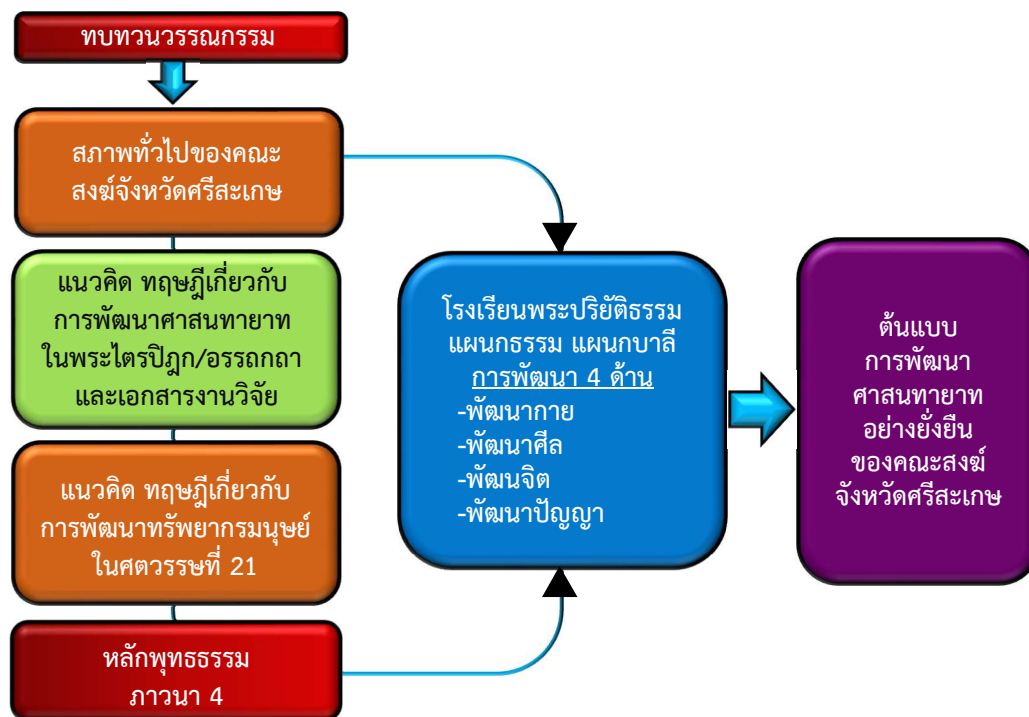
1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ
2. เพื่อศึกษาการพัฒนาศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ
3. เพื่อนำเสนอต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ

การทบทวนวรรณกรรม

พระมหาทวี วิสารโท บุญทะมาตร (2559 : 195 - 196) ได้เสนอว่า พระพุทธศาสนาจะตั้งมั่นและเจริญรุ่งเรืองได้นั้นจะต้องมีการสืบต่อศาสนทายาท คือ การบวชกุลบุตรเพื่อให้อุบาสกอุบาสิกาได้กลายเป็นญาติแห่งพระพุทธศาสนา ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ (2564 : 855) ได้กล่าวว่า บุคคลมีความจำเป็นต้องศึกษาอบรมเพื่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การพัฒนาคนจึงเป็นวิธีการพัฒนาให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่เจริญ การที่บุคคลรู้จัก

การพัฒนาตนเอง ก็เพราะเหตุที่บุคคลนั้นรู้จักความสำคัญของตนเอง บุคคลจึงต้องฝึกหัดด้วยตนเอง นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์ อานันท และคณะ (2564 : 169) ได้กล่าวว่า การพัฒนาทักษะการเรียนรู้เพื่อนำมาพัฒนาแนวพระพุทธรูปของเยาวชนในสังคมไทย ควรประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ 1. ด้านจุดมุ่งหมายของการจัดการเรียนรู้ การพัฒนาทักษะการเรียนรู้ 2. ด้านโครงสร้างเนื้อหาของการจัดการเรียนรู้ 3. ด้านเงื่อนไขความสำเร็จของการจัดการเรียนรู้ ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ และ สุเทพ พรหมเลิศ (2559 : 10) ได้กล่าวว่า การพัฒนามนุษย์ คือการทำให้มนุษย์เจริญขึ้นด้วยการพัฒนาให้ครบ 4 ด้าน 1. ด้านกายภาพ การพัฒนาอินทรีย์ทั้งหลายให้มีความเจริญงอกงาม 2. สีสภาพ การพัฒนาพฤติกรรมทางสังคม ให้ยอมรับ 3. จิตตภาพ การพัฒนาจิตให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม และ 4. ปัญญาภาพ การพัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันสรรพสิ่งตามความเป็นจริงจนมีจิตใจเป็นอิสระ โดย ณัฐชา จิตภักดี (2564 : 134) ได้เสนอว่า การพัฒนามนุษย์ให้เกิดความสมดุล มนุษย์ต้องพัฒนาแบบองค์รวม 4 ด้าน คือ 1. พัฒนากาย ให้มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง 2. พัฒนาศีล ให้เป็นคนมีระเบียบวินัย 3. พัฒนาจิต ให้มีสุขภาพจิตที่เข้มแข็ง และ 4. พัฒนาปัญญา ให้เป็นคนใช้ปัญญาพิจารณาในการดำเนินชีวิต และ ปาริชาติ ธีระวิทย์ (2561 : 37) ได้เสนอว่า วิธีทางในการพัฒนาจริยธรรม ซึ่งสามารถดำเนินการได้ 3 แนวทางย่อย คือ การศึกษาเรียนรู้ การวิเคราะห์ตนเอง และการฝึกฝนตนเอง ประภัสสร ไตรลาภวิฒิ และคณะ (2563 : 166) ได้กล่าวว่า กระบวนการพัฒนามนุษย์ ประกอบด้วย การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในองค์กร การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกองค์กร การประเมินหาความจำเป็นในการพัฒนา การวางแผนการพัฒนาการออกแบบการพัฒนา การดำเนินการและควบคุมการพัฒนา และการประเมินและติดตามผลการพัฒนา

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการเก็บข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary Research) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยกำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตการวิจัย

ด้านเอกสาร ดำเนินการดังนี้

1) ชั้นปฐมภูมิ อาศัยข้อมูลจากหลักฐานคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539

2) ชั้นทุติยภูมิ อาศัยข้อมูลจาก ตำรา เอกสาร วารสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ ที่ได้มีผู้เขียนวิเคราะห์วิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาศาสนทายาท รวมทั้งงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษานี้

ด้านเนื้อหา โดยงานวิจัยนี้ มุ่งหมายที่จะศึกษา แนวคิด หลักการ สภาพทั่วไป และการพัฒนาศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ รวมทั้งต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ

ด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มเจ้าคณะผู้ปกครองคณะสงฆ์ในจังหวัดศรีสะเกษกลุ่มผู้บริหารบุคลากรและนักวิชาการ กลุ่มพระภิกษุ-สามเณร รวมเป็น 29 รูป/คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ จนตกผลึกแน่ชัดเกิดเป็นองค์ความรู้ จากนั้นนำมาสร้างแบบบันทึกเอกสารเพื่อเก็บข้อมูล สร้างแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และออกแบบคำถามเพื่อใช้ในการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ทั้งนี้ ในแบบสัมภาษณ์เชิงลึกกับแบบสนทนากลุ่ม จะมีการเก็บข้อมูลพื้นฐานของผู้ที่ให้ข้อมูลสำคัญ และผู้ที่ตอบคำถามในการสนทนากลุ่มด้วย รวมจำนวน 29 รูป/คน เพื่อใช้เป็นสถิติสำหรับสนับสนุนข้อมูลในการวิจัย ทั้งยังเป็นข้อมูลหลักฐานยืนยันความน่าเชื่อถือในการได้มาของข้อมูลสำคัญด้วยโดยทั้งหมดนั้น จะอยู่ภายใต้กรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ส่วนที่ 1 การเก็บข้อมูลเอกสาร (Documentary Study) ที่ได้จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย อรรถกถา และเอกสาร ตำรา วารสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยบันทึกลงในแบบบันทึกเอกสาร

ส่วนที่ 2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม .การวิจัยครั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลในระดับที่น่าเชื่อถือและเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยมากที่สุด โดยรวบรวมข้อมูลตามแต่ละตอน ได้ดังนี้

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนตรงตามแบบสัมภาษณ์ และสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยมีผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก 3 กลุ่ม ดังนี้ 1) กลุ่มเจ้าคณะผู้ปกครองคณะสงฆ์ในจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 8 รูป 2) กลุ่มกลุ่มผู้บริหาร บุคลากร และนักวิชาการ จำนวน 8 รูป/คน และ 3) กลุ่มพระภิกษุ สามเณร จำนวน 8 รูป

2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ได้ใช้วิธีสังเกตด้านกายภาพ ด้านสังคม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ที่เป็นปัจจัยหรือเกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ตลอดถึงพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งทางกาย วาจา รวมถึงทัศนคติของผู้ให้ข้อมูล

3) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) หลังจากที่ได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาเอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว ได้กำหนดจัดสนทนากลุ่มกับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยคัดเลือกแบบเจาะจงในกลุ่มตัวแทนเจ้าคณะผู้ปกครองคณะสงฆ์ในจังหวัดศรีสะเกษ กลุ่มผู้บริหารบุคลากร และนักวิชาการ มีจำนวนผู้ร่วมสนทนากลุ่ม 5 รูป/คน เพื่อเก็บข้อมูลการสนทนากลุ่ม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบบันทึกเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ตามลำดับ ดังนี้

- 1) ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเชิงพรรณนา
- 2) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ใช้วิธีการวิเคราะห์โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงให้เชื่อมโยงและสัมพันธ์กันกับเนื้อหาอื่น ๆ ที่รวบรวมได้
- 3) ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในด้านกายภาพ ด้านสังคม ด้านจิต และด้านปัญญา และพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งทางกาย วาจา นามวิเคราะหฺ์และสังเคราะห์รวมเข้าเป็นเนื้อหาเดียวกันให้เป็นระบบ
- 4) ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) นำมาวิเคราะห์ประมวลผลแล้วนำมาสังเคราะห์เข้ากับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก

5. การรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุหมายเลขใบรับรอง ว.312/2568 เป็นที่เรียบร้อยแล้ว

ผลการวิจัย

1. สภาพทั่วไปเกี่ยวกับศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ ผลการศึกษาพบว่า

บริบทศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ กำลังเผชิญความท้าทายจากโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงสังคม จำนวนพระภิกษุและสามเณรรุ่นใหม่ลดลงเนื่องจากเยาวชนให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมและความสำเร็จทางโลกมากกว่าการบวชเรียน จึงเกิดปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาศาสนทายาท ใน 5 ด้าน ประกอบด้วย 1. ด้านบุคลากร ศาสนทายาทมีจำนวนลดลงในแต่ละปี 2. ด้านงบประมาณ การสนับสนุนจากภาครัฐค่อนข้างจำกัด 3. ด้านหลักสูตร ขาดการบูรณาการทักษะสมัยใหม่ 4. ด้านเทคโนโลยี การเข้าถึงเทคโนโลยีไม่เท่าเทียม และ 5. ด้านการบูรณาการ แยกการศึกษาทางโลกและทางธรรม ทำให้ผู้เรียนขาดความสมดุล กลไกการสืบทอดพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ มี 3 แนวทาง 1. ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ 2. โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน 3. การอบรมคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษา การจัดการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 แผนก ประกอบด้วย 1. แผนกธรรม 2. แผนกบาลี 3. แผนกสามัญ ซึ่งได้รับความร่วมมือระหว่างคณะสงฆ์ สถานศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชน ผ่านการบริหารจัดการ ใน 4 ระดับ ได้แก่ จังหวัด อำเภอ ตำบล และวัด ซึ่งความสำเร็จในการพัฒนาศาสนทายาทนี้ ขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการ มีการปรับตัวให้เข้ากับบริบทสังคม และพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ สร้างโอกาส รวมถึงการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล การพัฒนาหลักสูตรบูรณาการ การสร้างเครือข่าย และขยายกลุ่มเป้าหมายให้ครอบคลุมทุกช่วงวัย สำหรับโอกาสในการพัฒนาศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน มีอยู่ 4 มิติหลัก คือ การใช้แพลตฟอร์มออนไลน์ เทคโนโลยี AI และสื่อสังคมออนไลน์ เพื่อขยายการเข้าถึงข้อมูลธรรมะอย่างมีประสิทธิภาพ

2 การพัฒนาศาสนทายาทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ ผลการศึกษาพบว่า

คณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ มีแนวทางการพัฒนาศาสนทายาทอยู่ 4 ด้าน คือ

1. การพัฒนาศาสนทายาทด้านกาย

เน้นให้ศาสนทายาทมีวิถีชีวิตเรียบง่าย สะอาด และเป็นระเบียบตามหลักพระวินัย ทั้งในด้านที่อยู่อาศัย อาหาร และสุขภาพ การปฏิบัติกิจวัตรเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ตั้งแต่ตื่นเช้า บิณฑบาต ฉันทัดอาหาร และการทำวัตรเย็น อาหารมีคุณค่าทางโภชนาการและปลอดภัย ส่วนใหญ่ได้จากการบิณฑบาต และรับถวายจากญาติโยม มีการดูแลสุขภาพอย่างเป็นระบบ รวมถึงการตรวจสุขภาพประจำปีเพื่อป้องกันโรค เยาวชนที่เตรียมตัวบวชได้รับการฝึกด้านกายภาพ เช่น การลดความต้องการทางกาย การฝึกสมาธิ และการควบคุมจังหวะชีวิต มีการใช้เทคโนโลยีช่วยเสริมการฝึกกาย เช่น เสียงนำสมาธิ และสื่อออนไลน์เพื่อส่งเสริมสติ การบูรณาการกับชุมชน โรงเรียน และครอบครัวช่วยเสริมสร้างวินัยสุขภาพ และออกกำลังกายตามหลักธรรมะ

2. การพัฒนาศาสนทายาทด้านศีล (สังคม)

ศาสนทายาทมีความเคารพต่อกันตามลำดับอาวุโส และวัฏฐิ มีความสัมพันธ์ในรูปแบบพระอุปัชฌาย์-อันตเวสสิก การจัดการความขัดแย้งใช้หลักพระธรรมวินัย และหลักสันติวิธี พร้อมเปิดพื้นที่ให้แสดง

ความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน มีการฝึกกิริยามารยาท วัฒนธรรมการแสดงความเคารพ และการเป็นกัลยาณมิตรที่เอื้ออาทร เยาวชนที่เตรียมบวชได้รับการสร้างความเข้าใจกับครอบครัวและชุมชนเกี่ยวกับการตัดสินใจบวช มีการพัฒนาทักษะการสื่อสารและการสร้างเครือข่ายกับผู้สนใจทางธรรม การใช้เทคโนโลยีในยุคดิจิทัลช่วยสร้างชุมชนออนไลน์ และการเรียนรู้ร่วมกันผ่าน Social Learning Networks การบูรณาการระหว่างวัดและชุมชนส่งเสริมให้เกิดทักษะทางสังคมและการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณธรรม

3. การพัฒนาศาสนทายาทด้านจิต

มีการฝึกสมาธิและการปฏิบัติธรรมมีความหลากหลายทั้งแบบดั้งเดิมและประยุกต์ตามจริตของแต่ละบุคคล มีการฝึกสมาธิทุกวันในช่วงเช้าและค่ำ พร้อมจัดโครงการปฏิบัติธรรมเข้มข้นในวันสำคัญและวันหยุด สถานที่ปฏิบัติธรรมมีความสงบ เหมาะสม มีศาลาปฏิบัติธรรม รวมถึงสวนธรรม ส่งผลให้ศาสนทายาทมีการควบคุมอารมณ์ได้ดีขึ้น มีความสงบ อุดม และแสดงออกด้วยเมตตา เยาวชนที่เตรียมบวชมีการฝึกพัฒนาสติ การควบคุมใจ และการเผชิญหน้ากับความเหงาและความเครียด การใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยเสริมการฝึกจิต เช่น การใช้สื่อออนไลน์เพื่อสร้างการเรียนรู้ และความตระหนักในตนเอง การบูรณาการกับชุมชนมีการจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพจิต และพื้นที่ปลอดภัยทางจิตใจ

4. การพัฒนาศาสนทายาทด้านปัญญา

มีการบูรณาการหลักไตรสิกขาและอริยสัจ 4 เข้ากับชีวิตประจำวัน และการเรียนรู้อย่างเป็นระบบใช้เทคนิค “ปุจฉา-วิสัชนา” เพื่อฝึกคิดวิเคราะห์ และหาคำตอบด้วยตนเอง มีการใช้พระสงฆ์ต้นแบบเป็นกัลยาณมิตร และสื่อสารธรรมะในภาษาที่เข้าใจง่าย เยาวชนที่เตรียมบวชได้รับการฝึกพัฒนาปัญญาผ่านการศึกษาพระธรรมคำสอนด้วยภาษาบาลี และการวิเคราะห์เหตุผล มีการใช้เทคโนโลยี AI ช่วยวิเคราะห์พระไตรปิฎก และตีความธรรมะในบริบทร่วมสมัย การพัฒนาภาวะผู้นำทางปัญญาเริ่มจากการคัดเลือกผู้มีศักยภาพ และฝึกอบรมเฉพาะทาง การบูรณาการกับชุมชนช่วยสร้างแหล่งเรียนรู้ และเครือข่ายนักปราชญ์ชาวบ้านที่เชื่อมโยงความรู้สมัยใหม่กับภูมิปัญญาดั้งเดิม

3. นำเสนอต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ

ผลการศึกษาพบว่า คณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ มีต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทตามหลักภาวะ 4 ดังนี้

1. ต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทด้านกายภาวนา

มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความตระหนักรู้เกี่ยวกับสภาพร่างกายและสุขภาพของบุคลากรทางศาสนา โดยเน้นการฝึกสติในกิจกรรมประจำวันเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ลดความเหนื่อยล้า และสร้างความสมดุลระหว่างชีวิตส่วนตัวกับหน้าที่การงาน การนำหลักการนี้มาประยุกต์ใช้ในการบริหารทรัพยากรบุคคล ส่งผลให้องค์กรคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษสามารถรักษามูลค่าที่มีคุณภาพและมีความมุ่งมั่นในการปฏิบัติงานได้อย่างมั่นคง ในส่วนของการบริหารงบประมาณ มีการเน้นใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า โดยตระหนักถึงข้อจำกัดของทรัพยากรและการใช้จ่ายอย่างรู้เท่าทัน ส่งผลให้ลดการสิ้นเปลืองและเพิ่มประสิทธิภาพการใช้งบประมาณ การออกแบบหลักสูตรเน้นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง โดยสร้างกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ใช้ร่างกายในการสำรวจและพัฒนาความเข้าใจ รวมถึงการบูรณาการการปฏิบัติกรรมฐานและสมาธิเข้ากับหลักสูตร เพื่อพัฒนาทั้งร่างกายและจิตใจควบคู่กัน ด้านเทคโนโลยีมีการใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม โดยควบคุมไม่ให้เทคโนโลยีกลายเป็นอุปสรรคหรือครอบงำการดำเนินชีวิตในขณะเดียวกัน มีการส่งเสริมกิจกรรมร่วมกันที่ใช้ร่างกาย เช่น การปฏิบัติธรรมร่วมกัน การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ทางกายภาพ และการจัดกิจกรรมที่ทุกหน่วยงานมีส่วนร่วม ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนในการพัฒนาศาสนทายาทภายในคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษอย่างครบถ้วนและต่อเนื่องในทุกมิติของกายภาวนา

2. ต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทด้านสติภาวนา

ในบริบทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษได้เน้นย้ำในมิติของบุคลากรอย่างเป็นระบบ โดยการปลูกฝังจริยธรรมและศีลธรรมในการปฏิบัติงานเพื่อสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่มีความซื่อสัตย์โปร่งใส และมีความรับผิดชอบอย่างแท้จริง การพัฒนาบุคลากรในด้านนี้มีบทบาทสำคัญในการลดปัญหาการทุจริตและการขาดจิตสำนึกในการทำงาน พร้อมทั้งช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือให้กับองค์กรคณะสงฆ์ ในด้านการจัดการงบประมาณ ต้นแบบดังกล่าวมุ่งเน้นการบริหารการเงินที่โปร่งใสและมีการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างเหมาะสม รวมถึงการปฏิบัติไม่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนจากการบริหารทรัพยากรทางการเงิน ซึ่งเป็นการสถาปนาระบบการเงินที่มีธรรมาภิบาล ส่งผลให้ความน่าเชื่อถือและ

การสนับสนุนจากผู้ให้ทุนเพิ่มขึ้น สำหรับหลักสูตรการเรียนการสอน ต้นแบบนี้เน้นการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม เป็นพื้นฐานสำคัญของกระบวนการเรียนรู้สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ส่งเสริมศีลธรรม และพัฒนาหลักสูตรเพื่อเน้นการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและในสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ ในส่วนของการใช้เทคโนโลยี มุ่งเน้นการใช้เทคโนโลยีอย่างมีจริยธรรม ป้องกันการใช้งานในทางที่ผิด ตลอดจนการสร้างเนื้อหาดิจิทัลที่มีคุณค่าพร้อมส่งเสริมคุณธรรมผ่านแพลตฟอร์มการเรียนรู้ออนไลน์ที่มีความปลอดภัยและเหมาะสม ด้านการบูรณาการ เน้นการสร้างค่านิยมร่วมกันในองค์กรผ่านการกำหนดหลักการทำงานที่ทุกหน่วยงานร่วมยึดถือ และส่งเสริมวัฒนธรรมองค์กรที่มีศีลธรรมเป็นฐานสำคัญ นอกจากนี้ ยังพัฒนานโยบายที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกันในทุกระดับอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้การพัฒนาศาสนาทางจิตวิญญาณเกิดความยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษโดยรวมในยุคปัจจุบัน

3. ต้นแบบการพัฒนาศาสนาทางจิตตภาวนา

คณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษมุ่งเน้นการพัฒนาบุคลากรฝึกฝนจิตใจให้เกิดความสงบ มีสมาธิ และความมั่นคงในการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาภาวะผู้นำเน้นเสริมสร้างจิตใจที่เข้มแข็ง สามารถรับมือกับความท้าทายและความยุ่งยากต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้ง สามารถสร้างแรงบันดาลใจแก่ผู้ร่วมงานได้อย่างยั่งยืน ในส่วนของการบริหารงบประมาณ เน้นการปลูกฝังจิตใจไม่ยึดติดกับวัตถุและความโลภ โดยยึดหลักความพอเพียงและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อประโยชน์สุขส่วนรวมในกระบวนการศึกษาพัฒนาจิตใจของผู้เรียน ให้มีสมาธิ เกิดความสงบ และความสามารถในการควบคุมอารมณ์อย่างเหมาะสม ผ่านการนำเทคนิคการฝึกสมาธิเข้าสู่กิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อสร้างรากฐานจิตใจที่มั่นคงสำหรับผู้เรียน นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาเครื่องมือดิจิทัลและสื่อมัลติมีเดียที่ส่งเสริมการฝึกจิตใจ ทำให้ผู้เรียนสามารถมีสมาธิและความสงบในสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในด้านการบูรณาการต้นแบบนี้ส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกร่วม และพัฒนาภาวะผู้นำที่สามารถสร้างแรงบันดาลใจแก่ทีม รวมถึงส่งเสริมทักษะการสื่อสารที่เต็มไปด้วยความเมตตาและความเข้าใจ เพื่อสร้างบรรยากาศการทำงานที่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และเอื้อต่อการพัฒนาทางจิตวิญญาณอย่างยั่งยืนของศาสนาทางจิตตภาวนาในระยะยาว

4. ต้นแบบการพัฒนาศาสนาทางจิตปัญญาภาวนา

คณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษเน้นการบริหารบุคคลที่สัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญาและความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ ซึ่งครอบคลุมถึงการวิเคราะห์ปัญหาและการตัดสินใจโดยยึดหลักเหตุผล การฝึกอบรมบุคลากรให้มีปัญญาในการแก้ไขปัญหาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพและขีดความสามารถขององค์กรคณะสงฆ์ได้อย่างมีนัยสำคัญ ในด้านการวางแผนงบประมาณ ปัญญา ถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์ความต้องการที่ถูกต้องเป็นระบบ การลำดับความสำคัญโครงการ การประเมินผลตอบแทนการลงทุน รวมถึงการวางแผนการเงินระยะยาว อีกทั้งยังมุ่งเน้นการหาแหล่งเงินทุนที่หลากหลาย เพื่อรองรับการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ในการพัฒนาความรู้และทักษะปัญญา รวมถึงการเสริมสร้างความคิดวิเคราะห์ ความคิดสร้างสรรค์ และความสามารถในการแก้ไขปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ ต้นแบบนี้ให้ความสำคัญกับการออกแบบหลักสูตรที่สนับสนุนการเรียนรู้แบบสืบเสาะหาความรู้และการพัฒนาทักษะการคิดเชิงพุทธ เพื่อเสริมสร้างทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงลึกและการบริหารจัดการองค์ความรู้ ด้านเทคโนโลยี ถูกนำมาใช้เพื่อส่งเสริมการพัฒนาปัญญาผ่านระบบการเรียนรู้ที่สามารถปรับตัวตามความต้องการของผู้เรียน ทั้งช่วยในการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลทางธรรมอย่างเป็นระบบ การบูรณาการภายในองค์กรมุ่งเน้นการพัฒนาจัดการความรู้ที่เชื่อมโยงทุกหน่วยงาน โดยสร้างกลไกการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาระบบการตัดสินใจที่เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม ซึ่งการใช้ปัญญาร่วมกันในการวางแผนกลยุทธ์นี้ส่งเสริมการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและเกิดความยั่งยืนของการพัฒนาศาสนาทางจิตปัญญาภาวนาได้อย่างชัดเจน

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

การวิจัยนี้ เสนอต้นแบบการพัฒนาศาสนาทางจิตตภาวนาอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ ใน 4 มิติตามหลักภาวนา 4 ประกอบด้วย กายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา แต่ละมิติมีกระบวนการพัฒนาที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม แสดงถึงความเป็นระบบแบบองค์รวม ไม่เพียงเตรียมพร้อมให้เกิดภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถ แต่ยังบ่มเพาะศีลธรรม คุณลักษณะผู้นำ และความเป็นธรรมชาติดีสอดคล้องกับวิถีชุมชน เป็นพื้นฐาน

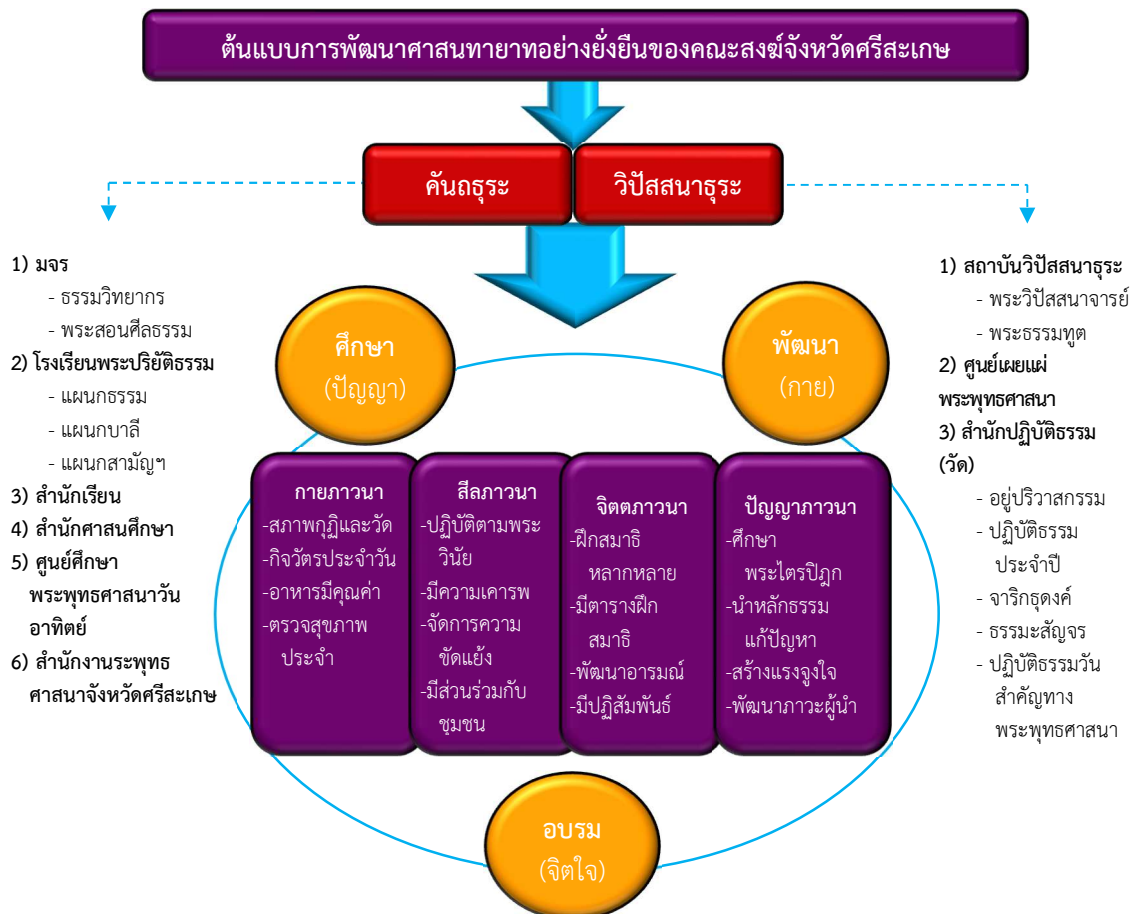
สำคัญที่ช่วยสร้างศาสนทายาทรุ่นใหม่ที่เข้มแข็ง สมดุลทั้งกาย ใจ และสามารถต่อยอดพัฒนาพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนในสังคมปัจจุบันและอนาคต ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร และคณะ (2558 : 196) ได้ศึกษาวิจัย พบว่า องค์ประกอบของการพัฒนาด้านปัญญา มี 6 องค์ประกอบ คือ 1. การเห็นคุณค่าในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การแสวงหาความรู้สิ่งใหม่ ๆ แรงชวนชวนทำความดี การใช้ชีวิตแบบไม่ประมาท 2. การเสียสละเพื่อความสุขส่วนรวม หมายถึง การเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวมการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ 3. การรู้เท่าทันในการใช้ชีวิต หมายถึง การรู้เท่าทันและเห็นโทษในการเสพความสุขเกินความพอดี การยอมรับความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง การรักษาใจให้สงบและปล่อยวาง 4. การรู้จักใช้ชีวิตแบบพอเพียง หมายถึง การรู้จักพิจารณา รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล ในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง การไม่ยึดติดกับวัตถุ ไม่ตกไปเป็นทาสของวัตถุ ความประมาทในการบริโภคปัจจัยสี่ 5. การมีหลักธรรมะในการดำเนินชีวิต หมายถึง การมีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวดำเนินชีวิต การฝึกอบรมสมาธิ การไม่ทำบาป ทั้งทางกาย ทางใจ และ 6. การมีความสุขในทางธรรม หมายถึง การศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง การมีความสุขในการใช้ชีวิตอย่างสงบ ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบ มีจิตใจอิสระ สงบ เย็น ไม่พึงพาวัตถุภายนอก สอดคล้องกับงานวิจัยของ ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ (2564 : 855) ผลการวิจัยพบว่า บุคคลมีความจำเป็นต้องศึกษาอบรมเพื่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การพัฒนาคนจึงเป็นวิธีการพัฒนาให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่เจริญ การที่บุคคลรู้จักการพัฒนาด้านตนเอง ก็เพราะเหตุที่บุคคลนั้นรู้จักความสำคัญของตนเอง บุคคลจึงต้องฝึกหัดด้วยตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปาริชาติ ธีระวิทย์ (2561 : 37) ผลการวิจัยพบว่า วิถีทางในการพัฒนาจริยธรรม ซึ่งสามารถดำเนินการได้ 3 แนวทางย่อย คือ การศึกษาเรียนรู้ การวิเคราะห์ตนเอง และการฝึกฝนตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาดนอม อานนโท และคณะ (2564 : 169) ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาทักษะ การเรียนรู้เพื่อนาคตตามแนวพระพุทธศาสนาของเยาวชนในสังคมไทย ควรประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ 1. ด้านจุดมุ่งหมายของการจัดการเรียนรู้ การพัฒนาทักษะการเรียนรู้ 2. ด้านโครงสร้างเนื้อหาของการจัดการเรียนรู้ 3. ด้านเงื่อนไขความสำเร็จการจัดการเรียนรู้ และ ชันทอง วัฒนะประดิษฐ์ และคณะ (2560 : 187) ได้ศึกษาวิจัยพบว่า ความสุข 4 ด้าน ของเกณฑ์ชีวิต กระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาแบบองค์รวม คือ 1. พัฒนากายให้เป็นสุข 2. พัฒนาพฤติกรรม การแสดงออกทางสังคมอย่างมีสุข 3. พัฒนาจิตใจ เข้าถึงความสุขด้านใน 4. พัฒนาปัญญา โดยความสุข ทำสิ่งที่สร้างสรรค์เป็นประโยชน์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ และ สุเทพ พรหมเลิศ (2559 : 10) ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนามนุษย์ คือ การทำให้มนุษย์เจริญขึ้นด้วยการพัฒนาให้ครบ 4 ด้าน 1. ด้านกายภาพ การพัฒนาอินทรีย์ทั้งหลายให้มีความเจริญงอกงาม 2. สีสถาภา การพัฒนาพฤติกรรมทางสังคมให้ยอมรับ 3. จิตตภาภา การพัฒนาจิตให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม และ 4. ปัญญาภาภา การพัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันสรรพสิ่งตามความเป็นจริงจนมีจิตใจเป็นอิสระ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ณัฐชา จิตภักดี (2564 : 134) ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนามนุษย์ให้เกิดความสมดุล มนุษย์ต้องพัฒนาแบบองค์รวม 4 ด้าน คือ 1. พัฒนากาย ให้มีสุขภาพร่างกาย ที่แข็งแรง 2. พัฒนาศีล ให้เป็นคนมีระเบียบวินัย 3. พัฒนาจิต ให้มีสุขภาพจิตที่เข้มแข็ง และ 4. พัฒนาปัญญา ให้เป็นคนใช้ปัญญาพิจารณาในการดำเนินชีวิต สอดคล้องกับงานวิจัยของ เรืองยศ สารพุดิเศรษฐ์ (2565 : 211) ผลการวิจัยพบว่า การบูรณาการหลักไตรสิกขา เพื่อการพัฒนาทุนมนุษย์อาชีวศึกษา โดยการพัฒนาตามศีล พฤติกรรม (Behavior) จะทำให้ผู้เรียนเกิดคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์การพัฒนาตามสมาธิ จิตมุ่งมั่น (Mind) จะทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ และการพัฒนาตามปัญญา องค์ความรู้ (Wisdom) จะทำให้ผู้เรียนเกิดทักษะ และความสามารถในการประยุกต์ใช้ และความรู้รอบรับ ผิดชอบ นอกจากนี้ ยังอาศัยปัจจัยการปรับเปลี่ยนระบบการเรียนรู้สำหรับศตวรรษที่ 21 อีก 8 ด้าน ที่จะทำให้การพัฒนาทุนมนุษย์ของอาชีวศึกษาประสบความสำเร็จ คือ 1. การเรียนรู้จากการทำโครงการ 2. การจัดการเรียนการสอนตามความต้องการ 3. เหมาะสมรายบุคคล 4. การทำงานร่วมกัน 5. ห้องเรียนสู่ชุมชนโลก 6. เรียนรู้ผ่านเครือข่าย 7. ประเมินเป็นระยะเพื่อปรับปรุงการเรียนรู้ และ 8. เรียนรู้เพื่อชีวิต และ พระมหาทวี วิสารโท บุญทะมาตร์ (2559 : 195 - 196) ได้ศึกษาวิจัย พบว่า พระพุทธศาสนาจะตั้งมั่นและเจริญรุ่งเรืองได้นั้นจะต้องมีการสืบต่อศาสนทายาท คือ การบวชกุลบุตรเพื่อให้อุปาสกอุปาสิกาได้กลายเป็นญาติแห่งพระพุทธศาสนา

ดังที่กล่าวข้างต้นจะเห็นว่า จุดแข็งของต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษ คือ ความเป็นองค์รวมและเป็นระบบ ต้นแบบที่น่าเสนอมีความครอบคลุมทุกมิติของการพัฒนามนุษย์ตาม

หลักพุทธธรรม โดยไม่แยกส่วนการพัฒนาเป็นเรื่องราวที่เป็นอิสระจากกัน แต่เชื่อมโยง และส่งเสริมซึ่งกันและกัน การเริ่มต้นจากการพัฒนาด้านกายซึ่งเป็นรากฐาน จนไปสู่การพัฒนาด้านปัญญาซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในลำดับขั้นตอนของการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง

องค์ความรู้

จากการศึกษาวิจัย ผู้ศึกษาค้นพบองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพได้ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 องค์ความรู้

จากภาพที่ 2 สามารถอธิบายได้ ดังนี้¹

ต้นแบบการพัฒนาศาสนทายาทอย่างยั่งยืนของคณะสงฆ์จังหวัดศรีสะเกษแบ่งออกเป็น 3 ด้านหลัก คือ คัมภีร์ธรรมะ วิปัสสนาธรรม และพุทธจริยศาสตร์ **ด้านคัมภีร์ธรรมะ**ประกอบด้วยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี และสามัญ สำนักเรียน สำนักศาสนศึกษา ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งร่วมส่งเสริมความรู้ทางพระพุทธศาสนาในระดับต่าง ๆ โดยใช้วิชาการสมัยใหม่ผนวกกับการประยุกต์ใช้หลักธรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน **ด้านวิปัสสนาธรรม** มุ่งเน้นการพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์และพระธรรมทูต ผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้เชิงประจักษ์ การเผยแผ่ด้วยกลยุทธ์ตลาดสังคม รวมถึงการพัฒนาวัดเป็นศูนย์เรียนรู้ตลอดชีวิตและการดำเนินกิจกรรมปฏิบัติธรรมที่ต่อเนื่องเพื่อเสริมสร้างจิตใจและจริยธรรม **ด้านพุทธจริยศาสตร์** เน้นการศึกษา พัฒนา และอภิมศาสนทายาทใน 4 มิติ ได้แก่ 1. กายภาวนา ที่ส่งเสริมวินัยและสุขภาพกาย 2. ศีลภาวนา ที่เน้นความประพฤติและปฏิสัมพันธ์สังคม 3. จิตตภาวนา ที่มุ่งพัฒนา

ความมั่นคงทางจิตใจ และ 4. ปัญญาภาวนา ที่ส่งเสริมการใช้ปัญญาในการวิเคราะห์ สังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง และเพื่อให้ศาสนทายาทมีความสมดุลทางร่างกาย จิตใจ และปัญญา สามารถปฏิบัติหน้าที่ฐานะเป็นศาสนทายาทในเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1. ควรส่งเสริมการบูรณาการการเรียนการสอนระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งมหาวิทยาลัย โรงเรียนพระปริยัติธรรม และศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างศาสนทายาทที่มีความรู้ทั้งทางวิชาการและปฏิบัติธรรมอย่างสมดุล โดยเน้นการประยุกต์หลักธรรมใช้ในชีวิตประจำวันอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

1.2. ควรสนับสนุนการพัฒนาและขยายศูนย์ปฏิบัติธรรม รวมถึงกิจกรรมเผยแผ่ธรรมะที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายหลากหลาย เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจและจริยธรรมให้กับศาสนทายาท พร้อมสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อความยั่งยืนในการปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1. ควรศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการลดลงของผู้สนใจบวชเรียนในบริบทสังคมสมัยใหม่ คือ ควรวิจัยเชิงลึกถึงปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการตัดสินใจบวชเรียนของเยาวชน โดยใช้ระเบียบวิธีผสมผสานทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ

2.2. ควรสำรวจและวิเคราะห์ผลกระทบของการดำเนินกิจกรรมปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่ธรรมะต่อการสร้างความมั่นคงทางจิตใจและจริยธรรมของศาสนทายาท เพื่อพัฒนากระบวนการฝึกอบรมและส่งเสริมบทบาทของศาสนทายาทในชุมชนอย่างครบวงจร

เอกสารอ้างอิง

- ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ และ สุเทพ พรหมเลิศ. (2559). วิเคราะห์การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธธรรม. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ขันทอง วัฒนะประดิษฐ์, โกนิษฐ์ ศรีทอง, แม่ชีสุดา ไรจน้อย, และ ชนันภรณ์ อารีกุล. (2560). การพัฒนาจิตและปัญญาแบบองค์รวม : กรณีศึกษาเอกสารและการสังเคราะห์งานวิจัย. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ณัฐชา จิตภักดี. (2564). *การพัฒนามนุษย์ตามหลักจริยศาสตร์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. e-Thesis Central Library Mahachulalongkornrajavidyalaya University. <https://e-thesis.mcu.ac.th/thesis/3381>.
- ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม, อธิปไตย พวงจันทร์, และ เกษศิรินทร์ ปัญญาเอก. (2564). พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 9(2), 843 - 857.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2559). *พุทธปาฏิหาริย์ ดำเนินหรือเรื่องจริง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). อมรินทร์ธรรมะ.
- ประภัสสร ไตรลาภวิทย์, บุษกร วัฒนบุตร, และนันทนา ขวศิริกุลทล. (2563). แนวทางการพัฒนาทุนมนุษย์ในการขับเคลื่อนองค์กรสู่ความสำเร็จ. *วารสารการบริหารการปกครองและนวัตกรรมท้องถิ่น*, 4(3), 157 - 170.
- ปาริชาติ อธิวิทย์. (2561). การเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาระดับอุดมศึกษาในศตวรรษที่ 21. *วารสารเทคโนโลยีภาคใต้*, 11(1), 31 - 39.
- พระมหาถนอม อานนโท, พระมหาพจน์ สุวโจ, และ สิริกร รัตนศิริณิกุล. (2564). การพัฒนาทักษะการเรียนรู้เพื่ออนาคตตามแนวพระพุทธศาสนาของเยาวชนในสังคมไทย. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระมหาทวี วิสารโท บุญทะมาตร. (2559). *การบวชเป็นศาสนทายาทกับการสืบทอดพระพุทธศาสนาเถรวาทในสังคมไทย* [ดุชนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยบูรพา]. Burapha University Research Information. <https://buuir.buu.ac.th/xmlui/handle/1234567890/12145>.
- พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, พระมหาบุญเลิศ อินทปญโญ, สายชล ปัญญชิต, ภูเบศ วนิชชานนท์, รินนา หากุดเรือ, และอมลณัฐ ไฟเครือ. (2558). *การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- พสุธิดา ตันตราจิน, พิไลพรรณ นวนุช, ไกรภพ กฤตสวนนท์, และ สุภัคศิริ ปราการเจริญ. (2559). *ทุนมนุษย์ : การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในศตวรรษที่ 21. วารสารสุทธิปริทัศน์, 30(พิเศษ), 115 - 123.*
- เรืองยศ สารพุดิเศรษฐ์. (2565). *การบูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาทุนมนุษย์อาชีวศึกษา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2561). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 32). สหธรรมิก.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2567). *การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ* (พิมพ์ครั้งที่ 16). ม.ป.ท..
- สำนักงานสถิติจังหวัดศรีสะเกษ. (2566). *รายงานสถิติจังหวัดศรีสะเกษ พ.ศ. 2566*. สำนักงานสถิติจังหวัดศรีสะเกษ.

**การปรับสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย
เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้พิการ**
**Housing Adaptation for Individuals with Severe Mobility and Physical Disabilities
for a Good Quality of Life for People with Disabilities**

บุญเสริม วัฒนกิจ^{1*} พูลพงศ์ สุขสว่าง² อุทัย หวังพัชรพล³ การุณย์ อินทवास⁴ นฤทธิ วัฒนภ⁵ และ ไกรสิทธิ์ วิไลเลิศ⁶
Boonserm Watanakit^{1*}, Poonpong Suksawang², Uthai Wangpatcharapon³, Karoon Intawas⁴,
Narit Vadhanabhu⁵, and Kaisit Vilailert⁶
รองศาสตราจารย์ ดร. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา^{1*}
รองศาสตราจารย์ ดร. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา²
อาจารย์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา³
อาจารย์ คณะเทคโนโลยีและการจัดการอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยพระจอมเกล้าพระนครเหนือ วิทยาเขตปทุมธานี⁴
รองศาสตราจารย์ ดร. โรงเรียนสาธิต พิบูลบำเพ็ญ มหาวิทยาลัยบูรพา⁵
อาจารย์ โรงเรียนสาธิต พิบูลบำเพ็ญ มหาวิทยาลัยบูรพา⁶
Associate Professor Dr., Faculty of Education, Burapha University^{1*}
Associate Professor Dr., Faculty of Education, Burapha University²
Lecturer, Faculty of Education, Burapha University³
Lecturer, Faculty of Industrial Technology and Management, King Mongkut's University of
Technology North Bangkok, Prachinburi Campus⁴
Associate Professor Dr., Piboonbumpen Demonstration School, Burapha University⁵
Lecturer, Piboonbumpen Demonstration School, Burapha University⁶
*Corresponding author, e-mail: watanakit_boon@hotmail.com

วันที่รับบทความ: 8 สิงหาคม 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 29 กันยายน 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 7 ตุลาคม 2568

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาสภาพที่อยู่อาศัยของผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ที่มี
ความรุนแรงของพิการระดับ 3 ในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดปทุมธานี 2. วิเคราะห์สภาพที่อยู่อาศัยของผู้พิการฯ
3. ออกแบบร่างต้นแบบภาพ 2 มิติของที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับผู้พิการ และ 4. สร้างต้นแบบที่อยู่อาศัยจากภาพร่างที่
ออกแบบไว้ โดยใช้เทคโนโลยีความเป็นจริงเสริม (AR) และแอนิเมชัน เพื่อให้เห็นภาพเสมือนจริงและสามารถนำไป
ประเมินและปรับใช้ได้จริงในอนาคต กลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกายที่มีความ
รุนแรงระดับ 3 ผู้ดูแล นักกิจกรรมบำบัด และนักกายภาพบำบัด จำนวน 12 คน คัดเลือกโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง
และกลุ่มตัวอย่างสำหรับการประเมินผลต้นแบบที่อยู่อาศัย จำนวน 385 คน ได้จากการสุ่มอย่างง่าย ผลการวิจัย พบว่า
1. แนวคิดการออกแบบเน้นการจัดวางพื้นที่ใช้งาน เช่น เตียง โต๊ะเอนกประสงค์ ห้องน้ำ พื้นที่รอบห้อง และความกว้าง
ของประตู ให้มีความปลอดภัยและสามารถใช้งานได้จริงตามหลักการออกแบบเพื่อการเข้าถึงอย่างเท่าเทียม และ
2. ผลการประเมินต้นแบบที่อยู่อาศัยจากเทคโนโลยี AR และแอนิเมชัน โดยกลุ่มตัวอย่างมีระดับความพึงพอใจโดย
รวมอยู่ในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.757) และผลการประเมินทั้ง 8 ด้าน ได้แก่ 1. การออกแบบสัดส่วนการใช้งาน
ในพื้นที่ 2. ความเหมาะสมกับการใช้งาน 3. คุณค่าทางความงาม 4. ความสามารถนำไปเป็นต้นแบบประยุกต์สร้าง
ในพื้นที่อื่น 5. เป็นผลงานที่คนปกติสามารถใช้พื้นที่ร่วมด้วยได้ 6. เป็นประโยชน์แก่ผู้พิการ 7. มีรูปแบบไม่ซ้ำกับผลงาน
ผู้อื่น และ 8. ความชื่นชอบผลงานการปรับสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย
ความรุนแรงของพิการระดับ 3 อยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 4.701 - 4.865

คำสำคัญ: การปรับสภาพที่อยู่อาศัย, ความรุนแรงของความพิการระดับ 3, คุณภาพชีวิตที่ดี, การออกแบบเพื่อการเข้าถึงได้, อารยสถาปัตย์กรรม

Abstract

This research aims to: 1. study the housing conditions of individuals with mobility or physical disabilities at severity level 3 in the municipal area of Prachinburi Province; 2. analyze those conditions; 3. design a 2D prototype layout of suitable housing; and 4. develop a housing prototype using Augmented Reality (AR) and animation technologies. The key informants consisted of 12 individuals, including people with severe mobility or physical disabilities, caregivers, occupational therapists, and physical therapists, selected through purposive sampling. An additional 385 participants with severity level 3 disabilities were selected through simple random sampling to evaluate the housing adaptation. The results showed that 1. the design concept emphasized safety in key areas such as beds, multipurpose tables, toilets, flooring, and door width, aligning with accessible design principles. 2. The housing prototype using AR and animation received very high satisfaction, with an average score of 4.757. Evaluation across eight aspects: space usability, functional suitability, aesthetics, adaptability, inclusiveness, usefulness to people with disabilities, design uniqueness, and overall satisfaction showed average scores ranging from 4.701 to 4.865, indicating strong approval from participants.

Keywords: Adaptations of Residences, Level 3 Impairment Perspective, Good Quality of Life, Accessible Design, Universal Design

บทนำ

ผู้พิการ เป็นผู้มีข้อจำกัดทางกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งการทำกิจกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน สภาพจิตใจที่มีความวิตกกังวล เหนือ การไม่มีภาระหน้าที่ สภาพสังคมการเงิน การเป็นที่ยอมรับยอมรับส่งผลถึงความสุข โดยผู้พิการจะมีความแตกต่างกับผู้สูงอายุเพียงบางลักษณะ ซึ่งเป็นความเสียเปรียบของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ที่เกิดจากความชำรุดหรือความสามารถบกพร่อง เป็นผลทำให้บุคคลนั้นไม่สามารถแสดงบทบาท หรือทำอะไรให้เหมาะสมสอดคล้องตามวัย สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมได้ (กรมประชาสัมพันธ์, 2540 : 7) แต่ผู้พิการทุกรูปแบบล้วนเป็นผู้ที่ต้องการการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี ลดการพึ่งพาผู้อื่นลง สามารถพึ่งพาตนเองได้ (Self-reliance) ดูแลตนเองได้ (Self-care) สามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้ตามศักยภาพของตนเอง (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2542)

ในสภาพปัจจุบันจำนวนผู้พิการก็มีจำนวนมากเช่นกัน ข้อมูลประชากรประเทศไทย จากสำนักทะเบียนกลาง กรมการปกครอง ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2564 อ้างถึงในรายงานข้อมูลสถานการณ์ด้านคนพิการในประเทศไทย กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ (2565) ข้อมูล ณ 31 มีนาคม พ.ศ. 2565 มีคนพิการที่ได้รับการออกบัตรประจำตัวคนพิการ จำนวน 2,108,536 คน คิดเป็นร้อยละ 3.19 ของประชากรทั้งประเทศ เป็นคนพิการ เพศชาย จำนวน 1,101,837 (ร้อยละ 52.26) และเพศหญิง จำนวน 1,006,699 คน (ร้อยละ 47.74) ประเภทความพิการแบ่งออกเป็น 7 ประเภท ได้แก่ 1) ความพิการทางการเห็น 2) ความพิการทางการได้ยินหรือสื่อความหมาย 3) ความพิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย 4) ความพิการทางจิตใจหรือพฤติกรรม 5) ความพิการทางสติปัญญา 6) ความพิการทางการเรียนรู้ และ 7) ความพิการทางออทิสติก (ประกาศกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เรื่อง ประเภทและหลักเกณฑ์ความพิการ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2555, 2555 : 22) ซึ่งความพิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกายมีจำนวน 1,061,096 คน คิดเป็นร้อยละ 50.30 ของจำนวนคนพิการทั้งหมด และความพิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกายมีระดับความรุนแรงของความพิการหรือความยากลำบากในการทำกิจกรรมต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 5 ระดับ

จะเห็นว่าที่ผ่านมาประเทศไทยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้พิการ ด้วยการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้พิการแห่งชาติ ซึ่งเป็นแผนยุทธศาสตร์ที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบ และแนวทางในการดำเนินงานพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้พิการ โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือ ผู้พิการได้รับการคุ้มครองสิทธิมีคุณภาพชีวิตที่ดีเต็มตามศักยภาพ มีส่วนร่วมในสังคมอย่างเต็มที่และเสมอภาค ภายใต้สภาพแวดล้อมที่ปราศจากอุปสรรค อันเป็นแนวทางที่เคารพในคุณค่าสิทธิความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ จากแผนพัฒนาฯ ดังกล่าว จึงเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ของหน่วยงานหรือองค์กรภาครัฐต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้พิการได้อย่างเหมาะสม แต่ก็ยังมีผู้พิการขาดโอกาสที่จะได้รับการพัฒนาให้สามารถพึ่งพิงตนเองอย่างมีศักยภาพได้โดยเฉพาะคนพิการที่ขาดความรู้ความเข้าใจในการรักษาตนให้หายจากอาการป่วย และป้องกันไม่ให้เกิดความพิการขึ้นได้นั้น ส่งผลให้ผู้ป่วยเหล่านั้นต้องกลายเป็นคนพิการอย่างถาวร อีกทั้งรัฐไม่สามารถกระจายบริการด้านการศึกษาพิเศษไปได้อย่างเพียงพอ คนพิการบางส่วนจึงขาดโอกาสในการศึกษาและพัฒนาทางด้านร่างกาย และสติปัญญาได้อย่างเหมาะสม แต่ถ้าหากคนพิการได้มีโอกาสในการพัฒนาขีดความสามารถและคุณภาพของคนพิการให้มีประสิทธิภาพย่อมส่งผลให้คนพิการมีโอกาสในการพัฒนาความสามารถของตน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง สามารถดูแลตนเองและอยู่ร่วมสังคมได้อย่างมีคุณภาพเช่นเดียวกับคนปกติทั่วไป สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี (ด้านสาธารณสุข) โดยเน้นด้านการสร้างโอกาสความเสมอภาคและเท่าเทียมกันทางสังคม เพื่อเร่งกระจายโอกาสการพัฒนาและสร้างความมั่นคงให้ทั่วถึง ลดความเหลื่อมล้ำไปสู่สังคมที่เสมอภาคและเป็นธรรมโดยมีกรอบแนวทางที่ต้องให้ความสำคัญ ได้แก่ การสร้างความมั่นคงและการลดความเหลื่อมล้ำทางด้านเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาระบบบริการและระบบบริหารจัดการสุขภาพ การสร้างสภาพแวดล้อมและนวัตกรรมที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตในสังคม (สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, 2561)

งานวิจัยนี้มีความมุ่งหวังจะเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาสมรรถนะและคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย โดยการจัดทำโครงการวิจัย เรื่อง การปรับสภาพที่อยู่อาศัย สำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3 (ยากลำบากรุนแรง : Severe Impairment) ภายใต้แผนงานโครงการเรื่อง “นวัตกรรมการปรับสภาพที่อยู่อาศัยและเฟอร์นิเจอร์เพื่อพัฒนาสมรรถนะและคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกายและผู้สูงวัย ด้วยการออกแบบปรับสภาพที่อยู่อาศัยให้เหมาะสม เหตุผลที่เจาะจงเป็นผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3 (ยากลำบากรุนแรง : Severe Impairment) เพราะเป็นระดับความรุนแรงที่สุดที่สามารถฟื้นฟูสมรรถภาพได้ โดยมีลักษณะของความพิการดังนี้ การเคลื่อนย้ายตนเอง (Transferring Oneself) ผู้พิการสามารถเคลื่อนย้ายตนเองได้บ้างต้องมีผู้ช่วยเหลือออกแรงช่วยเป็นส่วนใหญ่ การเดิน (Walking) สามารถเดินได้เองบ้างแต่ต้องมีผู้ช่วยเหลือออกแรงช่วยเป็นส่วนใหญ่ การเคลื่อนที่โดยใช้อุปกรณ์ (Moving Around Using Equipment) สามารถเคลื่อนที่ได้เองบ้างโดยใช้รถเข็นแต่ต้องมีผู้ช่วยเหลือออกแรงช่วยเป็นส่วนใหญ่ การทำความสะอาดร่างกายตนเอง (Washing Oneself) อาบน้ำและเช็ดตัว (ตักอาบหรือใช้ฝักบัว) ได้เป็นส่วนใหญ่ แต่ไม่สะอาด ไม่ปลอดภัยต้องมีผู้ช่วยเหลือเป็นส่วนใหญ่ การดูแลการกำจัดของเสียออกจากร่างกาย (Toileting) มีคนช่วยสวนปัสสาวะหรืออุจจาระเป็นส่วนใหญ่ มีเลือดราดเกินวันละ 1 ครั้ง การแต่งตัว (Dressing) ทำได้เองบ้าง แต่ไม่เรียบร้อย ไม่ปลอดภัย ต้องมีผู้ช่วยเหลือเป็นส่วนใหญ่ การรับประทานอาหาร (Eating) รับประทานอาหารชนิดธรรมดาหรืออาหารดัดแปลงได้เองบ้าง แต่ต้องมีผู้ช่วยเหลือเป็นส่วนใหญ่ อาจสาลักเป็นบางครั้งหรือกรณีที่ผู้ป่วยรับประทานอาหารได้เองแต่มีสาลักเป็นบางครั้ง และเพื่อเป็นการสนองเจตนารมณ์หลักในการประกาศใช้พระราชบัญญัติการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ พ.ศ. 2534 ฉบับแก้ไขบทบัญญัติให้สอดคล้องกับการโอนอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 เล่ม 119 ตอนที่ 102 ก ราชกิจจานุเบกษา หน้า 70 วันที่ 8 ตุลาคม 2545 ที่ระบุว่า “คนพิการเป็นทรัพยากรส่วนหนึ่งของประเทศ แต่เนื่องจากสภาพของความพิการเป็นอุปสรรคในการดำรงชีวิตในการประกอบอาชีพและในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคมและโดยที่สมควรสนับสนุนส่งเสริมให้คนพิการได้มีโอกาสในด้านต่าง ๆ สามารถดำรงชีวิตประกอบอาชีพและมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคมเท่าเทียมกับคนปกติทั่วไป ในการนี้สมควรให้คนพิการได้รับการคุ้มครอง การสงเคราะห์ การพัฒนา และการฟื้นฟูสมรรถภาพโดยวิธีการทางการแพทย์ ทางการศึกษา ทางสังคมและการฝึกอาชีพ ตลอดจนแก้ไขปัญหา

และจัดอุปสรรคต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่คนพิการ รวมทั้งให้สังคมมีส่วนร่วมในการเกื้อกูลและฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ”

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ที่มีความรุนแรงของความพิการระดับ 3
2. เพื่อวิเคราะห์สภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ที่มีความรุนแรงของความพิการระดับ 3
3. เพื่อออกแบบร่างต้นแบบภาพ 2 มิติของที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ที่มีความรุนแรงของความพิการระดับ 3
4. เพื่อสร้างต้นแบบที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ที่มีความรุนแรงของความพิการระดับ 3 แบบเสมือนจริงด้วยเทคโนโลยี Augmented reality (AR) และ Animation ตามแบบภาพร่างที่พัฒนาขึ้น

การทบทวนวรรณกรรม

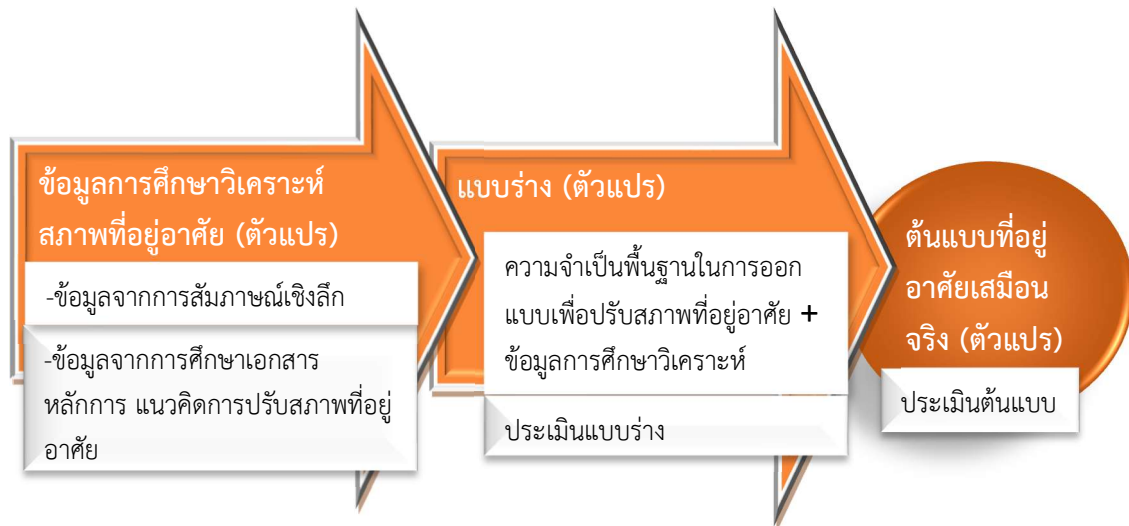
การวิจัยครั้งนี้ได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยมีบทสรุปเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3 ประกอบด้วย หลักเกณฑ์การวินิจฉัยความบกพร่องทางร่างกายและการเคลื่อนไหว ทฤษฎีเกี่ยวกับความพิการประเภทที่ 3 โดย กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ (2556) กล่าวว่า ความพิการประเภท 3 คือ ความพิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกายที่มีข้อจำกัด เอกสารเกี่ยวกับสิทธิของคนพิการ และสิทธิประโยชน์คนพิการ โดย United Nations (2006) ได้กล่าวถึงอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิคนพิการ และหลักการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อม และสิ่งอำนวยความสะดวกเป็นข้อมูลทั่วไปของการวิจัย

ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ศึกษาองค์ประกอบที่เป็นพื้นฐาน และหลักทางศิลปะสำหรับการออกแบบตกแต่งภายในของ ฉัตรชัย อรรถปักษ์ (2550) และทฤษฎีการถ่ายทอดทางทัศนศิลป์ ของ อภิศักดิ์ บุญเลิศ (2541) ซึ่งประกอบด้วย ทฤษฎีเหมือนจริง (Realistic Theory) ทฤษฎีทางปัญญา (Intellectual Theory) ทฤษฎีการรับรู้ (Perception Theory) (มัย ตะตียะ, 2547 : 100) เมื่อได้ทฤษฎีที่เป็นแนวคิดในการออกแบบแล้วผสมผสานกับเทคโนโลยีและโปรแกรมที่ใช้ในการออกแบบ ได้แก่ โปรแกรม Auto CAD เป็นโปรแกรมออกแบบขั้นสูง ออกแบบและจัดทำเอกสารก่อสร้าง เพื่อทำให้งานก่อสร้างนั้นมีคุณภาพที่ดีและมีมาตรฐานยิ่งขึ้น และรวดเร็ว และ โปรแกรม SketchUP เป็นโปรแกรมที่รวมเอาข้อดีจาก การสร้างต้นแบบบนกระดาษและใช้สื่อดิจิทัลผสมผสานเข้าด้วยกัน มีความละเอียดและแม่นยำ ทำงานร่วมกับ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการการปรับสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3 โดยแนวทางในการออกแบบเพื่อปรับสภาพบ้านคนพิการ ของ วัชชรา รั้วไพบูลย์ (2556) เป็นการออกแบบเพื่อลดอุปสรรคของคนพิการ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องของ ศุภชัย กระธรรมะ (2558) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษานโยบายของรัฐ เรื่อง การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการ เป็นการศึกษาวิจัยของรัฐบาลเรื่องการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการ ตลอดจนศึกษาปัญหา อุปสรรคและมาตรการการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการ เอื้องฟ้า ขนอม (2559) ได้ศึกษา เรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนพิการภายใต้นโยบายการจ้างงานคนพิการทำงานในชุมชนและองค์กรสาธารณประโยชน์ ณัฐธิดา จุมปา และ เพ็ญพักตร์ ไชยณรงค์ (2561) ได้ศึกษา เรื่อง สิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสมและปลอดภัยสำหรับผู้สูงอายุและผู้พิการกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตสร้างความเสมอภาคในสังคม : กรณีศึกษาชุมชนชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงจังหวัดเชียงราย จิรวัฒน์ สิตรานนท์ (2562) ได้ศึกษา การออกแบบตู้เสื้อผ้าที่ตอบสนองต่อการใช้งานสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหว ระดับนั่งรถวีลแชร์ อภิชัย ไพรสินธุ์ และคณะ (2563) ได้ศึกษาเรื่องการออกแบบที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุและคนพิการด้านการเคลื่อนไหวตามแนวคิดการออกแบบเพื่อทุกคน ทับทิม ศรีวิไล และคณะ (2565) ได้ศึกษาเรื่อง การบริหารการพัฒนาที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตคนพิการโดยกรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคน

พิการ ในเขตภาคกลาง งานวิจัยของ Chengmin et al. (2018) ศึกษาเกี่ยวกับการนำเครื่องสแกนสามมิติด้วยเลเซอร์แบบมือถือมาทำการสแกนวัตถุในการทดลอง การวิจัยนี้เป็นประโยชน์ต่อการกำหนดชั้นและพื้นผิวของวัสดุในการออกแบบ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods Research) ใช้วิธีแบบ Exploratory-sequential Approach ด้วย Instrument-Development Design (Edmonds & Kennedy, 2017 : 203) โดยศึกษาการเก็บข้อมูลด้วยกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์ (In-depth Interview) ด้วยกระบวนการวิจัย (Methodology) เชิงคุณภาพ (Qualitative Research) กำหนดให้มีกระบวนการวิจัย (Methodology) โดยการใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างลักษณะเป็นการสัมภาษณ์โดยใช้คำถามเหมือนกันทุกคนเป็นการสัมภาษณ์แบบปลายเปิด ซึ่งเป็นกระบวนการวิจัย (Methodology) ที่มีความยืดหยุ่นและเปิดกว้าง จากนั้นนำผลการวิจัยเชิงคุณภาพมาออกแบบร่างแล้วปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยตามแบบร่างแล้วประเมินผลเกี่ยวกับการออกแบบด้วยแบบประเมินตามวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research)

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) กำหนดประชากรกลุ่มเป้าหมายไว้ คือ ผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3 (ยากลำบากรุนแรง (Severe Impairment) หรือผู้ดูแลผู้พิการ หรือนักกิจกรรมบำบัด หรือนักกายภาพบำบัด ผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยได้จากการเลือกตามวัตถุประสงค์ (Purposive Sampling) ในจังหวัดปราจีนบุรี เลือกตัวอย่างแบบเอกพันธ์ (Homogeneous Sampling) เป็นการเลือกตัวอย่างที่มีภูมิหลังหรือประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกัน (ประไพพิมพ์ สุธีวสินนท์ และ ประสพชัย พสุนนท์, 2559 : 39 - 43) จำนวนตัวอย่าง 12 คนทำให้ได้ข้อมูลที่อิ่มตัว ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และ 2 เก็บข้อมูล ณ จังหวัดปราจีนบุรี เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีคนพิการที่มีบัตรประจำตัวคนพิการ จำนวน 16,533 คน คิดเป็นร้อยละ 3.30 ของประชากรทั้งหมด (สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดปราจีนบุรี, 2567) มีความเป็นตัวแทน ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant Interview) คือการสัมภาษณ์ในด้าน

สภาพที่อยู่อาศัยโดยทั่วไปของพื้นที่ที่กำหนดปรับสภาพ ปัญหาที่เกิดขึ้นของพื้นที่ที่กำหนดปรับสภาพ พฤติกรรมการใช้พื้นที่ของผู้พิการ ความต้องการการใช้พื้นที่ของผู้พิการ และสภาพที่อยู่อาศัยที่สามารถพัฒนาสมรรถนะได้

การวิจัยเชิงปริมาณ (Qualitative Research) ในขั้นตอนการประเมินคุณภาพ กำหนดการเลือกกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้แก่ ประชาชนในจังหวัดปราจีนบุรี แต่ด้วยไม่ทราบจำนวนประชากรที่แน่นอนจึงได้ใช้วิธีการคำนวณโดยใช้สูตร Cochran (1953) ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% ที่ความคลาดเคลื่อน $\pm 5\%$ ได้ขนาดตัวอย่างขั้นต่ำ 384.16 ดังนั้นในงานนี้จึงกำหนดขนาดตัวอย่างขั้นต่ำ 385 คน โดยการสุ่มอย่างง่าย (Simple Sampling Random) จากฐานข้อมูลคนพิการที่มีบัตรประจำตัวคนพิการในจังหวัดปราจีนบุรี ด้วยวิธีการจับฉลากจากฐานข้อมูล จากนั้นเก็บข้อมูลจากผู้พิการและผู้ดูแลผู้พิการรวมทั้งคนในบ้าน เก็บข้อมูลด้วยตนเอง หรือแจกแบบสอบถามแบบออนไลน์โดยสแกน QR Code แล้วเข้าไปประเมินในแพลตฟอร์มที่ออกแบบไว้ โดยผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้เป็นผู้ให้ข้อมูลสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 มีหน้าที่ประเมินความคุณภาพของการปรับสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการ

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้แบ่งออกเป็น การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การประเมินผลการออกแบบร่าง (Sketch) และประเมินผลการปรับสภาพที่อยู่อาศัย หลังจากดำเนินการปรับสภาพที่อยู่อาศัยสถานที่จริงเสร็จ ลักษณะข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีดังนี้

1. เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) คนละ 1 ครั้ง ไม่เกิน 15 นาที โดยไม่แบ่งกลุ่มเนื่องจากมีภูมิหลังคล้ายกัน วิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอข้อมูลโดยการรวบรวมข้อมูลของกลุ่มเป้าหมายทุกคนแล้วหาความเหมือนของข้อมูลในภาพรวมโดยไม่กล่าวถึงข้อมูลส่วนตัวของกลุ่มเป้าหมาย แบบสัมภาษณ์เป็นคำถามปลายเปิด มีคำถามและข้อกำหนดที่แน่นอนตายตัว (Standardized Questionnaire) มีลำดับขั้นตอนเหมือนกัน

2. การประเมินผลการออกแบบร่าง (Sketch) ประเมินด้วยแบบประเมินดัชนีความตรงเชิงเนื้อหา Content Validity Index (CVI) โดยผู้เชี่ยวชาญ 3 คน คนละ 1 ครั้ง ไม่เกิน 15 นาที วิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอข้อมูล การรวบรวมข้อมูลในภาพรวมโดยไม่กล่าวถึงข้อมูลส่วนตัวของผู้เชี่ยวชาญ

3. ประเมินผลการปรับสภาพที่อยู่อาศัย หลังจากดำเนินการปรับสภาพที่อยู่อาศัยแบบเสมือนจริงเสร็จ โดยสร้างแบบสอบถามเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) (Likert, 1961) มี 5 ระดับ ให้ผู้เชี่ยวชาญ 3 คน และประชาชนในจังหวัดปราจีนบุรี รวมจำนวน 385 คน ประเมิน เก็บข้อมูลจนกว่าจะครบจำนวนขั้นต่ำ

การหาคุณภาพของเครื่องมือวิจัย โดยผู้เชี่ยวชาญผู้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย มีตำแหน่งทางวิชาการระดับ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ขึ้นไป จำนวน 3 ท่าน มีความเชี่ยวชาญด้านทัศนศิลป์และการออกแบบ ด้านความงาม ด้านวัสดุ ด้านกระบวนการสร้างสรรค์ศิลปะ ใช้แบบประเมินทำการประเมินค่าดัชนีความตรงเชิงเนื้อหา (CVI) วิเคราะห์ด้วยสถิติ ค่าเฉลี่ยและร้อยละ ของแบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบประเมินผลการออกแบบร่าง (Sketch) และแบบประเมินผลการปรับสภาพที่อยู่อาศัย พิจารณาคุณภาพของเครื่องมือทุกด้าน ครอบคลุมด้านความตรงตามเนื้อหา ความชัดเจนและความเหมาะสมของคำถาม (บุญใจ ศรีสถิตยสุนทร, 2550) ได้ผลดังนี้

1. ความตรงตามเนื้อหา (CVI) ของแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) มีค่าเท่ากับ 1.00 ถือได้ว่าความตรงตามเนื้อหาคุณภาพอยู่ในเกณฑ์ที่ยอมรับได้ คือ iCVI อยู่ระหว่าง 0.8 - 1.00

2. ความตรงตามเนื้อหา (CVI) ของแบบประเมินผลการออกแบบร่างการปรับสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3 (ยากลำบากรุนแรง : Severe Impairment) มีค่าเท่ากับ 0.953 ถือได้ว่าความตรงตามเนื้อหาคุณภาพอยู่ในเกณฑ์ที่ยอมรับได้ คือ iCVI อยู่ระหว่าง 0.8 - 1.00

3. ความตรงตามเนื้อหา (CVI) แบบประเมินผลการปรับสภาพที่อยู่อาศัย สำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3 (ยากลำบากรุนแรง : Severe Impairment) มีค่าเท่ากับ 1.00 ถือได้ว่าความตรงตามเนื้อหาคุณภาพอยู่ในเกณฑ์ที่ยอมรับได้ คือ iCVI อยู่ระหว่าง 0.8 - 1.00

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

งานวิจัยนี้ได้ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยบูรพา โดยได้รับเลข IRB2-038/2567 และต่ออายุ ครั้งที่ 1 เลข IRB2-099/2568 เป็นที่เรียบร้อยแล้ว จากนั้นได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. เก็บรวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 12 คน สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1
2. การประเมินผลการออกแบบร่าง (Sketch) ด้วยแบบประเมินดัชนีความตรงเชิงเนื้อหา (CVI) โดยผู้เชี่ยวชาญ 3 คน วิเคราะห์ และนำเสนอข้อมูล ในภาพรวมไม่กล่าวถึงข้อมูลของผู้เชี่ยวชาญ
3. ประเมินผลการปรับสภาพที่อยู่อาศัย หลังจากดำเนินการปรับสภาพที่อยู่อาศัยสถานที่จริงเสร็จ โดยสร้างแบบสอบถามเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) (Likert, 1961) มี 5 ระดับ ให้ผู้เชี่ยวชาญ 3 คน และประชาชนในจังหวัดปราจีนบุรี รวมจำนวน 385 คน เป็นผู้ประเมิน

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ โดยนำคำสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญมา เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของแต่ละบุคคล และจัดลำดับความสำคัญและคุณลักษณะ ของข้อมูล
2. นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์ที่จัดลำดับความสำคัญแล้วนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลทางเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดทฤษฎี ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อทราบถึงลักษณะ ที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันของข้อมูล
3. นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และจากการศึกษาเอกสาร มาวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงเหตุ และผลชี้ให้เห็นถึงข้อมูลสำคัญ ก่อนนำไปสู่การออกแบบปรับสภาพที่อยู่อาศัยรวมทั้งการเขียนรายงาน
4. นำข้อมูลการประเมินคุณภาพการออกแบบร่างด้วยแบบประเมินดัชนีความตรงเชิงเนื้อหา (CVI) โดยผู้เชี่ยวชาญ 3 คนวิเคราะห์ด้วยสถิติ ค่าเฉลี่ยและร้อยละ
5. นำข้อมูลผลการประเมินการปรับสภาพที่อยู่อาศัยแบบเสมือนด้วยแบบสอบถามเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) (Likert, 1961) มี 5 ระดับ ให้ผู้เชี่ยวชาญ 3 คน และประชาชนในจังหวัดปราจีนบุรีซึ่งสุ่มอย่างง่ายจากฐานข้อมูลผู้พิการในจังหวัดปราจีนบุรี รวมทั้งผู้ดูแล และคนในบ้าน รวมจำนวน 385 คนเป็นผู้ประเมินนั้น มาวิเคราะห์ด้วยสถิติ ค่าเฉลี่ยและร้อยละ

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ที่มีความรุนแรงของความสามารถระดับ 3

ผลการเก็บรวบรวมข้อมูลสัมภาษณ์ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลการเก็บรวบรวมข้อมูลสัมภาษณ์

ประเด็นสัมภาษณ์	ผลการสัมภาษณ์
1) ลักษณะสภาพที่อยู่อาศัย โดยทั่วไปของพื้นที่กำหนดการปรับสภาพ (ที่อยู่อาศัยของผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความสามารถระดับ 3	แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ บ้านที่มีความพร้อมและบ้านที่ไม่พร้อม ทั้ง 2 ลักษณะจัดพื้นที่อย่างไม่เป็นแบบแผน เติงนอนใช้ตามที่มี ความสูงของ เติงไม่เหมาะสมกับการวางเท้าให้สัมผัสพื้นในขณะนั่ง พื้นบ้านเรียบเกินไป อุปกรณ์ช่วยพื้นปูจั่วจั่วไม่เหมาะสม ห้องน้ำและพื้นที่ชำระล้าง ไม่มีราวจับ ต่างระดับ มีธรณีประตู
2) ปัญหาเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ที่กำหนดปรับสภาพภายในบ้าน	บ้านต่างระดับ พื้นไม่เรียบ มีธรณีประตู ห้องน้ำไม่เหมาะกับรถเข็นประตู ห้องน้ำแคบ เติงนอนสูง แสงสว่างปกติน้อยไปสำหรับบ้านที่มีผู้พิการ

ตารางที่ 1 ผลการเก็บรวบรวมข้อมูลสัมภาษณ์ (ต่อ)

ประเด็นสัมภาษณ์	ผลการสัมภาษณ์
3) พฤติกรรมการใช้พื้นที่ส่วนต่าง ๆ ภายในบ้านของผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3	พื้นที่ในการใช้ชีวิตประจำวันทุกกิจกรรมจะรวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน บางคนนอนและกินข้าวบนเตียง เว้นแต่การอาบน้ำจะขับถ่ายยังต้องนั่งรถเข็นไปห้องน้ำหรือใช้บริเวณข้างบ้านเป็นที่อาบน้ำชำระล้าง
4) พื้นที่ภายในบ้านของผู้พิการความรุนแรงของความพิการระดับ 3 ควรมีพื้นที่การใช้งานอะไรบ้าง และแต่ละพื้นที่ควรมีลักษณะเป็นอย่างไร	พื้นที่เป็นสัดส่วน เตียงปรับระดับได้เพื่อการทำกายภาพบำบัด ห้องน้ำแยกออก มีโถขับถ่ายที่มั่นคง ประตูกว้างเปิด-ปิดแบบบานเลื่อน เพอร์ริเจอร์หรือโตะใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง ทางเชื่อมถึงกันเดินทางเคลื่อนย้ายได้อย่างสะดวก เป็นพื้นที่โล่ง มีแสงสว่างที่เหมาะสมเพื่อการมองเห็นที่ชัดเจน
5) ความต้องการให้มีการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยอย่างไรจึงอาจจะสามารถพัฒนาสมรรถนะของผู้พิการได้	สัมพันธ์กับการทำกิจกรรมบำบัด เตียงนอนลูกนั่งห้อยขาให้ฝ่าเท้าสัมผัสพื้นได้ โถขับถ่ายมีราวจับผู้ป่วยได้ฝึกพยุงตัว รอบห้องควรมีราวจับช่วยฝึกพยุงตัว โตะเอนกประสงค์ที่มีราวจับใช้งานทั่วไปและมีขนาดความสูงที่เหมาะสมกับการทำกายภาพบำบัดลูกกลิ้งมือ พื้นไม่ลื่นเพื่อการฝึกก้าวเดินอย่างมั่นคง

2. ผลการวิเคราะห์สภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกายที่มีความรุนแรงของความพิการระดับ 3

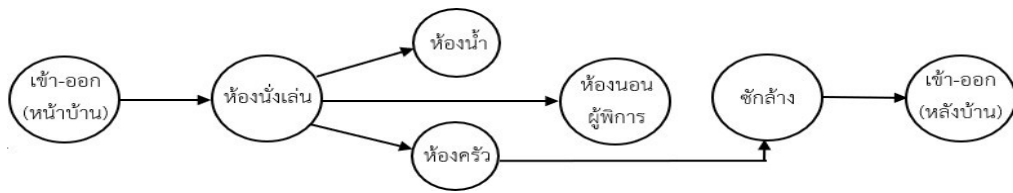
ผลการวิจัย ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 การเปรียบเทียบลักษณะที่คล้ายคลึงกันของข้อมูลสัมภาษณ์กับแนวคิดการออกแบบ

การปรับสภาพที่อยู่อาศัย	ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์	แนวคิดการออกแบบ
เตียงนอน	ปรับสูงต่ำได้ เวลาลูกนั่งห้อยขาให้ฝ่าเท้าสัมผัสพื้นได้เพื่อการทรงตัวและทำกายภาพบำบัด	ความปลอดภัย
โตะเอนกประสงค์	มีราวจับใช้งานปกติทั่วไปและมีขนาด ความสูงที่เหมาะสมกับการทำกายภาพบำบัดลูกกลิ้งมือ	ความปลอดภัย
โถขับถ่าย	มีราวจับที่แข็งแรงมั่นคง	ความปลอดภัย
บริเวณโดยรอบภายในห้องพัก	มีราวจับที่แข็งแรงมั่นคง มีทางเชื่อมถึงกัน	ความปลอดภัย, เข้าถึงได้ง่าย
พื้น	ราบเรียบ ไม่ลื่น	ความปลอดภัย, เข้าถึงได้ง่าย
ประตู	กว้าง เปิด-ปิดแบบบานเลื่อน	เข้าถึงได้ง่าย

จากตารางที่ 2 เตียงนอน โตะเอนกประสงค์ โถขับถ่าย บริเวณโดยรอบในห้อง และพื้นต้องมีความปลอดภัย บริเวณโดยรอบภายในห้องพัก พื้นและความกว้างของประตู คล้ายคลึงกับแนวคิดการออกแบบด้านการเข้าถึงได้ง่าย

การเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อนำไปสู่การออกแบบ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญต้องการใช้ชีวิตเหมือนกันผู้คนที่ร่างกายปกติ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 Bubble Diagrams แสดงการเชื่อมต่อกันแต่ละห้องตามความต้องการของผู้ให้ข้อมูล

3. ผลการออกแบบร่างต้นแบบภาพ 2 มิติ ของที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ที่มีความรุนแรงของพิการระดับ 3

สามารถสรุปแนวคิดในการออกแบบบ้าน 1 ชั้น ตามรายละเอียดดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 แพลนพื้นที่บ้านที่ออกแบบร่างตามผลการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล

จากภาพที่ 3 การออกแบบร่างแปลนพื้นที่บ้านแบ่งพื้นที่การใช้งานดังนี้

โซน A ประกอบด้วยเลข 1 ระเบียง เลข 2 ห้องนั่งเล่น และเลข 3 ห้องครัวเป็นกึ่งส่วนตัว ผลการออกแบบร่าง เคาน์เตอร์บาร์ทำอาหารขนาดเล็ก ใช้นั่งเล่น ผ่อนคลาย ทำกิจกรรมประจำวันต่าง ๆ เป็นจุดที่ผู้พิการใช้ชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่

โซน B หมายถึงเลข 4 มีความเป็นส่วนตัวมากที่สุด ใช้ประโยชน์เฉพาะบางเวลา เช่น นอนหลับพักผ่อน มีขนาดที่กะทัดรัดเพราะ เน้นการใช้ประโยชน์ในส่วนของห้องรับแขกหรือนั่งเล่นมากกว่า

โซน C หมายถึงเลข 5 เป็นกึ่งส่วนตัวถึงสาธารณะสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งเจ้าของบ้านและผู้ที่มาเยี่ยม เป็นห้องน้ำที่เน้นเรื่องความปลอดภัยและเข้าถึงง่ายมากที่สุด ซึ่งจะรองรับการใช้วีลแชร์ เช่น การสวดวีลแชร์เข้าโถ สุขาภัณฑ์ ระยะการหมุนตัวของวีลแชร์ การใส่ราวจับสำหรับผู้พิการ ไม่เป็นอุปสรรคกับคนที่มีการกายภาพ

โซน D หมายถึงเลข 6 เป็นโซนที่มีความเป็นส่วนตัวในระดับหนึ่งใช้สำหรับซักผ้า ล้างสิ่งของต่าง ๆ

แนวคิดในการออกแบบ รูปแบบบ้านเป็นแนว “Nordic” มีขนาดปานกลาง พื้นที่นั่งเล่นหรือรับแขกกว้าง ใช้สีเป็นสีโทนขาวให้ความรู้สึกสะอาด รู้สึกเบาตา เห็นได้ชัด ดูกว้างผสมผสานกับสีน้ำตาลอ่อน

การออกแบบตามหลักการออกแบบอารยสถาปัตย์กรรม (Universal Design) พื้นที่ภายในบ้านทั้งหมดได้ออกแบบให้สามารถหมุนรถวีลแชร์ได้ มีเคาน์เตอร์บาร์ทำอาหาร ใส่ทางลาดและราวจับตามจุดที่คาดว่าจะเกิดอุบัติเหตุได้ง่าย ใช้แนวทาง Passive Design คือ เน้นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อลดการพึ่งพา

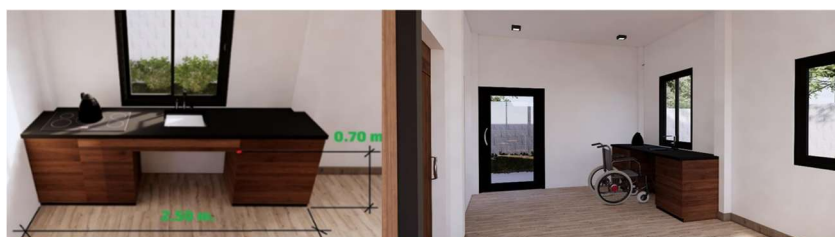
พลังงานจากระบบทำความร้อน และระบบอื่น ๆ ออกแบบให้เฉลี่ยงหันไปทางทิศตะวันออก เพื่อรับลมในช่วงกลางวัน ห้องรับแขก-นั่งเล่นหันไปทางทิศเหนือเพื่อรองรับการใช้งานตลอดทุกช่วงเวลา ทิศใต้และตะวันตก จะเป็นส่วนที่รับแสงแดดมาก จึงจัดให้เป็นห้องที่ใช้งานแค่บางช่วงเวลา ใช้แนวคิด Active Design เป็นการใช้ระบบกลไกเพื่อแก้ปัญหาในส่วนที่ Passive Design ทำได้ไม่เพียงพอ ใช้วัสดุปูพื้นที่ช่วยลดอาการบาดเจ็บจากอุบัติเหตุภายในบ้าน ผลการออกแบบ ดังภาพที่ 4 - 6

ภาพที่ 4 แปลนพื้นบ้าน

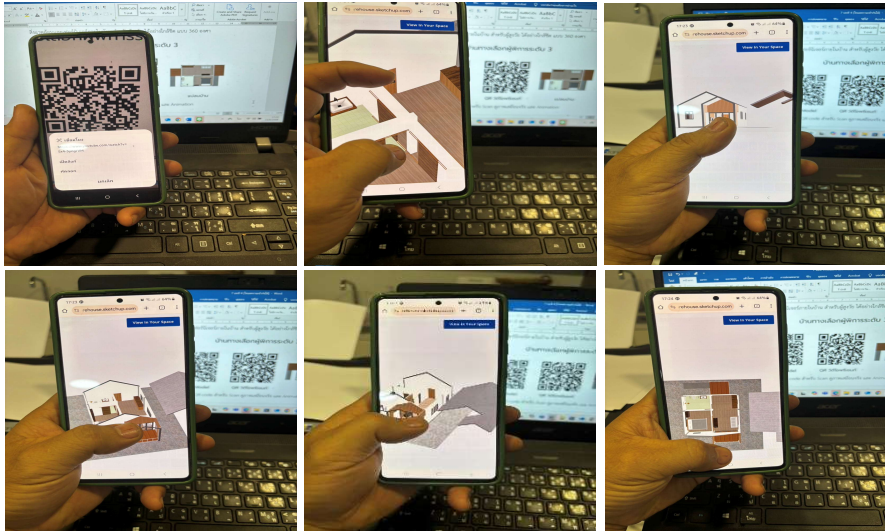
ภาพที่ 5 การออกแบบภายนอกและภายในบ้าน

ภาพที่ 6 การออกแบบเคาน์เตอร์บาร์ให้รถเข็นเข้าถึงได้ในโซน A

ภาพที่ 8 QR code สำหรับ Scan ดูภาพเสมือนจริง และ Animation

ภาพที่ 9 ภาพเสมือนจริง (AR) ที่สามารถย่อ ขยาย หมุน 360 องศาเพื่อดูรายละเอียด ทั้งในและนอกบ้าน

การประเมินคุณภาพต้นแบบเสมือนจริงการปรับสภาพที่อยู่อาศัย สำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของภาพการระดับ 3 ผลการประเมิน พบว่า ภาพรวมมีผลอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.757 และมีค่าสัมประสิทธิ์การกระจายเท่ากับ 3.448 ซึ่งถือว่าการกระจายตัวในระดับดีเยี่ยม (Aronhime et al., 2014) ผลการประเมินทุกประเด็นอยู่ในระดับมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 4.701 - 4.865 และค่าสัมประสิทธิ์การกระจายอยู่ระหว่างร้อยละ 7.194 - 9.870

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

ข้อสรุปจากงานวิจัยในเชิงวิชาการ

ผลการศึกษาข้อมูล ลักษณะบ้านผู้พิการไม่เหมาะสมกับผู้พิการ การใช้พื้นที่ส่วนต่าง ๆ ควรมีพื้นที่พักผ่อน เตียงที่ปรับสูงต่ำได้ ห้องน้ำแยกออก และมีโถชักถ่ายที่มั่นคง มีประตูที่กว้างเปิด-ปิดแบบบานเลื่อนเพอร์นิเจอร์หรือโต๊ะที่ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เส้นทางที่เชื่อมถึงกันเดินทางเคลื่อนย้ายผู้ป่วยได้สะดวก มีแสงสว่างเหมาะสมเพื่อการมองเห็นที่ชัดเจน ที่อยู่อาศัยที่คาดว่าจะสามารถพัฒนาสมรรถนะของผู้พิการได้ต้องสัมพันธ์กับการทำกิจกรรมบำบัด

การวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลสัมภาษณ์ ลักษณะที่คล้ายคลึงกันของข้อมูล คือ แนวคิดการออกแบบที่อยู่อาศัยของผู้พิการต้องปลอดภัย และเข้าถึงได้ง่าย บริเวณโดยรอบภายในห้องพัก รวมถึงพื้นที่และความกว้างของประตูเข้าถึงได้ง่าย การเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อนำไปสู่การออกแบบวิเคราะห์การใช้พื้นที่ภายในบ้านควรมีสภาพเหมือนบ้านเรือนโดยทั่วไป จัดวางเฟอร์นิเจอร์ให้สอดคล้องกับแนวคิดการออกแบบ คือ ความปลอดภัย และเข้าถึงได้ง่าย

ข้อสรุปในเชิงการใช้ประโยชน์จากต้นแบบ

การออกแบบร่างปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัย กำหนดขนาดขนาดพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การอยู่ 1 - 2 คน ใช้สีเป็นสีโทนขาว ออกแบบตามหลักการออกแบบอารยสถาปัตย์กรรม (Universal Design) ภายในออกแบบให้สามารถหมุนรถเข็นได้ มีทางลาดและราวจับตามจุดที่เกิดอุบัติเหตุได้ง่าย ใช้แนวทาง Passive Design ให้มากที่สุด และใช้แนวคิด Active Design แก้ปัญหาในส่วนที่ Passive Design ทำได้ไม่เพียงพอ ด้านการออกแบบให้ทุกคนใช้ได้อย่างเท่าเทียมกัน (Equitable Use) ปรับปรุงขนาดความสูงของเคาน์เตอร์บาร์ 80 cm. พื้นที่ใต้โต๊ะมีความสูง 70 cm. เพื่อให้วีลแชร์สามารถสอดเข้าไปได้ผู้มีร่างกายปกติก็สามารถใช้งานได้ ด้านหลักการที่ทุกคนใช้ได้อย่างเท่าเทียม ใช้งานง่าย (Simple Intuitive Use) การจัดสัดส่วนพื้นที่นั่งเล่นและพื้นที่ทำอาหารให้เชื่อมต่อกันทำให้เข้าถึงพื้นที่ได้ง่ายลดระยะทาง

ผลการประเมินการออกแบบร่างโดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ทุกประเด็นมีค่าดัชนีความตรงตามเนื้อหา (CVI) เท่ากับ 0.953 ซึ่งค่าดัชนีความตรงตามเนื้อหาคุณภาพอยู่ในเกณฑ์ที่ยอมรับได้คือ iCVI อยู่ระหว่าง 0.80 - 1.00 (Davis, 1992) จึงถือได้ว่า แบบร่างที่พัฒนาขึ้นผ่านเกณฑ์ที่กำหนด

การสร้างต้นแบบเสมือนจริง ออกแบบโดยการนำข้อมูลการออกแบบร่างด้วยโปรแกรม Auto CAD และโปรแกรม Sketch UP มาปรับปรุงสภาพเสมือนจริงด้วยเทคโนโลยี Augmented Reality (AR) โดยการทำงานของโปรแกรม Unity และ Vuforia แสดงผลด้วย QR Code สำหรับ Scan ประเมินผลโดยกลุ่มตัวอย่างจำนวน 385 คน พบว่า ภาพรวมมีผลการประเมินอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.757 และมีค่าสัมประสิทธิ์การกระจายเท่ากับ 3.448 ซึ่งถือว่าการกระจายตัวในระดับดีเยี่ยม (Aronhime et al., 2014) โดยที่ผลการประเมินอยู่ในระดับมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 4.701 - 4.865 และค่าสัมประสิทธิ์การกระจายอยู่ระหว่างร้อยละ 7.194 - 9.870

2. อภิปรายผล

โครงการวิจัยนี้ ผลการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่อยู่อาศัยที่ปรับปรุงสภาพควรมีสภาพเหมือนบ้านเรือนโดยทั่วไป มีทางเข้าออก ถัดไปเป็นห้องนั่งเล่นซึ่งแบ่งพื้นที่เป็นส่วนหนึ่งของห้องนอน ห้องน้ำ และห้องครัว ก่อนจะนำไปสู่พื้นที่ที่ใช้สำหรับซักล้างทำความสะอาด แล้วจึงถึงพื้นที่สุดท้ายเป็นทางเข้าออกหลังบ้าน แต่ละพื้นที่จะต้องมีการจัดวางเฟอร์นิเจอร์ตามแนวคิดการออกแบบที่ได้วิเคราะห์ คือ ความปลอดภัย และเข้าถึงได้ง่าย สอดคล้องกับ แนวทางส่งเสริมความสามารถและการดูแลผู้พิการของ กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ (2556) ในข้อที่ว่าด้วยการปรับปรุงสภาพแวดล้อม เช่น การปรับบ้านให้ปลอดภัยและเหมาะสมต่อการเคลื่อนไหว และเมื่อนำผลการศึกษามาวิเคราะห์ข้อมูลมาออกแบบร่างจนผ่านการประเมินเนื่องจากการออกแบบร่างตรงตามข้อมูลที่ศึกษาและแนวคิดการออกแบบ วัตถุประสงค์ของการออกแบบ สภาพที่อยู่อาศัย ซึ่งตรงกับระดับความพิการ สอดคล้องกับ วัชชรา รุ่งไพบูลย์ (2556) ที่กล่าวว่า การปรับปรุงสภาพบ้านคนพิการอาจมีจุดประสงค์ในการปรับปรุงที่หลากหลาย และน้ำหนักความสำคัญของแต่ละจุดประสงค์แตกต่างกันไปในแต่ละราย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะและระดับของความพิการ สมรรถนะของคนพิการ สภาพที่อยู่อาศัยเดิมของคนพิการ และวิธีการอยู่ร่วมกัน การใช้พื้นที่ของคนอื่น ๆ ในบ้านเป็นตัวกำหนดการดำเนินการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยแบบเสมือนจริงได้ผลการประเมินจากกลุ่มตัวอย่างอยู่ในระดับมากที่สุด ถือได้ว่าการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้พิการครั้งนี้มีคุณภาพ เป็นเพราะการออกแบบที่ตรงตามข้อมูลสำคัญที่ได้จากกลุ่มเป้าหมายที่เป็นตัวแทนที่ศึกษาผนวกกับความจำเป็นพื้นฐานในการออกแบบเพื่อปรับปรุงสภาพบ้านคนพิการที่สอดคล้องกับ กตัญญู หอสูติสิมา (2556, 11) คือการสามารถใช้ชีวิตภายในบ้านอย่างอิสระโดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่นหรือเป็นภาระกับครอบครัวและผู้ดูแลให้น้อยที่สุด ซึ่งสามารถทำได้โดยการจัดระเบียบข้าวของเครื่องใช้ภายในบ้านให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย คนพิการได้เข้าถึงพื้นที่ใช้งานต่าง ๆ ปรับเปลี่ยนวัสดุอุปกรณ์บางอย่างให้เกิดความสะดวกสบาย การทำราวจับตามผนังห้องน้ำและทางเดินภายในบ้านเป็นการสร้างสมรรถภาพทางกายได้ทางหนึ่ง การปรับขนาดประตูทางเข้าต่าง ๆ เพื่อให้เข็นเข้าออกได้สะดวก และการจัดทำทางลาด การปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทำกิจวัตรประจำวัน โดยการย้ายห้องน้ำมาอยู่ใกล้ที่พักผ่อนเพื่อความสะดวกในการใช้งาน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้เพื่อให้คนพิการมีคุณภาพชีวิตที่ดี การฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาศักยภาพและความสามารถในการประกอบกิจกรรมได้ ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการออกแบบเครื่องใช้ เครื่องเรือน รวมทั้งการปรับสภาพที่อยู่อาศัย หรือสิ่งแวดล้อมในบ้านของผู้พิการให้สามารถพัฒนาสมรรถภาพของผู้พิการ อาจมีการศึกษาวิจัยเจาะลึกในผู้พิการแต่ละระดับ หรือทุกระดับ โดยศึกษากระบวนการพัฒนาสมรรถภาพของผู้พิการระดับต่าง ๆ รวมทั้งแนวทางออกแบบให้สอดคล้องกัน

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การเลือกผู้พิการทางการเคลื่อนไหวหรือทางร่างกาย ความรุนแรงของความพิการระดับ 3 (ยากลำบากรุนแรง : Severe Impairment) ซึ่งเป็นระดับที่สามารถพัฒนาสมรรถภาพให้ดีขึ้นเป็นความรุนแรงของความพิการระดับ 2 ได้ การศึกษาออกแบบร่างตามแนวทางส่งเสริมความสามารถและการดูแลผู้พิการทางด้านการปรับสภาพแวดล้อม ในประเด็นการปรับบ้านให้ปลอดภัยและเหมาะสมต่อการเคลื่อนไหวนั้น ในการวิจัยครั้งต่อไปสามารถต่อยอดศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการนำต้นแบบการวิจัยครั้งนี้ไปดำเนินการปรับสภาพที่อยู่อาศัยจริงแล้วประเมินสมรรถภาพตามแนวทางการตรวจประเมินและวินิจฉัยความพิการตาม พ.ร.บ. ส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ พ.ศ. 2550 โดย กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ (2556) หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้

2.2 การให้การดูแลผู้พิการอย่างเหมาะสมช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิตและลดข้อจำกัดในการดำเนินชีวิตของผู้พิการในระดับนี้ ควรมีการศึกษาการออกแบบเฟอร์นิเจอร์ให้ผู้พิการได้ดำเนินชีวิตประจำวันไปพร้อม ๆ กับการบำบัดด้วย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม เพื่อสนับสนุนการวิจัยมูลฐาน (Fundamental Fund) มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567

เอกสารอ้างอิง

- กตัญญู หอสูติสิมา. (2556). *การปรับสภาพบ้านเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนพิการ*. สถาบันสร้างเสริมสุขภาพคนพิการ. กรมประชาสัมพันธ์. (2540). *ความมั่นคงทางสังคมและการประกันสังคม*. กรมประชาสัมพันธ์.
- กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ. (2556). *คู่มือการวินิจฉัยและตรวจประเมินความพิการตามประกาศกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เรื่อง ประเภทและหลักเกณฑ์ ความพิการ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2555*. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ. (2565). *รายงานประจำปี 2565 กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ*. โรงพิมพ์เทพวัฒนาวิสัย
- จิรวัดน์ สิตรานนท์. (2562). *การออกแบบตู้เสื้อผ้า ที่ตอบสนองต่อการใช้งาน สำหรับผู้พิการทางการเคลื่อนไหว ระดับนั่งรถวีลแชร์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศิลปากร]. DSpace at Silpakorn University. <http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/handle/123456789/2573>.
- ฉัตรชัย อรรถปักษ์. (2550). *องค์ประกอบศิลปะ*. วิจัยพัฒนา.
- ณัฐธิดา จุมปา และ เพ็ญพักตร์ ไชยบุรีรักษ์. (2561). สิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสมและปลอดภัยสำหรับผู้สูงอายุและผู้พิการกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตสร้างความเสมอภาคในสังคม : กรณีศึกษาชุมชนชาติพันธุ์ บนพื้นที่สูงจังหวัดเชียงราย. *Veridian E-Journal Silpakorn University*, 11(3), 1508 - 1525.
- ทับทิม ศรีวิไล, ภารมย์ ชันธะหัตต์, และ ธนิศร ยืนยง. (2565). *การศึกษาทางชีวภาพในผู้สูงอายุและทฤษฎีความสูงอายุ*. บุญศิริการพิมพ์. การบริหารการพัฒนาที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตคนพิการโดยกรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ ในเขตภาคกลาง. *วารสารรัชต์ภาคย์*, 16(49), 371 - 385.
- บุญใจ ศรีสถิตย่นรากร. (2550). *ภาวะผู้นำและกลยุทธ์การจัดการองค์การพยาบาล ในศตวรรษที่ 21*. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ประกาศกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เรื่อง ประเพณีและหลักเกณฑ์ความพิการ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2555. (2555, 26 กรกฎาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 129 ตอนพิเศษ 119 ง, 22 - 23.
- ประไพพิมพ์ สุธีวสินนท และ ประสพชัย พสุนนท์. (2559). กลยุทธ์การเลือกตัวอย่างสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ. *วารสารปาริชาติ*, 29(2), 31 - 48.
- มัย ตะตียะ. (2547). *สุนทรียภาพทางทัศนศิลป์*. วาดศิลป์.
- วัชรรา รื้อไพบูลย์. (2556). *การพัฒนา นโยบายการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ*. มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. (2542). *แนวคิดด้านสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุที่มีคุณภาพ*. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภชัย กระธรรมะ. (2558). *การศึกษานโยบายของรัฐเรื่องการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการ* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collections. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:92794.
- สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. (2561). *แผนยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี ด้านสาธารณสุข ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2561*. กระทรวงสาธารณสุข.
- สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดปราจีนบุรี. (2567). *ข้อมูลทางสังคมจังหวัดปราจีนบุรี*. <https://prachinburi.m-society.go.th/ศูนย์ข้อมูลทางสังคม-จัง>.
- อภิชัย ไพรสินธุ์, อธิภา วรรณกายนต์, และ ลลิตทิพย์ รุ่งเรือง. (2563). การออกแบบที่พ้องอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ และ คนพิการด้านการเคลื่อนไหว ตามแนวคิดการออกแบบเพื่อทุกคน. *วารสารมหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 7(11), 298 - 313.
- อภิศักดิ์ บุญเลิศ. (2541). *วาดเขียน*. โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์.
- เอื้องฟ้า ขนอม. (2559). *การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนพิการภายใต้ นโยบายการจ้างงานคนพิการทำงานในชุมชนและองค์กรสาธารณประโยชน์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช]. STOU IR at Sukhothai Thammathirat Open University. <https://ir.stou.ac.th/handle/123456789/7431>.
- Aronhime, S., Calcagno, C., Jajamovich, G. H., Dyvorne, H. A., Robson, P., Dieterich, D., Isabel Fiel, M., Martel-Laferriere, V., Chatterji, M., Rusinek, H., & Taouli, B. (2014). DCE-MRI of the Liver : Effect of Linear and Nonlinear Conversions on Hepatic Perfusion Quantification and Reproducibility. *Journal of Magnetic Resonance Imaging*, 40(1), 90 - 98. <https://doi.org/10.1002/jmri.24341>.
- Chengmin, Z., Mengnan, Y., & Tao, Z. (2018). Experimental Study on Three-Dimensional Shape Mapping of Complex Furniture. *EURASIP Journal on Image and Video Processing*, 2018, 89. <https://doi.org/10.1186/s13640-018-0311-9>.
- Cochran, W. G. (1953). *Sampling Techniques*. John Wiley & Sons.
- Davis, L. L. (1992). Instrument Review: Getting the Most from a Panel of Experts. *Applied Nursing Research*, 5(4), 194 - 197. [https://doi.org/10.1016/S0897-1897\(05\)80008-4](https://doi.org/10.1016/S0897-1897(05)80008-4).
- Edmonds, W. A., & Kennedy, T. D. (2017). *An Applied Guide to Research Designs : Quantitative, Qualitative, and Mixed Methods* (2nd ed.). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781071802779>.
- Likert, R. (1961). *New Patterns of Management*. McGraw-Hill.
- United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>.

วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ An Analytical Study of the Buddhist Symbols in the Southern Isan Khmer Castle Group

พระปลัดสมหมาย สุรพลโณ (ใจงาม)^{1*} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์² พระครูศรีปัญญาวิกรม³ และ ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม⁴
PhrapaladSommai Suraphanyo (Jaingam)^{1*}, Thaweesak Thongthip², Phrakhrusripanyawikrom³, and
Thanarat Sa-ard-iam⁴

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์¹
รองศาสตราจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์²
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์³
อาจารย์ ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์⁴
Student, Ph.D. Program in Buddhist Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus¹
Associate Professor Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus²
Assistant Professor Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buriram Campus³
Lecturer Dr., Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus⁴

*Corresponding author, e-mail: phrasommai2407@gmail.com

วันที่รับบทความ: 21 สิงหาคม 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 27 กันยายน 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 29 กันยายน 2568

บทคัดย่อ

การศึกษา เรื่อง “วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้” มี 3 วัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาความหมาย รูปแบบ พัฒนาการ และคติการสร้างกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ 2. เพื่อศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ และ 3. เพื่อวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ภาคสนาม โดยการลงพื้นที่เก็บข้อมูลจากแบบบันทึกเอกสาร แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก กับผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 50 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา ผลการศึกษา พบว่า 1. ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ ศิลปะเขมรแบบคลังต่อบาปวน สร้างในคติศาสนาพราหมณ์ ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ศิลปะบาปวนผสมศิลปะนครวัด สร้างในคติพระพุทธศาสนา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ก่อด้วยหินทรายสีชมพู สร้างในคติศาสนาพราหมณ์ และกลุ่มปราสาทตาเมือน จังหวัดสุรินทร์ สร้างในคติศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา 2. สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ ได้แก่ พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ รูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนางศรีชัยราชเทวี ทับหลังพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี และพระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว เป็นต้น 3. วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ 1) พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ เป็นสัญลักษณ์ของความสงบ ความร่มเย็น การปกป้องคุ้มครอง และความมั่นคงในการปฏิบัติธรรม 2) รูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอวโลกิเตศวร เปรียบพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ที่เกิดมาเพื่อปัดเป่าทุกข์ภัยให้แก่ราษฎร 3) พระนางศรีชัยราชเทวี พบในปราสาทพิมาย พระชายาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เปรียบได้กับนางปรัชญาปารมิตา องค์แห่งความรู้และปัญญา ที่อยู่คู่กับพระอวโลกิเตศวร และ 4) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ถือว่าเป็นผู้มีเมตตากรุณาอันยิ่งใหญ่

คำสำคัญ: กลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้, พระพุทธศาสนา, สัญลักษณ์

Abstract

The study on “An Analytical Study of the Buddhist Symbols in the Southern Isan Khmer Castle Group” has three objectives: 1. to study the meaning, form, development and beliefs in the construction of the Southern Isan Khmer Temple Group; 2. to study the Buddhist symbols in the

Southern Isan Khmer Temple Group. and 3. to analyze Buddhist symbols in the group of Khmer temples in the lower northeastern region. This is qualitative field research by collecting data from document recordings, observation forms, and in-depth interviews with 50 individuals. Data were analyzed using descriptive methods. The results of the study found that 1. Prasat Srakamphaeng Yai, Sisaket Province, Khmer art in the style of Khmer Baphuon, built in the Brahmanic tradition; Prasat Hin Phimai, Nakhon Ratchasima Province, Baphuon art mixed with Angkor Wat art, built in the Buddhist tradition. Phanom Rung Stone Castle, Buriram Province, is made of pink sandstone and was built in the Brahmanic tradition. The Ta Muen Stone Castle Group, Surin Province, is built in the Brahmanic tradition and Buddhism. 2. Buddhist symbols in the group of Khmer castles in the southern Isan region. These include the Naga Prok Buddha image in meditation posture, the image of King Jayavarman VII, Queen Sri Chai Ratchadevi, the lintel of the Bodhisattva Avalokiteshvara radiating rays, and the one with feet like lotus flowers, etc. 3. Analyze Buddhist symbols. These include 1) the Naga Prok Buddha image in meditation posture, which is a symbol of peace, tranquillity, protection and stability in practising Dhamma. 2) the image of King Jayavarman VII, which is a belief in Avalokiteshvara. She is compared to a Bodhisattva who was born to dispel suffering for the people. 3) Queen Sri Chairachadevi, found in Phimai Castle, the wife of King Jayavarman VII, is compared to Lady Prajñāparamita, the embodiment of knowledge and wisdom who lives with Avalokiteshvara. And 4) Bodhisattva Avalokiteshvara is a person of great compassion.

Keywords: Southern Isan Khmer Castle Group, Buddhist, Symbols

บทนำ

ปราสาทขอมอีสานใต้ ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในเขตพื้นที่ 4 จังหวัด จำนวน 6 ปราสาท ได้แก่ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทตาเมือน (บายกริม) จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทตาเมือนโต๊ต จังหวัดสุรินทร์ และปราสาทตาเมือนธม จังหวัดสุรินทร์ โดยทั้ง 6 ปราสาทได้ถูกก่อสร้างขึ้นภายใต้คติความเชื่อ ความศรัทธาทางศาสนาพราหมณ์ และแม้ต่อมาปราสาทเหล่านี้จะถูกใช้เป็นศาสนสถานของศาสนาพุทธ นิยามหายาน จึงทำให้เกิดศิลปวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์สะท้อนเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ศิลปวัตถุได้เกิดขึ้นจากความเชื่อความศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อมนุษย์ด้วยกัน หรือความศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งที่เหนือธรรมชาติ กลายเป็นสื่อสัญลักษณ์ของผู้คนแต่ละชุมชนที่แสดงออกถึงความแตกต่างของเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามความเชื่อความศรัทธายังมีความสำคัญต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ เช่น ความเชื่อเรื่องของนรก สวรรค์ การเกิด และชีวิตหลังความตาย โดยในทางพระพุทธศาสนาความเชื่อเหล่านี้ ถือเป็นแนวคิดทางอภิปรายที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิม และคติทางศาสนาพราหมณ์ (อมรา พงศาพิชญ์, 2530 : 124; พระยุพธนา อธิจิตโต และ ฐริศา ไช้อำเอี่ยม, 2563 : 73)

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในสัญลักษณ์วิทยา (Semiology) หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัญลักษณ์ศาสตร์” (Semiotics) นั้นเป็นวิชาการแขนงหนึ่งที่ศึกษากระบวนการสื่อความหมาย โดยพิจารณาธรรมชาติของหน่วยสื่อความหมายและขั้นตอนการทำงานของมัน เพื่อความเข้าใจว่าความหมายถูกส่งออกมาอย่างไร พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของ “สัญลักษณ์” ไว้ว่า สิ่งที่กำหนดนิยามกันขึ้นเพื่อให้ใช้ความหมายแทนอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ตัวหนังสือเป็นสัญลักษณ์แทนเสียงพูด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542 : 577) ถึงกระนั้น สำหรับแนวคิดที่ โรแลนด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) เป็นนักปรัชญาและเป็นนักคิดทางด้านสัญลักษณ์วิทยา (Semiotician) นักวิจารณ์วัฒนธรรม (Cultural Critic) รวมไปถึงการเป็นผู้พัฒนาแนวคิดด้านมายาคติ (Myth) ซึ่งเป็นระบบการสื่อสาร อันระบบสัญลักษณ์ขั้นที่สองที่สามารถอธิบายความหมายใหม่ได้ในแบบมายาคติ โดยบาร์ตส์ได้ศึกษาความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังวัตถุและสื่อในสังคม ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรม แฟชั่น ภาพโฆษณา ละคร ภาพยนตร์ ดนตรี รถยนต์ อาหาร ของเล่น กีฬา และสินค้าต่าง ๆ ก็ล้วนมี

ความหมายซ่อนอยู่ แม้สิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่มนุษย์เคยสร้างขึ้นจากในอดีต แต่บาร์ตส์ก็ได้อธิบายมายาคติซึ่งอุดมการณ์ให้กลายเป็นธรรมชาติได้ เป็นการบิดเบือนและสื่อสารอย่างแนบเนียนจนผู้คนคิดว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ ดังนั้นสัญลักษณ์ของบาร์ตส์จึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการเปิดเผยกลไกที่ซ่อนอยู่ในสื่อวัฒนธรรมและเป็นการสำรวจโครงสร้างอุดมการณ์ผ่านวัตถุและสื่อในสังคมได้ (Garebian, 2022; คมลักษณ์ ไชยยะ, 2562)

ในพระพุทธศาสนา โครงสร้างขององค์รวมที่เกิดจากความเชื่อมโยงระหว่างกัน หรือหลักปฏิจจสมุปบาท (อิทัปปัจจยตา) เป็นหัวใจสำคัญที่อธิบายว่าสรรพสิ่งไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่ล้วนอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นเครือข่ายที่สัมพันธ์กันทั้งหมด โครงสร้างนี้ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในคำสอนทางศาสนา แต่ยังสามารถเชื่อมโยงกับ “สัญลักษณ์” หรือสัญลักษณ์อื่น ๆ ในหลากหลายมิติได้อีกด้วย ความเชื่อมโยงดังกล่าวสามารถอธิบายผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ได้ดังนี้ 1) สัญลักษณ์ในธรรมชาติ คือ ธรรมชาติเต็มไปด้วยสัญลักษณ์ที่สะท้อนหลักการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนของหลักปฏิจจสมุปบาท 2) สัญลักษณ์ในสังคมและวัฒนธรรม คือ โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ก็เป็นภาพสะท้อนของความเชื่อมโยงระหว่างกัน และ 3) สัญลักษณ์ในศิลปะและคณิตศาสตร์ คือ แม้แต่ในศาสตร์ที่เป็นนามธรรมก็ยังพบสัญลักษณ์ของความเชื่อมโยงนี้ สรุปได้ว่า หลักการที่ว่า “ทุกสิ่งเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม” ในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่เป็นเพียงแนวคิดทางปรัชญาที่ลอยอยู่เฉย ๆ แต่เป็นโครงสร้างพื้นฐานที่สามารถพบเห็นและทำความเข้าใจได้ผ่าน “สัญลักษณ์” ต่าง ๆ รอบตัวเรา ไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ในธรรมชาติ โครงสร้างทางสังคม หรือแม้แต่ในงานศิลปะและวิทยาศาสตร์ สัญลักษณ์เหล่านี้ทำหน้าที่เป็นสะพานที่ช่วยให้เราเข้าใจความจริงสากลข้อนี้ได้อย่างเป็นรูปธรรมและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

วัฒนธรรมปราสาทขอมในช่วงรอยต่อศิลปะบาปวนถึงศิลปะนครวัด มีรากฐานความเชื่ออยู่บนศาสนาฮินดูเป็นหลัก โดยมีแนวคิด “เทวราชา” และคติ “ปราสาทภูเขา” เป็นหัวใจสำคัญ ส่วนพุทธศาสนาแม้จะมีอยู่ก่อนแล้วแต่เริ่มเข้ามามีบทบาทอย่างชัดเจนในศิลปะและสถาปัตยกรรมของราชสำนักในยุคหลังจากนครวัดเป็นต้นไป ในช่วงศิลปะบาปวนถึงนครวัด (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 - 17) อาณาจักรขอมนับถือศาสนาฮินดูเป็นศาสนาหลักของราชสำนัก แนวคิดการสร้างปราสาทจึงผูกพันกับความเชื่อฮินดูอย่างแนบแน่น ได้แก่ 1) คติเทวราชา (Devaraja) กษัตริย์ขอมทรงมีสถานะเป็นสมมติเทพ เป็นตัวแทนของเทพเจ้าบนโลกมนุษย์ การสร้างปราสาทหินขนาดใหญ่จึงเป็นการสร้างที่ประทับของเทพเจ้า และในขณะเดียวกันก็เป็นพระราชสุสานของกษัตริย์เมื่อสวรรคต โดยเชื่อว่าดวงพระวิญญาณของพระองค์จะเสด็จกลับไปรวมกับเทพเจ้าที่นั่น 2) ปราสาทภูเขา (Temple-Mountain) ปราสาทขอมถูกสร้างขึ้นเพื่อจำลอง เขาพระสุเมรุ (Mount Meru) ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตามความเชื่อฮินดูและพุทธ ตัวปราสาทประธานที่อยู่สูงสุดเปรียบเสมือนยอดเขาพระสุเมรุ อันเป็นที่สถิตของทวยเทพ ล้อมรอบด้วยกำแพงและคูน้ำซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนเทือกเขาและมหาสมุทรที่ล้อมรอบจักรวาล การแทรกเข้ามาของพุทธศาสนา คือ การเปลี่ยนแปลงหลังยุคนครวัด แม้ว่าพุทธศาสนา (โดยเฉพาะนิกายมหายาน) จะมีอยู่ในดินแดนขอมมานานแล้ว แต่ยังไม่ถูกยกให้เป็นศาสนาหลักของราชสำนักในช่วงการสร้างปราสาทบาปวนและนครวัด การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นในยุคต่อมา จุดเปลี่ยนสำคัญ คือ เกิดขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ในรัชสมัยของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ทรงเลื่อมใสใน พุทธศาสนานิกายมหายาน อย่างยิ่ง และได้ทรงสถาปนาให้เป็นศาสนาหลักของอาณาจักร การปรับเปลี่ยนศาสนสถานเดิม คือ ปราสาทฮินดูหลายแห่งถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นวัดในพุทธศาสนา เช่น ปราสาทบาปวน ได้มีการสลักพระพุทธรูปปางไสยาสน์ขนาดใหญ่เข้าไปที่ผนังปราสาทในภายหลัง (ราวพุทธศตวรรษที่ 20) หรือปราสาทนครวัด ก็ได้กลายเป็นวัดในพุทธศาสนาและมีพระพุทธรูปเข้าไปประดิษฐานในยุคต่อมา การสร้างปราสาทในคติพุทธมหายาน โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างปราสาทที่ยิ่งใหญ่ตามคติพุทธมหายาน เช่น ปราสาทบายัน ที่มีชื่อเสียงจากใบหน้าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร, ปราสาทตาพรหม (อุทิศให้พระราชมารดาในฐานะพระนางปรัชญาปารมิตา) และ ปราสาทพระขรรค์ (อุทิศให้พระราชบิดาในฐานะพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร) ดังนั้น พุทธศาสนาไม่ได้ “แทรกเข้ามา” ในช่วงการออกแบบและก่อสร้างศิลปะแบบบาปวนและนครวัด แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อครั้งสำคัญที่เกิดขึ้น “หลังจาก” ยุครุ่งเรืองของปราสาทฮินดูเหล่านั้น โดยมีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นองค์อุปถัมภ์ที่สำคัญที่สุด ซึ่งได้เปลี่ยนโฉมหน้าของศิลปะและสถาปัตยกรรมขอมจากฮินดูสู่พุทธศาสนาอย่างเต็มรูปแบบ

สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ในมิตินี้ ย่อมมีนัยที่ครอบคลุมถึงสิ่งที่กำหนด นิยามว่าเป็นเครื่องหมายสื่อแทนพระพุทธศาสนา ภาษาที่เป็นพุทธพจน์ พระสงฆ์ หรือสัญลักษณ์ของพระสงฆ์ ตลอดถึงโบสถ์ วิหาร เจดีย์ทาง

พระพุทธศาสนา จากการสืบค้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเบื้องต้น พบว่า มีการใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายต่าง ๆ อยู่ทั่วไป เช่น ในพระวินัยปิฎกพบการใช้หนังสือเป็นสัญลักษณ์ของเดียรถีย์ ปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ใช้สัญลักษณ์ดังกล่าว ใช้ต้นไม้ ก้อนศิลา ถนนวน จอมปลวก เป็นต้น เป็นสัญลักษณ์บอกเขต ใช้ขาเป็นสัญลักษณ์แทนความเคารพ ใช้ดอกบัว แทนสัญลักษณ์แทนบุคคลระดับต่าง ๆ ใช้การปลงผมและหนวดแล้วนุ่งห่มด้วยผ้ากาสาละ เป็นสัญลักษณ์ของการบรรพชา-อุปสมบท (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 43; พระครูศรีปัญญาวิกรม เจนทร และคณะ, 2563 : 137)

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว งานวิจัยนี้จึงมีความสนใจที่จะศึกษา เรื่อง “วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้” องค์ความรู้ที่ได้รับจากงานวิจัยเล่มนี้ สามารถนำมาพัฒนาการศึกษาด้านความหมาย รูปแบบ พัฒนาการ คติการสร้าง และสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ สืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความหมาย รูปแบบ พัฒนาการ และคติการสร้างกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้
2. เพื่อศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้
3. เพื่อวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดเกี่ยวกับ “ปราสาท”

คำว่า “ปราสาท” หมายถึง อาคารที่เป็นศาสนสถาน เพื่อประดิษฐานรูปเคารพและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ไม่ใช่พระราชมนเทียร อันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ จึงมีความแตกต่างในเรื่องของวัสดุ กล่าวคือ ปราสาทที่เป็นศาสนสถานนั้น สร้างด้วยวัสดุที่มั่นคงแข็งแรงประเภทอิฐหรือหิน ส่วนพระราชมนเทียรที่ประทับของพระมหากษัตริย์ สร้างด้วยไม้ทั้งสิ้น (รุ่งนภา จะนันท, 2553 : 56)

คำว่า “ขอม” หมายถึง “ชาวเขมรโบราณ” ซึ่งสำหรับคำว่า “ขอม” นั้น ไม่เคยปรากฏในจารึกที่พบในประเทศไทยกัมพูชา แต่ได้ปรากฏอยู่ในจารึกและพระราชพงศาวดารรวมทั้งตำนาน ซึ่งค้นพบในประเทศไทยเท่านั้น เช่น จารึกวัดศรีชุมสมัยสุโขทัย และในพงศาวดารฉบับต่าง ๆ กังวล คัชขิมา สรุปเนื้อหาคำว่า “ขอม” ได้ดังนี้ 1) ใช้เรียกคนชื่อกลุ่มคนและภาษา 2) เป็นภาษา 3) คือเมืองเขมร 4) นำชื่อมาจากพวกขอม 5) คือกัมพูชประเทศ อยู่ทางทิศตะวันออก เป็นเมืองขึ้นกษัตริย์สยาม 6) หมายถึงเขมร 7) คือ เขมร 8) คือเมืองขอม 9) แปลว่าเขมร และ 10) แปลว่าเขมรโบราณ

“ปราสาทขอม” หมายถึง อาคารทรงปราสาทที่สร้างขึ้นในวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณ เพื่อใช้เป็นศาสนสถานในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูและพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) เทวาลัย (เทวสถาน หรือ วัด) คือ อาคารทรงปราสาทที่ใช้เป็นศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมที่มาจากอินเดีย 2) ธรรมศาลา (ที่พักคนเดินทาง หรือ บ้านมีไฟ) ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงสร้าง จำนวน 17 แห่งบนเส้นทางราชมรรคา จากเมืองพระนครหลวงไปยังเมืองวิมาย (พิมาย) และ 3) อาโรคยศาลา (โรงพยาบาล) ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อบำบัดรักษาผู้ป่วย (กรมศิลปากร, 2550 : 46)

คติการสร้างปราสาท มาจากความเชื่อของผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่เชื่อว่า เทพเจ้าสถิตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุ อันเป็นแกนกลางของจักรวาล การสร้างปราสาทเปรียบเสมือนการจำลองเขาพระสุเมรุมายังโลกมนุษย์ เพื่อเป็นที่สถิตของเทพเจ้า คือ พระอิศวร (พระศิวะ) และพระนารายณ์ ถือเป็นศาสนาที่ใหญ่และเก่าแก่ มีการพัฒนาการด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมมาหลายอย่าง ต่อมาศาสนาพราหมณ์ฮินดูได้แตกแขนงเป็นนิกายต่าง ๆ ที่สำคัญ คือ ไศวนิกาย และไวษณพนิกาย จากการศึกษา พบว่า การสร้างปราสาท มี 3 คติความเชื่อ ได้แก่ 1) ไศวนิกาย (Soivism) สร้างอุทิศแด่พระศิวะ นิยมสร้างไว้ตามภูเขา มีรูปสัญลักษณ์แทนพระองค์ คือ ศิวลึงค์ รูปอวัยวะเพศชาย 2) ไวษณพนิกาย (Vaishnavism) สร้างอุทิศแด่พระวิษณุ (พระนารายณ์) ของนิกายไวษณพ รูปเคารพและศิลปะมักผสมผสานกันระหว่างสองลัทธินี้ บางยุคสมัยรวมพระศิวะและพระวิษณุไว้ในองค์เดียวกันเป็นเทวรูปที่มีสองด้าน ด้านหนึ่งเป็นพระศิวะ อีกด้านเป็นพระวิษณุ เรียกว่า “พระหริหระ” และ 3) พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน

(Mahayana Buddhism) มีอยู่ 2 แบบ คือ 1. เป็นพุทธสถานมาแต่เดิม ปราสาทที่เป็นพุทธสถานตั้งแต่เริ่มสร้าง ส่วนใหญ่สร้างในยุคสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งทำนบถือนพระพุทธรูป นิกายมหายาน และ 2. สร้างมาจากคติพราหมณ์ฮินดู แล้วค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นพุทธสถานในพระพุทธรูปศาสนาภายหลัง (สำนักพิมพ์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2550 : 34 - 37)

2. แนวคิดเกี่ยวกับ “กลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้”

1. ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ตั้งอยู่ที่บ้านกำแพง ตำบลกำแพง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 ศิลปะแบบบาปวน เดิมคตินิยมเชื่อศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ต่อมาเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ตัวปราสาทตั้งอยู่ในบริเวณวัดสระกำแพงใหญ่ เป็นปราสาท 3 หลังตั้งบนฐานเดียวกัน ปรากฏประธานก่อด้วยศิลาแลง หินทราย มีบรรณาลัยด้านหน้าและระเบียงคดล้อมรอบ ตั้งอยู่ใกล้สระน้ำใหญ่ (กรมศิลปากร, 2510; ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2550)

2. ปราสาทหินพิมาย ตั้งอยู่ในตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 16 ศิลปะแบบบาปวนเปลี่ยนผ่านบาปวน เดิมใช้เป็นเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ ต่อมาเปลี่ยนเป็นพุทธสถานในพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ปรากฏประธานหินทรายสีขาว มีกำแพงแก้ว ทางเดินนาคราช และระเบียงคด (ศศิธร จันทรีไพบ, 2545; อุทยานประวัติศาสตร์ พิมาย นครราชสีมา, ม.ป.ป.)

3. ปราสาทหินพนมรุ้ง ตั้งอยู่บนเขาพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 ศิลปะแบบบาปวน คตินิยมเชื่อศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย นับถือพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด ปรากฏประธานศิลปะบาปวนผสมผสานนครวัด ถูกสร้างขึ้นในสมัยเรนทราทิตย์ มีทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ มีบันไดหินและสะพานนาคราชหลายชั้น (สมัย สุทธิธรรม, 2546; สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์, ม.ป.ป.)

4. กลุ่มปราสาทตาเมือน ตั้งอยู่ในช่องเขาตาเมียง เพื่อกเขาพนมดงรัก บ้านหนองคันนาสามัคคี ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 เป็นกลุ่มปราสาท 3 หลัง ได้แก่ 1. ปราสาทตาเมือนธม ศิลปะแบบบาปวน (พุทธศตวรรษที่ 16 - 17) เป็นปราสาทขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มตาเมือน มีผังซับซ้อน มีระเบียงคด ลาน และห้องประกอบพิธี 2. ปราสาทตาเมือนโต๊ด ศิลปะแบบบาปวน (พุทธศตวรรษที่ 16 - 17) เป็นปราสาทเดี่ยว ก่อด้วยหินทราย 3. ปราสาทตาเมือน (บายกริม) ศิลปะแบบบาปวน (พุทธศตวรรษที่ 18) เป็นโอโรคยศาลาหรือสถานพยาบาลโบราณ ผังรูปสี่เหลี่ยม มีบรรณาลัยและบารายเล็ก ทำด้วยศิลาแลงและหินทราย (สำนักศิลปากรที่ 10 นครราชสีมา, ม.ป.ป.; การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.)

3. ทฤษฎีสัญวิทยาของ ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพียร์ส (Charles Sanders Peirce)

สัญวิทยา หรือ Semeiotic หมายถึง วิทยาศาสตร์เชิงรูปแบบ (Formal Science) ที่ศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติ โครงสร้าง และกฎทั่วไปของสัญญาณ (Signs) รวมถึงกระบวนการสร้างความหมาย (Semiosis) ซึ่งสัญญาณสามารถพบได้จากวัตถุและสื่อในสังคม เช่น ภาพ เสียง พฤติกรรม เหตุการณ์ หรือสิ่งใดก็ตามที่ทำให้เกิดการตีความหมาย ซึ่งเพียร์สได้นำเสนอองค์ประกอบของสัญญาณ ที่เกิดจากความสัมพันธ์ 3 ส่วน ได้แก่ 1. วัตถุ (Object) คือสิ่งที่สัญญาณชี้ไปหา 2. สิ่งที่ทำหน้าที่เป็นสัญญาณ (Representamen) และ 3. สิ่งแปลได้จากสัญญาณ (Interpretant) โดยสัญญาณสามารถแบ่งประเภทวัตถุ (Object) ได้ชัดเจนจาก 1. สัญญาณที่คล้ายของจริง (Icon) ซึ่งมีรูปร่างลักษณะเหมือนของจริง ทำให้เกิดการแปลได้ง่าย เช่น รูปภาพ แผนที่ หรือเสียงที่เลียนแบบธรรมชาติ 2. สัญญาณที่เชื่อมโยงด้วยเหตุด้วยผล (Index) ซึ่งมีลักษณะเชื่อมโยงกับของจริง เช่น ควันไฟสามารถเชื่อมโยงกับไฟไหม้ 3. สัญญาณที่เป็นสัญลักษณ์ที่เกิดจากการตกลงของสังคม เช่น ภาษา เครื่องหมายจราจร เครื่องหมายทางด้านคณิตศาสตร์ และธงชาติ หรือเครื่องหมายต่าง ๆ อย่างไรก็ตามเพียร์สได้กำหนดสิ่งที่ทำหน้าที่เป็นสัญญาณ (Representamen) แบ่งออกเป็น 3 ประเภท เพื่อให้สามารถเข้าใจวัตถุและแปลความหมายได้ ดังนี้ 1. ลักษณะที่เป็นคุณภาพบริสุทธิ์ (Qualisign) ที่สามารถแปลความหมายได้ทันที เช่น สีแดง หมายถึง ความร้อน หรืออันตราย กลิ่นหอมหวานที่ให้ความรู้สึกสดชื่น แม้กลิ่นจะไม่ใช่ว่าจับต้องได้แต่ก็มีคุณภาพสื่อความหมายได้ 2. ลักษณะที่ปรากฏเป็นเหตุการณ์เฉพาะครั้งเดียว (Sinsign) ที่สามารถแปลความหมายได้ทันที เช่น สัญญาณเตือนไฟไหม้ ซึ่งจะรู้ความหมายเลยว่าเกิดไฟไหม้ ให้รีบอพยพ และ 3. ลักษณะที่อาศัยกฎ/ข้อตกลง/ระบบระเบียบ จึงสามารถแปลความหมายได้ เช่น สัญญาณไฟจราจร มีกฎว่า หากไฟแดง รถจะต้องหยุด เป็นต้น สิ่งที่ทำหน้าที่เป็นสัญญาณจะมีความสัมพันธ์กับวัตถุ และ สิ่งแปลได้

จากสัญลักษณ์ (Interpretant) ซึ่งสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท ได้แก่ ความหมายที่เป็นไปได้ (Rheme) ซึ่งสามารถแปลได้หลายแบบ โดยไม่จำเป็นต้องตรวจสอบว่าจริงหรือเท็จ 2. ความหมายที่สามารถระบุได้ว่าเป็นจริงหรือเท็จ (Dicent) ซึ่งสามารถแปลได้ข้อเท็จจริงได้ และ 3. ความหมายที่สามารถให้เหตุผล หรือ ตรรกะเพื่อหาข้อสรุป (Argument) ซึ่งเป็นการใช้เหตุผลในการแปลความหมาย (Gottdiener, 1995 : 175; Liszka, 1996; ัญญกนก สุจริตรัฐ, 2557)

4. ทฤษฎีเกี่ยวกับ “สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา”

พระพุทธศาสนาได้สื่อสารปรัชญาและคำสอนผ่านสัญลักษณ์อันทรงพลังซึ่งเป็นทั้งจิตจำและเข้าใจในระดับสากล สัญลักษณ์เหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องหมายแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ยังแฝงไปด้วยความหมายเชิงปริศนาธรรมที่ลึกซึ้ง สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ 5 ประการในบริบทสากล ได้แก่

1. ธรรมจักร (Dharmachakra) หมายถึง วงล้อแห่งธรรม ความหมายและนัยสากล คือ ธรรมจักร หรือ “วงล้อแห่งธรรม” เป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ที่เก่าแก่และเป็นที่รู้จักแพร่หลายที่สุดในพระพุทธศาสนาทั่วโลก ในระดับสากล ธรรมจักรคือตัวแทนของคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือ “พระธรรม” ที่สมบูรณ์แบบ กลมกลืน และขับเคลื่อนไปข้างหน้าเพื่อนำพาสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์แห่งสังสารวัฏ นอกจากนี้ องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พ.ส.ล.) ยังได้มีมติรับรองให้ “ธรรมจักร” เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาระหว่างชาติ วงล้อที่มีซี่ 8 ซี่ เป็นที่นิยมแพร่หลายที่สุด หมายถึง อริยมรรคมีองค์ 8 หนทางอันประเสริฐ 8 ประการที่นำไปสู่การดับทุกข์ วงกลมของล้อแทนความสมบูรณ์พร้อมของพระธรรม และศูนย์กลางคือแก่นของคำสอนอันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งการปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่พระนิพพาน สัญลักษณ์ธรรมจักรปรากฏขึ้นครั้งแรกในศิลปะอินเดียโบราณ โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (ราวพุทธศตวรรษที่ 3) บนยอดเสาหินเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการประกาศพระศาสนา และการหมุนวงล้อธรรมครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ณ ปาโถลีปตมฤคทายวัน หรือที่รู้จักกันในนาม “ปฐมเทศนา” (อรรถพล รังสิวงศ์, 2560 : 187)

2. สถูป (Stupa) หมายถึง สัญลักษณ์แห่งการระลึกถึงพระรัตนตรัย ความหมายและนัยสากล คือ สถูปเป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบเห็นได้ในทุกประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ในความหมายสากล สถูปคือสิ่งก่อสร้างเพื่อเป็นที่ระลึกถึงและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระธาตุของพระอรหันตสาวก หรืออัฐิของบุคคลสำคัญที่ควรแก่การเคารพบูชา ถือเป็น อุเทสิกเจดีย์ (เจดีย์ที่เป็นเครื่องเตือนใจ) ที่กระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ รูปทรงของสถูปในแต่ละวัฒนธรรมอาจแตกต่างกันไป แต่โดยพื้นฐานแล้วมักประกอบด้วยฐาน องค์ระฆัง และส่วนยอด ซึ่งสะท้อนถึงคติจักรวาลในทางพระพุทธศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : 124 - 125)

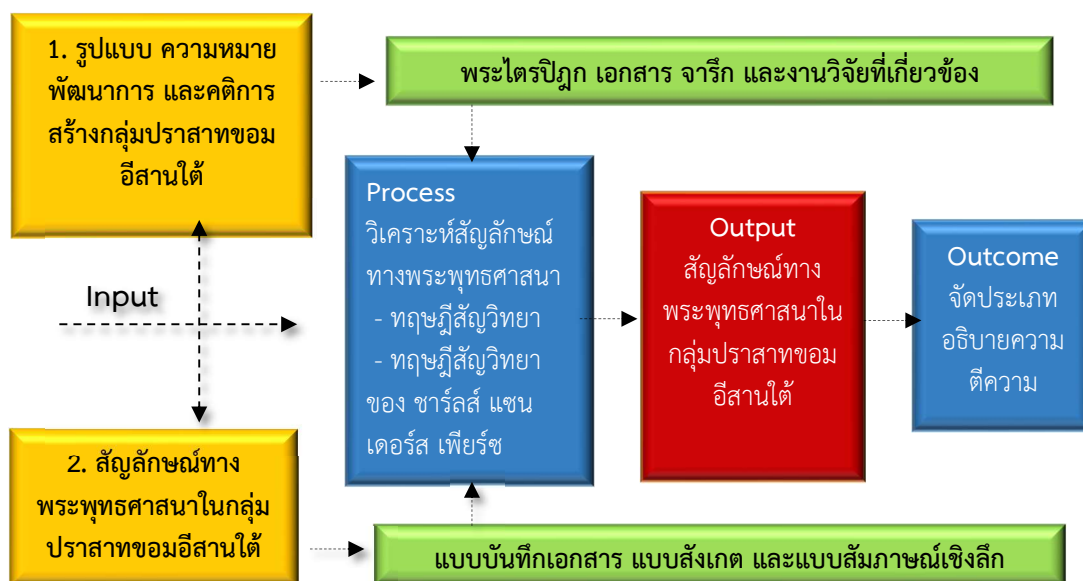
3. ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (Bodhi Tree) หมายถึง สัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ ความหมายและนัยสากล คือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (หรือไผ่โพธิ์) เป็นสัญลักษณ์สากลที่สื่อถึง การตรัสรู้ ของพระพุทธเจ้าโดยตรง ต้นไม้ชนิดนี้ (ต้นอัสสัตถพฤกษ์) เป็นสถานที่ที่เจ้าชายสิทธัตถะได้บำเพ็ญเพียรและบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ดังนั้น ต้นโพธิ์จึงเป็นเครื่องหมายแห่งปัญญา ความรู้แจ้ง และความสงบร่มเย็นที่เกิดจากการหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ในศิลปะยุคแรกที่ไม่นิยมสร้างพระพุทธรูป มักใช้ภาพปลีกล้วยแกว่งเปล่าภายใต้ต้นโพธิ์เพื่อสื่อถึงการมีอยู่และการตรัสรู้ของพระองค์ ความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์มีระบุไว้อย่างชัดเจนในพระไตรปิฎก โดยกล่าวถึงเหตุการณ์การตรัสรู้ ณ พุทธคยา ประเทศอินเดีย การเคารพบูชาต้นโพธิ์ในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้าปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาล ดังที่ปรากฏในกาลิงคโพธิชาดก และแพร่หลายไปยังดินแดนต่าง ๆ พร้อมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

4. ดอกบัว (Lotus Flower) หมายถึง สัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์และการหลุดพ้น ความหมายและนัยสากล คือ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ทั้งงามและมีความหมายลึกซึ้งในหลายวัฒนธรรม สำหรับพระพุทธศาสนาในระดับสากล ดอกบัวคือตัวแทนของ ความบริสุทธิ์ ปัญญา และการหลุดพ้น เปรียบได้กับบุคคลที่แม้จะเกิดและเติบโตในโลกที่เต็มไปด้วยกิเลส (โคลนตม) แต่ก็สามารถพัฒนาตนจนมีจิตใจที่บริสุทธิ์ผ่องใสและเบ่งบานอยู่เหนือความขุ่นมัวของโลกได้ ดอกบัวที่ชูช่อพ้นน้ำจึงเปรียบดังผู้ที่บรรลุธรรมแล้ว ดอกบัวปรากฏในพุทธประวัติหลายตอน ตั้งแต่ประสูติที่กล่าวว่ามีดอกบัว 7 ดอกผุดขึ้นมารองรับพระบาททุกย่างก้าว และในการเปรียบเทียบระดับสติปัญญาของบุคคล (บัวสี่เหล่า) นอกจากนี้ ดอกบัวยังเป็นพุทธอาสน์ (ที่ประทับ) และปรากฏในงานพุทธศิลป์มากมายทั่วโลก (เชษฐ ติงสยูลี, 2565 : 217 - 218)

5. รอยพระพุทธรูป (Buddhapada) หมายถึง สัญลักษณ์แห่งการประทับอยู่ของพระศาสนา ความหมายและนัยสากล คือ รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์พระพุทธเจ้าที่เก่าแก่เช่นเดียวกับธรรมจักร ในความหมายสากล รอยพระพุทธรูปสื่อถึงการปรากฏหรือการประทับอยู่ของพระพุทธรูปศาสนาในดินแดนนั้น ๆ เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกว่า แม้พระพุทธรูปจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่คำสอนของพระองค์ยังคงอยู่เป็นแนวทางปฏิบัติแก่พุทธศาสนิกชน ตรงกลางฝ่าพระบาทก็มีรูปธรรมจักรประทับอยู่ ล้อมรอบด้วยลายมงคล 108 ประการ ซึ่งสะท้อนถึงโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา ในยุคแรกเริ่มของพุทธศิลป์อินเดียที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป รอยพระพุทธรูปเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์สำคัญที่ใช้บูชาแทนพระองค์ (เรียกว่า อุตเทสิกเจดีย์) คติการบูชารอยพระพุทธรูปได้แพร่หลายไปทั่วเอเชีย และมีการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองขึ้นในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธา (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533)

สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ที่ต้องการศึกษามี 3 สัญลักษณ์ ได้แก่ (1) รูปสัญลักษณ์ คือ การศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบของการมองเห็นรูปในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ จากการศึกษาเอกสารและการลงพื้นที่ภาคสนาม และวิเคราะห์ผลออกมาตามหลักสัญลักษณ์ (2) การกระทำเชิงสัญลักษณ์ คือ การศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบของการกระทำ ที่มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ขนบ ธรรมเนียม ประเพณี และศาสนาที่ปรากฏในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ และ (3) ความคิดเชิงสัญลักษณ์ คือ การศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบของความคิด ที่สื่อมาจากเอกสาร ศิลปจารึก และสถาปัตยกรรม เพื่อวิเคราะห์ตามหลักสัญลักษณ์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษา เรื่อง “วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้” มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

เป็นรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ (1) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอม

อีสานใต้ และ (2) การวิจัยเชิงพื้นที่ (Field Research) การบันทึกการค้นคว้าจากเอกสารและข้อมูลในพื้นที่ภาคสนาม และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

2. กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก มี 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ (ด้านพระพุทธศาสนา) จำนวน 10 รูป/คน กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ (ด้านโบราณคดี) จำนวน 10 คน กลุ่มพระสงฆ์ จำนวน 10 รูป กลุ่มนักวิชาการ จำนวน 10 คน กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 10 คน รวมทั้งสิ้น 50 รูป/คน

3. เครื่องมือการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 แบบ ได้แก่ แบบบันทึกเอกสาร แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก เมื่อสร้างเครื่องมือทั้ง 3 แบบสำเร็จ แล้วจึงนำไปสู่การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือก่อนการนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจริง

การพัฒนาเครื่องมือ นำเครื่องมือที่สร้างขึ้นเสนอประธานและกรรมการที่ปรึกษาคุณวุฒิ เพื่อตรวจสอบ แล้วนำเครื่องมือที่แก้ไขปรับปรุงแล้วนำเสนอผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้ใช้ 3 แบบ คือ แบบบันทึกเอกสาร แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อนำมาใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้ 1. การบันทึกเชิงเอกสาร ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ 2. การสังเกต และเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ และ 3. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ ประกอบกับใบรับรองจริยธรรมงานวิจัยในมนุษย์ หมายเลข ว 333/2568 รับรอง เมื่อวันที่ 21 เดือน มิถุนายน พ.ศ. 2568

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลซึ่งเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ มาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ดังนี้ 1. การวิเคราะห์เชิงเอกสาร นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเชิงเอกสารประกอบด้วยข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก จารึกสถาปัตยกรรม และข้อมูลทุติยภูมิ คือ หนังสือ เอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เชิงพรรณนาวิเคราะห์ และ 2. การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม จากการเก็บข้อมูลจากการสังเกต และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาความหมาย รูปแบบ พัฒนาการ และคติการสร้างกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้

จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก พบว่า (1) ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ตั้งอยู่ที่บ้านกำแพง หมู่ที่ 1 ตำบลกำแพง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 ได้ถูกขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุสถานโดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2478 สร้างในคติศาสนาพราหมณ์ฮินดู เพื่อเป็นที่ประดิษฐานเทวรูป และมีการเปลี่ยนมาเป็นวัดในพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน (2) ปราสาทหินพิมาย ตั้งอยู่ในอำเภอด่านช้าง จังหวัดนครราชสีมา สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เพื่อใช้เป็นเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ และเปลี่ยนเป็นพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ตามความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์และโลกมนุษย์ (3) ปราสาทหินพนมรุ้ง สร้างขึ้นจากหินทรายสีชมพู สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 ถวายพระศิวะที่เขาคันคัง อุทิศที่ดินและข้าทาสถวายแด่เทวสถานพนมรุ้ง สร้างในคติศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย และ (4) กลุ่มปราสาทตาเมือน เป็นกลุ่มปราสาท 3 หลัง คือ ปราสาทตาเมือนธม ปราสาทตาเมือนโต๊ด และปราสาทตาเมือน ตั้งอยู่ในช่องเขาตาเมือนเทือกเขาพนมดงรัก บ้านหนองคันนาสามัคคี หมู่ 8 ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ สร้างในคติศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย และพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน (เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 กรกฎาคม 2568)

2. ผลการศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้

สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ พระพุทธรูปนาคปรก รอยพระพุทธรูปบาทจำลอง ทับหลังภาพสลักเล่าเรื่อง พระวัชรสัตว์ รูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนางศรีชัยราชเทวี พญานาค 7 เศียร สิงห์ พระพุทธรูปวิมาละ รูปเคารพในพุทธศาสนา มหายาน ข้อความว่า “.....ได้แล้วกระทำแล้ว”..... การบูชาและถวายแด่พระพุทธรูป พระพุทธรูปนาคปรก พระชินพุทธะ อมิตาภะและอิตามาร พระวัชรินและอิตา นางกาลราตรี มารผจญ นางทากนิธธรรมบาล พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแปลง รัศมี ทับหลังพระพุทธรูปยืนประทับทรงเครื่อง จารึกปราสาทหินพิมาย 2 การสร้างสระน้ำเป็นทานของพระเจ้าศรีสุริยวรมัน บรรณาลัย พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสีกร พระพุทธรูปปางสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว คุณธรรมและนรก พระพุทธรูป พระชินะและพระโฆษคุรุไวฑูรยะ พระศรีสุริยไวโรจนจันทร์โรจและพระศรีจันทร์ไวโรจนโรหิณีสะ พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว สวรรค์ โรค เกษข และบุญกุศล (นักโบราณคดี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กรกฎาคม 2568)

3. ผลการวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้

รูปสัญลักษณ์ ในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ พบว่า 1) พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ เป็นสัญลักษณ์ของความสงบ ความร่มเย็น การปกป้องคุ้มครอง และความมั่นคงในการปฏิบัติธรรม 2) พระวัชรสัตว์ พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา นิกายวัชรยาน เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ การชำระล้างบาปกรรม การบรรลุธรรมขั้นสูงสุด และการสร้างสมาธิ และ 3) รูปเหมือน พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 “พระพุทธรูปที่ยังมีชีวิต” พระองค์ทรงสถาปนาคติ “พระพุทธรูปที่ยังมีชีวิต” หรือ “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร” ขึ้นมา ซึ่งหมายถึง ตัวพระองค์เอง คือ พระโพธิสัตว์ที่เกิดมาเพื่อปลดปล่อยทุกข์ให้แก่มหาชน เป็นต้น (อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสนศาสดาบัณฑิต, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กรกฎาคม 2568)

การกระทำเชิงสัญลักษณ์ ในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ พบว่า 1) พระนางศรีชัยราชเทวี เป็นพระชายาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เปรียบได้กับ “นางปรัชญาปารมิตา” ในพระพุทธศาสนาที่ถือเป็นองค์แห่งความรู้ และปัญญาในพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน เป็นสัญลักษณ์ของการบรรลุในอรรถธรรมที่ลึกซึ้ง 2) เกษข หมายถึง การเอาชนะโรค ด้วยเกษข การรักษาคนป่วยที่มาหาด้วยการใช้เกษขในทางพระพุทธศาสนา และ 3) บุญกุศล หมายถึง สภาพธรรมชำระ ชัดเกลี้ยงสันดาน หรือเป็นสภาพธรรมที่ชำระจิตใจให้สะอาด เป็นต้น (หัวหน้าสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสุรินทร์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กรกฎาคม 2568)

ความคิดเชิงสัญลักษณ์ ในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ พบว่า 1) คุณธรรม การปฏิบัติตามแนวทางของมรรค 2) นรก ดินแดนหนึ่งซึ่งตามพระพุทธศาสนา เชื่อกันว่าผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดที่นรกหรือถูกลงโทษตามคำพิพากษาของพระยม 3) พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว ดอกไม้ขึ้นสูงในหลายอารยธรรม เป็นสัญลักษณ์ของการกำเนิดและการเกิดใหม่ ความเจริญรุ่งเรือง ความงดงาม 4) สวรรค์ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา แปลว่า ภูมิหรือดินแดนที่มีอารมณ์เลิศด้วยดี เป็นที่อยู่ของเทวดา และ 5) โรค หมายถึง สิ่งที่เป็นภัยให้เจ็บปวด เป็นต้น (ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสดาบัณฑิต, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กรกฎาคม 2568)

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก สามารถสรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

ความหมายกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ พบว่า มีรายละเอียดดังนี้ 1) ปราสาทสระกำแพงใหญ่ หมายถึง ปราสาทขอมที่สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 18 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาทมหายาน ตั้งอยู่ที่บ้านกำแพง หมู่ที่ 1 ตำบลกำแพง อำเภอบัวชุมพรมพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ห่างจากที่ว่าการอำเภอไปทางทิศตะวันตกประมาณ 2 กิโลเมตร ตัวปราสาทตั้งอยู่ในบริเวณวัดสระกำแพงใหญ่ พ.ศ. 2478 ปราสาทสระกำแพงใหญ่ได้ถูกขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุสถานโดยกรมศิลปากร 2) ปราสาทหินพิมาย หมายถึง ปราสาทหินทรงขอมโบราณแบบบาปวน ตั้งอยู่ในอำเภพิมาย จังหวัดนครราชสีมา สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เพื่อใช้เป็นเทวสถาน

ของศาสนาพราหมณ์ และต่อมาได้เปลี่ยนเป็นพุทธศาสนานิกายมหายานตามคติความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์และโลกมนุษย์ โดยลักษณะผังของปราสาทหินพิมายจะคล้ายเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีองค์ปราสาทประธาน ตั้งอยู่ใจกลางของเทวสถาน เป็นเสมือนทางเชื่อมระหว่างโลกกับสวรรค์ 3) ปราสาทหินพนมรุ้ง หมายถึง ปราสาทที่สร้างขึ้นจากหินทรายสีชมพู สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 ถวายพระอิศวรที่ชาวพนมรุ้ง อุทิศที่ดินและข้าทาสถวายแด่เทวสถานพนมรุ้ง ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 17 เนรมิตราหิตย เจ้านายแห่งราชวงศ์มหิธรปุระที่ปกครองดินแดนแถบนี้ ได้สร้างปราสาทแห่งนี้ขึ้นและได้ทรงบำเพ็ญพรตเป็นโยคี ณ ปราสาทหินพนมรุ้ง และ 4) กลุ่มปราสาทตาเมือน หมายถึง ปราสาทที่รวมกลุ่มปราสาท 3 หลัง เรียงลำดับจากขนาดใหญ่ไปขนาดเล็ก คือ ปราสาทตาเมือนธม ปราสาทตาเมือนโต๊ด และปราสาทตาเมือน มาเป็นอุทยานประวัติศาสตร์กลุ่มปราสาทตาเมือน และกำลังพิจารณาปราสาทกลุ่มราชมรรคาเป็นมรดกโลก ตั้งอยู่ในช่องเขาตาเมือน (หรือช่องเขาตาเมียง) เทือกเขาพนมดงรัก ในเขตบ้านหนองคันนาสามัคคี หมู่ 8 ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

รูปแบบกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ พบว่า 1) ปราสาทสระกำแพงใหญ่ มีรูปแบบเป็นโบราณสถานประเภทปราสาทหิน โดยทั่วไปจะมีทับหลังตั้งอยู่เหนือกรอบประตูทางเข้าเสมอ ทับหลังนี้เป็นภาพจำหลักเล่าเรื่องต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ภาพจำหลักทับหลังปราสาทหินสระกำแพงใหญ่เป็นศิลปะเขมรแบบคลังต่อบาวัน ที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ทับหลังที่พบที่ปราสาทหินสระกำแพงใหญ่มีมากถึง 13 แผ่น 2) ปราสาทหินพิมาย มีรูปแบบเป็นเมืองที่สร้างตามแบบแผนของศิลปะเขมร มีลักษณะเป็นเวียงสี่เหลี่ยม ในจารึกภาษาเขมรบนแผ่นหินตรงกรอบประตูระเบียงคดด้านหน้าของปราสาท จากหลักฐานศิลาจารึกและศิลปะสร้างบ่งบอกว่าปราสาทหินพิมายคงเริ่มสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ในฐานะเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบบาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นสถานที่ทางศาสนาพุทธ 3) ปราสาทหินพนมรุ้ง มีรูปแบบเป็นปราสาทประธานก่อด้วยหินทรายสีชมพู มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมกว้าง 8.20 เมตร สูง 27 เมตร ด้านหน้าทำเป็นมณฑปโดยมีบันไดหรือฉนวนเชื่อมปราสาทประธานนี้ เชื่อว่าสร้างโดยเนรมิตราหิตย ซึ่งเป็นผู้นำปกครองชุมชนที่มีปราสาทหินพนมรุ้งเป็นศูนย์กลาง ราวพุทธศตวรรษที่ 17 และ 4) กลุ่มปราสาทตาเมือน มี 3 ปราสาท รูปแบบเป็นดังนี้ (1) ปราสาทตาเมือนธม มีรูปแบบเป็นเทวาลัย (เทวสถาน) สถานที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญในศาสนาพราหมณ์ (2) ปราสาทตาเมือนโต๊ด มีรูปแบบเป็นอารคยาศาล และ (3) ปราสาทตาเมือน (บายกริม) มีรูปแบบเป็นปราสาทขนาดเล็กที่สุดในอุทยานประวัติศาสตร์กลุ่มปราสาทตาเมือนที่เล็กที่สุด ก่อด้วยศิลาแลง มีลักษณะเป็นห้องยาว เชื่อว่าเป็นธรรมศาลา หรือที่พักสำหรับคนเดินทาง

พัฒนาการกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ พบว่า 1) ปราสาทสระกำแพงใหญ่ สถาปนามิประเทศทั่วไปของปราสาทสระกำแพงใหญ่นั้น ทิศตะวันออกติดกับตัวอำเภออุทุมพรพิสัย และมีความสัมพันธ์กับชุมชนนี้มาตั้งแต่โบราณกาลแล้วอีกด้วย แต่เป็นที่น่าเสียดายที่เมืองนี้ได้ถูกทางรถไฟตัดผ่านกลางเมืองเสีย ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 99 ตอนที่ 255 วันที่ 8 มีนาคม 2478 เนื้อที่ 6 ไร่ 3 งาน ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ได้รับการประกาศเป็นโบราณสถานสำหรับชาติ ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 0 ง วันที่ 8 มีนาคม 2478 พร้อมกับปราสาทอีกหลายแห่งในจังหวัดอุบลราชธานี (ชื่อในขณะนั้น) เท่าที่สามารถจะค้นหาได้เกี่ยวกับชุมชนบ้านกำแพงแห่งนี้ เราอาจแบ่งได้ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ นิยายปรัมปรา และจากหลักฐานที่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (พงศาวดาร) ปราสาทสระกำแพงใหญ่สร้างขึ้นเมื่อใดไม่แน่ชัด เพียงแต่สันนิษฐานจากสิ่งก่อสร้างและศิลปกรรมประมาณสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 16 มีอายุประมาณ 1,000 ปี เป็นการสร้างตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยดูได้จากเรื่องราวของ ภาพที่สลักไว้บนทับหลัง ตลอดจนการขุดพบเทวรูปสำริดนันทิเกศวร ซึ่งเชื่อว่าเป็นบิราลของพระศิวะ ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู 2) ปราสาทหินพิมาย ความเป็นมาของปราสาทหินพิมายตามแนวคิดเป็นการสร้างด้วยคติทางพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่มีอิทธิพลเข้ามาสู่ดินแดนของขอม พระพุทธศาสนาวัชรยานเริ่มปรากฏในเขมรตั้งแต่สมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ. 1474 - 1511 หรือ ค.ศ. 935 - 968) เพราะจารึกเบ็งเวียนได้กล่าวถึงพระอวโลกิเตศวรและนางปรัชญาปารมิตา ผู้ประทานกำเนิดพระชินพุทธะและธาตุทั้ง 5 ในไตรโลก นอกจากนี้จารึกบ้านสับบาก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ดำเนินการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานปราสาทหินพิมาย ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 53 ตอนที่ 34 ลงวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2479 และได้ดำเนินการบูรณะครั้งใหญ่ระหว่าง พ.ศ. 2507 - 2512 โดยกรมศิลปากรร่วมกับรัฐบาลฝรั่งเศสทำการบูรณะปราสาทประธานด้วยเทคนิค “อนัสโตโลซิส

(Anastylosis)” คือ การนำชิ้นส่วนต่าง ๆ ของตัวปราสาทประกอบเข้าด้วยกันตาม หลักวิชาการและนำกลับเข้าสู่ตำแหน่งเดิม รวมทั้งได้บูรณะโบราณสถานในเมืองพิมายอย่าง ต่อเนื่อง กรมศิลปากรได้จัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พิมายขึ้น ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานเปิดอย่างเป็นทางการ 3) ปราสาทหินพนมรุ้ง กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนปราสาทหินพนมรุ้ง เป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2475 ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ต่อมาได้ดำเนินการบูรณะตั้ง เมื่อปี พ.ศ. 2514 จนเสร็จสมบูรณ์ มีการพัฒนาและปรับปรุงดำเนินการเป็นอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จมาเป็นองค์ประธานในพิธีเปิด เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2531 ศาสนสถานแห่งนี้ตั้งอยู่บนยอดภูเขาไฟ อาจเป็นเพราะภูเขามีสภาพสูงไม่มากนักและปากภูเขาไฟยังเป็นแอ่งน้ำธรรมชาติอีกด้วย ประการสำคัญ และ 4) กลุ่มปราสาทตาเมือน มี 3 ปราสาท จากการศึกษาได้ทราบพัฒนาการ ดังนี้ ปราสาทตาเมือนธม จากจารึกปราสาทตาเมือนธม 1 (สร.13) จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 แต่นักโบราณคดีกำหนดอายุปราสาทตาเมือนธมให้อยู่ ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 ตามข้อความจารึกปราสาทตาเมือนธม หลักอื่น ๆ เป็นหลักฐานการสร้างปราสาทตาเมือนธมมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 จากการวินิจฉัยทั้งสองแนวทาง ผู้อ่านแปลจารึกไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่า แนวทางใดน่าจะถูกต้อง ที่สุดแต่จะวิเคราะห์ข้อความของจารึก และจารึกอื่น ๆ ประกอบเพื่อหาแนวโน้มความเป็นไปได้ว่าแนวทางใดน่าจะถูกต้องที่สุด ปราสาทตาเมือนโต๊ด ศึกษาจากจารึกปราสาทตาเมียนโต๊ด (สร. 1, K. 375) อักษรที่มีในจารึกขอมโบราณ พุทธศตวรรษ 18 ภาษาสันสกฤต ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมา ศิลารึกที่เหมือนกันเกือบทุกประการอย่างนี้มีหลายหลัก โดยเฉพาะในประเทศไทยได้พบแล้วขณะนี้รวม 4 หลัก คือ ศิลารึกปราสาท ศิลารึกเมืองพิมาย ศิลารึกด่านประคำ และศิลารึกหลักนี้ สร้างโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกำหนดอายุ จากจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 7 ได้ระบุพระนามของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง คือ ศรีชัยวรมัน ว่าเป็นพระโอรสของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ดังนั้น พระนาม “ศรีชัยวรมัน” ในที่นี้ ก็น่าจะหมายถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งครองราชย์ในช่วง พ.ศ. 1724 - 1761 และ ปราสาทตาเมือน (บายกริม) ในปัจจุบันประมาณ 2534 - 2535 หน่วยศิลปากรที่ 6 ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งค่ายัน รวมทั้งออกแบบบูรณะโบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเมือนปัจจุบันประมาณ 2536 ได้ดำเนินการบูรณะปราสาทตาเมือน (บ้านมีไฟ) เป็นแห่งแรกของโบราณสถานกลุ่มนี้ ควบคู่ไปกับการบำรุงรักษา ปัจจุบันประมาณ 2537 กรมศิลปากรได้จ้างเหมา ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไพรลดา ดำเนินการบูรณะปราสาทตาเมือนโต๊ด (อโรคยศาล) ส่วนของปราสาทประธานกับบรรณาลัยหรือวิหาร

คติการสร้างกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ พบว่า 1) ปราสาทสระกำแพงใหญ่ สร้างขึ้นในคติศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาหายาน เพื่อเป็นที่ประดิษฐานเทวรูป พบปฏิมากรรมสำริดขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าเป็นรูปของนันทิเกศวร (นันทิเศว) เป็นศิลปะขอมแบบบาปวนตอนปลาย สำคัญมากนับเป็นปฏิมากรรมชิ้นเอกชิ้นหนึ่งที่พบในประเทศไทย ปัจจุบันจัดแสดงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย จังหวัดนครราชสีมา 2) ปราสาทหินพิมาย สร้างจากคติทางพระพุทธศาสนาวัชรยาน ที่มีอิทธิพลเข้ามาสู่ดินแดนของขอม พุทธศาสนาลัทธิวัชรยานได้มีการวางรากฐานในอารยธรรมเขมรมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 10 และคงแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในที่ราบสูงโคราชช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 กลางคริสต์ศตวรรษที่ 11 จากนั้นก็เจริญรุ่งเรืองที่สุด ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยมีศูนย์กลางของลัทธิวัชรยานในประเทศที่เมืองพิมาย และมีปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานที่สำคัญในลัทธินี้ 3) ปราสาทหินพนมรุ้ง สร้างขึ้นเนื่องในคติศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ซึ่งนับถือพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด องค์ประกอบและแผนผังของปราสาทหินพนมรุ้ง ได้รับการออกแบบให้มีลักษณะเป็นแนวเส้นตรง และเน้นความสำคัญเข้าสู่จุดศูนย์กลาง นั่นคือ ปราสาทประธานซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก และ 4) กลุ่มปราสาทตาเมือน สร้างจากคติความเชื่อทางศาสนา มีดังนี้ (1) ปราสาทตาเมือนธม สร้างจากคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย (2) ปราสาทตาเมือนโต๊ด สร้างจากคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา เป็นอโรคยศาล (สถานพยาบาลของชุมชน) และ (3) ปราสาทตาเมือน (บายกริม) สร้างจากคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทหายาน เป็นศาสนสถานที่สำคัญสร้างขึ้นเพื่อเป็นธรรมศาลา (ที่พักคนเดินทาง)

สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ พบว่า 1) ปราสาทสระกำแพงใหญ่ มีดังนี้ พระพุทธรูปนาคปรก และรอยพระพุทธบาทจำลอง 2) ปราสาทหินพิมาย มีดังนี้ ทับหลังภาพสลักเล่าเรื่อง พระวัชรสดัรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 “พระพุทธเจ้าที่ยังมีชีวิต” พระนางศรีชัยราชเทวี พญานาค 7 เศียร สิงห์ พระพุทธรูปพระ

รูปเคารพในพุทธศาสนาหายาน ข้อความว่า “.....ได้แล้วกระทำแล้ว”..... การบูชาและถวายแด่พระพุทธรูป พระพุทธรูปนาคปรก ทับหลัง พระชินพุทธะ ทับหลัง อมิตาภะและอิตามาร ทับหลัง พระวัชรินและธิดาทั้ง 8 ทับหลัง นางกาลราตรี ทับหลัง มารผจญ ทับหลัง นางชากิณิธรรมบาล ทับหลัง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแปลงรัศมี ทับหลัง พระพุทธรูปยืนประทับทรงเครื่อง และจารึกปราสาทหินพิมาย 3) ปราสาทหินพนมรุ้ง มีดังนี้ การสร้างสระน้ำเป็นทานของพระเจ้าศรีสุริยวรมัน และบรรณาลัย และ 4) กลุ่มปราสาทตาเมือน มีดังนี้ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กร ศิลปะนครวัด พระพุทธรูปปางสมาธิ (ในซุ้มเรือนแก้ว) คุณธรรมและนรก พระพุทธรูป พระชินะและพระไภษัชคุรุไวฑูรยะ พระศรีสุริยวโรจนาจันทโรจและพระศรีจันทรวโรจนาโรหิตะ พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว สวรรค์ โรค เกษษ และบุญกุศล

วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานได้ พบว่า 1) พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ เป็นสัญลักษณ์ของความสงบ ความร่มเย็น การปกป้องคุ้มครอง และความมั่นคงในการปฏิบัติธรรม 2) พระวัชรสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์สำคัญในพระพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ การชำระล้างบาปกรรม การบรรลุธรรมขั้นสูงสุด การสร้างสมาธิ การปฏิบัติบูชา และเจริญสมาธิภาวนา 3) รูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอวโลกิเตศวร เปรียบพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ที่เกิดมาเพื่อปัดเป่าทุกข์ภัยให้แก่ราษฎร 4) พระนางศรีชัยราชเทวี พบในปราสาทหินพิมาย พระชายาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็เปรียบได้กับนางปรัชญาปารมิตาองค์แห่งความรู้และปัญญา 5) ทับหลังพระพุทธรูปยืนประทับทรงเครื่อง เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นมีเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ มีนัยยะหมายถึงพระพุทธเจ้าในฐานะจักรพรรดิราช ผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่ากษัตริย์ทั้งปวง 6) การสร้างสระน้ำเป็นทานของพระเจ้าศรีสุริยวรมัน เป็นการสร้างบารมีที่ยิ่งใหญ่และเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมของกษัตริย์ที่มีต่อราษฎร 7) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ถือว่าเป็นผู้มีเมตตากรุณาอันยิ่งใหญ่ 8) พระศรีสุริยวโรจนาจันทโรจ (พระหม้อยาเล็ก) เป็นพระโพธิสัตว์อันทรงทรงคุณดังผู้รักษาแสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ 9) พระศรีจันทรวโรจนาโรหิตะ (พระหม้อยาใหญ่) เป็นพระโพธิสัตว์อันทรงทรงคุณดังผู้รักษาแสงสว่างแห่งพระจันทร์ และ 10) พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว เปรียบกับความบริสุทธิ์ ความเจริญรุ่งเรือง และความงดงาม เป็นต้น

2. อภิปรายผล

ปราสาทหินพิมาย เป็นปราสาทหินแบบบาปวน ตั้งอยู่ในอำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เพื่อใช้เป็นเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ และเปลี่ยนเป็นพระพุทธศาสนา นิยามหายาน ในเวลาต่อมา ตามความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์และโลกมนุษย์ ลักษณะผังของปราสาทหินพิมายนั้นสร้างขึ้นคล้ายเขาพระสุเมรุ มีองค์ปราสาทประธาน ซึ่งอยู่ใจกลางของเทวสถาน เป็นเสมือนทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ สอดคล้องกับ สิริภพ สอนดง (2557 : 44) พบว่า ปราสาทหินพิมายเป็นเมืองที่สร้างตามแบบแผนของศิลปะเขมร มีลักษณะเป็นเวียงสี่เหลี่ยม จากหลักฐานศิลปจารึกและศิลปะสร้างบ่งบอกว่า ปราสาทหินพิมายคงเริ่มสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ในฐานะเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบบาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งหมายถึงปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นสถานที่ทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

รูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 “พระพุทธรูปที่ยังมีชีวิต” ประติมากรรมรูปเหมือนนี้ ปรากฏอยู่กับรูปพระนางศรีชัยราชเทวี พบที่ปรางค์พรหมทัต ทางทิศใต้ของปราสาทหินพิมาย เรียกว่า “ท้าวพรหมทัต” แบบศิลปะลพบุรี สร้างจากหินทรายสีขาว ลักษณะเป็นเทวรูปนั่งขัดสมาธิ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา ใบหน้าสงบเย็นและหล่อตอลงเหมือนอยู่ในภวังค์ แต่สิ่งที่ขาดหายไป คือ มือทั้ง 2 นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า ประติมากรรมชิ้นนี้ คือ รูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ของอาณาจักรเขมรโบราณ สอดคล้องกับ จิราวัฒน์ จารุวัฒนาศิริ (2564 : 105 - 108) พบว่า ราชมรรคาเส้นทางจากเมืองพระนคร-พิมาย เป็นเส้นทางที่ใช้สัญจรเชื่อมระหว่างชุมชนมาตั้งแต่ก่อนสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความสำคัญของชุมชนแถบเมืองพิมาย นอกจากเป็นแหล่งทรัพยากรแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเป็นเครือข่ายการปกครองของอาณาจักรเขมรโบราณ พอถึงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงสถาปนาเป็นถนนหลวงซึ่งเป็น 1 ใน 5 เส้นทางสำคัญ พร้อมกับสร้างที่พักคนเดินทาง (ธรรมศาลา) ไว้ตามแนวถนนที่เรียกว่า “เส้นทางราชมรรคา”

พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว ในที่นี้ตีความคำว่า “ดอกบัว” หมายถึง ดอกไม้ชั้นสูงในหลายอารยธรรม เป็นดอกไม้ที่มีปรากฏอยู่ในหลายชนชาติ เป็นดอกไม้ที่มีความหมายและความมงคล ด้วยธรรมชาติที่เป็นเอกลักษณ์ของ ดอกบัว คือ ความสะอาด ความบริสุทธิ์ การกำเนิดใหม่ ความเจริญรุ่งเรือง และความงดงาม สอดคล้องกับ สารณีย์ เหลืองพิทักษ์ (2560: 19) พบว่า พระนาคนเสนก็ได้เปรียบเทียบอย่างเห็นภาพชัดเจน ดุจดอกบัวแม้จะเกิดในดิน ในน้ำ แต่มีสี กลิ่น และรส ที่เลิศกว่า “ดินและน้ำ”

องค์ความรู้จากการวิจัย

ผลจากการศึกษา เรื่อง “วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้” ทำให้เกิด องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 12 องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการศึกษารั้วนี้ ทำให้เกิดองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย 3 ประการ ดังนี้ 1. รูปสัญลักษณ์ (Icon) คือ การศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบของการมองเห็นรูป 2. การกระทำเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Action) คือ การศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบของการกระทำ และ 3. ความคิดเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Thinking) คือ การศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบของความคิด การวิจัยในครั้งนี้ วัตถุประสงค์ ทั้ง 3 ข้อ เกื้อหนุนกันอันก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ในการศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ ได้แก่ รูปสัญลักษณ์ การกระทำเชิงสัญลักษณ์ และความคิดเชิงสัญลักษณ์ และสามารถนำความรู้ที่ได้ ไปประยุกต์ใช้ในการ ท่องเที่ยวปราสาทขอมเชิงอนุรักษ์สืบต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้” มีข้อเสนอแนะซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. รัฐบาล สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กรมศิลปากร และผู้มีอำนาจที่เกี่ยวข้อง ควรมีนโยบายและบรรจุเข้าไปในแผนพัฒนาฯ ขององค์กร ในการช่วยเหลือ ส่งเสริม และสนับสนุนให้ บ้าน วัด และส่วนราชการ (พลังบวร) ต่อไป

2. หน่วยงานท้องถิ่น ในพื้นที่กลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ ควรจัดให้มีการอบรมความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับปราสาทขอม โดยเชิญวิทยากรที่มีความรู้ด้านนี้โดยเฉพาะ มาถ่ายทอดความรู้แก่พระสงฆ์และประชาชนทั่วไป

3. กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ควรมีการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ สังคม ในชุมชน และกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้ อันมีผลต่อการพัฒนาคนในประเทศและควรตีแผ่บทบาทในส่วนนี้ เพื่อสร้างความเข้าใจให้กับสังคม

4. กระทรวงศึกษาธิการ ควรจัดหลักสูตรการเรียนการสอน เป็นการช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรม จะทำให้เกิดประโยชน์ที่ยั่งยืนสืบไป

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ใช้ ChatGPT ในการทบทวนทฤษฎี เอกสาร วรรณกรรม และงานเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2510). รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2 พ.ศ. 2503 - 2504. ศิวพร.

กรมศิลปากร. (2550). ประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). โบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเมือน.

<https://thai.tourismthailand.org/Attraction/โบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเมือน>.

คมลักษณ์ ไชยยะ. (2562). พื้นฐานแนวคิดสัญลักษณ์ของโรลิ่งด์ บาร์ตส์. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 7(2), 27-62.

จิรารัตน์ จารุวัฒนาศิริ. (2564). อิทธิพลแห่งคำสอนพระพุทธศาสนามหายานที่มีต่อการสถาปนาเส้นทางราชมรรคาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, 17(2), 101 - 110.

เชษฐ์ ดิงสัญชลี. (2565). มุทรา ท่าทาง เครื่องทรง สิ่งของ รูปเคารพในศาสนาพุทธ เช่น อินท. มิวเซียมเพรส.

ธัญญกนก สุจริตรัฐ. (2557). พฤติกรรมการสื่อสารของคนไทยที่ไม่เหมาะสมในสังคมออนไลน์ (กรณีศึกษา YOUTUBE.COM) : กราฟิกเคลื่อนไหวที่ใช้ในการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรังสิต]. RSUIR Rangsit University Intellectual Repository. <https://rsuir-library.rsu.ac.th/handle/123456789/1186>.

นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. เมืองโบราณ.

พระครูศรีปัญญาวิกรม เจนทร, ขยาภรณ์ สุขประเสริฐ, และ วิเชียร ขาบุตรบุญทริก. (2563). สัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนอีสานใต้ : รูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรม. วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์, 5(2), 134 - 146.

พระยุพธนา อธิจิตโต และ ฐริศา ไชอำเอี่ยม. (2563). การศึกษาแนวคิดทางอภิปรัชญาของปราสาทขอมในจังหวัดนครราชสีมา. วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, 20(4), 71 - 84.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. อักษรเจริญทัศน์.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมศัพท์สถาปัตยกรรมศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. สำนักงานราชบัณฑิตยสถาน.
- รุ่งนภา จะนันท์. (2553). *การพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ เรื่อง ปราสาทพนมรุ้ง* [สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศศิธร จันทรโิ. (2545). *การศึกษาคติการออกแบบปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร]. Silpakorn University Central Library. <https://sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/2752>.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2550). *จารึกวัดสระกำแพงใหญ่*. <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/511>.
- สมัย สุทธิธรรม. (2546). *หนังสือสารคดี ชุด เส้นทางปราสาท ปราสาทหินพนมรุ้ง*. โอเดียนสโตร์.
- สาธนี เหลืองพิทักษ์. (2560). *การศึกษาวิเคราะห์มหาปฐพีลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในลำนนา* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย]. e-Thesis Central Library Mahachulalongkornrajavidyalaya University. <https://e-thesis.mcu.ac.th/thesis/222>.
- สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์. (ม.ป.ป.). *ปราสาทพนมรุ้ง*. https://www.buriram.go.th/general/tr_phanomrung/Phanomrong.htm.
- สำนักพิมพ์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. (2550). *ประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์*. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สำนักศิลปากรที่ 10 นครราชสีมา. (ม.ป.ป.). *โบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเมือน*. กรมศิลปากร. http://www.virtualmuseum.finearts.go.th/surin/images/ebook/icon_brochure.pdf.
- สิริภพ สอนดง. (2557). *การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย* [สารนิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2530). *วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา*. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรรถพล รังสิวงศ์. (2560). *ธรรมจักร: สัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา*. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 5(3), 184 - 194.
- อุทยานประวัติศาสตร์ พิมาย นครราชสีมา. (ม.ป.ป.). *ประวัติความเป็นมา*. <https://www.finearts.go.th/phimaihistoricalpark/categorie/about>.
- Garebian, K. (2022). *Mythologies by Roland Barthes*. EBSCOhost. <https://www.ebsco.com/research-starters/literature-and-writing/mythologies-roland-barthes>.
- Gottdiener. (1995). *Postmodern Semiotics : Material Culture and the Form of Postmodern Life*. Wiley-Blackwell.
- Liszka, J. J. (1996). *A General Introduction to the Semeiotic of Charles Sanders Peirce*. Indiana University Press.

ฤๅษีอีสาน : ปราชญ์การณใหม่บพบาทที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน

Isan Hermit : A New Generation Leader Who Supports Isan Society and Culture

พระครูสังฆรักษ์พรชัย^{1*} อภินันท์ โปธิ์สาน² และ ธีระพงษ์ มีไธสง³

Phrakrusangkharukphatchara Saiyod^{1*}, Apinyawat Phosan², and Theerapong Meethaisong³

นิสิตปริญญาเอก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม¹

รองศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม²

รองศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม³

Candidate of Ph.D., Faculty Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University¹

Associate Professor Dr., Faculty Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University²

Associate Professor Dr., Faculty Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University³

*Corresponding author, e-mail: ss28052509@gmail.com

วันที่รับบทความ: 29 กรกฎาคม 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 15 ตุลาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 17 ตุลาคม 2568

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้เพื่อศึกษา 1. ศึกษาประวัติและ พัฒนาการฤๅษีอีสาน และ 2. วิเคราะห์บทบาทฤๅษีที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน พื้นที่ศึกษาจังหวัดมหาสารคาม การเก็บรวบรวมจากเอกสารและในพื้นที่วิจัย นำข้อมูลสังเคราะห์ตามวัตถุประสงค์นำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ผลการศึกษาปรากฏดังนี้ 1. ฤๅษีมีมาในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูเป็นนักบวชที่มีควบคู่กับศาสนาเมื่อพุทธศาสนาเกิดขึ้นและได้เผยแพร่เข้ามาพร้อมกันมีความผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นโดยฤๅษีอยู่ในฐานะผู้วิเศษผ่านการรับรู้ผ่านการสื่อสารหลายมิติจึงมีการรับรู้ของผู้คนมาจนถึงปัจจุบัน 2. ฤๅษีเป็นนักบวชที่ถือศีลมีข้อวัตรปฏิบัติข้อห้ามตามวิชาอาคมที่เรียนมาส่วนหนึ่งพระภิกษุบวชฤๅษีควบคู่กันบทบาทในสังคม 1. เป็นผู้รักษาอาการป่วยทั้งทางกายและจิต 2. เป็นที่พึ่งทางใจของผู้คนด้วยเวทมนต์ และ 3. เป็นนักพัฒนาสังคมโดยเสียสละทุนเพื่อสาธารณะประโยชน์ โดยสรุปฤๅษีมีบทบาทที่คุณค่าต่อประชาชนงานวิจัยมีข้อที่จะไปพิจารณาความถูกต้องตามหลักพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ฤๅษีอีสาน, บทบาทฤๅษี, การปรับตัว, สังคมอีสานสมัยใหม่

Abstract

This research aims to 1. study the history of the development of Isan hermits, and 2. analysis the role of hermits towards Isan society and culture. The study area of Mahasarakham province collected data from documents and the research area. The data was synthesized according to the objectives. The research results were presented in a descriptive and analytical form. The results of the study are as follows: 1. They are in Brahmanism - Hinduism. Hermits originated in Brahmanism - Hinduism and coexisted with Buddhism when it emerged and spread and spread together. They are mixed with local beliefs. Hermits are in the position of magicians through perception through multidimensional communication. Therefore, people have been recognize of them until the present. 2. Hermits are Hindu priest who observe precepts and have practices and prohibitions according to the magical knowledge they have studied. Some Hindu priests ordain as hermits. Their roles in society are 1. They are healers of both physical and mental illnesses. 2. They are people's spiritual refuge with magic. 3. They are social developers who sacrifice their funds for public benefit. In conclusion,

hermits have valuable roles for the people. The research has points to consider for accuracy according to Buddhist principles.

Keywords: Isan Hermit, Hermit Role, Adaptation, Modern Isan Society

บทนำ

ปรากฏการณ์ฤๅษีมีมาตั้งแต่ยุคคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์พระไตรปิฎก จนฤๅษีได้เข้ามาในประเทศไทย และเข้ามาในสังคมอีสาน หลักฐานที่แสดงถึงปรากฏการณ์ฤๅษีในสังคมไทยเห็นได้ผ่านตำนานมาตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยอยุธยา ผ่านวรรณคดีอินเดียโบราณหรือวรรณคดีการตะ วรรณคดีไทย นิทานชาดก และนิทานพื้นบ้านของไทย

โดยเรื่องฤๅษีมีต้นกำเนิดในอินเดียสมัยก่อนพุทธกาล เห็นได้ชัดเจนในคัมภีร์พระเวท ที่ได้กล่าวถึงฤๅษีทั้งผู้ชายและผู้หญิง โดยปรากฏตนในฐานะเป็นผู้บำเพ็ญตบะแก่กล้าและสามารถได้ยินได้ฟังความจริงหรือมนตร์จากเทพเจ้าทั้งหลายได้ จากนั้นนำมาสั่งสอนลูกศิษย์และแต่งเป็นบทกวีในรูปโคลกคาถาเอาไว้ ต่อมาจึงถูกนำมาบันทึกเป็นคัมภีร์พระเวทขึ้นไว้ จนทำให้เกิดศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูที่ถือว่าเป็นศาสนาในที่สุด ผู้คนในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ต่างนับถือคัมภีร์พระเวทกันว่า มีที่มาจากพระเจ้าผ่านการได้ยินมา และมีพวกฤๅษีเป็นผู้สืบทอดมายังลูกศิษย์จากรุ่นสู่รุ่น ฤๅษีแปลว่าผู้เห็นความจริงหรือมนตร์ คือเป็นความจริงที่ปรากฏแก่ฤๅษีโบราณรุ่นแรก ๆ เมื่อ 3,500 - 4,000 ปีแล้ว (ศักดิ์ศรี แยมันดดา, 2522) พระเวทที่ฤๅษีรุ่นแรกได้ยินได้ฟังมาจากพระเจ้าเช่นนี้ ได้ถูกแบ่งออกเป็น 4 คัมภีร์ คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวท โดยฤคเวทถือว่าเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุด มีอายุประมาณ 1,500 ปีก่อนคริสตกาล ขณะที่อถรรพเวทจัดเป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลังกว่าคัมภีร์พระเวทอื่น ๆ คือมีอายุประมาณ 500 - 800 ปีก่อนคริสตกาลเท่านั้น (วิมลศิริ ร่วมสุข, 2522)

คัมภีร์พระเวททั้ง 4 ถือเป็นรากฐานสำคัญแห่งระบบความเชื่อพราหมณ์ - ฮินดู และเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพระวจนะของเทพเจ้าที่สอนสั่งและถ่ายทอดมาโดยการเปิดเผย (วิวรณ์) ทั้งแก่พวกฤๅษีผู้ชาย เช่น ฤๅษีอัสตยะ ฤๅษีวิศวามิตร และพวกฤๅษีผู้หญิง (ฤๅษิกา) เช่น ฤๅษิกาวิศวารา ฤๅษิกาอปรา ฤๅษิกาโลปามุทรา (อภิญวัฒน์ โพธิ์सान, 2560) ฤๅษีหรือฤๅษิกาเหล่านี้ มีความหมายว่าเป็นผู้ถือเวทหรือถือบวชพวกหนึ่ง โดยการสละบ้านเรือนออกไปบำเพ็ญพรตเพื่อแสวงหาความสงบ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ดังนั้น ฤๅษีในทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู จะเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมพระเวท ที่ชาวฮินดูปัจจุบันเชื่อว่า เป็นคัมภีร์ที่ศักดิ์สิทธิ์แบบศรัทธา คือเกิดจากการเปิดเผยถ้อยคำอมตะของสิ่งสูงสุดสุจิตของฤๅษี ผู้ที่มีความสามารถยังรู้ความจริงหรือมนตร์โดยตรง ไม่ใช่เกิดจากการที่มนุษย์จดจำคำสอนของมนุษย์สืบทอดกันมา ดังนั้น จึงถือกันว่า ฤๅษีในยุคพระเวทเป็นผู้หยั่งรู้ความจริงหรือมนตร์และเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา

ฤๅษีและความเชื่อฤๅษีมีใช้อยู่เฉพาะในอินเดียโบราณ ยังมีปรากฏตัวตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย โดยเฉพาะในช่วงที่ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูและพระพุทธศาสนาแผ่เข้าสู่สุวรรณภูมิ จึงเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ ของฤๅษีปรากฏเป็นตำนานเรื่องเล่าต่าง ๆ ในฐานะเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และที่ปรึกษาด้านการสร้างอาณาจักรหรือนครที่สำคัญหลายแห่ง โดยเฉพาะพงศาวดารสมัยโบราณ หรือจดหมายเหตุเก่า ๆ จะกล่าวถึงตำนานไว้ว่า วาสเทพฤๅษีกับสุกกทันตฤๅษีได้เป็นผู้สร้างเมืองทวารวดี ในตำนานลานเงิน - ลานทองที่บรรจุไว้พร้อมกับพระพิมพ์โบราณ จะมีความเชื่อว่า ฤๅษีได้เข้ามาในประเทศไทยที่เมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองพิษณุโลก เมืองพิจิตร เมืองสุพรรณ โดยมีฤๅษี 11 คน มีฤๅษีผู้เป็นใหญ่ 3 คน คือ ฤๅษีพิลาไลย ฤๅษีตาไฟ และฤๅษีตาวิ ถูกอันเชิญให้เป็นองค์ประธานในการทำการปลูกเสกพระเครื่อง ประดิษฐานเงินทองด้วยฤทธิ์เดชไว้ให้แก่พระยาศรีธรรมไตรราช (มนัส โอภาส, 2533) และในคำไหว้ครูหรือพิธีบวงสรวงอันศักดิ์สิทธิ์ ก็จะมีการพูดถึงฤๅษีโดยหมอพราหมณ์ผู้ทำพิธีกรรม โดยจะมีการอัญเชิญฤๅษีต่าง ๆ มาร่วม เป็นเกียรติและเป็นพยานรู้เห็นในการทำพิธีกรรมแต่ละครั้ง ฤๅษีที่คนไทยรู้จักมากที่สุด ก็คือ ฤๅษีนารอด พระฤๅษีตาวิ และพระฤๅษีตาไฟ ซึ่งมีมาตั้งแต่โบราณกาล

ในวรรณคดีไทย ฤๅษีมีความสำคัญอย่างมากมาตั้งแต่สมัยโบราณ และได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีของอินเดียโบราณหรือวรรณคดีการตะ ฤๅษีในวรรณคดีไทยจะมีอยู่ 2 ประเภท คือ ฤๅษีในวรรณคดีสันสกฤตของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และฤๅษีในวรรณคดีบาลีของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังมีวรรณคดีชิ้นเอกของโลก 2 เรื่องที่เกิดใน

ยุคมหากาพย์ คือ รามายณะ โดยมีฤๅษีวาลมิกิเป็นผู้แต่ง และมหาภารตะ โดยมีฤๅษีวยาสเป็นผู้แต่ง (ศักดิ์ศรี แยมันดดา, 2522) ความเชื่อเรื่องฤๅษีที่ปรากฏในตำนานหรือภูมิลักษณ์ พิธีไหว้ครูหรือพิธีบวงสรวง ตำนานลานเงินลานทอง วรรณคดีไทย นิทานชาดก และนิทานพื้นบ้านของไทย จะปรากฏเป็นตำนานเรื่องเล่าในวรรณคดีสันสกฤตของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และวรรณคดีบาลีของพระพุทธศาสนา ฤๅษีถูกเชื่อว่าเป็นผู้มีอยู่จริง แม้ว่าจะพิสูจน์ไม่ได้ แต่กระนั้นก็มีผู้นับถือฤๅษี และมีความเชื่อในลัทธิฤๅษี จนมีปรากฏการณ์ฤๅษีให้เห็นอัตลักษณ์มาจนถึงปัจจุบัน

อีสานเป็นสังคมที่ก้าวเข้าสู่ความเป็นวิถีอีสานใหม่มาตั้งแต่ปี 2530 เนื่องจากมีแรงผลักดันให้สร้างอัตลักษณ์ใหม่ ๆ เพื่อความก้าวหน้าทันสมัยหรือไม่ล่าหลัง มีการตื่นตัวทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และมีจินตนาการใหม่ ๆ เกี่ยวกับการดำรงชีวิต การมีทักษะความสามารถต่อความต้องการของโลกาภิวัตน์ การมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมใหม่ ๆ โดยมีจิตสำนึกของแรงปรารถนาในการยกระดับคุณภาพชีวิต และผลิตสร้าง อัตลักษณ์ทางสังคมของตนเอง ที่มีรากฐานมาจากความรอบรู้และโลกทัศน์ ที่ถูกหล่อหลอมด้วยการศึกษา (ธนพฤษช์ ชามะรัตน์ และคณะ, 2554) อีกทั้งผู้คนในสังคมอีสานก็ยังมีใจฝืนและแรงบันดาลใจ ที่มีพื้นฐานจากแรงผลักดัน ให้คนอีสานได้ยกระดับความเป็นอยู่และฐานะเป็นผู้มีความทันสมัย และภาคภูมิใจกับอัตลักษณ์ที่ทันสมัย จึงมี การปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมในความเป็นอีสานใหม่ คือ เป็นนักต่อสู้ชีวิตที่มีจินตนาการใหม่ ๆ มีการศึกษา และมีการเปิดรับแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับผู้คนที่หลากหลาย ซึ่งอัตลักษณ์ของความเป็นอีสานในบริบทอีสานใหม่เช่นนี้ ก็มีการเชื่อมต่อกับนานาชาติทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วย (พัฒนา กิตติอาษา, 2557)

เมื่อฤๅษีได้เข้ามาในบริบทสังคมอีสาน ก็ได้มีการผสมผสานความเชื่อของพราหมณ์ - ฮินดู และความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ฤๅษีจากอดีตนั้นจะอยู่ตามป่า ตามเขา และตามถ้ำ เมื่อเข้าสู่สังคมอีสาน ก็ได้ปรากฏตัวตนว่าเป็นผู้เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน จึงทำให้เกิดปรากฏการณ์ฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ ที่ซึ่งมีการปรับตัวและมีการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ของตนเพื่อให้เข้ากับสังคมอีสานสมัยใหม่ ที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา บทความวิจัยนี้ต้องการจะศึกษาการปรับตัวและการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ของฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ โดยเชื่อว่าจะเอื้อประโยชน์อย่างยิ่งต่อความเข้าใจเกี่ยวกับการปรับตัวและการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ของฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ได้

วัตถุประสงค์วิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการฤๅษีอีสาน
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทฤๅษีที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน

การทบทวนวรรณกรรม

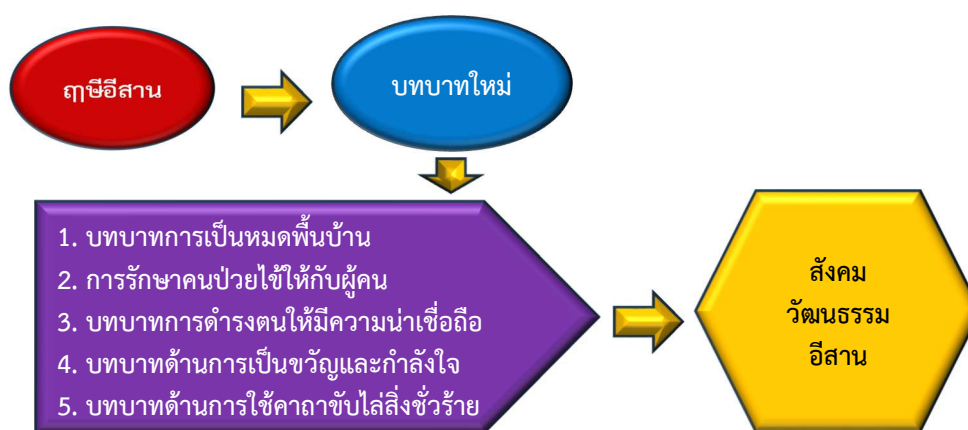
ฤๅษีมีมาอย่างยาวนานน่าจะเริ่มมีตั้งแต่อ่อนพุทธกาล (พระธรรมกิตติวงศ์, 2550) คำว่า “ฤๅษี” หรือ “ฤๅษี” ตรงกับคำในภาษาบาลีว่า “อิสิ” ซึ่งมาจากรากศัพท์ว่า “อิส” แปลว่า แสวงหา ประารถนา หรือไปถึง ในทางพุทธคำนี้ถูกนำมาใช้เพื่อเรียกบุคคลผู้แสวงหาคุณความดี มีศีลเป็นต้น บ้างก็เป็นที่เรียกบุคคลผู้ปรารถนาความหลุดพ้น บ้างก็หมายถึงบุคคลผู้ไปถึงสุดดี มีภพชาติที่ดี เป็นต้น (สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์, 2558) การกำเนิดพระฤๅษี พระฤๅษีในศาสนาพราหมณ์กับพระฤๅษีในศาสนาพุทธ การแบ่งชั้นตามลำดับภพของพระฤๅษี : พระฤๅษีชั้นพรหม พระฤๅษีชั้นเทพ พระฤๅษีชั้นดิน การจำแนกประเภทขององค์พระฤๅษี พระฤๅษีจีนและการแยกประเภทของพระฤๅษีด้วยรูปลักษณ์และวัตรปฏิบัติ พระฤๅษีในพระพุทธศาสนา ความแตกต่างของเศียรครูกับหัวโขน ขั้นตอนและกรรมวิธีการสร้างพระฤๅษีแบบโบราณ พิธีไหว้ครูและการครอบเศียร การบูชาพระฤๅษีทั่วไปแบบถูกต้องคาถาบูชาและการสวดขอพร มีมาตั้งแต่ยุค พระเวทไปจนถึงยุคก่อนเริ่มต้นคริสตกาล โดยศึกษาคำนี้ผ่านชื่อสำคัญซึ่งใช้เรียกฤๅษีที่ปรากฏทั้งในหลักฐานของฝ่ายพราหมณ์และฝ่ายพุทธ รวมทั้งผ่านการวิเคราะห์ธรรมชาติของ “ความเป็นนักบวช” (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2562) ที่เข้าใจกันเวลานั้น ผลการศึกษาพบว่า ไม่มีความหมายใดที่ถูกอธิบายไว้ในสายพราหมณ์ตั้งแต่ยุคพระเวทแสดงถึงฤๅษีในฐานะ ของนักบวชแบบถอดถอน ความเป็นนักบวชของฤๅษีถูกกำหนดจากคุณสมบัติภายในของฤๅษีบางท่าน ไม่ได้ถูกกำหนด จากวิถีชีวิตของฤๅษีทั่วไป คำอันเหมาะสมที่สามารถนำมาใช้เรียกฤๅษีแบบพราหมณ์ในทางพุทธ คือ คำว่า

“ดาบส” ไม่ใช่ “มุณี” ส่วนคำว่า “มุณี” และ “บรรพชิต” อนุโลมใช้เพื่อเรียกครูฤๅษีบางคน que เข้าสู่กระแสนิพพานแล้ว หรือมีวิถี ชีวิตแบบถดถอยเช่นสมณะเท่านั้น

ความเชื่อเรื่องฤๅษีในสังคมไทยมีมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรูปแบบของวรรณกรรมเรื่อง รามเกียรติ์และสถาปัตยกรรมที่อยู่ตามวัดวาอาราม ทั้งนี้ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับฤๅษีได้ แพร่กระจายเข้าสู่พื้นที่ต่าง ๆ ของสังคมไทยในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อปฤๅษีบรมครูที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2515 จนถึง (จิเนวร ฟาดิษฐ์, 2561) ปัจจุบัน โดยเรื่องของความเชื่อปฤๅษีบรมครูนั้น เจ้าสำนักได้สร้างสัญลักษณ์เกี่ยวกับปฤๅษีบรมครูโดยแบ่ง ออกเป็น 1.ตัวแบบของความจริง คือความคิดความเชื่อเกี่ยวกับฤๅษีบรมครูซึ่งเป็น “ครูฤๅษี” ที่อยู่ในป่าทาง ภาคใต้ของประเทศ ไทยรวมถึงความศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ 2.ตัวแบบสำหรับความจริง คือรูปเคารพปฤๅษีบรมครู ทั้งตัวแบบของความจริงและตัว แบบสำหรับความจริงทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัยบทบาทใหม่ของฤๅษีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน

วิธีการดำเนินการวิจัย

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย 1. เจ้าสำนักฤๅษี 5 สำนัก 2. พระสงฆ์ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาฤๅษี จำนวน 5 รูป 3. ประชาชนชาวบ้าน/ผู้อาวุโส จำนวน 5 คน 4. นักวิชาการ/คณาจารย์ จำนวน 3 คน 5. ลูกศิษย์ของ สำนักฤๅษีในแต่ละสำนักสำนักละ 2 คน จำนวน 10 คน 6. ประชาชนที่มีความเชื่อในตัวฤๅษี จำนวน 5 คน และ 7. ประชาชนที่ไม่มีความเชื่อในตัวฤๅษี จำนวน 5 คน

เครื่องมือการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

งานวิจัยนี้ใช้แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ แบบสำรวจ และแบบสังเกต โดยดำเนินการศึกษาเอกสาร และเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในสร้างเครื่องมือวิจัย การศึกษา และการวิเคราะห์ผล หาคุณภาพของเครื่องมือวิจัยโดยหาความเที่ยงตรง IOC (Index of Item Objective Congruence) โดยได้ค่าตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไปถือว่าใช้ได้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ดำเนินการสำรวจพื้นที่วิจัยและวิธีการดำเนินงาน โดยการเลือกสำนักฤๅษีที่มีประวัติยาวนานเป็นที่รู้จัก และกลุ่มคนในท้องถิ่นให้ความเคารพนับถือประกอบด้วย 1. สํารวจเจ้าสำนักฤๅษี 5 สำนักในจังหวัดมหาสารคาม คือ 1) สำนักปฏิบัติธรรมพุทธชนันติ บ้านโนนทอง ตำบลดอนหว่น อำเภอกะถั่ว จังหวัดมหาสารคาม 2) สำนักอาศรม ปฤๅษีทองคำ (ฤๅษีอาจารย์ทอง) บ้านดัว ตำบลเขวาสี อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม 3) สำนักฤๅษีอาจารย์ไก่ (เจ้าน้อย

มหามนต์) บ้านแสนสุข ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม 4) สำนักฤๅษีคัมภีร์ อาศรมพระมหามุนี
ครูธรรม 9 โกฎิ ตำบลเชียงยืน อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม และ 5) สำนักฤๅษีพระอาจารย์เรืองศักดิ์ (พระครู
ปัญญาสุทธาภรณ์) วัดเครือวัลย์สุทธาวาส หมู่ที่ 6 ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม 2) วางแผนการทำงาน
เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม และ 3) จัดระบบข้อมูลและรวบรวมงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดขอบเขตด้านเวลาใน
การลงพื้นที่เพื่อการเก็บข้อมูล เป็นเวลา 15 เดือน ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2565 ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2566

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นวิจัยที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ การสังเคราะห์เนื้อหาจากข้อมูลที่ได้
จากการสัมภาษณ์ ทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูล ที่มีความสัมพันธ์กันเชื่อมโยงกันกับกรอบแนวคิดและทฤษฎี อธิบาย
ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้งให้ตรงตามประเด็นวิจัย จากการสรุปผลการศึกษาวิจัยและ
วิเคราะห์เรียบเรียงเอกสารตามประเด็นที่กำหนดตามวัตถุประสงค์การวิจัย และการนำเสนอข้อมูลการวิจัยแบบ
พรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

งานวิจัย เรื่อง “ฤๅษีอีสาน : ปรากฏการณ์ใหม่บทบาทที่ต่อสังคมวัฒนธรรม” มีผลการวิจัยปรากฏ ดังนี้

1. ผลการศึกษาประวัติและพัฒนาการฤๅษีอีสาน

ฤๅษีหรือดาบสมิมาก่อนพุทธกาลคำว่า “อิสิ” คือ “อิสุ” ด้วย ก็บ่งนัยถึงความหมายทางธรรมหรือความ
ปรารถนาทางโลกหรือทางธรรมก็ได้เช่นกัน ความหมายของคำว่า “ดาบส” แสดงสถานภาพของฤๅษีตามคติพราหมณ์ -
ฮินดูได้เหมาะสมกว่าความหมายของคำว่า “มุนี” แสดงสถานภาพของคนเข้าสู่กระแสนิพพานเป็นอริยบุคคล “มุนี”
ในแบบพระพุทธศาสนาจึงไม่แสดงถึงวิถีชีวิตของฤๅษี ในประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ สถานภาพแบบฤๅษีผู้มีคุณธรรม
สูงและถือพรตบำเพ็ญตบะ ศาสนาพราหมณ์ฮินดูเทพเจ้าสูง ตริมูรติ พระศิวะ พระวิष्ณู พระพรหมมีสถานะเป็น
มหาฤๅษีและศาสนิกชนหน้าที่สูงของชีวิตของผู้ศรัทธาคือการออกบวช พุทธศาสนาและพราหมณ์ฮินดูได้แพร่ขยายเข้า
มาเมื่อหลายในดินแดนประเทศไทย นักบวชทั้งสองศาสนาได้มีประชาชนนับถือผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือปรากฏรูปสลักฤๅษีอย่างชัดเจนตามปราสาทหินสมัยขอมหลายหลังหลายสมัย จารึกปราสาท
พระขรรค์สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ระบุถึงพระองค์ทรงให้สร้างอโรคยศาลตามเส้นทางที่เชื่อมต่อกับพระนครที่มีศูนย์กลาง
ที่กัมพูชาในปัจจุบัน สถานที่ดังกล่าวสร้างสำหรับประชาชนเพื่อรักษาโรคทางกายและจิตใจจารึกระบุว่ามีการมีฤๅษีเป็นผู้ดูแล
สมัยวัฒนธรรมลาวที่ทราบโดยทั่วไปว่าชาวอีสานถ้าย่เรื่องราวของฤๅษีผ่านวรรณกรรมจินตนาเนื้อหาสู่การวาดภาพ
จิตรกรรมบนผนังอุโบสถและผ้าผะเหวด(พระเวสสันดรชาดก) มาถึงสมัยที่มีโทรทัศน์การสร้างภาพยนตร์ละครจักร ๆ
วงศ์ ๆ ตัวละครที่มีฤๅษีเป็นผู้มีบทบาทเหตุดังกล่าวจึงให้ประชาชนในจิตสำนึก ความเชื่อยังผูกพันกับเวทมนต์เครื่องราง
ของขลังผู้ที่เรียนเวทมนต์เล่าสืบต่อว่าวิชาอาคมสืบทอดมาจากฤๅษีรูปเคารพสร้างรูปหล่อ ภาพเขียนในแผ่นยันต์
สมัยที่นักบวชเหล่านี้เริ่มมีตัวตนเกิดขึ้นช่วงที่ความเชื่อจิตคามรามเทพระบาดทั่วประเทศมีหลายบุคคลนั่งผ้าลายเสือเข้า
พิธีปลุกเสกวัตถุมงคลรูปแบบการดำรงตนส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากภาคกลาง ชีวิตที่ไม่มีเสถียรภาพของประชาชนขาด
ความมั่นคง ความรัก ความทุกข์ ความกลัว ความอยากสมหวังจึงหาที่พึ่งทางใจ ปรากฏการณ์ใหม่จึงการตั้งสำนัก ที่พบ
ได้ทั่วไปในภูมิภาคนี้

ปรากฏการณ์ครั้งใหญ่ในพื้นที่วิจัยคือวันนี้ 18 สิงหาคม พ.ศ.2562 ที่ลานหน้าว่าการอำเภอเมือง
มหาสารคาม ผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคามเป็นประธานเปิดงาน “พุทธศาสตร์ มุนีศิลป์ ภูมิปัญญาพื้นถิ่นตักสิลา
2019” เพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้ทางด้านวัฒนธรรม มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อแต่ละท้องถิ่นที่เกิดขึ้นใน
รูปแบบวิชาการ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่จากการเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในความหลากหลายทางวัฒนธรรมในงาน
การรวมตัวของฤๅษีจากทั่วทุกภาคของประเทศไทยและจากต่างประเทศมาถึงปัจจุบันชาวอีสานบางส่วนให้ความเคารพ
นับถึงเช่นเดิม

2. ผลการวิเคราะห์บทบาทฤๅษีที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน

สำนักฤๅษีในสังคมอีสานปัจจุบัน ตั้งอยู่ใน “อีสานสมัยใหม่” โดยเฉพาะจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีความ
เจริญและความเปลี่ยนแปลงแตกต่างจากอดีต ฤๅษีมีภาพปรากฏให้เห็นหลังการเรียนเป็นฤๅษีมาแล้วว่า ท่านแสดง

บทบาทเป็น “หมอพื้นบ้าน” ผู้ที่คอยช่วยเหลือผู้คนที่เดินทางมาให้ทำการรักษาหรือปรึกษาปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาสังคม โดยท่านใช้วิธีการรักษาแบบธรรมชาติ ไสยศาสตร์ และพุทธศาสตร์ร่วมกัน เพื่อบำบัดทุกข์และภัยพิบัติ ดังสุขฤทัย (2543 : 52 - 56) ได้กล่าวว่า การเจ็บป่วยที่เกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มหมอผี เป็นหมอที่ทำหน้าที่ไขข้อข้องใจให้แก่ชาวบ้าน โดยการทำนายทายทักหา เช่น คนทรง หมอตำรา 2) กลุ่มหมอสูตรหรือหมอสะเดาะเคราะห์ เป็นหมอที่ทำหน้าที่แก้ไขปัญหให้กับชาวบ้าน เพื่อให้เกิดความสบายใจหรือมีความมั่นใจผ่านการทำพิธีกรรมให้ เช่น เฒ่าจ้ำ (กะจ้ำ) หมอสู่วัฒนหรือหมอสูตร หมอสะเดาะเคราะห์ และ 3) กลุ่มหมอธรรมและหมอผีฟ้า ซึ่งหมอกลุ่มนี้จะให้คำตอบเกี่ยวกับสาเหตุของความเจ็บป่วยด้วยการนั่งทางในและให้การรักษาหลังจากรู้สาเหตุของการเจ็บป่วยแล้ว นอกจากนี้ยังมีความเจ็บป่วยที่เกิดจากสาเหตุธรรมชาติ จึงมีหมอสมุนไพร หมอยา หมอไม้ หมอฝนยา หมอตำยา หมอตำแย หมอเป่า หมอกระดุก และหมอนวด เป็นผู้ทำการรักษาให้ ซึ่งหมอเหล่านี้ล้วนเรียกว่า “หมอพื้นบ้าน” ทั้งสิ้น

ในช่วงที่ดำเนินการลงสนามเพื่อไปสัมภาษณ์ท่านผู้รู้ พบว่าฤๅษีในสังคมอีสานส่วนใหญ่มีบทบาทเป็นหมอธรรม ซึ่ง จารุวรรณ ธรรมวัตร (2528 : 45) ได้กล่าวถึง “หมอธรรม” ไว้ว่า หมอธรรมนับเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะชัดเจนเป็นรูปธรรม การเกิดขึ้นของหมอธรรมมีจุดเริ่มต้นจากมูลเหตุแห่งชีวิตที่ว่าด้วยอาการเจ็บป่วยและการรักษาโรค โดยจะพบว่า ความเชื่อที่สำคัญของคนในพื้นที่อีสาน ที่มีการติดต่อกันในขณะนั้น ได้มีการรับและแลกเปลี่ยนความเชื่อที่ว่า โรคภัยไข้เจ็บนั้น ๆ เกิดจากการที่ร่างกายได้รับเชื้อโรค และยิ่งเชื่ออีกว่า เกิดจากการกระทำของผีด้วย ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเชื้อโรคสามารถเยียวยาให้หายได้ด้วยการรักษาโดยใช้ยา แต่ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผี จะต้องได้รับการรักษาจากผีฟ้าหรืออำนาจอย่างอื่น ที่มีใช้เฉพาะเขาเท่านั้น กระนั้นเมื่อถึงคราวชีวิตที่จะสิ้นแล้ว ก็ไม่สามารถมีใครที่จะสามารถเหนี่ยวรั้งเอาไว้ได้ คนป่วยที่ได้รับการรักษาจากวิธีการสมัยใหม่ หรือจากยาตามวิธีการของแพทย์สมัยใหม่ไม่ได้ผลแล้ว คนไข้หรือญาติพี่น้องของคนไข้ก็จนปัญญา จึงจำต้องหันหน้าพึ่งทางอื่นในวิถีท้องถิ่น โดยเฉพาะหมอพื้นบ้านที่เชื่อกันว่า ท่านมีขบวนการและวิธีการรักษาตามคติความเชื่อ วัฒนธรรมของท้องถิ่นอีสานมองว่า “หมอ” หมายถึงผู้มีความรู้ ความสามารถ และความเชี่ยวชาญในเรื่องเฉพาะ ส่วน “ธรรม” หมายถึงเวทมนต์คาถาประเภทหนึ่งที่ใช้สำหรับป้องกันและขับไล่ภูติผีปีศาจ ดังนั้น หมอธรรมที่เป็นหมอพื้นบ้าน จึงหมายถึงผู้ที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญในการรักษาโรคและความเจ็บป่วยโดยใช้เวทมนต์คาถาและสมุนไพร

สังคมอีสานในปัจจุบันมีระบบความเชื่อเรื่องหมอธรรม ซึ่งกระจายอยู่ทั่วภาคอีสาน โดยหมอธรรมจะเป็นผู้ที่เรียนรู้วิชาคาถาอาคมและปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม จึงเป็นบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือและใช้ภูมิความรู้ที่มีในการขจัดปัดเป่าผีร้ายไปได้ ดังนั้น เมื่อเกิดการเจ็บป่วยอันมีสาเหตุมาจากการถูกผีร้ายกระทำทำให้ผู้เจ็บป่วย เช่น ผีปอบ ผีโพง เป็นต้น ชาวบ้านจึงมักพาคนป่วยมาให้ หมอธรรมผูกผ้ายและรดน้ำมันดีให้ พร้อม ๆ ไปกับการรักษาด้วยสมุนไพร การปฏิบัติตนของหมอธรรมในฐานะเป็นพระสงฆ์เป็นฤๅษีและจะต้องมีการปฏิบัติแบบดวันหรือไม่ทำตามข้อห้าม ซึ่งเรียกว่า “กะลา” และยิ่งร่วมไปถึงสิ่งที่ควรปฏิบัติและสิ่งที่ควรกระทำถือว่าเป็นการสืบทอดต่อกันมายาวนานด้วย เจ้าสำนักต้องยึดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาตามคติท้องถิ่น ในฐานะผู้ให้การพึ่งพาและช่วยเหลือผู้คนในยามที่ชาวอีสานประสบปัญหาด้านความเจ็บป่วย ซึ่งเป็นไปสอดคล้องกับสภาพสังคมท้องถิ่นอีสานที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีน้ำใจต่อกัน พิธีกรรมสำคัญที่ถือว่าเป็นสาระของการเรียนหมอธรรม ก็คือการให้ความช่วยเหลือผู้เจ็บป่วยด้วยสมุนไพร น้ำมันดี น้ำมัน และคาถาอาคม หรือใช้ผสมกัน ถ้าชาวบ้านเจ็บไข้ได้ป่วย มาขอให้ผูกข้อต่อแขนให้ มาให้รดน้ำมันดี มีผีเข้าหรือเป่าโป่งผีสิง มาขอให้ไล่ผี ขับไล่ปอบ ท่านก็ทำพิธีกรรมให้แก่ชาวบ้าน ฤๅษีทั้งหลายมีวิชาที่เรียนมามีบทบาทดังนี้

1. บทบาทการเป็นหมอพื้นบ้านในการรักษามีวิธีการที่หลากหลาย การเป่า การฝนยา วิชาอาคม การอาบน้ำมันดี อาบน้ำยา และอาบแก้โรคแก้ภัย การแก้เลือดแก้ลม ก็เป็นวิชาที่หมอธรรมเรียนมาและเป็นหมอทำการรักษาให้ผู้ป่วย ตัวอย่างก็เช่น การถูกงูกัด ก็ใช้วิธีเป่า การถูกงูเห่าหรืองูพิษกัด ก็เป่าเช่นกัน โดยไม่ใช้ยาและใช้น้ำมันดี แม้ในการเป็นหมอน้ำมัน หมอธรรมก็ทำการรักษา เช่น เป็นชาเป็นมานหย่อน ก็มียาฝนรักษา มีอาการเจ็บท้องหามักดี ผู้เจ็บป่วยก็มาให้หมอธรรมรักษาให้

2. บทบาทการรักษาคนป่วยไข้ให้กับผู้คน หมอธรรมก็เป็นร่างทรง โดยใช้วิธีเข้าทรงพ่อแก่ตามทรงตามร่างตามที่ตั้งชื่อ ซึ่งธรรมพ่อฤๅษีให้กล่าวว่า “พ่อฤๅษีเฒ่า ย้อนคราเกล้ากระหม่อมเดื่อ พ่อเดื่อ ให้มากุ้มมา

ห่อหุ้มค้ายัน อย่าห่วย ลูกเขาเจ็บป่วยไข้มาได้อาศัย” ก็ให้กล่าวบอกท่าน แต่ไม่มีหนังสือให้เรียน ใช้วิธีจดจำเอาจากครูบาอาจารย์ ซึ่งก็ได้มาจากคำของฤๅษีที่เป็นผู้บอกกล่าวให้ทำตาม หากแต่เมื่อได้แปลจากใบลานแล้ว มาอ่านดู ก็เป็นคำเหมือนกับหมอลำทรงเช่นกัน คือเป็นข้อความเดียวกันอย่างธรรมในธรรมพระไตรธรรม 9 โภฏี เป็นต้น ก็

3. บทบาทการดำรงตนให้มีความน่าเชื่อถือ การบพทศมคคองธรรม ไหว้พระ และแสดงความคารวะ ซึ่งคล้ายกับพระสงฆ์สวดมนต์ ผู้เป็นหมอธรรมก็ต้องเรียนรู้ โดยเริ่มต้นด้วยกล่าวว่า “นะโม ตัสสะ พุทธัง สาระณัง คัจฉามิ” จากนั้นนำขันดอกไม้ยักขึ้น พร้อมกับกล่าวว่า “ผู้ข้าเก็บดอกไม้สืลาขอสมมาพ่แม่...” ซึ่งจะเป็นคำพูดมากกว่าอ่าน และกล่าวถึงเทวดาเพื่อแต่งแก้ เสียดเคราะห์ เหมือนกันกับสมัยโบราณ การเรียนธรรมก็เรียนไล่ไปตั้งแต่ “ชะล่อชะแล้” และเรียนจากคองธรรมเล็ก ๆ ซึ่งมีหลายคองธรรมโดยเป็นพวกมนต์ เป้าคางทุม เป้าวัด (งูสวัด) เป้าถ้ำ เป้าผี เป้าเพชร เป้าทอง เป็นต้น

4. บทบาทด้านการเป็นขวัญและกำลังใจการอาบน้ำว่านเพื่อเป็นการอยู่ยงคงกะพัน แคล้วคลาด และรักษาโรคภัยไข้เจ็บ โรคต่าง ๆ และภูตผีปีศาจ หมอธรรมก็ได้เรียนรู้มา โดยมียามิว่านและเวทมนต์คาถาเป็นเครื่องรักษา ยาก็เป็นจำพวกไม้วานและพวกหัวว่าน ถ้าทำให้ผู้ป่วยอาบแล้ว ผู้หายป่วยก็จะต้องมีข้อชะล่า เป็นข้อห้าม คือไม่ให้ทานลาบเลือด ไม่เป็นชู้กับภรรยาชาวบ้าน และถือศีลห้าสังฆหรือเนื้อสัตว์ 30 อย่าง ความเชื่อในเรื่องอาบน้ำว่านนี้ก็จะมีหัวปลี และน้ำหมอก ซึ่งฤๅษีอาจารย์ก็ได้เรียนมากับครูบาอาจารย์ โดยการอาบน้ำว่านแบบนี้เป็นเรื่องที่มีมาตั้งแต่สมัยที่มีคอมมิวนิสต์ ถูกทางการไล่จนมาถึงสำนักฤๅษี จนได้เรียนรู้และปฏิบัติต่อจากครูบาอาจารย์มาจนถึงปัจจุบัน

5. บทบาทด้านการใช้คาถาขับไล่สิ่งชั่วร้ายเมื่อมีผีปอบเข้าผู้คนในชุมชน สังคมอีสานแม้ก้าวสู่ความทันสมัยแต่ความเชื่อมีการเปลี่ยนไปบ้าน ความเชื่อเรื่องผียังเล่าสืบทอดกันมาเมื่อประชาชนสิ่งชั่วเข้าสิงจึงใช้ความรู้เรื่องไสยศาสตร์ช่วยแก้ปัญหา

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

1. ประวัติพัฒนาการ ฤๅษีอีสาน ฤๅษีมีมาก่อนพุทธกาลคำว่า”อิสิ” คือ “อิส” ด้วย ซึ่งเป็นผู้ที่ปฏิบัติได้ทั้งทางโลกและทางธรรม การมีมาของฤๅษีเริ่มมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธศาสนา มีบทบาททางความเชื่อ โดยการใช้ไสยศาสตร์ร่วมกันกับพุทธ ในการรักษาสิ่งที่เกิดขึ้นเหนือธรรมชาติ ให้กับกลุ่มคนที่หาทางออกไม่ได้ ฤๅษีเข้ามายังดินอีสานมายาวนานปรากฏหลักฐาน ตามภาพสลักที่ตามตัวปราสาทของวัฒนธรรมขอมที่เข้ามายังดินแดนอีสาน แสดงให้เห็นว่าเริ่มตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ได้มีการเริ่มเข้ามาของฤๅษีในดินแดนแถบนี้แล้ว เมื่อฤๅษีได้เข้ามาในดินแดนอีสานได้มีการผสมผสานความเชื่อของพราหมณ์ - ฮินดู ความเชื่อท้องถิ่น และความเชื่อทางพระพุทธศาสนา จากในอดีตที่ฤๅษีนั้นจะอยู่ตามป่า ตามเขา และตามถ้ำ เมื่อเข้าสู่สังคมอีสาน ก็ได้ปรากฏตัวตนว่าเป็นผู้เข้ามาอาศัยอยู่ในบริบทของชุมชนร่วมกับกลุ่มคนในบริเวณแถบนี้ด้วย

2. บทบาทของฤๅษีที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน ฤๅษีค่อนข้างมีบทบาทในสังคมวัฒนธรรมอีสาน และเป็น ผู้ที่เรียนรู้วิชาคาถาอาคมและปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม จึงเป็นบุคคลที่ชาวบ้านในแถบอีสานให้การเคารพนับถือฤๅษีมีการใช้ภูมิความรู้ที่มีและได้เรียนมาในการขจัดปัดเป่าผีร้าย สิ่งชั่วร้ายที่เข้ามาในกลุ่มคนที่มีความเชื่อถือไปได้ ดังนั้น เมื่อเกิดการเจ็บป่วยอันมีสาเหตุมาจากการถูกผีร้าย หรือสิ่งที่เหนือธรรมชาติทมากระทำให้เกิดการเจ็บป่วยต่าง ๆ เช่น เจ็บป่วยไข้ และผีเข้าหรือเป่าโปงผีสิง ก็จะทำให้ความช่วยเหลือผู้เจ็บป่วยด้วยสมุนไพร น้ำมันต์ น้ำมัน และคาถาอาคม หรือใช้ผสมกัน และการทำพิธีกรรมที่เรียนมาในการขับไล่ภูตผี สำหรับบทบาทที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสานมีอยู่ 5 บทบาท ได้แก่ 1) บทบาทการเป็นหมอพื้นบ้านในการรักษา 2) บทบาทการรักษาคนป่วยไข้ให้กับผู้คน 3) บทบาทการดำรงตนให้มีความน่าเชื่อถือ 4) บทบาทด้านการเป็นขวัญและกำลังใจการอาบน้ำว่าน 5) บทบาทด้านการใช้คาถาขับไล่สิ่งชั่วร้าย บทบาทเหล่านี้ของฤๅษี ทำหน้าที่ในการช่วยเหลือกลุ่มคนในภาคอีสานที่มีมาให้เห็นจนถึงปัจจุบัน

2. การอภิปรายผล

การศึกษาวิจัยในเรื่อง “การปรับตัวและการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ของฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่” ได้ค้นพบประเด็นที่สามารถนำมาอภิปรายผลได้ ดังนี้

ประเด็นของการปรับตัวของฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ พบว่า เจ้าสำนักฤๅษี 5 สำนักในจังหวัดมหาสารคาม มีการปรับตัว 4 ลักษณะในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ ดังนี้

1. การยอมรับ เป็นการปรับตัวแบบยอมรับในหลักการเดิมหลายแง่ของลัทธิฤๅษีและยอมรับหลักพระพุทธศาสนาในบางหลัก เพราะฤๅษีกับพระสงฆ์มีความเป็นนักบวชหรือผู้ถือบวชเหมือนกัน ที่แตกต่างกันก็ตรงที่ว่าทั้งสองมีศีลต่างกันเท่านั้น จึงยอมรับหลักการเดิมแห่งความเป็นนักบวชถือข้อห้ามเป็นสัจจะแห่งตนและยอมรับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาบางประการมาใช้กับการปฏิบัติตามลัทธิฤๅษีอย่างจริงจัง ประเด็นการปรับตัวแบบยอมรับนี้ของฤๅษี ก็สอดคล้องกับที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548 : 434) ได้วิจัย “ตำนานพระธาตุของชนชาติไทย : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม” ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า ฤๅษีมีการยอมรับพุทธศาสนาและมีพฤติกรรมการเสด็จมาของพระพุทเจ้า โดยพระพุทเจ้าทรงเสด็จเดินทางไปในสถานที่ที่ชนพื้นเมืองเป็นพวกฤๅษี จึงได้แสดงพลังอำนาจหรือธรรมเทศนาจนกลุ่มฤๅษีเหล่านั้นเกิดการเลื่อมใสศรัทธาและยอมรับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา มาใช้กับหลักการปฏิบัติของชนพื้นเมือง

2. หลักการที่ฤๅษีปฏิเสธรูปแบบเก่าของลัทธิในบางประการ การถือบวชแล้วจะอยู่ในป่าหรือในถ้ำเหมือนอย่างในอดีต เป็นต้น ก็ปรับเปลี่ยนแปลนมาใช้รูปแบบใหม่ โดยการเป็นอยู่และตั้งสำนักอยู่ในชุมชน เพื่อให้เข้ากับผู้คนในสังคมร่วมสมัยได้ ประเด็นการปรับตัวแบบปฏิเสธดังที่กล่าว ย่อมสอดคล้องกับที่ ประมิต จารูร (2548 : 341) ผู้ทำการศึกษา “ตำนานในเชิงโครงสร้างระบบความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา” ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า มีความเชื่อทางศาสนาอื่น ๆ ปะปนอยู่กับพระพุทธศาสนาปะปนด้วย โดยเฉพาะคติความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเช่นนี้เป็นคติความเชื่อดั้งเดิม ที่ผู้คนในสังคมเชื่อว่าการออกบวชไปอยู่ในป่าหรือในถ้ำ ถือเป็นการเชื่อเดิมอยู่ก่อนเกิดพระพุทธศาสนา จึงอันแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับฤๅษีได้เป็นอย่างดี การศึกษาด้านในเชิงโครงสร้างที่ถือว่าการปรับเปลี่ยนมาใช้รูปแบบใหม่แห่งชีวิตอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าเป็นการใช้ชุมชน (มิใช่ป่าหรือถ้ำ) เป็นการสร้างตัวตนแห่งตน เพื่อให้เข้ากับสังคมวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชนร่วมสมัย (และอยู่รอด) ได้

3. การต่อรอง เป็นหลักการที่ฤๅษีต่อรองสถานะแห่งตนในฐานะเป็นคนศักดิ์สิทธิ์ในทางความเชื่อ ผู้สามารถผู้กระทำพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ได้ เหมือนอย่างพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้กระทำในทางพิธีกรรมในสังคมปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ผู้ศรัทธาในพระสงฆ์และฤๅษีจึงมีการนิมนต์มาร่วมทำกิจกรรมทางความเชื่อร่วมกันในทีเดียวกัน และมาเป็นเกจิอาจารย์ผู้กระทำพิธีปลุกเสกเครื่องรางและวัตถุมงคลในพิธีพุทธาภิเษกเดียวกันได้ ประเด็นการต่อรองแบบต่อรองดังที่กล่าวแล้ว สอดคล้องกับที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548 : 435) ได้วิจัย “ตำนานพระธาตุของชนชาติไทย : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม” ได้กล่าวไว้ว่า กระบวนการปรับเปลี่ยนทางความคิดและความเชื่อจากการนับถือพระพุทธศาสนาไปสู่ การนับถือฤๅษีผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติในตน ช่วยทำให้เข้าใจและเห็นพัฒนาการทางความคิดและความเชื่อของ คนไทย อีกทั้งยังทำให้มองเห็นและเข้าใจความหมายของฤๅษีแบบพระพุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะเป็นการต่อรองให้ฤๅษีทำพิธีกรรมร่วมกับพระสงฆ์ได้ หากย้อนกลับไปพิจารณาวิธีการแบบดั้งเดิม ลัทธิไม่สามารถร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ของพระสงฆ์ได้ และเมื่อวิเคราะห์สังคมวัฒนธรรมของไทยในช่วงเปลี่ยนผ่านจากสังคมที่นับพระพุทธศาสนาไปสู่การปรับเปลี่ยนเป็นสังคมที่เป็นพระพุทธศาสนาร่วมกับลัทธิฤๅษี

4. การผสมผสาน เป็นหลักการที่ฤๅษีได้ผสมผสานลัทธิของตนเข้ากับหลักพระพุทธศาสนาในหลายประเด็น อันจะเห็นได้จากการจัดโต๊ะหมู่บูชาของสำฤๅษีทั้ง 5 ในจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งจัดวางพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานไว้บนโต๊ะหมู่บูชาเดียวกัน แต่มีลำดับที่สูงกว่ากว่ากันที่ถือหลักทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ลัทธิฤๅษีเป็นรองและเห็นได้จากการที่ทำพิธีไหว้ครูและพิธีครอบครูด้วยเศียรปูฤๅษี สำนักทั้ง 5 สำนักในจังหวัดมหาสารคาม มีการทำพิธีพุทธและพิธีฤๅษีผสมกัน ซึ่งจะมีการไหว้พระและการเจริญพระพุทธมนต์โดยพระสงฆ์ก่อนที่จะทำพิธีจึงทำกรรมตามลัทธิฤๅษีผสมผสานกับพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา ประเด็นการปรับตัวแบบผสมผสานดังที่กล่าวมา สอดคล้องกับที่ ศิราพร ณ ถลาง (2545 : 197) ได้ศึกษา “พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่มีการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ” ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า เนื้อหาด้านพระธาตุของชนชาติไทยเป็นเรื่องราวการผสมผสานอยู่ร่วมกัน

ของศาสนาทั้ง 2 ระบบ ก่อนที่จะกลายมาเป็นสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนานั้น เคยมีคติความเชื่อในทางลัทธิฤๅษีมาก่อน และภาพของการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมแบบฤๅษีกับพระพุทธศาสนาเข้ากันก็เป็นเรื่องยืนยันว่า ความผูกพันยึดมั่นและเชื่อถือนในคติความเชื่อดั้งเดิมมาจนถึงทุกวันนี้ได้ทางหนึ่ง ที่ได้สะท้อนผ่านลักษณะของจัดโต๊ะหมู่บูชาในลัทธิฤๅษีมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก การผสมผสานบูรณาการความเชื่อดั้งเดิมของลัทธิฤๅษีกับพระพุทธศาสนาเข้ากันได้ เป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ที่เกิดขึ้นในสังคมในฐานะเป็นศาสนาหลักและมีอิทธิพลอยู่เหนือศาสนาอื่น ๆ โดยการปรับเปลี่ยนให้เป็นสังคมที่ถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก

ในการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่สำนักฤๅษีทั้ง 5 ในจังหวัดมหาสารคามถูกพบว่ามีกระบวนการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ฤๅษีให้รับรู้และรู้เห็นในฐานะเป็นผู้แต่งกายเหมือนกับอัตลักษณ์ของ ครูบาอาจารย์ผู้สืบทอดการเรียนวิชาธรรมและพิธีกรรมที่สืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ ผู้ผลิตเครื่องรางและวัตถุมงคลให้เป็นสินค้าผู้ใช้เว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์ผู้เป็นที่ปรึกษา และเป็นนักพัฒนาสังคม ดังนี้

1. ฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ มีอัตลักษณ์แห่งตนที่ถูกประดิษฐ์สร้างให้ผู้คนรับรู้และรู้เห็นว่าเป็นผู้แต่งกายเหมือนกับอัตลักษณ์ของครูบาอาจารย์ของตน โดยแต่ละสำนักจะนิยมแต่งกายด้วยผ้า ที่ทำจากผ้าฝ้ายย้อมด้วยสีที่แตกต่างกันไป เช่น สีพระราชนิยม สีกรักแดง กรักน้ำตาล สีกรมท่า ผ้าฝ้ายขิดลายขอ ผ้าฝ้ายลายเสือ และมีอุปกรณ์อื่น ๆ ที่ใช้ประกอบด้วย คือมีห้อยลูกประคำ ถือไม้เท้า ผ้าเบี่ยงบาหรือผ้าคลุมไหล่ แต่ว่าเป็นการแต่งกายเป็นอัตลักษณ์ฤๅษีที่โดยการแต่งกายของฤๅษีแต่ละท่านจะเชื่อมโยงประเด็นการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ฤๅษีดังกล่าวนี้เป็นไปคล้ายคลึงกับเรื่องที่ลูกศิษย์แต่งกายเป็นอัตลักษณ์คล้ายกับอาจารย์ ดังที่ จิรชาติ สันติยศ (2552 : 34) ซึ่งได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “ครูบาศรีวิชัย กับคตินิยมแบบ “ครูบา” (ใหม่) ช่วงทศวรรษ 2530 - 2550” ได้กล่าวไว้ว่า มีกลุ่มพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งที่เรียกว่า พระสงฆ์ “ครูบาคติใหม่” เกิดขึ้นในสังคม โดยพระสงฆ์กลุ่มนี้จะแต่งกายแห่งตน ๆ ที่เชื่อมโยงกับภาพลักษณ์หรือการแต่งกายแบบ ครูบาศรีวิชัย ที่ถือว่าเป็นครูบาอาจารย์และที่มาของคำว่า “ครูบา” ในเชิงมนทัศน์อย่างเป็นรูปธรรม เป็นการทำให้ผู้คนในสังคมเชื่อว่า การแต่งกายอย่างที่ตั้งเป็นรูปแบบการแต่งกายของครูบาศรีวิชัย คือจะแต่งกายสีกรักแดง กรักน้ำตาล และมีอุปกรณ์อื่น ๆ ประกอบด้วย คือ จะห้อยลูกประคำที่คอ ถือไม้เท้า และมีผ้าเบี่ยงบาหรือผ้าคลุมไหล่ ซึ่งการใช้อุปกรณ์เช่นนี้ถือว่าเป็นลักษณะ เฉพาะของการแต่งกายของครูบาศรีวิชัย

2. ฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ มีอัตลักษณ์แห่งตนที่ถูกประดิษฐ์สร้างให้ผู้คนรับรู้และรู้เห็นว่าเป็นผู้สืบทอดวิชาธรรมและพิธีกรรมที่สืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ที่แสดงให้เห็นถึงการเป็นลูกศิษย์และครูบาอาจารย์ผ่านการที่ลูกศิษย์เรียนรู้วิชาธรรมฤๅษีมาจากครูบาอาจารย์คนหนึ่ง และการเป็นลูกศิษย์มีครูบาอาจารย์ก็จะต้องทำพิธีไหว้ครู ขอบมาครู และพิธีครอบครูด้วยเศียรปูฤๅษีให้แก่ลูกศิษย์ทุกปี ซึ่งผู้ที่เป็นครูบาอาจารย์ฤๅษีแล้วก็ต้องถ่ายทอดวิชาธรรมฤๅษีให้แก่ลูกศิษย์ และนำพาลูกศิษย์ให้กระทำพิธีกรรมสืบทอดไปด้วย ซึ่งประเด็นการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ดังกล่าวนี้ ก็เป็นเรื่องที่คล้ายคลึงกับที่ ส. สุทธิพันธ์ (2554 : 54 - 55) ได้ศึกษาเรื่อง “ครูบาอริยชาติ อริยจิตโต ทิพย์ในธรรม แห่งวัดแสงแก้วโพธิญาณ จังหวัดเชียงราย” ในเรื่องการถ่ายทอดการเรียนรู้และสืบทอดพิธีกรรม ได้กล่าวไว้ว่า การสืบทอดพิธีกรรมนโรธกรรมของพระสงฆ์ “ครูบาคติใหม่” เป็นการเชื่อมโยงพิธีกรรมนโรธกรรมผ่านการเรียนรู้และสืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ของตน ซึ่งก็เป็นการนำข้อวัตรในการเข้านโรธกรรมที่สืบทอดมาจากครูบาศรีวิชัยอีกที และยังสอดคล้องกับเรื่องที่ กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข ทินวิมาน (2551 : 337) ได้พูดเอาไว้ว่า วัตรปฏิบัติและพิธีกรรมของฤๅษีเชื่อกันว่า เป็นการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ที่เชื่อมโยงผ่านวิชาธรรมฤๅษีและพิธีกรรมที่สืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ เพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ให้แก่ตนเอง ดังนั้น สำนักฤๅษีสมัยใหม่จึงพยายามที่จะประดิษฐ์สร้างตัวตนของตนเองให้ผู้คนรู้เห็นได้ว่า เป็นอัตลักษณ์แห่งตนที่เกี่ยวข้องกับวิชาธรรมฤๅษีและพิธีกรรมที่ได้เรียนรู้และสืบทอดมาจากครูบาอาจารย์แห่งตน

3. ฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นให้ผู้คนรับรู้และรู้เห็นว่าเป็นผู้ผลิตเครื่องรางและวัตถุมงคลให้เป็นสินค้าเพื่อจำหน่ายหรือให้เข้าซื้อโดยผู้ศรัทธาในแต่ละสำนัก ที่เชื่อว่า เจ้าสำนักเป็นคนที่ศักดิ์สิทธิ์ในทางความเชื่อและเป็นผู้ที่มีเวทมนต์และคาถาอาคมที่ได้เรียนรู้มาจากครูบาอาจารย์ของตน ๆ อย่างซ้ำของ ดังนั้น ท่านจึงสามารถเป็นผู้สร้างวัตถุมงคลและเครื่องรางของขลังในนามสำนักฤๅษีของแต่ละท่าน จากนั้นกระทำการปลุกเสก ให้เข้มขลังและศักดิ์สิทธิ์ขึ้นได้ ทำให้เกิดกระแสมานิยมในเครื่องรางและวัตถุมงคลของฤๅษีแต่ละสำนักขึ้น

ในผู้ศรัทธาฤๅษี ซึ่งได้มาแสดงหาและเข้าบูชาในแต่ละวัน อีกทั้งเครื่องรางและวัตถุมงคลที่ได้จัดสร้างขึ้น นอกจากพระอาจารย์เรืองศักดิ์หรือพระครูปัญญาสุทธาภรณ์ผู้เป็นทั้งพระสงฆ์และฤๅษี ได้จัดสร้างเครื่องรางและวัตถุมงคลเพียงรุ่นเดียวเท่านั้น แต่อีก 4 สำนักในจังหวัดมหาสารคาม ได้จัดสร้างเครื่องรางและวัตถุมงคลออกมาหลายรุ่น ซึ่งบางเครื่องรางและวัตถุมงคลได้ถูกผลิตซ้ำออกมาเพื่อให้เป็นสินค้า ซึ่งประเด็นการเป็นเรื่องที่คล้ายคลึงกับเรื่องการผลิตเครื่องรางของขลังจนกลายเป็นสิ่งของที่มีมูลค่าในการเข้าหาไว้สักการะของผู้ศรัทธา ดังที่ จิรชาติ สันติยะศ (2552 : 21) ได้วิจัยเรื่อง “ครูบา ศรีวิชัยกับคตินิยมแบบ “ครูบา” (ใหม่) ช่วงทศวรรษ 2530 - 2550” ที่ซึ่ง จิรชาติ สันติยะศ เรียกว่า “คตินิยม ครูบา (ใหม่)” หรือ “ครูบาคติใหม่” ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับครูบาศรีวิชัย ในช่วงหลังการมรณภาพของท่าน ผู้คนยังมีศรัทธา ต่อครูบาวิชัยอย่างสูง ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ผ่านการผลิตเครื่องรางของขลังของครูบาศรีวิชัยโดยพระสงฆ์และวัดต่าง ๆ จนกลายเป็นสิ่งของที่มีมูลค่าในการเข้าหาไว้สักการะของผู้ศรัทธา ในขณะเดียวกันกระแสความเลื่อมใสศรัทธาดังกล่าวก็เป็นปัจจัยทำให้ครูบาศรีวิชัยมาเป็นต้นแบบของกลุ่มพระสงฆ์ครูบาคติใหม่ด้วย

4. ฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ ผู้คนรับรู้และรู้เห็นว่า เป็นผู้ใช้เว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์ ในการสื่อสารบอกกล่าวข้อมูลข่าวสารและโฆษณาประชาสัมพันธ์ ผ่านช่องทางโซเชียลมีเดียต่าง ๆ เช่น เฟซบุ๊ก ยูทูบ และติ๊กต็อก เพื่อให้ผู้คนทั้งลูกศิษย์ที่ศรัทธาและบุคคลทั่วไปได้รับรู้และรู้เห็นได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ฤๅษีดังกล่าวเช่นนี้ ก็คล้ายคลึงกับเรื่องการใช้สื่อสังคมออนไลน์แสดงอัตลักษณ์ของบุคคลให้รับรู้และรู้เห็นผ่านเฟซบุ๊กและยูทูบ ดังที่ อัมพร จิรัฐติกร (2559 : 389 - 392) ผู้ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ครูบาบุญชุ่มกับการขยายตัวของเทคโนโลยีสื่อโทรศัพท์เคลื่อนที่และโซเชียลมีเดียที่มีอิทธิพลต่อการขยายตัวของชื่อเสียงของตนบุญครูบาบุญชุ่ม” ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า หลังจากการเข้าถ้ำราชคฤห์ อำเภองาว จังหวัดลำปาง เพื่อบำเพ็ญบารมีเป็นเวลา 3 ปี 3 เดือน 3 วันแล้ว ครูบาบุญชุ่มได้จัดงานการออกถ้ำของท่านรับรู้และรู้เห็นผ่านทางโลกโซเชียลมีเดีย อันทำให้ผู้คนที่มีมาร่วมในงาน ต่างพากันถ่ายรูป ถ่ายวิดีโอ แล้วได้โพสต์ลงในบัญชีเฟซบุ๊กและยูทูบของตนเอง ๆ ขณะที่ครูบาบุญชุ่มออกจากถ้ำ การขยายตัวของโซเชียลมีเดีย โดยเฉพาะเฟซบุ๊ก (ยูทูบ ติ๊กต็อก) เป็นพื้นที่ที่สำคัญในการนำเสนอตัวตนของครูบาคติใหม่ โดยการนำเสนอภาพลักษณ์ วัด และกิจกรรมต่าง ๆ เป็นภาพและวิดีโอ (จากนั้นจึงอัปโหลดและนำเข้าระบบอินเทอร์เน็ตสู่บุคคลให้รับรู้และรู้เห็นได้โดยเร็ว) ดังนั้น สื่อโซเชียลมีเดียจึงมีความสำคัญต่อกลุ่มครูบาคติใหม่ในการนำเสนออัตลักษณ์ของตน ๆ ผ่านโซเชียล

5. ฤๅษีในบริบทสังคมสมัยใหม่เป็นที่ปรึกษาของผู้คนในเรื่องการให้ฤกษ์แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ การซื้อรถและเจิมรถ เป็นต้น และการทำ พิธีมงคลต่าง ๆ เป็นที่ปรึกษาของผู้คนในกิจกรรมทางการกุศล เช่น งานผ้าป่า และงานกฐิน เป็นที่ปรึกษาของผู้ศรัทธาในเรื่องเกี่ยวกับการทำธุรกิจการค้าและเรื่องชะตาชีวิต จากนั้นจึงทำพิธีกรรมและยังเป็นที่ปรึกษาในเรื่องการก่อสร้างดังที่กล่าวมามีคล้ายคลึงกับเรื่องการเป็นที่ปรึกษาในการให้คำแนะนำและการทำพิธีกรรมให้แก่บุคคล โดยคนศักดิ์สิทธิ์ในทางความเชื่อ ดังที่ ส. สุทธิพันธ์ (2556 : 112 - 113) ผู้ได้ศึกษาเรื่อง “ท่องแดนพุทธธรรมกับครูบาอริยชาติ อริยจิตโต” ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า การเป็นที่ปรึกษาโดยการคำแนะนำและทำพิธีให้จะเป็นไปสอดคล้องกับความต้องการของผู้คนในสังคม ภาพลักษณ์ของครูบา แต่ละท่านที่ปรากฏในสังคม ไม่ได้เน้นการให้ธรรมสั่งสอนเป็นหลัก แต่ภาพลักษณ์ส่วนใหญ่จะเน้นไปที่แง่ของ การเป็นเกจิอาจารย์ เป็นต้นบุญผู้วิเศษมากกว่า แต่ท่านก็ปรากฏว่าทำพิธีกรรมอันเป็นมงคลและเป็นที่ปรึกษาในกิจกรรมทางการกุศลต่าง ๆ เช่น การสวดมนต์ การปฏิบัติธรรม การสร้างบุญที่ครูบาเน้นมากที่สุด ก็คือการให้คำปรึกษาในการสร้างบุญ จะได้ “รวย รวย รวย เฮง เฮง เฮง” เช่น เป็นที่ปรึกษาในการสร้างพระเจ้าโคตรทันใจ ซึ่งเชื่อว่า จะทำให้ผู้ร่วมสร้างรวยมหาศาลได้

6. ฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่ผู้คนรับรู้และรู้เห็นว่าเป็นนักพัฒนาสังคม ในลักษณะเป็นนักพัฒนาสังคมในทางจิตวิญญาณเป็นผู้สละทุนทรัพย์เพื่อสร้างสิ่งก่อสร้าง และเป็นนักพัฒนาสังคมในทางหนุนเสริมบุคคลให้มีโอกาสทางการศึกษา เช่น เป็นผู้ให้ทุนทางการศึกษาแก่นักเรียนและโรงเรียน นักพัฒนาสังคมในทางวัตถุและนักพัฒนาสังคมในทางหนุนเสริมของบุคคล ดังที่ อมรรัตน์ อภินันท์มกุล (2555 : 24 - 26) ผู้ได้ศึกษาเรื่อง “สังคมไทยกับการบริจาคและการประกอบกิจกรรมทางศาสนา” ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ครูบาคติใหม่จะมีคุณลักษณะทางความเชื่อเกี่ยวกับ “การสร้างบุญ” คือ ท่านได้ชื่อว่าเป็น “พระนักพัฒนา” ที่ซึ่งนำเงินบริจาคจาก ผู้ศรัทธาไปสร้างหรือบูรณะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในทางพุทธศาสนา (เช่น การสร้างวัด บูรณะซ่อมแซมวัดที่ทรุดโทรม) และนำเงินบริจาค

จากผู้ศรัทธาไปช่วยเหลือทางสาธารณกุศล (เช่น ซื้อเครื่องมือทางการแพทย์ สร้างอาคารในโรงเรียนและโรงพยาบาล ให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนและนิสิต เป็นต้น) การเชื่อว่า คุรุบาคติใหม่เป็นตนบุญผู้พิเศษที่เป็นตัวกลางที่ดี ทำให้เชื่อว่า บุญที่ทํากับท่านจะได้ผลบุญมหาศาลมากกว่าการทำบุญกับพระสงฆ์ทั่วไป ดังนั้น คุรุบาคติใหม่ภาพลักษณ์ที่เป็นทั้ง “พระนักพัฒนา” และ “ตัวกลางที่ดี” จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้คนในสังคมเกิดศรัทธาและหวังที่จะได้ร่วมทำบุญกับ คุรุบาคติใหม่ คุรุคติใหม่จึงสร้างอัตลักษณ์แห่งตนว่าเป็นพระนักพัฒนาจะโดยวิถีเดินทางเพื่อไปบูรณะและก่อสร้างวัดต่าง ๆ จำนวนมากและก็ทำการช่วยเหลือสังคมในเชิงเป็นสาธารณกุศลอย่างที่ได้กล่าวแล้ว

องค์ความรู้ใหม่ที่พบ

ฤๅษีในบริบทสังคมอีสานสมัยใหม่มีการปรับตัวใน 4 ลักษณะ คือ การยอมรับ การปฏิเสธ การต่อรอง และการผสมผสาน โดยเจ้าสำนักฤๅษีทั้ง 5 สำนักในจังหวัดมหาสารคาม จะมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับสังคมอีสานสมัยใหม่ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมที่มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปตลอดเวลา โดยมีอัตลักษณ์ที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยคุรุบาอาจารย์แบบเก่าการดำเนินชีวิตแบบใหม่ถึง 6 ประเด็นด้วยกัน คือ 1) ผู้แต่งกายเหมือนกับคุรุบาอาจารย์ 2) ผู้สืบทอดวิชาธรรมฤๅษีและพิธีกรรมมาจากคุรุบาอาจารย์ 3) ผู้ผลิตเครื่องรางและวัตถุมงคลให้เป็นสินค้า 4) ผู้ใช้เว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์ 5) เป็นที่ปรึกษา และ 6) บทบาทเป็นนักพัฒนาสังคม เพื่อให้เจ้าสำนักฤๅษีทั้ง 5 สำนักสร้างตัวตนให้สอดคล้องกับบริบทอีสานสมัยใหม่และเป็นผู้รอดได้นั่นเอง

ข้อเสนอแนะในงานวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์

การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับฤๅษีในบริบทสังคมอีสานในยุคสมัยใหม่ให้เข้ากับสังคมในยุคปัจจุบัน และสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิต แก้ไขปัญหาเรื่องความเชื่อปรับเข้ากับบริบทสังคมในแต่ละพื้นที่ อีกทั้งยังทำงานเชิงสังเคราะห์ ควรเน้นให้ชุมชนมีความเชื่อที่นำเชื่อถือ สร้างขวัญกำลังใจให้กับกลุ่มคนในสังคม รวมถึงการเป็นคนดีมีศีลธรรม จะทำให้เกิดความศรัทธา ไม่เกิดความขัดแย้งในสังคม การสื่อสารกับสังคมผู้มีความเชื่อศรัทธาเกี่ยวกับฤๅษี มีการพิจารณาอย่างรอบด้านได้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. งานวิจัยเรื่อง ฤๅษีอีสาน : ปรากฏการณ์ใหม่บทบาทที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน สำหรับชุมชนในภาคอีสาน ควรจะมีการวิจัยในพื้นที่จังหวัดอื่นที่ปรากฏในพื้นที่อื่นอีกครั้ง เพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงของผลการศึกษาข้อมูลในบริบทพื้นที่อื่นว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

2. ควรมีการนำข้อมูลการวิจัย ไปออกแบบวางแผนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน นำความรู้หมอบจากฤๅษีอีสานมาพัฒนาต่อยอดในการรักษาคนในชุมชน และเป็นฐานองค์ความรู้เพื่อที่จะให้ท้องถิ่นอื่นได้นำไปพัฒนาต่อยอดต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2551). *ปรากฏการณ์ฤๅษี*. ภาพพิมพ์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2528). *คติชาวบ้าน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). อักษรวัฒนา.
- จิราติ สันติยะศ. (2552). คุรุบาศรีวิชัย กับคตินิยมแบบ “คุรุบา” (ใหม่) ช่วงทศวรรษ 2530 - 2550. *นิตยสารศิลปวัฒนธรรม*, 31(4), 80 - 95.
- ชินวร พาดิษฐ์. (2561). *ความเชื่อปฤๅษีบรมครู : กรณีศึกษา ตำหนักปฤๅษีบรมครู ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธนพฤษช์ ชามะรัตน์, ดุษฎี อายุวัฒน์, และ อรนัฏดา ชินศรี. (2554). หมุดยึดคนกระจาย : เครือข่ายทางสังคมของนายหน้าแรงงานอีสาน. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 7(3), 27 - 51.

- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2548). *ตำนานพระธาตุของชนชาติไท: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Intellectual Repository. <https://digiverse.chula.ac.th/Info/item/dc:55693>.
- ปรมินท์ จารุวร. (2548). *ตำนานในเชิงโครงสร้างระบบความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์. (2550). *ศัพท์วิเคราะหฺ*. โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2557). *สู่วิถีอีสานใหม่*. สำนักพิมพ์ภาษา.
- เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ และ ภัทรพร ตั้งสุขฤทัย. (2543) การแพทย์แผนไทยกับการส่งเสริมสุขภาพ. *หมออนามัย*, 9(5), 52 - 56.
- มนัส โอภากุล. (2533). *ฤๅษี “บรมครูแห่งสรรพวิชา”*. News.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วิมลศิริ ร่วมสุข. (2522). *ประวัติศาสตร์สันสกฤต ยุค พระเวท*. สหสยามพัฒนา.
- ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. (2522). “ฤๅษี” ในเมืองโบราณ. *อมรินทร์*.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2545). *พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่มีการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ*. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ส. สุทธิพันธ์. (2554). *ครูบาอริยชาติ อริยจิตโต ทิพย์ในธรรม*. สถาพรบุ๊คส์.
- ส. สุทธิพันธ์. (2556). *ท่องแดนพุทธธรรมกับครูบาอริยชาติ อริยจิตโต* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สถาพรบุ๊ค.
- สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์. (2558). *กำเนิดพระฤๅษี : ตำนานและอภินิหาร*. มูลนิธิส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปะไทย.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2562). *ฤๅษีในอินเดียโบราณ: ศึกษา “ความเป็นนักบวช” ของฤๅษี*. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 16(3), 31 - 48.
- อภิรักษ์ โพธิ์สาน. (2560). *แนวคิดอิสตรีนิยม*. อภิชาติการพิมพ์.
- อมรรัตน์ อภินันท์มกุล. (2555). *สังคมไทยกับการบริจาดและการประกอบกิจกรรมทางศาสนา*. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- อัมพร จิรัฐติกร. (2559). *ครูบาบุญชุ่มกับการขยายตัวของเทคโนโลยีสื่อโทรศัพท์เคลื่อนที่และโซเชียลมีเดียที่มีอิทธิพลต่อการขยายตัวของชื่อเสียงของตนบุญครูบาบุญชุ่ม*. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

The Development of a Vocal Performance Teaching Model Based on Chinese Revolutionary Songs for Undergraduate Students at Sichuan Conservatory of Music, China

Bai Juye^{1*}, Thiti Panya-in², and Thanapol Teerachat³

Ph.D. Student, Program in Music Education, Faculty of Education, Buriram Rajabhat University¹

Assistant Professor, Dr., Program in Music Education, Faculty of Education, Buriram Rajabhat University²

Lecturer, Dr., Program in Music Education, Faculty of Education, Buriram Rajabhat University³

*Corresponding author, e-mail: bai.juy@bru.ac.th

Received: August 14th, 2025; **Revised:** October 20th, 2025; **Accepted:** October 27th, 2025

Abstract

This study aimed 1. to develop a vocal teaching and performance model based on Chinese revolutionary songs, and 2. to evaluate the effectiveness of the model for undergraduate students majoring in Vocal Performance. The research employed a qualitative research methodology within the framework of Research and majoring in Vocal Performance Development (R&D), aiming to explore, design, implement, and evaluate a comprehensive teaching model that integrates vocal techniques, ideological education, and performance practices related to Chinese revolutionary songs. Research instruments included structured interviews with three generations of vocal performers, expert validation forms using the Index of Item-Objective Congruence, student performance rubrics, and a student satisfaction questionnaire. Data were analyzed using qualitative content analysis, descriptive statistics, and IOC calculation. The results indicated a high level of expert agreement (IOC = 0.91), significant improvement in student vocal and interpretive performance, and strong satisfaction with the model's structure and cultural relevance. These findings confirm that the model effectively enhances both artistic expression and ideological understanding, bridging vocal pedagogy with patriotic education. The study contributes new insights into integrating Chinese revolutionary repertoire into higher music education, offering a pedagogical framework that supports both technical mastery and cultural awareness.

Keywords: Chinese Revolutionary Songs, Vocal Pedagogy, Performance Model, Ideological Education, Higher Music Education

Introduction

The development of modern Chinese music is deeply intertwined with the evolution of revolutionary music under the literary and artistic policies of the Chinese Communist Party. Traditional music history education in China has often emphasized the artistic and technical dimensions of music while neglecting its cultural and ideological significance. However, with the advancement of cultural power strategies and the ongoing modernization of education, revolutionary music has regained attention for its profound moral and educational value (Wu, 2015).

Contemporary scholarship highlights the need to integrate revolutionary music into the modern music curriculum. For example, Peng et al. (2023a) used the work of Nie Er—one of the
Arts and Culture Journal of the Lower Moon River Vol. 14 No. 3 (September – December 2025)

pioneers of proletarian revolutionary music as a case study. Nie Er's compositions, such as Graduation Song, reflect a synthesis of artistic innovation and socialist ideology, illustrating the transformative role of music in shaping national consciousness during revolutionary periods.

Revolutionary songs composed during the 20th century serve not only as artistic works but also as powerful narratives of China's historical struggles. Songs such as military marches, anti-Japanese resistance songs, and liberation anthems capture critical moments in the nation's revolutionary history. As Guo (2023) argues, these songs combine aesthetic beauty with social function, offering educational, cultural, and emotional value for students.

Integrating revolutionary songs into vocal pedagogy can yield multifaceted educational outcomes. Methods such as listening, singing, analyzing lyrics, and organizing performance activities can help students internalize revolutionary ideals and develop both technical and ideological competencies (Yi, 2023). Zhang (2022) further suggests that revolutionary songs shape students' national identity and emotional connection to the state through indirect but powerful pedagogical influence, fostering loyalty, moral resilience, and cultural pride.

In this context, notable compositions such as I Love You, China, On the Songhua River, We Are Walking on the Mainland, and operas like The Long March and Yimeng Mountain stand as enduring representations of the national spirit and historical memory (Xue, 2020). Despite this, many Chinese universities lack structured curricula or pedagogical methods specifically designed to teach revolutionary vocal music. As Meng (2020) observes, while revolutionary songs remain widely performed, there is a scarcity of systematic training in their vocal techniques or historical performance practices.

Moreover, the influence of Western music education models has created tension between local cultural traditions and imported pedagogies. Music education in teacher-training institutions often prioritizes Western repertoire and techniques, marginalizing Chinese musical heritage. This dual cultural dynamic underscore the urgent need to reform singing pedagogy by integrating cultural literacy and moral development into technical training.

Although revolutionary songs have been studied for their ideological and cultural significance, few studies have focused on developing a structured pedagogical model that combines technical vocal training with ideological education. This research gap highlights the lack of systematic integration between revolutionary repertoire and professional vocal performance within higher music education. To address this gap, the present study proposes a Vocal and Performance Teaching Model Based on Chinese Revolutionary Songs designed for undergraduate students at Sichuan Conservatory of Music.

The novelty of this research lies in its application of a four-phase R&D methodology that systematically explores, constructs, implements, and evaluates the model. Unlike prior studies focusing solely on historical or cultural analysis, this research develops an applied, practice-oriented framework that bridges technical proficiency, expressive interpretation, and ideological awareness.

Therefore, the development of a Vocal and Performance Teaching Model Based on Chinese Revolutionary Songs at Sichuan Conservatory of Music is both timely and necessary. This reform represents a paradigm shift from teacher-centered to student-centered learning, emphasizing creativity, autonomy, and cultural engagement. Teachers serve as facilitators who cultivate students'

aesthetic sensibility, moral awareness, and historical understanding through diversified and flexible pedagogical strategies.

In sum, this study seeks to reaffirm the educational significance of revolutionary music within the context of modern Chinese higher education. By embedding the moral and ideological values of revolutionary songs into vocal pedagogy, this model supports holistic student development and contributes to the broader goal of cultural revitalization and national identity formation.

Research Objectives

1. To develop a vocal teaching and performance model for Chinese revolutionary songs vocal teaching and performance model for undergraduate students majoring in Vocal Performance.
2. To evaluate the Chinese revolutionary songs vocal teaching and performance model for undergraduate students.

Literature Review

1. Teaching Model

The development of an effective teaching model for Chinese revolutionary songs requires more than vocal technique it must incorporate historical awareness, ideological depth, and emotional expression. Wu (2015) emphasized that revolutionary music fosters moral and patriotic values, thus supporting broader educational goals. However, Meng (2020) noted a lack of structured models in Chinese universities, as curricula often prioritize Western traditions over revolutionary content.

Peng et al. (2023b) highlighted Graduation Song by Nie Er as a model that balances technical skill with ideological interpretation. Yi (2023) further recommended a multifaceted approach listening, singing, and historical analysis to engage students both intellectually and emotionally. Zhang (2022) introduced the idea of the “revolutionary classroom,” where music subtly cultivates national identity. To meet modern educational needs, Wei (2023) proposed teaching strategies that integrate emotional resonance, cultural identity, and artistic growth.

2. Vocal Performance Teaching

Teaching vocal performance in the context of Chinese revolutionary songs requires a holistic approach that integrates technical, emotional, and ideological dimensions. Guo (2023) described revolutionary songs as musical narratives of national history, necessitating a blend of vocal technique and socio-political awareness.

Yi (2023) advocated for diverse strategies—listening, singing, and lyric analysis—to deepen student engagement and cultural understanding. Zhang (2022) introduced the concept of the “revolutionary classroom,” where vocal performance becomes a medium for fostering moral and patriotic values. Wu (2015) stressed the value of revolutionary music in shaping students' character, while Meng (2020) criticized the Western-dominated curriculum for neglecting this culturally significant repertoire. Fan (2023) emphasized that singing revolutionary songs helps students connect emotionally with historical struggles and national pride.

These studies collectively suggest that a reformed, culturally responsive teaching model is essential for effective vocal instruction rooted in China’s musical and ideological heritage.

3. Vocal Performance

Vocal performance in Chinese revolutionary songs demands more than technical skill—it requires emotional expression and historical understanding. Guo (2023) noted that these songs serve as musical narratives of national struggle, requiring performers to embody both vocal precision and ideological meaning.

Chen (2022) highlighted the work of Zhao Yuanren, whose clear diction and poetic style exemplify how vocal performance bridge's cultural identity and artistic expression. Similarly, Peng et al. (2023a) emphasized Graduation Song by Nie Er as a model of how patriotism and emotional intensity can be effectively communicated through voice.

Yi (2023) argued that students must interpret lyrics with historical context to convey authenticity, while Wu (2015) and Zhang (2022) saw vocal performance as a tool for moral and civic education. Despite this, Meng (2020) observed that revolutionary songs are often sidelined in favor of Western repertoire in Chinese music curricula.

In conclusion, the literature supports a more inclusive, culturally grounded approach to vocal performance that integrates ideological depth, emotional resonance, and technical artistry.

4. Chinese Revolutionary Songs

Chinese revolutionary songs combine patriotic expression, ideological values, and artistic quality. Emerging during political turmoil in the early 20th century, they functioned as tools for national mobilization and cultural identity (Ren, 2013). Songs such as March of the Volunteers served dual roles as both music and political messaging.

Wu (2015) emphasized their value in moral education, promoting patriotism and ideological growth in academic settings. Peng et al. (2023a) examined Graduation Song as a prime example of how revolutionary compositions can train performance skills while fostering collective spirit.

Fan (2023) described revolutionary songs as emotionally powerful, while Guo (2023) called them “musical memory” that preserves China’s legacy of resistance. Zhang (2022) and Yi (2023) supported their integration into vocal training and interdisciplinary education, citing their role in developing cultural and historical understanding.

Despite their significance, Meng (2020) noted their marginalization in favor of Western repertoire, advocating for curriculum reform that reinstates revolutionary music as a central educational resource.

In sum, Chinese revolutionary songs offer immense educational, ideological, and artistic value, and should be actively integrated into higher music education curricula.

Conceptual Framework

This conceptual framework illustrates the development of a teaching model for Chinese revolutionary song performance. It starts with gathering inputs from literature reviews, expert interviews, and curriculum analysis. The process involves needs assessment, model design, pilot implementation with students, and evaluation through performance and satisfaction surveys. The outputs include a validated model that enhances students’ vocal, expressive, and cultural competencies, along with recommendations for curricular integration. A feedback loop refines the model based on evaluation results, ensuring continuous improvement and applicability, as shown in Figure 1.

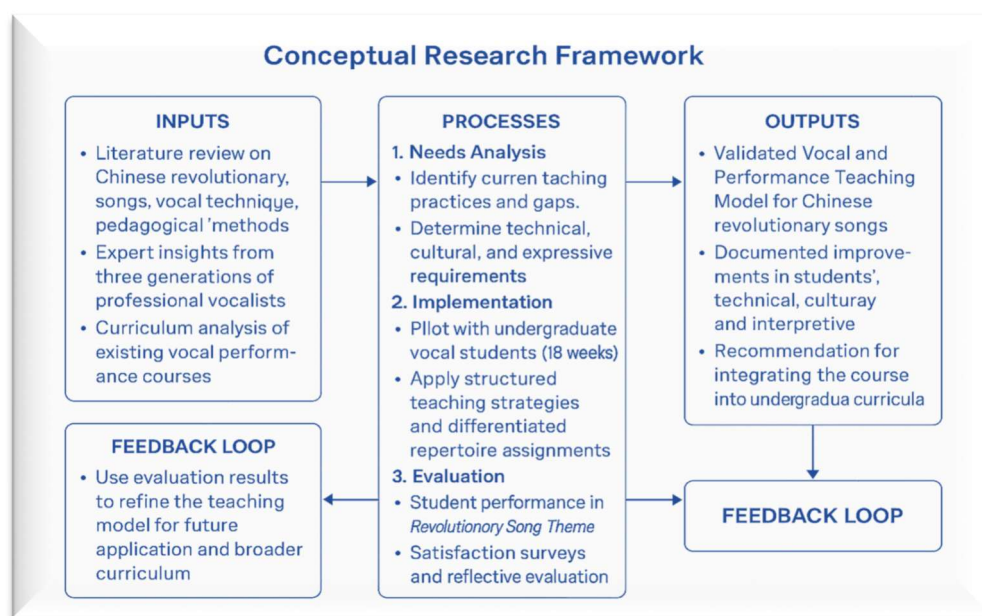

Figure 1 Conceptual Research Framework

Research Methodology

This study employed a qualitative research methodology within the framework of Research and Development (R&D), aiming to explore, design, implement, and evaluate a comprehensive Vocal and Performance Teaching Model based on Chinese revolutionary songs for undergraduate music students. The research design followed mixed-method R&D structure, emphasizing iterative validation and refinement of the model (Creswell & Poth's, 2018). The methodology is described under the following components:

1. Population and Sampling

The population in this study consisted of three distinct groups:

- 1) Expert vocalists from three generations (Senior, Middle-aged, Young) recognized for their extensive experience and contributions to Chinese revolutionary song performance.
- 2) Music education experts, selected for their specialization in vocal pedagogy, curriculum design, and model validation.
- 3) Undergraduate students majoring in vocal performance at the Sichuan Conservatory of Music, who participated in the pilot implementation of the model.

A purposive sampling technique was employed to ensure that participants possessed qualifications relevant to the research objectives. Expert participants were selected based on their professional reputation, teaching credentials, and stage performance experience. Student participants were chosen based on their vocal ability, willingness to participate, and current enrollment in relevant performance courses.

Ethical approval was obtained from the Institutional Review Board of Buriram Rajabhat University. All participants signed informed consent forms, and confidentiality was strictly maintained. Participation was voluntary, and data were anonymized to uphold ethical integrity throughout the research process.

2. Research Instruments and Instrument Quality

The study utilized the following research instruments:

1) Structured interview guidelines designed to gather in-depth information from expert vocalists on teaching strategies, vocal techniques, emotional interpretation, and repertoire selection.

2) Teaching model and manual, including course outlines, weekly teaching plans, repertoire lists, and reflective components.

3) Expert evaluation forms used to assess the model's clarity, relevance, and pedagogical effectiveness.

4) Student feedback questionnaires and reflection logs, employed to gather qualitative insights into students' learning experiences and satisfaction after the model's implementation.

To ensure the validity and reliability of the instruments:

1) All instruments underwent content validation by five scholars in music education and qualitative research, using the Index of Item-Objective Congruence (IOC) to assess alignment with research objectives.

2) Interview protocols were pilot-tested and refined to ensure clarity, reliability, and content depth.

3) Data trustworthiness was enhanced through methodological triangulation, member checking, and peer debriefing to confirm the credibility and consistency of findings.

3. Data Collection

Data were collected through four R&D phases to ensure systematic development and evaluation:

Phase I - Analysis: Literature review and document analysis were conducted to establish the historical, cultural, and pedagogical context of Chinese revolutionary songs.

Phase II - Design: In-depth interviews with expert vocalists were carried out to identify effective performance techniques, interpretive approaches, and teaching strategies.

Phase III - Implementation: The developed teaching model was implemented over an 18-week semester with undergraduate students, focusing on voice training, interpretive exercises, and performance-based learning.

Phase IV - Evaluation: Post-implementation assessment involved classroom observations, student reflection logs, and final vocal performances. Feedback was collected through open-ended surveys and focus group discussions.

All interviews and observations were audio-recorded, transcribed, and systematically analyzed to ensure accuracy and consistency.

4. Data Analysis and Statistical Application

Given the qualitative nature of the study, data were analyzed primarily through thematic content analysis, supported by descriptive statistics for the quantitative components.

1) Frequencies, percentages, and mean scores were used to describe student satisfaction and perceived learning outcomes.

2) Thematic coding was employed to identify recurring pedagogical patterns, interpretive strategies, and emotional responses within the interview and observation data.

3) Triangulated analysis was used to integrate data from experts, students, and document reviews, providing a holistic understanding of the model's development and impact.

This combined analytical approach provided both descriptive clarity and interpretive depth, ensuring that the findings accurately reflected the model's educational effectiveness and contextual significance.

Results

From the research, data collection, and analysis, the results are presented according to the research objectives.

1. Development of the Vocal and Performance Teaching Model Based on Chinese Revolutionary Songs for Undergraduate Students

1.1 Contextual Investigation of Chinese Revolutionary Songs Vocal Teaching and Performance

The study began with a literature review and interviews with three generations of expert vocalists, exploring perspectives on the evolution, vocal technique, and interpretation of revolutionary songs. Experts emphasized the importance of vocal power, diction, emotional expression, and historical context in performing revolutionary music. They highlighted that revolutionary singing requires not only technical skill but also an understanding of ideological intent, patriotic emotion, and cultural symbolism.

Key differences across historical periods were noted in lyrical content, musical structure, and performance style, reflecting changing political and social contexts. Experts stressed that modern students must understand these contextual shifts to perform authentically.

Expert feedback identified the need to integrate individual vocal style with ideological meaning. Revolutionary songs such as *"Without the Communist Party, There Would Be No New China"* and *"The East is Red"* were recommended for beginners due to their accessibility and educational value, while *"I Love You, China"* was recognized as a technically and emotionally demanding piece requiring advanced interpretive skill.

Experts also discussed the impact of performance settings (Concerts vs. Outdoor Events), distinctions between revolutionary and folk songs, and the essential competencies for young tenors and educators—emphasizing emotional engagement, interpretive authenticity, and lifelong artistic development.

These insights informed the model design, which incorporates progressive repertoire selection, historical interpretation, and emotional training. The teaching framework was built upon a layered instructional structure that develops students' vocal techniques, interpretive sensitivity, and ideological understanding simultaneously.

1.2 Development and Refinement of the Teaching Model

The model was systematically developed through three iterative steps—drafting, expert review, and refinement guided by R&D principles.

Step 1: Model Drafting

An 18-week course plan was designed to accommodate varying student levels through progressively challenging repertoire. Each unit integrated historical background, vocal technique training, and stage performance components. Teachers facilitated reflective learning

through weekly discussions and post-class reflections, encouraging self-assessment and continual improvement.

Step 2: Expert Verification

Five national-level vocal experts reviewed the draft model, emphasizing the integration of technical, emotional, and ideological dimensions. They recommended clearer learning outcomes, formative assessments, and stronger connections between vocal technique and revolutionary ideology.

Key suggestions included:

- 1) Embedding historical meaning in lessons to strengthen ideological comprehension.
- 2) Enhancing vocal technique through emphasis on diction, resonance, and expressive phrasing.
- 3) Revising weekly lesson plans to clarify objectives, learning outcomes, and evaluation criteria.

Table 1 Summarizes the Expert Panel.

No.	Expert	Work Unit	Academic Title
1	Wang Ying	China Opera and Dance Drama Theatre	National First-Class Actor
2	Zhao Jiping	Chinese Musicians Association	Composer, Honorary President
3	Li Xiuying	Shanghai Conservatory of Music	Professor
4	Liu Hang	Shenyang Conservatory of Music	Professor
5	Dai Yuqiang	Henan Conservatory of Music	President

Step 3: Model Refinement

The teaching model was refined according to expert feedback to enhance clarity, coherence, and pedagogical alignment. Adjustments ensured that the final version balanced vocal training with ideological education and met student learning needs. The finalized model emphasized three integrated components: 1) vocal technique mastery, 2) historical-ideological interpretation, and 3) performance-based learning.

2. The evaluate the Chinese revolutionary songs vocal teaching and performance model for undergraduate students

2.1 Implementation Phase

The model was implemented over an 18-week semester with undergraduate students to examine its practical effectiveness.

- 1) Teaching Process: Instruction followed a structured syllabus integrating theoretical instruction, guided practice, and reflective learning activities to ensure pedagogical consistency.
- 2) Song Selection: Repertoire was assigned based on vocal range and technical readiness, enabling progressive skill development.
- 3) Vocal Technique: Emphasis on breath control, resonance, natural tone, and expressive diction helped students improve technical stability and interpretive fluency.

4) Cultural Understanding: Supplementary materials on revolutionary history were provided to strengthen students’ historical awareness and contextual understanding.

5) Emotional Expression: Targeted workshops helped students convey emotional authenticity, particularly in songs with strong patriotic and dramatic elements.

Conclusion: The implementation phase demonstrated that the teaching model effectively developed students’ technical skills, interpretive depth, and ideological literacy. Table 2 summarizes the key findings.

Table 2 Reflections and Preliminary Conclusions from Teaching Model Implementation

Aspect	Key Point
Work Selection	Song choice matched to vocal range and skill level, supporting gradual development.
Singing Technique	Focus on breath control, tone, and resonance; regular practice encouraged.
Cultural Understanding	Additional historical context improved interpretive accuracy.
Emotional Expression	Targeted training enhanced authenticity and stylistic precision.

2.2 Post-Implementation Evaluation

To assess the overall effectiveness of the teaching model, a Revolutionary Song Theme Concert was held, followed by a student feedback survey and qualitative reflections.

1) Performance Application: Students performed selected revolutionary songs in a public concert at Sichuan Conservatory of Music, demonstrating the integration of vocal technique, emotional expression, and stage performance skills.

2) Patriotic Awareness: Students reported increased patriotism and a deeper understanding of China’s revolutionary history through musical experience.

3) Skill Development: Participants improved in vocal control, emotional delivery, and historical interpretation.

4) Cultural and Career Value: The course was perceived as beneficial for developing professionalism, cultural literacy, and moral character.

5) Course Recommendation: A majority of students suggested that the course be integrated as a core component of the conservatory curriculum due to its educational significance.

6) Challenges: Some students experienced difficulties in expressing emotional depth and interpreting complex historical contexts, indicating the need for further integration of contextual learning and mentorship.

In summary, the evaluation confirmed the model’s success in strengthening students’ vocal performance, historical interpretation, and ideological awareness. The results validate the effectiveness of integrating revolutionary song education into formal vocal pedagogy, contributing both to artistic excellence and national cultural identity.

Table 3 Post-Implementation Evaluation of the Teaching Model

Aspect	Summary
Concert	Theme concert demonstrated applied skills and performance authenticity.
Awareness	Increased patriotism and historical understanding.
Skills	Improved technique, expression, and interpretive accuracy.
Career Value	Enhanced cultural literacy and professionalism.
Compulsory View	Majority supported inclusion as a required course.
Challenges	Emotional depth and historical interpretation remained areas for improvement.

Figure 2 Concert Performance
Source: Juye (2024)

Conclusion and Discussion

1. Conclusion

1.1 Development of a Vocal and Performance Teaching Model for Music Students

1.1.1 Research Value of the Teaching Model

The study found that establishing a structured teaching model for Chinese revolutionary songs holds high research and practical value. Currently, most music universities and conservatories lack a systematic teaching framework for revolutionary song instruction. The developed model fills this critical gap by integrating technical, emotional, and ideological dimensions into a coherent framework. It provides a concrete pathway for revitalizing revolutionary song pedagogy, aligning traditional cultural education with contemporary teaching methodologies.

1.1.2 Structuring the Teaching Model

The proposed teaching model classifies revolutionary songs based on their suitability for instructional use and structures lessons according to students’ skill levels and learning needs. This stratified approach enables teachers to tailor instruction, ensuring that students progress

at an appropriate pace while receiving training suited to their vocal development. Moreover, the model emphasizes reflective learning, expert-guided mentorship, and stage performance assessment, offering a dynamic, multi-dimensional learning process that enhances both vocal proficiency and cultural engagement.

1.2 Implementation and Evaluation of the Teaching Model among Music Students

1.2.1 Balancing Vocal Technique Training and Cultural Education

The implementation phase demonstrated the importance of balancing technical vocal training with cultural and ideological education. Teachers not only guided students in singing techniques but also emphasized the historical background and cultural significance of revolutionary songs. This integrated approach strengthened students' emotional connection to the repertoire while improving their interpretive and technical competencies. The results confirmed that revolutionary song education can cultivate moral resilience and aesthetic sensibility when aligned with structured pedagogy.

1.2.2 Student Learning Perception

The research highlighted the positive impact of this approach on students' learning experiences:

1) Patriotic Awareness: Students deeply connected with the historical significance and national pride embedded in revolutionary songs.

2) Improved Vocal Skills: Students demonstrated enhanced emotional expression and vocal control while gaining a deeper understanding of modern Chinese history.

3) Better Historical Interpretation: Singing these songs helped students relate to the emotional and mental state of people from the revolutionary era.

Additionally, the findings revealed disparities between generational teaching practices. Senior performers relied heavily on experiential wisdom, whereas younger educators emphasized vocal precision and artistic expression, sometimes at the expense of ideological context. This generational gap underscores the necessity of an academically grounded and culturally inclusive teaching framework.

1.3 Establishing a Structured Teaching Outline

To create a scientific and systematic teaching model, the study proposed a structured syllabus that includes curating a comprehensive repertoire of revolutionary songs, optimizing teaching methods to balance technical training with cultural education, and establishing clear evaluation criteria to assess students' vocal development and historical understanding. The syllabus also integrates formative and summative assessments, ensuring continuous feedback between teachers and students. This structure promotes autonomous learning, creativity, and historical awareness within the learning process.

In summary, developing a Vocal and Performance Teaching Model Based on Chinese Revolutionary Songs is both complex and essential. The model not only enhances students' singing abilities but also deepens their historical and cultural understanding, preserving revolutionary heritage through modern pedagogy. The framework serves as a foundation for sustainable innovation in music education and offers practical guidance for educators and researchers seeking to integrate ideological learning with artistic training.

2. Discussion

The findings of this study align with prior research in both Chinese and international contexts, showing consistent recognition that effective vocal pedagogy requires the integration of technical training, emotional interpretation, and cultural understanding (Elliott & Silverman, 2015). The implementation of the proposed teaching model demonstrated that systematic technical instruction, when coupled with ideological and cultural engagement, can produce performances that are both technically accurate and emotionally compelling.

A clear point of consensus across the literature is that overemphasis on technical mastery, without equal attention to expressive delivery, can lead to performances that lack resonance and emotional depth (Wiggins, 2015). The present study confirms that many undergraduate vocal students initially struggled with expressivity, highlighting a pedagogical need to integrate emotional and contextual training earlier in the curriculum.

Notably, this study also reveals unique characteristics in Chinese vocal education compared to Western practice. In Chinese conservatories, ideological and political education remains central to music training, while Western systems tend to emphasize multicultural interpretation without explicit political framing (Jorgensen, 2003; Reimer, 2003). This distinction reflects how revolutionary song pedagogy embodies moral education alongside artistic growth an approach rarely institutionalized in Western conservatory practice (Campbell, 2004; Schippers, 2009).

Another difference lies in performance priorities. While Western scholarship frequently emphasizes stage presence, audience interaction, and communicative musicianship as essential for professional training (Hallam et al., 2016), Chinese revolutionary song pedagogy traditionally focuses on collective identity formation and moral cultivation. The model developed in this study successfully bridges these approaches, integrating performance assessment, cultural literacy, and emotional authenticity through concert-based evaluation (Bithell & Hill, 2014).

From these consistencies and differences, several conclusions can be drawn. First, emotional and ideological dimensions of vocal performance should be treated as pedagogical priorities alongside technical mastery to ensure holistic musician development. Second, while ideological integration is a unique strength of the Chinese model, its effectiveness depends on balanced incorporation with experiential learning and critical reflection. Third, institutional support is vital—curricular flexibility, access to historical materials, and collaboration among experts will sustain pedagogical innovation in revolutionary song education (Allsup, 2016).

Finally, higher education reform in music must embrace creative, learner-centered approaches that foster independent thinking, cultural awareness, and innovation. This aligns with the broader shift toward knowledge-based societies that prioritize adaptability and creative intelligence. Encouraging such transformation will not only improve the quality of graduates but also strengthen the cultural relevance and global competitiveness of Chinese music education (O'Neill, 2012; Panyain et al., 2017).

In conclusion, the study confirms that a well-structured vocal and performance teaching model based on Chinese revolutionary songs can harmonize technical proficiency, emotional expression, and ideological understanding. This integrative approach preserves national cultural heritage while preparing students for the artistic and professional demands of 21st-century music education.

Suggestion

1. Research Applicability and Expansion

Chinese revolutionary songs carry deep cultural and historical significance. Implementing a structured teaching model enhances not only vocal and performance skills but also emotional and patriotic education. To strengthen practical application, music institutions should integrate the model into core curricula and teacher training programs, ensuring that both technical proficiency and ideological understanding are developed concurrently.

In addition, educators are encouraged to employ digital tools, interactive media, and online archives to modernize the teaching process and increase accessibility for diverse learners. The integration of virtual performances, historical documentaries, and multimedia resources can transform traditional instruction into a more engaging and immersive experience.

Furthermore, the success of this model underscores the value of interdisciplinary collaboration—blending music, history, and digital arts—to create richer learning environments. Strengthening institutional teaching teams, fostering partnerships among conservatories, and diversifying pedagogical methodologies will help sustain long-term innovation and ensure the continued relevance of revolutionary music education in the modern era.

2. Future Research

Future studies should build upon this model by exploring broader and more diverse applications. Specifically:

1) Develop structured curricula and performance-based modules for revolutionary songs across different conservatories to enhance cultural literacy and pedagogical consistency.

2) Design and evaluate teacher-training programs that emphasize the balance between technical vocal training, historical context, and ideological interpretation.

3) Investigate the influence of resource allocation—such as funding, archival accessibility, and technological support—on teaching quality, student engagement, and sustainability of revolutionary song education.

4) Examine cross-cultural applications of the model by comparing its outcomes with similar pedagogical frameworks in other music traditions, thereby contributing to global discourse on culturally responsive music education.

Acknowledgement

The researchers would like to express their sincere appreciation to the academic advisors and subject matter experts whose insightful guidance and constructive feedback greatly supported the development of this study. Special thanks are extended to the expert vocalists and educators who participated in interviews and validation sessions, contributing invaluable insights from both academic and performance perspectives. Their contributions in refining the research methodology, validating the teaching model, and reviewing the instructional design for Chinese revolutionary songs were instrumental in ensuring academic rigor and practical relevance. The authors also acknowledge the institutional support from Buriram Rajabhat University and Sichuan Conservatory of Music, whose collaboration fostered this research on enhancing vocal performance education through culturally significant repertoire.

References

- Allsup, R. E. (2016). *Remixing the Classroom : Toward an Open Philosophy of Music Education*. Indiana University Press.
- Bithell, C., & Hill, J. (2014). *The Oxford Handbook of Music Revival*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199765034.001.0001>.
- Campbell, P. S. (2004). *Teaching Music Globally : Experiencing Music, Expressing Culture*. Oxford University Press.
- Chen, Y. (2022). *History of Modern Chinese Music*. People's Music Publishing House. (In Chinese)
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative Inquiry and Research Design : Choosing Among Five Approaches* (4th ed.). SAGE Publications.
- Elliott, D. J., & Silverman, M. (2015). *Music Matters : A Philosophy of Music Education* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Fan, L. (2023). Revolutionary Songs and Ideological Education in College Music Teaching. *China Music Education*, 45(3), 39 - 41. (In Chinese)
- Guo, X. (2023). Revolutionary Songs in Contemporary Chinese Music Education : Cultural Heritage and Pedagogical Strategies. *Music Education Research*, 25(2), 145 - 162. (In Chinese)
- Hallam, S., Cross, I., & Thaut, M. (2016). *The Oxford Handbook of Music Psychology* (2nd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198722946.001.0001>.
- Jorgensen, E. R. (2003). *Transforming Music Education*. Indiana University Press.
- Juye, B. (2024). *Concert Performance* [Photograph]. Personal Collection.
- Meng, Y. (2020). The Current State and Reform Strategies of Revolutionary Music Teaching in Chinese Universities. *China Music Education*, 42(4), 55 - 62. (In Chinese)
- O'Neill, S. (2012). Becoming a Music Learner : Towards a Theory of Transformative Music Engagement. In McPherson, G. E., & Welch, G. F. (Eds.), *The Oxford Handbook of Music Education* (1, 163 - 186). Oxford University Press.
- Panyain, T., Teerachat, T., & Kornatipong, T. (2017). Music Theory Learning Process Management Using Project Based Learning to Improve Lifelong Learning Skills. *Buriram Rajabhat University Humanities and Social Sciences Journal*, 9(2), 131 - 142. (In Thai)
- Peng, L., Huang, S., & Zhang, Y. (2023a). Analysis of Nie Er's Music and Its Revolutionary Value : A Case Study of Graduation Song. *Studies in Chinese Music*, 41(1), 21 - 23. (In Chinese)
- Peng, Y., Huang, L., & Zhang, J. (2023b). Nie Er and the Evolution of Proletarian Music in China. *Modern Music Studies*, 27(1), 21 - 23. (In Chinese)
- Reimer, B. (2003). *A Philosophy of Music Education : Advancing the Vision* (3rd ed.). Prentice Hall.
- Ren, J. (2013). Historical Review and Thoughts on the Study of Modern Chinese Music History. *Modern Music Research*, 19(4), 31 - 32. (In Chinese)
- Schippers, H. (2009). *Facing the Music : Shaping Music Education from a Global Perspective*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195379754.001.0001>.
- Wei, R. (2023). Reform and Optimization of Vocal Teaching in Normal Universities Under Cultural Power Strategy. *Chinese Vocal Pedagogy Review*, 30(3), 87 - 89. (In Chinese)
- Wiggins, J. (2015). *Teaching for Musical Understanding* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Wu, Q. (2015). Revolutionary Music and Moral Education in Contemporary China. *Asian Music Education*, 7(1), 23 - 35. (In Chinese)

- Xue, Y. (2020). The Historical Evolution of Chinese Revolutionary Opera. *Journal of Chinese Music Studies*, 36(2), 12 - 28. (In Chinese)
- Yi, J. (2023). Pedagogical Strategies for Teaching Revolutionary Songs in Chinese Conservatories. *International Journal of Music Education*, 41(1), 72 - 86. (In Chinese)
- Zhang, H. (2022). The Role of Revolutionary Songs in Shaping Students' National Identity. *Music Education Frontiers*, 14(2), 101 - 114. (In Chinese)

**ต้นดอกไม้แห่งศรัทธา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน
บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย**

**Flower Trees of Faith : Local Wisdom and Cultural Identity of
Ban Saeng Pha Community, Na Haeo District, Loei Province**

อิสเรศ สุขเสนี^{1*} พิมประไพ สุภารี¹ และ พงษ์ศักดิ์ สังขมณี¹
Isares Sooksenee^{1*}, Pimprapai Suparee¹, and Phongsak Sangkhamanee¹

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม¹
Faculty Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University¹

*Corresponding author, e-mail: pimprapai.s@msu.ac.th

วันที่รับบทความ: 29 สิงหาคม 2568; วันแก้ไขบทความ: 11 ตุลาคม 2568; วันตอบรับบทความ: 27 ตุลาคม 2568

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาของประเพณีแห่ต้นดอกไม้บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย โดยประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดทางวัฒนธรรม แนวคิดอัตลักษณ์ และแนวคิดภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสำรวจเบื้องต้น การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม รวมถึงการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้รู้และชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในประเพณี ผลการวิจัยพบว่า ต้นดอกไม้ เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนองค์ความรู้เชิงช่างและสุนทรียศาสตร์ซึ่งสืบทอดกันมานานกว่า 400 ปี ใช้ประกอบพิธีบูชาพระรัตนตรัยในช่วงบุญสงกรานต์น้ำเดือนห้า อัตลักษณ์ของต้นดอกไม้บ้านแสงภามีความโดดเด่นด้านรูปทรง ความสูง และขนาด อันเกิดจากทรัพยากรไม้ไผ่ที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้สามารถสร้างโครงสร้างขนาดใหญ่ แข็งแรง และมั่นคง ภูมิปัญญาเชิงช่างปรากฏผ่านการกำหนดสัดส่วนมาตรฐานของต้นดอกไม้ การออกแบบส่วนประกอบสำคัญ เทคนิคการประกอบโครงสร้าง การมัดดอก และการใช้วัสดุธรรมชาติทั้งหมด ตลอดจนการตกแต่งให้สอดคล้องกับสุนทรียภาพ เช่น การจัดระยะดอกไม้ตามฤดูกาล และการใช้แสงเทียนในพิธีแห่รอบอุโบสถยามค่ำคืน นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ระหว่างคนต่างวัย ตั้งแต่ผู้สูงอายุ วัยทำงาน จนถึงเยาวชน ซึ่งสะท้อนการบูรณาการความเชื่อทางพุทธศาสนา ศิลปะพื้นบ้าน และวิถีชีวิตชุมชน ประเพณีแห่ต้นดอกไม้จึงมิได้มีเพียงคุณค่าทางศิลปะและสุนทรียศาสตร์เท่านั้น แต่ยังมีบทบาทในการสร้างความสามัคคี ส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน และธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ตลอดจนทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงความศรัทธาทางศาสนากับวิถีชีวิต และประกาศความเป็นตัวตนของชุมชนบ้านแสงภาอย่างชัดเจน

คำสำคัญ: ประเพณีแห่ต้นดอกไม้, บ้านแสงภา, อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญา, ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, พุทธทางวัฒนธรรม

Abstract

This research aimed to analyze the intellectual identity of the Ban Saeng Pha Flower Tree Procession tradition in Na Haeo District, Loei Province, by applying the framework of cultural capital, identity, and cultural wisdom. Data collection involved primary surveys, both participatory and non-participant observations, and in-depth interviews with knowledgeable people and villagers involved in the tradition. The research results found that the flower tree is a cultural symbol reflecting technical and aesthetic knowledge that has been passed down for over 400 years. It is used in the Buddhist ceremonies honoring the Triple Gem during the Boon Duan Song Nam Festival. The unique identity of the Ban Saeng Pha flower tree lies in its distinctive shape, height, and size, attributed to the abundant bamboo resources, which allow for the construction of large, strong, and stable

structures. Technical wisdom is evident in the standardized proportions of the flower tree. The design of key components, structural assembly techniques, tying of pegs, and the use of all natural materials, as well as aesthetically pleasing decorations, such as seasonal flower spacing and the use of candlelight during the procession around the ubosot (ordination hall) at night. Furthermore, knowledge is passed down between generations, from working-age adults to youth, reflecting the integration of Buddhist beliefs, folk art, and community lifestyles. The traditional flower tree procession, therefore, not only possesses artistic and aesthetic value, but also plays a role in fostering unity, promoting the community economy, and preserving local cultural identity. It also serves as a medium for connecting religious beliefs with the way of life and clearly proclaiming the identity of the Ban Saeng Pha community.

Keywords: Traditional Flower Tree Procession, Ban Saeng Pha, Intellectual Identity, Cultural Wisdom, Cultural Capital

บทนำ

ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ถือเป็นหนึ่งในขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยึดปฏิบัติอย่างแพร่หลายของจังหวัดเลย เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า บุญเดือนห้า หรือ ตรุษสงกรานต์ จัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ตรงกับเดือนเมษายนของทุกปี (ปรีชา พิณทอง, 2540) หนึ่งในหมู่บ้านที่มีการรักษาและสืบทอดประเพณีแห่ต้นดอกไม้จนกลายเป็นอัตลักษณ์ประจำท้องถิ่น คือ หมู่บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านที่มีความเก่าแก่ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2090 (องค์การบริหารส่วนตำบลแสงภา, 2562)

สิ่งที่ทำให้ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของหมู่บ้านแสงภาแตกต่างไปจากพื้นที่อื่นในจังหวัดเลยหรือจังหวัดที่ปรากฏว่ามีการจัดประเพณีนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรล้านช้าง เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีอาณาเขตชายแดนระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีสัตนาคนหุต จากจารึกบนคัมภีร์ใบลานในหอพระไตรปิฎกวัดศรีโพธิ์ชัย บ้านแสงภา สันนิษฐานว่าประเพณีแห่ต้นดอกไม้ต้นขึ้นเริ่มพร้อมกับการสร้างวัดซึ่งมีอายุราว 483 ปี (Art & Culture, 2567) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสร้างบุญกุศลอันเป็นมงคลต่อชีวิตตามวิถีพุทธ ชาวหมู่บ้านแสงภาจึงได้ร่วมมือร่วมใจกันสร้างต้นดอกไม้ขึ้นจากแรงศรัทธาประกอบกับทักษะเชิงช่างที่ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรล้านช้าง การผสมผสานทางศาสนาและศิลปะนี้เองที่ได้สร้างอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาให้กับชาวแสงภา ไปสู่การร่วมมือสร้างต้นดอกไม้ขนาดใหญ่อย่างวิจิตรงดงามสำเร็จภายในหนึ่งวันพร้อมนำไปแห่รอบอุโบสถวัดศรีโพธิ์ชัย ในช่วงหัวค่ำก่อนนำขึ้นถวายพระเพื่อเป็นพุทธบูชาเนื่องในวันสงกรานต์สืบทอดต่อกันมาเป็นประจำทุกปี (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2560) ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวให้ความสนใจไปร่วมประเพณีจนทำให้การแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภากลายเป็นซอฟต์แวร์ (Soft Power) ที่สอดคล้องกับนโยบายภาครัฐและกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนได้เป็นอย่างดี

ทุนทางวัฒนธรรมที่เกิดจาก อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญา สามารถสร้างมูลค่าให้กับประเพณีและชุมชนมีที่มาจากความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม ทักษะ หรือแนวทางปฏิบัติที่เป็นสมบัติทางสังคม องค์ความรู้ ความคิด หรือภูมิปัญญาอันหลากหลายนี้เองที่ได้สร้างอัตลักษณ์ให้กับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ผลงานศิลปะต่าง ๆ ตลอดจนขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ความเชื่อ วิถีปฏิบัติ เป็นต้น (เรณู เหมือนจันทร์เชย, 2562; อัญธิชา มั่นคง, 2560) เช่นเดียวกับที่ชาวแสงภาได้สร้างอัตลักษณ์ให้กับประเพณีแห่ต้นดอกไม้ จนกลายเป็นหนึ่งในทุนทางวัฒนธรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนในชุมชน

ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของชาวบ้านแสงภาจึงมิใช่ประเพณีจัดขึ้นเพื่อประกอบในพิธีตรุษสงกรานต์อย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความยั่งยืนทางวัฒนธรรมให้กับจังหวัดเลยเช่นเดียวกับเทศกาลผีตาโขน การใช้ภูมิปัญญาที่เกิดจากการสั่งสมบ่มเพาะของคนในชุมชนช่วยสร้างอัตลักษณ์ให้ต้นดอกไม้ที่ทำจากไม้ไผ่และประดับด้วยดอกไม้ตามฤดูกาลของชาวบ้าน เกิดเป็นการสืบทอดและส่งต่อความรู้ ทักษะ ตลอดจนความเชี่ยวชาญเชิงช่าง จึงเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมที่สร้างความภาคภูมิใจและสะท้อนถึงตัวตนของชุมชนแห่งนี้

จากความสำเร็จที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาอัตลักษณ์และภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ว่ามีการสะท้อนถึงภูมิปัญญาชุมชนจนสามารถสร้างอัตลักษณ์ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ที่ทำให้บ้านแสงภามีความแตกต่างจากพื้นที่อื่นอย่างไร อีกทั้งผลการศึกษายังสามารถนำไปต่อยอดเผยแพร่อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาโดยอาศัยช่องทางสื่อสารที่หลากหลาย เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มนักท่องเที่ยวและประชาชนที่มีความสนใจการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้มากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์อัตลักษณ์และภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital)

ทุนทางวัฒนธรรมตามแนวคิดของบูร์ดิเยอ (Bourdieu) คือทรัพยากรทางสัญลักษณ์/ ความรู้ที่บุคคลและกลุ่มสังคมในสามรูปแบบแฝงฝังในตัวบุคคลปรากฏผ่านรสนิยม ภาษา ท่วงท่า ก่อเกิดเป็นวัตถุ เช่น หนังสือ งานศิลป์ เครื่องมือ เกิดเป็นองค์ความรู้เพื่อการศึกษา เป็นการทำงานร่วมกับชุดแนวโน้มเชิงปฏิบัติ (ความคุ้นชิน) และพื้นที่ที่สามารถแปลงกลับเป็นทุนสังคมหรือเศรษฐกิจภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม (Bourdieu, 1986) ด้านธออสบี (Throsby) เสนอว่ากรอบ ทุนวัฒนธรรม ในความหมายของ สินทรัพย์ ที่บรรจุคุณค่าทางวัฒนธรรม (Cultural Value) ต้องการการลงทุน รักษา และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน (Throsby, 1999) ขณะที่โยซโซ (Yosso) ขยายกรอบแนวคิดนี้สู่ Community Cultural Wealth หรือ ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อมองเห็นทุนของชุมชนชายขอบที่มักได้รับการมองข้ามจากสังคม (Yosso, 2005) แนวคิดนี้สามารถนำไปวิเคราะห์กรณีบ้านแสงภาว่าประเพณีแห่ต้นดอกไม้แสดงให้เห็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนในรูปแบบใด

2. แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ (Identity)

อัตลักษณ์ไม่ได้หมายถึงแก่นแท้ที่ตายตัว แต่เป็นกระบวนการ และการแทนความหมาย ที่ก่อรูปผ่านการเล่าเรื่องและความต่าง (Difference) ในบริบทอำนาจ/ วัฒนธรรม (Hall, 1997) การวาด เส้นพรมแดน ทางวัฒนธรรมทำงานผ่านสัญลักษณ์และการปฏิบัติที่แยกความเป็น เรา - เขา ได้เทียบเท่าความเป็นชาติพันธุ์ (Barth, 1969) ด้านพิธีกรรม เดอร์ไคม์/ เทอร์เนอร์ (Durkheim/ Turner) อธิบายว่าเป็นพลังของ อารมณ์ร่วม และ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม หรือ ความเป็นชุมชน (Communitas) ที่ทำให้สำนึกร่วมถูกผลิตซ้ำผ่านการกระทำร่วม (Durkheim, 1995; Turner, 1969) ในบทความวิจัยนี้นำแนวคิดอัตลักษณ์ ไปใช้ค้นหารูปแบบการ แสดง - สื่อสารที่สะท้อนถึง ที่ปรากฏผ่านพิธีแห่ต้นดอกไม้ว่ามีลักษณะอย่างไร รวมถึงมีกลไกผลิตซ้ำอัตลักษณ์ผ่านการปฏิบัติพิธีกรรมอย่างไร

3. แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Cultural/ Indigenous Knowledge)

ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมคือความรู้ที่ สัมผัส - พลวัต - ผัง ในปฏิบัติการ ของชุมชน ผูกโยงเข้ากับระบบนิเวศ วัสดุ เครื่องมือ เวลา และคติความเชื่อ ดังนั้น ทุนทางวัฒนธรรมจึงมิใช่เพียงชุดข้อมูลแต่เป็นวิถีคิดที่รับรองด้วยประสบการณ์และการลงมือทำซ้ำ ๆ (Berkes, 2012) กรอบของยูเนสโกว่าด้วย มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ตอกย้ำบทบาทชุมชนในการธำรงความรู้ ทักษะ พิธีกรรม และความหมายที่ยังมีชีวิต (UNESCO, 2003) การถ่ายทอดจึงมักเกิดในบริบท **ชุมชนแห่งการปฏิบัติ** หมายถึงกลุ่มบุคคลที่ผูกพันอยู่กับ กิจกรรม/ โจทย์/ ความสนใจร่วม อย่างต่อเนื่อง จนก่อรูปความรู้เชิงปฏิบัติที่ ตั้งอยู่ในบริบท ผ่านการมีส่วนร่วมจริงในการทำงาน การลงมือจริง การสังเกต และการรับบทบาทยิ่งขึ้นตามลำดับ (Lave & Wenger, 1991) ในกรณีบ้านแสงภา ได้นำแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมาใช้เพื่อค้นหารูปแบบของภูมิปัญญาการสร้างต้นดอกไม้ ตลอดจนการสืบทอดและส่งต่อภูมิปัญญาดังกล่าวว่ามีลักษณะอย่างไร และนำไปสู่การสร้างความรู้ร่วมกันระหว่างชาวพื้นถิ่น นักวิชาการ และภาคนโยบาย โดยไม่ทำให้สูญเสียตัวตนของชุมชนอย่างไร

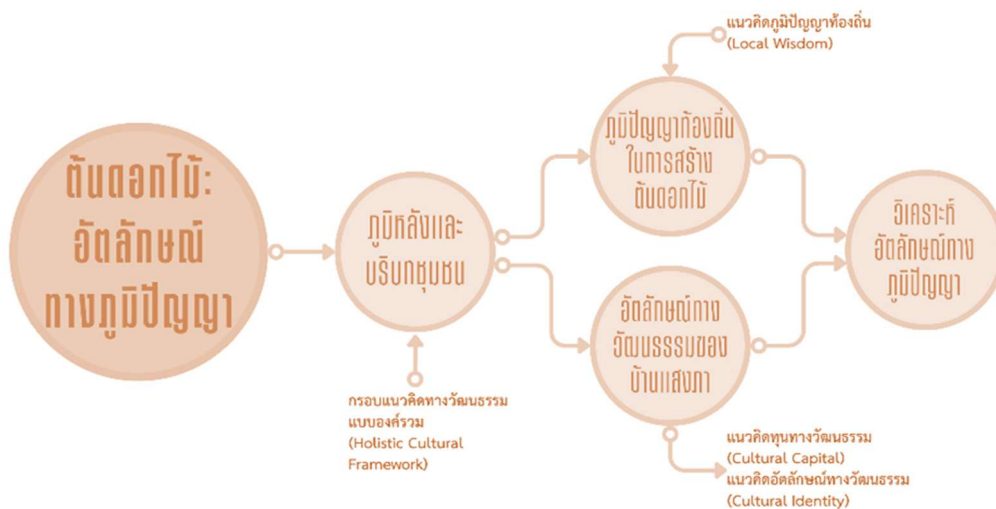
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สนิกกา พงษ์เสนห์ และคณะ (2555) ได้ศึกษาเรื่องวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทางสังคมของชุมชนบ้านแสงภา ตำบลแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย พบว่า ระบบความเชื่อและพิธีกรรม เช่น งานบุญตามเดือนและประเพณีแห่ต้นดอกไม้ ทำหน้าที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ค้ำจุนความร่วมมือและระเบียบทางสังคมของชุมชนบ้านแสงภาอย่างเป็นรูปธรรม ผ่านการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติร่วมกันข้ามรุ่น จนเกิดการถ่ายทอดอัตลักษณ์และจิตสำนึกของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ผลการศึกษายังสามารถอธิบายบริบทชุมชนและปัจจัยภายใน - ภายนอกที่ส่งผลต่อพลวัตของความเชื่อ พร้อมพัฒนากระบวนการเรียนรู้และแบบแผนถ่ายทอดองค์ความรู้วัฒนธรรม

ไพโรจน์ พวงมณี (2567) ศึกษาเรื่องพื้นที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบ้านอาฮี ตำบลอาฮี อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย กับแนวทางการจัดการท่องเที่ยวชุมชนสู่ความยั่งยืน โดยสำรวจบ้านอาฮี ชุมชนเครือข่ายในลุ่มน้ำเหือง ในฐานะ พื้นที่ซ้อนทับทางเวลา ที่ผสมผสานงาน เรื่องเล่า หลักฐานโบราณคดี และพิธีกรรมเป็นทุนวัฒนธรรมร่วมสมัย เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการท่องเที่ยวชุมชน 5 ด้าน (บริหารจัดการ อนุรักษ์ - การเรียนรู้ เศรษฐกิจ - สังคม ทรัพยากร - สิ่งแวดล้อม และความปลอดภัย) โดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางย้ำการเคารพศรัทธาและอำนาจการตีความของคนท้องถิ่น นำไปสู่การสร้างสมดุลระหว่างมูลค่าทางเศรษฐกิจกับคุณค่าทางวัฒนธรรม

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยนี้นำกรอบแนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรม แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ และแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม มาใช้ในการวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

การวิจัยนี้มีกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกจากกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา ในด้านประวัติศาสตร์ ประเพณี ศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนาและพิธีกรรม ผู้นำชุมชน นักวิชาการ และหัวหน้าส่วนราชการ 2) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants)

ประกอบด้วย กลุ่มผู้นำชุมชนด้านประเพณี วิถีชีวิต และภูมิปัญญา และ 3) กลุ่มผู้เกี่ยวข้อง (General Informants) ประกอบด้วย ชาวบ้าน นักท่องเที่ยวและผู้มีส่วนร่วมในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ ตามกรอบแนวคิดของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2552)

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้ออกแบบและวางแผนเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลในครั้งนี้ประกอบไปด้วย

1. แบบสำรวจเบื้องต้น (Basic Survey) เพื่อนำไปใช้สำรวจและเก็บข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับภาพรวมของทุนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในบ้านแสงภา

2. แบบสังเกต (Observation) แบ่งออกเป็น 2 ชนิด ประกอบด้วย

1) แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เพื่อใช้สังเกตเป็นแนวทางโดยการบันทึกผลการสังเกตวัฒนธรรม งานบุญประเพณี และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านแสงภา โดยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้วย แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงแรกเข้าสู่พื้นที่ ช่วงเก็บข้อมูล และช่วงทำก่อนปิดงานภาคสนาม ตามแนวคิดมุมมองของ คนใน ของ ชาย โพธิ์ธิตา (2562)

2) แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) เพื่อใช้สังเกตสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม สังคม วัฒนธรรม ขนบประเพณี และวิถีชีวิต โดยเฝ้าดูกระบวนการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มผู้ปฏิบัติด้วยวิธีการบันทึกภาพ บันทึกเสียง และจดบันทึก ผ่านมุมมองของคนนอก

3. แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ด้วยการสัมภาษณ์ในกลุ่มผู้รู้ (Key Informants) จากกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ในกลุ่มผู้ปฏิบัติการ (Casual Informant) ด้วยการสนทนาที่ไม่จำกัดคำตอบเพื่อให้เกิดประเด็นแตกย่อยจากกลุ่มผู้รู้

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การเก็บข้อมูลทุติยภูมิ จากภาคเอกสารเป็นการศึกษาเอกสารที่มีการบันทึกเอาไว้ในประเด็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

2. การเก็บข้อมูลปฐมภูมิหรือข้อมูลภาคสนาม เป็นการลงพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัยโดยมีลำดับขั้นตอนการเก็บข้อมูลดังนี้

1) การเก็บข้อมูลด้วยแบบสำรวจเบื้องต้น (Basic Survey) เป็นการสำรวจข้อมูลด้วยการลงพื้นที่ภาคสนาม เก็บข้อมูลด้านทรัพยากรในการสร้างต้นดอกไม้ สภาพแวดล้อม และสถานที่ในการจัดประเพณีแห่ต้นดอกไม้

2) การเก็บข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) จากกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนาพิธีกรรม ผู้นำชุมชน นักวิชาการ และหัวหน้าส่วนราชการ เพื่อให้ได้ข้อมูลเจาะลึกถึงประเด็นสำคัญเกี่ยวกับอัตลักษณ์และภูมิปัญญาในการทำต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา

3) แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-structured Interview) สัมภาษณ์กลุ่มผู้ปฏิบัติการ (Casual Informant) ถึงข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน ประวัติความเป็นมา ขนบธรรมเนียม ประเพณี คติ ความเชื่อ วิถีชีวิต บทบาทหน้าที่ของคนในชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ แบบการสนทนาที่ไม่จำกัดคำตอบเพื่อให้เกิดประเด็นแตกย่อยจากกลุ่มผู้รู้

4) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่มย่อย (Focused Group Guideline) เป็นการเก็บข้อมูลที่ใช้เมื่อมีปัญหาในการเก็บข้อมูลในประเด็นที่สงสัยและความไม่เข้าใจตรงกัน ซึ่งจะช่วยให้สามารถเข้าใจถึงประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภาได้มากขึ้น และสามารถซักถามแบบเจาะลึกในประเด็นสำคัญ โดยกำหนดกลุ่มสนทนาประมาณ 5 - 10 คน

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ดำเนินการนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ข้อมูลเอกสาร และข้อมูลภาคสนาม โดยมีรายละเอียดขั้นตอนดังนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารเป็นการวิเคราะห์โดยวิธีการ Method of Agreement เพื่อตรวจสอบความถูกต้องในเชิงแนวคิดและทฤษฎี ซึ่งพิจารณาจากเอกสารหลาย ๆ แหล่ง เพื่อหาความถูกต้องของข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งได้จากการศึกษาเอกสาร (Document Research) ในการวิเคราะห์เอกสาร ได้คำนึงถึงบริบท (Context) หรือสภาพแวดล้อมของข้อมูลเอกสารที่นำมาวิเคราะห์เป็นสำคัญ

2. การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการใช้เครื่องมือเก็บข้อมูลการวิจัยทุกประเภทนำมาสร้างข้อสรุป โดยใช้การวิเคราะห์ 3 แบบ คือ

1) การวิเคราะห์แบบอุปนัย เป็นการตีความข้อสรุปจากข้อมูลในลักษณะรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น

2) การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ทฤษฎีเป็นตัวจำแนกข้อมูล และการวิเคราะห์แบบไม่ใช้ทฤษฎีซึ่งขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของข้อมูล

3) การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการเปรียบเทียบข้อมูล เป็นการนำข้อมูลมาเปรียบเทียบตามเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์

3. การนำเสนอข้อมูล ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทางการวิจัยนี้นำเสนอโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ตามข้อสอดคล้องกับวัตถุประสงค์

ผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์อัตลักษณ์และภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา อำเภอนาหว้า จังหวัดเลย

การวิจัยเรื่องต้นดอกไม้แห่งศรัทธา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านแสงภา อำเภอนาหว้า จังหวัดเลย มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การสร้างอัตลักษณ์และภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา อำเภอนาหว้า จังหวัดเลยโดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรม แนวคิดอัตลักษณ์ และแนวคิดภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประกอบการเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิและข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับหมู่บ้านแสงภา และประเพณีแห่ต้นดอกไม้จากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนาพิธีกรรม ผู้นำชุมชน นักวิชาการ หัวหน้าส่วนราชการ และนักท่องเที่ยวที่ได้เข้าร่วมในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ ผลการวิจัยทำให้พบการสร้างอัตลักษณ์และภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา อำเภอนาหว้า จังหวัดเลยจำแนกได้เป็น 2 ประเด็น ประกอบด้วย

1. อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของประเพณีแห่ต้นดอกไม้

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของประเพณีแห่ต้นดอกไม้บ้านแสงภา อำเภอนาหว้า จังหวัดเลย เกิดขึ้นจากการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาช่างไม้ไผ่ และการร่วมแรงร่วมใจของสมาชิกในชุมชน ซึ่งได้หล่อหลอมเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนตัวตนร่วมของ คนแสงภา ทั้งในมิติรูปธรรมและนามธรรม โดยมีลักษณะดังนี้

1.1 อัตลักษณ์เชิงรูปธรรม

อัตลักษณ์เชิงรูปธรรมของประเพณีแห่ต้นดอกไม้ปรากฏให้เห็นผ่านรูปทรง การตกแต่ง และองค์ประกอบศิลปะของ ต้นดอกไม้ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพิธีกรรมพุทธบูชา ต้นดอกไม้มีลักษณะเป็นโครงไม้ไผ่ทรงสูงเพรียว ประกอบด้วยส่วนหลัก 10 ส่วน ได้แก่ คาน ขาธนู ง่าม พัง ดวด แกนกลาง ต้น ลีค คันกลอง และแมงมุม ซึ่งทำหน้าที่รองรับน้ำหนักและสร้างความมั่นคงเชิงโครงสร้าง การคัดเลือกไม้ไผ่ เช่น ไผ่หก ไผ่บง และไผ่เหียะที่เหมาะสมกับคุณสมบัติทางกายภาพ แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาการจับคู่ระหว่างวัสดุธรรมชาติและการใช้งานเชิงช่างอย่างประณีต

ในด้านสุนทรียศาสตร์ ต้นดอกไม้ บ้านแสงภา มีลักษณะงดงามแบบเรียบง่ายตามหลักสุนทรียศาสตร์เชิงหน้าที่ (Functional Aesthetics) คือความงามที่สัมพันธ์กับหน้าที่และความหมายในพิธีกรรม โครงสร้าง ลีค ถูกออกแบบให้เว้นช่องไฟเพื่อให้แสงเทียนส่องผ่านขณะเวียนแห่รอบอุโบสถยามค่ำคืน แสงเทียนที่สะท้อนผ่านลายสานของไม้ไผ่จึงกลายเป็น ภาพเชิงสัญลักษณ์ ของแสงแห่งศรัทธาและการตรัสรู้ ซึ่งชาวบ้านถือเป็นหัวใจของพิธีบูชาพระรัตนตรัย

สีเส้นและลวดลายของดอกไม้ที่ใช้ตกแต่ง เช่น ดอกคูณ หางนกยูง อินทนิล หรือดอกไม้พื้นถิ่นตามฤดูกาล สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และการใช้วัสดุท้องถิ่นอย่างรู้คุณค่า การจัดวางองค์ประกอบและการประดับแสงเทียนจึงมิใช่เพียงการตกแต่ง แต่เป็นการสื่อสารคุณค่าทางสุนทรียะและศาสนาที่ผสมผสานกันอย่างลงตัว อัตลักษณ์เชิงรูปธรรมของต้นดอกไม้จึงเป็นทั้งผลงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านและสัญลักษณ์ของความศรัทธาร่วมกันในชุมชน

1.2 อัตลักษณ์เชิงนามธรรม

อัตลักษณ์เชิงนามธรรมของประเพณีแห่ต้นดอกไม้บ้านแสงภาเกิดจากการปฏิบัติซ้ำของพิธีกรรมที่เชื่อมโยงคนกับความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา การรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อสร้างต้นดอกไม้ในทุกปีสะท้อน ความเป็นหนึ่งเดียว (Communitas) ตามแนวคิดของ Turner (1969) ที่มองว่าพิธีกรรมสร้างพลังทางสังคมและความเป็นชุมชนผ่าน อารมณ์ร่วม (Collective Effervescence) เมื่อผู้คนลงแรง ร่วมมือ และหล่ออบอุโบสถพร้อมเสียงเพลงพื้นบ้าน จึงเกิดประสบการณ์ทางศรัทธาและความสามัคคีที่ลึกซึ้ง

ในมิติการสื่อสารทางวัฒนธรรม ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ทำหน้าที่เป็น ระบบสัญลักษณ์ (Symbolic System) ของชุมชน ตามแนวคิดของ Geertz (1973) ที่อธิบายว่าพิธีกรรมคือกระบวนการสร้างและจัดระเบียบความหมายของสังคม ต้นดอกไม้จึงมิได้เป็นเพียงวัตถุในพิธี แต่เป็น ข้อความทางวัฒนธรรม ที่ผู้คนใช้แสดงออกถึงความศรัทธา ความผูกพัน และความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

ขณะเดียวกัน กระบวนการสร้างและแห่ต้นดอกไม้ยังเป็นการ เล่าเรื่องของตัวตน (Narration of Self) ของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Hall (1997) ที่มองว่าอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมมิใช่สิ่งคงที่ แต่เป็น กระบวนการของการสร้างและแทนความหมาย (Process of Representation) ผ่านสัญลักษณ์และการกระทำร่วมกัน การสร้างต้นดอกไม้จึงกลายเป็นการผลิตซ้ำ ความเป็นเรา (We-ness) ของคนแสงภา ผ่านการสื่อสารความเชื่อและค่านิยมร่วม เช่น ความกตัญญู ความสามัคคี และการอุทิศตนเพื่อส่วนรวม

กล่าวได้ว่า อัตลักษณ์เชิงนามธรรมของประเพณีแห่ต้นดอกไม้จึงเกิดจากการบูรณาการระหว่างศรัทธาและการปฏิบัติร่วมในพิธีกรรม ทำให้ประเพณีนี้ไม่เพียงเป็นสัญลักษณ์ทางศิลปะ แต่เป็น พื้นที่แห่งความหมายที่หล่อหลอมให้คนในชุมชนรู้สึกผูกพันและมีตัวตนร่วมกันอย่างแท้จริง

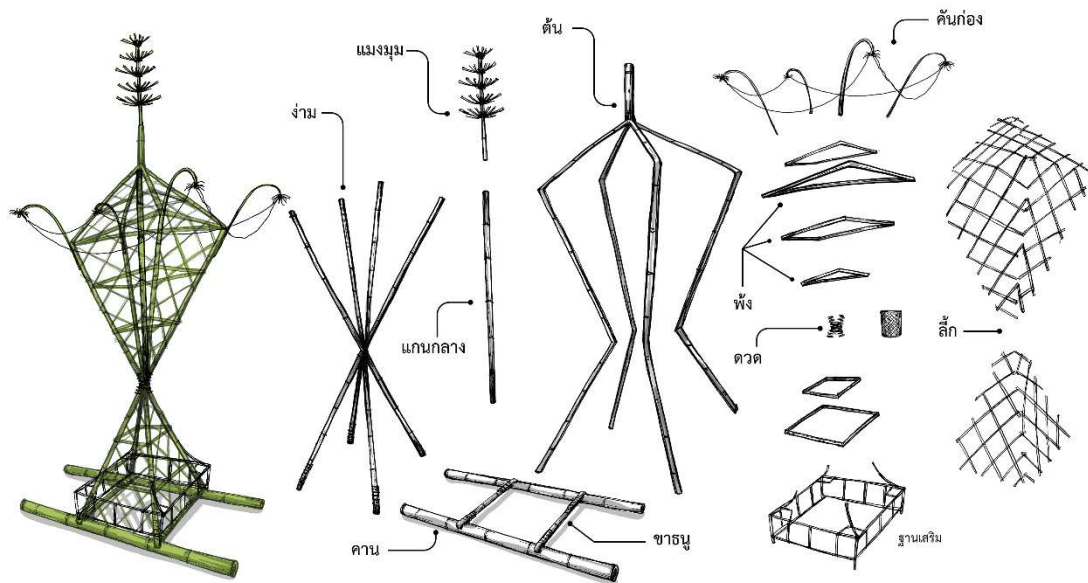
โดยการกำหนดขนาดของต้นดอกไม้ของบ้านแสงภานั้นจะกำหนดโดยการคำนวณจากความกว้างของ พัง เป็นหลัก ขนาดของพังจะเป็นตัวบอกความสูง ความยาวของไม้ ปริมาณไม้ที่ใช้ ปริมาณดอกไม้ จนไปถึงจำนวนคนที่จะมาหามต้นดอกไม้ โดยขนาด พัง มาตรฐานที่ชาวบ้านแสงภาแต่ละคุ้มจะสร้างต้นดอกไม้คือ พัง ขนาด 1.8 เมตร ขาธนูจะเล็กลงมาประมาณ 1.5 เมตร ทำให้ความสูงของต้นดอกไม้ไม่รวมยอดเมงมมอยู่ที่ประมาณ 6.5 เมตร นับเป็นความสูงที่เทียบเท่ากับตึก 2 ชั้น การสร้างต้นดอกไม้ในแต่ละปีจะยึดวันพระของเดือนเมษายนซึ่งตรงกับวันสงกรานต์เป็นวันลงมือ ก่อนเริ่มลงมือสร้างจะมีการประชุมหมู่บ้านเพื่อกำหนดนัดหมายให้คุ้มใดคุ้มหนึ่งจัดสร้างต้นดอกไม้คุ้มที่จะเป็นต้นดอกไม้หลักอยู่ต้นขบวน และจะมี ต้นก้อน คือต้นดอกไม้ที่ประดับตกแต่งด้วยหมากพลู ข้าวของเงินทอง มาถวายแด่พระสงฆ์ในตอนเช้าของวันงาน

ต้นดอกไม้หลักในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ จะต้องมีความพิเศษกว่าต้นดอกไม้ต้นอื่น ๆ ภายในขบวนแห่ คือจะต้องมีขนาดที่ใหญ่กว่าปกติ ในปี พ.ศ. 2564 ชาวบ้านแสงภาได้สร้างต้นดอกไม้ที่มีขนาดพังกว้างกว่า 3.2 เมตร จึงทำให้ต้นดอกไม้สูงได้ถึง 12 เมตร มีคานรับน้ำหนัก 3 เส้น และใช้คนหามกว่า 30 คน ซึ่งจำเป็นที่จะต้องยืมคนหามจากคุ้มอื่นเข้ามาช่วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ในแง่ของภูมิปัญญาในการสร้างและการควบคุมโครงสร้างให้ต้นดอกไม้มีขนาดใหญ่ตามต้องการได้แสดงให้เห็นในเชิงประจักษ์ผ่านทักษะเชิงช่างของชาวแสงภา หากแต่เป็นปัจจัยทางด้านประชากรในชุมชนบ้านแสงภาเองที่จำนวนชายวัยแรงงานลดน้อยลง ประกอบกับมีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นเรื่อยกลับมาจนเป็นปัญหากระทบต่อการสืบทอดประเพณีทางวัฒนธรรมที่อาจต้องมีการหาแนวทางแก้ไขในอนาคต

โดยสิ่งที่สร้างอัตลักษณ์ให้กับต้นดอกไม้ของบ้านแสงภาคือการนำเสนอเชิงสุนทรียศาสตร์ ด้วยการประดับตกแต่งดอกไม้ สี และลวดลาย โดยยึดหลัก สุนทรียศาสตร์เชิงหน้าที่ (Functional Aesthetics) คือความงามที่สอดคล้องประสานกับโครงสร้างและความหมายทางพิธีกรรม โดยเฉพาะการคงความโปร่งของผัง ลึก เพื่อไม่บดบังแสงเทียนซึ่งเป็นหัวใจหลักในเชิงสัญลักษณ์ของการประกอบพิธีแห่ต้นดอกไม้ ดังนั้น การออกแบบจึงต้องมีการใช้ภูมิปัญญา

เชิงศิลป์เพื่อสร้างต้นดอกไม้ให้มีความงามในมิติการมองเห็น (แสง เงา ช่องไฟ) มิติการรับน้ำหนัก (ไม่เพิ่มมวลเกินจำเป็น) และมิติความหมาย (สี กลิ่น ฤดูกาลของดอกไม้ที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อ) เกิดเป็นผลงานเชิงช่างที่งดงามอย่างมีเหตุผล เป็นการประสานคุณค่าทางศิลปะเข้ากับประสิทธิภาพเชิงโครงสร้างและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม ผ่านความรู้เชิงช่างที่สั่งสมจนเป็น มรดกมีชีวิต ของชุมชนที่สามารถธำรงรักษาและต่อยอดได้ในระยะยาว

โครงสร้าง ส่วนประกอบของต้นดอกไม้ บ้านแสงภา อำเภอนาแก จังหวัดเลย

ภาพที่ 2 โครงสร้าง ส่วนประกอบต้นดอกไม้ชุมชนบ้านแสงภา
ที่มา: อิศเรศ สุขเสนี (2568ก)

ภาพที่ 3 การขนย้ายต้นดอกไม้ขนาดพอง 2.8 เมตร และต้นดอกไม้ขนาดมาตรฐานของบ้านแสงภา
ที่มา: อิศเรศ สุขเสนี (2568ข)

อัตลักษณ์ ต้นดอกไม้ ของบ้านแสงภาก่อรูปผ่านพิธีกรรมทางพุทธพิธีที่ใช้วัตถุ สัญลักษณ์ และการปฏิบัติร่วมกันเป็นภาษาทางวัฒนธรรมของชุมชน การเวียนแห่และการถวาย ต้นดอกไม้ ทำหน้าที่ผสมผสานความเชื่อในทางพุทธศาสนาเข้ากับภูมิปัญญาและการลงแรงร่วมมือร่วมใจของชุมชน การสร้างต้นดอกไม้จึงมิใช่เพียงการประกอบชิ้นงานตามหลักหัตถกรรม แต่เป็นการผลิตซ้ำความหมายและความเป็นเรา (We-ness) ในระดับสาธารณะ

สอดคล้องกับแนวคิดพิธีกรรมในฐานะระบบสัญลักษณ์ที่จัดระเบียบความหมายและค่านิยมร่วม (Geertz, 1973) และกระบวนการก่อรูป สำเนียงร่วม เพื่อความเป็นปึกแผ่นผ่านพิธีกรรม (Turner, 1969; Durkheim, 1995)

ในมิติศรัทธาและจิตวิญญาณ ต้นดอกไม้ได้ผ่านการนำคติความเชื่อของชุมชนมาตีความว่าเป็น พุทธบูชาสูงสุด ของหมู่บ้าน การเลือกดอกไม้และการจัดวางเทียนให้เกิดแสงสว่างรอบองค์รวมทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ ถึงการบูชาพระรัตนตรัยและการอธิษฐานขอความอุดมสมบูรณ์ให้ผืนดิน แสงเทียนที่ส่องสว่างปรากฏผ่าน ช่องไฟของ ลีกลี ที่ไม่เพียงถ่ายทอดให้เห็นความงามเชิงสุนทรีย์ แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาทำหน้าที่เป็น ตำนานร่วมสมัย (Modern Myth) ที่สังคมผลิตซ้ำเพื่อสร้างเรื่องเล่ารวมถึงแสดงความศรัทธาและอุดมสมบูรณ์ (Barthes 1972; Geertz, 1973) ขณะเดียวกัน การรวมตัวประกอบพิธีกรรมก็ทำให้เกิด อารมณ์ร่วม (Collective Effervescence) ที่สร้างความ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวและตอกย้ำความศักดิ์สิทธิ์ผ่านบริบทของชุมชนที่มีต่อประเพณีแห่ต้นดอกไม้

มิติรูปทรงและลายสานเฉพาะถิ่น ปรากฏผ่านการสร้างต้นดอกไม้รูปทรงสูงเพรียวดังที่ได้กล่าว ไปแล้วข้างต้น ประกอบกับโครง ลีกลี ที่เว้นช่องให้แสงเทียนลอดผ่านผืนสานเข้ากันอย่างลงตัวกับลวดลายเรียบง่ายไม่ อุดมฉูดฉาดจนเกินไป สะท้อน สุนทรียศาสตร์เชิงหน้าที่ (Functional Aesthetics) ด้านการสร้างงามอย่างสอดคล้อง กับโครงสร้าง ศรัทธา และการใช้สอยในพิธี มากกว่าจะมุ่งอวดโอ้ต้นดอกไม้ผ่านการตกแต่งอย่างวิจิตรเพียงอย่างเดียว การคุมสัดส่วน น้ำหนัก และผิวงานให้สมดุลกับการเคลื่อนไหวบน แสดงถึงความรู้เชิงวัสดุและการช่างที่สั่งสม (Ingold, 2013; Sennett, 2008) พร้อมกันนั้น ลายสานและรูปทรงต้นดอกไม้ยังทำหน้าที่เป็น รหัสท้องถิ่น ที่ช่วยให้ผู้คนจำแนก ความเฉพาะของพื้นที่และความเป็นเจ้าของทางวัฒนธรรมได้ทันที (Barth, 1969; Hall, 1997) องค์ประกอบเหล่านี้ นับว่าเป็นอัตลักษณ์ในเชิงรูปธรรมของงานช่างและสัญลักษณ์ของชาวแสงภาในคราวเดียวกัน

ส่วนมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ สะท้อนผ่านการเลือกวัสดุตามฤดูกาลและ ทรัพยากรท้องถิ่น เช่น การเลือกไม้ไผ่ที่เหมาะสมกับการใช้งาน การเลือกดอกไม้ อาทิ ดอกคูณ หางนกยูง อินทนิล และไม้ไผ่ พันธุ์ต่าง ๆ รวมเข้ากับการจัดวางลีกลีกลี และเนื้อวัสดุอย่างสอดคล้องกับฤดูกาลทำให้ต้นดอกไม้ไม่เพียงรองรับการใช้ งานเชิงโครงสร้าง หากยังสร้าง ความรักถิ่น (Topophilia) และ ตัวตนเชิงสถานที่ (Place-identity) ให้กับผู้ร่วมพิธี (Tuan, 1974; Proshansky et al., 1983) วิถีปฏิบัติดังกล่าวสอดคล้องกับกรอบ มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ของยูเนสโกซึ่งเน้นบทบาทชุมชนในการธำรงความรู้ การปฏิบัติ และความหมายที่ยังมีชีวิต (UNESCO, 2003) อันเป็น ฐานรองรับทั้งความยั่งยืนเชิงสิ่งแวดล้อมและความต่อเนื่องของพิธีกรรม

ต้นดอกไม้ใหญ่ ได้ทำหน้าที่เป็นภาพแทนอัตลักษณ์ของบ้านแสงภาในระดับสาธารณะ ถือเป็น พันทาสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ที่ทำให้ชุมชนได้รับการยอมรับทางวัฒนธรรมและเพิ่มศักยภาพการสื่อสาร ตนเอง (Bourdieu, 1986) หากพิจารณาผ่านกรอบแนวคิดเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม ต้นดอกไม้ยังทำหน้าที่เสมือน พันทาวัฒนธรรม (Cultural Capital) ในความหมายของสินทรัพย์ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมและสามารถต่อยอดเป็น ประโยชน์ทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น เทศกาล การท่องเที่ยวโดยชุมชน และผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์ โดยไม่ละทิ้ง แก่นพิธีและศักดิ์ศรีของความเชื่อ (Throsby, 1999) จึงกล่าวได้ว่า อัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของต้นดอกไม้บ้านแสงภา เป็นผลลัพธ์ของการประกอบสร้างร่วมกันระหว่างศรัทธา รูปทรงงานช่าง ระบบนิเวศท้องถิ่น และการยอมรับทางสังคม ซึ่งหล่อเลี้ยงให้ มรดกมีชีวิต ของชุมชนดำรงอยู่และมีพลังในปัจจุบัน

2. ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านแสงภา

2.1 องค์ความรู้เชิงช่างและสุนทรียศาสตร์ในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการสร้าง ต้นดอกไม้ คือ องค์ความรู้ ทักษะเชิงช่าง ประสบการณ์ ที่ชาวบ้านบ้านแสงภาได้สั่งสม ถ่ายทอด และพัฒนาผ่านการร่วมมือร่วมใจในการประกอบพิธีแห่ต้นดอกไม้ตลอด ระยะเวลายาวนานกว่า 400 ปี กระทั่งองค์ความรู้นี้กลายเป็น วิถีปฏิบัติ (Practical Knowledge) และ พันทา วัฒนธรรม (Cultural Capital) ที่เป็นอัตลักษณ์แห่งภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชุมชนบ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย

องค์ความรู้เชิงช่างและสุนทรียศาสตร์ในการสร้าง ต้นดอกไม้ บ้านแสงภาเป็นผลของการสั่งสม ความรู้ปฏิบัติการ (Practical Knowledge) อันเป็นระบบ โดยมีลำดับขั้นตั้งแต่การคัดเลือกกอไผ่ การตัด ผ่า เหลา และจักตอก ไปจนถึงการกำหนดสัดส่วนและวิธีประกอบที่เหมาะสมกับงานสร้างต้นดอกไม้แต่ละชิ้นส่วน ความรู้ ดังกล่าวมิใช่เพียงทักษะเชิงช่าง หากแต่เป็นกรอบความคิดในการ จับคู่ คุณสมบัติของวัสดุ (เช่น ความยาว ความตรง

ความยืดหยุ่น และความเหนียวของไม้แต่ละพันธุ์) เข้ากับหน้าที่เชิงโครงสร้างและการใช้งานจริง ผลจากการสร้างต้นดอกไม้ซ้ำ ๆ ต่อเนื่องยาวนานได้เกิดการตกผลึกองค์ความรู้จนกลายเป็นภูมิปัญญา มาตรฐานงานช่าง ของชุมชน ซึ่งสามารถถ่ายทอดและรักษาจากรุ่นสู่รุ่นอย่างมีประสิทธิภาพ

โครงสร้างของต้นดอกไม้ใช้หลักการ ระบบโมดูลาร์ 10 ส่วน จากการแยกองค์ประกอบของต้นดอกไม้ออกเป็นชิ้นส่วนมาตรฐานทำหน้าที่จำเพาะแต่ละส่วนอย่างสอดคล้องและสนับสนุนซึ่งกันและกัน จากฐานคิดดังกล่าว ทำให้ส่วนประกอบของต้นดอกไม้ทั้ง 10 ส่วน ได้แก่ คาน ขาธนู ง่าม พัง แขนกลาง ต้น ลีค คันกล่อง และแมงมุม สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ ชิ้นงานแต่ละส่วนสามารถรองรับน้ำหนักโดยรวมของต้นดอกไม้ และยึดโยงโครงสร้างร่วมกันที่เพื่อรองรับการเคลื่อนไหวในช่วงประกอบพิธีแห่ เพราะในขั้นตอนการแห่นั้น ชาวบ้านจะทำการโยกต้นดอกไม้ไปตามจังหวะเพลงเพื่อให้ต้นดอกไม้เกิดความพริ้วไหวเหมือนมีชีวิต ฉะนั้น การสร้างต้นดอกไม้ที่มีขนาดใหญ่จึงจำเป็นที่จะต้องเลือกไม้ไผ่ที่มีสภาพที่ดี มีอายุที่เหมาะสมกับการนำมาทำเป็นโครงสร้างส่วนต่าง ๆ ดังตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงคุณลักษณะไม้ไผ่ในที่เหมาะสมกับการนำไปใช้ในต้นดอกไม้

ชนิดไม้ไผ่	คุณลักษณะของเนื้อไม้	การใช้งานในต้นดอกไม้	ข้อดี	ข้อเสีย
ไผ่หก	ลำต้นใหญ่ แข็งแรง	คานหาม โครงลำต้น ต้องเลือกไม้ที่ตรงเป็นหลัก	รับน้ำหนักดี เหมาะกับโครงสร้างใหญ่	น้ำหนักมาก บางช่วงปีหาไม้ตรงยาก
ไผ่บง	เนื้อเหนียว ข้อถี่ ผิวเรียบ น้ำหนักเบา	ใช้ในท่อนอกยกเว้นคาน โครงหลัก ดอกมัดส่วนต่าง ๆ เป็นไม้ที่ผ่ายง่าย จักสานง่าย	น้ำหนักเบา ใช้งานง่าย หาได้มาก จักดอกได้ดี	รับน้ำหนักได้ไม่มาก หักง่ายเมื่อรับแรงดึงที่สูง
ไผ่เหี้ยะ	แข็งแรง ข้อถี่ เปลือกคม หนักกว่าบง	ง่าม พัง แขนกลาง (บางกรณี) ผ่ายาก ต้องระวังในการใช้งาน	โครงสร้างแน่น ทนแรงกระชากดี	เปลือกคม บาดมือ ใช้งานยาก หนัก
ไผ่เลียง	เนื้อหนา แข็งแรง ข้อถี่ ลำใหญ่ หนัก	ลำต้น ง่าม ใช้เสริมโครงสร้าง การผ่าไม้ค่อนข้างยาก ต้องเลือกขนาดที่เหมาะสม เพราะน้ำหนัก	แข็งแรงสุด เหมาะกับโครงขนาดใหญ่ ต้องการความมั่นคง	หนักมาก ไม่ใช่ไม้ท้องถิ่น ปริมาณน้อย
ไผ่ข้าวหลาม	ลำตรง แข็งแรง พอเหมาะ เส้นผ่านศูนย์กลางปานกลาง	แกนกลางของต้นดอกไม้ ต้องคัดเลือกลำที่ตรง	ลำตรงดี เหมาะทำแกนกลาง น้ำหนักพอดี	ไม่เหมาะกับโครงนอก รับแรงมากไม่ได้

ความสัมพันธ์ระหว่างชิ้นส่วนทั้งสิบสะท้อนให้เห็นถึง ตรรกะเชิงช่าง (Craft Logic) ที่เป็นอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาของชาวบ้านแสวงหาที่พัฒนาขึ้นจากกระบวนการทดลอง ทดสอบซ้ำ (Trial and Error) จนตกผลึกเป็นแบบแผนงานช่างเฉพาะถิ่นซึ่งมีประสิทธิภาพทั้งในแง่ความมั่นคงเชิงโครงสร้าง (Structural Stability) และความคล่องตัวในการใช้งานจริง (Operational Maneuverability) โดยเฉพาะการกำหนดระยะ ขนาดของต้นดอกไม้ที่ถือเป็นอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาที่สำคัญของบ้านแสวงหาได้สร้างความแตกต่างและโดดเด่นที่ไม่เหมือนใครในพื้นที่ทางวัฒนธรรมใกล้เคียง

2.2 กลไกการสืบทอดภูมิปัญญาและการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านแสวงหา

พลวัตของการสืบทอดภูมิปัญญาและการเรียนรู้ในประเพณีแห่ต้นดอกไม้อาศัยกลไก การเรียนข้ามรุ่น ที่ผู้สูงอายุทำหน้าที่เป็น **ครูภูมิปัญญา** ถ่ายทอดความรู้ตลอดจนปฏิบัติการด้านช่างไม้ไผ่และเหตุผลเชิง

สุนทรียะให้แก่เด็ก เยาวชน และวัยแรงงานผ่านการลงมือทำจริงในการประกอบพิธีกรรม องค์ความรู้ดังกล่าวจึงมีได้จำกัดอยู่ในตำรา หากก่อตัวเป็น **ห้องเรียนวัฒนธรรมมีชีวิต** ที่ได้จากการสังเกต การฝึกทำงานย่อย และการค่อย ๆ เพิ่มระดับความรับผิดชอบ (Scaffolding) การเรียนรู้ของคนในชุมชนจึงเกิดจากประสบการณ์ตรง (Experiential Learning) ที่เชื่อมโยงเชิงโครงสร้าง การจัดวางองค์ประกอบ และข้อจำกัดของวัสดุเข้ากับความหมายทางพิธีกรรมอย่างเป็นเอกภาพ

เมื่อมองในมิติทางสังคม การสร้างต้นดอกไม้เป็นประจำทุกปีได้ก่อรูป **ชุมชนแห่งการปฏิบัติ** (Community of Practice) ซึ่งมีแบบแผน วิธีการ และคลังความรู้ที่ร่วมของช่างพื้นถิ่นเป็นทุนของกลุ่ม การทำซ้ำอย่างเป็นวัฏจักรทำให้ทักษะสำคัญแพร่กระจายจากผู้เชี่ยวชาญสู่สมาชิกหน้าใหม่ในบ้านแสงภา เกิดสถานะที่ **ทุกคนทำเป็น** พร้อม ๆ กับการลดช่องว่างระหว่างวัยและสถานภาพในกระบวนการเรียนรู้ องค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจึงมีทั้งส่วนที่ ตกผลึก เป็นมาตรฐานงานเชิงช่างพื้นถิ่น และส่วนที่ยืดหยุ่นไปตามบริบทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละปี ช่วยธำรงเสถียรภาพของพิธีกรรมโดยไม่สกัดกั้นนวัตกรรมใหม่ ๆ ภายใต้กรอบคติเดิม

ยิ่งไปกว่านั้น วงรอบเทศกาลโดยเฉพาะช่วงสงกรานต์ได้ทำหน้าที่เป็น **จังหวะคืนถิ่น** ให้สมาชิกในชุมชนพลัดถิ่นซึ่งไปทำงานนอกพื้นที่ได้กลับมาช่วยกันสร้างต้นดอกไม้ร่วมกับเครือญาติและเพื่อนบ้าน พื้นที่ทำงานจึงทำหน้าที่เป็น **พื้นที่ทางสังคม** เปิดให้ทั้งคนในและคนนอกได้พบปะ ฝึกทักษะ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกัน การออกแบบกระบวนการงานได้สร้างผู้มีส่วนร่วมหลากหลายวัยและภูมิหลัง ทำให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายแบบกระชับภายใน (Bonding) ควบคู่กับการเชื่อมพหุขั้วกลุ่ม (Bridging) อันเป็นฐานของทุนทางสังคมที่ช่วยพยุงให้พิธีกรรมยังคงมีชีวิตและสามารถสื่อสารออกสู่สาธารณะกว้างขึ้น

ภาพที่ 4 การเรียนรู้ในภูมิปัญญาเชิงช่างของกลุ่มคนต่างวัย
ที่มา: อิสเรศ สุขเสนี (2568ค)

ท้ายที่สุด การร่วมแรงหลายบทบาทผ่านการแบ่งงานตามเพศ วัย และศักยภาพ ตั้งแต่จัดหาวัสดุ ขึ้นโครง จนถึงการยกขบวนแห่ต้นดอกไม้ ได้สร้าง **ความเป็นเจ้าของร่วม** (Sense of Ownership) ต่อประเพณี นำไปสู่การขับเคลื่อนให้สมาชิกได้ร่วมดูแลรักษาและกำกับตนเองของชุมชนอย่างต่อเนื่อง กลไกดังกล่าวมีเพียงแต่สร้างความสามัคคี แต่ยังเพิ่มศักยภาพการจัดการทรัพยากร การถ่ายทอดมาตรฐานงานช่าง และความสามารถในการปรับตัว

ต่อเงื่อนไขร่วมสมัย ผลลัพธ์คือการต่ออายุ ทูตทางวัฒนธรรมมีชีวิต ของชุมชน ทั้งในเชิงอัตลักษณ์ คุณค่าสังคม และโอกาสต่อยอดเชิงสร้างสรรค์ โดยไม่สูญเสียแก่นของความหมายทางพิธีกรรมและจิตวิญญาณของพื้นที่

2.3 พลวัตการปรับตัวและคุณค่าพหุมิติของประเพณีแห่ต้นดอกไม้บ้านแสงภา

ประเพณีแห่ต้นดอกไม้บ้านแสงภาดำเนินไปภายใต้หลัก ยึดหยุ่นแต่รักษาแก่น กล่าวคือ ชุมชนบ้านแสงภาที่มีการเปิดรับความเปลี่ยนแปลงเท่าที่ไม่กระทบต่อพิธีกรรมและความหมายเชิงคติ โดยคงไว้ซึ่งโครงสร้างลำดับชั้น และสัญลักษณ์สำคัญอย่างครบถ้วน หากมีการตัดสินใจเชิงปรับตัวจะต้องอาศัยฉันทามติและการกำกับตนเองที่มาจากชุมชน (Community Self Regulation) มากกว่าคำสั่งหรือเสียงจากภายนอก ส่งผลให้การเปลี่ยนผ่านเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป อยู่บนฐานของเหตุผล บางสิ่งที่เข้ามาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบฉับพลันก็จะอาจถูกผลักหรือมีการพิจารณาจากกลุ่มผู้นำชุมชนเป็นสำคัญ

ทั้งนี้ ในด้านปฏิบัติการสร้างต้นดอกไม้ ชุมชนมีการเลือกเปิดรับเทคโนโลยีหรือนวัตกรรมสมัยใหม่ เช่น อุปกรณ์ตัดไม้ไฟฟ้า ระบบการเคลื่อนย้าย ระบบเครื่องขยายเสียงในงานบุญ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและความปลอดภัย ขณะเดียวกันยังคงวิธีการดำเนินการและวัสดุอุปกรณ์สำคัญที่เป็นหัวใจของพิธี เช่น การผูกยึดโครงสร้างหลักของต้นดอกไม้ด้วย ดอก และการคัดเลือกไม้ไฟให้เหมาะกับการสร้างต้นดอกไม้แต่ละส่วน การผสมผสานเชิงช่างทั้งในแบบเก่าและแบบใหม่เช่นนี้ทำให้มาตรฐานงานช่าง (Craft Standards) ของชาวบ้านแสงภาไม่หยุดนิ่ง เป็นการเพิ่มศักยภาพเชิงช่างที่ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาชุมชนกับเทคโนโลยีได้โดยไม่สูญเสียตรรกะทางพิธีกรรมและอัตลักษณ์ท้องถิ่น

การคงอยู่ของคุณค่าด้านศิลปะและศรัทธาปรากฏผ่าน สุนทรียศาสตร์เชิงหน้าที่ ของต้นดอกไม้ โครงสร้าง ลึก ถูกออกแบบให้เว้นช่องไฟเพื่อไม่ดับแสงเทียน การคุมสัดส่วน น้ำหนัก ส่งผลให้ความงามสอดประสานกับรูปแบบเชิงโครงสร้างและความหมายเชิงสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ภูมิปัญญาดังกล่าวจึงมิใช่เพียงการประดับตกแต่ง หากเป็นการจัดองค์ประกอบที่ เหมาะเหตุผล เหมาะพิธี ทำให้มรดกทางวัฒนธรรมยังเป็น มรดกมีชีวิต (Living Heritage) ในบริบทปัจจุบัน

ภาพที่ 5 ขบวนแห่ต้นดอกไม้ยามค่ำคืนรอบอุโบสถ

ที่มา: อิศเรศ สุขเสนี (2568ง)

ในมิติทางสังคม กระบวนการสร้างต้นดอกไม้เปิดพื้นที่ให้คนต่างวัยและต่างบทบาทเข้ามามีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง เกิดการเรียนรู้ข้ามรุ่นระหว่าง ครูภูมิปัญญา กับเด็ก เยาวชน และวัยแรงงาน พร้อมทั้งก่อรูปทุนสังคมทั้งแบบยึดโยงภายใน (Bonding) และแบบเชื่อมพหุข้ามกลุ่ม (Bridging) พื้นที่ทำงานจึงเป็น พื้นที่ทางสังคม ที่ผลิตซ้ำ

ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม (Sense of Ownership) ต่อพิธีกรรมและชุมชน ที่หล่อเลี้ยงมาตรฐานงานช่างจริยะพิธี และสร้างการทำงานร่วมกันภายในชุมชน

ท้ายที่สุดแล้ว ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ได้ก่อให้เกิดผลเชิงเศรษฐกิจและเชิงสัญลักษณ์ร่วมกับคุณค่าดั้งเดิมมาข้างต้น ต้นดอกไม้ทำหน้าที่เป็นทั้ง ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) สำหรับต่อยอดเทศกาล การท่องเที่ยวโดยชุมชน และผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์ และเป็น ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ที่ยกระดับภาพลักษณ์ของพื้นที่สู่สายตาสาธารณชน กระนั้น การใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจก็จำเป็นต้องมีกรอบที่คุ้มครองแก่นหลักของพิธีกรรม เช่น การสืบสานภูมิปัญญาทางศิลปะหัตถกรรมในการสร้างต้นดอกไม้ กระบวนการประกอบพิธีกรรมในการแห่ต้นดอกไม้ ตลอดจนการมีส่วนร่วมของชนในชุมชนนักท่องเที่ยว หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อป้องกันมิให้การแห่ต้นดอกไม้กลายเป็นประเพณีเชิงพาณิชย์จนลดทอนคุณค่าและความหมายดั้งเดิมลง สหเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า การปรับตัวอย่างมีกรอบ จะต้องสอดคล้องไปกับ คุณค่าพหุมิติ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ประเพณีแห่ต้นดอกไม้สามารถธำรงความหมาย รักษาอัตลักษณ์ และสืบทอดภูมิปัญญาไปพร้อมกัน

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

การศึกษารุ่นนี้มุ่งวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาของประเพณีแห่ต้นดอกไม้ บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย โดยอาศัยแนวคิดทุนทางวัฒนธรรม แนวคิดอัตลักษณ์ และแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลการวิจัยพบว่า ต้นดอกไม้ เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนองค์ความรู้เชิงช่าง ศิลปะ และความเชื่อทางศาสนาสืบทอดมากกว่า 400 ปี การสร้างต้นดอกไม้ประกอบด้วยกระบวนการเลือกวัสดุธรรมชาติ การประกอบโครงสร้าง และการประดับตกแต่งอย่างประณีต ซึ่งแฝงความหมายเชิงสัญลักษณ์และความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา

อัตลักษณ์เชิงรูปธรรมของต้นดอกไม้บ้านแสงภาปรากฏผ่านโครงสร้างไม้ไผ่ทรงสูงเพียวและ ระบบโมดูลาร์ 10 ส่วน (คาน ขาธนู ง่าม พัง ดวด แกนกลาง ต้น ลิก คันกล่อง แมงมุม) ที่จับคู่คุณสมบัติวัสดุอย่างมีตรรกะเชิงช่าง การคัดเลือกไม้ทง ไม้ปอง ไม้เหี้ยะ ฯลฯ ตลอดจนการออกแบบ ลิก ให้โปร่งเพื่อให้แสงเทียนลอด ก่อให้เกิดสุนทรียศาสตร์เชิงหน้าที่ ที่งามเพราะสอดคล้องกับพิธีและความหมาย ส่วนอัตลักษณ์เชิงนามธรรมเกิดจาก Communitas และอารมณ์ร่วมในพิธีแห่ที่ผสานศรัทธาพุทธกับแรงงานร่วมของชุมชน ต้นดอกไม้จึงกลายเป็น ข้อความทางวัฒนธรรมที่ผลิตซ้ำความเป็นเรา (We-ness) และความภาคภูมิใจถิ่น

อัตลักษณ์ที่เกิดจากภูมิปัญญาในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของชุมชนบ้านแสงภา เกิดจากการสืบทอดองค์ความรู้ ทักษะเชิงช่าง และความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ปฏิบัติซ้ำทุกปีจนเป็นสัญลักษณ์ประจำถิ่น ประเพณีนี้สะท้อนความศรัทธาอันลึกซึ้งที่ชุมชนมีต่อพระพุทธศาสนา ผ่านการสร้างและถวายต้นดอกไม้ซึ่งผสมผสานศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านกับคติความเชื่ออย่างกลมกลืน กระบวนการสร้างเปิดโอกาสให้คนในชุมชนทุกครัวเรือนมีส่วนร่วม เกิดความสามัคคีและความภาคภูมิใจร่วมกัน แม้สังคมจะเปลี่ยนแปลง แต่ชุมชนยังคงรักษาคุณค่าดั้งเดิมไว้ พร้อมปรับตัวให้สอดคล้องกับยุคสมัย ประเพณีจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของตัวตนคนในชุมชนและสร้างความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต

ส่วนภูมิปัญญาที่ปรากฏผ่านต้นดอกไม้เกิดจากความรู้ปฏิบัติที่สั่งสมกว่า 400 ปี ตั้งแต่การเลือก - ตัด - ผ่า - จักตอก ไปจนถึงการกำหนดสัดส่วนเพื่อรองรับน้ำหนักและการเคลื่อนขบวน การเรียนรู้ข้ามรุ่นผ่าน ห้องเรียนวัฒนธรรมมีชีวิต ทำให้มาตรฐานงานช่างถ่ายทอดได้จริง ขณะเดียวกันชุมชน ยึดหยุ่นแต่รักษาแก่น : รับเทคโนโลยีที่เพิ่มประสิทธิภาพ (เช่น เครื่องมือ/ ระบบเคลื่อนย้าย/ เสียง) แต่คงหัวใจพิธี (ตอก ไม้ไผ่ โครงและลำดับพิธี) ส่งผลให้มรดกยังมีชีวิต และทันสมัยโดยไม่สูญเสียแก่นความเชื่อ

นอกจากนี้ กระบวนการถ่ายทอดทักษะและความรู้ระหว่างช่างฝีมือรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ในชุมชน ยังเป็นการสืบทอดทุนทางวัฒนธรรมเชิงสถาบัน (Institutionalized Cultural Capital) ที่ประเพณีมีบทบาทเป็นเวทีแห่งการเรียนรู้และสร้างคุณค่าร่วมในสังคม ทำให้ภูมิปัญญาศิลปะหัตถกรรมนี้คงอยู่และปรับตัวได้อย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย

ในระดับสังคม การสร้างต้นดอกไม้เป็นประจำทุกปีของชาวแสงภาคก่อให้เกิด ห้องเรียนวัฒนธรรมมีชีวิต และ ชุมชนแห่งการปฏิบัติ ที่ผู้สูงอายุทำหน้าที่เป็นครูภูมิปัญญาถ่ายทอดงานช่างและความงามเชิงสุนทรียะให้แก่เด็ก เยาวชน วัยแรงงาน นำไปสู่ภาวะที่ ทุกคนทำเป็น ได้ช่วยลดช่องว่างระหว่างวัยและสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของร่วม พิธีกรรมให้กับชุมชน สอดคล้องกับหลักคิด ยึดหยุ่นแต่รักษาแก่น ที่ปรากฏผ่านการเปิดรับเครื่องมือสมัยใหม่เท่าที่จำเป็น แต่คงไว้ซึ่งวิธีการและวัสดุที่มีความหมายเชิงพิธีกรรม ส่งผลให้ประเพณีแห่ต้นดอกไม้จึงยังมีชีวิต (Living Heritage) ทั้งยังต่อยอดให้เป็นทั้ง ทูตทางวัฒนธรรม และ ทูตสัญลักษณ์ ที่จะช่วยสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยชุมชน และภาพลักษณ์ที่ดึงดูดของพื้นที่บ้านแสงภาและจังหวัดเลย

2. อภิปรายผล

ต้นดอกไม้ ในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของชุมชนบ้านแสงภา ไม่เพียงเป็นองค์ประกอบของพิธีกรรมทาง พุทธศาสนา แต่ยังทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่หลอมรวมคติความเชื่อ ภูมิปัญญาศิลปะหัตถกรรม และวิถี ชีวิตของชุมชนบ้านแสงภา การดำรงอยู่ของประเพณีนี้สอดคล้องกับแนวคิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของ Hall (1990) ที่มองว่าอัตลักษณ์เกิดจากกระบวนการสร้างความหมายร่วมภายในสังคม ผ่านการปฏิบัติซ้ำและการสื่อสารด้วย สัญลักษณ์ (Symbolic Representation) ในบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเฉพาะของพื้นที่นั้น ๆ

ลักษณะของต้นดอกไม้ที่มีโครงสร้างจากไม้ไผ่เป็นวัสดุธรรมชาติทั้งสิ้น เช่น ไผ่บง ไผ่เหี้ย และดอกไม้สดในท้องถิ่น ประกอบกับเทคนิคการตัด จักสาน และมัดดอกไม้ต้องใช้ทักษะภูมิปัญญาที่สืบทอดส่งต่อกันมาภายใน ชุมชน แสดงให้เห็นถึง ทูตทางวัฒนธรรมในตัวบุคคล (Embodied Cultural Capital) และ ทูตทางวัฒนธรรมในรูป วัตถุ (Objectified Cultural Capital) ตามแนวคิดของ Bourdieu (1986) ที่เกิดจากการสั่งสมทักษะ ความรู้ และ ธรรมเนียมผ่านการปฏิบัติและการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ลักษณะนี้สอดคล้องกับงานของ Smith (2018) ที่ชี้ว่าการรักษา และสืบทอดทักษะหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นกลไกสำคัญในการธำรงอัตลักษณ์ท้องถิ่น

นอกจากนี้ กระบวนการสร้างต้นดอกไม้เปิดโอกาสให้ทุกครัวเรือนในชุมชนมีส่วนร่วม ไม่ว่าจะเป็นการ ใช้แรงงาน วัสดุอุปกรณ์สนับสนุน หรือความรู้เชิงช่าง การมีส่วนร่วมนี้สะท้อน มิติทางสังคมของอัตลักษณ์ ซึ่ง Cohen (1985) อธิบายว่าชุมชนใช้สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Community Cohesion) และกำหนดขอบเขตของกลุ่มตน การมีปฏิสัมพันธ์และการทำงานร่วมกันในประเพณีนี้ จึงเป็นทั้ง กระบวนการผลิตซ้ำอัตลักษณ์และการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม

อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนบางประการ เช่น การใช้วัสดุทดแทน การปรับขนาด หรือการนำเสนอ วัฒนธรรมประเพณีผ่านสื่อสมัยใหม่ เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ดึงดูดนักท่องเที่ยวและกลุ่มคนที่สนใจ แสดงให้เห็น ว่าอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมมีพลวัตและเปลี่ยนแปลงตามบริบททางสังคมร่วมสมัย มุมมองนี้สอดคล้องกับ Jenkins (2014) ที่มองว่าอัตลักษณ์เป็นผลจากกระบวนการต่อรอง (Negotiation) ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และเป็นการ ตอบสนองต่อแรงกดดันทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี

ดังนั้น ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภา จึงเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการธำรงและปรับตัวของอัต ลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งไม่เพียงรักษาคุณค่าเชิงสัญลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ได้ แต่ยังสามารถปรับใช้ให้ สอดคล้องกับวิถีชีวิตในสังคมสมัยใหม่ในบริบทของสังคมที่มีความหลากหลาย ซึ่งทำให้ประเพณีนี้ยังคงมีความหมาย และบทบาทในชุมชนต่อการระลึกในวัฒนธรรมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโลก

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

1.1 ควรมีการจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาศิลปะหัตถกรรมในประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของบ้านแสงภาอย่าง เป็นระบบ ทั้งในรูปแบบเอกสาร ภาพถ่าย และสื่อดิจิทัล เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับการเรียนรู้และการสืบทอดไปยัง หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์กรบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.) และการ ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำนักงานเลย

1.2 ควรสนับสนุนให้มีการจัดกิจกรรมฝึกอบรมแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ภายในชุมชน บันทึกเป็นข้อมูลอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อถ่ายทอดทักษะการสร้างต้นดอกไม้แก่เยาวชน โดยผสมความรู้ดั้งเดิมเข้ากับเทคนิคการนำเสนอร่วมสมัย เพื่อเพิ่มแรงจูงใจในการมีส่วนร่วม

1.3 หน่วยงานด้านวัฒนธรรมควรบูรณาการประเพณีแห่ต้นดอกไม้เข้ากับกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) อย่างระมัดระวัง เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์โดยไม่ลดทอนคุณค่าเชิงจิตวิญญาณของประเพณี

1.4 ควรมีการพัฒนาองค์ความรู้เชิงวิชาการเกี่ยวกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ขององค์ประกอบในต้นดอกไม้ เพื่อให้ผู้เยี่ยมชม

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรขยายขอบเขตการศึกษาไปยังชุมชนอื่นในจังหวัดเลยหรือภาคอีสาน เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาในบริบทต่าง ๆ

2.2 ควรศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวและสื่อสมัยใหม่ต่อการคงอยู่และการปรับตัวของประเพณีแห่ต้นดอกไม้ เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในยุคปัจจุบัน

2.3 ควรใช้วิธีการวิจัยแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary Research) เช่น การผสมผสานมานุษยวิทยา ศิลปะพื้นบ้าน และการจัดการวัฒนธรรม เพื่อให้การวิเคราะห์ครอบคลุมทั้งมิติทางสังคม เศรษฐกิจ และสุนทรียศาสตร์

2.4 อาจศึกษาบทบาทของสตรีและเยาวชนในกระบวนการสร้างต้นดอกไม้ เพื่อทำความเข้าใจการถ่ายทอดและการปรับตัวของบทบาททางสังคมในประเพณี

2.5 ควรมีการติดตามการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบและเทคนิคการสร้างต้นดอกไม้ในระยะยาว (Longitudinal Study) เพื่อวิเคราะห์แนวโน้มและทิศทางของการอนุรักษ์และพัฒนา

เอกสารอ้างอิง

- ชาย โพธิ์สิตา. (2562). *ศาสตร์และศิลป์การวิจัยเชิงคุณภาพ : คู่มือนักศึกษาและนักวิจัยสังคมศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 8). อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2560). *ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ ชุมชนบ้านอาฮี อ.ท่าลี่ จ.เลย*. องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน.
- ปรีชา พิณทอง. (2540). *ประเพณีโบราณไทยอีสาน*. ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- ไพโรจน์ พวงมณี. (2567). พื้นที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบ้านอาฮี ตำบลอาฮี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย กับแนวทางการจัดการท่องเที่ยวชุมชนสู่ความยั่งยืน. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา*, 12(1), 95 - 120. <https://doi.org/10.14456/husoaru.2024.7>.
- เรณู เหมือนจันทร์เชย. (2562). การเรียนรู้กับการบรรลุผลการทำงานของชาวเมียนมาและชาวไทยในบริษัทไทยที่ไปลงทุนในเมียนมา. *Veridian E-Journal Silpakorn University*, 12(5), 811 - 830.
- สนิกทา พงษ์เสนห์, ผสม นาฎิญา, หลิน มั่นมา, พระครูโพธิจริยาวัฒน์, สมบัติ ชิตทิต, จุติณัฐ เครือแดงชัยพร, ชนกภรณ์ สิทธิทองกลาง, ปัญญาพร อ้วนศิริ, วิเศษ พุทธิรักษ์, คำหล้า รัตนไค่น, โสตา สุวรรณ, ผาด ชิตทิต, เชิดพงษ์ ชิตทิต, อาทิตย์ ขลุ่ยแก้ว, นรินทร์ สีบุ, คำม่วน แก้วสุวรรณ, และศุภโชค ผสม. (2555). วัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทางสังคมของชุมชนบ้านแสงภา ตำบลแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย. *รายงานการวิจัย*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2552). *การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม : แนวความคิด วิธีวิทยา และทฤษฎี*. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- องค์การบริหารส่วนตำบลแสงภา. (2562). *แสงภา ประวัติบ้านแสงภา ตำบลแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย*. องค์การบริหารส่วนตำบลแสงภา.

- อัญธิชา มั่นคง. (2560). บทบาทของทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนในตำบลบ้านต้น
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. *วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย*, 12(39), 90 - 100.
- อิสเรศ สุขเสณี. (2568ก). *โครงสร้าง ส่วนประกอบต้นดอกไม้มุมชนบ้านแสงภา* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- อิสเรศ สุขเสณี. (2568ข). *การขนย้ายต้นดอกไม้นาขนาดฟุ้ง 2.8 เมตร และต้นดอกไม้นาขนาดมาตรฐานของบ้านแสงภา*
[ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- อิสเรศ สุขเสณี. (2568ค). *การเรียนรู้ในภูมิปัญญาเชิงช่างของกลุ่มคนต่างวัย* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- อิสเรศ สุขเสณี. (2568ง). *ขบวนแห่ต้นดอกไม้นาขนาดค้ำคั่นรอบอุโบสถ* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- Art & Culture. (2567). *ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย*. <https://humans-journey.com/art-and-culture/f/ประเพณีแห่ต้นดอกไม้-บ้านแสงภา-อำเภอนาแห้ว-จังหวัดเลย>.
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries : The Social Organization of Culture Difference*. Universitetsforlaget.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. (Trans., Lavers, A. Mythologies.) Hill and Wang.
- Berkes, F. (2012). *Sacred Ecology* (3rd ed.). Routledge.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In Richardson, J. G. (Eds.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (241 - 258). Greenwood Press.
- Cohen, A. P. (1985). *Symbolic Construction of Community*. Routledge.
- Durkheim, É. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life* (Trans., Fields, K. E., Les Formes élémentaires de la vie religieuse). The Free Press.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures : Selected Essays*. Basic Books.
- Hall, S. (1990). Cultural Identity and Diaspora. In Rutherford, J. (Eds.), *Identity : Community, Culture, Difference* (222 - 237). Lawrence & Wishart.
- Hall, S. (1997). *Representation : Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4324/9780203131688>.
- Ingold, T. (2013). *Making : Anthropology, Archaeology, Art and Architecture*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203559055>.
- Jenkins, R. (2014). *Social Identity* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315887104>
- Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated Learning : Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge University Press.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (1983). Place - Identity : Physical World Socialization of the Self. *Journal of Environmental Psychology*, 3(1), 57 - 83. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(83\)80021-8](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8).
- Sennett, R. (2008). *The Craftsman*. Yale University Press.
- Smith, L. (2018). Uses of Heritage. In Smith, C. (Eds.), *Encyclopedia of Global Archaeology* (1 - 6). Springer.
- Throsby, D. (1999). Cultural Capital. *Journal of Cultural Economics*, 23(1/2), 3 - 12.
- Tuan, Y.-F. (1974). *Topophilia : A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. Prentice - Hall.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process : Structure and Anti-Structure*. Aldine.
- UNESCO. (2003). *Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. UNESCO. <https://ich.unesco.org/en/convention>.
- Yosso, T. J. (2005). Whose Culture Has Capital? A Critical Race Theory Discussion of Community Cultural Wealth. *Race Ethnicity and Education*, 8(1), 69 - 91. <https://doi.org/10.1080/1361332052000341006>.

**การประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนา
ของชุมชนตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม**
**The Construction of Spiritual of the Phra That Phra Bu Relic to Enhance Religious
Tourism Community of Khaen Parish Wapipathum District Mahasarakham Province**

ศุภโชค ดงสมบัติ^{1*}, ชีระพงษ์ มีไธสง² และ อภิญญาวัฒน์ โพธิ์सान²

Supachok Dongsombat^{1*}, Theeraphong Meethaisong², and Apinyawat Phosan²

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม¹

รองศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม²

Ph.D. Student in Philosophy of Religion and Wisdom for Development,

Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University¹

Associate Professor Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University²

*Corresponding author, e-mail: supachok252801@gmail.com

วันที่รับบทความ: 6 กันยายน 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 31 ตุลาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 11 พฤศจิกายน 2568

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษารูปแบบการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม แบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 รูป/คน รวมไปถึงการสังเกตการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ของพระธาตุพระบุ ผลการวิจัยพบว่า การศึกษารูปแบบการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน สามารถแบ่งออกเป็น 4 หัวข้อ ดังนี้ 1. การประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุ 2. การท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อกับกิจกรรม 3. การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน และ 4. ผลกระทบของกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อกับกิจกรรม โดยพื้นที่ตำบลแคนมีทุนทางความเชื่อ ทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางมนุษย์ ที่ชุมชนยังคงรักษาและสืบทอด เช่น งานนมัสการพระธาตุพระบุ และบุญคูณลาน สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่ช่วยสร้างความสามัคคีและรักษาประเพณีอันดีงามไว้ต่อไป

คำสำคัญ: การสร้างทุนทางความเชื่อ, พระธาตุพระบุ, การท่องเที่ยวเชิงศาสนา

Abstract

This research study aims to study the process of constructing belief capital related to Phra That Phra Bu to promote religious tourism in the community of Khaen Sub-district, Wapipathum District, Mahasarakham Province. This study employs a qualitative research methodology and draws on documentary research and fieldwork. Data were collected through focus group discussions, in-depth interviews with a sample group of 30 participants, and participant observation conducted in the area of Phra That Bu. The findings indicated that the process of constructing belief capital to promote religious tourism in the Community of Khaen Parish. Can be categorized into four main themes: 1. The construction of belief capital related to Phra That Phra Bu, 2. Tourism is linked to the

creation of religious capital with activities 3. Promoting religious tourism in the Community of Khaen Parish, and 4. The impact of tourism activities linked to the creation of religious capital on activities. The area possesses belief capital, natural resources, and human capital that the community continues to preserve and pass down through traditions such as the Phra That Phra Bu worship ceremony and the “Boon Khun Lan” (Harvest Festival). These practices reflect the relationship between people and nature, fostering social unity and ensuring the preservation of these valuable traditions.

Keywords: Capital Creation Belief, Phrathra Phrabu, Religious Tourism

บทนำ

ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ภาคอีสาน” นับเป็นภูมิภาคที่มีความสำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของประเทศไทย ด้วยเป็นแหล่งที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาอย่างยาวนานนับพันปี เกิดการผสมผสานของชนเผ่าและชาติพันธุ์ต่าง ๆ ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม (ศุภลักษณ์ ใจวัง, 2558 : 91) ส่งผลให้ภาคอีสานมีความหลากหลายทั้งด้านภาษา ประเพณี ความเชื่อ และศิลปกรรม ซึ่งได้ถูกส่งสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นกลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ปรากฏเด่นชัดในรูปของ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ฮีต 12 คอง 14 ที่ยังคงปฏิบัติสืบเนื่องจวบจนปัจจุบัน (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2558 : 5) อย่างไรก็ตาม เมื่อโลกเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ด้วยความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี ทำให้วิถีดั้งเดิมหลายอย่างเริ่มเสื่อมคลายลง การคงอยู่ของทุนทางความเชื่อจึงถูกท้าทายด้วยความเร่งรัดของโลกสมัยใหม่ ซึ่งอาจทำให้เยาวชนรุ่นใหม่ให้คุณค่าแตกต่างไปจากเดิมและหลุดจากรากทางวัฒนธรรมของตน

จากมุมมองของนักพัฒนาสังคมและนักวิชาการหลายสาขาเห็นว่า การใช้ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางความเชื่อที่มีอยู่ในชุมชนมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา ทั้งในด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจฐานราก การสร้างความเข้มแข็งทางสังคม และการปลูกจิตสำนึกในอัตลักษณ์ ถือเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย แนวคิดเรื่องทุนทางความเชื่อ ซึ่งหมายถึงชุดความสัมพันธ์ ความเชื่อ คุณค่า และวิถีปฏิบัติ ที่หล่อเลี้ยงทั้งจิตใจและความสัมพันธ์ในสังคม (นุทิศ เอี่ยมใส, 2555 : 8) สามารถนำมาใช้เชื่อมโยงกับทุนทางธรรมชาติและทุนทางเศรษฐกิจ เช่น การจัดงานบุญ งานประเพณี หรือการสร้างกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและศาสนา ที่ทำให้ชุมชนเกิดรายได้ ควบคู่ไปกับการธำรงคุณค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิม (ชลดา บุญอยู่, 2556 : 8 - 9) จึงถือเป็นกลไกสำคัญในการแก้ปัญหา การเสื่อมถอยของวิถีท้องถิ่น และเป็นแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนเพราะตั้งอยู่บนฐานทุนเดิมของชุมชนเอง

ในการศึกษานี้ ได้มุ่งเน้นไปยังพื้นที่ชุมชนบ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งถือเป็นตัวอย่างที่สะท้อนภาพของชุมชนอีสานได้อย่างชัดเจน ทั้งในแง่ประวัติการตั้งถิ่นฐานที่เริ่มจากการอพยพของชนกลุ่มหนึ่งจากสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เข้ามาสร้างบ้านเรือนและได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านแคน” สืบทอดมา (กลุ่มปราชญ์ชุมชน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 มกราคม 2566) ความเชื่อและประเพณีที่หล่อหลอมคนในชุมชนยังปรากฏให้เห็นอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะความศรัทธาในพระพุทธรูปที่ปรากฏทั้งในรูปการสร้างวัด เช่น “วัดสระแคน” ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางจิตใจของชุมชนและสถานที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญ รวมถึงความเชื่อเรื่องพระพุทธรูป (ผุด) ที่ชาวบ้านเชื่อว่าไหลขึ้นมาจากพื้นดิน อันเป็นที่มาของ “พระธาตุพระบุ” ซึ่งต่อมาถูกก่อสร้างเป็นเจดีย์บรรจุไว้ และกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คู่หมู่บ้าน นำไปสู่การจัดงานนมัสการพระธาตุพระบุในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี โดยมีทั้งพิธีบวงสรวงแบบพราหมณ์ พิธีพุทธ การรำบวงสรวง เจริญพุทธมนต์ ตักบาตร และถวายกุ่มข้าวใหญ่ สะท้อนความเป็นทุนทางความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างศาสนา ผี พราหมณ์ และพุทธ (กลุ่มผู้นำศาสนา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 มกราคม 2566)

ด้วยความสำคัญดังกล่าว งานวิจัยนี้จึงเล็งเห็นว่า การศึกษาการประดิษฐ์สร้างทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในชุมชนบ้านแคน เป็นเรื่องที่ควรค่าแก่การท้าววิจัย ทั้งนี้เพื่อค้นหาแนวทาง การพัฒนาที่ตอบโจทย์ชุมชนท้องถิ่น อันจะก่อให้เกิดประโยชน์หลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มช่องทางเศรษฐกิจ การกระตุ้นความร่วมมือในชุมชน การปลูกจิตสำนึกให้คนในเห็นคุณค่าของทุนวัฒนธรรมที่มี และยังเป็น

ต้นแบบให้พื้นที่อื่นที่มีทุนทางความเชื่อลักษณะเดียวกันได้ศึกษาเป็นกรณีเปรียบเทียบต่อไป ทั้งยังสอดคล้องกับนโยบายของรัฐที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและศาสนา เพื่อให้เกิดความยั่งยืนจากฐานรากของท้องถิ่นอันจะเป็นการธำรงรักษามรดกภูมิปัญญาและความเป็นอีสานไว้อย่างมั่นคงสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม

อาทิตย์ บุคดาตวง (2554 : 23 - 24) ได้แบ่งทุนทางสังคมออก 5 ด้าน ได้แก่ 1) ทุนทางสังคมด้านจิตวิญญาณระบบคุณค่าสำนึกท้องถิ่นภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิดรวมเรียกว่า Spirit Capital เรื่องคุณค่าพิธีกรรมในแต่ละสังคม 2) ทุนทางสังคมด้านภูมิปัญญา ได้แก่ องค์ความรู้ที่สะสมกันมารวมไปถึงวิถีชีวิตชุมชน 3) ทุนทางทรัพยากร 4) ทุนทางสังคมความหลากหลายทางชีวภาพ และ 5) ทุนทางโคทรพย์ มีมาตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบันมีที่ดิน บ้าน นา สวน ไร่ ฯลฯ ที่บรรพบุรุษได้เก็บสะสมไว้จนกลายเป็นทรัพย์สินนั้น ๆ โดยอนุรักษ์ฟื้นฟูพัฒนาและต่อยอดเพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัวชุมชนและประเทศ

กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2557 : 3 - 4) กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ผ่านสิ่งที่เป็นามธรรมและรูปธรรม โดยผ่านองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ 1) ทุนมนุษย์ คือ บุคคลที่มีองค์ความรู้ความสามารถ ทักษะ และนำมาใช้เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม ชุมชน สังคม ที่มีน้ำใจ มีจิตอาสา ได้แก่ ผู้นำทางสังคม แกนนำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ที่ได้รับความไว้วางใจ มีคุณธรรม มีวินัย มีความรับผิดชอบต่อการทำงาน และได้ใช้ศักยภาพที่มีทำประโยชน์ต่อชุมชน 2) ทุนสถาบัน คือ การรวมตัวของกลุ่มคนเป็นองค์กรที่มีศรัทธา ความเชื่อมั่น และมีจิตสำนึกร่วมกัน เพื่อพัฒนาสังคมชุมชนให้เข้มแข็ง 3) ทุนภูมิปัญญาและวัฒนธรรม คือ การนำเอาองค์ความรู้จากตัวบุคคล ชุมชน ภูมิปัญญา ปราชญ์ท้องถิ่น จนเกิดกระบวนการนำไปพัฒนาเป็นจารีต ประเพณีวัฒนธรรม ได้แก่ ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมไทย จารีตประเพณีไทย แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน 4) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นทุนที่มีอยู่ในชุมชน ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น แม่น้ำ น้ำตก ถ้ำ ป่าเขา ของป่า ผลผลิตทางการเกษตรของชุมชน ทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในชุมชน ร่วมกันใช้ประโยชน์ เพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข (2557) กล่าวว่า ทุน คือ แรงงานที่ถูกสะสมในรูปแบบที่ถูกทำให้เป็นวัตถุหรือถูกรวมไว้กับปัจเจกชนหรือกลุ่มของปัจเจกชน หรือคำว่าทุนที่ให้คุณค่าในสิ่งของในวัตถุนั้น ๆ จนกลายเป็นการตีเป็นราคาที่เกิดขึ้นในวัตถุนั้นของที่เกิดจากการสะสมของแรงงาน สามารถจัดสรรพลังทางสังคมในแรงงานที่อยู่ในตัวบุคคลเป็นมรดกที่สืบทอดส่งต่อมาในการกำหนดตำแหน่งที่ทางสังคมแสดงหรือปัจเจกบุคคลเข้าไปอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งดำรงอยู่ในพื้นที่สังคมได้ จัดรูปแบบของทุนทางวัฒนธรรม แยกออกได้ 3 รูปแบบ ดังนี้ 1) ทุนที่รวมอยู่ในตัวตน คือ ทุนสำหรับการพัฒนาบุคลากรและสังคม การลงทุนในการพัฒนาทุนทางสังคมของบุคคล 2) ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปสถาบัน คือ การนำทุนทางสังคมของบุคคลมาใช้ในกระบวนการการศึกษาและการอบรมที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาขั้นสูง สถาบันการศึกษารวมถึงมหาวิทยาลัย วิทยาลัย โรงเรียนและสถาบันอื่น ๆ ที่มุ่งเน้นในการสอนเรียนรู้ 3) ทุนวัฒนธรรมที่สามารถเปลี่ยนรูปภายใต้เงื่อนไขเฉพาะได้ คือ อาจเปลี่ยนรูปเป็นทุนเศรษฐกิจหรืออาจถูกเปลี่ยนรูปให้กลายเป็นสถาบัน ในรูปของคุณสมบัติทางการศึกษาที่ทางการรับรองถือเป็นเกิดการแปลงทุนวัฒนธรรมด้วยการทดแทนสิ่งหนึ่งโดยอีกสิ่งหนึ่งเพื่อความสำเร็จ

2. แนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรม

Bourdieu (1986) นิยามทุนทางวัฒนธรรมไว้ว่า เป็นทุนที่สะสมอยู่ในตัวตนของแต่ละบุคคลวัตถุสิ่งของ และที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน แต่ละบุคคลได้รับการหล่อหลอมและผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดผ่านทางระบบการศึกษา

ผลผลิตที่ได้จากการสะสมทุนทางวัฒนธรรมคือ รสนิยม (Taste) จะสร้างความแตกต่างและเป็นเครื่องมือที่ใช้ดำรงรักษาชนชั้นในสังคมให้ดำรงอยู่ต่อไป

วิมล จิโรจน์พันธ์ และคณะ (2548) ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ในสังคมแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีแนวประพฤติปฏิบัติร่วมกันมาอย่างยาวนานนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้านภาคอีสานวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคเหนือ วัฒนธรรมพื้นบ้านภาคกลางและวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้ เป็นต้น วัฒนธรรมพื้นบ้านของแต่ละภาคจะมีความคล้ายคลึงกันบ้างหรือจะมีความแตกต่างกันออกไปของแต่ละท้องถิ่นในภูมิภาคนั้น ๆ ถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นด้วยการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาจนเป็นที่ยอมรับร่วมกันในชุมชนหรือในท้องถิ่น วิถีชีวิตของคนในชุมชนหรือในท้องถิ่นย่อมจะมีความแตกต่างกันไปตามสภาพวัฒนธรรมในชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ทั้งทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา การศึกษาและอาชีพ เกิดการผสมผสานปนกันทางวัฒนธรรม จึงทำให้การที่จะเห็นเอกลักษณ์ที่บริสุทธิ์ของชุมชนและท้องถิ่นแต่ในส่วนของสังคมชนบท ยังคงเป็นรูปแบบที่ไม่สลับซับซ้อนมากนัก ทำให้สภาพวัฒนธรรมในสังคมชนบท จึงมีเอกลักษณ์แห่งวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างชัดเจน

ฉลอง พันธุ์จันทร์ และ สรัญญา วิรัชชวาท (2558 : 16) ได้ให้ความหมายว่า ทุนทางวัฒนธรรมในชั้นเป็นรูปเป็นร่างเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับบุคคล และสื่อให้เห็นว่าเขาทำอะไรและทำอะไร ทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปร่างนี้จะเพิ่มขึ้นก็เพราะการลงทุนลงแรงในการพัฒนาตนเองด้วยการเรียนรู้ จึงส่งผลต่อครอบครัว ส่งทอดให้กับบุคคลในครัวครัวได้พัฒนาเรียนรู้ตามพฤติกรรมของผู้ที่ส่งทอดให้กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สั่งสมโดยสืบทอดออกมาเป็นเป็นวัตถุจับต้องได้ เช่น หนังสือ ภาพเขียน อุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องจักรที่นำมาผลิตสินค้า เราสามารถเชื่อมโยงวัตถุเหล่านี้เข้ากับทุนทางเศรษฐกิจและการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมในชั้นเป็นรูปเป็นร่างด้วยสัญลักษณ์ทางวัตถุเหล่านี้

3. แนวคิดเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนา

สมชาติ อุอ้าน (2552 : 9) การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางของผู้คนจากแห่งหนึ่งไปสู่อีกแห่งหนึ่งเพื่อพักผ่อน ซึ่งรวมไปถึงการเดินทางภายในประเทศและการเดินทางระหว่างประเทศ นอกจากการเดินทางเพื่อการประชุมสัมมนา เพื่อศึกษาหาความรู้เพื่อการศึกษา เพื่อการติดต่อธุรกิจ ตลอดจนการเยี่ยมญาติพี่น้องกันนับเป็นการท่องเที่ยวทั้งสิ้น โดยในหลักเกณฑ์ความหมายกำหนดได้โดยเงื่อนไข 3 ประการ ดังนี้ 1) เดินทางจากที่อยู่อาศัยเดิมไปยังสถานที่อื่นเป็นการชั่วคราว 2) เดินทางด้วยความสมัครใจ และ 3) เดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ที่มีไว้เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้

นิศา ชัชกุล (2554) การท่องเที่ยว (Tourism) หมายถึง เป็นกิจกรรมการเดินทางจากจุดหนึ่งไปยังจุดหนึ่ง ซึ่งนับตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงปลายทางจะต้องประกอบด้วยปัจจัยสามประการ คือ การเดินทาง การค้างแรม และการกินอาหารนอกบ้าน

อารีย์ นัยพินิจ และคณะ (2556 : 31 - 40) ได้ให้แนวคิดด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอันประกอบไปด้วย 4 องค์ประกอบ ที่จะสามารถนำมาปรับใช้กับวัดในพื้นที่ได้ ดังนี้ 1) องค์ประกอบด้านสิ่งดึงดูดใจ คือ สถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาให้ความรู้สึทางจิตใจในด้านบวกและมีสิ่งดึงดูดใจในด้านต่าง ๆ เช่น ความสวยงามของสถานที่ท่องเที่ยว ด้านเอกลักษณ์และคุณค่าทางศาสนา ด้านเอกลักษณ์และคุณค่าทางศาสนา 2) องค์ประกอบด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้แก่ การเดินทางมาจากสถานที่อื่น ๆ มายังวัดในพื้นที่ฝั่งธนบุรี มีความสะดวกไม่ว่าจะเดินทางมาด้วยรถส่วนตัวหรือเดินทางด้วยรถประจำทาง มีป้ายบอกทางที่ชัดเจนสามารถเดินทางไปได้ง่ายและถนนในการสัญจรเรียบไม่ขรุขระและมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูล ข่าวสารต่าง ๆ ของวัดให้นักท่องเที่ยวได้รับรู้ 3) องค์ประกอบด้านความปลอดภัย ได้แก่ เป็นสถานที่ที่คนในชุมชนดูแล มีความปลอดภัยคนในชุมชนช่วยกันเป็นหูเป็นตาทางวัดมีมาตรการเกี่ยวกับการรักษาความปลอดภัยในด้านต่าง ๆ เช่น ความปลอดภัยในการใช้รถ ความปลอดภัยในการใช้เส้นทางในการเดินทางความปลอดภัยในการให้บริการความพร้อมของอุปกรณ์ป้องกันอัคคีภัยในแหล่งท่องเที่ยว ความสะอาดของอาหารและเครื่องดื่ม 4) องค์ประกอบด้านการสนับสนุน ได้แก่ วัดมีการจัดกิจกรรมประเพณีตลอดทุก ๆ ปี เพื่อให้มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาทำบุญมากและมีการให้การสนับสนุนในด้านต่าง ๆ จนมีหน่วยงานเข้ามาให้การสนับสนุน

4. แนวคิดเรื่องการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อ

ปริญทร์ นาคสิงห์ (2562) ได้กล่าวว่า การประดิษฐ์สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับวัตถุทางความเชื่อเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้วัตถุมงคลวิเศษ และเป็นที่ต้องการของตลาด โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ เจ้าพิธี เรื่องเล่าหรือตำนาน พิธีกรรม และประสบการณ์ ประกอบกับการสื่อสารผ่านสื่อหรือโฆษณา ยิ่งทำให้เป็นที่รู้จักและเป็นที่ต้องการของผู้คนมากขึ้น โดยในแต่ละช่วงเวลาจะมีการป็นศรัทธา ทำให้ความเชื่อนั้นเป็นกระแสและเป็นที่นิยมจากกลุ่มทุนที่อยู่เบื้องหลังการประกอบสร้างวัตถุทางความเชื่อประเภทนั้น ๆ การป็นศรัทธาทำให้วัตถุทางความเชื่อเป็นที่ต้องการ จึงต้องมีการผลิตออกมาเป็นจำนวนมากภายใต้ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องไวต่อการเปลี่ยนแปลงของกระแสความนิยมในวัตถุทางความเชื่อด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะวัตถุทางความเชื่อที่ประกอบสร้างขึ้นใหม่ที่ปราศจากรากเดิม ก็มักจะมาไวไปไวกว่าวัตถุทางความเชื่อที่มีต้นตุนมาแต่เดิม ซึ่งนอกจากจะเห็นวัตถุทางความเชื่อที่ถูกประกอบสร้างขึ้นใหม่แล้ว เรายังเห็นถึงการวนกลับของตลาดวัตถุทางความเชื่อที่ไม่ต่างอะไรกับกระแสแฟชั่น นอกจากนี้ยังพบว่าวัตถุใด ๆ ก็สามารถทำให้กลายเป็นวัตถุทางความเชื่อที่มีความศักดิ์สิทธิ์ได้เช่นกัน เมื่อผ่านกระบวนการข้างต้น

สุกัญญา สุฉฉายา (2558 : 114) ได้กล่าวว่า การประดิษฐ์สร้างทางความเชื่อ ยิ่งจำนวนวัตถุทางความเชื่อเกิดขึ้นใหม่มากเท่าใด ยิ่งแสดงถึงจิตใจที่หวั่นไหวไร้ที่พึ่งของคนไทย มีการนำวัฒนธรรมมาเป็นทุน โดยไม่เข้าใจวัฒนธรรมนั้นจริง ๆ และหากมีการสร้างรูปแบบที่แปลกใหม่ ยิ่งทำให้มีการบิดเบือนข้อมูลและนำมาซึ่งความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง

นฤพนธ์ ตัววิเศษ (2560) ได้กล่าวว่า การทำความเข้าใจความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทยมักจะอธิบายภายใต้แนวคิดโครงสร้างการหน้าที่ และเชื่อว่าความเชื่อเป็นเครื่องมือในการทำให้สังคมมีระเบียบและเสถียรภาพ นั้นย่อมหมายความว่าสังคมไทยยังเชื่อว่าความเชื่อมีหน้าที่บางอย่างตอบสนองต่อความต้องการของสังคม

สรุปได้ว่า การทบทวนวรรณกรรมมีความเกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม การจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนา และการประดิษฐ์สร้างต้นทุนทางความเชื่อ ซึ่งทุนดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นเป็นความเชื่อในสังคมไทย นอกจากจะไม่หายไปแล้ว ยังพัฒนาให้มีความหลากหลายมากขึ้นทั้งรูปแบบ ความสะดวกในการเข้าถึง และแพร่ไปยังผู้สนใจที่กระจายอยู่ทั่วในสังคม เพียงแต่อาจไม่สามารถสร้างความเป็นปึกแผ่น หรือความเข้มแข็งได้มากเท่าอดีต เนื่องจากความเชื่อดังกล่าว จะถูกลดทอนกลายเป็นความเชื่อและศรัทธาของกลุ่มวัฒนธรรมย่อย ซึ่งมุ่งตอบสนองต่อความต้องการของปัจเจกเป็นหลักมากกว่าการตอบสนองต่อการดำรงอยู่ของสังคม โดยเฉพาะความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมักพบวัตถุทางความเชื่อทั้งที่มาจากรากฐานความเชื่อเดิม และประกอบสร้างขึ้นใหม่ โดยไม่สนใจความถูกต้องของข้อมูลหรือที่มาที่ไปแต่อย่างใด เน้นความหมายและประสบการณ์เป็นสำคัญ

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม เอกสาร โดยมีการจัดกระทำข้อมูล หาแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลหรือตัวแปรเพื่อให้นำไปสู่ความเข้าใจต่อสิ่งที่เห็นและเป็นอยู่ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษาหลักการพื้นฐานสำคัญของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล

1.1 ขอบเขตการวิจัย

1) ด้านพื้นที่ ครอบคลุมพื้นที่ 17 หมู่บ้านในตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ ชุมชนบ้านแคนหมู่ที่ 1 ชุมชนบ้านตาแย หมู่ที่ 2 ชุมชนบ้านแวงชัย หมู่ที่ 3 ชุมชนบ้านหนองโจด หมู่ที่ 4 ชุมชนบ้านโคกกลาง หมู่ที่ 5 ชุมชนบ้านเขาค้อ หมู่ที่ 6 ชุมชนบ้านแก่น้อย หมู่ที่ 7 ชุมชนบ้านดงิ้ว หมู่ที่ 8 ชุมชนบ้านแวงเหล่า หมู่ที่ 10 ชุมชนบ้านโคกช้าง หมู่ที่ 11 ชุมชนบ้านโคกใหญ่เหนือ หมู่ที่ 12 ชุมชนบ้านป่าจิก หมู่ที่ 13 ชุมชนบ้านหัวนาทัย หมู่ที่ 14 ชุมชนบ้านแคนเหนือ หมู่ที่ 15 ชุมชนบ้านโคกสะอาด หมู่ที่ 16 และชุมชนชุมชนบ้านโคกใหญ่ใต้ หมู่ที่ 17

2) ด้านเนื้อหา ความเชื่อ ความเป็นมา ประเพณี พิธีกรรม วัฒนธรรม และศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุพระบู

3) ด้านกลุ่มเป้าหมาย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในชุมชน เช่น พระสงฆ์ ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผู้นำพิธีกรรม กลุ่มผู้นำชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลแคน ตัวแทนประชาชน รวมถึงประชาชนทั่วไป ที่ร่วมงานประจำปีรวมทั้งหมด 30 รูป/คน

1.2 เครื่องมือการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการศึกษาภาคสนามและการศึกษาเอกสารในการจัดการทรัพยากรน้ำของอีสานตอนบน โดยใช้เครื่องมือ คือ การสัมภาษณ์ สัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การบันทึกภาคสนาม การสนทนากลุ่ม

2. ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล 1) สัมภาษณ์เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี ที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาประกอบในการออกแบบ 2) การเก็บข้อมูลภาคสนาม นำเครื่องมือ คือ การสัมภาษณ์ สังเกต รวมถึงการสนทนากลุ่มไปใช้กับการเก็บข้อมูลกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์

3. ขั้นตอนการนำเสนอข้อมูล

ดำเนินการนำเสนอข้อมูลผ่านการใช้นวนคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาตีความปรากฏการณ์ความเชื่อและนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

การศึกษารูปแบบการประดิษฐ์สร้างต้นทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม พบว่ามีอยู่ 4 หัวข้อ ดังนี้

1. การประดิษฐ์ต้นทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุญ

ภาพที่ 1 พระธาตุพระบุญ การประดิษฐ์ต้นทุนทางความเชื่อ
ที่มา: ศุภโชค ดงสมบัติ (2567ก)

ชุมชนตำบลแคนมีการประดิษฐ์สร้างต้นทุนทางความเชื่อที่เกี่ยวกับพระธาตุพระบุญ ผ่านประเพณีและพิธีกรรมนมัสการสงฆ์พระธาตุพระบุญเป็นประจำทุกปี องค์พระบุญและองค์พระธาตุพระบุญเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านแคน ชาวบ้านลูกหลานได้กราบไหว้บูชาขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัวและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยเฉพาะในวันพระวันสำคัญทางศาสนาและช่วงเทศกาลต่าง ๆ ด้วยความศรัทธาและแรงศรัทธาชาวบ้านได้น้อมจิต

อธิษฐานเสี่ยงทายชะตาชีวิตของตนเองและลูกหลานขอพรให้คุ้มครองทำให้ชาวบ้านแคลนอยู่เย็นเป็นสุขตลอดเรื่อยมา และเรื่องราวความเป็นมาของศาลปู่ตา ตำนานหมู่บ้าน และ งานบุญคุณลาน ชุมชนได้จัดสร้างองค์จำลองพระพุทธรูปสำหรับใช้ประกอบพิธีกรรม ทั้งยังมีการจัดงานบุญประจำปี เช่น นมัสการพระธาตุพระบุ ควบคู่กับบุญคุณลาน รวมถึงมีการบวงสรวง ร่ำบวงสรวง ห่มผ้าพระธาตุ ทำบุญตักบาตร และจัดมหรสพสมโภช ซึ่งถือเป็นการประดิษฐ์สร้างทุนทางวัฒนธรรมให้เชื่อมโยงกับศาสนาและความเชื่อในวิถีชีวิต ทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นถึงการใช้ความคิดสร้างสรรค์ของชุมชน ในการรังสรรค์ขนบธรรมเนียมให้กลายเป็นประเพณีที่เป็นที่ยอมรับ มีการสำรวจและกำหนดเส้นทางเชื่อมโยงพื้นที่จุดท่องเที่ยวสำคัญในตำบลแคน

2. การท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อกับกิจกรรม

นักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชนตำบลแคน โดยมีกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับพระบุ ศาลปู่ตา ตำนานหมู่บ้าน และงานบุญคุณลานแล้ว ยังมีกิจกรรมแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนที่เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา ดังนี้

2.1 การประดิษฐ์ทุนทางสังคม

กิจกรรมเข้าชมบ้านเขวาค้อ - ไร่สดใส สมุนไพรไทยวาปี กลุ่มวิสาหกิจสมุนไพร ซึ่งแหล่งเรียนรู้ การผลิตสมุนไพรปลอดสาร เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนขนาดเล็ก ตั้งอยู่บ้านเลขที่ 97 หมู่ 6 บ้านเขวาค้อ ตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม ก่อตั้งขึ้นเพื่อให้คนในชุมชนมีงานทำยามว่างและต่อยอดความรู้ท้องถิ่น โดยมีกิจกรรมหลากหลาย เช่น การทำอาหาร การใช้สมุนไพรพื้นบ้าน และการปลูกผักปลอดสารพิษ และชมตลาดสินค้าท้องถิ่น เช่น เห็ด ผักป่า และอาหารตามฤดูกาล ตลาดชุมชนตำบลแคน เป็นตลาดที่ชาวบ้านนำสินค้ามาวางขาย เช่น อาหารป่า เห็ด ผักผลไม้ แม่ค้าขายส้มตำไถ่ย่าง และอื่น ๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะเห็ดเก็บมาจากป่าชุมชนดงใหญ่ และโคกใหญ่ ออกมาจำหน่ายเป็นอาหารตามฤดูกาลให้กับผู้ที่สนใจได้เรียกซื้อตามความเหมาะสม นอกจากนั้น ยังมีกิจกรรมแหล่งเรียนรู้ การปลูกผักและเลี้ยงโคขุน

2.2 การประดิษฐ์ทุนทางวัฒนธรรม

ป่าชุมชนดงใหญ่และโคกใหญ่ มีเครือข่ายชุมชนกว่า 20 หมู่บ้านร่วมกันรักษาป่าผืนใหญ่ ที่เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค และปัจจัยสี่ของชาวบ้าน ป่าชุมชนดงใหญ่และโคกใหญ่ ในอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม เป็นผืนป่าธรรมชาติขนาดใหญ่ราว 4,266 ไร่ ครอบคลุม 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล ซึ่งนับเป็นป่าสมบูรณ์ ผืนสุดท้ายของจังหวัดที่มีป่าไม้ไม่น้อยที่สุดในภาคอีสาน ชาวบ้านจึงรวมตัวกันจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่ เพื่อปกป้องรักษาผืนป่านี้ให้คงอยู่ตลอดไปป่าชุมชนทั้งสองผืนนี้เป็นป่าเต็งรังบนเนินสูง ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้หลายชั้น พืชสมุนไพร และเป็นที่อยู่อาศัยสัตว์นานาชนิด กระแสน้ำจากป่าหล่อเลี้ยงท้องนา ช่วยลดดินเค็มเพิ่มปุ๋ยธรรมชาติ และเป็นแหล่งอาหารให้คนและสัตว์น้ำ สำหรับคนในชุมชน ป่านี้เปรียบเสมือน “พ่อแม่” และ “ตู่กับข้าว” ขนาดใหญ่ ที่ให้ทั้งอาหาร ยา สมุนไพร ไม้ฟืน วัสดุก่อสร้าง จนถึงใช้ในงานประเพณีต่าง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น ไม้ทำเรือน ฟืนหุงต้ม สมุนไพรรักษาโรค และไม้สำหรับเผาศพ ป่าแห่งนี้จึงหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตคนตลอดทุกฤดูกาล โดยไม่ต้องใช้เงินซื้อหา การรวมตัวกันจัดการป่าเริ่มจริงจังในปี พ.ศ. 2535 เมื่อผู้นำทั้ง 14 หมู่บ้านประชุมกำหนดกติกาการใช้ป่าตั้งคณะกรรมการ และพัฒนาเป็นเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ที่ขยายเป็น 20 หมู่บ้าน ในปี พ.ศ. 2540 รักษาป่าผืนนี้ไว้เป็นมรดกให้ลูกหลาน เหมือนที่บรรพบุรุษรักษาไว้ให้พวกเขา

2.3 การประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อ

ชุมชนบ้านแคน เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่มีทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับ พระธาตุพระบุ และทรัพยากรทางวัฒนธรรมมากมาย เช่น งานนมัสการพระธาตุพระบุ สินค้าโอท็อป วิสาหกิจชุมชน พระเครื่อง และเรื่องเล่าตำนานต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ถูกสร้างสรรค์ ประดิษฐ์ และต่อยอดจากความเชื่อ ศาสนา ประเพณี และประวัติศาสตร์ในท้องถิ่น จนกลายเป็นพิธีกรรมประเพณีของชุมชน และบ้านตำบลแคน ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติการตั้งถิ่นฐาน การปรับตัววัฒนธรรม ศาลตาประชาว และประเพณีบุญห่มเกลือ (บุญเบิกบ้าน) รวมทั้ง กิจกรรมศึกษาแหล่งเรียนรู้ประวัติการตั้งถิ่นฐาน การปรับตัววัฒนธรรม ศาลตาประชาว และประเพณีบุญห่มเกลือ (บุญเบิกบ้าน) โดยวัดโนนสีลา เป็นจุดเรียนรู้ประวัติการอพยพย้ายถิ่นฐานของชุมชน การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชน เช่น การเรียนรู้ศาลตาประชาว และบุญห่มเกลือ (บุญเบิกบ้าน) ซึ่งเป็นกิจกรรมปิดท้ายเส้นทางท่องเที่ยวในตำบลแคน

3. การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน

การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุพระบุและองค์พระพุทธรูปที่ผุดขึ้นจากพื้นดิน กลายเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณที่ชาวบ้านและผู้คนโดยรอบนิยมมาสักการะ ขอพร บันบานให้สอบได้ เลื่อนตำแหน่ง หรือเดินทางปลอดภัย ถือเป็นทุนทางความเชื่อที่สามารถพัฒนาสู่การท่องเที่ยวเชิงศาสนาอย่างแท้จริง โดยมีวัดสระแคนเป็นสถานที่หลักในการจัดงานบุญและต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาทำบุญ มีการพัฒนาเป็นงานประเพณีประจำปีเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยชุมชนตำบลแคนได้ร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลแคน ผลักดันให้ประเพณีมัสการพระธาตุพระบุขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เป็นงานบุญประจำปีของตำบล เพื่ออนุรักษ์และเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง ภายในงานมีกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม เช่น พิธีบายศรีสู่ขวัญข้าว รำวงสรวง เวียนเทียนบูชาพระธาตุ และการแสดงฟ้อนรำของแม่บ้าน กลายเป็นเวทีแสดงพลังร่วมของชุมชน มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงโบราณวัตถุและวิถีชีวิต เพราะความศักดิ์สิทธิ์และเรื่องเล่าเกี่ยวกับองค์พระบุ ตลอดจนงานประเพณีต่าง ๆ ช่วยให้พระธาตุพระบุกลายเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม สำหรับการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม ช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่น

ภาพที่ 2 หลวงพ่อพระบุ ความศักดิ์สิทธิ์และเรื่องเล่า
ที่มา: ศุภโชค ดงสมบัติ (2567ข)

จากการที่นักท่องเที่ยวเดินทางมาชมมาทำบุญมาซื้อสินค้าและเรียนรู้วิถีชาวบ้าน นอกจากนี้ ยังมีการสร้างความเข้มแข็งทางสังคมและเศรษฐกิจผ่านการท่องเที่ยว เนื่องจากการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในตำบลแคน ไม่เพียงแต่ช่วยให้มรดกทางวัฒนธรรมดำรงอยู่ หากยังสร้างรายได้แก่ชุมชน เกิดการรวมกลุ่มจัดการท่องเที่ยว กระจายรายได้จากการขายสินค้าพื้นถิ่น อาหารป่า และกิจกรรมการแสดงพื้นบ้าน นำไปสู่การพึ่งพาตนเองและความภูมิใจในอัตลักษณ์ท้องถิ่นสืบต่อไป

4. ผลกระทบของกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อกับกิจกรรม

นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ทางสังคม ซึ่งประสบการณ์ด้านบวก ได้แก่ ความสุข การเรียนรู้ วัฒนธรรม และการเสริมสร้างความสัมพันธ์ ส่วนประสบการณ์ด้านลบ ของนักท่องเที่ยวได้รับข้อมูลน้อยไป ปัญหาการเดินทางไม่สะดวกด้วยรถส่วนตัว ทางสิ่งแวดล้อม ด้านบวก เช่น ชุมชนมีโครงสร้างพื้นฐาน โดยมีการจัดการทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ส่วนด้านลบ เช่น มลพิษที่ชาวบ้านเผาถ่าน ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ปัญหาขยะ ผลกระทบเหล่านี้เกิดจากการจัดการการท่องเที่ยวที่ไม่เหมาะสม เช่น การละเลยปัญหาสิ่งแวดล้อมเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวเองก็อาจก่อให้เกิดผลกระทบทางลบต่อสิ่งแวดล้อมโดยไม่ตั้งใจ ด้านวัฒนธรรม ซึ่งนักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ทางวัฒนธรรมทั้งด้านบวกและลบแตกต่างกันไปตามปัจจัยหลายอย่าง ประสบการณ์

ด้านบวก อาจรวมถึงการเรียนรู้ประวัติศาสตร์และขนบธรรมเนียมท้องถิ่น การได้ลองอาหารพื้นเมือง การพบปะผู้คนใหม่ ๆ และการชื่นชมพระธาตุพระพุทธรูป วัด และสถาปัตยกรรมวัด ในทางตรงกันข้ามประสบการณ์ด้านลบ อาจเกิดจากการสื่อสาร และการปฏิบัติต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยความไม่เคารพ และด้านเศรษฐกิจ ซึ่งประสบการณ์ด้านบวก ได้แก่ การมีรายได้และเกิดอาชีพเข้าสู่ชุมชนตำบลแคน ในขณะที่ประสบการณ์ด้านลบอาจเกิดจากปัจจัย เช่น ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่ทำให้แหล่งท่องเที่ยวเสียหาย ซึ่งส่งผลต่อให้การใช้ประโยชน์ที่มากเกินไป

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

การศึกษาการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระพุทธรูป เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน อำเภอลำดวน จังหวัดมหาสารคาม สรุปที่สำคัญประการแรก คือ การค้นพบว่า ความเชื่อในองค์พระธาตุพระพุทธรูปได้เป็นเพียงเรื่องความศรัทธาทางศาสนา แต่เป็น ทุนทางความเชื่อ ที่ถูกสร้างขึ้น ดัดแปลง และต่อยอดให้กลายเป็นกลไกพัฒนาการท่องเที่ยว และยังเป็นศูนย์กลางในการหล่อหลอมวิถีชีวิต ความสามัคคี และอัตลักษณ์ของชุมชน ประการที่สอง คือ การพบรูปแบบ “ทุนทางความเชื่อแบบผสม” ที่ผูกพันกับทุนทางธรรมชาติ (เช่น ป่าดงใหญ่ที่เป็นคลังอาหาร คลังสมุนไพร และตำนานที่เกี่ยวข้องกับผีนาง) และทุนทางวิถีชีวิต (ตลาดชุมชนฟาร์มเป็นไทย วิสาหกิจสมุนไพร) กลายเป็นความเชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ ศาสนา และการเกษตรอย่างแนบแน่น ประการที่สาม การเสนอรูปแบบใหม่ของเส้นทางท่องเที่ยว ที่ผสมผสานแหล่งธรรมชาติ พิธีกรรมทางศาสนา และวิถีชีวิตเกษตรกรรมในตำบลเดียวกัน นับเป็นโมเดลที่สะท้อนถึงการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของอีสานสมัยใหม่ ไม่ได้แยกจากวัฒนธรรมการกินอยู่หรือทุนทรัพยากรของหมู่บ้าน แต่เป็นการเดินทางเพื่อสัมผัสทั้งความเชื่อ ประเพณี และธรรมชาติควบคู่กัน และประการสุดท้าย การจัดการทุนทางวัฒนธรรมนี้ ได้สะท้อนรูปแบบธรรมาภิบาลท้องถิ่น เช่น การประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน การวางกติกาชุมชน ตลอดจนการผสมผสานบทบาทรัฐกับชุมชนในการจัดงานบุญ ซึ่งเป็นบทเรียนใหม่ เกี่ยวกับการจัดการวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ที่ต้องอาศัยความร่วมมือและสมดุลกันระหว่าง “เจ้าของวัฒนธรรม” กับ “ผู้ส่งเสริมจากภายนอก” นอกจากนี้ การประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระพุทธรูป ไม่เพียงแต่ช่วยอธิบายปรากฏการณ์ของพระธาตุพระพุทธรูปในตำบลแคนเท่านั้น แต่ยังเป็นต้นแบบสำหรับการพัฒนา และจัดการทุนทางความเชื่อและทุนทางธรรมชาติในพื้นที่อื่น ๆ ที่ต้องการยกระดับการท่องเที่ยวควบคู่กับการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2. อภิปรายผล

การศึกษารูปแบบการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระพุทธรูป เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของชุมชนตำบลแคน อำเภอลำดวน จังหวัดมหาสารคาม ครั้งนี้ ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนตำบลแคนมีทุนทางมนุษย์ที่สำคัญ ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ตลอดจนเครือญาติที่เป็นเครือข่ายทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างเข้มแข็ง (กลุ่มผู้นำศาสนา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 มกราคม 2566) ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการจัดการและดูแลกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีต่าง ๆ เช่น การนมัสการพระธาตุพระพุทธรูป งานบุญฮีตสิบสองคองสิบสี่ และพิธีสู่ขวัญ ทำให้ความเชื่อที่ผูกพันกับพระธาตุพระพุทธรูปฝังรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตของคนในชุมชน

นอกจากนี้ยังพบว่า ชุมชนตำบลแคนได้ใช้ทุนทางทรัพยากรที่มีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ สมุนไพร ลำน้ำเสียใหญ่ หนองน้ำ และลำห้วยหลายสาย ซึ่งนอกจากจะเป็นฐานทรัพยากรเพื่อการยังชีพของชุมชนแล้วยังถูกนำมาผูกโยงกับเรื่องเล่าและความเชื่อ เช่น การเข้าไปเก็บสมุนไพรต้องทำพิธีบอกกล่าวเจ้าป่าเจ้าเขา หรือการทำพิธีบวงสรวงเลี้ยงบ้านเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล (กลุ่มผู้นำศาสนา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 มกราคม 2566) สิ่งเหล่านี้ถูกจัดการและปรับใช้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและศาสนาในตำบลแคน

การประดิษฐ์สร้างทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระพุทธรูป เพื่อให้สอดคล้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนา จึงไม่ได้หยุดเพียงการจัดงานบุญหรือการเล่าตำนานเท่านั้น หากแต่เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับการสร้างกิจกรรมใหม่ ๆ เช่น การจัดงานเทศกาล การอบรมสมุนไพร การจัดแสดงผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน (ผ้าไหม เสื้ออก ปลาส้ม ปลาร้า) การเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวผ่านจุดสำคัญต่าง ๆ เช่น วัดสระแคน ศาลปู่ตา

โนนพระธรรม และป่าชุมชนดงใหญ่ ทั้งหมดนี้แสดงถึงการประดิษฐ์สร้างทุนทางความเชื่อ ให้ออกมาเป็นรูปธรรมที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจฐานราก

การดำเนินการดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Bourdieu (1986) ที่มองว่าทุน ทางวัฒนธรรมซึ่งอยู่ในรูปของความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิต สามารถถูกนำมาเปลี่ยนผ่านเป็น ทุนเศรษฐกิจและทุนสัญลักษณ์ได้หากมีการจัดการอย่างเหมาะสม ทั้งนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดทุนทางสังคมของ Putnam (2000) ที่กล่าวถึงบทบาทของความไว้วางใจ เครือข่ายและบรรทัดฐานทางสังคม ในการเอื้อต่อการร่วมมือกันของคนในชุมชนเพื่อเป้าหมายร่วม เช่น การจัดงาน บุญประจำปีที่ต้องอาศัยแรงงานและความร่วมมือจำนวนมาก โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำชุมชนและปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ประสานงาน

อีกทั้งเมื่อพิจารณางานของ ฌอง พันธจันทร์ (2561) ที่สำรวจศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในพื้นที่มหาสารคาม พบว่า ชุมชนตำบลแคนมีคุณสมบัติใกล้เคียงการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา กล่าวคือ มีศาสนสถาน พระธาตุ และประเพณีที่ผูกพันกับวิถีชีวิตคนในชุมชนอย่างแนบแน่น จึงสามารถใช้เป็นจุดขายทางวัฒนธรรมและดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ดี

กล่าวได้ว่า การวิจัยนี้ได้สะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า การประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ไม่ได้เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ใหม่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการนำทุนดั้งเดิมของชุมชน ทั้งทุนทางมนุษย์ ทุนทางทรัพยากร และทุนทางวัฒนธรรม ที่ฝังอยู่ในวิถีชีวิตมาประกอบสร้างอย่างมีจินตนาการและร่วมสมัย จึงเป็นตัวอย่างที่สอดคล้องกับแนวคิดของ ชลดา บุญอยู่ (2556 : 18) ที่ระบุว่า การจัดการทุนทางสังคมและวัฒนธรรมต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของและรักชาติต้นทุนเหล่านั้นต่อไปในอนาคต นอกจากนี้ผลการศึกษานี้ต่อยอดย้ำทฤษฎีทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคมและแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ได้อย่างชัดเจน และยังช่วยเปิดมุมมองว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในตำบลแคน ไม่เพียงเป็นเรื่องของเศรษฐกิจหรือวัฒนธรรมเพียงด้านเดียว หากแต่เป็นการหลอมรวมหลายมิติของทุนในชุมชน ทั้งด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ ทรัพยากร และเครือข่ายทางสังคมเข้าไว้ด้วยกัน จึงนับเป็นการประดิษฐ์สร้างที่แท้จริงและตอบโจทย์เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนได้เป็นอย่างดี

เมื่อพิจารณาผลการวิจัยนี้เพิ่มเติม จะเห็นว่า แนวทางการประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในตำบลแคน ยังสามารถอธิบายและยืนยันด้วยแนวคิดอื่นอีกหลายแนวคิด ได้แก่ แนวคิดทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่ของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และ ยุทธศาสตร์ หน่อแก้ว (2568 : 42 - 60) ระบุว่า ชุมชนควรมีกระบวนการเพิ่มศักยภาพทุนทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาท้องถิ่นเชิงบูรณาการ เพื่อเสริมสร้างการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนในยุคปกติวิถีใหม่ได้อย่างยั่งยืน โดยมีแนวทาง คือ การมีระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ การมีส่วนร่วมของชุมชน การริเริ่มการพัฒนากระบวนเศรษฐกิจชุมชนโดยแกนนำท้องถิ่น การประสานงานระหว่างองค์กรภาคี เครือข่าย การสร้างรูปแบบของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนร่วมกันภายในท้องถิ่น และการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนต้องเป็น กระบวนการที่มีความต่อเนื่องแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของ ยอดดนัย สุขเกษม (2564 : 1 - 2) ที่เห็นว่า การให้ความสำคัญและคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย พบว่าให้คุณค่าด้านการแสดงถึงอัตลักษณ์ และด้านสังคมวัฒนธรรมเป็นหลัก ซึ่งนำมาสู่แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์มรดกวัฒนธรรม 2 ด้าน คือ การใช้ตำนานวัดเขาอ้อเพื่อการส่งเสริมอัตลักษณ์ และการใช้ตำนานวัดเขาอ้อ เพื่อการสร้างสรวงศ์สังคมวัฒนธรรม

นอกจากนี้ ยังสัมพันธ์กับแนวคิดเครือข่ายทางสังคมเพื่อการพัฒนาของ หทัยชนก คตะสมบูรณ์ (2565 : 32 - 48) ที่อธิบายว่า ทุนทางสังคมที่มีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชนต้นแบบเพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชนฐานรากอย่างยั่งยืน ได้แก่ ทุนมนุษย์ทุนสังคม ทุนทางธรรมชาติทุนการเงิน และทุนวัฒนธรรม และแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวของ สัญญา สะสอง และคณะ (2563 : 35 - 46) ที่ยืนยันว่า ทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มี 2 ลักษณะ คือ ทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม ได้แก่ วิถีชีวิต แนวคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรม ประเพณีของชาวไทยใหญ่ที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ คือ การมีรูปแบบชีวิตที่เรียบง่าย มีความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผีสมกับเชื่อทางพระพุทธศาสนาแบบไท และทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ หอเจ้าเมืองวัด สะพานไม้ไผ่ไขกุส การตั้งบ้านเรือน และการแต่งกาย โดยรับเอาวัฒนธรรมมาจากประเทศเมียนมาที่ทำให้การท่องเที่ยวแตกต่างจากพื้นที่อื่น อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วมแบบเสริมพลัง ของ ดุษณี คำมี (2557) ที่ชี้ว่า

ส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนในสังคม มีบทบาทในการจัดการศึกษา มีการจัดกิจกรรมที่หลากหลายและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียน การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับ เพื่อพัฒนาคนให้เกิดการเรียนรู้ พัฒนากลุ่มแห่งการเรียนรู้ องค์กรแห่งการเรียนรู้ และสังคมแห่งการเรียนรู้ชุมชน และต้องรู้สึกเป็นเจ้าของกระบวนการพัฒนา จึงจะยั่งยืนจริง

เมื่อขยายในระดับต่างประเทศ จะยิ่งชัดเจนว่ากระบวนการนี้ตอบรับกับแนวคิด Cultural Sustainability ของ Throsby (1995) ที่เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจต้องดำเนินควบคู่ไปกับการรักษามรดกทางวัฒนธรรม แนวคิด Community-Based Tourism ของ Murphy (1985) ที่มองว่า การท่องเที่ยวต้องจัดการโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง เพื่อรักษาทรัพยากรและวิถีชีวิตท้องถิ่น ตลอดจนแนวคิด Social Embeddedness ของ Granovetter (1985) ที่กล่าวว่า กิจกรรมเศรษฐกิจฝังตัวอยู่ในโครงสร้างสังคมและค่านิยมร่วมกัน

การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่มีการจัดงานเทศกาล หรือฝึกอบรมสมุนไพรมรดกทางวัฒนธรรม แนวคิด Creative Tourism ของ Richards & Raymond (2000) ที่ให้คุณค่ากับประสบการณ์ร่วมเรียนรู้และสร้างสรรค์ร่วมกับคนท้องถิ่น และทั้งหมดนี้ยืนยันแนวคิด Asset-Based Community Development ของ Kretzmann & McKnight (1993) ที่เห็นว่า การพัฒนาต้องเริ่มจากการค้นหาและใช้จุดแข็ง (Assets) ที่ชุมชนมีอยู่แล้ว เช่น ทุนทางความเชื่อ และประเพณี ไม่ใช่เพียงมองหาปัญหาแก้ไข

การบูรณาการแนวคิดทั้งในและต่างประเทศนี้ ยิ่งทำให้ข้อค้นพบจากการวิจัยเรื่องพระธาตุพระบุในตำบลแคนเด่นชัดว่า เป็นรูปธรรมของการใช้ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทรัพยากร มาประกอบสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจเชิงศาสนาและวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืน ตอกย้ำแนวคิดทั้งในมิติการพัฒนาชุมชน เศรษฐกิจสร้างสรรค์ และความสัมพันธ์ทางสังคม ได้อย่างสอดคล้องครบถ้วน

การนำไปใช้ประโยชน์

1. ประโยชน์เชิงวิชาการที่เกิดขึ้นกับชุมชนตำบลแคน ประกอบไปด้วย เรื่องพระธาตุพระบุ ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรมรดกทางวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจพอเพียง ไปประชาสัมพันธ์หน่วยงานและชุมชนสู่สาธารณะ
2. ประโยชน์เชิงนโยบายที่ส่งผลโดยตรงต่อชุมชนตำบลแคน โดยองค์การบริหารส่วนตำบลแคน ได้ทบทวนผลดีและผลเสียที่เกิดขึ้นจากการรวมงานไหว้พระธาตุพระบุ โดยให้จัดงานไหว้พระธาตุพระบุในช่วงวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี
3. ประโยชน์เชิงพื้นที่ที่ส่งผลโดยตรงต่อชุมชนตำบลแคน ชุมชนตำบลแคนมีจุดท่องเที่ยวในตำบลแคน 6 จุด ซึ่งสามารถประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสัมผัสและเรียนรู้ได้ทั้ง 6 จุด สู่สาธารณะ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 เสนอต่อกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ควรกำหนดนโยบายเพื่ออนุรักษ์พระธาตุพระบุเป็น “แหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนาในภูมิภาคอีสาน” โดยสนับสนุนงบประมาณสำหรับการปรับปรุงภูมิทัศน์วัดสระแคนและป้ายอธิบายประวัติของพระธาตุพระบุและองค์พระบุ รวมถึงประเพณีท้องถิ่นด้วย

1.2 เสนอต่อองค์การบริหารส่วนตำบลแคน (อบต.แคน) ควรกำหนดนโยบายเพื่อยกระดับงานบุญนมัสการพระธาตุพระบุ และบุญคุณลาน ให้เป็น “งานวัฒนธรรมท้องถิ่นประจำปี” ของตำบล โดยเน้นให้ชาวบ้านเป็นผู้ออกแบบและจัดการ (Community-Led) และ อบต. สนับสนุนงบประมาณและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เวที ไฟฟ้าระบบเสียง ให้ความพร้อมด้านงบประมาณ บุคลากร หรือความยั่งยืน

1.3 เสนอต่อองค์การบริหารส่วนจังหวัดมหาสารคาม (อบจ.) ควรกำหนดนโยบายเพื่ออนุรักษ์ “เส้นทางท่องเที่ยวพระธาตุพระบุ – ปาตงใหญ่ - ตลาดชุมชน” เป็นเส้นทางท่องเที่ยววัฒนธรรมและธรรมชาติของจังหวัด (Cultural-Eco Route) พร้อมทั้งจัดทำป้ายเส้นทาง มัคคุเทศก์ท้องถิ่น และสื่อประชาสัมพันธ์หลายภาษา

2. ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์

2.1 เสนอต่อสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม สามารถนำข้อมูลผลการวิจัยและเรื่องเล่าตำนานพระธาตุพระบุไปดำเนินการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของจังหวัด และจัดทำสื่อเผยแพร่ (หนังสือ

เล่มเล็ก นิทรรศการเคลื่อนที่) ในโรงเรียนและวัดต่าง ๆ เพื่อปลูกฝังเยาวชนให้ภาคภูมิใจในมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยกลุ่มและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ประกอบไปด้วย ครู นักเรียน วัด โรงเรียนในจังหวัดมหาสารคาม

2.2 เสนอต่อองค์การบริหารส่วนตำบลแคน (อบต.แคน) สามารถนำผลวิจัยเรื่องรูปแบบการประดิษฐ์ สร้างทุนทางความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพระบุไปวางแผนการจัดงานบุญประเพณี ให้เป็นงานที่เน้นชุมชนเป็นเจ้าของ พร้อมสนับสนุนงบประมาณและโครงสร้างพื้นฐาน และใช้เป็นข้อมูลจัดเวทีประชาคม เชิญผู้นำชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ และกลุ่มแม่บ้าน ร่วมออกแบบกิจกรรม เพื่อให้ประชาชนในตำบลแคนรู้สึกเป็นเจ้าของงานบุญอย่างแท้จริง โดยกลุ่ม และองค์กรที่เกี่ยวข้อง ประกอบไปด้วย ผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน และชาวบ้าน ตำบลแคนทุกคน

2.3 เสนอต่อองค์การบริหารส่วนจังหวัดมหาสารคาม (อบจ.) สามารถใช้ผลวิจัยเป็นหลักฐานทาง วิชาการในการเสนอโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม เช่น จัดงบประมาณเพื่อสร้างป้ายเส้นทาง (Signage) ทำแผนที่ท่องเที่ยว หรือผลิตสื่อประชาสัมพันธ์พระธาตุพระบุ เพื่อให้นักท่องเที่ยวและผู้แสวงบุญจากต่าง พื้นที่เข้ามาท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นโดยกลุ่มและองค์กรที่เกี่ยวข้องประกอบไปด้วย นักท่องเที่ยวทั่วไป นักแสวงบุญ ผู้ประกอบการท้องถิ่น เช่น ร้านอาหาร โฮมสเตย์ ตลาดชุมชน ที่จะได้รับอานิสงส์จากนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น

2.4 เสนอต่อผู้นำชุมชนและคณะกรรมการป่าชุมชน สามารถใช้ข้อมูลจากผลวิจัยเกี่ยวกับความสำคัญ ของป่าดงใหญ่และโคกใหญ่ ในฐานะทุนทางธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับพระธาตุพระบุและวิถีชีวิต ไปวางกติกาการใช้ป่าที่ เข้มงวดขึ้น และจัดกิจกรรมเดินป่าศึกษาธรรมชาติควบคู่กับท่องเที่ยวพระธาตุ โดยกลุ่มและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ประกอบไปด้วย ชาวบ้าน 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล รอบป่าดงใหญ่โดยตรง และนักท่องเที่ยวที่จะได้มาเรียนรู้ความเชื่อ และวิถีชีวิตอย่างมีส่วนร่วม

2.5 เสนอต่อกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เช่น ไร่นาสวนปลอดสารพิษสมุนไพรไทยวาปี และฟาร์มเป็นไทย สามารถใช้ข้อมูล เชิงเรื่องเล่าตำนาน (Storytelling) จากผลวิจัยไปเชื่อมโยงกับการจัดกิจกรรมฟาร์มทัวร์/เวิร์กช็อปสมุนไพร ให้ผู้มาเยือน ได้ฟังตำนานพระธาตุพระบุควบคู่กับการเรียนรู้ธรรมชาติและอาหารพื้นถิ่น เพื่อเพิ่มเสน่ห์และมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดย กลุ่มและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ประกอบไปด้วย นักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเชิงสุขภาพ (Wellness Tourism) ที่จะมา สัมผัสวิถีอีสานแท้ ๆ

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาเจตคติของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการประดิษฐ์สร้างทุนทางความเชื่อ ประเพณีประจำท้องถิ่น ของชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2557). *ประชากรสูงอายุไทย : ปัจจุบันและอนาคต*. สำนักพิมพ์สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- ฉลอง พันธจันทร์ และ สรัญญา วิรัชชาวท. (2558). แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวิปัสสนากรรมฐาน ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ฉลอง พันธจันทร์. (2561). รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานของนักท่องเที่ยวในพื้นที่อีสานตอนกลาง กรณี จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม. *วารสารศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม*, 7(1), 243 - 267.
- ชลดา บุญอยู่. (2556). *ทุนทางสังคมกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์กรณีศึกษา บ้านเกาะพิทักษ์ ตำบลบางน้ำจืด อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดชุมพร* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศิลปากร]. คลังปัญญา มหาวิทยาลัยศิลปากร. <https://sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/9904>.
- ดุชนิ ดามี. (2557). การศึกษาตลอดชีวิต : พัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุสู่สังคมแห่งการเรียนรู้. *Mahidol R2R e-Journal*, 1(2), 12 - 30). <https://doi.org/10.14456/jmu.2014.5>.
- นฤพนธ์ ดั้ววิเศษ. (2560). แนวคิดมานุษยวิทยาการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย. *วารสารวิชาการ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 25(47), 173 - 197.
- นิตา ชักกุล. (2554). *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- นุทิศ เอี่ยมใส. (2555). ทูทางศิลปวัฒนธรรมประเพณีกับการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนจังหวัดเพชรบูรณ์. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- ปรีนทร์ นาคสิงห์. (2562). พรานบุญ : การประกอบสร้างความหมายและการกลายมาเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 45(2). 323 - 341.
- ยอดดนัย สุขเกษม. (2564). *เศรษฐกิจสร้างสรรค์กับการใช้มรดกวัฒนธรรมเชิงความเชื่อ : กรณีศึกษาดำเนินวัดเขาค้อ อำเภอคอนชน จังหวัดพัทลุง* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collections. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:302659.
- รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข. (2557). มโนทัศน์ชนชั้นและทุน ของ ปีแอร์ บูร์ดิเอด. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*, 2(1), 29 - 44.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2558). *รู้เรื่องพระพุทธรูป* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส.
- วิมล จิโรจพันธ์, ประชิด สกฤษณ์พัฒน์, และ อุดม เขยกิจวงศ์. (2548). *การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ*. สำนักพิมพ์แสงดาว.
- ศุภโชค ดงสมบัติ. (2567ก). *พระธาตุพระบุ การประดิษฐ์ทุนทางความเชื่อ* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- ศุภโชค ดงสมบัติ. (2567ข). *หลวงพ่อบุ ความศักดิ์สิทธิ์และเรื่องเล่า* [ภาพถ่าย]. การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- ศุภลักษณ์ ใจวัง. (2558). *การศึกษาโครงสร้างบทบาทหน้าที่และคุณค่าในพิธีกรรมของชาวไทเขิน สันป่าตอง เชียงใหม่* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- สมชาติ อุ๋อัน. (2552). *การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการวางแผน*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และ ยุทธศาสตร์ หน่อแก้ว. (2568). ทูทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาท้องถิ่น : แนวทางการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนยุคปกติวิถีใหม่. *วารสารการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม*, 5(1), 42 - 60.
- สัญญา สะสอง, ชุตินันต์ สะสอง, และ บุศรา นิยมเวช. (2563). การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมผ่านการมีส่วนร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ หมู่บ้านแพมบก อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน. *วารสารวิชาการวิทยาลัยบริหารศาสตร์*, 3(1), 35 - 46.
- สุกัญญา สัจฉายา. (2558). *การประยุกต์ใช้คติชนในการสร้างอัตลักษณ์ในปัจจุบัน*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- หทัยชนก คตะสมบุญ. (2565). ทูทางสังคมกับการพัฒนาชุมชนต้นแบบเพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชนฐานรากอย่างยั่งยืนของตำบลห้วยแก้ว อำเภอปงนาสาร จังหวัดพิจิตร. *วารสารมหาจุฬานาครพรรณ์*, 9(10), 32 - 48.
- อาทิตย์ บุคตาดวง. (2554). *ความสามารถในการนำทุนทางสังคมออกมาใช้ของชุมชนบ้านบางไพร อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์]. คลังปัญญาสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. <http://repository.nida.ac.th/handle/662723737/2088>.
- อารีย์ นัยพินิจ, ฐิธญา มณีเนตร, ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร, และ ภัทรพงษ์ เกริกสกุล. (2556). การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์. *วารสารปัญญาภิวัฒน์*, 5(1), 31 - 40.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In Richardson, J. G. (Eds.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (155 – 172). Greenwood Press.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure : The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481 - 510.
- Kretzmann, J. P., & McKnight, J. L. (1993). *Building Communities from the Inside Out : A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Assets*. ACTA Publications.
- Murphy, P. E. (1985). *Tourism : A Community Approach*. Methuen.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone : The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Richards, G., & Raymond, C. (2000). Creative Tourism. *ATLAS News*, 23, 16 - 20.
- Throsby, D. (1995). Culture, Economics and Sustainability. *Journal of Cultural Economics*, 19(3), 199 - 206. <https://doi.org/10.1007/BF01074049>.

**นวัตกรรมการบริหารจัดการแปลงเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนด้วยโมเดลธุรกิจผักปลอดภัย
Integrated Plot Management Innovation to Enhance the Community Economy
with a Safe Vegetable Business Model**

นิตยา เคหะบาล¹ ธวัชชัย เคหะบาล^{2*} นฤชิต แสนปากดี² ชีรนนท์ ชันดี¹ อารยา ลานน้ำเที่ยง² สุชานาถ สิงหาปัด³
อภิรดี ดอนอ่อนเบา⁴ สายัญ พันธสมบุญ⁵ จิระนนท์ อินทรีย์⁵ จิรัฐติ ธรรมศิริ⁵ และ กรรณิกา ภูนาพรรณ⁶
Nittaya Kahaban¹, Tawatchai Kahaban^{2*}, Naruechit Saenpakdee², Theeranan Khantee¹,
Araya Lanumtieng², Suchanart Singhapat³, Aphiradee Dononbao⁴, Sayun Phansomboon⁵,

Jiranan Insee⁵, Jiratti Thammasiri⁵, and Kannika Tunapan⁶

อาจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์¹

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์²

อาจารย์ ดร. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์³

อาจารย์ คณะศึกษาศาสตร์และนวัตกรรมการศึกษา มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์⁴

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์⁵

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะวิศวกรรมศาสตร์และเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์⁶

Lecturer, Faculty of Liberal Arts, Kalasin University¹

Assistant Professor, Faculty of Liberal Arts, Kalasin University²

Lecturer Dr., Faculty of Liberal Arts, Kalasin University³

Lecturer, Faculty of Education and Educational Innovation, Kalasin University⁴

Assistant Professor Dr., Faculty of Agricultural Technology, Kalasin University⁵

Assistant Professor, Faculty of Engineering and Industrial Technology, Kalasin University⁶

*Corresponding author, e-mail: tawatchai.ka@ksu.ac.th

วันที่รับบทความ: 14 กันยายน 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 30 ตุลาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 13 พฤศจิกายน 2568

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อพัฒนาโมเดลแก้ปัญหาด้านนวัตกรรม เทคโนโลยีที่เหมาะสม ในการพัฒนาอาชีพและยกระดับรายได้คนจนเป้าหมายเพิ่มขึ้น ที่มีความสอดคล้องกับบริบทพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายจากการวิเคราะห์ทุนดำรงชีพและเข้าถึงโอกาสในการยกระดับฐานะทางสังคม 2. เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม ที่ถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการยกระดับศักยภาพคนจนเป้าหมายให้เข้าสู่สวัสดิการ 3. เพื่อสร้างรูปธรรมความสำเร็จการขับเคลื่อนอำเภอแก้งโดยความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายหลัก คือ คราวเรือนยากจน 1,445 ครัวเรือน กลุ่มเป้าหมายรอง คือ หน่วยงานและภาคีเครือข่ายในพื้นที่ จำนวน 100 คน โดยการเลือกแบบเจาะจง พื้นที่ดำเนินการวิจัย อำเภอนามนและอำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการวิจัย พบว่า 1. โมเดลการแก้ไขปัญหายากจนได้รับการพัฒนาเป็น 3 รูปแบบตามศักยภาพของครัวเรือนยากจน ได้แก่ 1) การพัฒนาอาชีพสำหรับครัวเรือนที่มีศักยภาพ 2) การพัฒนาอาชีพร่วมกับการสงเคราะห์ 3) การสงเคราะห์สำหรับครัวเรือนที่ขาดศักยภาพในการพัฒนาอาชีพ ซึ่งพัฒนาอาชีพ ยกระดับรายได้ด้วยรูปแบบนวัตกรรมบริหารจัดการแปลงด้วยโมเดลธุรกิจผักปลอดภัย ครัวเรือนที่เข้าร่วมพัฒนาอาชีพมีรายได้เพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 34.77 นอกจากนี้ 2. มีการพัฒนาองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรมที่เหมาะสมในกิจกรรมสร้างรายได้ 3 ด้าน ได้แก่ การผลิตเห็ดแบบครบวงจร การผลิตพืชผักสมุนไพรปลอดภัย และการผลิตไก่เนื้อพันธุ์พื้นบ้าน และ 3. รูปธรรมความสำเร็จในการขับเคลื่อนอำเภอแก้ง เกิดจากการสร้างกลไกความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่ การกำหนดยุทธศาสตร์ที่ชัดเจน การผลักดันแผนเข้าสู่ท้องถิ่น และเกิดกองทุนระดับอำเภอในการช่วยเหลือครัวเรือนกลุ่มเป้าหมาย

คำสำคัญ: ความยากจน, แปลงรวม, ปฏิบัติการแก้จน, นวัตกรรม, เศรษฐกิจชุมชน

Abstract

The objectives of this research are 1. develop a poverty alleviation model using appropriate innovation and technology for career development and income enhancement for the target poor, aligned with the local context and target groups based on livelihood capital analysis and access to opportunities for social status enhancement; 2. develop knowledge, technology, and innovation to be utilized to enhance the potential of the target poor to enter welfare; and 3. establish concrete success in driving the district poverty alleviation initiative through the cooperation of local network partners using participatory action research. The primary target group was 1,445 poor households. The secondary target group was 100 local agencies and network partners, selected through purposive sampling. The research areas were the Namon and Kuchinarai Districts in Kalasin Province. The results showed that 1. the poverty alleviation model has been developed into three models according to the potential of poor households: 1) career development for potential households, 2) career development combined with relief, and 3) relief for households lacking potential for career development, which develops careers and raises income. Moreover, 2. Appropriate knowledge, technology, and innovation in three income - generating activities, namely integrated mushroom production, and 3. concrete success in driving the district to alleviate poverty. This is due to the creation of a cooperation mechanism of spatial network partners. Clear strategy, pushing the plan into the local area and creating a district - level fund to help target households.

Keywords: Poverty, Integrated Plot, Poverty Alleviation Operations, Innovation, Community Economy

บทนำ

ความยากจนเป็นปัญหาสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยมาอย่างยาวนาน แม้ว่าในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยจะมีอัตราการความยากจนลดลงอย่างต่อเนื่อง แต่ยังคงมีประชากรจำนวนมากที่ประสบปัญหาความยากจนและเกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การแก้ไขปัญหาความยากจนจึงเป็นหนึ่งในเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals : SDGs) ขององค์การสหประชาชาติ โดยเฉพาะเป้าหมายที่ 1 การขจัดความยากจน (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 - 2570), 2565) จากรายงานสถานการณ์ความยากจนในปี 2566 พบว่า ภูมิภาคที่มีสัดส่วนคนจนสูงสุด 3 อันดับแรก ได้แก่ ภาคใต้ มีสัดส่วนคนจนอยู่ที่ร้อยละ 7.48 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร้อยละ 4.16 และภาคเหนือ ร้อยละ 3.64 แต่เมื่อพิจารณาจากจำนวนคนจน พบว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีจำนวนคนจนสูงสุด ประมาณ 7.58 แสนคน หรือคิดเป็นร้อยละ 31.71 ของคนจนทั้งหมด มีรายได้เฉลี่ยต่อคน ต่อเดือนต่ำที่สุด คือ 8,426 บาท สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากแรงงานส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบอาชีพในภาคการเกษตร ซึ่งต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนและความผันผวนของสภาพภูมิอากาศ ส่งผลต่อรายได้ ที่ไม่แน่นอน และความเสี่ยงต่อการเป็นผู้มีรายได้น้อยและเข้าสู่ภาวะยากจน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) โดยเฉพาะจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นจังหวัดที่ติดอันดับจังหวัดยากจนเรื้อรัง โดยมีความถี่ถึง 17 ครั้ง ในการติดลำดับในช่วงปี 2543 - 2564 (ในรอบ 22 ปี) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566)

การดำเนินงานแก้ไขปัญหาความยากจนในจังหวัดกาฬสินธุ์เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2563 โดยมีกระบวนการสำคัญคือการค้นหาและสอบทานครัวเรือนยากจนร่วมกับภาคีเครือข่ายท้องถิ่น ท้องที่ และชุมชน จากฐานข้อมูล 3 แหล่ง ได้แก่ Thai People Map and Analytics Platform : TPMAP ปี 2562 ฐานข้อมูล Kalasin Happiness Model Version 2 : KHM.V 2 ปี 2563 และข้อมูลจากการประชุมชุมชนเพิ่มเติม การดำเนินงานมีการ

นำข้อมูลเข้าสู่ระบบ KHM.V2 เพื่อวิเคราะห์ทุนยังชีพครัวเรือนยากจนทั้ง 5 ด้าน และมีระบบติดตามช่วยเหลือครัวเรือนยากจนที่มีรายชื่อในระบบ ผลจากการค้นหาสอบถามนำมาสู่การวิเคราะห์ ทำให้เกิดกลไกการส่งต่อระบบข้อมูลครัวเรือนยากจนให้แก่ภาคีเครือข่ายระดับอำเภอและตำบล และข้อเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับพื้นที่ คือ 1) ต้องมีการคัดกรองครัวเรือนยากจนให้ชัดเจนเพื่อแก้ปัญหาให้แม่นยำ 2) การพัฒนาอาชีพสร้างรายได้ควรเป็นอาชีพที่ต่อเนื่องสอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่และครัวเรือนยากจน 3) ให้ครัวเรือนยากจนเข้าถึงแหล่งทุนในการประกอบอาชีพ 4) มีการแก้ปัญหาสังคม 5) สร้างความร่วมมือกับภาคเอกชนหรือผู้ประกอบการให้มากขึ้น เพราะมีศักยภาพด้านการตลาด (จิระพันธ์ ห้วยแสน และคณะ, 2566)

ข้อมูลครัวเรือนยากจนในพื้นที่อำเภอนามน จากฐานข้อมูล Kalasin Happiness Model Version 2 : KHM.V 2 ครัวเรือนยากจนอำเภอนามน มีทุนดำรงชีพ 5 ด้านรวม เฉลี่ยอยู่ที่ 2.32 ระดับอยู่ยาก แบ่งเป็นระดับอยู่ได้จำนวน 2 ทุน คือ ทุนทางกายภาพ เฉลี่ยอยู่ที่ 2.63 คะแนน และ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ เฉลี่ย 2.52 คะแนน และระดับอยู่ยาก จำนวน 3 ทุน คือ ทุนมนุษย์ เฉลี่ย 2.19 คะแนน ทุนทางสังคม เฉลี่ย 2.18 คะแนน และ ทุนการเงิน เฉลี่ย 2.12 คะแนน ตามลำดับ (ข้อมูลบันทึกในระบบฐานข้อมูลปี 2566, <https://khm.ksu.ac.th/login.php>) จากฐานข้อมูลระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า พ.ศ.2565 Thai People Map and Analytics Platform : TPMAP จำนวน 13 ครัวเรือน พบว่า มาจากสาเหตุความยากจน คือ รายได้น้อยทั้งหมด (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2568) และจากการทวนสอบครัวเรือนยากจนร่วมกับผู้นำท้องที่ ท้องถิ่นและชุมชนครั้งที่ 2 พบว่า มีครัวเรือนที่พ้นความยากจน จำนวน 101 ครัวเรือน คิดเป็น 31.46% ของครัวเรือนยากจนทั้งหมด สาเหตุการพ้นความยากจน พบว่า ส่วนใหญ่ เกิดจากสมาชิกในครัวเรือนมีอาชีพรายได้ที่มั่นคง มีทรัพย์สิน และมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น รองลง ได้แก่ สุขภาพแข็งแรง ดูแลตนเองได้ หรือ มีคู่สมรส/ บุตรหลาน/ ญาติ ดูแลในครัวเรือน มีที่อยู่อาศัยมั่นคง แข็งแรง มีที่ดินทำกินเป็นของครัวเรือน ตามลำดับ

ส่วนอำเภออุทุมพรพิสัย ในระบบฐานข้อมูล Kalasin Happiness Model Version 2 : KHM.V 2 ครัวเรือนยากจน จำนวน 680 ครัวเรือน พบว่า มีทุนดำรงชีพ 5 ด้านรวม เฉลี่ยอยู่ที่ 2.32 ระดับอยู่ยาก แบ่งเป็นระดับอยู่ได้จำนวน 2 ทุน คือ ทุนทางกายภาพ เฉลี่ยอยู่ที่ 2.85 คะแนน และ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ เฉลี่ย 2.63 คะแนน และระดับอยู่ยาก จำนวน 3 ทุน คือ ทุนการเงิน เฉลี่ย 2.09 คะแนน ทุนทางสังคม เฉลี่ย 2.18 คะแนน และ ทุนมนุษย์ เฉลี่ย 2.32 คะแนน ตามลำดับ (ข้อมูลบันทึกในระบบฐานข้อมูลปี 2566, <https://khm.ksu.ac.th/login.php>) และในระบบฐานข้อมูล Thai People Map and Analytics Platform : TPMAP ปี 2565 จำนวน 630 ครัวเรือน คิดเป็นสัดส่วน 2.70% ของครัวเรือนทั้งหมดในพื้นที่อำเภออุทุมพรพิสัย พบว่า สาเหตุส่วนใหญ่เกิดจากด้านการศึกษา รองลง ได้แก่ ด้านรายได้ ด้านสุขภาพ ด้านความเป็นอยู่ และด้านการเข้าบริการภาครัฐ ตามลำดับ (ข้อมูลบันทึกในระบบฐานข้อมูลปี 2566, <https://khm.ksu.ac.th/login.php>) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2568)

จากการวิเคราะห์การขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาความยากจนในปี 2565 - 2566 ข้อมูลจากระบบฐานข้อมูล Thai People Map and Analytics Platform : TPMAP และฐานข้อมูล Kalasin Happiness Model Version 2 : KHM.V 2 พบว่า พื้นที่อำเภอนามน ที่ผ่านเน้นการพัฒนาทุนทางการเงินและทุนมนุษย์ คือ การพัฒนารูปแบบวิสาหกิจเพื่อสังคมกับการแก้ไขปัญหาความยากจนอำเภอนามน การบริหารจัดการเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนแปลงใหญ่ เชื่อมโยงครัวเรือนยากจนในการพัฒนาศักยภาพด้านอาชีพ ขยายตลาดผักปลอดภัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งยังข้อจำกัดในการเข้าถึงที่ดินทำกิน การสร้างรายได้ที่มั่นคง จึงจำเป็นต้องเพิ่มทุนทางด้านกายภาพผสานไปกับทุนทางสังคม การขยายผลให้ครัวเรือนยากจนที่ต้องการพัฒนาอาชีพด้านการเกษตรที่ยังมีข้อจำกัดด้านที่ดินทำกินเข้าถึงที่ดินทำกินเพื่อใช้ในการผลิตพืชผักปลอดภัยแบบแปลงรวม โดยมีตลาดรองรับทั้งภายในและภายนอก เนื่องจากบทเรียนที่ผ่านมาพบว่า พื้นที่แปลงรวมเป็นทั้งพื้นที่ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการแก้ไขปัญหาความยากจน (นิตยา เคหะบาล และคณะ, 2566) สำหรับพื้นที่อำเภออุทุมพรพิสัย รูปแบบการแก้ไขปัญหาความยากจนเน้นเพิ่มทุนทางการเงิน โดยเฉพาะด้านการสร้างมั่นคงด้านอาชีพ รายได้ การออม การเพิ่มทุนมนุษย์ด้วยการพัฒนาทักษะอาชีพ การบูรณาการความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาความยากจนระดับอำเภอ ด้านเทคโนโลยีและนวัตกรรมธุรกิจพืชผักพื้นบ้าน ในรูปแบบรวมกลุ่มการผลิตตามแผนการผลิตที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาด การนำนวัตกรรมและ

เทคโนโลยีที่เหมาะสมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาอาชีพและยกระดับรายได้ของกลุ่มเป้าหมายเป็นแนวทางหนึ่งที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว (Pralhad, 2005)

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นการเพื่อพัฒนาโมเดลแก่น ด้วยนวัตกรรม เทคโนโลยีที่เหมาะสม ยกระดับรายได้คนจนเป้าหมายให้เกิดการแก้ไขปัญหาความจนที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย อีกทั้งพัฒนาองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม ที่ถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการยกระดับศักยภาพคนจนเป้าหมายให้เข้าสู่สวัสดิการ และสร้างรูปธรรมความสำเร็จการขับเคลื่อนอำเภอแก่นโดยความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อพัฒนาโมเดลแก่น ด้วยนวัตกรรม เทคโนโลยีที่เหมาะสม ในการพัฒนาอาชีพและยกระดับรายได้คนจนเป้าหมายเพิ่มขึ้นที่มีความสอดคล้องกับบริบทพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายจากการวิเคราะห์ทุนดำรงชีพและเข้าถึงโอกาสในการยกระดับฐานะทางสังคม
2. เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม ที่ถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการยกระดับศักยภาพคนจนเป้าหมายให้เข้าสู่สวัสดิการ
3. เพื่อสร้างรูปธรรมความสำเร็จการขับเคลื่อนอำเภอแก่นโดยความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่

การทบทวนวรรณกรรม

1. นโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจน

การแก้ไขปัญหาความยากจนของประเทศไทยที่ผ่านมานั้นมุ่งเน้นการช่วยเหลือและเยียวยาประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์เฉพาะหน้า เช่น การแพร่ระบาดของโรคโควิด - 19 การเพิ่มกำลังซื้อของผู้มีรายได้น้อย การสนับสนุนด้านการศึกษาและสาธารณสุขเพื่อช่วยเหลือกลุ่มครัวเรือนยากจนและกลุ่มเปราะบาง การจัดที่ดินให้กับเกษตรกรผู้ไร้ที่ดินทำกินหรือมีที่ดินทำกินน้อย เป็นต้น (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) การแก้ไขปัญหาความยากจนยังคงเน้นการช่วยเหลือรายบุคคลมากกว่าการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างสาเหตุที่แท้จริงของความยากจนและความเหลื่อมล้ำ ไม่ได้อยู่ที่สถานการณ์ส่วนบุคคลเพียงอย่างเดียว หากส่วนหนึ่งเป็นผลจากโครงสร้างอันไม่เป็นธรรมของสังคม ขาดยุทธศาสตร์การคุ้มครองทางสังคมในภาพรวมของประเทศ ขาดการบูรณาการฐานข้อมูล และขาดการประเมินผลกระทบของนโยบายส่งผลให้รัฐไม่สามารถจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 - 2570) (2565) ได้กำหนดหมุดหมายการพัฒนาโดยเน้น “การลดความยากจนข้ามรุ่น” และ “การสร้างระบบคุ้มครองทางสังคมที่เพียงพอ” ทั้งในด้านการศึกษ การพัฒนาทักษะอาชีพ การเข้าถึงระบบสวัสดิการ กลยุทธ์การแก้ปัญหาความยากจนข้ามรุ่นแบบมุ่งเป้าให้ครัวเรือนหลุดพ้นความยากจนอย่างยั่งยืน การสร้างโอกาสเสมอภาคทางการศึกษา การยกระดับความคุ้มครองทางสังคมสำหรับทุกช่วงวัย

ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดกาฬสินธุ์ได้นำประเด็นการแก้ไขปัญหาความยากจนบรรจุไว้ในแผนพัฒนาจังหวัด 5 ปี (พ.ศ. 2566 - 2570) (สำนักงานจังหวัดกาฬสินธุ์, 2566) โดย มุ่งเน้นพัฒนาสินค้าเกษตรและอาหารปลอดภัย การลดความเหลื่อมล้ำ และพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทุกช่วงวัย มีการดำเนินโครงการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจน เช่น กาฬสินธุ์ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง การพัฒนาสวัสดิการชุมชน เพื่อต่อยอดสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของครัวเรือนยากจน

จากการทบทวนนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจน ได้นำกรอบแนวคิด ทิศทางการพัฒนาประเทศ และยุทธศาสตร์จังหวัดมาใช้ในการพัฒนารอบการพัฒนา นวัตกรรมจัดการและเทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยมุ่งเน้นการสร้างรายได้ให้ครัวเรือนยากจน การพัฒนาศักยภาพอาชีพ และการยกระดับการเข้าถึงสวัสดิการสังคม

2. แนวคิดการบริหารกิจการสาธารณะแบบความร่วมมือ (Collaborative Governance)

Ansell & Gash (2008) ให้นิยามการบริหารกิจการสาธารณะแบบความร่วมมือว่าเป็นรูปแบบการปกครองที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งภาครัฐและเอกชนทำงานร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนซึ่งไม่สามารถแก้ไขได้ด้วย

หน่วยงานหรือภาคส่วนเดียว โดยเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจร่วมกัน ความรับผิดชอบร่วมกัน และการรวบรวมทรัพยากร และความเชี่ยวชาญจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลาย ในขณะที่ Emerson & Nabatchi (2015) ให้นิยามการบริหารกิจการสาธารณะแบบความร่วมมือ คือระบบการทำงานที่จัดตั้งขึ้นซึ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากภาคส่วนต่าง ๆ มารวมตัวกันเพื่อจัดการปัญหาและความท้าทายที่ซับซ้อนร่วมกัน ส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกัน การแบ่งปันข้อมูล และการรวบรวมทรัพยากร ระบบการกำกับดูแลการทำงานร่วมกันเน้นความสำคัญของการเป็นหุ้นส่วน ข้อตกลงการเจรจา และการแบ่งปันความรับผิดชอบระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย Bryson et al. (2006) ให้นิยามว่าเป็นความพยายามความร่วมมือระหว่างองค์กร บุคคล หรือหน่วยงานจากภาคส่วนต่าง ๆ เช่น รัฐบาล องค์กรไม่แสวงผลกำไร และภาคเอกชน แนวทางการทำงานร่วมกันนี้เกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลายเหล่านั้นที่ทำงานร่วมกันในการจัดการกับความท้าทายทางสังคมที่ซับซ้อนเพื่อแก้ปัญหาแบบองค์รวม

Ansell & Gash (2008) และ Emerson & Nabatchi (2015) ได้จัดทำกรอบการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจน โดยเน้นการกำกับดูแลร่วมกัน การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และแนวทางหลายมิติ ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ การทำความเข้าใจบริบท การระบุผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การตัดสินใจแบบครอบคลุม การสร้างขีดความสามารถ การติดตามและประเมินผล การแนะนำนโยบาย ความเปราะบางทางวัฒนธรรม และการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง แนวทางแบบองค์รวมนี้นำมาซึ่งความท้าทายจากทั้งสองกรอบการทำงาน

จากการทบทวนวรรณกรรม สะท้อนให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหาความยากจนจำเป็นต้องมีการบูรณาการนวัตกรรมการบริหารจัดการและกลไกความร่วมมือเชิงพื้นที่ งานวิจัยนี้จึงได้นำแนวคิดการบริหารกิจการสาธารณะแบบความร่วมมือ (Collaborative Governance) มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์การจัดการแปลงรวม โดยอาศัยความร่วมมือของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม ภาควิชาการ ในการพัฒนาการบริหารจัดการแปลงรวม เพื่อสร้างรายได้ พัฒนาอาชีพ ให้เกิดความยั่งยืน

3. แนวคิดเกษตรแปลงใหญ่

แนวคิดเกษตรแปลงใหญ่เป็นนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ริเริ่มขึ้นเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร โดยการส่งเสริมให้เกษตรกรรวมกลุ่มผลิตและบริหารจัดการกลุ่มร่วมกันตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ การจัดการด้านการตลาดร่วมกัน เพื่อสร้างอำนาจการต่อรอง ลดต้นทุนการผลิต เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2560)

หลักการสำคัญของเกษตรแปลงใหญ่คือ การรวมกลุ่มในเชิงเศรษฐศาสตร์จุลภาค การประหยัดต่อขนาด (Economy of Scale) ซึ่งเกิดจากการรวมพื้นที่เพาะปลูกที่ลักษณะและพืชเศรษฐกิจเหมือนกัน ทำให้สามารถใช้ทรัพยากรร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ปัจจัยการผลิต เทคโนโลยีในการผลิต เครื่องจักรกลการเกษตร การจัดการน้ำ เป็นต้น รวมถึงการแผนการผลิตอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ เป็นไปตามมาตรฐานที่ตลาดต้องการ

องค์ประกอบสำคัญของระบบเกษตรแปลงใหญ่ ประกอบด้วย 4 ด้าน (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2558) ได้แก่

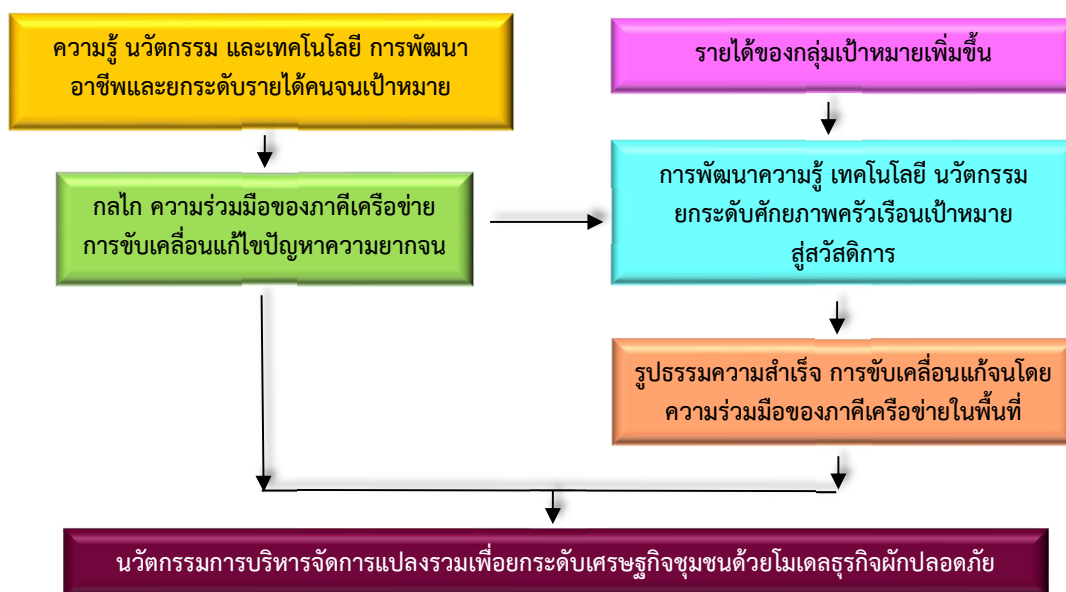
- 1) ผู้จัดการพื้นที่ ทำหน้าที่บริหารจัดการแปลงและกิจกรรมการบริหารจัดการแปลง พัฒนาศักยภาพสมาชิกกลุ่ม วางแผน และการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ
- 2) พื้นที่แปลงใหญ่ คือการรวมพื้นที่เกษตร/ พื้นที่เพาะปลูกที่อยู่ใกล้เคียงกันและมีการเพาะปลูกพืชชนิดเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเหมาะสมในการจัดการ
- 3) เกษตรกร เจ้าของแปลงที่เข้าร่วมกลุ่มโดยมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ การวางแผนการผลิต กำหนดเป้าหมายการตลาด และดำเนินการตามแผนร่วมกัน
- 4) การบริหารจัดการแปลง ครอบคลุมตั้งแต่ต้นน้ำ การจัดการปัจจัยการผลิต กลางน้ำ การใช้เทคโนโลยี นวัตกรรม การองค์ความรู้ เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และปลายน้ำ การแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า การจัดการด้านการตลาด การขนส่งผลผลิต

ระบบเกษตรแปลงใหญ่ นอกจากเป็นการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต และลดต้นทุนการผลิตแล้ว ยังช่วยสร้างเครือข่ายความร่วมมือในระดับชุมชน เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เชื่อมโยงการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ทำให้เกษตรกรสามารถสร้างโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและสวัสดิการได้ดียิ่งขึ้น (รภัศรณคณจารูอนันต์ และ อารีย์ เชื้อเมืองพาน, 2564)

จากแนวคิด เกษตรแปลงใหญ่ ในการดำเนินการวิจัยได้นำมาบูรณาการในการกำหนดแนวทางการแก้ไข ปัญหาความยากจน เป็นแนวทางในการพัฒนาการบริหารจัดการแปลงรวมเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชน สร้างกลุ่ม วิสาหกิจชุมชนและเชื่อมโยงกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ พัฒนางานความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม ที่ถูกนำไปใช้ ประโยชน์ในการยกระดับศักยภาพคนจนเป้าหมายให้เข้าสู่สวัสดิการภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม เกิดความเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งในการร่วมมือแก้ไขปัญหาคความยากจน

จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า นโยบายการแก้ไขปัญหาคความยากจนของประเทศไทยมุ่งเน้นการลด ความเหลื่อมล้ำและพัฒนาคุณภาพชีวิตในระดับปัจเจก แต่การดำเนินการในระดับพื้นที่ยังขาดกลไกการบริหารจัดการ เชิงพื้นที่ที่บูรณาการร่วมกันอย่างเป็นระบบ จากช่องว่างดังกล่าวงานวิจัยนี้ได้บูรณาการแนวคิดการบริหารจัดการ กิจกรรมสาธารณะแบบความร่วมมือ ซึ่งเน้นการทำงานร่วมกันของภาคีเครือข่ายในพื้นที่กับแนวคิดเกษตรแปลงใหญ่ ซึ่งเน้นแนวทางให้เกิดการรวมกลุ่มบริหารจัดการร่วมกัน เพื่อลดต้นทุนการผลิต สร้างมูลค่าผลผลิต และการบริหาร ทรัพยากรร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาการบริหารจัดการแปลงรวมเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนด้วย โมเดลธุรกิจฝักปลอดภัย เป็นการสร้างรายได้ พัฒนาอาชีพ และยกระดับศักยภาพครัวเรือนยากจนให้เข้าถึงสวัสดิการ อย่างยั่งยืน

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากกรอบแนวคิด การวิจัยในครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยมีปัจจัยนำเข้า คือ ความรู้ นวัตกรรม เทคโนโลยี ที่เหมาะสม ในการพัฒนาอาชีพ และยกระดับรายได้ให้กับครัวเรือนยากจน โดย ขับเคลื่อนผ่านกลไกความร่วมมือของภาคีเครือข่าย ผลลัพธ์ที่คาดหวัง คือ รายได้ของกลุ่มเป้าหมายเพิ่มขึ้น เกิดการ พัฒนาความรู้ เทคโนโลยี นวัตกรรม ยกระดับศักยภาพครัวเรือนเป้าหมายสู่สวัสดิการ และรูปธรรมความสำเร็จ การขับเคลื่อนแก้จนโดยความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในพื้นที่ ภายใต้ นวัตกรรมการบริหารจัดการแปลงรวมเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนด้วยโมเดลธุรกิจฝักปลอดภัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) กลุ่มเป้าหมายหลักในการวิจัย คือ ครั้วเรือนยากจน จำนวน 1,445 ครั้วเรือน กลุ่มเป้าหมายรอง คือ หน่วยงานและภาคีเครือข่ายในพื้นที่ จำนวน 100 คน โดยการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง พื้นที่ดำเนินงานโครงการวิจัยได้แก่ อำเภอนามนและอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ วิธดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ตารางที่ 1 วิธดำเนินการวิจัย

ระยะการวิจัย	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	เครื่องมือการวิจัย	การเก็บรวบรวมข้อมูล	การวิเคราะห์ข้อมูล
ระยะที่ 1 การพัฒนา โมเดลแก่น	1. ครั้วเรือนยากจนเป้าหมาย 2. ภาคีเครือข่าย	1. แบบฟอร์มการทวนสอบและคัดกรองครั้วเรือนยากจนรายครั้วเรือนและรายหมู่บ้าน 2. แบบสอบถามความต้องการพัฒนาศักยภาพด้านอาชีพ 3. ประเด็นการสนทนากลุ่ม	1. การทวนสอบและคัดกรองครั้วเรือนยากจนรายครั้วเรือนและรายหมู่บ้าน 2. การสนทนากลุ่มย่อย 3. การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม 4. สอบถามครั้วเรือนยากจนเกี่ยวกับความต้องการพัฒนาศักยภาพด้านอาชีพ ความต้องการช่วยเหลือ	การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา จำแนกและจัดกลุ่มตามลักษณะที่สอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการวิจัย
ระยะที่ 2 การพัฒนาองค์ความรู้ เทคโนโลยีนวัตกรรม	1. ครั้วเรือนยากจนเป้าหมาย 2. ภาคีเครือข่าย 3. มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ 4. กลุ่มวิสาหกิจชุมชน	ประเด็นการถอดบทเรียน	1. การอบรมเชิงปฏิบัติการ 2. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม 3. การถอดบทเรียน	การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา จำแนกและจัดกลุ่มตามลักษณะที่สอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการวิจัย
ระยะที่ 3 การสร้าง รูปธรรมความสำเร็จ	1. ภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่ (ผู้นำชุมชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาสังคม และกลุ่ม องค์กรในชุมชน)	ประเด็นสรุปบทเรียน	1. การประชุมเชิงปฏิบัติการ 2. เวทีประชุมสรุปบทเรียน	การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา จำแนกและจัดกลุ่มตามลักษณะที่สอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการวิจัย

การพิทักษ์สิทธิ์และจริยธรรมการวิจัย การวิจัยในครั้งนี้ได้มีการดำเนินการด้วยความสมัครใจของผู้ให้ข้อมูล มีการแจ้งวัตถุประสงค์ก่อนการเก็บข้อมูลอย่างชัดเจน การรักษาความลับข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูล และได้รับอนุมัติจริยธรรมจากมหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ หมายเลข HS-KSU 002/2567

ผลการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งพัฒนาโมเดลแก่นด้วยนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่เหมาะสม เพื่อยกระดับรายได้ครั้วเรือนยากจนเป้าหมายและสร้างรูปธรรมความสำเร็จในการขับเคลื่อนอำเภอแก่นโดยความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่

โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) กับกลุ่มเป้าหมายหลัก คือ ครั้วเรือนยากจน จำนวน 1,445 ครั้วเรือน และกลุ่มเป้าหมายรอง คือ หน่วยงานและภาคีเครือข่ายในพื้นที่ จำนวน 100 คน ในพื้นที่อำเภอนามนและอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1. ผลการพัฒนาโมเดลแก้จนด้วยนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่เหมาะสม ในการพัฒนาอาชีพและยกระดับรายได้คนจนเป้าหมายเพิ่มขึ้นที่มีความสอดคล้องกับบริบทพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายจากการวิเคราะห์ทุนดำรงชีพและเข้าถึงโอกาสในการยกระดับฐานะทางสังคม

จากการวิเคราะห์ทุนดำรงชีพและศักยภาพของครั้วเรือนยากจนทั้ง 1,445 ครั้วเรือน พบว่า ครั้วเรือนมีความแตกต่างกันในด้านศักยภาพการพัฒนา การวิจัยจึงได้พัฒนาโมเดลการแก้จน 3 รูปแบบ ที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วย

1. การพัฒนาอาชีพสำหรับครั้วเรือนที่มีศักยภาพ ใช้รูปแบบการบริหารจัดการแปลงรวมด้วยโมเดลธุรกิจผักปลอดภัย โดยขอใช้พื้นที่สาธารณะของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วม คือ ครั้วเรือนยากจนที่มีศักยภาพ มีความพร้อมในการพัฒนาตนเอง ไม่ที่ดินทำกิน ครั้วเรือนทั่วไปที่ไม่มีดินทำกิน และมีความสนใจเข้าร่วม ครั้วเรือนกลุ่มนี้จำนวน 387 ครั้วเรือน แบ่งเป็นครั้วเรือนยากจน 337 ครั้วเรือน และครั้วเรือนทั่วไป 50 ครั้วเรือน มีการพัฒนาทักษะอาชีพให้กับครั้วเรือนเป้าหมาย การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการผลิต จัดตั้งกลุ่ม พัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการกลุ่ม ด้านการตลาดเชื่อมโยงเกษตรกรและผู้ซื้อมีทั้งตลาดภายในชุมชนและภายนอกชุมชน การเพิ่มมูลค่าผลผลิตด้วยการแปรรูป ส่งเสริมการออม องค์กรที่ใช้ประโยชน์หรือเป็นหน่วยในการบริหารจัดการแปลงรวม คือ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน พัฒนาอาชีพใน 3 กิจกรรมหลัก ได้แก่ การผลิตเห็ดครบวงจร การผลิตไก่เนื้อพันธุ์พื้นบ้าน การผลิตพืชผักสมุนไพรปลอดภัย

2. การพัฒนาอาชีพร่วมกับการสงเคราะห์สำหรับครั้วเรือนที่มีข้อจำกัดบางประการ เป็นการให้ความช่วยเหลือแบบบูรณาการทั้งการพัฒนาอาชีพและการสงเคราะห์พื้นฐาน สำหรับครั้วเรือนที่มีศักยภาพในการพัฒนาอาชีพบางส่วนแต่ยังขาดทุนดำรงชีพ เช่น ขาดแหล่งทุน ขาดปัจจัยการผลิต หรือมีภาระดูแลผู้สูงอายุหรือผู้พิการ ครั้วเรือนกลุ่มนี้จำนวน 218 ครั้วเรือน ได้รับการสนับสนุนทั้งด้านการพัฒนาทักษะอาชีพควบคู่ไปกับการช่วยเหลือปัจจัยการผลิต การเข้าถึงแหล่งทุน และการสงเคราะห์ด้านสวัสดิการพื้นฐาน

3. การสงเคราะห์สำหรับครั้วเรือนที่ขาดศักยภาพในการพัฒนาอาชีพ เป็นการให้ความช่วยเหลือด้านสวัสดิการและการสงเคราะห์เป็นหลัก สำหรับครั้วเรือนที่ขาดศักยภาพในการพัฒนาอาชีพ เช่น ครั้วเรือนผู้สูงอายุที่อยู่ลำพัง ครั้วเรือนผู้พิการ หรือครั้วเรือนที่มีปัญหาสุขภาพเรื้อรัง จำนวน 78 ครั้วเรือน ได้รับการช่วยเหลือด้านสวัสดิการพื้นฐาน การเข้าถึงสิทธิประโยชน์จากรัฐ และการดูแลด้านสุขภาพ

ผลจากการพัฒนาโมเดลแก้จน พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาอาชีพ ยกระดับรายได้ให้กับครั้วเรือนเป้าหมาย ในรูปแบบการบริหารจัดการแปลงรวมด้วยโมเดลธุรกิจผักปลอดภัย ประกอบด้วย 4 ด้านหลัก คือ 1) คน (Man) มีการพัฒนาความรู้ ทักษะ การสร้างผู้นำและทีมงานที่เข้มแข็ง และการส่งเสริมการมีส่วนร่วม 2) เงิน (Money) การบริหารจัดการระบบการเงิน การเข้าถึงแหล่งทุน และการส่งเสริมการออมและกองทุนหมุนเวียน 3) วัสดุ/วัตถุดิบ (Material) การเข้าถึงปัจจัยการผลิต ที่ดินทำกิน และการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน และ 4) การจัดการ (Management) การวางแผนการผลิตและการตลาด การบริหารจัดการกลุ่มและเครือข่าย และการควบคุมคุณภาพผลผลิต

2. ผลการพัฒนางานองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม ที่ถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการยกระดับศักยภาพคนจนเป้าหมายให้เข้าสู่สวัสดิการ

การวิจัยได้พัฒนาโมเดลกิจกรรมสร้างรายได้ 3 กิจกรรมหลักที่ใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และความต้องการของครั้วเรือนเป้าหมาย สำหรับครั้วเรือนที่มีศักยภาพ ทั้ง 387 ครั้วเรือน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การผลิตเห็ดครบวงจร

การผลิตเห็ดนางฟ้า/ นางรมแบบครบวงจรเป็นกิจกรรมพัฒนาอาชีพที่มีศักยภาพสูงในการสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนยากจน โดยอาศัยเทคโนโลยีและนวัตกรรมตลอดกระบวนการผลิต ตั้งแต่การเพาะเชื้อเห็ด การผลิตก้อนเห็ด การบ่มเส้นใย การเปิดดอก จนถึงการเก็บเกี่ยว

เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่นำมาใช้ ประกอบด้วย 1) การคัดเลือกสายพันธุ์เห็ดคุณภาพสูงที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ 2) การผลิตหัวเชื้อปราศจากโรคด้วยเทคนิคการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ 3) ระบบควบคุมสภาพแวดล้อมอัตโนมัติในโรงเรือนเพาะเห็ด (อุณหภูมิ ความชื้น แสง) เพื่อให้เห็ดเจริญเติบโตได้ดีตลอดทั้งปี 4) วัสดุเพาะเห็ดคุณภาพสูงจากวัตถุดิบท้องถิ่น (ขี้เลื่อย รำข้าว) ที่ประหยัดต้นทุน 5) วิธีการฆ่าเชื้อที่ประหยัดพลังงานและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และ 6) ระบบการจัดการศัตรูเห็ดด้วยชีววิธี

ผลลัพธ์การพัฒนา พบว่า ครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการสามารถผลิตเห็ดที่มีคุณภาพสูง ปลอดภัยต่อผู้บริโภค มีต้นทุนการผลิตต่ำและให้ผลกำไรสูง โดยมีต้นทุนการผลิตเฉลี่ย 2,500 บาทต่อรอบการผลิต (45 วัน) และสามารถสร้างรายได้เฉลี่ย 4,800 บาทต่อรอบการผลิต คิดเป็นกำไรสุทธิประมาณ 2,300 บาทต่อรอบ นอกจากนี้ ครัวเรือนยังได้รับการพัฒนาความรู้ ทักษะด้านการเกษตรและการจัดการธุรกิจ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการเพาะเห็ด การจัดการโรงเรือน การป้องกันโรค การตลาด การบัญชี และการจัดการเงินของครอบครัว

2. การผลิตพืชผักสมุนไพรปลอดภัย

โดยมีเป้าหมายในการพัฒนาอาชีพของครัวเรือนยากจนโดยใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อเพิ่มคุณภาพและมูลค่าของผลิตภัณฑ์ การบริหารจัดการแปลงรวมช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและลดต้นทุน

เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่นำมาใช้ ประกอบด้วย

1) ตู้อบแห้งพลังงานแสงอาทิตย์ สำหรับการอบแห้งสมุนไพร ช่วยลดต้นทุนการใช้พลังงานและรักษาคุณภาพของสมุนไพร

2) ความรู้เทคนิคการเก็บสมุนไพรที่เหมาะสม เช่น การเก็บในช่วงเช้าตรู่เพื่อรักษาความสดและคุณภาพ

3) การจัดการแปลงรวมด้วยการวางแผนการปลูก การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และการจัดการศัตรูพืชด้วยสารชีวภัณฑ์

4) ความรู้การแปรรูปสมุนไพรเป็นผลิตภัณฑ์มูลค่าเพิ่ม เช่น สมุนไพรอบแห้ง ชาสมุนไพร ลูกประคบ ยาต้ม ยาหม่อง

5) การออกแบบบรรจุภัณฑ์และตราสินค้าที่สวยงามและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

6) การจัดตั้งศูนย์กระจายสินค้าในชุมชนเพื่อเพิ่มช่องทางการขาย

ผลลัพธ์การพัฒนา พบว่า กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมโครงการเกิดการเพิ่มรายได้ สามารถผลิตและแปรรูปสมุนไพรเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่าเพิ่ม โดยมีต้นทุนการผลิตเฉลี่ย 1,800 บาทต่อเดือน และสร้างรายได้เฉลี่ย 3,200 บาทต่อเดือน การรวมกลุ่มและสร้างแบรนด์ชุมชนช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความร่วมมือและภาคภูมิใจในผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้ การใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น พลังงานแสงอาทิตย์และสารชีวภัณฑ์ ยังช่วยลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

3. การผลิตไก่เนื้อพันธุ์พื้นบ้าน

โดยมีความสำคัญต่อการเพิ่มรายได้และความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่นำมาใช้ ประกอบด้วย

1) ระบบการเลี้ยงสัตว์ร่วมกับการปลูกพืช (เกษตรผสมผสาน) เพื่อใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ

2) การใช้ปุ๋ยคอกจากการเลี้ยงสัตว์เพื่อปรับปรุงดินและลดต้นทุนการผลิตพืช

3) เทคนิคการเลี้ยงไก่แบบอินทรีย์ที่ปลอดภัยและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

4) การจัดการสุขภาพสัตว์ด้วยชีววิธีเพื่อป้องกันโรค

5) การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากไก่เพื่อเพิ่มมูลค่า เช่น ไก่แปรรูปสุญญากาศ

ผลลัพธ์การพัฒนา พบว่า การเลี้ยงไก่เนื้อพันธุ์พื้นบ้าน ช่วยลดต้นทุนการผลิต ครัวเรือนมีต้นทุนการผลิตเฉลี่ย 2,200 บาทต่อเดือน และสร้างรายได้เฉลี่ย 3,500 บาทต่อเดือน การใช้เทคนิคการเลี้ยงแบบอินทรีย์ช่วยให้ผลิตภัณฑ์ปลอดภัยและเป็นที่ต้องการของตลาด การแปรรูปผลิตภัณฑ์ช่วยเพิ่มมูลค่าและสร้างรายได้เพิ่มเติมให้กับครัวเรือน

ผลลัพธ์การพัฒนาอาชีพ พบว่า ครัวเรือนยากจนที่เข้าร่วมพัฒนาอาชีพทั้ง 387 ครัวเรือน มีต้นทุนการผลิตเฉลี่ยต่อครัวเรือน 2,125 บาทต่อเดือน และมีรายได้เพิ่มขึ้นเป็น 2,864 บาทต่อเดือน มีรายได้เพิ่มขึ้นเฉลี่ย 739 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน พบว่า รายได้เพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 34.77 ซึ่งเกินเป้าหมายที่ตั้งไว้ร้อยละ 20 ถือว่าบรรลุเป้าหมาย นอกจากนี้ ครัวเรือนยังได้รับการพัฒนาทักษะ ความรู้ และเครือข่ายที่จะช่วยให้สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาต่อไปได้ในอนาคต

3. ผลการสร้างรูปธรรมความสำเร็จการขับเคลื่อนอำเภอแกลงโดยความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่

การวิจัยได้สร้างรูปธรรมความสำเร็จในการขับเคลื่อนอำเภอแกลงผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่ในทั้ง 2 อำเภอ มีรายละเอียด ดังนี้

1. อำเภอภูผินารายณ์

ดำเนินการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับอำเภออย่างเป็นระบบ โดยสร้างความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ได้แก่ ทีมวิจัย ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และส่วนราชการของอำเภอ มีการจัดประชุมแลกเปลี่ยนผลการดำเนินงานและร่วมกันจัดทำยุทธศาสตร์อำเภอแกลงที่มีเป้าหมายชัดเจน ยุทธศาสตร์อำเภอแกลงของอำเภอภูผินารายณ์ มีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

1) การกำหนดเป้าหมายและตัวชี้วัดที่ชัดเจน โดยตั้งเป้าหมายให้ครัวเรือนยากจนทุกครัวเรือนในอำเภอมีรายได้เพียงพอและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นภายในปีงบประมาณ 2570 มีการกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จที่วัดได้ เช่น จำนวนครัวเรือนที่หลุดพ้นจากความยากจน ระดับรายได้เฉลี่ยของครัวเรือน

2) การจัดประเภทครัวเรือนยากจนเพื่อออกแบบความช่วยเหลือให้เหมาะสม โดยแบ่งครัวเรือนออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ประเภทสงเคราะห์ ครัวเรือนพัฒนาได้ และครัวเรือนต้องดูแลเป็นพิเศษ เพื่อให้การช่วยเหลือตรงกับความต้องการและศักยภาพของแต่ละครัวเรือน

3) การส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้และชุดข้อมูลสำหรับการขับเคลื่อนเชิงยุทธศาสตร์ระดับจังหวัด โดยมีการพัฒนาระบบข้อมูลครัวเรือนยากจนที่ครอบคลุมทั้ง 17 ตำบลของทั้งสองอำเภอ และมีการอัปเดตข้อมูลอย่างต่อเนื่อง

4) การพัฒนาศักยภาพร่วมกันระหว่างครัวเรือนยากจนและครัวเรือนที่มีศักยภาพ โดยส่งเสริมให้ครัวเรือนที่มีศักยภาพเป็นพี่เลี้ยงและถ่ายทอดความรู้ให้กับครัวเรือนยากจน สร้างเครือข่ายการเรียนรู้และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

5) การพัฒนาสวัสดิการชุมชน โดยส่งเสริมการออม การเข้าถึงแหล่งทุนในการประกอบอาชีพ การดูแลสุขภาพ และการพัฒนาทักษะอาชีพอย่างต่อเนื่อง

6) การผลักดันแผนงานสู่แผนท้องถิ่นและแผนอำเภอในปีงบประมาณ 2567 - 2568 โดยมีการจัดสรรงบประมาณและกำหนดระยะเวลาการดำเนินงานอย่างชัดเจน

การพัฒนาทักษะพัฒนาอาชีพของครัวเรือนยากจนในอำเภอภูผินารายณ์ มีความหลากหลายและสอดคล้องกับศักยภาพและความสนใจของครัวเรือนเป้าหมาย ประกอบด้วย

1) การฝึกอบรมการทำขนมทองพับทองม้วน เป็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและสร้างรายได้จากผลิตภัณฑ์ขนมไทย กลุ่มเป้าหมาย 30 ครัวเรือน

2) การสานตะกร้าจากสายพลาสติก เป็นการนำวัสดุรีไซเคิลมาสร้างผลิตภัณฑ์หัตถกรรมที่มีมูลค่า กลุ่มเป้าหมาย 25 ครัวเรือน

3) การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่สร้างผลิตภัณฑ์หัตถกรรม กลุ่มเป้าหมาย 35 ครัวเรือน

4) การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกล้วย เป็นการเพิ่มมูลค่าพืชเศรษฐกิจของพื้นที่ กลุ่มเป้าหมาย 40 ครัวเรือน

5) การปลูกผักปลอดสารพิษ เป็นการส่งเสริมเกษตรปลอดภัยและสร้างรายได้จากผักปลอดภัย กลุ่มเป้าหมาย 50 ครัวเรือน

6) การปลูกผักระบบไฮโดรโปนิคส์ เป็นการนำเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่มาใช้สร้างรายได้ กลุ่มเป้าหมาย 20 ครัวเรือน

ผลจากการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจนอำเภอกุฉินารายณ์ เกิดการบูรณาการแผนงานในพื้นที่มีการกำหนดกลุ่มเป้าหมาย งบประมาณ และปีงบประมาณที่จะดำเนินการอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นถึงความจริงจังและความพร้อมในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างเป็นรูปธรรม มียุทธศาสตร์การขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจนที่ชัดเจน และมีแผนงานที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และความต้องการของชุมชน

2. อำเภอนามน

โมเดล “ทีมช่วยมวยวัด” และหลักการ L to C (Local to Community) ได้พัฒนาแนวทางการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจนที่เน้นการทำงานจากระดับท้องถิ่นสู่ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม โมเดล “ทีมช่วยมวยวัด” เป็นกลไกการทำงานที่สร้างขึ้นเพื่อติดตามดูแลและช่วยเหลือครัวเรือนยากจนอย่างใกล้ชิด ดังนี้

1) การพัฒนาระบบพี่เลี้ยงในการติดตามดูแล โดยคัดเลือกผู้นำชุมชนและอาสาสมัครที่มีความเข้าใจในบริบทพื้นที่มาเป็นพี่เลี้ยง (ทีมช่วยมวยวัด) ให้กับครัวเรือนยากจน พี่เลี้ยงเหล่านี้ทำหน้าที่เยี่ยมเยียนให้คำปรึกษา และติดตามความก้าวหน้าของครัวเรือนอย่างสม่ำเสมอ

2) การค้นหาและจัดประเภทครัวเรือนเป้าหมาย โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

2.1) ประเภทสงเคราะห์ ครัวเรือนที่ขาดศักยภาพในการพัฒนาอาชีพ ต้องการความช่วยเหลือด้านสวัสดิการพื้นฐาน

2.2) ครัวเรือนพัฒนาได้ ครัวเรือนที่มีศักยภาพในการพัฒนาอาชีพ สามารถรับการฝึกอบรมและพัฒนาทักษะได้

2.3) ครัวเรือนต้องดูแลเป็นพิเศษ ครัวเรือนที่มีข้อจำกัดบางประการ ต้องการทั้งการพัฒนาอาชีพและการสงเคราะห์ควบคู่กัน

3) การใช้กระบวนการ 4 ท. ในการพัฒนา ได้แก่

3.1) ทศคติ (Attitude) การสร้างทัศนคติเชิงบวก ความเชื่อมั่นในตนเอง และแรงบันดาลใจในการพัฒนาตนเอง

3.2) ทักษะ (Skills) การพัฒนาทักษะอาชีพและทักษะชีวิตที่จำเป็น

3.3) ทรัพยากร (Resources) การเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็น เช่น ที่ดิน เงินทุน ปัจจัยการผลิต องค์ความรู้ เทคโนโลยี

3.4) ทางออก (Opportunities) การเปิดโอกาสและช่องทางในการสร้างรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิต

หลักการ L to C (Local to Community) เน้นการทำงานจากระดับท้องถิ่นสู่ชุมชน โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจน มีการสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน ตั้งแต่ผู้นำชุมชน อาสาสมัคร องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จนถึงครัวเรือนเป้าหมาย

ผลจากการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจนในอำเภอนามน

1) การส่งเสริมอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน สนับสนุนการพัฒนาผลิตภัณฑ์และเพิ่มมูลค่าสินค้าผ่านการแปรรูปและการใช้เทคโนโลยี เช่น การปลูกผักปลอดสารพิษ การผลิตเห็ดครบวงจร การแปรรูปสมุนไพร

2) พัฒนาศักยภาพกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและส่งเสริมการตลาดทั้งในและนอกชุมชน โดยการพัฒนาแบรนด์ บรรจุภัณฑ์

3) สร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกลุ่มวิสาหกิจในพื้นที่เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

4) จัดตั้งกองทุนอำเภอนามนเพื่อสนับสนุนทุนการศึกษาและช่วยเหลือครัวเรือนผู้ด้อยโอกาส โดยมีเงินทุนเริ่มต้น 500,000 บาท และมีแผนระดมทุนเพิ่มเติมจากภาคเอกชนและผู้มีจิตศรัทธา

5) การผลักดันเข้าสู่แผนท้องถิ่นและแผนระดับอำเภอ มีการบูรณาการแผนงานการแก้ไขปัญหาความยากจนเข้าสู่แผนพัฒนาท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง 6 แห่งในอำเภอนามน

ความสำเร็จของการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาความยากจนอำเภอนามนอยู่ที่การมีกลไกการทำงานที่ใกล้ชิดกับครัวเรือนเป้าหมาย (ทีมช่วยมวยวัด) การใช้กระบวนการ 4 ท. ที่ครอบคลุมทั้งด้านจิตใจและทักษะ และการมีกองทุนอำเภอที่เป็นรูปธรรมในการสนับสนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืน

สรุปรูปธรรมความสำเร็จของทั้งสองอำเภอแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายและความเหมาะสมของแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ อำเภอกุฉินารายณ์เน้นการวางยุทธศาสตร์และแผนงานที่ชัดเจน ในขณะที่อำเภอนามนเน้นกลไกการทำงานที่ใกล้ชิดกับชุมชนและการพัฒนาแบบองค์รวม ทั้งสองแนวทางล้วนประสบความสำเร็จและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ได้ โดยการปรับให้เหมาะสมกับบริบทและความพร้อมของแต่ละพื้นที่ ซึ่งผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาโมเดลแก้จนด้วยนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่เหมาะสม การสร้างกิจกรรมสร้างรายได้ที่หลากหลาย และการสร้างความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่ สามารถยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตของครัวเรือนยากจนได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการมีรายได้เพิ่มขึ้นเกินเป้าหมายที่ตั้งไว้ เกิดการพัฒนาทักษะ ความรู้ เกิดเครือข่ายความร่วมมือเชิงพื้นที่ เกิดกองทุนระดับอำเภอในการช่วยเหลือครัวเรือนกลุ่มเป้าหมาย

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

จากการดำเนินโครงการวิจัย สามารถสรุปและอภิปรายผล ได้ดังนี้

1. พัฒนาโมเดลแก้จน ด้วยนวัตกรรม เทคโนโลยีที่เหมาะสม ในการพัฒนาอาชีพและยกระดับรายได้คนจนเป้าหมาย จากการวิจัย พบว่า การพัฒนาอาชีพ ยกระดับรายได้ให้กับครัวเรือนยากจน ด้วยนวัตกรรมการบริหารจัดการแปลงรวมด้วยโมเดลธุรกิจผักปลอดภัย โดยมุ่งเน้นการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการจัดการห่วงโซ่อุปทานและการตลาด เป็นการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างของครัวเรือนยากจนที่ขาดแคลนที่ดินทำกินและการเข้าถึงปัจจัยการผลิต การรวมกลุ่มในการบริหารจัดการแปลงรวมร่วมกัน ก่อให้เกิดการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกัน ลดต้นทุนการผลิต ผลผลิตมีคุณภาพที่สูงขึ้น อีกทั้งเพิ่มขีดความสามารถและโอกาสทางสังคมให้แก่กลุ่มเป้าหมาย พัฒนาทักษะอาชีพอย่างเป็นระบบ มีการจัดตั้งกองทุนหมุนเวียน ส่งเสริมการออม เพื่อสร้างความมั่นคงทางการเงินสำหรับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งแตกต่างจากการแก้ไขปัญหาความยากจนที่ผ่านมาที่เน้นการช่วยเหลือรายบุคคล ที่มีลักษณะปัญหา ขาดปัจจัยด้านเงินทุน การเข้าถึงทรัพยากรการผลิต การตลาด และขาดการดำเนินงานที่ต่อเนื่อง จากข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ Hossain & Rahman (2021) ที่ศึกษาแนวทางการพัฒนาชุมชนในประเทศ บังกลาเทศ พบว่า การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนและการพัฒนาอาชีพที่ครอบคลุมทั้งด้านการผลิต การแปรรูป และการตลาด เน้นการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการยกระดับรายได้ของครัวเรือนยากจน เกิดพึ่งพาตนเอง นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ชมพูนุท ศรีพงษ์ (2566) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาต้นแบบวิสาหกิจชุมชนผลิตสินค้าเกษตรแปรรูปในสามจังหวัดชายแดนใต้ตามโมเดลการจัดการธุรกิจ พบว่า ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาศักยภาพผู้ประกอบการ คือ จัดการการเงิน การจัดการการผลิต การจัดการการตลาด ทรัพยากรมนุษย์ และการสร้างนวัตกรรมในการบริหารจัดการธุรกิจ และสอดคล้องกับแนวคิดเกษตรแปลงใหญ่ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2560) เน้นการส่งเสริมให้เกษตรกรรวมกลุ่มเพื่อการผลิต การบริหารจัดการร่วมกัน เพื่อลดต้นทุนการผลิต เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต การนำนวัตกรรม องค์ความรู้ และเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ในการจัดแปลงรวม เพื่อเพิ่มรายได้

2. การพัฒนาองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม เพื่อยกระดับศักยภาพคนจนเป้าหมายให้เข้าสู่สวัสดิการ จากข้อค้นพบในงานวิจัย พบว่า การขับเคลื่อนห่วงโซ่คุณค่าสำหรับคนจนมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของครัวเรือนยากจนผ่านการพัฒนาอาชีพที่หลากหลาย ได้แก่ การผลิตเห็ดครบวงจร พืชผักสมุนไพรปลอดภัย และไก่เนื้อพันธุ์พื้นบ้าน ทำให้ครัวเรือนยากจนเพิ่มรายได้ พัฒนาทักษะอาชีพ จากการนำองค์ความรู้ นวัตกรรม เทคโนโลยี เข้ามาใช้ในการผลิต เพื่อเพิ่มมูลค่า เพิ่มผลผลิต แต่ยังมีข้อจำกัด เช่น การลงทุนในการนำ

เทคโนโลยีมาใช้ในการผลิตมีต้นทุนค่อนข้างสูง การเรียนรู้ในการใช้นวัตกรรม เทคโนโลยีของครัวเรือน มีความพร้อมและความต้องการแตกต่างกัน ดังนั้นควรมีการสนับสนุนด้านเทคนิค ทักษะการใช้เทคโนโลยีในการผลิตอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระสุธีวรวิชิต (ณัฐพงศ์ ยโส) (2567) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาวัตกรรมการแก้ไขปัญหาคาความยากจนในชุมชนเมือง พบว่า การพัฒนาวัตกรรมการแก้ไขปัญหาคาความยากจน สามารถเพิ่มโอกาสทางเศรษฐกิจ การเข้าถึงบริการสาธารณะ และเสริมสร้างความเสมอภาคในสังคม เกิดการพัฒนาความรู้และทักษะเพื่อเพิ่มโอกาสในการสร้างรายได้และหางาน และจากงานวิจัยของ ยุทธนา กาเต็ม และคณะ (2568) พบว่า การประยุกต์นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อยกระดับศักยภาพครัวเรือน ต้องมีการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology) กับระดับความรู้ของกลุ่มเป้าหมายมาปรับใช้กับบริบทพื้นที่จริงภายใต้การกำกับดูแลและให้คำแนะนำกลุ่มเป้าหมายในลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายที่ระดับความรู้ช่วงวัยและข้อจำกัดด้านการสื่อสารภาษาไทยที่แตกต่างกัน ซึ่งจะทำให้เกิดประสิทธิภาพ คุ่มค่าต่อการลงทุน เกิดการเพิ่มผลผลิตต้นทุนและสอดคล้องกับบริบททางภูมิศาสตร์

3. รูปธรรมความสำเร็จการขับเคลื่อนอำเภอแก้งกันโดยความร่วมมือของภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่ ข้อค้นพบจากงานวิจัย พบว่า ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาคาความยากจนในระดับอำเภอ 1) เกิดจากการสร้างกลไกความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน โรงเรียน วัด โดยการรวมกันใช้ทรัพยากร งบประมาณ การแลกเปลี่ยนบุคลากร ความรู้ความเชี่ยวชาญในการทำงานร่วมกัน 2) การผลักดันเข้าสู่แผนท้องถิ่นและแผนระดับอำเภอ 3) เกิดกองทุนหมุนเวียนการช่วยเหลือในระดับอำเภอ 4) มีระบบข้อมูลและการติดตามการดำเนินงาน สอดคล้องกับแนวคิดการบริหารกิจการสาธารณะแบบความร่วมมือ (Collaborative Governance) ของ Ansell & Gash (2008) ได้กล่าวว่าการบริหารจัดการร่วมกันผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งภาครัฐและเอกชนทำงานร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนซึ่งไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยหน่วยงานหรือภาคส่วนเดียว โดยเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจร่วมกัน ความรับผิดชอบร่วมกัน และการรวบรวมทรัพยากรและความเชี่ยวชาญจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลาย เน้นความสำคัญของการตัดสินใจร่วมกัน การทำงานร่วมกัน และการพึ่งพาซึ่งกันและกัน และสอดคล้องกับ พิมพ์ลิขิต แก้วหานาม และคณะ (2564) ศึกษาการสร้างความร่วมมือเชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนจังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษา พบว่า กลไกการสร้างความร่วมมือ ทั้งกับหน่วยงานราชการ และภาคีอื่นให้มาร่วมทำงานการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานราชการ และภาคีในการทำงานระดับพื้นที่ ซึ่งเป็นปัญหาการแก้ไขปัญหาคาความยากจนมีความซับซ้อนจำเป็นต้องใช้ความร่วมมือในทั้ง 2 ลักษณะ คือ ความร่วมมือที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อให้นโยบายสามารถนำไปปฏิบัติได้บรรลุวัตถุประสงค์ทางนโยบาย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 การบูรณาการยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาคาความยากจนแบบมุ่งเป้าและมีส่วนร่วม โดยให้ความสำคัญกับการจำแนกศักยภาพของครัวเรือนยากจนเพื่อกำหนดรูปแบบความช่วยเหลือที่เหมาะสม และการผลักดันเข้าสู่แผนพัฒนาระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง

1.2 การส่งเสริมกลไกสวัสดิการชุมชนเพื่อสร้างโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคมที่ครอบคลุม โดยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ส่งเสริมการจัดสวัสดิการชุมชนสำหรับกลุ่มเป้าหมาย ครัวเรือนสงเคราะห์ ได้แก่ ผู้ป่วยติดเตียง ผู้สูงอายุอยู่เพียงลำพัง

2. ข้อเสนอแนะเชิงพัฒนา

2.1 หน่วยงานในพื้นที่ ได้แก่ สำนักงานเกษตร สำนักงานพัฒนาชุมชน มีการเชื่อมโยงเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเป้าหมายในรูปแบบของห่วงโซ่คุณค่า เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือกันทั้งในด้านการผลิต และการตลาด

2.2 ผลักดันให้หน่วยงาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ศูนย์อำนวยการแก้ไขปัญหาคาความยากจนระดับอำเภอ (ศพ.อ.) นำระบบข้อมูล PPAOS ไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาคาความยากจนในพื้นที่

3. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการสร้างความร่วมมือของเครือข่ายเชิงพื้นที่ในการแก้ไขปัญหาความยากจนข้ามรุ่น

3.2 ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์เกี่ยวกับรูปแบบการจัดสวัสดิการเกื้อกูลที่มีความเหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของครัวเรือนยากจน กลุ่มเปราะบาง และกลุ่มด้อยโอกาส ที่ไม่สามารถเข้าร่วมพัฒนาอาชีพได้

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่อง นวัตกรรมการบริหารจัดการแปลงรวมเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนด้วยโมเดลธุรกิจผักปลอดภัย (HUB to Health) ภายใต้ชุดโครงการวิจัยการพัฒนาและยกระดับแพลตฟอร์มการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างเบ็ดเสร็จและแม่นยำระดับจังหวัด (PPAOS) แบบร่วมมือด้วยนวัตกรรม เทคโนโลยี และการขับเคลื่อนระบบข้อมูลในจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) สำนักงานส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) และหน่วยบริหารจัดการทุน ด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) และขอขอบพระคุณ ภาคีเครือข่ายหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน สังคม ผู้นำชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้องในจังหวัดกาฬสินธุ์ สำหรับการอำนวยความสะดวกในการดำเนินงาน ตลอดจนข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ ส่งผลให้การวิจัยในครั้งนี้สำเร็จตามวัตถุประสงค์

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2558). *การดำเนินงานการส่งเสริมเกษตรในรูปแบบแปลงใหญ่ ปีงบประมาณ 2558*.
http://www.agriinfo.doae.go.th/year58/definition/large_plot.pdf.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2560). *ยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560 - 2579)*. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร.
- จิระพันธ์ ห้วยแสน, พัฒนา พึ่งพันธุ์, สุพรรณ สุดสนธิ์, วิษุทธ จันทะรี, ปิยนันท์ ชมนาวัง, พิมพ์ลิขิต แก้วหานาม, กตัญญู แก้วหานาม, อรรถพงษ์ ศิริสุวรรณ, จริยา อินทนิล, อาริยา ป้องศิริ, สิริندا กมลเขต, ทรงกรด พิมพ์ศาล, นพคุณ ทองมวล, และ อำภาศรี พอค้า. (2566). การแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงพื้นที่แบบร่วมมือด้วยนวัตกรรมและการขับเคลื่อนระบบข้อมูลในจังหวัดกาฬสินธุ์. *รายงานการวิจัย*. สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ.
- ชมพูนุท ศรีพงษ์. (2566). การพัฒนาด้านแบบวิสาหกิจชุมชนผลิตสินค้าเกษตรแปรรูปในสามจังหวัดชายแดนใต้ตามโมเดลการจัดการธุรกิจ. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา.
- นิตยา เคหะบาล, ธวัชชัย เคหะบาล, นฤชิต แสนปากดี, อภิรติ์ ดอนอ่อนบัว, อารยา ลานน้ำเที่ยง, ธีรนนท์ ชันดี, และเบญจมาศ ชุมตรินอก. (2566). การพัฒนารูปแบบการผลิตผักปลอดภัยแปลงรวมเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนอำเภอนามน จังหวัดกาฬสินธุ์. *วารสารการบริหารปกครอง*, 12(2), 69 - 87.
<https://doi.org/10.14456/gjl.2023.15>.
- แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 - 2570) (2565, 1 พฤศจิกายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 139 ตอนพิเศษ 258 ง, 1 - 143.
- พระสุธีวรคุณ (ณัฐพงศ์ ยโส). (2567). การพัฒนานวัตกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนในชุมชนเมือง. *วารสารนวัตกรรมสังคมศาสตร์*, 1(6), 54 - 63. <https://doi.org/10.14456/jssi.2024.30>.
- พิมพ์ลิขิต แก้วหานาม, จิระพันธ์ ห้วยแสน, อรรถพงษ์ ศิริสุวรรณ, กตัญญู แก้วหานาม, สิริندا กมลเขต, จริยา อินทนิล, อาริยา ป้องศิริ, นิตยา เคหะบาล, และ อภิรติ์ ดอนอ่อนบัว. (2564). กลไกความร่วมมือเชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน จังหวัดกาฬสินธุ์. *วารสารการบริหารปกครอง*, 10(2), 257 - 288.
<https://doi.org/10.14456/gjl.2021.32>.

- ยุทธนา กาเต็ม, ชูลพีเกอร์ มาโซ, สุพัตรา รุ่งรัตน์, วันฮายาตี อุเซ็งลานง, ทรงจรรย์ แสงอรุณ, และ อรัญญา ชื่นจิต. (2568). นวัตกรรมการขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาคความ ยากจนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับ บริบทครัวเรือนเป้าหมายแบบบูรณาการ. *วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม*, 9(1), 313 - 327
- รภัสสรณ์ คงธนจารุอนันต์ และ อารีย์ เชื้อเมืองพาน. (2564). ความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกรระบบเกษตรนาแปลง ใหญ่ในจังหวัดเชียงราย. *วารสารวิจัยและส่งเสริมวิชาการเกษตร*, 38(3), 182 - 193.
- สำนักงานจังหวัดกาฬสินธุ์. (2566). *แผนพัฒนาจังหวัดกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2566 - 2570*. กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูล เพื่อการพัฒนาจังหวัดกาฬสินธุ์.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). *รายงานวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความ เหลื่อมล้ำในประเทศไทย*. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2568). *ภาพรวมคนจนเป้าหมายในปี 2568 ประเทศไทย*. สำนักนายกรัฐมนตรี. <https://www.tpmap.in.th>.
- Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4), 543 - 571. <https://doi.org/10.1093/jopart/mum032>.
- Bryson, J. M., Crosby, B. C., & Stone, M. M. (2006). The Design and Implementation of Cross-Sector Collaborations : Propositions from the Literature. *Public Administration Review*, 66(s1), 44 - 55. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00665.x>.
- Emerson, K., & Nabatchi, T. (2015). *Collaborative Governance Regimes*. Georgetown University Press.
- Hossain, M. Z., & Rahman, M. M. (2021). Climate Change Vulnerability and Resilience of Urban Poor in Khulna, Bangladesh : The Role of Asset-based Community Development Approach. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 13(2), 131 - 147. <https://doi.org/10.1080/19463138.2020.1828891>.
- Prahalad, C. K. (2005). *The Fortune at the Bottom of the Pyramid* (3rd ed.). Prentice Hall.

Form, Atmosphere, Rhythm : A Qualitative Semiotic Study into Spiritual and Affective Experiences of Non-Figurative Light-and-Shadow Installations

Lu Zhong^{1*}, Rueanglada Punyalikhit², and Veerawat Sirivesmas³

Ph.D. Student, Doctor of Philosophy Program in Design Arts, Faculty of Decorative Arts,
Silpakorn University¹

Lecturer, Dr., Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University²

Assistant Professor, Dr., Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University³

*Corresponding author, e-mail: lu_z@su.ac.th

Received: September 20th, 2025; **Revised:** November 20th, 2025; **Accepted:** December 8th, 2025

Abstract

This study examines how non-figurative light-and-shadow installations elicit spiritual perception and affective responses through the coordinated interaction of *form*, *atmosphere*, and *tempo*. Employing a qualitative approach that integrates visual analysis with semiotic interpretation, the research systematically interprets representative cases by drawing on high-quality images, curatorial texts, and critical reviews. Findings indicate that, even without religious iconography or architectural semantics, coherent and well-structured configurations of geometric order, material surface, illuminance contrast, color temperature, and temporal rhythm can reliably elicit experiences characterized by calmness, contemplation, and a sense of sacredness. Building on these ideas, the paper suggests that a three-part structure functions similarly to the “semiotic triangle”: visible shapes are signs (form), the perceptible spatial climate is the referent (atmosphere), and temporal modulation is the interpretant (tempo), which helps people make sense of their experience and evoke feelings. This structure directly links controllable design parameters to anticipated experiential outcomes, providing an operational basis for prototyping and evaluation. In general, the study comprehensively clarifies the mechanism by which non-figurative light and shadow installations produce spiritual and emotional experiences, while also providing practical guidance for art creation and exhibition practice.

Keywords: Light-and-Shadow Installations, Spiritual Perception, Emotion, Visual Language, Semiotics

Introduction

In recent years, light and shadow have increasingly become the core media of contemporary installation art. More artists like to build works centered on light. Beyond simple visual aesthetics, design an immersion experience that can arouse the audience's emotional resonance. In this light and shadow space, the audience is no longer a passive spectator but a spectator of light and shadow interaction. They can feel the changes in light and shadow, as well as the positive effects of light and shadow.

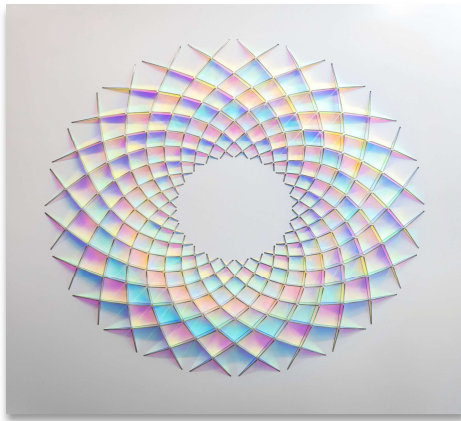

Figure 1 Heli

Source: Wood (2020)

This experience and sense-oriented artistic creation reflect a core problem of contemporary Art: how to awaken emotional resonance and spiritual consciousness in the materialistic era? Since ancient times, light has been closely related to religious symbolism and philosophical meditation and is the carrier of non-verbal meaning. Without depending on the concrete image, light can indicate purity, sanctity, or inner clarity. On the contrary, shadow increases the complexity of the work through the connection with mystery, meditation, or absence. It is precisely this symbolic language, articulated through the subtle interaction of light and shadow, that can profound emotional responses in the viewer.

Despite the growing attractiveness of light and shadow spaces with the development of artistic media, academic research has often prioritized technical aspects or built environments, paying relatively little attention to audience responses on an emotional and spiritual level. Therefore, this study aims to explore how contemporary light and shadow devices operate as symbolic and emotional spaces. It focuses specifically on: (1) the compositional elements of the work, such as light, shadow, material, and spatial rhythm; and (2) how these elements influence spiritual perception and emotional arousal in audiences.

In this paper, “non-figurative light-and-shadow installations” denote works that avoid religious iconography, narrative symbols, or representational figures, but instead employ geometric order, material texture, and rhythmic light organization to elicit spiritual and affective engagement.

To address this gap, this study employs a framework combining aesthetic principles and semiotic theory. It focuses on the theoretical shortcoming concerning how non-figurative visual forms convey symbolic meanings and emotional experiences. At the same time, we expect to provide aestheticians, curators, researchers, and related workers with some valuable insights to have discussions on the pure significance of light, and the spiritual view caused by energy.

Research Objectives

The primary objective of this paper is to prove how contemporary light-and-shadow installations, which employ non-figurative formal language, may arouse the spectator's perception of spirituality and his emotional responses to it. Unlike former research that concerns itself mainly with

technical construction or light-and-shadow relations in religious architecture, this paper focuses on the psychological and perceptual subtleties of suffused, luminous environments. To achieve these general objectives, the specific objectives of the study are as follows:

1. To identify those critical visual and spatial components in non-figurative light-and-shadow installations which enable spiritual experience, such as geometrical order, light distribution, and spatial composition.
2. To examine the processes of response which unfold within viewers when exposed to light-and-shadow installations, with special attention paid, among other things, to the effects of color temperature, illuminance, material properties, and spatial placement on emotional states.
3. To elucidate the pathway of meaning construction, demonstrating how viewers pass from visual forms to psychological explanation and finally down to deep layers of emotional and cultural import.

Literature Review

Since antiquity, light and shadow have served as powerfully symbolic media in art, conveying not only visual contrast but also profound emotional and spiritual meaning. In modern installation art, their role has evolved from decorative effect to a central carrier of emotional experience, capable of instantly shifting a viewer's mood and prompting deep contemplation, allowing for an internal perception of the work (Bishop, 2005). This section reviews recent studies that examine how the composition, integration, and experiential nature of light and shadow art shape personal perception on emotional and symbolic levels.

1. The Symbolic and Spiritual Functions of Light and Shadow

Figure 2 Ibaraki Kasugaoka Church Light Cross

Source: Bergmann (2006)

Light has long been linked to divinity, transcendence, and revelation in both Eastern and Western traditions. About the shadow, it usually means mystery, melancholy and reflective (Chernyshov, 2008). The symbolic use of light often conveys spiritual purity and sacred presence, as evidenced by effects such as halos, centralized illumination, and radiating symmetrical compositions.

Immersive light and shadow environments are more capable of evoking spiritual functions. For example, in Tadao Ando's *Church of The Light*, the architect combines a minimalist space with cross-shaped beams of light (Figure 2), allowing the viewer to have a spiritual experience and inner contemplation that transcends the everyday under the guidance of light and shadow.

Orr (2008) conducted research on semiotic theory, notes that viewers often interpret non-figurative light forms, such as gradients, light spheres, or halos, as symbols of “inner balance,” “wholeness,” or “sacredness.” The *Semiotic Triangle* helps us understand how light and shadow go beyond what we see to include spiritual and cultural aspects. The cultural mechanisms that are built into the human brain are what make this process happen. The *Semiotic Triangle* is made up of three parts that work together: the visual (Sign), perceptual response (Interpretant) and symbolic or emotional meaning (Referent).

2. Light, Emotion, and Affective Atmosphere

“But also, with regard to their symbolic meaning, light and shadow influence, as a matter of pure sensation, our emotional condition.” Mostafavi et al. (2024) contend that the light of illuminance, color temperature, and dynamic modulation are particularly significant regarding audience response. Their experience of working with media art installations shows that clean, warm, soft light tends to make you feel relaxed or intimate. In contrast, high-energy, cool-toned, and high-contrast light is more likely to keep you alert and focused, tensed up.

These results are in line with aesthetic atmosphere theory, especially Böhme (2017) assertion that light is not just a physical condition, but a spatial atmosphere-generating property. Also, Tavani (2018) theorizes that the affective atmosphere of light-and-shadow installations is lived through the spectator's corporeal activity and spatial disposition. The audience is therefore not passive receivers but rather play an active role in a meaning-making process, co-constructing meaning in a cooperative relationship with the work.

This singular location serves to cite Brady (2003) belief that in immersive aesthetic environments it is the spatial, sensory, and perceptual properties, as opposed to representational content, which primarily determine aesthetic experience. Here, emotional meaning frequently emerges not in sweeping narrative or iconography, but rather through suggestively coded systems such as the dissipation of light, rhythmic distortion, and the reflective effects of materials.”

3. Light and shadow Installations and Contemporary Semiotics

In recent years, light-and-shadow installation art has gradually moved away from religious imagery, now using non-figurative compositions to direct spiritual contemplation through form itself. Common strategies include concentric structures, circular apertures, and gradient color schemes, which together generate atmospheres of “transcendence” and “sacredness” within non-figurative environments. These approaches are regarded as a visual language of the “post-image era,” in which an open-ended symbolic system strengthens meditative experience by blurring explicit narrative.

Ogden & Richards (1923) stressed in their theory of the semiotic triangle that meaning is always based on cultural context, even though these symbols don't have any inherent figurative meaning. Even in installations without any figurative shapes, people's cultural backgrounds can influence how they perceive light and shadow shapes as mental or emotional references. And people's different cultural backgrounds may bring about different feelings. This shows how closely visual forms, cultural backgrounds and perceptual experiences are linked.

4. A Comparative Analysis of Semiotics and Atmospheric Approaches

A comparative analysis reveals both tension and complementarity between semiotic and atmospheric theories. Semiotics (Ogden & Richards, 1923) offers a structured view of light as a sign but may overemphasize cultural coding, while atmosphere theory (Böhme, 2017; Tavani, 2018) captures embodied experience but lacks structured interpretation. Bridging this gap is essential: the “sacredness” perceived in non-figurative installations emerges from atmosphere yet is interpreted through cultural frameworks. This synthesis frames audience experience as an active process intersecting embodied effect and cultural meaning, directly informing our research question.

5. Research Gaps

Although existing research has provided an important foundation for understanding the perceptual of light and shadow art. But most studies still focus on religious architecture. This has led many people to attribute the feelings brought about by light and shadow to religious graphics, or architectural spaces. For non-traditional, temporary, or gallery-based non-figurative environments, particularly those lacking figurative imagery or explicit narrative, there is still little systematic exploration of how such works evoke emotional and spiritual experiences. In response, this paper will integrate semiotics, aesthetic atmosphere theory, and affective psychology to reveal how non-figurative configurations trigger sentiment and spiritual perception among their audiences. It will furthermore propose an interdisciplinary explanatory framework aimed at filling this gap in current scholarship.

Research Framework

This study analyzes chosen representative examples of contemporary light-and-shadow installations, wherein sensory perception and emotional response serve as the primary media. To explore how pure formal configurations affect spiritual and emotional experiences, works with figurative imagery or explicit narratives are intentionally excluded. The chosen cases highlight the outstanding works of James Turrell, Olafur Eliasson, Anila Quayyum Agha, and TeamLab. It’s a common sentiment that these pieces possess aesthetic qualities that can provoke thought, instill calmness, or inspire awe. Photographs from the exhibition, curatorial insights, and critical examination (Lee, 2022) are employed as primary sources for analysis.

This research develops a “Form – Atmosphere - Tempo” model by integrating semiotic theory, aesthetic atmosphere, and affective perception with literary analysis and systematic visual interpretation. Within this framework, Form includes the arrangement of the structure, the texture of the material, and the arrangement of light and shadow, all of which give clear visual cues. Atmosphere is the feeling conditions that come from the setting and physical nature of space. Tempo refers to the intensity, direction and dynamic organization of light, which determines the audience's perception rhythm in the time flow. Operationally, these dimensions are analyzed through specific variables: Form (Geometry, Materiality, Illuminance Contrast), Atmosphere (Spatial Scale, Color Temperature, Perceptual Quality), and Tempo (Light Sequences, Duration, Rhythmic Patterns). Through semiotic interpretation and visual analysis of the selected cases. This study reveals how these three dimensions jointly promote emotional response and mental participation. On this basis, the corresponding design strategies and theoretical contributions are put forward.

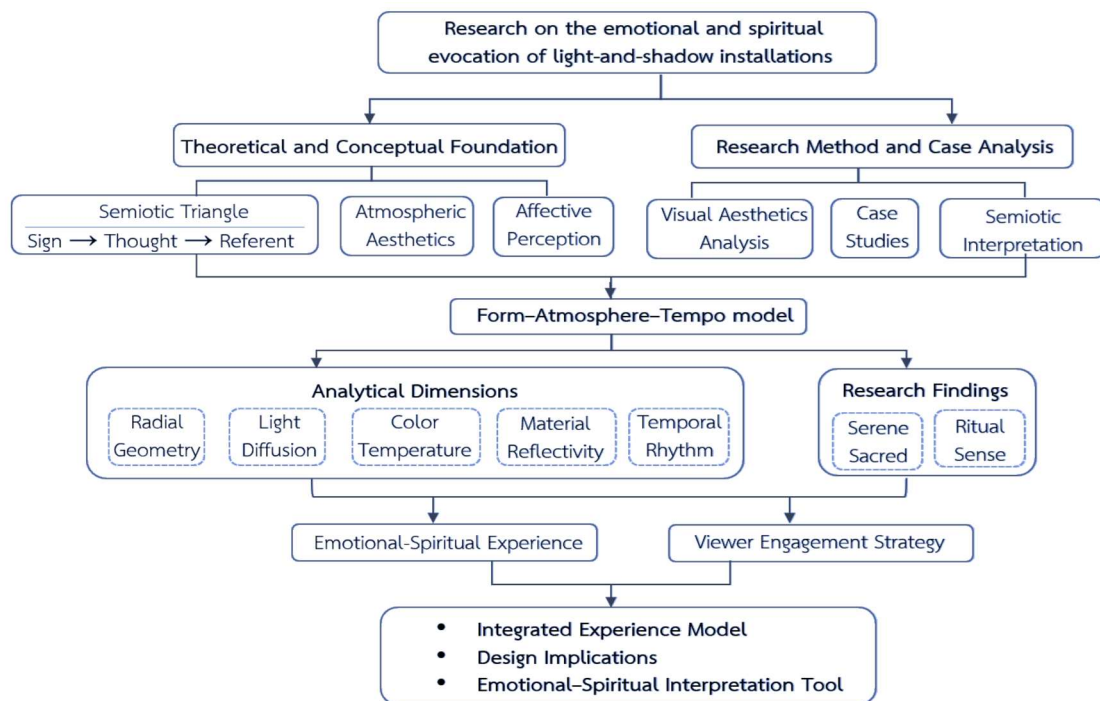

Figure 3 Research Framework

Research Methodology

This study examines several representative instances of modern light-and-shadow installations, wherein the principal medium is emotional response and sensory perception. This study employs a qualitative research methodology that integrates semiotic interpretation with visual analysis to examine how non-figurative forms in contemporary light-and-shadow installations elicit viewers' emotional and spiritual responses. Using literature-based analysis, the research focuses on representative cases to enable systematic visual interpretation. It includes curatorial texts, secondary interviews with artists, high-quality images, and critical reviews. To ensure analytical rigor and mitigate potential single-source bias, a triangulation approach is applied by cross-referencing these diverse secondary sources, which are prioritized from peer-reviewed publications and established critical reviews.

This analysis is based on Ogden & Richards (1923) “semiotic triangle” model and follows revision of the model for modern era by examining the connection between visual form and emotional cognition. It focuses on how installations are perceived (Sign), how viewers respond psychologically (Thought), and what spiritual concepts are suggested (Referent), including wholeness, sacredness, or states of contemplation. At the same time, Böhme (2017) theory of atmosphere is applied to investigate how light intensity, direction, diffusion, material, and spatial structure collectively generate immersive emotional experiences, thereby revealing how light and shadow in non-figurative installations function as channels of affect and symbolism beyond language. The integration of semiotic and atmospheric frameworks allows the qualitative evidence from the sources to systematically deepen the interpretation of the cases, demonstrating how non-figurative elements convey complex meanings.

Results

Research results indicate that: (1) Form elements of light and shadow establish the foundation for spiritual and meditative experiences. (2) The interaction between Atmosphere and Tempo collectively stimulates and modulates viewer's emotional experiences. (3) The Form - Atmosphere - Tempo mechanism guides the transition from visual perception to psychological interpretation, ultimately reaching deeper emotional and cultural dimensions.

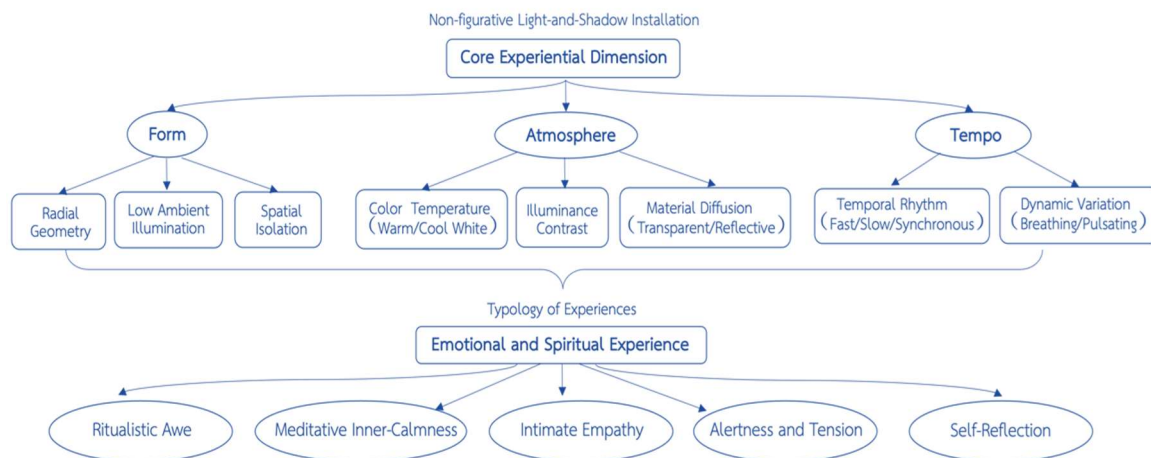

Figure 4 Operational Framework of The Form - Atmosphere - Tempo Mechanism for Audience Experience Generation

1. Constructing Spirituality and a Meditative Atmospheres

Figure 5 Aten Reign
Source: Turrell (2013)

Despite the diversity of things everywhere, there remains a constant visual-symbolic technique common to them all. From Figure 5, in James Turrell's *Aten Reign* (Turrell, 2013), concentric light bands gradually fade outward from the central region, creating a ritual-like transition into illumination that draws the viewer's gaze to the focal point. Many viewers describe the experience

of *Aten Reign* as akin to entering a “temple of light,” where the boundaries between space and body seem to dissolve. In teamLab's *Sphere* (teamLab, 2020), polyhedral light sources composed of luminous planes hover in space (Figure 6). Their overlapping and fading surfaces continuously change the volumetric perception of the environment to create a dynamic “architecture of light.” Some viewers felt that this was not a visual experiment, but a spiritual experiment. And during the visit, all sense of time is lost, making people completely immersed in it.

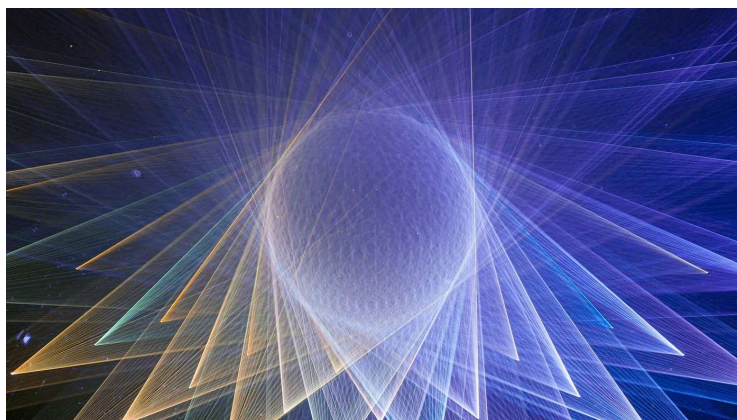

Figure 6 Sphere

Source: teamLab (2020)

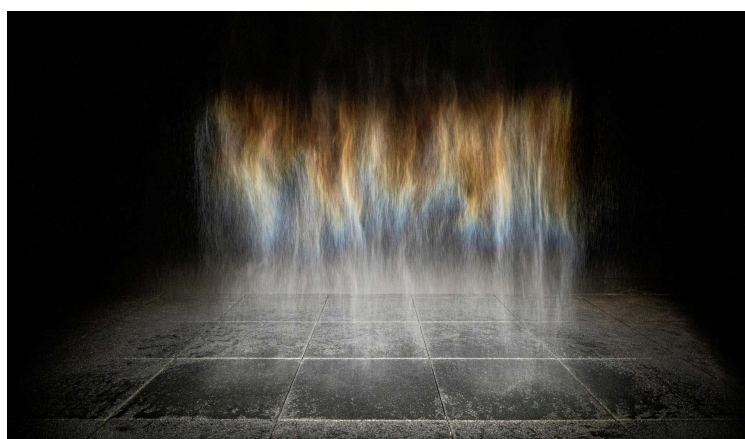

Figure 7 Beauty

Source: Eliasson (1993)

From Figure 7, Olafur Eliasson's *Beauty* (Eliasson, 1993) uses a similar method. The installation uses a fine mist and an adjustable spotlight to make multicolored bands by bending light through water droplets. People can only fully enjoy the bright field by moving around it. There were no clear religious symbols in this setting, but people often called it “ritual” or “a sacred space.” As one commentator said, “You do not just look at light; you are inside it as if in a sacred chamber.” This phenomenon demonstrates that even in the absence of figurative narrative, one-figurative forms

themselves can activate culturally embedded associations of the “sacred” (Böhme, 2017). The study found that radial Geometry, low Ambient Illumination, and spatial Isolation are particularly important for creating a spiritual and meditative atmosphere. Psychological theories of “contemplative space” align well with these experiences (Lee, 2022).

2. Regulation of Emotional Experiences Through Color and Rhythm

The findings indicate that the color temperature of light substantially influences mood tone. Warm white light (about 2700 - 3000K) is usually bright white or yellowish in tone. This usually makes people feel close and comfortable. Cool white light (above 5000K) usually has a light blue tint that makes people feel more awake and focused (Prasetyo et al., 2025), but it also makes them feel a little detached. At the Tate Modern Art Museum, Olafur Eliasson’s *The Weather Project* (Eliasson, 2003) often makes people feel like “time is ticking” and “they are surrounded by light.” These experiences are frequently linked to introspection and a feeling of mental calmness. And using the right colors of light can make that feeling even stronger.

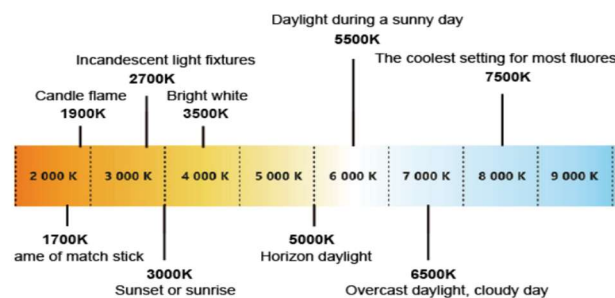

Figure 8 Color Temperature

Source: Health & Life (2525)

The light’s temporal rhythm is another important part. People often compare slow changes in brightness (about 20 to 30 seconds per cycle) to “breathing,” and they help people relax and think about themselves. Faster pulsing rhythm (about 2 - 5 seconds per cycle) can quickly grab attention and give a short thrill, but they are not as good as a “heartbeat.” In Rafael Lozano-Hemmer’s Pulse Room, sensors turn the heartbeats of people who are watching into light pulses. Many people said they felt like they were in sync with their own physiological rhythms (Lozano-Hemmer, n.d.).

These kinds of examples show that color temperature and rhythm can go from soft to violent, which has a big effect on how people feel. Any combination or bright setting should work because it gives designers a lot of ways to shape emotional experiences, from cozy and private to anxious and alert.

3. The Efficacy of Highly Transparent Materials

In the case study, material selection is found to be crucial for the emotional impact of shadow walls. Nearly all representative works employ highly transparent or reflective materials to strengthen the visual extension of light and to heighten the immersive qualities of the environment (see Table 1).

Table 1 Key Parameters of Representative Light-and-Shadow Installations

Artist / Work	Color Temperature (K)	Ambient Illuminance (Lux)	Lighting Rhythm (Cycle/sec)	Material Used
James Turrell/ Aten Reign	3000 - 6000	80 - 150	Static	/
Olafur Eliasson/ Your Uncertain Shadow	2800 - 3200	100 - 200	Slow Pulse	Glass, Aluminum
Anila Quayyum Agha/ Intersections	2700	60 - 100	Static	Laser-cut lacquered steel
TeamLab/ Forest of Resonating Lamps	3200	90 - 180	Dynamic Pulse	Murano glass
Random International/ Rain Room	6000	150 - 250	Reactive/ Variable	Water, Lighting Grid

Sources: Lee (2022); Turrell (2013); Eliasson (2010); Anila Quayyum Agha (2013); teamLab (2016); Random International (2012)

For example, in TeamLab’s *Forest of Resonating Lamps*, cylindrical acrylic elements employ high transparency to refract and diffuse light, creating a continuous “field of diffusion” that effectively blurs the boundary between objects and space (Rose, 2016). Similarly, polycarbonate maintains transparency while introducing slight diffusion, rendering the light field softer; transparent resin encapsulates the light source and produces a warm glow, intensifying intimacy and affective resonance for viewers; and frosted glass or frosted acrylic provide uniform scattering that generates a mist-like ambiance, thereby guiding experiences of meditation and spiritual stillness (Table 2).

These results indicate that, in addition to their role in how light and shadow are physically represented, material factors also have a direct effect on how an emotional atmosphere is created. Materials that are very clear or see-through create contemplative and immersive spaces by using diffuse, refractive, and halo effects. When used with reflective materials, they make spatial interactivity better by adding the viewer’s physical perception.

Table 2 Common Light-Transmitting Materials and Their Optical Characteristics

Material	Transparency Level	Optical Characteristics
Glass	Very High	Clear light transmission, stable refraction
Acrylic (PMMA)	High	High clarity, strong edge light conduction
Polycarbonate (PC)	High	Stable transmission, slight diffusion
Transparent Resin	Medium-High	Encapsulates light, warm glow
Transparent Silicone	Medium	Flexible translucence, localized soft focus
Frosted Acrylic/ Frosted Glass	Semi-transparent	Soft light diffusion, misty ambiance
Transparent PET Film	Low-Medium	Thin, slightly reflective, smooth transmission

At the same time, reflective materials also play a significant role in several cases. Polished glass, mirrored acrylic, or metallic films can, at certain angles, produce instantaneous highlights and fragmented reflections that incorporate the viewer's own silhouette into the visual field of the work. This "flash effect" not only emphasizes physical presence but also compels viewers to alternate between the states of seeing and being seen, encouraging a reconsideration of the relationship between space and self. Highly translucent materials have high light transmission and create immersive properties of light. Reflective materials, on the other hand, reflect light as well as the viewer, so it emphasizes interaction and self-awareness. When the viewer's image is refracted or shattered in the art installation, the space transforms from a unidirectional sensory environment into a medium of reflexive experience that involves the viewer's journey (see Table 3).

Table 3 Common Reflective Materials and Their Optical Characteristics

Material	Transparency Level	Optical Characteristics
Glass Mirror	Very High	Sharp imaging, directional precision
Polished Stainless Steel	High	Multi-directional reflection, strong feedback
Mirror Acrylic	High	Clear but slightly distorted reflections
Polished Aluminum	Medium-High	Uniform cold-tone reflection
Metal Film (Aluminum Foil)	Medium-High	Localized bright reflection, slight scattering
Pearlescent/Metallic Paint	Medium	Soft particle-based diffused reflection

4. An Integrated Form, Atmosphere, and Tempo Mechanism

The results indicate that form, atmosphere, and tempo are the three primary elements affecting the audience's experiential response. Be careful arranging and crafting light and shadow installations, designers can create spaces that fit with your design goals and make people feel a range of emotions, from ritualistic awe to sympathetic immersion.

To clarify their internal mechanism, this study proposes situating key design variables within a tri-axial space isomorphic with the semiotic triangle. In this framework, tempo is the interpretant. It is shown in the way light is organized over time, including cycles, transitions, and synchronicity. It helps people change their emotions and make sense of things. The atmosphere's sensory context of meaning is shaped by elements like color temperature, brightness, diffusion, and reflection. Also, form gives us readable visual cues like the texture of the material, the way the shapes are arranged, and the way light and shadow work together.

Interestingly, it is empirically noted that stable immersive effects are typically achieved on moderate to high balanced mixed-impedance layouts. In short, this model not only provides a systematic bidirectional mapping between the design parameters and the semiotic roles but also an operational model for prototyping, for experience prediction, and for performing a reproducible evaluation. This integrative process of thought reveals a specific way how non-figurative light-and-shadow installations, with their interrelations of form, atmosphere, and tempo, build up aesthetic experiences in which spiritual power and emotional depth are merged.

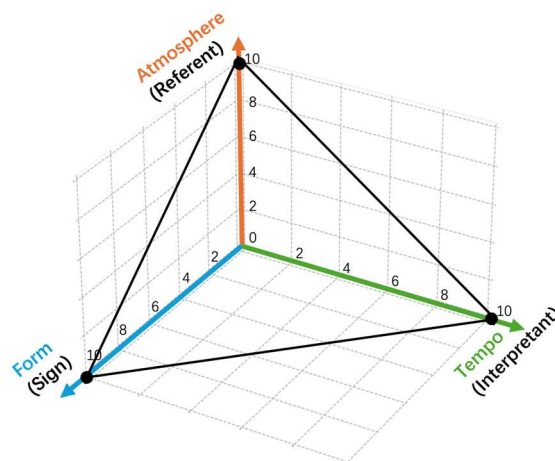

Figure 9 A Semiotic Triaxial Model of Form, Atmosphere, and Tempo in Light & Shadow Installations
Source: Zhong et al. (2025)

Conclusion and Discussion

1. Conclusion

This study proves that installation art based on light and shadow not only has visual beauty, but it is also a medium conveying spiritual meaning and affective resonance independently. A precise combination of geometrical composition, choice of materials, and rhythm of the dynamic in a sort of sacred and all-encompassing space, which means the poetic sentiment, the intensity of ritual, and personal nuance.

In this article, the proposed integrative model serves not only as an explanatory lens for academic study but also as practical guidance for design work. Overall, light art grows beyond the purely aesthetic level to the level of the generally valid cultural design strategy which corresponds with the inner perception of the audience.

2. Discussion

This study expands the understanding of immersive light-and-shadow art and achieves a new level of theoretical integration and refinement. Previous studies have generally emphasized how crucial architectural context and lighting are to establishing reflective environments (Lee, 2022), as well as how color temperature and rhythm greatly influence audience emotions. The present study demonstrates, however, that even in fully non-figurative compositions devoid of religious or architectural semantics, the coordinated organization of form, material, and temporal rhythm can effectively evoke spiritual experiences of “sacredness” and “stillness.” This finding resonates with Böhme (2017) theoretical claim that atmospheres possess a symbolic structure, while also addressing current gaps in the study of non-figurative perceptual mechanisms.

In terms of theoretical contribution, this study advances a three-dimensional model of form, atmosphere, and tempo to explain how affective experience is generated in non-figurative light-and-shadow installations by fusing semiotic structures with affective psychological pathways for the first time. The study demonstrates that symbolic geometric configuration, including halos and concentric circles, when integrated with materials and temporal rhythms, can evoke complex emotional trajectories that span from tranquility to resonance. This model gives designers a clear way

to intervene by finding a balance between being able to explain things and being useful in real life. This is different from earlier models that tried to separate form and affect. By carefully adjusting things like symmetrical, color temperature, brightness contrasts, and rhythmic cycles, one can make installations more immersive and spiritually powerful.

This research is founded on exhibition texts, artist interviews, and audience feedback. Despite their wide reach, these sources are still a little subjective. In the future, if the addition of physiological data like heart rate variability and galvanic skin response to the studies would strengthen the empirical validity.

Recommendations

1. Research and Expansion

The “Form - Atmosphere - Tempo” model gives us a new way to think about the spiritual and emotional meaning of light and shadow installations that don’t have any figurative graphics. It is advised that practitioners amalgamate insights from design theory, psychology, and curatorial studies. Exhibitions can use techniques like spatial narrative design, audience flow management, and rhythmic display arrangement to make the model work. These techniques make the audience feel more involved and give them deeper experience. This kind of cross disciplinary collaboration can lead to a systematic and useful framework for guiding light and shadow art practices.

2. Future Research

Empirical testing of the model could be conducted in further research by measuring audience physiological states and tracking behavioral data while viewers are emotionally engaged watching light and shadow installations.

Cross-cultural comparisons could test the validity and generalizability of the current study, and the same principles could be adopted in other settings, including public art installations, therapeutic spaces, and digitally immersive art, to broaden the conceptual and practical horizons of light and shadow art.

References

- Anila Quayyum Agha. (2013). *Intersections* [Installation]. Anila Quayyum Agha. <https://www.anilaagha.com/intersections>.
- Bergmann. (2006). *Ibaraki Kasugaoka Church Light Cross* [Image]. https://en.wikipedia.org/wiki/Church_of_the_Light#/media/File:Ibaraki_Kasugaoka_Church_light_cross.jpg.
- Bishop, C. (2005). *Installation Art : A Critical History*. Routledge.
- Böhme, G. (2017). *The Aesthetics of Atmospheres*. Routledge.
- Brady, E. (2003). *Aesthetics of the Natural Environment*. Edinburgh University Press.
- Chernyshov, E. (2008). *Light, Dark, and All That’s in Between : Revisiting the Role of Light in Architecture* [Unpublished Master’s dissertation]. University of Waterloo.
- Eliasson, O. (1993). *Beauty* [Installation]. Olafur Eliasson Studio. <https://olafureliasson.net/artwork/beauty-1993>.
- Eliasson, O. (2003). *The Weather Project* [Installation]. Olafur Eliasson Studio. <https://olafureliasson.net/artwork/the-weather-project-2003>.

- Eliasson, O. (2010). *Your Uncertain Shadow (Colour)* [Installation]. Olafur Eliasson Studio. <https://olafureliasson.net/artwork/your-uncertain-shadow-colour-2010>.
- Health & Life. (2525). *Color Temperature* [Infographic]. https://hl-life.com/what-is-color-temperature-2700k-3000k-4000k-6500k/?srsltid=AfmBOor9i7App6uiHJJ-rexN2bUuWbvKdmL6qPLez_l6yd3us2JSTPQt. (In Chinese)
- Lee, K. (2022). The Interior Experience of Architecture : An Emotional Connection between Space and the Body. *Buildings*, 12(3), 326. <https://doi.org/10.3390/buildings12030326>.
- Lozano-Hemmer, R. (n.d.). *Pulse Room* [Installation]. https://www.lozano-hemmer.com/pulse_room.php.
- Mostafavi, A., Xu, T. B., & Kalantari, S. (2024). Effects of Illuminance and Correlated Color Temperature on Emotional Responses and Lighting Adjustment Behaviors. *Journal of Building Engineering*, 86, 108833. <https://doi.org/10.1016/j.job.2024.108833>.
- Ogden, C. K., & Richards, I. A. (1923). *The Meaning of Meaning : A Study of the Influence of Language on Thought and the Science of Symbolism*. Harcourt, Brace & World.
- Orr, D. M. (2008). *Into His Marvellous Light* [Doctoral dissertation, University of Glasgow]. Enlighten Theses. <https://theses.gla.ac.uk/id/eprint/588>.
- Prasetyo, D., Ramadhani, N., Hariadi, M., & Mutiaz, R. I. (2025). Lighting Dynamics for Emotional Perception: A Technology - Driven Virtual Simulation Approach. *Engineering, Technology & Applied Science Research*, 15(2), 22196 - 22202. <https://doi.org/10.48084/etasr.10434>.
- Random International. (2012). *Rain Room* [Installation]. Random International Studio. <https://www.random-international.com/rain-room>.
- Rose, G. (2016). *Visual Methodologies : An Introduction to Researching with Visual Materials* (4th ed.). Sage Publications.
- Tavani, E. (2018). The Construction of Situations and Atmospheres in Installation Art. In Böhme, G., & Griffero, A. (Eds.), *Atmosphere/Atmospheres : Testing a New Paradigm* (129 - 145). Mimesis International.
- teamLab. (2016). *Forest of Resonating Lamps - One Stroke* [Light installation]. https://www.teamlab.art/w/forest_of_resonating_lamps.
- teamLab. (2020). *Solid Geometry* [Light installation]. https://www.teamlab.art/ew/solidgeometry_macao.
- teamLab. (2020). *Sphere* [Image]. https://www.teamlab.art/ew/sphere_macao/#modal-1.
- Turrell, J. (2013). *Aten Reign* [Vedio]. Solomon R. Guggenheim Museum. <https://www.guggenheim.org/video/james-turrell>.
- Wood, C. (2020). *Heli* [Light Installation]. Artsy. <https://www.artsy.net/artwork/chris-wood-heli>.
- Zhong, L., Punyalikhit, R., Sirivesmas, V. (2025). *A Semiotic Triaxial Model of Form, Atmosphere, and Tempo in Light & Shadow Installations* [Infographic]. Personal Collection.

สะโน : อัตลักษณ์ดนตรีชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่การสร้างสรรค์นวัตกรรมการแสดงพื้นบ้าน
Sanai : The Ethnomusicological Identity of Mekong River Basin Ethnic Groups and
the Innovation of Folk Performance

เชิดศักดิ์ ฉายถวิล^{1*}

Cherdsak Chaitawin^{1*}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ¹
Assistant Professor, Dr., Program in Community Development, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Sisaket Rajabhat University¹

*Corresponding author, e-mail: chersack@gmail.com

วันที่รับบทความ: 16 กันยายน 2568; วันที่แก้ไขบทความ: 12 ธันวาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 15 ธันวาคม 2568

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยกระบวนการด้านมานุษยวิทยาดนตรี และเรียบเรียงด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ 1. เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง 2. เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ดนตรีเกี่ยวกับสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง และ 3. เพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมการแสดงดนตรีเกี่ยวกับสะโน พื้นที่วิจัยที่สำคัญ คือ ภาคอีสานตอนใต้ประเทศไทย ประเทศลาวตอนใต้ และประเทศกัมพูชาตอนเหนือ ผลการวิจัย พบว่า “สะโน” มีอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงได้แก่ กูย (ส่วย) เขมร ลาว เยอ บรู มีชื่อเรียกต่างกันตามพื้นที่ของแต่ละประเทศ คือ สะโน สะโนง สะเนง ตะโล นิยมทำสะโนจากเขาควายเป็นงาช้าง มีอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับพิธีกรรมคล้องช้างและการนับถือเสียงจากควายว่าเป็นเสียงที่มีความศักดิ์สิทธิ์ มีการใช้สะโนบรรเลงประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ในฐานะที่สะโนเป็นของสูงและบรรเลงเพื่อความสนุกสนานในฐานะที่เป็นเครื่องดนตรี อัตลักษณ์ดนตรีเกี่ยวกับสะโนพบว่าเป็นเครื่องลมอิสระ ประเภทลิ้นเดี่ยวที่นิยมทำจากไม้ไผ่ติดไว้กลางลำตัวสะโน ปรับระดับเสียงสูงต่ำได้สามระดับจากการเปิดปิดปลายเขาและปากลำโพง การวิจัยครั้งนี้ยังสามารถสร้างนวัตกรรมดนตรีโดยการพัฒนาเสียงสะโนให้ตรงกับระดับคีย์ดนตรีสากลคือ โด (C) เร (D) มี (E) และมีการพัฒนาบทเพลงดั้งเดิมให้เป็นระบบตัวโน้ตดนตรีไทยและตัวโน้ตดนตรีสากลเพื่อสร้างสรรค์การแสดงดนตรีพื้นบ้านการบรรเลงรวมวงจำนวน 200 ตัว

คำสำคัญ: สะโน, อัตลักษณ์ดนตรีชาติพันธุ์, กลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง, นวัตกรรมแสดงพื้นบ้าน, นวัตกรรมดนตรี

Abstract

This research employs a qualitative methodology rooted in ethnomusicological fieldwork and descriptive analysis. The primary objectives are: 1. to investigate the shared cultural identity of the Sanai among ethnic groups in the Mekong River Basin; 2. to analyze the musical identity of the Sanai; and 3. to create musical performance innovations centered on the instrument. The study focuses on three key geographical areas: Southern Northeast Thailand, Southern Laos, and Northern Cambodia. The findings reveal that the Sanai serves as a shared cultural identity linked to the histories of various ethnic groups in the Mekong region, including the Kuy (Suai), Khmer, Lao, Yer, Bru, Katu, and Mnong, and known by various regional names such as Sanai, Sanong, Saneng, and Tar-lo. The instrument is traditionally crafted from buffalo horn or ivory. The Sanai holds a significant cultural connection to elephant-roundup rituals and the spiritual belief in the sacredness of buffalo sounds.

Arts and Culture Journal of the Lower Moon River Vol. 14 No. 3 (September – December 2025)

It is utilized both as a sacred object in high-order rituals and as a musical instrument for entertainment. Regarding musical identity, the Sanai is a free-reed aerophone with a single reed, typically made of bamboo, inserted into the body of the horn. Pitch modulation is achieved through three distinct levels by manipulating the openings at the tip and the bell of the horn. Furthermore, this research successfully innovated the instrument by calibrating its pitches to the Western chromatic scale—specifically C, D, and E. Traditional melodies were transcribed into Thai and Western notation systems, facilitating the creation of a large-scale folk ensemble performance involving 200 Sanai players.

Keywords: Sanai, Ethnic Musical Identity, Mekong River Basin Ethnic Groups, Innovation of Folk Performance, Musical Innovation

บทนำ

กลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมในกลุ่มวัฒนธรรมภาษามอญ - เขมร หรือตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic Languages) และตระกูลภาษาขร้า - ไท หรือรู้จักกันในนาม ไท - กะได ในเขตพื้นที่อีสานใต้ประเทศไทย ประเทศลาวตอนใต้ และประเทศกัมพูชาตอนเหนือ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์กูย (ส่วย) กลุ่มชาติพันธุ์เขมร กลุ่มชาติพันธุ์ขม กลุ่มชาติพันธุ์เยอ และกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เคยเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีภูมิอัตลักษณ์ร่วมทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมรากผ่านสุนทรียศาสตร์ด้านดนตรี (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2562) โดยเฉพาะวัฒนธรรมเครื่องดนตรีในกลุ่มเครื่องเป่าเขาสัตว์เรียกว่า “สะโน” ที่สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางภูมิรัฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองในเขตลุ่มน้ำโขงรวมถึงตั้งแต่ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีการอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนจนเกิดการผสมผสานแลกเปลี่ยนและการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของกลุ่มสังคม (นิยพรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ, 2550)

สะโน เป็นวัฒนธรรมเครื่องดนตรีและเครื่องเป่าศักดิ์สิทธิ์ที่นิยมทำจากเขาสัตว์ที่มีการนำมาใช้ทั้งในกิจกรรมรื่นเริงและพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง (เจดศักดิ์ ฉายถวิล, 2554) ถือเป็นวัฒนธรรมเสียงแห่งเผ่าพันธุ์อันเป็นผลงานศิลปะที่ทับซ้อนยึดโยงภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการแสดงออกถึงความเป็นมนุษย์ผู้มีความเจริญด้านสติปัญญาและด้านจิตวิญญาณ (ปรโมทย์ ด้านประดิษฐ์, 2549) วัฒนธรรมดนตรีกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงยังมีการยึดโยงความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเรื่องเทพเจ้าและผีบรรพชนที่เป็นพลังสำคัญของเผ่าพันธุ์ รวมถึงพฤติกรรมการแสดงออกเพื่อการสื่อสารทั้งในมิติความเชื่อทางจิตวิญญาณ มิติด้านความบันเทิงและนันทนาการ มิติด้านความผูกพันในระบบเครือญาติและสถานภาพทางสังคม มิติด้านการเมืองการปกครอง มิติด้านเศรษฐกิจและมิติด้านการแสดงถึงอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ (สุรพล เนสุสินธุ์, 2555) อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมดนตรีกลุ่มชาติพันธุ์ยังมีบทบาทหน้าที่อย่างสมบูรณ์ในสังคมระดับรากหญ้า วิถีชีวิตที่อยู่รายรอบวัฒนธรรมธรรมดนตรีล้วนแต่มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน เป็นมรดกทางจิตวิญญาณแห่งเสียง เป็นสมบัติอันล้ำค่าแห่งเผ่าพันธุ์ การสืบสานถ่ายทอดล้วนแต่มีเหตุผลเชิงรูปธรรมที่ปรากฏในลักษณะของการกระทำที่สื่อให้รู้คุณค่าเชิงซ้อนของจิตวิญญาณ (ณรงค์ชัย ปิฎกริษฐ์, 2557)

“สะโน” เป็นวัฒนธรรมเครื่องเป่าเขาสัตว์ที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่อีสานใต้และพื้นที่ประเทศเพื่อนบ้านลุ่มน้ำโขงตอนใต้ จากอดีตเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงได้เฉพาะพิธีกรรมสำคัญและเฉพาะฤดูกาลที่ได้รับอนุญาตเท่านั้น ปัจจุบันสะโนกำลังได้รับความสนใจในฐานะที่เป็นเครื่องดนตรีใหม่แต่ยังมีการใช้เสกเสียงแบบดั้งเดิมที่ยังไม่มีการกำหนดระดับเสียงให้ตรงตามมาตรฐานแบบสากล มีแค่ระดับเสียง สูง กลาง ต่ำ ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดด้านการสื่อสารเรื่องบทเพลงและการนำมาใช้บรรเลงร่วมกันเพื่อยกระดับกิจกรรมการแสดงที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในยุคปัจจุบัน แม้ว่า “สะโน” จะมีการนำมาใช้แสดงโชว์ทางวัฒนธรรมในฐานะเครื่องดนตรีประจำพื้นที่ในเขตวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง แต่ยังขาดการสืบค้นอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรมร่วมรากทั้งในมิติด้านประวัติศาสตร์ จาริตความเชื่อทางพิธีกรรมและมิติเสียงดนตรีที่สอดคล้องสัมพันธ์กับ

บรรทัดฐานทางสังคมของเผ่าพันธุ์ วิถีแห่งวัฒนธรรมเหล่านี้มีความแตกต่างกับวัฒนธรรมดนตรีสมัยใหม่ที่สามารถสนองต่อความบันเทิงสนุกสนานและเพื่อผลประโยชน์เชิงธุรกิจเป็นหลัก อัตลักษณ์วัฒนธรรมดนตรีเครื่องเป่าเขาสัตว์ที่เรียกว่า “สะโน” ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงยังสามารถใช้เป็นเครื่องบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอัตลักษณ์เดียวกันอาศัยอยู่ร่วมกันในบริบทพื้นที่ภูมิรัฐศาสตร์ร่วมกัน มีการเชื่อมโยงกันทั้งด้านประวัติศาสตร์ ด้านความเชื่อ ด้านภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้านที่มีการหยิบยืม ผสมผสานแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกันตามยุคสมัยสะท้อนถึงอัตลักษณ์วัฒนธรรมดนตรีร่วมกัน (พิพัฒน์พงศ์ มาศิริ, 2559)

การค้นหาอัตลักษณ์วัฒนธรรมร่วมรากเครื่องเป่าเขาสัตว์ที่เรียกว่า “สะโน” ของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงจึงมีความสำคัญที่จะช่วยแสดงให้เห็นจุดร่วมด้านประวัติศาสตร์สุนทรียภาพทางเสียงที่เป็นวัฒนธรรมดนตรีของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง ทั้งในมิติที่เกี่ยวข้องกับมานุษยวิทยาดนตรีและสุนทรียศาสตร์ดนตรี ที่สามารถนำมาสร้างเป็นจุดเด่นเชิงคุณค่าทางวัฒนธรรมและพัฒนานวัตกรรมระบบโน้ตเพลงที่สามารถใช้สื่อสารเพื่อบรรเลงร่วมกันในรูปแบบของการแสดงสะโน ซึ่งสามารถยกระดับจากองค์ความรู้การแสดงที่บ่งบอกอัตลักษณ์และสถานะภาพทางวัฒนธรรมที่จะช่วยกระตุ้นจิตสำนึกและจิตวิญญาณทางวัฒนธรรมทั้งระดับบุคคลและระดับสังคมได้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2532)

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ สะโน : อัตลักษณ์ดนตรีชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่การสร้างสรรค์นวัตกรรมการแสดงพื้นบ้าน ในเขตพื้นที่อีสานใต้ของประเทศไทย เขตพื้นที่ลาวตอนใต้ และเขตพื้นที่เหนือประเทศกัมพูชา ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการยกระดับองค์ความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ดนตรีที่เกี่ยวข้องกับสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง และยังเป็นการยกระดับทุนทางวัฒนธรรมให้สามารถตอบโจทย์ความต้องการของคนในยุคปัจจุบันที่กำลังโยยหารากเหง้าและจิตวิญญาณทางวัฒนธรรมที่สามารถปรับประยุกต์ให้มีความร่วมสมัยกับยุคปัจจุบัน รวมทั้งการต่อยอดพัฒนาองค์ความรู้ให้เกิดนวัตกรรมการแสดงพื้นบ้านให้ได้รับการยอมรับอย่างหลากหลายผ่านวิถีแห่งวัฒนธรรมดนตรีที่จะนำไปสู่การเคารพในความหลากหลายและความแตกต่างทางวัฒนธรรมรวมถึงการพัฒนาทุนทางวัฒนธรรมดนตรีชาติพันธุ์อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง
2. เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ดนตรีเกี่ยวกับสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง
3. เพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมการแสดงดนตรีเกี่ยวกับสะโน

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์

อภิญา เพื่องฟูสกุล (2546) ได้กล่าวถึง อัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์มีความหมายเป็นปัจเจกที่เชื่อมต่อและสัมพันธ์ระหว่าง คน และผลผลิตของสังคมที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” เช่น ผลงานด้านศิลปดนตรี การแสดง จารีต ประเพณี ความเชื่อท้องถิ่น ศาสนา รวมถึงประวัติศาสตร์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับระบบนิเวศน์ ภูมินิเวศน์ และภูมิรัฐศาสตร์ องค์ความรู้ดังกล่าวมีความสำคัญต่อการนำมาศึกษาอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับสะโนที่จะแสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ที่สื่อให้เห็นความรู้สึกร่วมกันและการรับรู้ที่บุคคลมีต่อตนเองและสังคมวัฒนธรรมที่ตัวเองเป็นสมาชิกว่า ฉะนั้นคือใครมีรากเหง้าเผ่าพันธุ์ร่วมกับใครในสังคมมนุษย์โลก ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัฒนธรรมของสังคมที่รากทางวัฒนธรรมร่วมกัน

2. แนวคิดเครื่องดนตรี สะโน

อัครพล ชูชาติ (2543) ได้กล่าวถึง สะโน เป็นเครื่องดนตรีประเภทเป่าลิ้นเดี่ยว ทำจากเขาคาว ขวง กลางของเขาคาวเจาะรูเสียบลิ้นโลหะขนาดเล็กบาง ๆ อย่างลิ้นแคน ในอดีตใช้ผิวไผ่ทำเป็นลิ้น เมื่อเป่าใช้มือบังคับเสียง นำมาเป่าร่วมกับจังหวะกลองก่อให้เกิดลีลาทำนองที่มีความไพเราะสนุกสนาน ชาวเขมมีความเชื่อว่าสะโนเชื่อมโยงกับสังข์ของศาสนาพราหมณ์ ทั้งยังมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเสียงสะโน ว่าสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ปัจจุบันแม้จะมีแนวโน้มของความเปลี่ยนแปลง

เชิดศักดิ์ ฉายถวิล (2554) ได้กล่าวถึง สะโน เป็นเครื่องดนตรีและเครื่องเป่าศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์เยอในพื้นที่อีสานใต้และยังมีสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ เขมร และลาว มีความเป็นมาอย่างและมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตทั้งด้านความบันเทิงในงานบุญแข่งเรือของชาวลาวและชาวเยอ และพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะพิธีจับช้างป่าของชาวกูยและชาวเขมร สะโนของกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีเอกลักษณ์ที่สำคัญ คือ บรรเลงโดยใช้วิธีการดุดมเข้าอย่างเดียวยังไม่มีระบบโน้ตเพลงและสเกลเสียงดนตรีที่ได้มาตรฐานตามหลักดนตรีสากล

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับ “สะโน” สรุปได้ว่า “สะโน” มีบทบาทหน้าที่สำคัญทางสังคม คือ ด้านความบันเทิงในพิธีกรรมและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม ที่ปรากฏให้เห็นการนำมาใช้ในของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ กลุ่มชาติพันธุ์ลาว กลุ่มชาติพันธุ์เขมรและกลุ่มชาติพันธุ์กูยหรือส่วยในพื้นที่อีสานใต้ และในเขตพื้นที่ประเทศลุ่มน้ำโขงคือประเทศลาว และประเทศกัมพูชา ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นจะเป็นฐานองค์ความรู้สำคัญเกี่ยวกับการศึกษาประวัติเกี่ยวกับสะโนเพื่อขยายผลการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับอัตลักษณ์วัฒนธรรมร่วมรากของเครื่องดนตรีสะโนในกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง

2. แนวคิดนวัตกรรมการดนตรีชาติพันธุ์

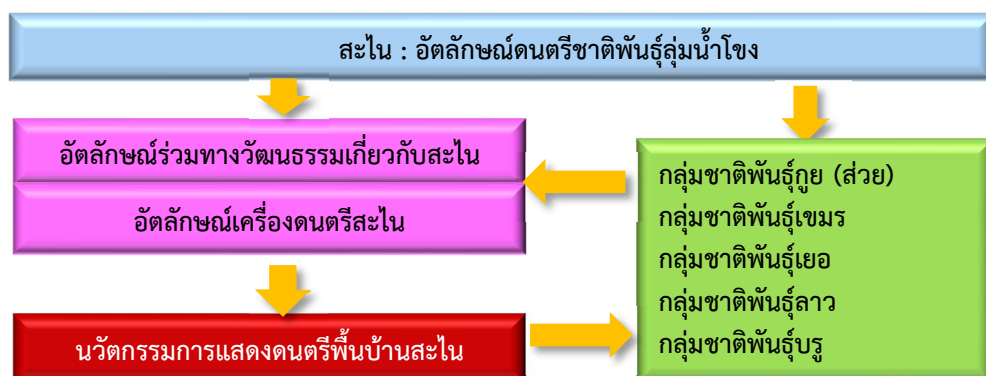
ศักดิ์ชัย หิรัญรักษ์ (2535) ที่ได้กล่าวถึง อัตลักษณ์ดนตรีประเภทเครื่องลมในตระกูลลมปะทะแผ่นลิ้น หมายถึง เสียงที่เกิดจากลมปะทะกับแผ่นลิ้นหรือแถบลิ้นเป็นลักษณะของลมอิสระ เกิดการเปลี่ยนแปลงจากแรงลมเป็นการสั่นสะเทือนของอากาศ (ลม) แล้วจึงเกิดเป็นเสียง ที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพเสียงเชิงสุนทรียภาพและเสียงเชิงพิธีกรรมตามหลักมานุษยวิทยาการดนตรี

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2532) ได้กล่าวถึง อัตลักษณ์ร่วมของวัฒนธรรมดนตรีไทยและประเทศในกลุ่มลุ่มน้ำโขงหรือบรรพชนคนอุษาคเนย์ ว่ามีรากเหง้าเก่าแก่ร่วมกัน นับตั้งแต่มีการคิดสร้างสรรค์ผลงาน “วัฒนธรรมดนตรีไมไฟ” ทั้งที่เป็นตัวเครื่องดนตรีและจุดกำเนิดเสียงที่เรียกว่า “ลิ้น” ถือว่าเป็นแม่แบบเครื่องดนตรีในตระกูลไมไฟในดินแดนสุวรรณภูมิ “วัฒนธรรมฆ้องและลิ้นแคน” จึงเป็นสัญลักษณ์ร่วมกัน หรือเครือญาติกลุ่มชาติพันธุ์เฉพาะภูมิภาคอุษาคเนย์

อัญชลี กีบบินส์ (2561) ได้นำเสนออัตลักษณ์ดนตรีที่ไม่เพียงแต่สร้างสุนทรียะให้กับผู้ฟัง แต่ยังมีการถ่ายทอดจิตวิญญาณผ่านเครื่องดนตรีนั้น ๆ นักดนตรีจำเป็นต้องเข้าใจและเรียนรู้จิตวิญญาณ เครื่องดนตรีจะช่วยหล่อหลอมจิตใจของผู้คนและเป็นตัวแทนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้น ๆ

จากการศึกษานวัตกรรมการดนตรีชาติพันธุ์จึงเป็นการนำเอาเอกลักษณ์ทางดนตรี วัฒนธรรม และเครื่องดนตรีพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์มาสร้างสรรค์ในรูปแบบใหม่ ๆ ให้มีความหลากหลายที่สามารถสะท้อนรากเหง้าทางวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ที่พร้อมปรับตัวให้อยู่ร่วมกับสังคมสมัยใหม่แบบไม่ทิ้งรากเก่าได้อย่างเหมาะสม ผ่านองค์ประกอบทางดนตรี เช่น ทฤษฎีดนตรี บทเพลง เครื่องดนตรี ท่วงทำนอง ประวัติศาสตร์ดนตรี จารีตประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับดนตรี บทบาทหน้าที่ของดนตรีกับสังคมและวัฒนธรรม มีเป็นหลักในการสร้างสรรค์นวัตกรรมการดนตรีเกี่ยวกับสะโน เช่น การสร้างสรรค์นวัตกรรมการบรรเลงดั้งเดิม การสร้างนวัตกรรมการบรรเลงรูปแบบใหม่ ๆ เป็นต้น

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและเรียบเรียงด้วยวิธีการพรรณนา วิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เน้นการวิจัยภาคสนาม (Field Research) ผสมผสานกับการวิจัยและพัฒนา (Research and Development)

1. พื้นที่การวิจัย

โดยเลือกพื้นที่วิจัยที่มีวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการใช้สะโนเป็นเครื่องดนตรีได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์เขมร กลุ่มชาติพันธุ์ญ้อหรือส่วย กลุ่มชาติพันธุ์ลาว และกลุ่มชาติพันธุ์เยอในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์ กลุ่มชาติพันธุ์กูร กลุ่มชาติพันธุ์ส่วย ประเทศลาว กลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ-เขมร ประเทศกัมพูชา

2. ผู้ให้ข้อมูล

โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากกลุ่มผู้รู้ (Key Informants) ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องสะโน 5 คน ผู้เชี่ยวชาญเรื่องการประดิษฐ์สะโน 5 คน และผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบรรเลงสะโน 5 คน นักวิชาการดนตรี 2 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 การศึกษาโดยใช้แบบสำรวจ โดยการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลจริงจากพื้นที่การวิจัย เกี่ยวกับประวัติและบริบทชุมชน ผสมผสานการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant Observation) ที่สอดคล้องกับหลักการทำงานตามแนวทางทฤษฎีมานุษยวิทยาดนตรี เพื่อให้เข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา (Area) ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ โดยรวมเกี่ยวกับประวัติเกี่ยวกับสะโน

3.2. การสัมภาษณ์โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) คือการสนทนาแบบตัวต่อตัวที่เจาะลึกเป็นพิเศษ และใช้คำถามปลายเปิด (Open-ended questions) เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลเล่าความคิดเห็น ประสบการณ์ ความรู้สึก แรงจูงใจ หรือเหตุผลเบื้องหลังอย่างละเอียดและลึกซึ้ง เพื่อทำความเข้าใจประเด็นที่สนใจอย่างถ่องแท้ ซึ่งต่างจากการถาม-ตอบแบบใช่/ไม่ใช่ ช่วยให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Data) ที่มีมิติและซับซ้อน โดยเน้นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและถามเจาะลึก “ทำไม” และ “อย่างไร” จะทำให้ได้ข้อมูลอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมที่สมบูรณ์

3.2. การพัฒนาองค์ความรู้สู่ผลงานสร้างสรรค์เกี่ยวกับนวัตกรรมการแสดงดนตรีพื้นบ้านสะโน เป็นการต่อยอดองค์ความรู้ที่ได้จากงานภาคสนามเกี่ยวกับอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์โครงสร้างของเครื่องดนตรี ศีตลักษณ์ ที่สามารถนำมาพัฒนานวัตกรรมดนตรีในรูปแบบของบทเพลงหรือโน้ตเพลงที่สามารถนำมาบรรเลงร่วมกัน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ระยะที่หนึ่ง การเก็บรวบรวมองค์ความรู้จากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาองค์ความรู้ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ร่วมและวัฒนธรรมร่วมรากของกลุ่มชาติพันธุ์ ทวนทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องสัมพันธ์กับเครื่องเป่าสะโนทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ระยะที่สอง การเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เกี่ยวข้องและความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเครื่องเป่าสะโน

ระยะที่สาม การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามตามหลักทฤษฎีมานุษยวิทยาดนตรี โดยใช้กระบวนการสังเกต การสัมภาษณ์ การพัฒนานวัตกรรมการแสดงดนตรีพื้นบ้าน

ระยะที่สี่ การพัฒนาขยายผลองค์ความรู้สู่การสร้างนวัตกรรมดนตรีพื้นบ้าน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาจากข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่สำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์เชิงลึก ทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กันและวิเคราะห์เชื่อมโยงของหมวดหมู่กำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ โดยนำเสนอกรอบแนวคิดที่มีความสัมพันธ์กันเพื่ออธิบายอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กัน และอัตลักษณ์ทางดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ ส่วนข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะทำการสรุปขยายต่อความคิดที่

ได้จากการสนทนาทั้งแบบที่เป็นทางการและแบบที่ไม่เป็นทางการ และนำมาเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง เพื่อต่อยอดข้อมูลจากพื้นที่สู่การสังเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับบทเพลง ท่วงทำนอง เทคนิคการบรรเลง เพื่อการนำมาสร้างสรรค์นวัตกรรมการแสดงดนตรีพื้นบ้านเกี่ยวกับสะโน

ผลการวิจัย

1. ผลการวิจัยอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง

สะโน ถือเป็นอารยธรรมเครื่องเป่าเขาสัตว์โบราณที่พบหลักฐานปรากฏให้เห็นในภาพสลักบนผนังของปราสาทขอม สะโน มีชื่อเรียกแตกต่างกันตามสำเนียงและภาษาถิ่นของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ สะเนง สะโนง ตะโล และ ซึง เตรีว (Sùng Trâu) สะโนเป็นวัฒนธรรมเครื่องเป่าที่นิยมทำจากเขาสัตว์โดยเฉพาะเขาควายเป็นขางที่มีการนำมาใช้กับพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับการจับช้างป่าของกลุ่มชนพื้นเมืองในแถบลุ่มน้ำมูลตอนกลางและชนพื้นเมืองในพื้นที่ประเทศลาวตอนใต้ และพื้นที่กัมพูชาตอนเหนือ (ดังภาพที่ 2) โดยอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงเกี่ยวกับสะโน คือ ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้เขาควายเป็นสื่อสัญญาณติดต่อกับเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเผ่าและยังมีการนำมาสร้างสรรค์ในด้านความบันเทิงทางสังคมที่กล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมดนตรีที่ถือเป็นเสียงแห่งเผ่าพันธุ์ที่อยู่เหนือคำวณดนตรีทั่วไป สุนทรียภาพทางดนตรีที่เกิดจากเสียงสะโนจึงเป็นอีกมิติทางเสียงที่มีความสัมพันธ์กับวิถีวัฒนธรรมอันเป็นจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์รากเหง้าเผ่าพันธุ์ และเป็นจุดสำคัญของอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมเครื่องดนตรีสะโน

กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่อีสานใต้ประเทศไทย พื้นที่ประเทศลาวตอนใต้ และประเทศกัมพูชาตอนเหนือในอดีตถือว่ามีความสัมพันธ์กันในฐานะหัวเมืองที่อยู่ในพื้นที่การปกครองของสยามเรียกว่า หัวเมืองเขมรป่าดงและมณฑลลาวกาวต่อมาเรียก “มณฑลอีสาน” จึงมีความสัมพันธ์ด้านการเมืองการปกครองบางอย่างที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมการส่งเครื่องบรรณาการหรือส่วยสาอากรที่เป็นช้างป่าและช้างเผือกให้กับสยาม การใช้สะโนเป็นเครื่องเป่าศักดิ์ในพิธีกรรมจับช้างป่าของกลุ่มชาติพันธุ์กวยหรือส่วย กลุ่มชาติพันธุ์เขมร ในพื้นที่อีสานใต้ พื้นที่ลาวตอนใต้ และพื้นที่กัมพูชา จึงมีบทความสำคัญต่อวิถีชีวิตที่มีอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง สะโน จึงมีอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงที่สำคัญคือ การนับถือเสียงเขาควายเป็นเสียงศักดิ์สิทธิ์ กลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงจึงนิยมทำสะโนจากเขาควายเป็นขางมาทำสะโนเพื่อแสดงถึงฐานันดรทางสังคมหรือตำแหน่งของผู้ครอบครอง

วัฒนธรรมการบรรเลงสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์คนเลี้ยงช้างในพิธีกรรมคล้องช้างได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์กวยหรือส่วย และกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในอดีตมักจะไม่นิยมนำมาใช้เป่าหรือบรรเลงเพื่อความบันเทิง เพราะถือว่าเสียงสะโนเป็นเสียงศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้สื่อสารกับพลังเหนือธรรมชาติที่เรียกว่า “ผีปะกำ” แต่ในวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์บรู กลุ่มชาติพันธุ์ลาว และกลุ่มชาติพันธุ์เยอ เสียงสะโนเป็นเสียงศักดิ์สิทธิ์ที่ให้ความบันเทิงที่ใช้สื่อสารกับ ผีบรรพชน ดวงวิญญาณของวีรชนผู้กล้าประจำเผ่า แม่ย่านางเรือช่วง (เรือแข่ง) นาค (ไม่ใช่พญานาค) หรือผีประจำลุ่มน้ำ ปัจจุบันสะโนถูกนำมาใช้บรรเลงเป็นเสียงดนตรีที่มีความแสดงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงได้อย่างโดดเด่น

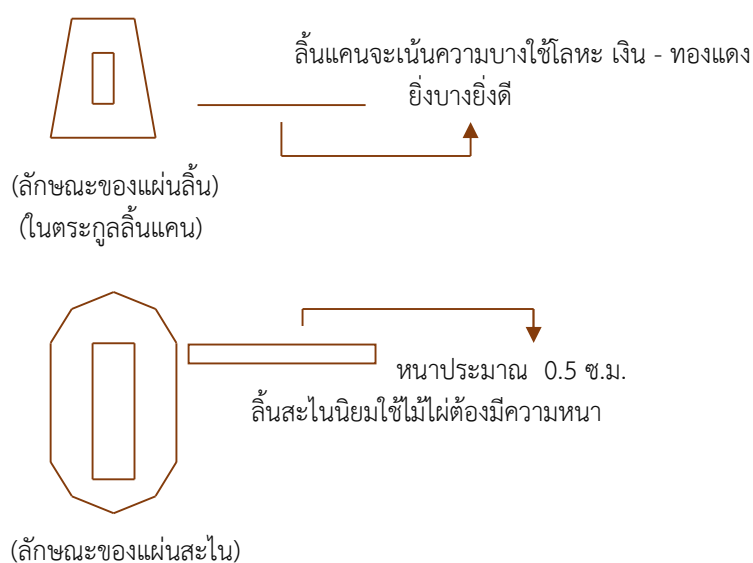
ผลการศึกษาจากภาคสนามยังพบว่า วัฒนธรรมการเป่าสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์เยอลุ่มน้ำมูลในพื้นที่อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ นิยมในวิธีการดูกลมเข้าเพื่อสร้างเสียงสะโนและท่วงทำนอง ส่วนกลุ่มวัฒนธรรมชาวกูย ลาวลุ่ม กลุ่มชาติพันธุ์บรู กลุ่มชาติพันธุ์กะตู่ กลุ่มชาติพันธุ์ตะไย ในพื้นที่แขวงสะวันเขต และกลุ่มวัฒนธรรมเขมรประเทศกัมพูชา นิยมวิธีการเป่าลมออกเพื่อสร้างเสียงและท่วงทำนอง บางวัฒนธรรมถือว่าเสียงสะโนเป็นเสียงศักดิ์สิทธิ์ห้ามเป่าเล่นในฤดูกาลต้องห้าม แต่บางวัฒนธรรมถือว่าเสียงสะโนเป็นเสียงแห่งความสุข ความบันเทิงที่นิยมนำมาบรรเลงประกอบเข้ากับเครื่องดนตรีอื่น ๆ ได้แก่ กลอง ฉิ่ง ฉาบ และแคน นิยมบรรเลงในงานบวงสรวงบรรพชนในแต่ละพื้นที่ เช่น บวงสรวงพระยาภะตะศิลา บวงสรวงปูดงภูมิดิน ในพื้นที่อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ และงานแห่ขี้ตะบอง พิธีบวงสรวงพ่อกะตวดวีรชนเผ่าบรู แขวงสะวันเขต ยังนิยมเป่าหรือดูดขบวนแห่งกองบุญหรือกองกันหลอนในงานบุญเดือนสี่ (บุญผะเหวด) งานบุญเดือนหกแห่กลองตุ้ม (บุญบั้งไฟ)

ภาพที่ 2 ลักษณะเครื่องเป่าสะไนที่พบในพื้นที่ประเทศลุ่มน้ำโขง
ที่มา: เชิดศักดิ์ ฉายถวิล (2567ก)

2. ผลการวิจัยอัตลักษณ์ดนตรีเกี่ยวกับสะไนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง

ผลการศึกษาลักษณะโครงสร้างลิ้นแค้นกับลิ้นสะไน ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ลักษณะโครงสร้างลิ้นแค้นกับลิ้นสะไน
ที่มา: เชิดศักดิ์ ฉายถวิล (2567ข)

จากภาพที่ 3 “สะโน” เป็นเครื่องดนตรีประเภทเป่าลั่นเดียว ที่มีโครงสร้างที่ไม่ซับซ้อนแต่เต็มไปด้วยภูมิปัญญาไทย วัสดุหลักคือ เขาควาย ที่ถูกนำมาเจาะรูและดัดลั่นที่ทำจากไม้ไผ่คล้ายลิ้นแคน เมื่อเป่าแล้วจะมีเสียงที่ก้องกังวาน ชัดเจน และทรงพลัง และเหตุผลที่ต้องใช้ เขาควาย ก็เพราะว่าโพรงภายในเขาควายมีความลึกพอเหมาะ ทำให้สามารถอู้เสียงได้ดีกว่าเขาสัตว์ชนิดอื่น ๆ เสียงของสะโนจึงมีความกังวานไกล และสามารถสื่อสารหรือส่งสัญญาณได้อย่างชัดเจน สะโนมีอัตลักษณ์ดนตรีที่เกี่ยวข้องกับเทคนิคการบรรเลงที่สามารถบรรเลงได้ทั้งแบบเป่าและดูดสลับกัน และเทคนิคการบรรเลงแบบใช้วิธีการดูดลมเข้าอย่างเดียวยังเดียว ดังการบรรเลงสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 การบรรเลงสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในพื้นที่อีสานใต้ ลาวใต้ และประเทศกัมพูชา
ที่มา: เชิดศักดิ์ ฉายถวิล (2567ค)

จากภาพที่ 4 จะเห็นว่าลักษณะการบรรเลงสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในพื้นที่อีสานใต้ ลาวใต้ และประเทศกัมพูชา ถือได้ว่า สะโน เป็นเครื่องดนตรีประเภท “เครื่องลม” (Aerophones) โดยทั่วไปแล้ว หมายถึง เครื่องดนตรีที่ใช้ลมเป่าออกจากร่างกายหรือดูดลมเข้าเพื่อให้เกิดเสียง หรืออีกความหมายหนึ่งคือเครื่องดนตรีที่เสียงเกิดจากหลักการที่ว่า “อากาศ” (ลม) ถูกเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดการสั่นสะเทือนเกิดจากสภาพปกติธรรมดา ในทางมานุษยวิทยาการดนตรีนั้น จะศึกษาเสียงอันเกิดจากความตั้งใจของมนุษย์หรือความต้องการของเสียงเป็นที่ตั้ง แม้ว่าเสียงนั้นจะไม่มีทำนองแต่เป็นเสียงที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นหรือตั้งใจเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม หรือตอบสนองต่ออารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ในแต่ละเผ่าพันธุ์ และเป็นเสียงที่เข้าใจโดยสัญชาตญาณ

ลึนสะโน ที่พบในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม ทุกพื้นที่จะนิยมทำลึนสะโนจากไม้ไผ่ ซึ่งถือว่าเป็นจากธรรมชาติทั้งวัสดุที่ทำลึน และวัสดุที่ทำตัวหรือลำโพงสะโน ลึนสะโนถือว่ามีผลอย่างยิ่งต่อวิธีการบรรเลงสะโนของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ผลจากการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามสามารถวิเคราะห์จัดหมวดหมู่รูปแบบการใช้เขาสัตว์มาทำเป็นเครื่องเป่าโดยพิจารณาจากวิธีการประดิษฐ์ผ่านโครงสร้างของจุดกำเนิดเสียงที่เป็นลึนได้สองแบบคือ เป่าจากปลายเขา และเป่าจากกลางเขาหรือจุดทำลึนบริเวณกลางเขาหรือจุดระหว่างปลายเขาหรือโคนเขา และยังสามารถวิเคราะห์เทคนิคการทำให้เกิดเสียงได้สามวิธีคือ การเป่าลมออกผ่านลึนสะโนอย่างเดียว การเป่าลมออกและดูดลมเข้าผ่านลึนสะโน และการดูดลมเข้าอย่างเดียว ซึ่งเทคนิควิธีการทั้งสามวิธีข้างต้นมีผลจากวิธีการประดิษฐ์สะโนให้สามารถรองรับเทคนิคการบรรเลงผ่าน “ลมออก” ที่เรียกว่า “การเป่า” และ ผ่าน “ลมเข้า” ที่เรียกว่า “การดูด” สะโน จัดเป็นเครื่องดนตรีประเภท Free Aerophones ในตระกูลเครื่องลมปะทะแผ่นลึน (Interruptive Free Aerophones) หมายถึง เสียงที่เกิดจากลมปะทะกับแผ่นลึนหรือแถบลึน เกิดการเปลี่ยนแปลงจากแรงลมเป็นการสั่นสะเทือนของอากาศ (ลม) แล้วจึงเกิดเป็นเสียง ที่ส่งผลต่อคุณภาพเสียงเชิงสุนทรียภาพและเสียงเชิงพิธีกรรมตามหลักมานุษยวิทยาการดนตรี

3. ผลการวิจัยการสร้างสรรค่นวัตกรรมการแสดงดนตรีชาติพันธุ์เกี่ยวกับสะโน

งานวิจัยครั้งนี้ยังได้พัฒนานวัตกรรมเครื่องดนตรีพื้นบ้านสะโนโดยการปรับระดับเสียงสะโนให้มีระบบโน้ตที่ชัดเจนจากอดีตที่มีการรับรู้ว่าจะโน้ตเสียงสามารถระดับคือ “เสียงสูง เสียงกลาง และเสียงต่ำ” แล้วนำเสียงทั้งสามระดับ (สูง กลาง ต่ำ) มาสร้างสรรค์เป็นท่วงทำนองตามจินตนาการของผู้บรรเลง งานวิจัยครั้งนี้จึงได้สร้างนวัตกรรมระดับเสียงของสะโนที่มีรากวัฒนธรรมทางเสียงแบบดั้งเดิมให้มีเสียงที่ตรงกับมาตรฐานดนตรีสากลดังรายละเอียดต่อไปนี้

“เสียงสูง” คือเสียงที่บรรเลงโดยการดูดหรือเป่าลมเข้าผ่านลึนสะโนแบบเปิดปลายเขาและปากลำโพงเพื่อให้ลมผ่านเข้าผ่านออกได้อย่างอิสระ พัฒนาให้เป็นเสียงที่มีความถี่และระดับเสียงที่ตรงกับโน้ตดนตรีสากลเป็นเสียง มี (E)

“เสียงกลาง” คือเสียงที่บรรเลงโดยการดูดหรือเป่าลมเข้าผ่านลึนสะโนแบบปิดปลายเขา แต่เปิดปากลำโพงเพื่อให้ลมผ่านเข้าผ่านออกได้อย่างอิสระ ควบคุมระดับเสียงจากการใช้นิ้วหัวแม่มือปิดปลายเขา พัฒนาให้เป็นเสียงที่มีความถี่และระดับเสียงที่ตรงกับโน้ตดนตรีสากลเป็นเสียง เร (D)

“เสียงต่ำ” คือเสียงที่บรรเลงโดยการดูดหรือเป่าลมเข้าผ่านลึนสะโนแบบเปิดปลายเขา แต่ปิดปากลำโพงด้วยฝ่ามือข้างที่ถนัด หนึ่งส่วนสามของปากลำโพง เพื่อปิดทางลมเข้าหรือออกบริเวณที่ใช้มือปิดปากลำโพง พัฒนาให้เป็นเสียงที่มีความถี่และระดับเสียงที่ตรงกับโน้ตดนตรีสากลเป็นเสียง โด (C) (ยังไม่สมบูรณ์)

การนำสะโนมาพัฒนาเป็นนวัตกรรมเครื่องดนตรีโดยการพัฒนาตัวเครื่องดนตรีให้สามารถปรับระดับเสียงและการสร้างสรรค์เมโลดี้ทางดนตรี เพื่อให้เป็นบทเพลงที่สามารถเรียนรู้ถ่ายทอดฝึกปฏิบัติได้ผ่านตัวโน้ตแบบโน้ตไทยและโน้ตสากล ซึ่งผลการวิจัยสามารถสร้างนวัตกรรมเครื่องดนตรีสะโนให้สามารถบรรเลงเทียบเสียงได้ตามบันไดเสียงที่เหมาะสมจำนวนสามบันไดเสียง คือ บันไดเสียงเอไมเนอร์ บันไดเสียงจีไมเนอร์ และดีไมเนอร์ และสามารถกำหนดตัวโน้ตดนตรีจากฐานเสียงเดิมที่สามารถบรรเลงได้จากจุดกำเนิดเสียงของสะโนที่ต้องควบคุมมาตรฐานในเรื่องของวัสดุที่นำมาใช้ทำตัวสะโน ซึ่งสามารถดัดแปลงจากเขาสัตว์ที่นิยมทำจากเขาควาย เป็นวัสดุที่ทำจากไม้ งาช้าง เรซิน หรือดินเผาก็ได้ แต่คุณภาพเสียงและความทนทานจะแตกต่างกัน

ในการวิจัยครั้งนี้ได้เลือกใช้วัสดุชนิดเดิมจากอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมสะโน คือ เขาควาย เพื่อนำมาพัฒนา นวัตกรรมเครื่องดนตรีให้มีระดับเสียงที่บรรเลงออกมาตรงกับบันไดเสียงดนตรีสากล ซึ่งรากวัฒนธรรมเดิมของเสียงสะโนมีอัตลักษณ์การกำเนิดเสียงที่เหมือนกันคือต้องเป่าออกสลับกับการดูดลมเข้า เพื่อให้เกิดเสียงที่มีระดับเสียงแตกต่างกันและใช้เทคนิคการปิดกันปากลำโพงเพื่อปรับระดับและทิศทางลมเข้าออกให้เกิดมิติทางเสียงที่สามารถปรับระดับ บันไดเสียงจากเดิมที่ไม่สามารถจัดเป็นตัวโน้ตทางดนตรีได้ให้ระดับเสียงของสะโนมีระดับเสียงใกล้เคียงกับกับ เสียงดนตรีสากลในระดับโน้ตดนตรี โด (C) เร (D) มี (E) มากที่สุด และสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมการแสดงดนตรีกลุ่มชาติพันธุ์สะโนที่มีจำนวน 200 ตัว

ภาพที่ 5 การพัฒนาโครงสร้างสะโนและการสร้างสรรค์นวัตกรรมการแสดงดนตรีชาติพันธุ์สะโน
ที่มา: เชิดศักดิ์ ฉายถวิล (2567ง)

เจ้่งสะโน จังหวะช้า

---	---	---	---ม	---ม	---รม	---ม	---รม
-ร-ร	-ม-ม	---	---	---	---	---	---ม
-ม-ด	-ม-ม	-ร-ด	-ม-ม	-ร-ร	-ม-ร	---	-ร-ร
---	---	---	---	---	---	-ร-ร	-ร-ร
---ม	-ร-ร	---	---	-ม-ด	-ม-ม	-ร-ร	-ม-ม
---ม	---ม	-ม-ม	---ม	---	-ม-ม	-ร-ร	-ม-ม
---ด	-ม-ม	-ร-ร	---	---	---	---	---
---	---ม	-ม-ด	-ม-ม	-ร-ด	-ม-ม	-ร-ร	-ม-ร
---ม	-ร-ร	-ม-ม	ร-ร	---	-ร-ร	-ด-ม	-ม-ร
---	---	---	---	---	---	-ร-ร	-ร-ร
---ด	-ม-ม	-ม-ม	-ร-ร	---	-ม-ม	-ร-ร	---
---ม	---ม	-ม-ม	---ม	---	-ม-ม	-ร-ร	-ม-ม
---ด	-ม-ม	-ร-ร	---	---	---	---	---
---	-ม-ม	-ร-ร	-ม-ม	---	-ร-ร	-ร-ม	-ร-ร

เจ้่งสะโน

วัฒนธรรมร่วมราก กลุ่มชาติพันธุ์ทุ่งกุลารักร่วมกันกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง

จังหวะช้า

ศร. เชิดศักดิ์ ฉายถวิล

ภาพที่ 6 การพัฒนานวัตกรรมดนตรีจากท่วงทำนองและเสียงเป่าดั้งเดิมให้เป็นโน้ตดนตรี
ที่มา: เชิดศักดิ์ ฉายถวิล (2567จ)

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

สะโนเป็นเครื่องเป่าคัตตีลิสท์และเป็นเครื่องดนตรีที่อัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงที่ในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลโขงที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อีสานใต้ประเทศไทย ประเทศลาวตอนใต้ และประเทศกัมพูชา ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์กูย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง สะโน : อัตลักษณ์ดนตรีชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่การสร้างสรรคณ์วัดกรรมการแสดงพื้นบ้าน สำเร็จ ลุล่วงได้เพราะได้รับความร่วมมือจากบุคคลและองค์กรต่าง ๆ ที่ให้ความร่วมมือในการประสานงานและถ่ายทอดองค์ ความรู้เกี่ยวกับสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ทุกกลาในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลางจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ บรมครูด้านการคล้องช้าง ปราชญ์ชาวเยออาเฮอร์ราศีไศล วงโปงลางผกาลำดวน สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ หอการค้าจังหวัดศรีสะเกษ และศูนย์คศึกษาจังหวัดสุรินทร์ ขอขอบคุณภาคีเครือข่ายระหว่างประเทศ ได้แก่ แผนก พัวพันระหว่างประเทศแขวงจำปาสัก วิทยาลัยครูปากเซ วิทยาลัยครูสาละวัน ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว วิทยาลัยครูเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา ขอขอบคุณกระทรวงวัฒนธรรมผู้สร้างสรรคณ์ผลงานด้าน ศิลปะและวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าคุณที่ได้สืบทอดต่อมาถึงปัจจุบัน ขอขอบคุณความเมตตาและไมตรีที่มีตรสหาย ครูบาอาจารย์ ปราชญ์ชาวบ้าน และเหล่าศิลปินทุกท่านได้ถ่ายทอดความรู้จนผลงานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงด้วยความ สมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

- เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2554). *สะโน้ง เครื่องดนตรีชาวเยอ. ศรีสะเกษการพิมพ์.*
- เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2567ก). *ลักษณะเครื่องเป่าสะโนที่พบในพื้นที่ประเทศลุ่มน้ำโขง [ภาพถ่าย].* การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2567ข). *ลักษณะโครงสร้างลิ้นแคนกับลิ้นสะโน [ไดอะแกรม].* การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2567ค). *การบรรเลงสะโนของกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในพื้นที่อีสานใต้ ลาวใต้ และประเทศกัมพูชา [ภาพถ่าย].* การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2567ง). *การพัฒนาโครงสร้างสะโนและการสร้างสรรคณ์วัดกรรมการแสดงดนตรีชาติพันธุ์สะโน [ภาพถ่าย].* การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. (2567จ). *การพัฒนานวัตกรรมดนตรีจากท่วงทำนองและเสียงเป่าดั้งเดิมให้เป็นโน้ตดนตรี [ภาพถ่าย].* การจัดเก็บส่วนบุคคล.
- ณรงค์ชัย ปิฎกรัษต์. (2557). *สารานุกรมเพลงไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล.*
- นิยพรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. (2550). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. เอ็กสเปอร์เน็ท.*
- ปราโมทย์ ด่านประดิษฐ์. (2549). ข้อควรคำนึงและขอบข่ายของการศึกษาดนตรี. *วารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล*, 1(ปีการศึกษา 2549), 59 - 68. <https://doi.org/10.14456/acj.2006.7>.
- พิพัฒน์พงศ์ มาศิริ. (2559). แนวคิดในการศึกษาอัตลักษณ์ทางดนตรี. *MFU Connexion : Journal of Humanities and Social Sciences*, 5(1), 146 - 165.
- ศักดิ์ชัย หิรัญรักษ์. (2535). *โครงสร้างทางกายภาพของเครื่องลมไทย และ การจัดแบ่งหมวดหมู่ [วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์].* มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2562). *ประวัติศาสตร์ร่วมรากอุษาคเนย์ : สานเสวนาเพื่อความเข้าใจระหว่าง วัฒนธรรมและสันติวัฒนธรรม. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.*
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2532). *ร้องรำทำเพลง : ดนตรีและนาฏศิลป์ชาวสยาม. มติชน.*
- สุรพล เนสุสินธุ์. (2555). *แคนของกลุ่มชาติพันธุ์ไตในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง : แหล่งกำเนิด การแพร่กระจาย และ แนว ทางการพัฒนา [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์].* มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อภิญา เพื่องฟูสกุล. (2546). *อัตลักษณ์ : การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.*
- อัครพล ชูชิต. (2543). *การศึกษาเครื่องดนตรีในของเมืองคง จังหวัดศรีสะเกษ [วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].* Chulalongkorn University Intellectual Repository. <https://digiverse.chula.ac.th/Info/item/dc:50839>.
- อัญชลี กีบบินส์. (2561). คัมภีร์พิน ดนตรีแห่งลพปราชญ์และจิตวิญญาณ. *วารสารช่วงพญา*, 13, 68 - 98.

กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุขของ
ผู้สูงอายุในเขตจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร”
The Process of Creating Innovation of Dancing Art Therapy
for Improving Quality of Life in Terms of Happiness of Elders
in Surin via Teaching Local Dancing Art Ruam An Ray

อัคราพร สุขทอง^{1*} ภาณุพงษ์ จำปา²

Autcharaporn Sukthong^{1*} Panupong Jampa²

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์¹

อาจารย์ ดร. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์²

Assistant Professor Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Surindra Rajabhat University^{1*}

Lecturer Dr., Faculty of Education, Surindra Rajabhat University²

* Corresponding author E-mail: autcharaporn2510@gmail.com

วันที่รับบทความ: 30 กันยายน 2568; วันแก้ไขบทความ: 27 พฤศจิกายน 2568; วันที่ตอบรับบทความ: 24 ธันวาคม 2568

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษากระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุขของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร” และ (2) เพื่อศึกษาความเห็นของผู้สูงอายุต่อการใช้นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุข ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงกึ่งทดลอง การวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 20 คน แบ่งเป็น (1) กลุ่มผู้นำชุมชน ปราชญ์ท้องถิ่น ศิลปินพื้นบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรม และครูผู้สอนนาฏศิลป์ จำนวน 10 คน และ (2) กลุ่มผู้ปฏิบัติ จำนวน 10 คน โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม จากนั้นวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาเพื่อนำไปออกแบบนวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัด ส่วนการวิจัยเชิงกึ่งทดลอง ดำเนินการกับผู้สูงอายุจำนวน 45 คน อายุ 60 ปีขึ้นไป คัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจงตามความสมัครใจและความพร้อมด้านร่างกายและจิตใจ เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ (1) แบบสอบถามความคิดเห็นต่อกระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรม (2) แบบสอบถามความคิดเห็นต่อผลการใช้นวัตกรรม และ (3) แบบประเมินดัชนีชี้วัดความสุขคนไทยฉบับ 15 ข้อ โดยเก็บข้อมูลก่อนและหลังเข้าร่วมกิจกรรม ผลวิจัยพบว่า กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การศึกษาภูมิหลังและองค์ประกอบการแสดง (2) การจัดการเรียนการสอนรายวิชา “การแสดงท้องถิ่นสุรินทร์” (3) การพัฒนาคู่มือการสอนนาฏศิลป์ (e-book) (4) การตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ (5) การออกแบบนวัตกรรมการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองผ่านสื่อดิจิทัลตามกระบวนการ ADDIE (6) การจัดทำคู่มือ e-book ฉบับสมบูรณ์ และ (7) การจัดทำวีดิทัศน์เผยแพร่ ผลการวิเคราะห์คะแนนความสุขพบว่า ภายหลังเข้าร่วมกิจกรรม ผู้สูงอายุมีคะแนนความสุขสูงกว่าก่อนเข้าร่วมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 นอกจากนี้ ผู้สูงอายุมีความคิดเห็นต่อนวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดอยู่ในระดับ “มากที่สุด” โดยประเด็นที่ได้รับการประเมินในระดับสูง ได้แก่ ความเหมาะสมของรูปแบบกิจกรรม ความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น และการส่งเสริมสัมพันธ์ภาพทางสังคม สะท้อนให้เห็นว่า นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดชุด “เรียมอันเร” มีศักยภาพและความเหมาะสมในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้านความสุขของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

คำสำคัญ: นาฏศิลป์บำบัด, คุณภาพชีวิต, ความสุข, ผู้สูงอายุ, เรียมอันเร

Abstract

This research aimed to (1) examine the process of creating the dancing art therapy innovation for enhancing the well-being-related quality of life of the elderly in Surin Province through the teaching of the local folk dance Ruam An Ray, and (2) investigate the elderly's opinions toward the use of this dancing art therapy innovation in promoting well-being-related quality of life. A mixed-methods design was employed, integrating qualitative research and a quasi-experimental approach. In the qualitative phase, data were collected from 20 key informants, consisting of 10 community leaders, local sages, folk artists, cultural experts, and dance teachers, and 10 practitioners, using in-depth interviews and focus group discussions. The qualitative data were analyzed using content analysis to inform the design of the dancing art therapy innovation. In the quasi-experimental phase, 45 elderly participants aged 60 years and above were purposively recruited based on voluntary participation and physical and psychological readiness. Research instruments included (1) a questionnaire on perceptions of the innovation development process, (2) a questionnaire on perceived outcomes of the innovation use, and (3) the 15-item Thai Happiness Index (THI-15). Data were collected before and after program participation. The findings indicated that the process of creating the dancing art therapy innovation consisted of seven stages : (1) documenting the background and performance components, (2) synthesizing instructional content through the Surin Local Performance course, (3) developing an instructional e-book manual, (4) expert validation, (5) designing digital learning media based on the ADDIE model, (6) producing the finalized e-book manual, and (7) producing a dissemination video. The results further indicated that post-program well-being scores were significantly higher than pre-program scores ($p < .01$). In addition, the elderly reported the highest level of positive opinions toward the dancing art therapy innovation, particularly regarding the appropriateness of the activity format, pride in local cultural heritage, and the enhancement of social relationships. These findings suggest that the Ruam An Ray dancing art therapy innovation has strong potential and suitability for sustainably promoting the well-being-related quality of life of the elderly in Surin Province.

Keywords: Dance Therapy, Quality of Life, Well-being, Elderly, Ruam An Ray

บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา นานาประเทศทั่วโลกได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเทคโนโลยี โดยเฉพาะความก้าวหน้าด้านการแพทย์และสาธารณสุขที่ส่งผลให้ประชากรมีอายุขัยยืนยาวขึ้นและอัตราการเสียชีวิตลดลงอย่างต่อเนื่อง ปรากฏการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การเพิ่มจำนวนประชากรผู้สูงอายุในสังคมอย่างมีนัยสำคัญ ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ “สังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์” ในปี พ.ศ. 2568 และมีแนวโน้มจะเข้าสู่ “สังคมผู้สูงอายุระดับสุดยอด” ภายในปี พ.ศ. 2573 ซึ่งสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่สำคัญและท้าทายต่อการพัฒนาประเทศในระยะยาว

สถานการณ์ทำให้การพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุกลายเป็นภารกิจสำคัญของประเทศ ไม่เพียงเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุเท่านั้น หากยังเป็นการเตรียมความพร้อมเชิงระบบเพื่อรองรับการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมสูงวัยอย่างยั่งยืน การส่งเสริมศักยภาพของผู้สูงอายุควรดำเนินควบคู่ไปกับนโยบายเชิงสร้างสรรค์ การจัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับบริบทท้องถิ่น และการพัฒนาเครื่องมือทางวัฒนธรรม ที่เอื้อต่อสุขภาวะของผู้สูงอายุในทุกมิติ การบริหารจัดการประชากรผู้สูงอายุอย่างรอบด้านจึงเป็นความท้าทายเชิงยุทธศาสตร์ที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน เพื่อพัฒนาผู้สูงอายุให้เป็น “ทรัพยากรที่มีคุณภาพ” และมีคุณค่าแก่สังคม

ประเทศไทยเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ (Complete Aged Society) ซึ่งหมายถึงการมีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมดหรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 14 ในขณะที่สัดส่วนประชากรวัยเด็กและวัยแรงงานลดลงอย่างต่อเนื่อง หากแนวโน้มดังกล่าวยังคงดำเนินต่อไป ประเทศไทยจะเข้าสู่ “สังคมสูงวัยระดับสุดยอด” เมื่อมีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 28 ของประชากรทั้งหมด การเพิ่มขึ้นของประชากรสูงวัยเป็นผลมาจากอัตราการเกิดที่ลดลงจากความสำเร็จของนโยบายด้านประชากรและการวางแผนครอบครัว ประกอบกับความก้าวหน้าทางการแพทย์ สาธารณสุข และเทคโนโลยี ส่งผลให้ประชากรมีอายุยืนยาวขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร และส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมของประเทศ ทำให้ต้องมีการจัดระบบการดูแลผู้สูงอายุในระยะยาวอย่างมีคุณภาพ

จากผลการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2567) (ภาพที่ 1) พบว่าจำนวนและสัดส่วนของผู้สูงอายุในประเทศไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2537 มีผู้สูงอายุมีสัดส่วนร้อยละ 6.8 และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 19.6 ในปี 2564 ขณะที่ในปี 2567 สัดส่วนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 20.0 ของประชากรทั้งประเทศ โดยเป็นผู้สูงอายุเพศชายร้อยละ 42.1 และเพศหญิงร้อยละ 57.9 เมื่อพิจารณาการแบ่งกลุ่มตามช่วงวัย พบว่า กลุ่มผู้สูงอายุวัยต้น (60 - 69 ปี) มีจำนวนมากที่สุด เท่ากับ 8,321,036 คน คิดเป็นร้อยละ 59.3 รองลงมาคือวัยกลาง (70 - 79 ปี) มีจำนวน 4,180,852 คน คิดเป็นร้อยละ 29.8 และวัยปลาย (80 ปีขึ้นไป) มีจำนวน 1,525,523 คน คิดเป็นร้อยละ 10.9 ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของความต้องการด้านสุขภาพและการดูแลในแต่ละช่วงวัย

ภาพที่ 1 จำนวนและร้อยละของผู้สูงอายุในประเทศไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2537 - 2567

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2567)

จังหวัดสุรินทร์จัดเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่กำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างรวดเร็ว โดยสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 13.50 ในปี 2556 เป็นร้อยละ 19.03 ในปี พ.ศ. 2566 และในปี 2567 มีผู้สูงอายุจำนวน 238,398 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 17.53 ของประชากรทั้งหมด สอดคล้องกับแนวโน้มระดับประเทศ (สำนักงานสถิติจังหวัดสุรินทร์, 2566; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2567) แม้ว่าจังหวัดสุรินทร์จะมีโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณสุขที่ครอบคลุมทั้งภาครัฐและเอกชน แต่ปัญหาสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะภาวะซึมเศร้า ยังคงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างน่ากังวล โดยในปี พ.ศ. 2566 พบผู้ป่วยโรคซึมเศร้าจำนวน 30,297 คน หรือร้อยละ 4.9 และมีอัตราการฆ่าตัวตายสำเร็จ 7.14 ต่อประชากร 100,000 คน (สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดสุรินทร์, 2566)

ภาวะซึมเศร้าในผู้สูงอายุส่งผลกระทบต่อทั้งด้านอารมณ์และร่างกาย โดยสัมพันธ์กับโรคเรื้อรังต่าง ๆ เช่น เบาหวาน ความดันโลหิตสูง มะเร็ง และโรคสมองเสื่อม ดังนั้นการส่งเสริมสุขภาพจิตควบคู่กับการดูแลสุขภาพกายจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง กิจกรรมการออกกำลังกายและเคลื่อนไหวร่างกาย เช่น กายบริหาร โยคะ และซิ้ง มีบทบาทในการเสริมสร้างความแข็งแรง ความสมดุล และความยืดหยุ่นของร่างกาย ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับการเคลื่อนไหวร่างกาย

ในนาฏศิลป์พื้นเมือง (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2547) ขณะเดียวกัน นาฏศิลป์บำบัดยังช่วยเสริมสร้างความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเอง ลดความเครียด และอาการซึมเศร้า รวมถึงช่วยคลายการเกร็งของกล้ามเนื้อ (วิสาขา แซ่ฮ่วย, 2560)

นาฏศิลป์พื้นเมือง ชุด “เรือมอันเร” หรือ “ลูดอันเร” เป็นการละเล่นอย่างหนึ่งของชาวไทยเชื้อสายเขมรที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ (ภาพที่ 2) ในอดีตนิยมเล่นกันในเดือนห้าหรือแฉะ เป็นการเล่น ในวันว่าง คือ วันหยุดสงกรานต์ เพื่อความสนุกสนานในวันหยุดพักผ่อนประจำปีชายหนุ่มในหมู่บ้าน หรือ หมู่บ้านใกล้เคียง เมื่อได้ยินเสียงกระทบสากจะมาร่วมสนุก และเข้าร่วมเรือม โดยจะคอยมองดูสาวที่ตนหมายปองเวลาเรือม ก็จะเข้าไปร่วมเรือมด้วย และถ้าต้องการใกล้ชิดสาวที่ตนหมายปองก็จะพาเรือมเข้าไปในสากที่กระทบกัน ลักษณะการร่ายรำสนุกสนานครื้นเครงของชาวบ้าน โดยเฉพาะหนุ่มสาวจะมีท่ากระโดดเดินเข้ากับจังหวะของสากที่กระทบกัน เกิดเสียงดังสนุกสนาน สากดำข้าวที่นำมากระทบกันทำให้เกิดเป็นจังหวะนั้น ใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้พยุง หรือไม้ประดู่ (แต่ในการเล่นเรือมอันเรของบ้านลุมศักดิ์ในครั้งนี้ได้ประยุกต์ใช้เป็นไม้ไผ่ เนื่องจากในปัจจุบัน ชาวบ้านไม่ได้ดำข้าวเพื่อรับประทานแต่ใช้โรยสีข้าวแทน) จึงเรียกว่า “ลูดอันเร” หรือ “เรือมอันเร” (อัคราพร สุขทอง, 2555)

ภาพที่ 2 การแสดงพื้นเมืองเรือมอันเรของหญิงสาวชาวบ้านคุ้มวัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2508
ที่มา: ศิริพร สุเมธรัตน์ (2553)

ลักษณะการร่ายรำที่สอดคล้องกับจังหวะดนตรีพื้นบ้านและการเคลื่อนไหวตามธรรมชาติ ทำให้นาฏศิลป์ชุดนี้มีความสำคัญในการนำมาประยุกต์ใช้เป็นนวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดที่ส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุในมิติร่างกาย จิตใจ และสังคม นาฏศิลป์พื้นเมืองจึงไม่เพียงสะท้อนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม แต่ยังสามารถนำมาประยุกต์เป็นนวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัด ที่ส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุในมิติร่างกาย จิตใจ และสังคม ผ่านการเคลื่อนไหวร่างกายควบคู่กับดนตรีและจังหวะพื้นบ้าน ซึ่งช่วยลดความเครียด กระตุ้นสมาธิ ส่งเสริมความภาคภูมิใจ และเพิ่มปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (ระวีวรรณ วรรณวิไชย, 2554)

จากความเป็นมาและความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้น จึงมีความสนใจในการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดชุด “เรือมอันเร” เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุในเขตจังหวัดสุรินทร์ โดยมุ่งเน้นการส่งเสริมศักยภาพของผู้สูงอายุในมิติร่างกาย จิตใจ และสังคม ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์และธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งนี้ นาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรือมอันเร” นับเป็นภูมิปัญญาศิลปะการแสดงที่ทรงคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทชุมชน ด้วยเจตนารมณ์ในการมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของชุมชนควบคู่กับการสืบสานศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงได้ดำเนินการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมองค์ความรู้และข้อมูลภูมิปัญญานาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรือมอันเร” จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน เพื่อนำมาพัฒนาและยกระดับรูปแบบการแสดงให้เหมาะสมกับศักยภาพและความต้องการของผู้สูงอายุในสังคมไทยที่กำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์ กระบวนการดังกล่าวไม่เพียงมุ่งหวังให้ผู้สูงอายุสามารถปรับตัวและดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขในมิติร่างกาย จิตใจ

และสังคมเท่านั้น หากยังมุ่งเสริมสร้างจิตสำนึกรักท้องถิ่นแก่เยาวชนและคนในชุมชน อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ สืบสาน และเผยแพร่มรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดสุรินทร์ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมการนาฏศิลป์บำบัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร”
2. เพื่อศึกษาผลของการใช้นวัตกรรมการนาฏศิลป์บำบัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร”

การทบทวนวรรณกรรม

กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมการนาฏศิลป์ เป็นการวิเคราะห์ท่ารำเดิมมุ่งเน้นไปที่การระบอบองค์ประกอบสำคัญ เช่น ท่าทางของมือ แขน ขา ศีรษะ ร่างกาย และการเคลื่อนไหวที่สัมพันธ์กับดนตรีและคำร้อง การออกแบบท่ารำใหม่คำนึงถึงความสามารถทางร่างกายของผู้สูงอายุ เช่น ความแข็งแรง ความสมดุล และความยืดหยุ่นของกล้ามเนื้อ เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถปฏิบัติได้อย่างปลอดภัยและเกิดประโยชน์ต่อร่างกายและจิตใจ (ระวีวรรณ วรรณวิไชย, 2554) หลังจากออกแบบท่ารำใหม่แล้ว ต้องมีการทดลองสอนและปรับปรุงตามความเหมาะสมของกลุ่มเป้าหมาย โดยคำนึงถึงความเพลิดเพลินและความสนใจของผู้สูงอายุเป็นสำคัญ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม รวมถึงสามารถอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน (สุพล วิรุฬห์รักษ์, 2547, ระวีวรรณ วรรณวิไชย, 2554)

นาฏศิลป์บำบัด เป็นหลักการเคลื่อนไหวร่างกายอย่างเป็นอิสระผ่านความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์และพื้นที่ เป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างการรับรู้ตนเองและการแสดงออกทางความรู้สึกที่เหนือกว่าคำพูด กิจกรรมนี้ไม่เพียงแต่ช่วยพัฒนาภาพลักษณ์และทัศนคติเชิงบวกต่อตนเอง แต่ยังมีศักยภาพในการบำบัดรักษาสุขภาพจิต ลดอาการทางกาย เช่น ความเมื่อยล้าเรื้อรัง และช่วยผ่อนคลายสภาวะทางจิตใจที่ตึงเครียดให้ดีขึ้น (พินธร ปรัชญานุสรณ์, 2548 อ้างถึงใน ระวีวรรณ วรรณวิไชย, 2554)

นาฏศิลป์พื้นเมืองสุรินทร์ เป็นศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สะท้อนวิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชน ถ่ายทอดผ่านท่ารำ ท่วงทำนอง เพลง คำร้อง ภาษา และการแต่งกาย โดยการฟ้อนรำพื้นเมืองมีบทบาทสร้างความบันเทิง ส่งเสริมความสามัคคี และสื่อสารความรู้สึกหรือข่าวสารภายในชุมชน นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนา เช่น การฟ้อนรำในประเพณีเรียมตรุษเพื่อทำบุญและรักษาผู้ป่วยตามความเชื่อของชุมชน รวมทั้งมีบทบาทด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยนักดนตรีและผู้ฟ้อนรำได้รับเชิญแสดงในงานต่าง ๆ ทำให้กลายเป็นอาชีพเสริม การฟ้อนรำของชาวไทยเขมรในอำเภอเมืองสุรินทร์เกิดจากการประดิษฐ์ขึ้นในท้องถิ่น มีรากฐานจากความเชื่อเรื่องผี ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และการเลียนแบบธรรมชาติ (อัคราพร สุขทอง, 2555) นอกจากนี้

แนวคิดความผาสุกทางใจของผู้สูงอายุ ความผาสุกทางใจ (Psychological well-being) หมายถึง คุณลักษณะเชิงบวกทางจิตใจที่สะท้อนการเจริญเติบโตและการพัฒนาการของบุคคล ทำให้มองโลกในแง่ดี มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีอารมณ์มั่นคง และสามารถรับมือกับอุปสรรคและวางแผนพัฒนาตนเองได้ ส่งผลให้เกิดความพึงพอใจในชีวิต แบ่งความผาสุกทางใจออกเป็น 6 มิติหลัก ได้แก่ การยอมรับตนเอง รับรู้คุณค่าของตนเอง ทั้งด้านดีและไม่ดี ความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น มีความสัมพันธ์เป็นมิตร ใส่ใจและให้ความรักแก่ผู้อื่น ความเป็นตัวของตัวเอง สามารถตัดสินใจและควบคุมการกระทำของตนเองได้อย่างอิสระความสามารถในการควบคุมสิ่งแวดล้อม จัดการและปรับตัวกับสภาพแวดล้อมได้เหมาะสมการมีจุดมุ่งหมายในชีวิต มีเป้าหมายและทิศทางชีวิตที่ชัดเจน ความมองอกงามส่วนบุคคลตระหนักถึงการพัฒนาและเรียนรู้จากประสบการณ์ใหม่อย่างต่อเนื่อง นักวิชาการบางคนยังเปรียบเทียบ ความผาสุกทางใจ (Psychological well-being) กับ ความผาสุกเชิงอัตวิสัย (Subjective well-being) ว่าใกล้เคียงกัน แต่ความผาสุกทางใจเน้นพัฒนาการและความท้าทายในชีวิตมากกว่า ขณะที่ความผาสุกเชิงอัตวิสัยมุ่งเน้นการรับรู้ความสุขและความพึงพอใจในชีวิต (ธัญชนก สิริระ, 2564; Bradburn, 1969; Lawton, 1983)

แนวทางการส่งเสริมคุณภาพชีวิตสำหรับผู้สูงอายุด้วยนาฏศิลป์พื้นเมือง ผู้สูงอายุมีลักษณะทางสรีรวิทยาความรู้ และประสบการณ์เฉพาะตน การส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้วยนาฏศิลป์พื้นเมืองจึงควรยึดหลัก Andragogy โดยให้

ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ทุกขั้นตอน นำประสบการณ์ตนเองมาใช้เป็นฐาน และเปิดโอกาสให้วิพากษ์วิเคราะห์กิจกรรมเพื่อนำไปปรับปรุง (Knowles, 1980; Merriam and Bierema, 2013) แนวทางการจัดกิจกรรมสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภทหลัก ได้แก่ การอนุรักษ์ : จัดการเรียนรู้ตามรูปแบบดั้งเดิมของนาฏศิลป์พื้นเมืองที่ยังคงปรากฏในชุมชน เพื่อศึกษาพัฒนาการทางสังคมและสร้างภาคภูมิใจแก่ผู้สูงอายุ การฟื้นฟู : นำศิลปะการแสดงที่ใกล้สูญหายกลับมาปฏิบัติใหม่ โดยร่วมมือกับชุมชน หน่วยงาน และปราชญ์ท้องถิ่น เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุทั้งเป็นผู้ถ่ายทอดและผู้เรียนการประยุกต์ ปรับทำซ้ำและรูปแบบการแสดงให้เหมาะสมกับสภาพร่างกายและความต้องการของผู้สูงอายุ โดยคงรากฐานเดิมของนาฏศิลป์พื้นเมือง และสร้างนวัตกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมการสร้างใหม่ พัฒนารูปแบบนาฏศิลป์พื้นเมืองที่มีส่วนประกอบใหม่มากขึ้น โดยคำนึงถึงความต้องการของชุมชนและประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ เพื่อให้สามารถถ่ายทอดสืบทอดได้อย่างยั่งยืน

ในบทความนี้เป็นเรื่อง กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุในเขตจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร” การศึกษานี้มุ่งเน้นสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมดังกล่าว และนำมาปรับใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ โดยมีกรอบแนวคิดการวิจัยดังนี้

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research) โดยผสมผสานการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงกึ่งทดลอง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้อย่างรอบด้าน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การวิจัยเชิงเอกสาร ได้ศึกษา รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลจากหนังสือ เอกสารทางวิชาการ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและทฤษฎีทางนาฏศิลป์บำบัดเพื่อเป็นฐานข้อมูลเบื้องต้นในการกำหนดกรอบแนวคิดของงานวิจัย

2. การวิจัยเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 20 คน ประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลเชิงคุณภาพเก็บข้อมูลจากผู้นำชุมชน ปราชญ์ท้องถิ่น ศิลปินพื้นบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรม ครูผู้สอนนาฏศิลป์ในสถานศึกษาจำนวน 10 คน และกลุ่มผู้ปฏิบัติ จำนวน 10 คน ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา เพื่อนำไปออกแบบนวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุขของผู้สูงอายุ

3. การวิจัยเชิงกึ่งทดลอง (Quasi-experimental Research) ได้ออกแบบกระบวนการทดลอง โดยใช้กลุ่มตัวอย่างผู้สูงอายุที่ผ่านการคัดเลือกเฉพาะ (Purposive Sampling) เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ และการฝึกซ้อมนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรื่อมอันเร” โดยเน้นการประเมินผลก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรม (Pre-test และ Post-test) เพื่อตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพชีวิตด้านความสุขของผู้สูงอายุ

4. กลุ่มเป้าหมายการวิจัย กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ประกอบด้วย ผู้สูงอายุในเขตจังหวัดสุรินทร์ ที่มีความสนใจและมีศักยภาพในการเข้าร่วมกิจกรรม ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องในชุมชน เช่น ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นและผู้นำทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นฐานข้อมูลเชิงประจักษ์สำหรับการพัฒนานวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัด

5. การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์เชิงประเด็น (Thematic Analysis) และการสังเคราะห์เชิงบรรยาย (Narrative Synthesis) เพื่ออธิบายกระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดและการสะท้อนคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ข้อมูลเชิงปริมาณ วิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) เช่น ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และสถิติเชิงอนุมาน (Inferential Statistics) เพื่อทดสอบความแตกต่างของคุณภาพชีวิตก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรม

ผลการวิจัย

1. ผลการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาจากผู้เชี่ยวชาญและผู้ปฏิบัติสะท้อนว่า การพัฒนานวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดสำหรับผู้สูงอายุควรคำนึงถึงความเหมาะสมของการเคลื่อนไหวตามศักยภาพทางร่างกาย การเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางสังคมของผู้สูงอายุเป็นสำคัญ จากการสังเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวจึงสามารถกำหนดกระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดชุด “เรื่อมอันเร” ออกเป็น 7 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การศึกษาภูมิหลังและองค์ประกอบการแสดง (2) การจัดการเรียนการสอนรายวิชา “การแสดงท้องถิ่นสุรินทร์” (3) การพัฒนาคู่มือการสอน (e-book) (4) การตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ (5) การออกแบบนวัตกรรมการสอนผ่านสื่อดิจิทัลตามกระบวนการ ADDIE โดยกำหนดกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้สูงอายุ เยาวชน นักเรียน นักศึกษา และครูผู้สอน (6) การจัดทำคู่มือ e-book ฉบับสมบูรณ์ ประกอบด้วยรายละเอียดสำคัญ ได้แก่ ประวัติความเป็นมา ลีลาท่ารำ การแต่งกาย ทำนองเพลงดนตรี เนื้อร้อง ผู้แสดง อุปกรณ์ และโอกาสที่ใช้ในการแสดง และ (7) การจัดทำวีดิทัศน์เผยแพร่ จากการดำเนินงานตามขั้นตอนดังกล่าว ทำให้วัฒนธรรมนาฏศิลป์บำบัด “เรื่อมอันเร” ถูกจัดเก็บข้อมูลอย่างมีระบบสามารถเชื่อมโยงทั้งมิติภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะการแสดง และแนวทางบำบัดเพื่อสุขภาวะผู้สูงอายุอย่างครบถ้วน

2. การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุขของผู้สูงอายุผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรื่อมอันเร” ใช้โดยใช้แผนการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุขสำหรับผู้สูงอายุ ซึ่งออกแบบการดำเนินกิจกรรมเป็นระยะเวลา 5 สัปดาห์ รวม 10 ครั้ง ครั้งละ 2 ชั่วโมง ประกอบด้วย (1) แนะนำโครงการและเตรียมความพร้อม (2) พัฒนาความยืดหยุ่น (3) พัฒนาการทรงตัว (4) การประสานงานร่างกาย (5) ฝึกความจำท่ารำ (6) ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคม (7) เพิ่มความแข็งแรงของกล้ามเนื้อ (8) ผ่อนคลายอารมณ์ (9) ซ้อมการแสดง (10) การแสดงและสรุปผลการถ่ายทอดและสาธิต ใช้ชุดการสอนนาฏศิลป์พื้นเมือง “เรื่อมอันเร” ถ่ายทอดแก่ผู้สูงอายุ การทดลองใช้สื่อ ได้แก่ คู่มือการสอน

(e-book) และวิถีทัศน์สาธิต การจัดแสดง ในชุมชนและงานบุญประเพณี เช่น บุญบั้งไฟ บุญเข้าพรรษา และงานประจำปีของท้องถิ่นการขยายผล สู่ชุมชนอื่น ๆ เช่น งานสัปดาห์ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองตำบลจารพัต และงานประเพณีขึ้นเขาสวาย จากนั้นดำเนินการประเมินผลโดยใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ เปรียบเทียบก่อนเข้าร่วมและหลังเข้าร่วมกิจกรรม ครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ (1) แบบสอบถามความคิดเห็นต่อกระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรม (2) แบบสอบถามความคิดเห็นต่อผลการใช้นวัตกรรม และ (3) แบบประเมินดัชนีความสุขคนไทย 15 ข้อ ผลการประเมินพบว่า

1) ด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรม พบว่า ผู้สูงอายุให้คะแนนด้านความสำคัญของนวัตกรรมสูงสุด โดยค่าเฉลี่ยอยู่ที่ 4.72 อยู่ในระดับ “มากที่สุด” ด้านการใช้ศิลปะพื้นบ้านเป็นนวัตกรรมสุขภาวะ ได้ค่าเฉลี่ย 4.68 และด้านประสิทธิภาพในการพัฒนาความผาสุก ค่าเฉลี่ย 4.70 ทั้งหมดอยู่ในระดับ “มากที่สุด” แสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุเห็นความสำคัญและความเหมาะสมของการนำศิลปะการแสดงพื้นบ้านมาใช้ส่งเสริมสุขภาวะ

2) ด้านความคิดเห็นต่อผลการใช้นวัตกรรม จากการสำรวจความคิดเห็น พบว่า ผู้สูงอายุมีมุมมองเชิงบวก ค่าเฉลี่ยรวมทั้ง 7 ข้อเท่ากับ 4.58 อยู่ในระดับ “มากที่สุด” ด้านที่ได้รับคะแนนสูงสุดคือสัมพันธ์ภาพทางสังคม (ค่าเฉลี่ย 4.64) สะท้อนว่ากิจกรรมร่วมนำมาซึ่งความสุขแก่ผู้สูงอายุแลเปลี่ยน พุดคุย ลดความโดดเดี่ยว และสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนด้านความสุขในการดำเนินชีวิตและทำงาน ได้ค่าเฉลี่ย 4.51 ซึ่งยังอยู่ในระดับ “มาก” เนื่องจากผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่มีภาระด้านการงานโดยตรง ด้านอื่น ๆ ได้แก่ สุขภาพกาย ใจ ความพึงพอใจ การคลายเครียด และการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน อยู่ในระดับ “มาก” ถึง “มากที่สุด” แสดงให้เห็นถึงผลเชิงบวกทั้งทางกาย จิตใจ และอารมณ์

3) ด้านดัชนีความสุขคนไทยฉบับ 15 ข้อ จากการสำรวจความคิดเห็น พบว่า ระดับความสุขตามดัชนีชี้วัดความสุขคนไทย (THI-15) ของผู้สูงอายุจำนวน 45 คน พบว่า 31 คน (ร้อยละ 68.89) มีระดับความสุข “มากกว่าคนทั่วไป” คะแนน 33 - 45 คะแนน รองลงมาคือ 11 คน (ร้อยละ 24.44) มีความสุข “เท่ากับคนทั่วไป” และมีเพียง 3 คน (ร้อยละ 6.67) ที่มีความสุข “น้อยกว่าคนทั่วไป” (≤ 26 คะแนน) ค่าเฉลี่ยรวมอยู่ที่ 36.9 คะแนน อยู่ในเกณฑ์สูง มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน แสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีระดับความสุขใกล้เคียงกัน และผลการทดสอบ t-test แบบจับคู่ยืนยันว่าคะแนนระดับความสุขหลังเข้าร่วมกิจกรรมสูงกว่าก่อนเข้าร่วมอย่างมีนัยสำคัญ

3. การนำนวัตกรรมไปใช้ในการยกระดับคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุโดยการจัดแสดงนาฏศิลป์บำบัดชุด “เรื่อมอันเร” เพื่อเป็นการอนุรักษ์สืบสาน เผยแพร่วิถีวัฒนธรรมการแสดงให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชน อันนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ เพื่อสร้างการรับรู้ให้กับชุมชนเยาวชนคนรุ่นใหม่ ได้ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาผ่านศิลปะการแสดง โดยมีการจัดแสดงในเวทีสาธารณะ เช่น งานบุญประเพณีทอดกฐิน ณ วัดบ้านดงมัน ตำบลคอโค อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ประจำปี 2568 งานมหาสงกรานต์ข่วงสุรินทร์ ประจำปี 2568 งานประจำปีสัปดาห์ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองตำบลจารพัต อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ประจำปี 2568 งานประเพณีขึ้นเขาสวาย ประจำปี 2568 (ตารางที่ 1) เกิดผลกระทบดังนี้

1) ผลกระทบด้านสังคมวัฒนธรรม : ก่อให้เกิดความสามัคคีในชุมชน การสร้างกลุ่มภาคีเครือข่ายผู้สูงอายุ 3 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนผู้สูงอายุบ้านจารพัต ตำบลจารพัต อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ โรงเรียนผู้สูงอายุบ้านสวาย ตำบลสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ โรงเรียนผู้สูงอายุตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

2) ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ : มีผู้จ้างไปแสดงในงานแสดงวันสงกรานต์ งานประเพณีลอยกระทงชุมชน มีรายได้จากการแสดง

3) ผลกระทบด้านการศึกษา : นักศึกษาต้องมีความรู้ทักษะเทคนิคการสร้างนวัตกรรมการแสดง เกิดการขยายผลไปสู่เครือข่ายโรงเรียน เยาวชน ผู้สูงอายุ ด้านนวัตกรรม : ได้วิถีทัศน์ เพลง เนื้อร้อง ชุดการสอน นาฏศิลป์พื้นเมือง “เรื่อมอันเร” ซึ่งเป็นการสร้างสรรค์ผลงานเชิงพื้นที่บนฐานทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีอัตลักษณ์เฉพาะพื้นที่ เพื่อส่งต่อให้กับเยาวชนคนรุ่นใหม่และสังคมชุมชนสืบต่อไป

การนำนวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุขของผู้สูงอายุ ในเขตจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร” โดยแสดงตัวอย่างการเข้าร่วมกิจกรรมในเวทีสาธารณะชุมชน จำนวน 4 งาน (ตารางที่ 1) ดังนี้

ตารางที่ 1 การใช้นาฏศิลป์บำบัดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความสุขผู้สูงอายุจังหวัดสุรินทร์

ชื่องาน	ภาพกิจกรรมในเวทีสาธารณะชุมชน
1. งานบุญประเพณีทอดกฐิน ณ วัดบ้านดงมัน ตำบลคอโค อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ประจำปี 2568	
2. งานมหาสงกรานต์ช้างสุรินทร์ ประจำปี 2568	
3. งานประจำปีสักการะศาลเจ้าพ่อหลักเมืองตำบลจารพัต อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ประจำปี 2568	
4. งานประเพณีขึ้นเขาสวาย ประจำปี 2568	

ผลกระทบด้านนวัตกรรมและมูลค่าทางสังคม : จากการวิเคราะห์ผลการดำเนินงานในปีงบประมาณ 2567 ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ผลกระทบด้านนวัตกรรมและมูลค่าทางสังคม : จากการวิเคราะห์ผลการดำเนินงานในปีงบประมาณ 2567

ผลกระทบจากการวิจัย (Out Come)	ผู้เข้าชม	ผู้ได้รับผลกระทบ	รายได้/ค่าจ้าง
1. นำนวัตกรรมไปใช้จัดการเรียนการสอน	- ประชาชน	- นักศึกษานาฏศิลป์	20,000 บาท
2. นำนวัตกรรมไปใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังนี้ 1) คลิปวิดีโอ 1 ชุดการแสดง 2) เนื้อเพลงและเนื้อร้องจำนวน 2 เพลง และ 3) การสอนนาฏศิลป์พื้นเมือง “เรียมอันเร” 1 ชุด	จังหวัดสุรินทร์ = 100 คน	ผู้แสดงร่ำ 25 คน - ชุมชนมีรายได้จากการแสดง	4 งาน x 80,000 รวม 80,000 บาท

จากตารางที่ 2 โครงการวิจัยสามารถสร้างผลกระทบเชิงประจักษ์คิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ 80,000 บาท จากงบประมาณบริหารจัดการโครงการจำนวน 93,000 บาท โดยมีอัตราส่วนผลตอบแทนต่อต้นทุน BCR หรือผลตอบแทนทางสังคมจากการลงทุน SROI อยู่ที่ 0.86 เท่า ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าในทุกการลงทุน 1 บาท โครงการสามารถสร้างผลประโยชน์คืนสู่สังคมได้ทันที 0.86 บาททั้งนี้ แม้ตัวเลขผลตอบแทนทางการเงินในระยะแรกยังไม่ครอบคลุมต้นทุนทั้งหมด แต่ผลการประเมินชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า โครงการได้สร้าง "คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio - Cultural Value)" ในระดับที่มีนัยสำคัญและเป็นรูปธรรม ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างมูลค่าเพิ่มและต่อยอดนวัตกรรมเพื่อความยั่งยืนในอนาคต

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุในเขตจังหวัดสุรินทร์ ผ่านการสื่อนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด ‘เรียมอันเร’” แสดงให้เห็นว่า กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดที่พัฒนาขึ้น ซึ่งประกอบด้วย 7 ขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาภูมิหลังและองค์ประกอบการแสดง การสังเคราะห์เนื้อหาการเรียนการสอนผ่านรายวิชา “การแสดงท้องถิ่นสุรินทร์” การพัฒนาคู่มือการสื่อนาฏศิลป์ในรูปแบบหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ การตรวจสอบและประเมินคุณภาพโดยผู้เชี่ยวชาญ การออกแบบนวัตกรรมการสอนผ่านสื่อดิจิทัลตามกระบวนการ ADDIE การจัดทำคู่มือ e-book ฉบับสมบูรณ์ และการจัดทำวีดิทัศน์เพื่อการเผยแพร่ สามารถอธิบายได้ว่าเป็นกระบวนการที่มีความเป็นระบบและเอื้อต่อการพัฒนานวัตกรรมที่สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

ผลการดำเนินงานสะท้อนให้เห็นว่า การออกแบบกระบวนการดังกล่าวช่วยเชื่อมโยงองค์ความรู้ด้านศิลปะการแสดงพื้นเมืองเข้ากับแนวคิดนาฏศิลป์บำบัดได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะการนำอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ผู้สูงอายุมีความคุ้นเคยมาประยุกต์ใช้เป็นกิจกรรม ส่งผลให้ผู้สูงอายุเกิดแรงจูงใจในการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านการเรียนรู้ การฝึกปฏิบัติ และการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับผู้อื่นในชุมชน กระบวนการดังกล่าวจึงไม่เพียงทำหน้าที่เป็นแนวทางการพัฒนานวัตกรรมเชิงเทคนิคเท่านั้น หากยังมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางสังคมและการรับรู้คุณค่าทางวัฒนธรรมของผู้สูงอายุ เมื่อพิจารณาในเชิงผลลัพธ์ กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดดังกล่าวมีส่วนสนับสนุนให้กิจกรรมดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและมีทิศทางที่ชัดเจน อันนำไปสู่การส่งเสริมความผาสุกของผู้สูงอายุทั้งในมิติร่างกาย จิตใจ และสังคม ซึ่งสะท้อนศักยภาพของการนำนาฏศิลป์พื้นเมืองมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในระดับชุมชนได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

ผลการศึกษาครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า การดำเนินงานตามกระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดชุด “เรียมอันเร” สามารถส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ วิภาพร ปลั่งกลาง (2566) ที่ศึกษาการพัฒนาทักษะการเคลื่อนไหวในผู้ป่วยโรคพาร์กินสันโดยการใช้นาฏศิลป์บำบัดตามทฤษฎี LSVT BIG โดยมุ่งเน้นการออกแบบชุดกิจกรรมและการประเมินผลการใช้กิจกรรมดังกล่าว ผลการศึกษาพบว่า การประยุกต์ทำนาฏศิลป์ที่บ้านที่เน้นการทรงตัว การเคลื่อนไหวที่กว้างและชัดเจน รวมถึงการยืดเหยียดอย่างเหมาะสม ช่วยให้มีสมรรถภาพการเคลื่อนไหวของผู้เข้าร่วมดีขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในการทดสอบ Five Time Sit to Stand และ Time Up and Go Test แม้งานของ วิภาพร ปลั่งกลาง (2566) จะดำเนินการกับกลุ่มผู้ป่วยโรคพาร์กินสัน ซึ่งมีบริบทด้านสุขภาพแตกต่างจากผู้สูงอายุทั่วไปในงานวิจัยนี้ แต่ผลลัพธ์ที่สอดคล้องกันสะท้อนให้เห็นว่า การออกแบบกิจกรรมนาฏศิลป์บำบัดที่มีโครงสร้างชัดเจน เหมาะสมกับศักยภาพทางร่างกาย และเน้นการเคลื่อนไหวอย่างมีจุดมุ่งหมาย สามารถส่งผลเชิงบวกต่อสุขภาวะด้านร่างกายและการเคลื่อนไหวของผู้เข้าร่วมได้ในหลากหลายบริบท

ผลการศึกษาที่ยังสอดคล้องกับงานของ พิณธร ปรีชญานุสรณ์ (2548) ซึ่งศึกษาผลของนาฏกรรมบำบัดต่อคุณภาพการนอนหลับของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุ โดยพบว่า การเข้าร่วมกิจกรรมนาฏกรรมบำบัดอย่างต่อเนื่องช่วยให้คุณภาพการนอนหลับของกลุ่มทดลองดีขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ผลดังกล่าวสนับสนุนแนวคิดว่านาฏกรรมบำบัดสามารถส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุได้ทั้งในมิติทางกายและจิตใจ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยปัจจุบันที่พบว่าผู้สูงอายุมีระดับความผาสุกโดยรวมเพิ่มขึ้นหลังเข้าร่วมกิจกรรม จากประเด็นดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า นาฏกรรมบำบัดสามารถนำไปใช้พัฒนาสุขภาวะด้านร่างกาย การทรงตัว และการเคลื่อนไหว ของผู้สูงอายุให้ดีขึ้น การดำเนินงานตามกระบวนการสร้างสรรค์

นวัตกรรมการนาฏศิลป์บำบัดชุด “เรียมอันเร” พบว่า นวัตกรรมดังกล่าวสามารถส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้านความสุขของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้ ศิลปะการแสดงเป็นเครื่องมือในการบำบัดและส่งเสริมสุขภาพ

นอกจากนี้ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดของ Harris (2007) ที่เสนอว่านาฏยจิตบำบัด (Dance/Movement Therapy : DMT) เป็นกระบวนการที่ใช้การเคลื่อนไหวร่างกายและการเต้นรำเป็นสื่อกลางในการแสดงออกทางร่างกายอย่างมีจุดมุ่งหมาย ซึ่งช่วยให้ผู้เข้าร่วมสามารถปลดปล่อยความตึงเครียดทางกล้ามเนื้อและอารมณ์ที่สะสมจากประสบการณ์ความรุนแรงได้อย่างเหมาะสมในเชิงวัฒนธรรม นอกจากนี้ การเต้นรำยังมีบทบาทในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูความรู้สึกของความสมบูรณ์และความเป็นอยู่ที่ดี กระบวนการนาฏยจิตบำบัดดังกล่าวมีความยืดหยุ่นสูง สามารถปรับประยุกต์ใช้ได้กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลาย ซึ่งสะท้อนศักยภาพของการเคลื่อนไหวร่างกายในฐานะเครื่องมือบำบัดที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน กล่าวโดยสรุปการใช้นาฏศิลป์พื้นเมืองในรูปแบบนาฏศิลป์บำบัดช่วยเสริมสร้างสัมพันธภาพทางสังคมและความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของผู้สูงอายุ

นอกจากนี้ ผลงานวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศยังสนับสนุนบทบาทของกิจกรรมเชิงศิลปะและนาฏกรรมในการส่งเสริมความสุขทางอารมณ์และสังคมของผู้สูงอายุ โดย จริญญา วงษ์พรม (2558) พบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ สามารถส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในหลายมิติ ได้แก่ ด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม รวมถึงด้านปัญญาและการเรียนรู้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า กิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและเชื่อมโยงกับบริบทของชุมชน มีบทบาทสำคัญต่อการเสริมสร้างความสุขและคุณภาพชีวิตโดยรวม

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยในต่างประเทศที่ศึกษาความสุขและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุทั้งในชุมชนเมืองและชนบท พบว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมและกิจกรรมเชิงศิลปะ เช่น การเต้นรำและการแสดงพื้นบ้าน ช่วยส่งเสริมการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การมีส่วนร่วมในชุมชน และการรับรู้คุณค่าในตนเอง ส่งผลให้ผู้สูงอายุที่เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวมีระดับความพึงพอใจในชีวิต ความสุขทางอารมณ์ และความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนสูงกว่าผู้ที่ไม่เข้าร่วมอย่างมีนัยสำคัญ อีกทั้งกิจกรรมเชิงศิลปะที่มีลักษณะการมีส่วนร่วมยังช่วยลดความรู้สึกโดดเดี่ยว เสริมสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และส่งเสริมสุขภาวะด้านจิตใจและสังคมในระยะยาว ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า การเต้นรำและการแสดงพื้นบ้านมิได้เป็นเพียงกิจกรรมนันทนาการ หากยังเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมความสุขและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในบริบทชุมชน (Cohen et al., 2006; Noice et al., 2014) ผลการศึกษาดังกล่าวยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ประวิทย์ ฤทธิบุญ และ พิชราภรณ์ ไชยสังข์ (2566) ที่รายงานว่า การใช้ทำนนาฏศิลป์ประยุกต์ร่วมกับดนตรีสามารถส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุ โดยผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความพึงพอใจในระดับสูงและสามารถนำกิจกรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งสนับสนุนแนวคิดที่ว่านาฏกรรมบำบัดเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการส่งเสริมความสุขของผู้สูงอายุ

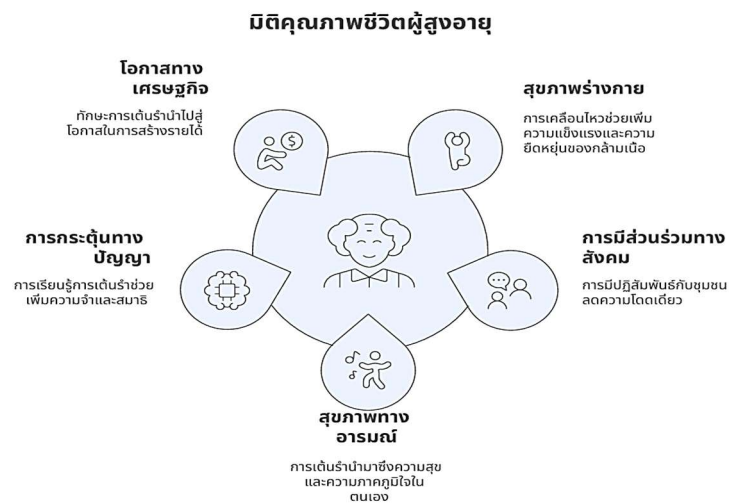
นอกจากนี้งานของ กนกวรรณ กาญจนนิกร (2560) ยังแสดงให้เห็นว่าการเข้าร่วมกิจกรรมศิลปะบำบัดช่วยเพิ่มการเห็นคุณค่าในตนเองและส่งเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุที่มีภาวะซึมเศร้าและโรคเบาหวานชนิดที่ 2 ซึ่งสนับสนุนผลการศึกษาปัจจุบันที่พบว่า นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดชุด “เรียมอันเร” ไม่เพียงช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านร่างกายและจิตใจเท่านั้น หากยังมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและความสุขของผู้สูงอายุในระดับชุมชนอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

จากผลการวิจัยนำเสนอผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ผลการวิจัย สามารถนำเสนอรูปแบบความเชื่อมโยงดังผังความคิดต่อไปนี้

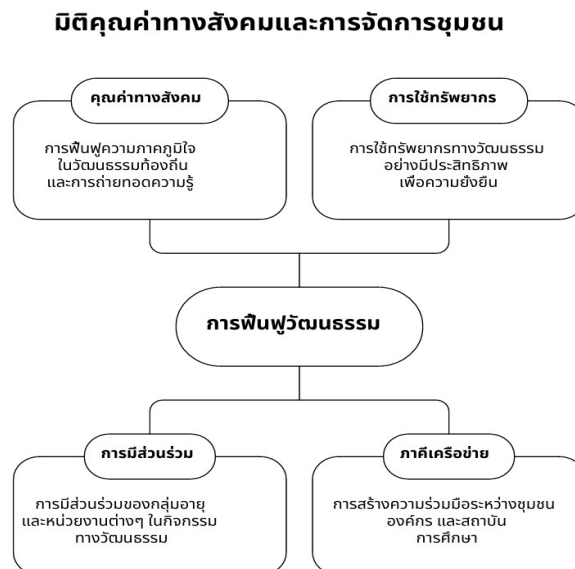
1) มิติคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ได้แก่ (1) ด้านร่างกาย การเคลื่อนไหวตามทำนองนาฏศิลป์พื้นเมืองไม่เพียงเสริมสร้างความแข็งแรงและความยืดหยุ่นของกล้ามเนื้อ แต่ยังช่วยในการปรับสมดุลร่างกาย การไหลเวียนโลหิต และลดความเสี่ยงโรคเรื้อรัง เช่น เบาหวาน ความดันโลหิตสูง และข้อเสื่อม (2) ด้านสังคม ผู้สูงอายุได้มีเวทีพบปะ พูดคุย และแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นในชุมชน ทำให้ลดความรู้สึกโดดเดี่ยว และเพิ่มการมีส่วนร่วมทางสังคม อันเป็นปัจจัยสำคัญของการสูงวัยอย่างมีคุณภาพ (3) ด้านอารมณ์ การรำพื้นเมืองช่วยสร้างความสนุกสนาน ความสุขใจ และความภาคภูมิใจในตัวเอง ทำให้ผู้สูงอายุมีสภาพจิตใจที่มั่นคง ลดภาวะซึมเศร้า และเสริมสร้างพลังบวกต่อการใช้ชีวิตประจำวัน (4) ด้านสติปัญญา การเรียนรู้ท่ารำและลำดับท่วงท่าช่วยกระตุ้นสมองในมิติการจดจำ การใช้สมาธิ และการคิดอย่างเป็นระบบ

สอดคล้องกับทฤษฎี Cognitive Stimulation ที่ระบุว่ากิจกรรมการเรียนรู้เชิงศิลปะสามารถป้องกันการเสื่อมถอยของสมองในวัยสูงอายุได้ และ (5) ด้านเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุสามารถนำทักษะที่ได้ไปต่อยอดสร้างรายได้ เช่น การแสดงในงานประเพณี งานชุมชน หรือกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ทำให้เกิดรายได้เสริมและเป็นการเพิ่มคุณค่าแก่ภูมิปัญญาสามารถเขียนความเชื่อมโยงปรากฏดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 โมเดลมิติคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ

2) มิติคุณค่าทางสังคมและการจัดการชุมชน (ดังภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 โมเดลมิติคุณค่าทางสังคมและการจัดการชุมชน

จากภาพที่ 5 พบว่า มิติคุณค่าทางสังคมและการจัดการชุมชน ดังนี้ (1) คุณค่าทางสังคม การฟื้นฟู “เรื่อมอันเร” ทำให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในรากเหง้าวัฒนธรรมท้องถิ่น พร้อมทั้งเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้คน

รุ่นใหม่ ช่วยรักษามรดกภูมิปัญญาที่กำลังจะสูญหาย (2) การมีส่วนร่วม งานวิจัยนี้เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุ ครอบครัวเยาวชน และหน่วยงานท้องถิ่นมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเรียนรู้ ฝึกซ้อม ไปจนถึงการจัดการแสดงในงานบุญประเพณี ทำให้เกิดพลังร่วมที่ยั่งยืนของชุมชน (3) การใช้ทรัพยากรในชุมชน ชุมชนสามารถใช้ทุนทางวัฒนธรรม (ภูมิปัญญาท้องถิ่น สถานที่จัดกิจกรรม ศาลาวัด ศูนย์เรียนรู้) อย่างคุ้มค่า เกิดการพึ่งพาตนเองและลดการพึ่งพาทรัพยากรภายนอก ภาคีเครือข่าย : งานวิจัยทำให้เกิดการรวมตัวของเครือข่ายผู้สูงอายุจากชุมชน สหวัย-จารพัด-ดงมัน ร่วมกับองค์กรท้องถิ่นและสถาบันการศึกษา ถือเป็นต้นแบบของ “ชุมชนวิจัย” (Community-based Research) ที่บูรณาการองค์ความรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างอัตลักษณ์ชุมชน สามารถเขียนความเชื่อมโยงปรากฏดังภาพที่ 5

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมนาฏศิลป์บำบัดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความผาสุกของผู้สูงอายุในเขตจังหวัดสุรินทร์ผ่านการสอนนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร” พบว่าสภาพปัญหาด้าน ขาดคนสืบสานและต่อยอด คนรุ่นใหม่ไม่นิยม จึงมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปะการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร” จำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการความร่วมมือเชิงกลยุทธ์จากหลายภาคส่วน โดยภาครัฐส่วนกลาง อาทิ กระทรวงวัฒนธรรม ควรประสานงานกับสถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และครูภูมิปัญญาในชุมชน เพื่อวางรากฐานการพัฒนาองค์ความรู้ผ่านการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเทคนิคการแสดง การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ และการศึกษาดูงาน อันเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาดังกล่าวสู่เยาวชน ขณะเดียวกัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพึงมีบทบาทนำในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผ่านการจัดมหกรรมการแสดงศิลปะพื้นเมืองโดยเฉพาะการแสดงของผู้สูงอายุ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและพัฒนาศักยภาพของชุมชน นอกจากนี้ ภาครัฐควรกำหนดนโยบายสนับสนุนการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา ด้วยการส่งเสริมการจดลิขสิทธิ์โดยไม่คิดค่าใช้จ่ายให้แก่ภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาประยุกต์ เพื่อสร้างแรงจูงใจในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยมีเป้าหมายสูงสุดร่วมกันคือการอนุรักษ์และสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะการนำผลวิจัยไปใช้

1. ผู้สร้างสรรค์งานนาฏศิลป์ควรศึกษาข้อมูลพื้นฐานและแนวคิดของเนื้อหา เพื่อประโยชน์ในการสร้างสรรค์การแสดงและการนำเสนอข้อมูลที่เกิดประโยชน์ต่อชุมชน
2. การแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด “เรียมอันเร” ซึ่งเป็นผลงานวิจัยสร้างสรรค์ สามารถนำไปถ่ายทอดจัดหลักสูตร หรืออบรมให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และการจัดการแสดง เพื่อสร้างการรับรู้คุณค่าทางนาฏศิลป์และส่งเสริมการอนุรักษ์ศิลปะการแสดง

3. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาภูมิปัญญาด้านศิลปะการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองของของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์อย่างต่อเนื่อง
2. ควรศึกษาแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน เพื่อสร้างรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก กองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (กองทุนส่งเสริม ววน.) และ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณหน่วยงานต้นสังกัด มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ที่ให้ความอนุเคราะห์ด้านสถานที่และสิ่งอำนวยความสะดวกในการวิจัย ทั้งนี้ งานวิจัยดังกล่าวได้ผ่านการพิจารณาด้านจริยธรรมจาก คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ หมายเลขสำคัญ HE682004 คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทุก

ท่านที่มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนงานวิจัยฉบับนี้ให้สำเร็จลุล่วง งานวิจัยนี้ใช้ AI ในการสร้างสรรค์ผังความคิดให้สอดคล้องกับองค์ความรู้ที่ค้นพบจากงานวิจัยเพื่อให้เห็นภาพและเข้าใจง่ายขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ กาญจนนิกร. (2560). ผลของโปรแกรมกลุ่มบำบัดด้วยงานศิลปะต่อความพึงพอใจของผู้สูงอายุที่เป็นเบาหวานชนิดที่ 2 และมีภาวะซึมเศร้า. *วารสารการพยาบาลและการดูแลสุขภาพ*, 36(1), 23 - 32.
- จริญญา วงษ์พรหม. (2558). การมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ. *Veridian E-Journal Silpakorn University*, 8(3), 41 - 54.
- อัญชนก ลิขิตระ. (2564). ผลของโปรแกรมอรรถาธิบายต่อความพึงพอใจทางจิตของผู้ดูแลผู้ป่วยมะเร็งที่ได้รับการรักษาแบบประคับประคอง [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collections. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:272076.
- ประวิทย์ ฤทธิ์บุญ และ พัชรภรณ์ ไชยสังข์. (2566). การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการออกกำลังกายโดยใช้ทํานาฏศิลป์ประยุกต์สำหรับผู้สูงอายุ. *Silpakorn University e-Journal (Social Sciences, Humanities, and Arts)*, 43(6), 91 - 105. <https://doi.org/10.14456/sujthai.2023.48>.
- พิณธร ปรัชญาสุรณ. (2548). ผลของนาฏกรรมบำบัดต่อคุณภาพการนอนหลับของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุ [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chula Digital Collections. <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/43616>.
- ระวีวรรณ วรรณวิชัย. (2554). นาฏศิลป์เพื่อเด็กที่มีความบกพร่องทางการได้ยิน [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chula Digital Collections. <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/72582>.
- วิสาखा แซ่อ้อย. (2560). การเคลื่อนไหวบำบัด : กิจกรรมพัฒนาผู้สูงอายุ, *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 3(2) 1 - 12.
- วิภาพร ปลั่งกลาง. (2566). การพัฒนาทักษะการเคลื่อนไหวในผู้ป่วยโรคพาร์กินสันโดยการใช้กิจกรรมนาฏศิลป์บำบัดตามทฤษฎี LSVT BIG. *วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม*, 7(7), 155 - 168.
- ศิริพร สุขธรรณ. (2553). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสุรินทร์. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดสุรินทร์. (2566). รายงานสถานการณ์ทางสังคมจังหวัดสุรินทร์ ประจำปี 2566. สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดสุรินทร์. <https://share.google/1iZFy7S53b2ttwAhf>
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2567). การสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2567. สำนักงานสถิติแห่งชาติ. https://www.nso.go.th/nsoweb/storage/survey_detail/2025/20241209145003_27188.pdf.
- สำนักงานสถิติจังหวัดสุรินทร์. (2566). ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ในโลกของ “สังคมผู้สูงอายุ”. สำนักงานสถิติจังหวัดสุรินทร์. https://surin.nso.go.th/images/PDF_Plan/oldner.pdf.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัคราพร สุขทอง. (2555). การพัฒนาระบบการแสดงเรื่อมตรุษโดยการถอดความรู้จากการละเล่นในงานสงกรานต์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย - เขมรในจังหวัดสุรินทร์. *วารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล*, 7(1), 22 - 36. <https://doi.org/10.14456/acj.2012.2>
- Bradburn, N. M. (1969). *The Structure of Psychological Well-being*. Aldine.
- Cohen, G. D., Perlstein, S., Chapline, J., Kelly, J., Firth, K. M., & Simmens, S. (2006). The Impact of Professionally Conducted Cultural Programs on the Physical Health, Mental Health, and Social Functioning of Older Adults. *The Gerontologist*, 46(6), 726 - 734. <https://doi.org/10.1093/geront/46.6.726>

- Harris, D. A. (2007). Dance/Movement Therapy Approaches to Fostering Resilience and recovery among African adolescent torture survivors. *Torture*, 17(2), 134-55.
- Knowles, M. S. (1980). *The Modern Practice of Adult Education : From Pedagogy to Andragogy* (Rev. ed.). Follett.
- Lawton, M. P. (1983). Environment and Other Determinants of Well-being in Older People. *The Gerontologist*, 23(4), 349 - 357. <https://doi.org/10.1093/geront/23.4.349>.
- Merriam, S. B., & Bierema, L. L. (2013). *Adult Learning : Linking Theory and Practice*. Jossey-Bass.
- Noice, T., Noice, H., & Kramer, A. F. (2014). Participatory Arts for Older Adults : A Review of Benefits and Challenges. *The Gerontologist*, 54(5), 741 - 753. <https://doi.org/10.1093/geront/gnt138>.

The Integration of Gardening Techniques of Suzhou Gardens in Art Museum Space Design in the Jiangnan Region, China

Yunkai Xu^{1*}, and Prathabjai Suwanthada²

Ph.D. Student, Faculty of Fine-Applied Arts and Cultural Science, Mahasarakham University^{1*}

Associate Professor Dr., Faculty of Fine-Applied Arts and Cultural Science, Mahasarakham University²

*Corresponding author, e-mail: yunkai@nuua.edu.cn

Received: September 30th, 2025; **Revised:** December 25th, 2025; **Accepted:** December 26th, 2025

Abstract

This study investigates the integration of traditional Suzhou garden design techniques into contemporary art museum spaces in the Jiangnan region of China. Using a qualitative multiple-case study approach, three representative museums were examined : the Suzhou Museum, China National Silk Museum in Hangzhou, and Nanjing Museum. Data collection involved on-site observations and documentary analysis of spatial layouts, design elements, and gardening techniques. The findings reveal three primary integration strategies : first, the adoption of Suzhou garden spatial layout concepts including asymmetrical arrangements and layered spatial hierarchies; second, the application of traditional framing techniques (jiejing) using architectural elements to create visual connections between interior and exterior spaces; and third, the "introducing scenery into the museum" approach that incorporates natural elements such as water features, rocks, and plants to enhance visitor experience. The comparative analysis demonstrates that museums successfully applying these techniques show improved visitor engagement and reduced museum fatigue. These findings provide practical design guidelines for museum practitioners and architects seeking to integrate traditional Chinese garden aesthetics into modern cultural spaces while preserving regional cultural identity.

Keywords: Suzhou Gardens, Art Museum Design, Jiangnan Region, Traditional Gardening Techniques, Cultural Integration

Introduction

The classical gardens of Suzhou represent one of the most refined expressions of Chinese landscape architecture, recognized globally through their inscription on the UNESCO World Cultural Heritage List. In 1997, the Humble Administrator's Garden, Lingering Garden, Master of the Nets Garden, and Huanxiu Villa were designated as World Heritage sites, with additional gardens including Canglang Pavilion, Lion Grove Garden, Couple's Retreat Garden, and Garden of Cultivation added in 2000. These gardens embody centuries of Chinese philosophical, artistic, and horticultural traditions, creating intimate landscapes that integrate architecture, plants, water, and rock formations into harmonious compositions (Keswick, 2003).

Contemporary museum space design, however, faces significant challenges in creating meaningful visitor experiences. Research indicates that modern museum spaces frequently prioritize rationality and functionality while neglecting cultural diversity and humanistic considerations (Huang,

2023; Yao & Wang, 2020). Studies have documented widespread "museum fatigue" among visitors, characterized by decreased attention, physical tiredness, and diminished engagement as tours progress. Wang (2024) specifically identified that museum spaces lacking spatial variation and cultural depth contribute significantly to visitor disengagement. This problem is particularly acute in Chinese museums, where spatial design often fails to incorporate national cultural characteristics and symbols that could enhance visitor connection to exhibits (Yang, 2024).

The Jiangnan region, encompassing areas south of the Yangtze River including Jiangsu and Zhejiang provinces, provides an ideal context for examining the integration of traditional garden techniques into museum design. This region hosts numerous art museums that have attempted to incorporate Suzhou garden aesthetics, creating opportunities for systematic analysis of design strategies and outcomes. The present study addresses this research gap by examining how specific Suzhou garden techniques can be adapted for contemporary art museum spaces, focusing on museums within the Jiangnan cultural sphere where these traditions originated.

Research Objectives

1. To analyze the characteristic gardening techniques of Suzhou classical gardens from the Song Dynasty and Ming Dynasty periods, with particular attention to spatial organization, framing methods, and landscape element integration.
2. To examine and evaluate the application of Suzhou garden techniques in three art museums located in the Jiangnan region (Suzhou Museum, China National Silk Museum, and Nanjing Museum), identifying successful integration strategies and design innovations.

Literature Review

Historical Development and Characteristics of Suzhou Gardens

Suzhou gardens evolved through distinct historical phases, each contributing unique design principles. According to historical records in the Suzhou Prefecture Records, the number of gardens increased from six during the Zhou Dynasty to 271 during the Ming Dynasty, with 130 remaining in the Qing Dynasty (Yu, 2004). This proliferation reflected both economic prosperity and the cultural prominence of literati society in the region. Keswick (2003) documented that Suzhou's gardens represent the pinnacle of Chinese private garden design, distinguished by their integration of poetry, painting, and landscape architecture. The gardens embody Confucian and Taoist philosophical principles, particularly the concept of "the unity of heaven and mankind" (tianren heyi) that seeks harmony between human creation and natural processes (Yao, 2011).

Research by Tao & Fang (2012) established that Suzhou garden culture reflects literati values emphasizing tranquility, artistic refinement, and spiritual cultivation. Garden designers employed techniques including borrowed scenery (jiejing), framing views (kuangjing), layered spatial sequences, and scale manipulation to create environments that appear larger and more complex than their physical dimensions suggest (Yan & Mei, 2021). These techniques transformed limited urban spaces into immersive landscapes that provided "the pleasure of mountains and forests without leaving the city" (Shu, 2017).

Museum Space Design and Cultural Integration

Contemporary research on museum space design has increasingly recognized the importance of cultural context in creating meaningful visitor experiences. Huang (2023) analyzed spatial narratives in museum exhibitions, identifying problems including monotonous layouts, lack of humanistic elements, and insufficient cultural grounding. Lv (2013) specifically examined regional cultural characteristics in urban museum interior design, arguing that museums should reflect local cultural identity to enhance visitor engagement and educational impact. Chen (2021) and Yang (2024) explored Suzhou classical garden spatial aesthetics as models for modern design, proposing that garden techniques including asymmetrical layouts, spatial layering, and borrowed views offer solutions to contemporary design challenges. However, these studies remained largely theoretical, lacking empirical examination of actual museum implementations. Guo (2021) provided initial exploration of Suzhou garden techniques in museum display contexts, while Wang (2024) identified ongoing challenges in translating traditional aesthetics to modern architectural programs. The present study addresses this gap by examining specific case studies where integration has been attempted.

International Perspectives on Chinese Garden Design

International scholarship has contributed significantly to understanding Suzhou garden design principles. Keswick (2003) comprehensive study established that Chinese gardens function as three-dimensional paintings, with each view carefully composed according to principles derived from landscape painting. Johnston (1991) documented the philosophical and spiritual dimensions of Chinese gardens, emphasizing their role as spaces for contemplation and self-cultivation. More recently, Henderson (2013) examined how Chinese garden principles have been adapted in contemporary landscape architecture globally, demonstrating the continuing relevance of traditional design approaches.

Conceptual Framework

This study employs a conceptual framework that links traditional Suzhou garden design techniques to contemporary applications in museum spaces. The framework identifies three primary technique categories derived from classical garden practice : spatial organization principles, visual framing methods, and natural element integration. These categories correspond to observable design features in museum spaces, enabling systematic comparison across case studies. Figure 1 illustrates the conceptual relationship between traditional techniques and modern museum applications.

Table 1 Conceptual Framework: Traditional Techniques and Museum Applications

Traditional Technique	Design Principle	Museum Application
Spatial Organization (kongjian buju)	Asymmetrical layouts, winding paths, layered spaces	Gallery sequences, circulation patterns, spatial hierarchy
Visual Framing (jiejing/kuangjing)	Borrowed scenery, leaky windows, door frames as view composers	Window designs, interior-exterior connections, exhibit framing
Natural Elements (ziran yuansu)	Water, rocks, plants integrated with architecture	Courtyards, water features, interior landscaping

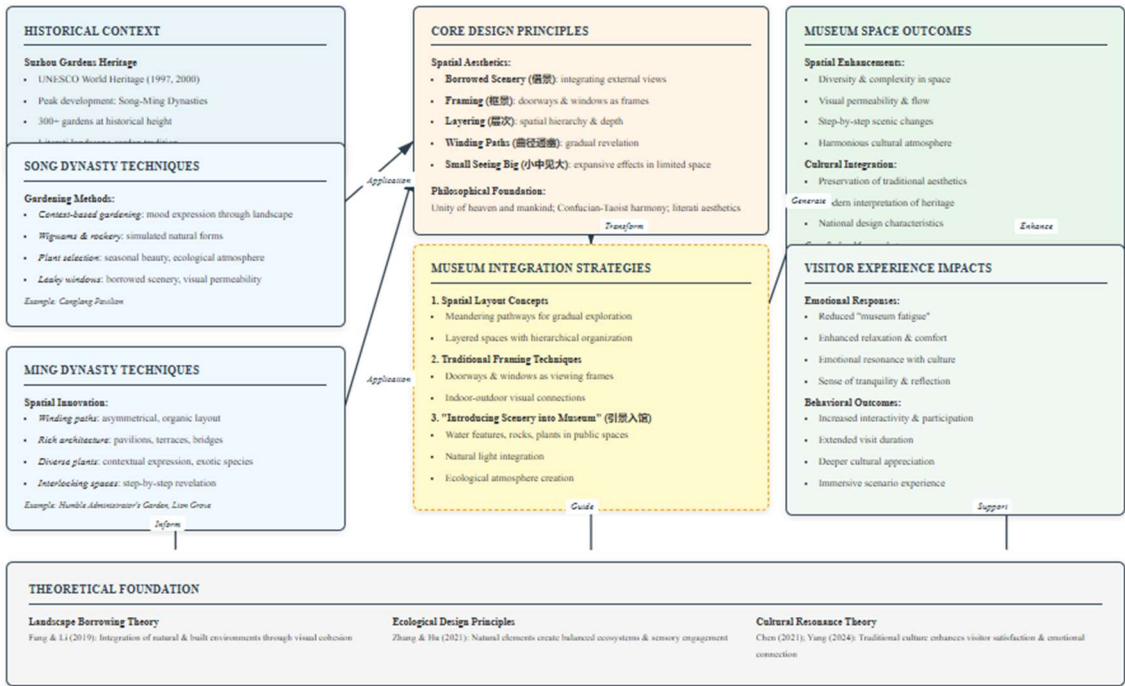

Figure 1 Conceptual Framework: Integration of Suzhou Garden Techniques in Museum Space Design

Research Methodology

Research Design

This study employs a qualitative multiple-case study design to analyze how contemporary art museums in the Jiangnan region incorporate Suzhou garden design elements. The case study approach enables in-depth examination of spatial configurations, design techniques, and the relationships between traditional garden principles and modern architectural solutions.

Case Selection

The selected case study museums as Table 2.

Table 2 Selected Case Study Museums

Museum	Location	Type	Garden Features
Suzhou Museum (New Wing)	Suzhou, Jiangsu Province	Comprehensive Art Museum	Interior courtyards, water features, leaky windows
China National Silk Museum	Hangzhou, Zhejiang Province	Specialized Textile Museum	Garden courtyards, borrowed scenery, pathway design
Nanjing Museum	Nanjing, Jiangsu Province	Comprehensive Art Museum	Indoor gardens, architectural framing, traditional motifs

Table 2 three museums were selected based on the following criteria : (a) location within the Jiangnan region; (b) documented incorporation of Suzhou garden-inspired design elements; (c) classification as art or cultural museums; and (d) public accessibility enabling direct observation. The selected cases represent variation in museum type, scale, and design approach while sharing the common context of Jiangnan cultural heritage.

Data Collection

Data collection employed two primary methods. First, on-site observations were conducted at each museum during multiple visits between March and June 2025. Observations focused on spatial layout patterns, arrangement of garden elements, usage of traditional materials (stone, water, plants), architectural framing devices, and circulation pathways. Photographic documentation captured design features including leaky window patterns, courtyard configurations, and interior-exterior spatial relationships. Second, documentary analysis examined available design materials including museum publications, official website descriptions, architectural documentation, and scholarly analyses of each museum's design approach.

Data Analysis

Analysis proceeded through three phases. Thematic analysis coded observation notes and photographs according to the conceptual framework categories : spatial organization, visual framing, and natural element integration. Comparative analysis examined similarities and differences across cases, identifying common patterns and unique approaches. Visual analysis systematically reviewed photographic evidence to document specific design features and their relationship to traditional Suzhou garden techniques.

Research Results

1. Traditional Suzhou Garden Techniques : Song and Ming Dynasty Characteristics

Analysis of classical Suzhou gardens from the Song and Ming dynasties revealed distinctive design characteristics that inform contemporary applications. Song Dynasty gardens (960 - 1279 CE) emphasized mood creation through landscape composition, reflecting the influence of literati painting traditions. Garden designers drew upon poetic and artistic conventions to create spaces that evoked emotional responses and spiritual contemplation. Key techniques included the careful arrangement of rocks to simulate mountain forms, the use of water to create reflective surfaces and movement, and plant selection emphasizing symbolic associations with Confucian virtues (Gao, 2024).

Ming Dynasty gardens (1368 - 1644 CE) developed more sophisticated spatial organization principles. The Humble Administrator's Garden exemplifies the characteristic asymmetrical layout approach, where overlapping spaces create multiple viewpoints and unexpected vistas at each turn. Garden pathways were designed as winding routes that progressively reveal scenery, using rocky formations, courtyard walls, and leaky windows as visual barriers that partially obscure views while suggesting what lies beyond (see Figure 2). This technique, termed "step-by-step scenery change" (yibu yijing), maintains visitor interest through continuous discovery while creating an impression of spatial vastness within confined areas.

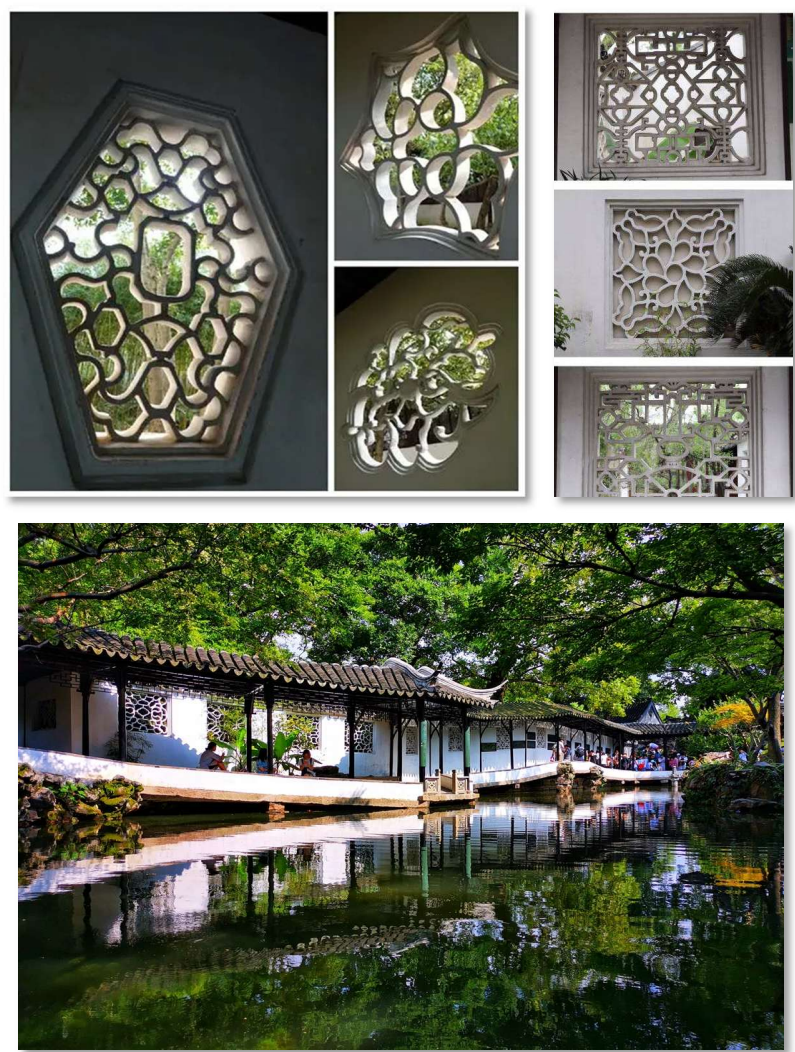

Figure 2 Leaky Window Examples from Canglang Pavilion, Suzhou.
Source: Xu (2024)

Table 3 Comparison of Song and Ming Dynasty Gardening Techniques

Design Element	Song Dynasty (960 - 1279)	Ming Dynasty (1368 - 1644)
Spatial Layout	Emphasis on intimacy and poetic mood; smaller scale compositions	Complex asymmetrical layouts; overlapping spaces; multiple viewpoints
Framing Techniques	Simple leaky windows; basic view framing through doorways	Elaborate leaky window patterns; sophisticated borrowed scenery; visual layering
Plant Selection	Focus on symbolic "Four Gentlemen" (plum, orchid, bamboo, chrysanthemum)	Diverse species including exotic plants; seasonal variety emphasized

Table 3 (Cont.)

Design Element	Song Dynasty (960 - 1279)	Ming Dynasty (1368 - 1644)
Rockery	Mood-creating formations; landscape painting influence	Functional spatial dividers; dramatic peak formations; cave-like passages
Architecture	Simple pavilions and corridors; integration with natural elements	Diverse building types (ting, tai, lou, ge); elaborate detailing; wood frames with tile

2. Case Study Analysis : Integration Strategies in Jiangnan Art Museums

1. Suzhou Museum

The Suzhou Museum's new wing, designed by I.M. Pei and completed in 2006, represents the most comprehensive integration of Suzhou garden principles in contemporary museum architecture. The design employs three primary strategies derived from traditional garden techniques.

Spatial organization follows the classical asymmetrical layout principle. The museum's floor plan avoids axial symmetry, instead creating a sequence of interconnected spaces that gradually reveal the collection. Corridors and galleries are arranged to produce the "winding path" experience characteristic of gardens like the Humble Administrator's Garden. Visitors encounter multiple changes in direction, scale, and lighting that maintain engagement throughout the tour.

Visual framing techniques are extensively employed through geometric window designs that recall traditional leaky windows (loukong). These apertures frame views of interior courtyards and the adjacent historic garden, creating visual connections between interior exhibition spaces and exterior landscapes. The museum incorporates borrowed scenery by positioning windows to capture views of the Humble Administrator's Garden's northern section, integrating the World Heritage site into the museum experience (see Figure 3).

Figure 3 Suzhou Museum interior showing leaky window design and courtyard view

Source: Pei-kai (2020)

Figures 4 Suzhou Museum
Source: Suzhou Museum (2025)

Natural element integration is achieved through a central water feature and rock garden that directly references Suzhou garden traditions. The main courtyard incorporates water, white-washed walls, and abstracted rock formations that evoke traditional garden aesthetics while maintaining contemporary architectural language. Interior plants and light manipulation create seasonal variations in visitor experience, echoing the garden tradition of designing for changing conditions throughout the year.

2. China National Silk Museum, Hangzhou

The China National Silk Museum employs garden integration strategies appropriate to its specialized focus on textile heritage. The museum campus is organized around multiple garden courtyards that provide visual relief between exhibition areas while displaying mulberry trees and other plants associated with silk production.

Spatial organization employs a pavilion-and-corridor structure derived from traditional garden architecture. Exhibition halls function as discrete "garden buildings" connected by covered walkways that offer views of landscaped areas. This arrangement creates a circulation pattern that alternates between enclosed exhibition spaces and semi-outdoor transitional zones, reducing visitor fatigue through environmental variation.

The museum's borrowed scenery technique incorporates views of the West Lake scenic area visible from elevated viewing platforms. Large window walls in rest areas frame distant landscape views, connecting the museum experience to the broader Hangzhou garden tradition associated with the lake. Pathway design follows garden principles of progressive revelation, with plantings and architectural elements positioned to create layered views that unfold as visitors move through the campus.

3. Nanjing Museum

Nanjing Museum's integration of garden elements focuses on interior spaces and architectural framing devices. The museum's Republic of China History Hall employs traditional architectural elements including moon gates and lattice screens that derive from garden design vocabulary.

Spatial organization creates a "garden within a museum" through the inclusion of interior courtyard spaces within the exhibition sequence. These spaces provide natural lighting, visual rest points, and opportunities to incorporate living plants within the museum environment. The

arrangement follows the traditional principle of alternating between enclosed and open spaces that characterizes Suzhou garden design.

Framing techniques are employed through the use of traditional doorway and window forms that compose views of both exhibits and courtyard gardens. The museum incorporates reproductions of traditional leaky window patterns in interior partitions, using these elements to control sight lines and create layered visual experiences within exhibition galleries.

Table 4 Comparative Analysis of Garden Integration Strategies

Integration Strategy	Suzhou Museum	Silk Museum	Nanjing Museum
Spatial Layout	Highly developed; asymmetrical; winding paths	Campus-based; pavilion-corridor structure	Interior courtyards; alternating spaces
Framing Techniques	Modern leaky windows; borrowed scenery from adjacent garden	West Lake views; window walls; layered plantings	Moon gates; lattice screens; interior partitions

Conclusion and Discussion

Conclusion

This study has examined the integration of traditional Suzhou garden techniques into contemporary art museum design within the Jiangnan region of China. Analysis of classical garden characteristics from the Song and Ming dynasties identified three primary technique categories - spatial organization, visual framing, and natural element integration - that provide a framework for museum design applications.

The case study examination of the Suzhou Museum, China National Silk Museum, and Nanjing Museum demonstrates that these traditional techniques can be successfully adapted to contemporary museum requirements. Key findings include the effectiveness of asymmetrical spatial layouts in maintaining visitor engagement, the applicability of framing techniques for connecting interior and exterior environments, and the value of natural element integration for reducing museum fatigue and enhancing visitor comfort.

The comparative analysis reveals that successful integration requires thoughtful adaptation rather than literal reproduction. Each museum demonstrates a distinct approach calibrated to its specific context, collection focus, and architectural conditions. The Suzhou Museum provides a model of comprehensive integration within new construction, while the China National Silk Museum illustrates campus-scale garden applications, and Nanjing Museum demonstrates interior-focused strategies applicable to existing structures.

These findings contribute practical design guidelines for museum practitioners and architects seeking to incorporate traditional Chinese garden aesthetics into modern cultural spaces. The research demonstrates that Suzhou garden techniques offer solutions to documented problems in contemporary museum design including spatial monotony, visitor fatigue, and lack of cultural identity. Future research should expand the case study scope to include museums in other regions of China and examine quantitative measures of visitor response to garden-integrated designs.

Discussion

The case study analysis reveals distinct patterns in how contemporary Jiangnan art museums integrate traditional Suzhou garden techniques. These findings extend previous theoretical discussions by providing empirical evidence of successful implementation strategies.

1. Landscape Borrowing and Visual Framing

Consistent with Fang & Li's (2019) conceptualization of landscape borrowing in classical gardens, all three museums employ framing techniques to extend perceived spatial boundaries. The Suzhou Museum demonstrates the most sophisticated application, using geometric apertures that simultaneously reference traditional leaky window patterns while employing contemporary materials and proportions. This approach supports the assertion that borrowed landscapes remain viable for achieving aesthetic and cultural continuity in modern design contexts.

The China National Silk Museum's incorporation of West Lake views illustrates how the borrowed scenery principle can be scaled beyond the intimate garden context to embrace regional landscape features. This expansion of the framing concept addresses the different scale requirements of museum architecture while maintaining fidelity to the underlying design principle.

2. Ecological Integration and Visitor Experience

The findings support Zhang & Hu's (2021) argument that ecological integration enhances designed environments. Each museum incorporates natural elements water, plants, and natural lighting that contribute to visitor comfort and engagement. The Suzhou Museum's central courtyard functions as both an aesthetic composition and a climate-moderating element, reducing the environmental monotony that contributes to museum fatigue.

The alternation between enclosed exhibition spaces and garden views observed across all cases corresponds to traditional garden sequences that balance compression and release. This rhythm addresses the problem identified by Wang (2024) of monotonous spatial experiences in contemporary museums. The garden-derived approach provides natural rest points and environmental variation without interrupting the exhibition narrative.

3. Cultural Resonance and Regional Identity

The research confirms Chen (2021) and Yang (2024) emphasis on cultural resonance in museum design. The integration of Suzhou garden elements creates recognizable connections to regional cultural heritage that distinguish these museums from generic contemporary architecture. This cultural specificity addresses the concern raised in the literature regarding Chinese museums' lack of national design characteristics.

Notably, the three museums demonstrate different approaches to balancing traditional reference and contemporary expression. The Suzhou Museum achieves a sophisticated synthesis where garden elements are abstracted into modern architectural vocabulary, while Nanjing Museum incorporates more literal reproductions of traditional forms. Both approaches successfully communicate cultural identity while serving contemporary functional requirements.

Recommendations

1. Museum designers should incorporate asymmetrical spatial sequences that create progressive revelation of exhibition content, following the "winding path" principle established in

classical Suzhou gardens. This approach maintains visitor interest and reduces fatigue associated with linear circulation patterns.

2. Architectural framing devices including modern interpretations of leaky windows, moon gates, and lattice screens should be employed to create visual connections between interior exhibition spaces and exterior landscapes or courtyards. These elements enhance spatial depth and provide visual relief.

3. Natural elements including water features, plants, and controlled natural lighting should be integrated within museum circulation sequences to provide environmental variation and create rest points that reduce visitor fatigue.

4. Future research should examine visitor experience data to quantify the impact of garden-integrated design on engagement, satisfaction, and learning outcomes. Comparative studies across different museum types and regional contexts would strengthen the generalizability of these findings.

References

- Chen, Y. Y. (2021). Exploring the Spatial Aesthetics of Suzhou Classical Gardens. *Imago Literature and Creativity*, 2(2). (In Chinese)
- Fang, W., & Li, H. (2019). Landscape Borrowing in Classical Chinese Gardens. *Journal of Eastern Aesthetics*, 12(3), 45 - 52. (In Chinese)
- Gao, Y. (2024). *A Study on the Aesthetic Pursuit and Aesthetic Characteristics of Chinese Classical Literati Writing Gardens*. [Unpublished Doctoral dissertation]. Shandong University. (In Chinese)
- Guo, Y. (2021). *A Study on the Inspirational Research of Suzhou Garden Gardening Techniques on Museum Display*. [Unpublished Doctoral dissertation]. China Academy of Art. (In Chinese)
- Guo, Z., Dong, J., & Shen, W. (2021). On the Characteristics of Chinese Scholars' Research on Chinese Landscape from Xi Longren's Chinese Landscape. *Chinese Landscape Architecture*, 37(4), 105. (In Chinese)
- Henderson, R. (2013). *The Gardens of Suzhou*. University of Pennsylvania Press.
- Huang, C.-Y. (2023). Spatial Narratives of Museum Exhibitions : Problems, Potentials and Strategies. *Southeast Culture*, 5, 175 - 182. (In Chinese)
- Johnston, R. S. (1991). *Scholar Gardens of China: A Study and Analysis of the Spatial Design of the Chinese Private Garden*. Cambridge University Press.
- Keswick, M. (2003). *The Chinese Garden*. Harvard University Press.
- Lv, P. (2013). *Research on Regional Cultural Characteristics in the Interior Design of Urban Museums*. [Unpublished Doctoral dissertation]. Henan University. (In Chinese)
- Pei-kai, C. (2020). *Suzhou Museum: Why I.M. Pei Failed to Learn the Lessons of the Ancient Chinese* [Photograph]. <https://www.thinkchina.sg/culture/suzhou-museum-why-im-pe-failed-learn-lessons-ancient-chinese>.
- San, S. (2023). Cultural Heritage - Suzhou Gardens. *Red Dragonfly*, 18, 18 - 21. (In Chinese)
- Shu, Y. (2017). A Preliminary Study on the Application of Jiangnan Gardening Techniques in New Chinese Gardens. *Modern Horticulture*, 13, 4. (In Chinese)
- Suzhou Museum. (2025). *Suzhou Museum* [Photograph]. <https://www.szmuseum.com>.

- Tao, Y., & Fang, Z. (2012). Suzhou Garden Culture and Literati Philosophy. *Chinese Social Science Forum*, 8(4), 33 - 40. (In Chinese)
- Tao, Y., & Feng, Z. (2017). Discussion on Chinese Traditional Culture from Suzhou Gardens. *Modern Horticulture*, 3, 3. (In Chinese)
- Wang, H. (2024). Challenges in Applying Suzhou Garden Aesthetics to Museum Space Design. *Modern Design Review*, 12(2), 88 - 95. (In Chinese)
- Wang, J. (2020). *Research on the Application of Regional Culture in Museum Space*. [Unpublished Doctoral dissertation]. Dalian University of Technology. (In Chinese)
- Wang, T. (2019). *A Design Scheme for Gardening Elements of Yangzhou Shadow Garden based on Documentary Evidence*. [Unpublished Doctoral dissertation]. Yangzhou University. (In Chinese)
- Xi, R. (2021). *History and Legacy of Suzhou Lion Grove Garden*. Suzhou Cultural Press. (In Chinese)
- Xu, M., & Shi, Y. (2023). We Have Gardens in Suzhou - Walk into the Pavilions and Feel the Beauty of Ancient Architecture. *Oriental Dolls : Care and Education*, 7, 28 - 33. (In Chinese)
- Xu, Y. (2024). *Leaky Window Examples from Canglang Pavilion, Suzhou* [Photograph]. Personal Collection.
- Yan, J.-Y., & Mei, X.-R. (2021). Appreciation of Suzhou Classical Garden Design Style and Aesthetic Value. *Art Technology*, 34(15), 9 - 11. (In Chinese)
- Yang, W. (2024). Integration and Innovation in Modern Museum Space Design. *Journal of Interior and Exhibition Design*, 6(1), 45 - 53. (In Chinese)
- Yao, L. (2011). *Harmonious Integration of Man and Nature in Traditional Chinese Gardens*. [Unpublished Doctoral dissertation]. Northeast Forestry University. (In Chinese)
- Yao, L., & Wang, H.-L. (2020). Progress and Prospect of Research on “Museum Fatigue” in the Design of Museum Environment Space. *Anhui Architecture*, 27(10), 3. (In Chinese)
- Yu, N.-Y. (2004). Wandering in Suzhou's Gardens: Listening to the Footsteps of Famous People. *People*, 11, 73 - 76. (In Chinese)
- Zhang, Y., & Hu, J. (2021). Ecological Design in Traditional Chinese Gardens. *Journal of Landscape and Environment*, 14(2), 61 - 69. (In Chinese)